

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE KADIN SAĞLIĞI POLİTİKALARI

(Doktora Tezi)

20046051 GÜL ÖZSAN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Aylın Dikmen Özarslan

İSTANBUL - 2007

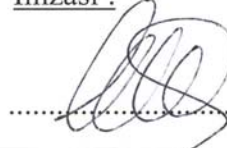
Gül ÖZSAN tarafından hazırlanan **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadın Sağlığı Politikaları** adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 18 / 12 / 2007

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Belkıs KÜMBETOĞLU
(M.Ü.-Tez İz.Kom.Üy.)

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ayşe DURAKBAŞA
(Muğla Ü.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Doç.Dr.İ.Emre IŞIK
(Tez.İz.Kom.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Aylin DİKMEN ÖZARSLAN
(Danışman-Tez.İzl.Kom.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Firdevs GÜMÜŞOĞLU

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Kadınların (Sağlık) Tarihini Yazmak.....	4
1.2. Neden Kadın Sağlığı ve Hangi Kadınların Sağlığı	8
1.3. Çalışmada Dönemselleştirme Sorunu	11
1.4. Osmanlı'nın Son Dönemi ile Erken Cumhuriyet Arasında Süreklilikler ve Kopuş	12
1.5. Modernlik, Modernleşme, Modernizm	14
1.6. Türkiye'de Modernleşme Çabaları ve Kadın Sağlığı.....	21
1.7. Çalışmanın Yöntemi	25
2. MODERN SAĞLIK ANLAYIŞININ OLUŞUMU VE KADINLARIN SAĞLIĞI 32	
2.1. Sağlığın Tanımlanması ve Çeşitli Sağlık Tanım Modelleri	32
2.2. Toplumsal Tıbbın Kuruluşu	39
2.3. Kliniğin Ortaya Çıkışı	43
2.4. Hijyen Düşüncesi	48
2.5. Modern Tıp, Beden ve Kadın Bedeni	55
2.6. Modern Tıbbın Kadın Sağlığına Yönelik Yaklaşımı	61
2.7. Kadınların Sağlık Sorunları	67
2.8. “Kadınların Sağlık Sorunları Feminizmin Sorunudur”	71
2.9. Kadının Sağlığı, Toplumsal Konumu ve Doğurganlığı	79

3.KADIN SAĞLIĞI POLİTİKALARININ TARİHSEL ARKAPLANI: NÜFUS POLİTİKALARI	84
3.1. Biyo-Politika, Nüfus ve Yönetim.....	84
3.2.Malthus'un Klasik Nüfus Kuramı	102
3.3. Öjeni Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve Milliyetçi Politikalar	102
3.4. Yirminci Yüzyılın Başında Feministlerin Doğum Kontrolü Mücadelesi ve Öjenist Hareket.....	114
3.5. Endüstrileşmemiş Ülkelerin Nüfus Artışı Sorunları ve Demografik Geçiş Teorisi.....	121
3.6. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Nüfus ve Kalkınma Konusu:Yeni-Malthusçu Politikalar	131
3.7. Nüfusun Kontrolü Düşüncesinde Paradigmatik Değişim	138
3.8. Üreme Sağlığı Yaklaşımına Doğru	143
4. CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNİN CİNSİYET İDEOLOJİSİ VE KADINLARIN SAĞLIĞI.....	151
4.1. Kavramsal Bir Çerçeve: Milliyetçilik, Ulus, Nüfus ve Aile	151
4.2. Cumhuriyetin Ulus Düşüncesinde Kadının Konumu.....	158
4.3. “Aile Demek Millet, Millet Demek Aile Demektir”.....	166
4.4. “Yeni Kadınlar” Düşüncesi	173
4.5. Dönemin Kadın Hareketi	180
4.6. Kadın Dergilerinde Kadınların Sağlığı Konusu.....	193
4.7. “İyi Eşler”, “İyi Anneler”, “Sağlıklı Kadınlar”	204
5. CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNDE NÜFUS VE ULUS POLİTİKALARI İÇİNDE KADINLARIN SAĞLIĞI	222
5.1. Cumhuriyet'in İlerleme Düşüncesinde Nüfus	222
5.1.1. Nüfus, Ulus ve Devletin Yönetimi Problemi	226
5.1.2. Milli Sermaye Olarak Nüfus	232
5.1.3. İzlenecek Nüfus Siyasetinde Gelecek Kuşakların Sağlığı	238
5.1.4.Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde Düşüklerin Önlenmesi Konusu ve “Malthus Nazariyesi”nin Eleştirisi	245
5.1.5. Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Savaş	249
5.1.6. Frengi ile Mücadele ve Bir Belge	255
5.1.7. Cumhuriyet'in Nüfus Politikasında Öjeni Düşüncesi	272
5.1.8. Nüfusu Koruma Kanunları	284

5.2. Halkın (Kadınların) Sağlığı.....	288
5.2.1. Meclis Tutanaklarında Sağlık ve Kadınların Sağlığı (1923-1933)	294
5.2.2. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda Kadınların Nasıl Yer Aldığına İlişkin Kısa Bir Değerlendirme	303
5.2.3. Kadınların Tedavi Olduğu Hastane ve Klinikler	310
5.2.4. Modern Kadın Doğum Bilgisinin Türkiye'ye Gelişi ve İlk Doğumevi..	321
5.2.5. “Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir”, Bir Portre: Besim Ömer Akalın	326
5.2.6. “Gürbüz Çocuklar”, “Sağlam ve Kuvvetli Anneler”	330
5.2.7. Türkiye’de Kadınların Sağlığıyla İlgili İstatistiklerin Eksikliği ve Bir Tanımlama Olarak “Anne Ölümleri”	335
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	342
7. KAYNAKLAR	356
8. ÖZGEÇMİŞ	389

ÖNSÖZ

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk döneminde, kadınların sağlıklarına yönelik hizmet, uygulama ve politikalar bu çalışmanın ana odağını oluşturmaktadır. Bu konu, genel olarak modern sağlık anlayışı ve kadın sağlığı politikalarının tarihsel arkaplanını oluşturan nüfus politikaları gibi kuramsal yaklaşımlar ve bunların Cumhuriyet’in kuruluşunun hemen sonrasında gözlemleyebileceğimiz yansımaları, çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Çalışmanın incelediği zaman diliminde, yani Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde, kadınların sağlıklarının ve kadın sağlığı politikalarının siyasi ve ideolojik zemini irdelenmiştir.

Bu çalışmanın diğer bir yönünü, kadınların sağlığı, kadın sağlığı politikaları açısından modern sağlık algısının sorgulanması oluşturmaktadır. Sanayileşme, ulus devletler ve modernleşme, kadınların doğurganlıklarına yönelik yasal sınırlama ve müdahaleyi gündeme getirdiği gibi, kadınların sağlığına ilişkin taşıdığı yaklaşım ve yol açtığı sorunlar açısından da muğlak ve pek çok soruyu içeren bir alan bırakmıştır. Kadınların sağlığı ve Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk dönemindeki cinsiyet ideolojisi düşünüldüğünde ise, yukarıda sözü edilen sanayileşme, ilerleme, uluslaşma ve modernleşme olguları kendine özgü nitelikler taşımaktadır.

Bu çalışma ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Birçok kaynağın yanı sıra, Cumhuriyet’in özellikle sağlık alanındaki temel ve kurucu eserleri olarak düşünebileceğimiz kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kaynakların bir kısmı, Türkiye’de ulus-devletin kuruluşu sürecinde, “millî aile”. “yeni kadınlar”, “iyi eşler” ve “iyi anneler” düşüncesini görmemi sağladı. Çalışma açısından çok daha heyecan verici olan, tüm bu tartışmaların yansımalarını ve etkilerini taşıyan, kadınların sağlığı, kadın sağlığı ve kadın doğum alanıyla ilgili kaynakların keşfedilmesi çabası olmuştur. Bu çalışma sonucunda varılan kanı; Cumhuriyet’in kurulduğu en önemli sahalardan birinin tıp alanı olduğudur. Kadın doğum ve jinekoloji bu açıdan çok ilginç bir yerde durmaktadır. Cumhuriyet’in kadın sağlığı alanındaki kurucu metinleri, erkekler tarafından yazılmıştır. Bu durum, kadınların modern tıp alanına erkeklere göre geç girebilmesine bağlanabileceği gibi, başka nedenlerle ilişkili olarak da düşünülebilir.

Bu çalışmada pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Başta, çalışmanın ilk aşamasından bitiş sürecine kadar, akademik ve insani desteğini sürekli hissettiğim danışmanım Yrd. Doç. Dr. Aylın Dikmen Özarıslan'a çok teşekkür ediyorum. Kendisi, birçok zorluğa karşın, cesaret ve güvenimi yitirmemem için büyük çaba gösterdi. Kadınların yaşamlarının genel olarak kolay olmadığı düşünülürse, bu çalışmanın yazarına verdiği destek oldukça anlamlıydı. Prof. Dr. Ferhunde Özbay'a teşekkür ederim. Nüfus ve kadın sağlığı konusundaki bilgi, birikim ve heyecanını benimle paylaştı. Hocam, Prof. Dr. Belkis Kümbetoğlu'nun bu çalışmaya verdiği destek ve yaptığı katkı çok yönlüydü. Kendisinin çeşitli zamanlarda yaptığı yönlendirmeler, çalışmayı bütünlüklü görmemi ve hangi çıkarımlarda bulunacağım konusunda daha fazla düşünmemi sağladı. Tüm bunlardan dolayı kendisine çok teşekkür ediyorum. Bu çalışmada, katkısını çok yakından hissettiğim diğere bir kişi, hocam Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı'dır. Onun çalışmayla ilgili önerileri ve heyecanı cesaretimi artırdı. Çok teşekkür ediyorum. Doç. Dr. Emre Işık'a teşekkür ederim.

Can Açıksöz sana çok teşekkür ediyorum. Fikirlerini, tezini ve kaynaklarını benimle paylaştın, dostluğun çok önemli. Bu çalışmada desteğini unutmayacağım bir kişi ise Dr. Muhtar Çokar'dır. Kendisi hem bildiklerini ve yazdıklarını paylaştı hem de bu tezin çeşitli aşamalarında yaşadığım sıkıntıları, bütün işleri arasında içtenlikle dinledi. Feryal Saygılıgil'e dostluğu ve tıp tarihi kaynaklarına ulaşmamdaki yardımı için çok teşekkür ediyorum. Bu çalışmada kimi kaynaklara sevgili Ebru Aykut Türker'in çabasıyla ulaşabildim, teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Selçuk Mülayim, arşivini kullanmama müsaade etti. Kendisine teşekkür borçluyum. Osmanlıca çeviri için, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü öğretim elemanı Ozan Yılmaz'a çok teşekkür ederim. Onun çevirideki akıcılığı ve yorumları bu çalışma için şanstı.

Sevgili arkadaşım Ülker Ülgen, çok uzun bir zamandır gösterdiğin anlayış için sana çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, annem, babam, kardeşlerim ve sevgili oğlum her şey için çok teşekkürler.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de modernleşme sürecinde kadınların sağlığına yönelik uygulama ve politikaların dayandığı ideolojik zemin irdelenmiştir. Kadınların sağlığı konusu, ulus-devletlerin modern sağlık anlayışı ve nüfus politikalarının bulunduğu bir kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Osmanlı son döneminden başlayıp Cumhuriyet’in erken döneminde kadınların sağlığının nasıl kurulduğu görülmeye çalışılmıştır. Modernleşme ve uluslaşma sürecinin Türkiye’de; hukuksal, siyasal ve ekonomik düzenlemelere etkisi olduğu gibi, kadınların sağlıklarına yönelik politika ve hizmetlere de temel etkileri görülmüştür. Özellikle Cumhuriyet’in kuruluşu, modernleşme ve yeni ulus devletin inşa edilişi sürecinde, genel sağlık ve nüfus politikaları şekillendirilirken kadınlara ve kadınların sağlığına ilişkin yaklaşım incelenmiştir.

Kadınların sağlığı, kadın sağlığı politikalarını sorunsallaştırmada, kadınların doğumlarına ilişkin politikaların, devletlerin sahip oldukları nüfus anlayışlarının temel bir önemi bulunmaktadır. Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşu sırasında ve erken döneminde, nüfus öncelikli bir alan ve sorun olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde, devletin diğer sahalarda yürüttüğü politikalarda nüfusa yönelik yaklaşımının etkisi açıkça görülmektedir. Bir başka ifadeyle, yeni ulus-devletin nüfusa yönelik algısı başka alanlardaki uygulama ve politikaları da doğrudan etkilemiştir. Nüfusun ön plana geçmesi, uzun ve art arda yaşanan savaşlar, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, yoksulluk ve düşük tarımsal üretim gibi somut ihtiyaçlara dayandığı gibi, kurulmakta olan Cumhuriyetin siyasal güvenliği, yönetimi ve meşruiyeti açısından da gerekli sayılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de tüm bu tarihsel süreç içerisinde, kadınların sağlıkları, kadın sağlığı uygulamalarının ve kadın sağlığı düşüncesinin nasıl konumlandırıldığı incelenmiştir. Cumhuriyetin ilerleme düşüncesi, nüfus ve halk sağlığı politikalarının bulunduğu bir tarihsel zeminde, kadın sağlığının nasıl ikincilleştirildiği gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Türkiye’de ulus devletin kuruluşu ve modernleşme sürecinde, dönemin siyasi ve tıbbi düşünce ve söyleminin birbiriyle olan ilişkisine, aralarındaki ortaklığa vurgu yapılarak, dönemin kadın sağlığı, kadın doğum ve jinekolojinin kurucularının, tıbbi metinlerinin yazarlarının erkekler olduğu ileri sürülmüştür. Bu dönemde, doğum,

nüfus ve çocuk sağlığı odaklı kurulan kadınların sağlığına yönelik hizmet ve yaklaşımların daha sonra da esas olarak bu niteliği sürdürdü tezi savunulmuştur.

ANAHTAR KAVRAMLAR: Sağlık, Kadın Sağlığı, Kadın Sağlığı Politikaları, Modernleşme, Ulus-Devlet, Nüfus, Toplumsal Cinsiyet, Sınıf.

ABSTRACT

This study examines the ideological backdrop of the practices and policies regarding women's health in the modernization process in Turkey. The issue of women's health is situated within a theoretical framework concerning the modern conceptions of health and population policies of nation-states. The thesis looks into the ways women's health was constructed during the period extending from the late Ottoman Empire to the early Republican era. The process of modernization and nation-building in Turkey had a profound impact not only upon the legal, political, and economic regulations, but also upon the policies and services in the field of women's health. The approach to women and their health is analyzed in the context of modernization and nation-building particularly in the wake of the proclamation of the Republic, when health and population policies of the new state were made.

The conception of population and the policies regarding reproduction held by modern states had a basic significance in problematizing the policies concerning women's health. In the early Republican era, population was conceived to be a top priority for the state. The approach of the state to the issue of population was evidently pivotal in the formulation of the policies in the other fields. In other words, the perception of health by the state had a direct impact upon the policies implemented in all the other realms. The fact that priority be placed upon population was deemed necessary due to the considerations of political security, administration, and legitimacy of the new Republic as well as the other factors such as the consequences of the long years of successive wars, infectious diseases and epidemics, poverty, and low levels of agricultural production. This study analyzes the ways in which both women's health and the practices and conceptions regarding this issue were situated. It aims to demonstrate how women's health was considered secondary in a historical context shaped by the idea of progress maintained by the Republican state, which gave the primary importance to the public health and population policies. The thesis points to the commonalities between the political and medical thoughts and discourses during the process of nation-building and modernization, while underlining the fact that the founders of the fields of women's

health, gynecology, and the writers of medical texts were male. It is also argued that the approaches to women's health were essentially shaped by the focus on reproduction, population, and children's health, which appears to be maintained in the following periods.

KEY CONCEPTS: Health, Women's Health, Policies of Women's Health, Modernization, Nation-State, Population, Gender, Class.

1. GİRİŞ

Sağlık ve özellikle kadın sağlığı, büyük oranda tıbbi boyutuyla düşünülse de temelde ideolojik ve siyasi bir konudur. Modern sağlık anlayışının oluşumu, ülkelerin sağlık ve nüfus politikalarının gelişimiyle bağlantılı olarak ele alınabilecek olan modern kadın-doğum bilgisi ve jinekolojinin tarihi, kadınların sağlığının bu özelliğinin, yani tıbbi olmayan yönünün en fazla görülebileceği alanlardır. Bu çalışma, Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşu sürecinde; kadınların sağlığı konusunun nasıl ele alındığına yoğunlaşmaktadır. Cumhuriyet’in ilk döneminde kadınların, kadın sağlığının kurulması, uluslaşma, modernleşme ve ilerleme düşüncesinin bulunduğu bir odakta incelenmektedir. Çalışmada, Türkiye’de halkın sağlığı ve nüfus politikalarının ön plana geçtiği bir dönemde, kadınların sağlığının nasıl konumlandırıldığı ve bu konunun hangi tartışmalar aracılığıyla gündeme geldiği sorularına yanıtlar aranmaktadır. Bu nedenle de, çalışmada hedeflenen, kadınların sağlığı ve kadın sağlığı politikalarının içinde geliştiği, ifade edildiği ve çeşitli karşılıklar bulduğu bir süreci tahlil etmektir. Bu çalışma kadınların eleştirel sağlık tarihini yazmaya küçük de olsa bir katkı olarak düşünüldü.

Çalışmanın aynı zamanda giriş kısmı olan birinci bölümünde, bu çalışmanın gerekçesini oluşturan, kadınların sağlık tarihini yazmanın önemi ve nedenleri tartışılmıştır. Burada çalışmanın sorunsalı açısından hangi kadınlardan söz edildiği, kadınların sağlığı bağlamında çoklu kadın kategorisinin olanak ve sınırlılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, çalışmada dönemselleştirme sorunu ve Osmanlı’nın son dönemi ile erken Cumhuriyet arasındaki geçişlilikler ve kopuş konuları ele alınmıştır. Aynı bölümün, “Konu, Kaynaklar ve Sınırlılıklar” alt başlığında ise çalışmanın dayandığı yöntem hakkında bilgi verilip, birincil ve ikincil yazılı kaynakların kullanıldığı ifade edilmiştir. Birinci bölüm, aynı zamanda çalışmanın ilk kavramsal tartışması olan, modernlik, modernleşme, modernizm kavramları ile Türkiye’de modernleşme çabaları ve kadın sağlığının ele alındığı bir teorik çerçeve ile sona ermektedir.

“Modern Sağlık Anlayışının Oluşumu ve Kadınların Sağlığı” başlıklı ikinci bölümünde, genel olarak sağlığın nasıl tanımlandığı konusuna ve çeşitli sağlık tanım modellerine yer verilmiştir. Burada amaçlanan; tüm bu tanımların kadınlar, kadınların sağlığı açısından hangi anlamlara geldiğinin gösterilmesidir. Batıda modern-ulus devletlerin kuruluşunun bulunduğu bir tarihsel dönemde gündeme gelen, toplumsal tıbbın inşası, klinik deneyimin ortaya çıkışı ve genel hijyen düşüncesi, kadınların, kadınların bedeninin nasıl araçsallaştırıldığı bağlamında tartışılmıştır. Modern tıbbın bedenle olan ilişkisi, kadın bedeni söz konusu olduğunda daha başka bir nitelik göstermektedir. Kadın bedeni, modern ulus-devletler ve ülkelerin asli politikaları olan sağlık ve nüfusa ilişkin uygulamaları için daha önce hiç olmadığı kadar önemli olmuştur. Bu bölümde kadınların sağlık sorunlarının, temelde feminizmin problemi olduğu, bu yönde bir müdahalenin gerektiği tezi savunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümü, kadın sağlığı politikalarının tarihsel arkaplanı olarak düşünülen, nüfus politikalarına ilişkin bir teorik çerçeve önermektedir. Michel Foucault'nun onsekizinci yüzyıl için sözünü ettiği, Batıda devletin yönetimi ve biyo-politikası temelinde ortaya çıktını savunduğu nüfus olgusu ve nüfusa yönelik yeni yaklaşım, bu çalışmanın odaklandığı Cumhuriyet'in erken dönemi için de benzer bir biçimde ileri sürülmüştür. Daha açık bir ifadeyle, Osmanlı'nın son döneminden başlayarak devletin yöneticileri için önemli olmaya başlayan nüfus, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte temel bir anlam kazandığı gibi, devletin çözmesi gereken öncelikli bir probleme dönüşmüştür. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllar gerek nüfusun niceliğine gerekse niteliğine ilişkin önemli teorilerin inşa edildiği dönemlerdir. Yirminci yüzyıl ise daha önceki nüfus kuramlarının dönüştüğü, ayrı nitelikler aldığı ve daha önemlisi kadınların nüfus politikaları üzerinde etkin olmaya başladığı bir çağdır. Yeni-Malthusçular, Maltus'un öğretilerinden hareket ediyorlardı, ancak farklı birçok öneriye de sahiptiler. 1970'li yıllardan sonra belirgin bir biçimde hissedilen nüfus paradigmasındaki kadınlar yönündeki olumlu değişim, yirminci yüzyılın başından itibaren mücadele eden feministlerin kazanımıdır.

Dördüncü bölüm ise, bu çalışmanın yoğunlaştığı dönem olan Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk döneminde cinsiyet ideolojisine ayrılmıştır. Bu bölümde Cumhuriyet’in kadınların sağlığına yönelik yaklaşımı ve kadın sağlığı düşüncesi dönemin cinsiyet ideolojisiyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Buradaki temel kavramsal çerçeveyi, “milliyetçilik, ulus, nüfus ve aile” temaları oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ulus ve aile düşüncesinde kadınların nasıl konumlandırıldığı aynı zamanda kadınların sağlığının nasıl kurulduğu hakkında da ipuçları vermektedir. Bu bölümde, dönemin kadın hareketinin niteliği ve kadınların sağlığa ilişkin talepleri, çeşitli birincil kaynakların yanı sıra kadın dergileri ve gazeteleri yoluyla incelenmiştir.

Çalışmanın “Cumhuriyetin İlk Döneminde Nüfus ve Ulus Politikaları İçinde Kadınların Sağlığı” başlığını taşıyan son bölümü, iki alt bölüm halinde planlanmıştır. İlk alt bölümde, Cumhuriyetin ilerleme düşüncesinde nüfusun nasıl anlamlandırıldığı, nerede yer aldığı görülmeye çalışılmıştır. “Nüfus, Ulus ve Devletin Yönetimi Problemi” yukarıda sözü edilen Michel Foucault’nun, biyo-politika, nüfus ve yönetim kavramları aracılığıyla tartışılmıştır. Milli sermayenin önemli bir bileşeni olarak görülen nüfus ve gelecek kuşakların sağlığı Cumhuriyetin ilk dönemi siyasetinin odağında yer almaktadır. Cumhuriyetin kuruluşunun hemen sonrasında gerçekleştirilen Birinci Ulusal Tıp Kongresi’nde, Malthus’un kuramı açıkça eleştirilmiştir. Bu bölümde ifade edildiği üzere, Cumhuriyet için nüfus sadece yönetimin unsuru ve aracı da değildir. Aynı zamanda, nüfus kendi somut göstergeleri, sağlık sorunları, bulaşıcı ve çeşitli salgın hastalıklar açısından da müdahaleyi gerektirmektedir. Cumhuriyetin nüfus politikasının bir diğer niteliği olan öjeni politikası ise, temelde pozitif öjenizm, yani sağlıklı nüfusun koşullarının oluşturulması yönünde işlemiştir. Bu alt bölümde, amaçlanan; dönemin nüfus politikasının kadınlar ve kadınların sağlığı açısından hangi sorunları ve sınırlamaları taşıdığını göstermektir. Nüfus öyle ön plana çıkmıştır ki, kadınların sağlığı, doğum, çocuk ölümleri-sağlığı ve anne ölümleri tartışmaları aracılığıyla gündeme gelmektedir. Çalışmanın sonuncu bölümünün, ikinci alt başlığında ise, genel olarak dönemin halkın sağlığına yönelik uygulama ve politikaları ele alınmıştır. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ve Meclis tutanaklarındaki sağlığa ilişkin tartışmalarda

kadınların sağlıklarına yönelik yaklaşıma görülmeye çalışılmıştır. Osmanlının son döneminden başlayarak kadınların tedavi olduğu, kadınların hastalıklarına yönelik çeşitli hastanelerden söz edilebilir. İstanbul’da Haseki, Altıncı Daire-i Nisâ Hastanesi, Zeynep Kâmil Hastanesi, kadınların sağlık hizmeti aldığı tıp kurumları arasındadır. Ondokuzuncu yüzyılda modern doğum bilgisinin Türkiye’ye gelişi kadın sağlığının kurulduğu tarihsel zemin hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1892 yılında açılan ilk doğumevi olan viladethane yoksul ve kimsesiz kadınlara doğum hizmeti vermenin yanı sıra klinik gözlem, eğitim ve uygulamanın yapıldığı bir yer niteliğindedir. Türkiye’de ilk doğum kliniğinin kurucusu olarak kabul edilen Besim Ömer Akalın, birçok özelliği bir arada taşıyan bir portre olarak gözükmeştir. Akalın, Nezihe Muhittin tarafından “Türk kadınının sağlığının kurtuluşunu bilgili omuzlarına” alan, “ilk erkek feminist” olarak tanımlanmaktadır. Doğumu “milli bir mesele” olarak gören Akalın, aynı zamanda öjeni düşüncesine sahiptir. Son olarak, bu bölümde Türkiye’de kadınların sağlığıyla ilgili istatistiki bilginin eksikliğine vurgu yapılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmanın temel problemini; ulus, nüfus ve toplumsal cinsiyetin bulunduğu bir odakta, Türkiye’de modernleşme sürecinde kadın sağlığının nasıl kurulduğu konusu oluşturmaktadır.

1.1. Kadınların (Sağlık) Tarihini Yazmak

Deniz Kandiyoti’ye göre, Türkiye’de feminist araştırmaların öncelik vermesi gereken alanlardan biri “toplumsal cinsiyet pratikleriyle farklı kurumsal alanlarda geçerli olan ideolojiler arasındaki gerilimlerin ve çelişkilerin” incelenmesi olabilir¹. Kandiyoti, feminist çalışmalara önemli ve “verimli” alanlar önermenin dışında, kadınların tarihini yazmanın başka başka yollarının olabileceğine dikkatimizi çekmektedir. Patriarkal düşünceyle çeşitli kurumsal yapılar arasındaki ilişkinin önemine işaret etmektedir. Bu aynı zamanda kadınların tarihini yazmanın “içerden” ve özgün bir yöntemi olarak da düşünülebilir. Dolayısıyla kadınların tarihini yazmak sadece kadınların eylemlerinin, ürettiklerinin, yazdıklarının ve düşündüklerinin

¹ Deniz KANDİYOTİ, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 1997, s. 171.

tarihini yazmayı değil, bununla birlikte kadınlara yönelik çeşitli uygulamaların, farklı kurumların yapı ve dinamiği ile olan bağına da görmeyi gerektirir. Örneğin; sadece kadınlara ve çocuklara hizmet vermek için ayrılmış hastaneler ya da kadınlarda cinsel hastalıkları teşhis ve tedavi etmek üzere açılmış kurumların tarihi bu bağlamda çalışılabilir. Ama bu somut kurumlar dışında, kadınlara yönelik politika ve uygulamaların daha geniş kurumsal ve düşünsel pratikler içindeki işleyişine de bakılabilir. Kadın sağlığı politikalarını ya da kadınların bedenlerine ve sağlıklarına yönelik çeşitli uygulamalar düşünülürse, bunların ulus-devlet politikalarıyla, devletin cinsiyet ideolojisiyle ve tüm bunların izlerini taşıyan sağlık ve nüfus politikalarıyla olan bağlantısı merkezi bir öneme sahip olabilir. Özellikle de Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk dönemi için – ve daha sonrası için de – düşünülecek olursa, dönemin tüm söz konusu politikaları aslında bir yönüyle kadın sağlığı politikaları, dahası kadın sağlığı tarihi olarak da okunabilir. Kadın sağlığı tarihinden söz etmek, önce tarih yazıcılığında kadınların nasıl yer aldığını görmemizi gerektirmektedir.

Geleneksel tarih yazıcılığının öznesi erkektir. Bu nedenle de erkeklerin yaşamlarını, eylemlerini kendine konu edinir². Ayrıca, bu tür bir tarih yazıcılığının yazıcıları da erkektir. Sağlık alanında yapılan çalışmalarda ise özellikle tıp kitaplarında konu edilen “beden” temelde erkek bir “beden”dir. Ayrıca, tıpkı söz konusu tarih yazıcılığında olduğu gibi, modern tıbbın tarih yazıcıları da erkektir. İleride sözü edileceği gibi modern tıbbi sistem ve algı erkek sağlığı üzerine kurulmuştur. Modern tıp kurulurken, kendi tedavi edici öznesini – kadın tedavi edicileri, ebeleri dışta bırakarak- de erkek olarak seçmiştir. Kadınların tarihini çalışmanın nasıl bir özellik gösterdiği üzerine de çeşitli şeyler söylenebilir.

Şirin Tekeli kadınların tarihini çalışmanın zorluğuna dikkatimizi çekmektedir. Ona göre, dünyanın başka yerlerinde de yaşanan bu durum, Türkiye’nin özgül koşullarında “maddi ve tarihi/ideolojik nedenlerle daha”³ da derinleşmektedir. Çok ayrı niteliklerde sorunlarla karşılaşılabilir. Kadınlar söz konusu olduğunda belge

² Serpil ÇAKIR, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 1996, s. 12.

³ Şirin TEKELİ, *Sunuş -Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği-*, Yaprak Zihnioğlu, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 2003, s. 10.

bulmak neredeyse her zaman sorun olmaktadır. Ayrıca, nüfus istatistikleri kadınlar açısından hep ayırıcı olmuşlardır. Örneğin, Osmanlı’da nüfus istatistiklerinde kadınlara 1882’ye kadar yer verilmemiştir. Ayrıca, bu durum birçok başka ülkede de örneklenebilir. Çok daha önemlisi kadınların, tarihin ve sağlık tarihinin öznesi sayılmamaları, pek çok modern disiplin için de söz konusu olmuştur. “İktisat tarihi ya da işçi tarihi” çalışmalarında olduğu gibi⁴ kadınlar araştırma öznesi olarak düşünülmemişlerdir. Kadınlar bu alanlarda yalnızca, “yeniden üretimin bir faktörü olarak” görülmüşlerdir⁵. Aslında kadınların yaptıkları araştırmalarda da bu seçicilik çeşitli biçimlerde görülebilir. Özne olarak göz ardı edilmenin yanında, kadınların bazı yaşam alanları ve sorunları yeterli ilgiyi görememiştir. Bu çalışmanın ileri sürdüğü tezlerden biri bu noktadadır: Kadınların sağlık alanında yaşadıkları sorunlar, kadın sağlığı problemleri, kadınlara yönelik sağlık politikaları hem çeşitli disiplinler, hem feminist çalışmalar tarafından hak ettiği ilgiyi bulamamıştır. Bunda kadınların cinsiyetleri nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunlarının kendi özgünlüğü, modern disiplinlerin ulus-devletlerin tarihi ile olan içiçeliği, modern tıbbi algının erkek özne üzerine kuruluşunun dışında, söz konusu araştırmacıların sınıfsal konumlarının önceliklerinin de etkisi vardır. Kadınların hamilelik, doğum ve ilintili yaşadıkları sağlık sorunlarının ön planda olmayışında, bu konunun temelde eviçinde, özel alanda ve kadınlar arasında kalmasının etkisi unutulmamalıdır. Ulus devletler için nüfusta yaygın olarak görülen sağlık sorunlarının çözümü ve nüfusun eğitimi gibi sorunlar daha birincil bir konumda yer almıştır.

Kadınların tarihini yazmak, aslında varolan geleneksel tarih yazıcılığının, toplumsal tarihin yalnızca eleştirisini yapmayı değil aynı zamanda tarihin “yeniden yönlendirilmesini” de gerektirmektedir. Bu noktada feminist tarihçilik ya da feminist eleştiri kavramları canalcı öneme sahip olabilir. Berktaş’a göre, feminist eleştiri, içinde belli bir metodoloji ve perspektifin olduğu bir konum alma durumudur. Feminist teori bir anlama ve yorumlama aracı olduğu kadar, dönüştürmenin yolunu açabilecek bir eleştirel perspektifi de içerir. Bu nedenle feminist araştırmaların ilk yaptıklarından biri, çeşitli bilim alanlarındaki ideolojik kurguya işaret etmek, yani

---

⁴ Bkz. (2), ÇAKIR, s. 13.

bilgi üretim süreçlerindeki cinsiyetçiliği açığa çıkarmak olmuştur⁶. Kümbetoğlu, feminist yaklaşım ve feminist yöntemden söz ederken, feminist yöntemin eleştirel okulla olan ilişkisine dikkatimizi çekmektedir. Eleştirel okulun amaçlarının feminist yöntem içinde nasıl dönüştüğü önemli gözükmektedir. Feminist yöntemin önceliklerinden biri; kadınların sosyal, ekonomik ve politik alanda karşılaştığı “eşitsizliklerin”, “ayrımcılığın” ve “çelişkilerin” ortaya çıkarılmasıdır⁷. Bu çalışma açısından, böyle bir sorgulama yol gösterici olabilir. Kadın sağlığı politikaları veya daha açıkça kadınların sağlıklarına yönelik bakış da belirli bağlamlar ve dinamikler içinde oluşmaktadır. Farklı bir ifadeyle, belli bir tarihte kadın sağlığı politikalarından söz etmek, belirli tarihsel ve sosyal koşulları görmeyi gerektirmektedir. Bu tez Türkiye’de Cumhuriyetin ilk dönemindeki kadın sağlığı politikalarını, ulus, nüfus, sağlık ve cinsiyet politikalarının içinde geliştiği ideolojik zemine odaklanarak ele almayı amaçlanmaktadır. Çalışmada, Cumhuriyet’in ilk dönemindeki kadın sağlığı politikaları, incelenen dönemin ekonomik, politik yapılarla ve ulus-devletle, dönemin cinsiyet ideolojisiyle bağlantılı olarak ele alınmaya çalışılmaktadır. Söz konusu politika ve uygulamalara bakarak aynı zamanda kadın sağlığı tarihine doğru gitmenin yollarını da aramaktadır. Ülkelerin kadın sağlığına yönelik uygulamaları ve politikaları, kadınların tarihinin ve kadın sağlığı tarihinin iyi görülebileceği alanlardır. Ya da tersinden, kadın sağlığı tarihi aynı zamanda ülkelerin çeşitli niyetlerinin içinde yer aldığı politik ve sosyal tarihi niteliğindedir. Nüfus ve aile planlaması, nüfusa yönelik toplum sağlığı uygulamaları böyle de görülebilirler. Kadın sağlığı politikalarının, sağlık tarihinin çalışılması kadın tarihi çalışmalarına katkıda bulunabilir. Bu çalışma açısından sorulabilecek temel bir soru da; neden kadın sağlığı ve kadın sağlığı politikaları olabilir. Söz konusu politika ve uygulamalardan hangi kadınların, nasıl etkilendiği bu çalışmanın ayrıca önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

⁵ Fatmagül BERKTAY, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 23.

⁶ Bkz. (5), BERKTAY, s. 12, 27.

⁷ Belkıs KÜMBETOĞLU, **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 53.

1.2. Neden Kadın Sağlığı Ve Hangi Kadınların Sağlığı

Modern sağlık algısı ve modern sağlık sistemi örtülü ya da açık bir biçimde büyük bir oranda erkek sağlığı üzerine kurulmuştur. Genel olarak “sağlık” kavramının ima ettiği şey ise temelde “erkek sağlığına” karşılık gelmektedir. Ayrıca, “sağlık” hem taşıdığı vurgu hem de içerik açısından, cinsiyet, sınıf, ırk ve etnik yönden örtülü ve derin bir seçicilik göstermiştir. Niyet ve varsayımlarını, pozitivist düşünce ve araştırmanın da kendisine verdiği güçle beyaz, orta-üst sınıf erkekler üzerine kurmuştur. Dolayısıyla, genel olarak sağlığın ve modern sağlık algısının ve öznesinin erkek oluşu bu çalışmada kadın sağlığını ve kadın sağlığı politikalarını merkeze almanın, çalışmanın problemi olarak belirlemenin dayanağı olmuştur.

Bu çalışma açısından ikinci bir soru “kadın sağlığı” kavramının içeriğinin nasıl tanımlandığıdır. Kadınların sağlıkları söz konusu olduğunda farklı niteliklerde ve çok sayıda sağlık sorunundan söz edilebilir. Ayrıca, bu sağlık sorunları daha bireysel özellik gösterebildikleri gibi, ekonomik, sosyal, kültürel ve sınıfsal olanla yakın ve karmaşık bir ilişki içindedirler. Kadın sağlığı ayrı ayrı bağlamlar içinde sorunsallaştırılabilir. Bu çalışmada kadın sağlığı –kadın sağlığı politikaları, ulus-devlet, onun sağlık ve yönetim politikaları ve modernleşme temelinde ele alınmaktadır. Çalışmada “kadın sağlığı”ndan; genel olarak kadınların cinsiyetleri nedeniyle karşılaştıkları sorunları kastedilmektedir. Ancak böyle bir tarif çok geniş bir bağlama işaret etmekte ve bu haliyle çeşitli sorunlar da yaratabilmektedir. Ayrıca cinsiyetin sağlık sorunlarındaki belirleyiciliği, yani kadınların sağlık durumunda ve karşılaştıkları sağlığa ilişkin risklerde, cinsiyetin oynadığı rol her zaman karmaşık bir yapı göstermektedir. neyin cinsiyet nedeniyle yaşandığı her zaman açık bir biçimde görülmemektedir. Diğer bir ifadeyle, kadınların sağlık sorunlarında cinsiyete eşlik eden başka birçok etken ileri sürülebilir. Kadın sağlığında daha makro oluşumlardan söz edilebilir. Özbay ve Kümbetoğlu’nun ifade ettikleri gibi, kadınların sağlığının, dünyadaki genel politik dönüşümle, kapitalizmle, liberal politikalarla, kadınların üretiminin iş alanına çekilmesiyle olan bağlantısı ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk dönemine odaklanması nedeniyle; kadın sağlığı politikalarını, ulus-devlet, modernleşme ve bunların etkisini

taşıyan; nüfus, sağlık ve cinsiyet politikalarıyla ilişki içinde incelemektedir. Belirtilen dönemde kadınların sağlığı temelde hamilelik, doğum ve ilintili sorular yoluyla gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, kadın sağlığı kavramı, bir yönden kadınların gebelik ve doğum nedeniyle karşılaştıkları sağlık sorunları anlamına karşılık kullanılmıştır. Kadın sağlığını gebelik ve doğumla sınırlamak, kadın sağlığında temel hizmetlerin görülmesi ve sağlık hizmetine ulaşamayan kadınların sağlık sistemine dâhil edilmesi açısından önemli olabilir. Ama diğer yandan, kadın sağlığını; hamilelik, doğum ve ilintili sorunlar olarak düşünmek; kapsamlı ve temel bir kadın sağlığı perspektifinin oluşmasına engel olabileceği gibi, kadın sağlığını ele almada temelde doğuma odaklı olmaya yol açabilir. Bu da ulus-devletlerin nüfus politikalarının içinde geliştiği cinsiyet politikasının dışına çıkılamaması anlamına gelmektedir. Bu çalışma, “kadın sağlığı” kavramı ile hem kadınların cinsiyetleri nedeniyle karşılaştıkları sağlık sorunları hem de daha genel birçok sağlık problemini bir arada taşımayı yeğlemektedir. Bundan sonra hangi kadınların sağlığı? sorusuna geçebiliriz.

Hangi kadınların sağlığı? sorusu bizi kadınlar arasındaki sınıf farklılıklarına götüreceği gibi, “kadın”ı tek bir kategori mi yoksa çoğul bir kategori mi göreceğiz? sorusunu sormamızı da gerektirmektedir. Bu çalışma taşıdığı niyet açısından tek bir kadın kategorisinden, yani homojenlikten hareket edecektir. Çünkü bu çalışmada genel bir kadın sağlığı perspektifinin oluşmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Ancak, kadınların sağlık sorunları düşünüldüğünde, kadın sağlığı konusunun çoğul bir profil gösterdiğini de görebiliriz. Dolayısıyla oldukça heterojen bir gruptan söz edilebilir. Yani kadın sağlığında hem bir benzerliğin ama hem de bir farklılığın olduğunu ileri sürebiliriz. Başka ülkelerde olduğu gibi, Cumhuriyet’te de doğum politikaları, yani kimin doğuracağı ve hatta kimin ulus için çocuk yetiştireceği, sağlık politikaları hem politika yapıcılar, uygulayıcılar hem de uygulaması beklenen kişiler açısından sınıfsal bir yapı göstermektedir. Ayrıca bugün de nüfus ve sağlığa ilişkin tartışmalar, etnisite, din, dil, ırk, sınıf ima ve niyetlerini içinde taşımaktadırlar. Bu çalışmada hangi kadınların sağlığı sorusu çalışmanın amacı açısından tekil bir kategoriye, kadınların sorunlarının nitelik ve niceliği yönünden ise çoğul bir kategoriye görmeyi arzulamaktadır. Aksu Bora’nın belirttiği

gibi, önemli olan, “kadınlığın”, “kadınlıkların” nasıl kurulduğunu, sınıfın, kırsal/kentsel ayrımların, etnisitenin ve benzer “kimlik kategorilerinin”, “kadınlık”la ilişkisini anlamamızdır⁸. Kadınların kendi sağlıklarını, kendilerine yönelik tıbbi bakımı, doğumu, çocuk sahibi olmayı kendi kadınlıkları içinde ve bağlantılı olarak nasıl algıladıkları incelenmesi gereken önemli bir başka boyutu oluşturmaktadır.

Bu çalışma açısından, Cumhuriyet’in ilk döneminde, modernleşme projesinde, ulus-devlet düşüncesi içinde, onun cinsiyet algısında, nüfus ve sağlık pratiğinde kadınların sağlığının nerede olduğu konusu canalcı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla çalışmada tüm bu genel politikalar içinde kadınların sağlığına bakılırken, yani bu ideolojik zeminde tartışılırken, modernlik ve modernleşme projesi cinsiyet temelinde görülmeye çalışılacaktır. Yukarıda ifade edildiği gibi, aslında Osmanlı’nın son döneminden başlayarak, modernleşme hareketleriyle bağlantılı olarak ve daha sonra da Cumhuriyet’in ilk döneminde kadın sağlığı bir sorun olarak görülmeye, üzerinde düşünölmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet’in ilk döneminde, beden terbiyesi ve eğitimi, hijyen, sağlık ve nüfus politikalarıyla kız enstitülerinin kuruluşu ve eğitim alanının, “kadınlığı”, kadın sağlığını nasıl kurduğı konuları belirtilen dönemde modernliğı, cinsiyet temelinde sorgulanabileceğı yerler olarak görölmektedir. Tüm bu nedenlerle çalışmada kullanılacak temel kavramlar; sağlık, kadın sağlığı, kadın sağlığı politikaları, modernleşme, ulus-devlet, nüfus, toplumsal cinsiyet ve tüm bunların içinde şekillendiğı sınıf kavramı olacaktır. Diğer bir deyişle kadın sağlığı, ulus-devlet, modernite ve her ikisinin oluşturduğı kurumlar ve sistemler üzerinden tartışılacaktır.

---

⁸ Aksu BORA, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeğı ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12.

1.3. Çalışmada Dönemselleştirme Sorunu

Türkiye’de kadın sağlığı politikalarının ele alınacağı bu çalışmada Cumhuriyet’in ilk dönemine odaklanılmıştır. Bu dönem 1923’de Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’lere kadar geçen bir süreyi kapsamaktadır. Bu tür bir dönemselleştirmeye gidilirken, çalışmanın hem başlangıç hem de bitiş tarihine ilişkin bir dizi sorunla karşılaşılabilir.

Cumhuriyet’in ilan edildiği 1923’ün başlangıç noktası olarak seçilmesi aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki süreksizliği, kopuşu kabul etmek anlamına geliyordu. Bu da kadın sağlığı politikalarına ilişkin tezlerin oluşturulması açısından sorunlu olabilirdi. Cumhuriyet’in ilk döneminde kadınların sağlığının içinde biçimlendiği ideolojik zemin; ulus-devlet, sağlık, nüfus ve cinsiyet politikaları belirgin bir farklılık, ayrılık göstermekle birlikte, aslında devletin yönetimi, nüfusa, nüfusun sağlığına ve kadınların konumuna yönelik görüşler Osmanlı’nın son döneminde ileri sürülmeye başlanmıştı. Bunu özellikle nüfus politikalarında kadınlara biçilen rollere ilişkin tartışmalarda görebiliriz. Kadınların sağlığı konusu, Osmanlı’da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılılaşmayla bağlantılı olarak ilgi görmüştür⁹.

Ayrıca, ulus devletlerin kendi tarihlerini oluştururken öne aldığı “kopuş” düşüncesi, “yenilik” vaatleri, Çakır’ın ifade ettiği gibi en çok da kadınların tarihinin ve mücadelelerinin unutulmasına yaramıştır. Toplumsal olaylara baktığımızda, çok çeşitli farklılaşmalar, dönüşümler görebilsek de tam bir kopuştan söz etmek mümkün değildir¹⁰. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanının ve hemen sonrasında “köklü bir dönüm noktası” olduğunu rahatlıkla söylememize karşın, söz konusu dönemi geçmişle ilişki içinde olmadan, “mutlak bir değişim” ve “kesinti” hali olarak da algılayamayız¹¹.

⁹Feryal SAYGILIGİL, “Osmanlı’da Sağlık Alanında Tedavi Gören ve Tedavi Eden Olarak Kadınlar”, Yerli Bir Feminizme Doğru içinde, Yayına Haz. Aynur İlyasoğlu-Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 133.

¹⁰Bkz. (2), ÇAKIR, s. 314.

Bu çalışmada dönemselleştirme açısından diğer bir sorun ise, çalışmanın bitiş tarihi olarak alınan zaman dilimiyle ilgilidir. Nereye kadar ileriye gitmek gerekir sorusu üzerinde daha fazla durulmuştur. Çalışmanın kapsadığı dönemin sonu, Cumhuriyetin ilk döneminin sağlık, nüfus, beden, hijyen politikalarının değiştiği, en azından etkilerinin azaldığı 1940'lı yılların ortaları olarak düşünülmüştür. Duben ve Behar'a göre Türkiye'de kırsal göç nedeniyle sosyal ve demografik yapı, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda belirgin farklılıklar göstermeye başlamıştır¹². Tarımsal dönüşüm ve pazar ekonomisinin yaygınlaşması da Türkiye'de ancak bu dönemden sonra mümkün olmuştur. Türkiye'de en yüksek nüfus artışı hızı bu dönemde, 1955-1965 arasında görülmüştür. Dolayısıyla nüfusa yönelik yaklaşım da, nüfusun Cumhuriyetin güç ve zenginliği olduğu düşüncesinden giderek nüfusun ülkenin kalkınması açısından sorun yarattığı biçiminde değişmiştir¹³.

1.4. Osmanlı'nın Son Dönemi İle Erken Cumhuriyet Arasındaki Süreklilikler Ve Kopuş

Alan Duben'e göre Türkiye düşünüldüğünde, değişimden daha önemli olan, toplumsal ve kültürel kurumlarda varlığı gözlemlenebilen bir takım sürekliliklerdir¹⁴. Demografik, sosyal ve kültürel açılardan Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonu ile Cumhuriyet'in ilk kırk yılı arasında önemli devamlılıklardan söz edilebilir¹⁵. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Batı'dakine benzer bir takım kurumların açılması yoluna girilmiştir¹⁶. Bir takım askeri kurumların yanı sıra tıp alanında da yeniliklere gidilmiştir. 1827'de Tıphanenin açılışı, 1839'da Mektebi Tıbbiye-i Şahane'nin kurulması ve 1871'de Memleket Tabipliği örgütlenmesi bunlar

¹¹ Ayşe BERKTAY HACİMİRZAOĞLU, *Sunuş, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.*

¹² Alan DUBEN-Cem BEHAR, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile Ve Doğurganlık 1880-1940*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24.

¹³ Ferhunde ÖZBAY, "**Türkiye'de Erkeklerin Değişen Roller ve Demografik Dönüşüm: Ulus Olma Aşamasından Ekonomide Liberalleşmeye**", "Social Change and Demographic Transition, Family Structure and Gender Relations in Muslim Societies – With a Special Reference to Central Asia", Bildiri Metni, 6-9 Temmuz 1992, Londra, s. 5.

¹⁴ Alan DUBEN, *Kent, Aile, Tarih*, Çev. Leyla Şimşek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 11.

¹⁵ Bkz. (12), DUBEN - BEHAR, s. 24.

arasındadır¹⁷. Ayrıca Cumhuriyetin kuruluşu ve kökleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki batılılaşma çabaları ve toplumsal yapıdaki değişimlerden beslenen uzun bir sürece dayanmaktadır. Osmanlı'da bu sürecin götürülebileceği temel bir nokta, kapsamlı bir toplumsal değişmeyi hedefleyen, dolayısıyla yeni bir tarihi dönem olarak yorumlanabilir olan Tanzimat Fermanı'nın ilanıdır¹⁸.

Kadınların mücadeleleri ve kadın hareketi düşünüldüğünde ise Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet dönemi kadın hareketi arasında önemli kopuşlardan söz edilebilse de, süreklilikleri görmek de aynı biçimde önem taşımaktadır¹⁹. Kimi feminist tarihçinin işaret ettiği gibi, Cumhuriyet'in kadınlara yönelik cinsiyet politikası göz önüne alındığında, Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki önemli süreklilik noktalarından biri İslami ataerkilliğin yerine Batılı ataerkilliğin geçmesi olmuştur²⁰. Bu çalışma kadın sağlığı politikalarını kendisine konu ederken, Cumhuriyet'in ilk döneminde kadınların konumunu, dönemin cinsiyet ideolojisini önemli bir çerçeve olarak düşünmüştür. Cumhuriyet'in modernleşme projesini, sahip olduğu cinsiyet ideolojisiyle bir arada görmeye çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilk döneminde kadınların konumlarındaki belirgin değişimlere karşın, anne ve eş olmaya ilişkin algı Osmanlı'nın son dönemiyle büyük oranda benzer bir biçimde sürmüştür. Ayrıca, yukarıda dile getirildiği gibi, kadın sağlığı konusu Cumhuriyet'teki gibi daha fazla nüfus tartışmalarının rengini taşısa da, Osmanlı'nın son zamanlarından başlayarak modernleşme düşüncesi içinde kendine varlık alanı bulabilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet'te toplumsal beden, yani nüfus dışında, bedene yönelik pratikler, bedenin eğitimi ve terbiyesi düşüncesi İttihatçılarla benzer bir nitelikteydi²¹. Savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle, nüfusun sağlığı ve

¹⁶ Şerif MARDİN, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 11, 200.

¹⁷ Ayşen BULUT, "**Türkiye'de Sağlık Reformunun Tarihçesi**", Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar içinde, Der. Çağlar Keyder, Nazan Üstündağ, Tuba Ağartan, Çağrı Yoltar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 112.

¹⁸ Leyla KIRKPINAR, "**Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın**", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 13.

¹⁹ Fatmagül BERKTAY, "**Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak**", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 2.

²⁰ Zehra F. ARAT, "**Kemalizm ve Türk Kadını**", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998 s. 52; Bkz. (19), BERKTAY, A.g.m., s. 3.

²¹ Yiğit AKIN, "**Gürbüz ve Yavuz Evlatlar**" **Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55.

artması gerektiği görüşü Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren açık bir biçimde ifade ediliyordu. Bu dönemden başlayarak cinsel hastalıklara yapılan vurgu, artarak çeşitli biçimlerde Cumhuriyet'te de sürmüştür. Kadınların sağlığı ve kadın sağlığı politikaları düşünüldüğünde, tüm bu politika ve uygulamaların içinde geliştiği çoğul bağlamı görmek anlamlı olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, bu çalışma Cumhuriyet'le birlikte bir yandan farklılaşmayı ve değişimi görmek ama diğer açıdan da devamlılıkların neler olduğunu fark edebilmek çabasıdır. Bununla birlikte, 1923'te Cumhuriyet'in, ulus-devletin kuruluşu temel bir kopuşu da göstermektedir. Cumhuriyet'le birlikte tüm yukarıda sözü edilen nüfus, halkın ve gelecek kuşakların sağlığı, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, frengiyle mücadele konuları daha öncekinden farklı anlamlar kazandıkları gibi bu dönemde yeni ve farklı bir yapılanmaya ve uygulamalara da gidilmiştir.

1.5. Modernlik, Modernleşme, Modernizm

Marshall Berman modernliği, yaklaşık beş yüzyıldır yaşadığımız deneyimlerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Böylelikle bir tür “deneyim yığını” olan modernlik ve modern hayat, bir yandan onu yaşayanlara; “serüven, güç, coşku, gelişme”, kendini ve “dünyayı dönüştürme olanakları” vaad ederken, diğer yönden onlara sahip oldukları ve bildikleri her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortam sunar. Bu anlamda modern deneyim, modern tarih, dolayısıyla modernlik, aynı zamanda hem kazanmayı, bir araya getirmeyi, birleştirmeyi hem de yitirilişi, kaybedişi ve ayırmayı içerir²².

Anthony Giddens ise modernliği açıklarken “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder”²³. Modernliğin kaynaklarından söz ederken

²²Marshall BERMAN, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ümit Altuğ-Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27-28.

²³Anthony GIDDENS, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 11; Fahrettin ALTUN, **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 10.

Giddens'in esas vurgusu Batı'da gerçekleşen kurumsal dönüşümler üzerinedir²⁴. Giddens modernliği, "modern toplumu ve endüstriyel uygarlığı aynı anda anlatan, temsili bir kavram" olarak görür. Ona göre modernlik kavramına daha ayrıntılı bakıldığında aslında üç şey görülebilir: insanın müdahalesine ve şekil vermesine açık bir dünya düşüncesi, bir takım "ekonomik kurumların karmaşık²⁵ bir bileşimi" ve bu kurumların içinde gelişen endüstriyel bir üretim ve piyasa ekonomisi, son olarak da "ulus-devlet ve kitle demokrasisi dâhil olmak üzere, belirli siyasal kurumlar"²⁶. Giddens'in tanımında, modernliğin temelde, ilk önce Batı'daki kurumların pratiği oluşu ve ulus-devletle olan yakınlığı dikkatimizi çeker. Yukarıda görüldüğü gibi, Berman ve Giddens'in modernlik için biçtikleri tarih aynı değildir. Nitekim Bauman'a göre modernliğin ilk ne zaman başladığı²⁷ ve kaç yaşında olduğu konusunda bir uzlaşmadan söz etmek de aslında mümkün değildir. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, Fransız tarihçilerin görüşleri; modern devletin onüçüncü yüzyılın sonunda doğduğu ve onyedinci yüzyılın sonuna doğru tarihe karıştığı yönündedir. Oysa bazı edebiyat eleştirmenleri "modernlik" terimini yirminci yüzyıl ile başlayan ve aynı yüzyılın ortalarında sona eren kültürel eğilimlerle sınırlamaktadırlar²⁸.

Bauman'a göre modernliği tanımlamadaki bu anlaşmazlık, "amansızca çatışan iki farklı modernlik" in aynı anda var olduğu" gerçeğini gösterdiği gibi aynı zamanda modernliğin başlangıcına ve tanımına ilişkin tartışmayı da içinden çıkılmaz

²⁴ GIDDENS, A.g.e., s. 173-174.

²⁵ Modern toplumların kurumlarının, ekonomik kurumlarının karmaşıklığı aslında "modern kültürün" doğasında da söz konusudur. Taylor'a göre modernlik tüm bu doğası ve işleyişi nedeniyle pek çok kaygıyı barındırmaktadır. Bkz. Charles TAYLOR, **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Cambilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

²⁶ A.GIDDENS-C.PIERSON, **Modernliği Anlamlandırmak Anthony Giddens'la Söyleşiler**, Çev. Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.84.

²⁷ "Modern" teriminin eski karşılıkları, kimleri ya da hangi grupları tanımlamakta kullanıldığı önemli ipuçları içermektedir. Hıristiyanlığın başlangıcında Hıristiyanlar, kendileri gibi olmayan, Hıristiyan olmayanlar için *köylü* anlamına gelen "*pagan*" (*paysan*) terimini kullanmaktaydılar. *Pagan*, *paien* (*payen*), *paganiste* sözcükleri tek tanrılı dinlerden önceki inanç anlamındaydı ve putatapıcı demektir. Bkz. Hilmi Ziya ÜLKEN, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 17. Ayrıca, Batı'nın onyedinci yüzyılda doğuyla olan ilişkisinde ve *öteki* imgesini kurarak, kendini "modern" olarak kurması da modern olanın değişebilirliğini ve ruhunu göstermesi açısından önemlidir. Bkz. ALTUN, A.g.e., s. 12-13.

²⁸ Zygmunt BAUMAN, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12.

hale getirmektedir. Önemli olan, Batı’da tarihin belli bir döneminde “-bilimsel ve teknolojik ilerlemenin, sanayi devriminin ve kapitalizmin getirdiği geniş çaplı ekonomik ve toplumsal değişimlerin bir sonucu- olarak” modernlik ile “estetik bir kavram olarak modernlik” arasındaki bölünmeyi görmektir. Bu modernliklerden ikincisi aslında modernizm anlamına gelmektedir ve gerçekten birincisine de karşıdır. Modernlik, Bauman’ın tanımında, tarihsel bir dönem olarak, Avrupa’da onyedinci yüzyılda bir dizi “toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan” ve Aydınlanma’yla kültürel bir projeye dönüşen, “kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi”ne karşılık gelmektedir²⁹. Burada birkaç vurgu görülebilir, modernliğin Avrupa’da, yani Batı’da başlaması, toplumda temel bir yapısal dönüşüm olarak ortaya çıkması ve kültürel bir proje oluşu. Bauman’ın altını çizdiği önemli bir nokta; modernliğin hiçbir zaman modernizmle aynı şey olmadığıdır. Ona göre modernizm, daha önceki döneme götürebilse de, esas olarak yirminci yüzyılın başında olgunlaşan ve geriye bakıldığında “postmodern durumun ilk belirtilerinin” ortaya çıktığı bir evresi olarak görülebilirdi ve felsefe, edebiyat ve sanatın birçok yönünü kapsayan, dolayısıyla temelde entelektüel bir akıma karşılık geliyordu³⁰. Modernliğin ne olduğu ve nereye tarihlendirilebileceği tartışmalarından sonra yeniden Berman’a dönüp modernliğin ortaya çıktığı tarihsel ve sosyal koşullardan söz edebiliriz.

Berman modern hayatın³¹ ortaya çıkışının birçok kaynaktan beslendiğini belirtmektedir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz: Fiziksel bilimlerde gerçekleşen büyük keşifler, sanayileşme, büyük boyutta demografik hareketler, hızlı kentleşme, hızlı ve çok kişiyi birbirine bağlayacak kitle iletişim sistemleri, güçlerini sürekli artıran ulus-devletler³², siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı kitlesel

²⁹ A.g.e., s. 12-13.

³⁰ A.g.e., s. 13.

³¹ Berman’a göre modern hayatın temel olgusu, hayatın temelindeki kökten çelişkidir. “Bir yandan endüstriyel ve bilimsel gelişme ve bu gücün hayata geçirilişi ama diğer yonden toplumsal ve kültürel yaşamda katman katman bir çürüme.” Bkz. (22), BERMAN, s. 33.

³² Karpat “ulus” oluşumunun başlangıcının, “dini cemaatten siyasi topluluğa geçiş aracılığıyla” onyedinci yüzyıla götürülebileceğini belirtmektedir: “Ortaçağın toplumsal tabakalarının sosyal sınıflara dönüşümünün” ilk biçimleri de onyedinci yüzyılda görülmekteydi. Bkz. Kemal H. KARPAT, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 19.

toplumsal hareketler ve kapitalist dünya pazarı. Bunların çeşitli sonuçları olmuştur. Örneğin; sanayileşme bir yandan yeni toplumsal ortamlar yaratırken ve hayatın gidişatını hızlandırırken, aynı zamanda yeni tekelleri iktidar biçimlerinin yaratılmasına ve sınıf mücadelesine de kaynaklık etmiştir³³. Bu noktada Berman'ın modernliğin tarihine ilişkin bölümlenmesine bakabiliriz.

Berman, modernliğin tarihine ilişkin üç dönemden söz eder: İnsanların modern yeni deneyimledikleri, dolayısıyla algılarının yeni olduğu, onaltıncı yüzyılın başlarından onsekizinci yüzyılın başına dek uzanan ilk dönem; onsekizinci yüzyılın sonunda Fransız Devriminin etkisiyle başlayan, onun etkilerini taşıyan, bireysel, toplumsal ve siyasal yaşamın her yönünde görülebilecek büyük alt üst oluşları ve mücadeleleri barındıran yirminci yüzyıla kadar olan ikinci dönem; ki Berman'a göre bu dönem onu yaşayan insanlar arasında iki ayrı dünyada yaşama hissini veriyordu ve bu da modernleşme ve modernizm düşüncelerini doğuran ve kökleştiren bir şeydi. Üçüncü ve son dönem ise; yirminci yüzyılda yaşanan modernleşme süreciydi. Bu dönemin önemi; modernleşmenin “neredeyse tüm dünyayı kaplayacak kadar yayılmış” olmasıydı ve gelişen “modernist kültürün” sanatta ve düşünce alanında belirgin bir biçimde öne çıkışıydı³⁴.

Modernlikle ve giderek modernleşmeyle bağlantılı olarak tüm bu tartışmaların altında sürüp giden kavram “modern toplum” tanımlamasıdır. Köker'in de işaret ettiği gibi, “modern toplum” terimi, “belirli bir insan tipini, insanla doğa ve insanla insan arasındaki ilişkilerin belirli bir kavrayış biçimini” ve aynı zamanda “belirli bir iktisadi ilişkiler sistemini” ve tüm bu toplumsal ve iktisadi temel üzerine inşa edilen belirli bir siyasal yapıyı içermektedir³⁵. Ancak, Batı Avrupa'da onaltıncı yüzyıldan sonraki iktisadî ilişkileri genel olarak kapitalizm başlığı altında toplamak mümkün olsa da ve aynı biçimde modern toplumun kökenleri bazıları tarafından onaltıncı yüzyıla götürülebilse de, “modern toplum” kavramı iktisadi olarak İngiliz sanayi devrimi öncesindeki “ticari kapitalizm”e değil, onsekizinci yüzyıl

³³ Bkz. (22), BERMAN, s. 28.

³⁴ A.g.e., s. 29; ALTUN, A.g.e., s. 20.

³⁵ Levent KÖKER, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 40.

sonrasındaki “sınai kapitalizmi”ne karşılık gelmektedir. Nitekim Köker’e göre bazı yazarlar modern toplumu tanımlamada öncelikli ve belirleyici öge olarak sanayileşmeyi tanımlamışlardır³⁶.

Modernlikten söz ederken, Michel Foucault’nun modernliğe ilişkin yaklaşımına bakmak anlamlı olabilir. Berman’a göre 1960 ve 70’li yıllarda modernliğin içeriğine ilişkin söyleyecek bir şeyleri olan, neredeyse tek düşünür Michel Foucault’ydu. Onun moderne yönelik algısı ise pek olumsuzdu. Foucault’ya göre modern ve modernin tüm araçları, kurumları, disiplinleri, araştırmaları ve söylemleri sadece “iktidar söylemine” hizmet etmekteydiler. Erving Goffman’ın “total kurumlar” adını verdiği hapisane, hastane ve tımarhane gibi kurumlar Foucault’da, dışında olunması mümkün bulunmayan, insanın içine giren, tümüyle kapatıcı ve kuşatıcı bir niteliğe bürünmüşlerdir. Kısacası Foucault, modern insan için özgürlüğün mümkün olmadığını düşünmektedir³⁷. Foucault en temelde modern pratik ve kurumlarla ilgilenmekteydi ve asıl eleştirisi onlara yönelikti. Modern “episteme”nin içinde inşa edilen “insan” düşüncesi gibi “nüfus”un da aynı “episteme”, yani modern içinde var edildiğini düşünmekteydi. Ona göre, “Modern çağda, toplumsal özne, toplumun bilimsel-yönetsel söylemleri (toplumsal) içinde inşa edilmektedir.”³⁸ Böyle bakıldığında, Foucault’da modern “insan” söyleminin, “nüfus” biliminin ve genel olarak “modern” olanın tarihinin çakıştığı görülmektedir. Onun ele aldığı örnek tarihleri, hapisanenin, kliniğin, deliliğin, cinselliğin tarihleri aslında modernin yeni tarihleriydi. Ancak Tekelioğlu’nun da belirttiği gibi, Foucault’yu ilgilendiren belli kurumların bildiğimiz tarihleri de değildi, daha çok bazı pratiklerin tarihsel başlangıçlarıydı³⁹.

Foucault’da modernlik; modern öncesi ile “çağdaşı” birbirinden ayıran nesnel bir terimdir. O zaman modernlik hâlâ varolan ve içinde bulunduğumuz zamanda da işleyen geçmişe yapılan adsal bir göndermedir. Dolayısıyla onun yazıları hep

³⁶Aktaran: KÖKER, A.g.e, s. 46, 47. Bkz. John H. KAUTSKY, **The Political Consequences of Modernization**, New York: John Wiley and Sons, Inc., 1972.

³⁷Bkz. (22), BERMAN, s. 55-56.

³⁸Orhan TEKELİOĞLU, **Michel Foucault ve Sosyolojisi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 14.

³⁹A.g.e., s. 122,

modern deneyimden ve modern söylemden söz eder⁴⁰. Akay ise, Foucault'nun modernliği, modern öncesi ile modern sonrası arasındaki bir süreç ya da form olarak değil; bir tavır olarak düşündüğünü ileri sürmektedir⁴¹. Foucault'ya göre “modernlik” modern söylemin, yani akıl söyleminin kurucu bir anı olarak düşünülebilir⁴². Bu noktada modernleşmenin ne olduğu konusuna geçmek uygun olacaktır.

Berman, modernleşmeyi “kapitalist endüstrileşme” ile gelen süreçlerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Özbek'in ifade ettiği gibi Berman'da “modernleşme”: “toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin karmaşık bütününe işaret eden” bir kavrama karşılık gelmektedir. Bu da “sürekli ekonomik gelişme, endüstriyel yayılma, kentsel büyüme, bürokratik yönetim ve rasyonalite, kitle iletişim araçları, siyasette –demokrasinin en azından görüntüsünü veren – kitle katılımı, büyük sürekli toplumsal planlama, geleneksel kültür ve hayat biçiminin parçalanması, üretkenliğin artırılması ve gelişme konusunda sürekli bir ısrar” biçiminde açıklanabilir⁴³. Burada iki noktaya dikkat çekilebilir: İlki, “modernleşme”den “geniş kapsamlı bir değişme süreci”nin anlaşılmasıdır⁴⁴. İkincisi ise Berman'ın işaret ettiği gibi, yirminci yüzyılda tüm bu süreçlerin “modernleşme” olarak adlandırılmasıdır⁴⁵. Mardin'e göre modernleşmenin varlığı Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşüyle mümkün olmuştur ve bu süreç burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasî hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi birçok unsuru kapsamaktadır⁴⁶.

Modernleşmeden söz ederken, Berman'ın vurguladığı modernleşme ve modernizm arasındaki diyalektiğe işaret etmek gerekmektedir. Önce Berman'ın

⁴⁰ A.g.e., s. 116, 122.

⁴¹ Ali AKAY, **Minör Politika**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 95; Michel FOUCAULT, **Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık: Michel Foucault ile Bir Söyleşi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 38.

⁴² Bkz. (38), TEKELİOĞLU, s. 120.

⁴³ Meral ÖZBEK, **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 53-54.

⁴⁴ Bkz. (35), KÖKER, s. 39.

⁴⁵ Bkz. (22), BERMAN, s. 28.

⁴⁶ Bkz. (16), MARDİN, s. 26.

modernizmi nasıl gördüğüne bakmak yararlı olacaktır. Meral Özbek'e göre Berman "modernizm"i "modernleşme tecrübesi ("modernlik") sonucu ortaya çıkan ve özellikle ilkin 1840'larda Marx, Baudelaire, Goethe ve Flaubert gibi düşünürlerde klasik ifadesini bulan değer ve bakış açılarının toplamı" olarak düşünmekteydi⁴⁷. Ayrıca daha önemli olan Berman'ın modernizme yüklediği anlamdır. Berman'a göre, "modernizm", "modern insanların modernleşmenin nesnelere oldukları kadar öznelere de olmak, modern dünyada sıkıca tutunabilecekleri bir yer bulmak ve kendilerini bu dünyada evde hissetmek için giriştikleri çabalar" olarak tanımlanabilir⁴⁸. Dolayısıyla modernleşmenin olumsuz yönlerinin olumluya dönüştürülmesi eylemidir. Kendimizin olmayan, öyle hissetmediğimiz bir dünyayı kendine duygudaş kılma halidir. O zaman farklı modernizmlerden söz edilebilir. Nitekim Berman modernizmler terimini kullanmaktadır. Modernizmin böyle tanımlanması aynı zamanda modernizmin hiçbir tarzının asla tanımlayıcı olamayacağı anlamına da gelir. Bu durumda modernizmi tanımlamak bu kavramlar arasında en zoru olabilir. Ayrıca, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın kendine özgü modernizmleri söz konusudur⁴⁹. Ama Berman'ın tercih ettiği ondokuzuncu yüzyılın "dinamik ve diyalektik modernizm"dir. Geçmişten koparılmamış, yenilenme gücünü kendinde bulan bir modernizm⁵⁰. Bu çalışmada "modernlik", "modernleşme" ve "modernizm" kavramlarının ele alınmasında Berman ve Giddens'in, özellikle de Bauman'ın görüşlerine başvurulsa da temelde Berman'ın kavramsallaştırması kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'de modernleşme sürecinin çeşitli yönlerine vurgu yapılırken, özellikle sağlık ve kadın sağlığı alanındaki değişim ele alınırken, Berman'ın kavramsallaştırması kullanılacaktır.

⁴⁷ Bkz. (43), ÖZBEK, s. 53, 54; Bkz. (22), BERMAN, s. 38.

⁴⁸ Bkz. (22), BERMAN, s. 11.

⁴⁹ A.g.e., s. 39.

⁵⁰ A.g.e., s. 57.

1.6. Türkiye’de Modernleşme Çabaları Ve Kadın Sağlığı

İdris Küçükömer’e göre onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar Batı’nın üstünlüğünü görmeye başlamışlardı. Ancak, daha sonra Batıya karşı çıkabilmenin yolunu esas olarak onların bazı kurumlarını almakta bulmuşlardı. Bunların başında, askeri, siyasî, hukuki ve eğitim kurumları geliyordu⁵¹. Küçükömer’in temel tezi; Türkiye’nin Batılılaşmasının ancak kapitalistleşmesiyle mümkün olacağıdır. Ona göre Batı’dan alınan bu kurumlar “kapitalizm denilen sosyal sisteme” özgüydüler⁵². Dolayısıyla kapitalist sisteme geçmeden bu kurumların alınması Batılılaşmak için yeterli olamazdı, hatta çeşitli sorunlara neden olabilirdi. Küçükömer Batılılaşmak için, Batı’daki kapitalist ekonomi kurumlarının alınmasını, sınıf ve üretim araçlarının değişmesinin gerektiğine inanıyordu. Dolayısıyla Batı’da modern ulus-devletin ortaya çıkış koşullarının farkındaydı. Küçükömer’e göre Batının “üstünlüğünün kabul edilişi” onsekizinci yüzyılın başında olmuştu, Damat İbrahim Paşa’nın ön ayak olduğu ilk yenilik hareketi de bu döneme denk gelmekteydi⁵³. Damat İbrahim Paşa’nın yaptığı gibi, III. Selim ve II. Mahmut da kendi dönemlerinde bir takım yeniliklere girişmişlerdi. Harbiye ve Tıbbiye’nin kuruluşu; orduya elbiselik kumaş yapacak fabrikaların açılması bunlar arasındaydı⁵⁴.

Karpat ise Osmanlı’da modernleşme yolundaki ilk adımın 1793’te III. Selim’in (1761-1808) yeni bir merkezi ordu yaratma çabasıyla başladığını söylemektedir. Daha sonra yönetime geçen II. Mahmud’un (1785-1839) önemi o dönemde Osmanlı’da olan yenilik ve değişime yönelik hareketin niteliğinde değişime yol açmasıydı. II. Mahmud’un yenilik hareketleri, yapılan “her yeniliğin, kaynağı Avrupa olarak farz edilen “ilerleme” ile eşitlenmesine neden olmuştu⁵⁵. Dolayısıyla, Karpat Osmanlı’da yenileşme hareketlerinden tam anlamıyla söz edebileceğimiz dönemin onsekizinci yüzyılın sonu olduğunu belirtmektedir⁵⁶.

⁵¹ İdris KÜÇÜKÖMER, **Düzenin Yabancılaşması-Batılılaşma-**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s. 14.

⁵² A.g.e., s. 12.

⁵³ A.g.e., s. 51.

⁵⁴ A.g.e., s. 57.

⁵⁵ Bkz. (32), KARPAT, s. 79-80.

⁵⁶ Aktaran: KÖKER, A.g.e., s. 128. Stanford J. SHAW, “Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century Otoman Reformers” in W.R. Polk ve R.L. Chambers

Mardin'e göre, aslında onsekizinci yüzyılın sonlarına gelmeden, yüzyılın daha başlarında "Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirilebileceği" Osmanlı için önemli bir sorun olmuştu⁵⁷. Berkes'in de belirttiği gibi tüm bunların sonucunda gelinen nokta; onsekizinci yüzyılda Osmanlı'nın kendi geleneksel kuruluşlarını diriltmeyi seçmesi yerine "çağdaş Batı'ya yönelme" eğilimi olmuştur. Bu doğrultuda iki fikir belirmiştir: Bunlardan ilki, devletin güçlü olması için "modern yöntemlere göre yetiştirilmiş bir ordu"nun gerekli olduğu düşüncesidir. Öteki ise tüm bunları yapabilmek için "teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu fikri"dir. Yapılan "ilk yenileşme hareketleri daha çok askerî tekniğin Batı'dan alınması" yönünde olmuştur. Burada "devletin güçlendirilmesi" amacı önemlidir⁵⁸. Onsekizinci yüzyılda Osmanlı'daki değişim "batılılaşma" ve "yenileşme" vurgusu taşımaktaydı. Değişimin öncelikle gerçekleştiği alanlar askeri ve tıbbi kurumlardır. Farklı bir ifadeyle Osmanlı'da "batılılaşma" düşüncesinin yansımaları ilk bu alanlarda görülmüştür. Bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminde kadınlara yönelik sağlık kurumlarını ele alırken bu nokta bize bir dizi yorum yapma olanağı vermektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse; yenileşme hareketlerinin başladığı kurumlardan birinin tıp olmasına karşın, Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kadın sağlığının ve kadın sağlığı kurumlarının geri planda kalması üzerinde düşünülecek önemli bir nokta gözükmemektedir. Devletin kendi güvenliği ve yönetimi için askere ve nüfusa verdiği önem ve anlam, Tıbbiye ve Harbiye'nin birbiriyle olan pratik ve ideolojik ilişkisi bu bağlamda tartışılabilir. Söz konusu dönemde milliyetçilik ve sağlık çerçevesinde bakıldığında, kadın sağlığı ve kadın doğum konusunda belirli bir vurgunun olduğu da görülebilir.

Karpat'a göre ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı modernleşmesinin üç temel

---

(Der.), *Beginnings of Modernization in the Middle East* (Chicago: The University of Chicago Press, 1968). Bkz. Niyazi BERKES, **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz ?**, Yön Yayınları, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., Yayın no: 1, s. 8; Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

⁵⁷ Bkz. (16), MARDİN, s. 10.

⁵⁸ Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1978, s. 69; KÖKER, A.g.e., s. 126; Niyazi BERKES, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları (2. Basım), İstanbul, 2002, s. 19.

öğesinden birincisi; “merkezileşme güdüsüdür ki,” bu “ politik yapıyı yeniden şekillendirmiş ve siyasi elitler ile toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerde mevcut olan ikilemi daha da derinleştirmiştir.” İkincisi; “Avrupalı güçlerin artan politik etkileriydi; bu, hükümeti Osmanlı politik kültürüne ve onun geleneksel toplum yapasına yabancı kurumlar açmaya ve uygulamalar başlatmaya mecbur” etmiştir. Sonuncusu ise; kaynağını ilk ikisinden alan modernleşmenin ideolojik boyutudur. Bu ise “önce ıslahat daha sonra muasırlaşma, asrileşme ve garplılaşma olarak bilinen modernleşmenin, yönetici elitlerin hem ideolojisi, hem de güçlerinin yegâne meşruiyet kaynağı haline” gelmesine sebep olmuştur⁵⁹. Bu noktada modernleşme ve batılılaşma kavramlarına bakmak gerekli olabilir. Bu çalışmanın odaklandığı Cumhuriyet’in ilk dönemi için düşünülürse “batılılaşma” kavramı ve batılılaşmanın modernleşmeyle olan ilişkisi önemli gözükmektedir.

Tarık Zafer Tunaya, batılılaşmayı: “çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmeler” olarak tarif etmektedir. Ona göre, Türkler onsekizinci yüzyıldan başlayarak Batı’da olduğu gibi ““muasır” (çağdaş) bir toplum ve devlet olmayı” istimekteydiler. Dolayısıyla Batılılaşmak hem “Doğulu kitlelerin içinde buldukları geri ve aşağı hayat şartlarından kurtulmak” hem de Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu’ya göre “sırf *teknik* değil, aynı zamanda *medenî* bir üstünlük arzeden” bir “medeniyete” heves etmek anlamına da gemekteydi. Böylelikle yirminci yüzyılda “modernleşme” olarak geçen olgunun en azından Türkiye gibi ülkeler açısından batılılaşmayla kaçınılmaz bir ilişkisi vardı⁶⁰. Ayrıca, yukarıda çeşitli vesilelerle dile getirildiği gibi, kapsamlı bir toplumsal değişme sürecine işaret eden modernleşme kavramı, temelde Batılı olmayan toplumların, “batılılaşma yönünde yaşadıkları toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimler” anlamına gelmektedir⁶¹.

Modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin tam da aynı şeylere işaret etmediğini ileri süren görüşlere karşın, Çağlar Keyder, Türkiye’de “modernleştirici elitin” modernleşmeyi Batılılaşmayla bir tuttuğunu, özdeşleştirdiğini ileri

⁵⁹ Bkz. (32), KARPAT, s. 78.

⁶⁰ TUNAYA, A.g.e., s. 17.

sürmektedir. Ona göre bu insanların kavrayışında, algısında modernlik “bütünsel bir proje” niteliğindedir. Dolayısıyla “modernlik” toplumsal, bireysel, kültürel yaşamın hemen tüm yönlerinde bir batılılaşmayı, modernleşmeyi içeriyordu⁶². Sylvia Walby’e göre “Batılı”nın anlamı değişkendir. Bazı durumlarda, -Atatürk Türkiye’sinde ve Şah İranı’nda olduğu gibi- “Batılı” ve “modern” kavramları eşanlamlı olarak kullanılmışlardır.”⁶³. Modernliğin Batı’nın deneyimi olması, özellikle Osmanlı’nın son dönemindeki yenileşme hareketlerinden itibaren Türkiye’de modernliğin batılılaşma ya da Avrupalılaşma olup olmadığı biçiminde süren bir tartışmaya neden olmuştur. Türkiye’de sağlık, nüfus ve kadın sağlığına yönelik uygulamalarda, tüm bu politika ve uygulamaların temelde Batılı bir özellik gösterdiği ve hatta biraz da bu yüzden başarısız olduğu (örneğin aile planlamasındaki kimi uygulamalar) düşüncesi çok açık olmasa da çeşitli biçimlerde dile getirilmiştir.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edildiği 1920’li yıllardan başlayarak modernleşme yolunda toplumsal yaşamın hemen birçok boyutunu kapsayan bir dizi yeniliğe gidilmiştir. Cumhuriyet’le birlikte modernleşme tüm diğer boyutlarının yanı sıra, sağlık politikaları, halk sağlığına yönelik uygulamalar, nüfus ve kadın sağlığı politikaları yoluyla da izlenebilir. Türkiye’de “modern bir tıbbi sistemi”nin kuruluşu bu bağlamda düşünülebilir. Bu çalışmanın ana konusu olan kadın sağlığı politikaları, söz konusu dönemin, ulus-devletin kuruluşu ve modernleşme projesinin ideolojik ortamı içinde ele alınmaktadır. Bu çalışmanın ana tezlerinden biri, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk döneminde kadın sağlığına ilişkin politikaların ve uygulamaların zemininin; ulus-devlet, onun yönetim, sağlık, nüfus ve cinsiyet politikalarının içinde yer aldığı bir modernleşme süreci ve projesinin oluşturduğudur. Dolayısıyla Cumhuriyet’in ilk dönemindeki cinsiyet ideolojisi, nüfusun sağlığına ve arttırılmasına yönelik uygulamalar, hijyen ve beden politikaları söz konusu dönemin modernleşme problemi içinde düşünülmüştür. Farklı bir ifadeyle, kadınların sağlıklarının etkilendiği, içinde biçimlendiği ideolojik zemin: ulus-devletin oluşumu,

⁶¹ ALTUN, A.g.e., s. 12-13.

⁶²Çağlar KEYDER, “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, (Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yayıncılık (3. basım) , İstanbul, 2005, s. 29.

ulusun yönetimi konusu, nüfus, nüfusun sağlığı, dönemin cinsiyet ve ekonomi politikası, cumhuriyetin modernleşme projesinin dışında değildir. Bu çalışmada, Türkiye’de kadınların sağlıklarına yönelik politika ve uygulamaların, Türkiye’nin modernleşme tarihinin önemli bir boyutunu oluşturduğu iddia edilmektedir. Diğer bir deyişle, Cumhuriyet dönemi ve sonrasında başlayarak Türkiye’deki modernleşmenin niteliğini, değişimi incelemenin yollarından biri de kadınların sağlıklarıyla ilgili uygulamaları görmek olabilir.

Son olarak, çalışmada Türkiye’de Cumhuriyetin ilk dönemi ele alınırken modernleşmeye vurgu yapıp, modernleşme terimi kullanılacaktır ve “modernleşme” ise “ulus-devletin, piyasa toplumunun doğuşuna eşlik eden”⁶⁴; bu dönüşümler içinde biçimlenen, anlamlanan ve toplumsal yaşamın çok çeşitli alanlarında ortaya çıkan toplumsal cinsiyete, sağlığa, nüfusa ve sınıfa ilişkin değişimlerin tümü anlamında kullanılacaktır.

1.7. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye’de modernleşme sürecinde kadın sağlığı politika ve uygulamaları incelenmiştir. Bu konu, modern sağlık algısı, sağlık ve nüfus politikaları gibi kuramsal yaklaşımlar temelinde ele alınmış ve bunların Cumhuriyet’in erken döneminde gözlemlenebilecek yansımaları çeşitli yönlerden irdelenmiştir. Birçok çalışmada söylendiği gibi, bu çalışmada da araştırmacının bu konu üzerine düşünme süreci daha eskiye dayanmaktadır. Araştırma konusunun seçiminde, araştırmacının kendi ilgi ve merakı ana belirleyicilerden biridir. Dolayısıyla konu belirleme süreci, başka bir takım faktörlerin yanı sıra fazlasıyla öznel bir deneyime de karşılık gelmektedir. Kadınların sağlık sorunlarının, kadın sağlığı politikalarının cinsiyet politikalarıyla ve sosyal sınıfla olan bağının fark

⁶³Sylvia WALBY, “**Kadın ve Ulus**”, Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s. 60.

⁶⁴Reşat KASABA, “**Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yayını (3. Basım), İstanbul, 2005, s. 15.

edilmesi bu konunun seçilmesine başlangıç oluşturmuştur. Bu konunun öneminin anlaşılmasında asıl belirleyici olan ise kadınların sağlığına yönelik uygulamaların, kadın sağlığı politikalarının içinde geliştiği ideolojik bağlamın görülmesi olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemi için düşünüldüğünde; kadınların sağlığına ilişkin uygulamalar ve kadın sağlığı politikaları, ulus, nüfus ve toplumsal cinsiyetin bulunduğu bir odakta yer almaktadır. Tüm bunların aynı zamanda Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak devletin modernleşmesi düşüncesi ve yönetimi sorunuyla yakın bağları söz konusudur. Böylelikle kadın sağlığı politikaları, sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve daha önemlisi toplumsal cinsiyet ve sınıf gerçekliklerinin kesiştiği bir noktada yer almaktadır.

Tüm bunlar üzerinden kadın sağlığı politikalarını görmeye çalışmak, aynı zamanda “olmayanı aramak” gibi öznel bir duyguya da yol açmıştır. Belli bir tema üzerinden kadın sağlığını, kadın sağlığı politikalarını izlemek daha kolay olabilirdi. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu çalışmada heyecan verici olan, kadın sağlığı politikalarının içinde biçimlendiği ideolojik zemini görmektir. Bu nedenle çalışmanın temel varsayımı, diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi, kadın sağlığı politikalarının da belirli tarihsel ve sosyal koşullar içinde gerçekleşmiş olmasıdır. Diğer açıdan böyle bir ele alış, bir kadın sağlığı tarihine ve kadın sağlığı sosyolojisine⁶⁵ doğru gitmenin yolu da olabilir. Sağlık sosyolojisi konuları ve kadınlar için yapılan çalışmalar bu açıdan geliştirilebilir.

Bu çalışma doğal olarak feminist bir kaygı taşımaktadır. Stanley ve Wise'in feminist araştırma ve çalışma için biçtikleri ölçüt ya da öneriler bu noktada yol

---

⁶⁵ Türkiye’de yapılmış olan kadın çalışmalarına baktığımızda, kadınların (kadın) sağlığının yeterince çalışılmadığı ve konudaki çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Farklı bir perspektifi taşıyalar da yine de bu alana önemli katkıyı; Tıp Tarihi, Halk Sağlığı ve Demografya disiplinleri yapmıştır. 1960’larda Nusret Fişek, daha sonra Ferhunde Özbay ve Alan Duben-Cem Behar’ın yaptıkları doğurganlık ve aile planlaması hakkındaki çalışmaları bugün de bu alanda önemini korumaktadır. Türkiye’de kadın çalışmalarının genel bir değerlendirmesi için bkz. Yeşim ARAT, “**Women’s Studies in Turkey: From Kemalism to Feminism**”, New Perspectives On Turkey, No:9, Fall 1993, İstanbul.

göstericidir. Onlara göre, feminist bir çalışma için ilk koşul, “feminist yöntem”dir⁶⁶. Bu çalışma öncelikli gördüğü sorular nedeniyle kadınlarla görüşmeyi içermemektedir. Daha çok ulus, nüfus ve cinsiyet politikalarında kadınların sağlığının nerede yer aldığına ve nasıl kurulduğuna bakılmaktadır. Stanley ve Wise’in feminist çalışma için önemli gördüğü diğer iki ölçüt olan, “kadınlara ve kadınların sorunları üzerinde odaklanmış olmak” ve “kadınların yaşamını değiştirme kararlılığı”⁶⁷ boyutları bu çalışma açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, kadınların ve kadınların sağlığının merkezde olduğu bir kadın sağlığı politikasına yönelmeyi hedeflemektedir ve bu nedenle de eleştirel bir kadın sağlığı tarihi yazma amacını gütmektedir.

Çalışma, Cumhuriyetin ilan edildiği 1923’den, söz konusu dönemin cinsiyet, sağlık, nüfus, hijyen politikalarının etkisinin azaldığı 1940’lı yılların ortalarına kadar giden bir dönemi kapsamaktadır. Duben ve Behar’ın belirttikleri gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar Türkiye’de kırsal göçün yaşandığı, sosyal ve demografik örüntünün farklılaşmaya başladığı bir dönem olmuştur⁶⁸. 1955-65’de Türkiye’de en yüksek nüfus artışı hızına ulaşılmıştır. Söz konusu dönemden başlayarak nüfusa yüklenen anlamın kendisi de giderek değişmeye başlamıştır. Nüfus ülkenin kalkınması önünde önemli bir engel olarak görülmüştür⁶⁹.

Çalışmada söz konusu edilen dönemler arasındaki devamlılığı gösterebilme ve farklı “tarihleri” (modernleşme, sağlık, ulus, nüfus) bir araya getirme ve değerlendirme çabası kronolojik bir kaygıya da yol açmıştır. Bu nedenle de tarihsel ve toplumsal olguların, kısacası tarihin kronolojisi yapılabilir mi sorusu üzerine bu çalışmada birçok kez düşünülmüştür. Aslında kendi biyografilerimizde dahi bu çok zor olabilir. Konuştuklarımız ya da düşündüklerimiz üzerinden bir takım genel anlamlara ulaşılabilir, ancak çoğu kez düzgün zamansal bir sıralama ve bütünlükten söz edilemez. Asıl olan; kişiler, onların hikâyeleri ve anlatılan olaylardır. Durakbaşa,

⁶⁶ Liz STANLEY ve Sue WISE, “Feminist Araştırma Sürecinde Metot Ve Metodoloji Ve Epistemoloji”, Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem içinde, Yayına Haz. Serpil Çakır-Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 67-68.

⁶⁷ STANLEY-WISE, A.g.e., s. 68.

⁶⁸ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 24.

kadınların yazdıkları otobiyografilerde bunu görebileceğimizi belirtmektedir. Ona göre, erkek otobiyografilerindeki “bütünlüklü” ve “kronolojik, doğrusal” anlatı, kadınlarda “doğrusal bir gelişme” izlese de genellikle daha “parça-bölük anlatılardan” oluşmaktadır. Anekdotlar, anılar, çevrelerindeki kişilerle ilgili betimlemeler, örnekler kadınların anlatılarını bölen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır⁷⁰. Bu çalışmada kronolojik sorun, hem genel bir tarihsel sıralamaya, zaman-dizime özen gösterilerek hem de konunun bütünlüğünü kesmeden ama zaman zaman geriye doğru kurguya gidilerek çözülmeye çalışılmıştır.

Bir diğer önemli nokta, çalışmanın dayandığı analitik temellerle ilgilidir. Çalışmanın konusuna ve sorularına bağlı olarak üç farklı kavramsal çerçeveden hareket edilmiştir. Modernlik ve ilişkili kavramlar, sağlık ve sağlık tanımları ile milliyetçilik, ulus, nüfus ve aile bu kavramsal çerçeveleri oluşturmaktadır. Cumhuriyetin ilk döneminde ulus-devlet, nüfus, sağlık temalarını ve bunlardaki değişimi bir arada görmeye çalışırken, modernleşme yönünde genel bir dönüşümde, Berman’ın “modernleşme” yaklaşımı kullanılmıştır. Berman’ın “modernleşme”yi “toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin karmaşık bütününe işaret eden” kavrayışı bu çalışmada yol gösterici olmuştur⁷¹. İkinci kavramsal çerçeve olan sağlık ve sağlık tanım modelleri, sağlığın ne olduğuna ilişkin “modern algıyı” tartışmayı kolaylaştırmıştır. Çalışmada son kavramsal çerçeve olan milliyetçilik, ulus, nüfus ve aile temaları ve bunlar arasındaki bağlar ve işleyiş, kadınların bu tür projelerde konumlarını ve cinsiyet ideolojisinin zeminini görebilmek için önemlidir.

Bu çalışma, ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Kadın sağlığına ilişkin politikaların siyasi ve ideolojik zemini, ulus-devletin inşa süreci ve sonrasındaki nüfus politikaları, bu çalışmada çok farklı kaynaklar üzerinde incelenmektedir. Çalışmada hedeflenen, dönemin siyasi düşüncesiyle tıbbi söylem ve yaklaşımının nasıl iç içe geçtiğinin gösterilmesidir. Bu nedenle de Cumhuriyet’in ilk döneminde hijyen, sağlık, cinsellik ve kadın doğum konuları üzerine yazılmış eserlerden bu

⁶⁹Bkz. (13), ÖZBAY, s. 5.

⁷⁰Ayşe DURAKBAŞA, “Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar”, Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem içinde, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 217.

çalışmada temel kaynaklar olarak faydalanılmıştır⁷². Ömer Besim Akalın'ın Osmanlıca olan *Hıfzu's-sıhha* başlıklı eseri çeviri yardımı alınarak çalışmaya dahil edilmiştir. Akalın'ın *Doğum Tarihi Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir*, Hulûsi Behçet'in *Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler*, Aykut Kazancıgil'in *Türkiye'de Doğum Bilgisi ve Kadın Hastalıkları Eğitiminin 103. Yılı (1892'den Günümüze)* isimli eserleri dönemin siyasi ve tıbbi söylemine ilişkin pek çok değerli bilgiyi içermektedir. Bu dönemdeki eserlerin dil ve ifade açısından genel bir özelliği, onların kime hitaben, hangi his ve düşünceyle yazıldığı ve bunun içinde bulunulan dönem ve tarihsel koşullarla bağlantısı noktasında görülebilir. Dolaylı olmayan, sıcak bir dilin kullanıldığı bu eserleri yazanlar, gerek savundukları düşünceleriyle gerekse söz söyleme biçimleriyle kendi devirlerinin sosyal ve tarihsel gerçekliğinin önemli bir yönünü anlatmaktadırlar. Söz konusu dönemle ilgili eserlerde ayrıntılı bir içerik analizine gidilmemiştir. Buna karşın, kadın sağlığı konusunda nelere vurgu yapıldığı, hangi temaların ön plana çıktığı görülmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu çalışmada belge ve eserler üzerinden bir metin incelemesine de gidilmiştir.

Çalışmada kullanılan kaynakların diğer bir grubunu ise kadın dergileri oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak kadın dergilerinde, kadınların kendi sağlıkları konusunda söyledikleri ve nasıl baktıkları bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi tarafından çıkarılan Kadın Dergileri Bibliyografyası ayrıntılı olarak gözden geçirilmiştir. Çalışmanın, "Kadın Dergilerinde Kadınların Sağlığı Konusu"

⁷¹Bkz. (22), BERMAN; Bkz. (43), ÖZBEK, s. 53, 54; KÖKER, A.g.e, s. 39.

⁷²Besim Ömer AKALIN, *Hıfzu's-sıhha*, İstanbul, 1340-44; Besim Ömer AKALIN, *Doğum Tarihi Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir*, Ahmet İhsan Limitet Şirketi, İstanbul, 1932; Hulûsi BEHÇET, "*Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler*", İ.Ü. Üniversite Konferansları 1935-1936, S: 2095; **Nikbin Olunuz**, Dr. Victor-Pochet, (İkinci Basım), İstanbul Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul; 1945; **Tenasül Hayatımızda Bozukluklar**, Çev. Doktor D. Bahar, Burhan Arpad, (Yazarı: Krafft-Ebing), Arif Bolat Kitabevi, İstanbul; 1949; Süheyl ÜNVER, **400. Yıldönümü Dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi**, Yeni Laboratuvar Yayınları, No:16, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, No:16, İstanbul, 1939; **Sıhhat Yolu**, Mf. V. Halk Kitapları Serisi, No.6, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929; **Cinsî Münasebetlerimizin İç Yüzü ve Mükemmel İzdivaç: Fizyolojisi ve Tekniği**, Çev. Ertuğrul Kayihan, (Yazarı: Dr. Th. H. Van de Velde), İktisadî Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, İstanbul; 1946; Aykut KAZANCIGİL, "*Türkiye'de Doğum Bilgisi ve Kadın Hastalıkları Eğitiminin 103. Yılı (1892'den Günümüze)*", Tıp Tarihi Araştırmaları 8, Ed. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.

başlıklı bölümünde, bibliyografyadan seçilen beş derginin (Âyine, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası, İnci ve Süs) içeriği, çocuk sağlığı ve terbiyesi, validelik ve annelik, ev işi, giyim-moda-güzellik, kadında beden terbiyesi ve spor konuları açısından taranmıştır. Daha sonra, bu çalışmanın kadın sağlığı politikalarına olan odaklılığı nedeniyle bibliyografyada yer alan otuz sekiz derginin içeriği incelenmiştir. Bu kısımda ise, bibliyografyada bulunan kadın dergileri, sağlık, kadın sağlığı ve hıfzıssıhha konuları yönünden ele alınmıştır. Bibliyografya içeriğinden çalışmayla doğrudan ilintili belli makaleler belirlendikten sonra Kadın Eserleri Kütüphanesi'nden bu yazılara ulaşılmıştır. Bu makaleler de çeviri yardımı alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Özellikle dergi adlarının doğru tespiti, her bir derginin “bibliyografik tanımı”, kronolojik dizin ve dergilerin içeriği açısından bu bibliyografya birçok bilgiyi barındırmaktadır. Bibliyografyadaki dergilerden en eski olanı; ilk sayısı 1869'da çıkan Terakki-i Muhadderat'dır. Kadın Yolu ise eski harflerle yayınlanmış son kadın dergisidir ve kütüphanede bulunan son sayısı (otuzuncu sayı) 1 Ağustos 1927 tarihine aittir. Bu iki tarih arasındaki kadın dergilerinin on yıllık dönemlere göre dağılımına bakıldığında en fazla derginin 1909-1919 yılları arasında olduğu görülmektedir⁷³. Bu dönemde genel olarak bir yayın artışından söz etmek mümkündür. İkinci Meşrutiyet sonrasında görece özgürlük ortamı buna neden olarak düşünülmektedir⁷⁴. Ayrıca, kadın dergilerinin bu dönemde sayıca çoğalmasında, kadınların bu dönemde kendi hak ve taleplerini daha belirgin bir biçimde gündeme getirmeleri ve örgütlenmeleri belirleyici olmuştur⁷⁵. Yukarıda belirtildiği gibi bu bibliyografyada yer alan dergilerin en sonuncusu 1927 tarihine aittir. Bundan sonra kadın dergilerinin sayısında belirgin bir azalma olmuştur. Yine Kadın Eserleri Kütüphanesi ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ortak yayını olan bibliyografyada, 1928 yılında çıkan bir kadın dergisine rastlanılmadığı belirtilmektedir. 1929'da bir kadın dergisi, 1930-40 arasında ise on iki kadın dergisi çıkarılmıştır. Bu çalışmada 1934 yılında yayın hayatına başlayan Cumhuriyet Kadını

---

⁷³İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, Hazırlayanlar: Z. Toksa, S. Çakır, T. Gençtürk, S. Yılmaz, S. Kurç, G. Art, A. Demirdirek, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

⁷⁴Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 31.

⁷⁵Bkz. (72), İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, “Çalışma Yöntemi” içinde.

dergisinin yayın çizgisinden kısaca söz edilmiştir⁷⁶.

Bu çalışma aynı zamanda büyük oranda tıp tarihi alanında yapılmış araştırma ve incelemelere dayanmaktadır. Tıp tarihi kaynakları, özellikle bu çalışmanın ileri sürdüğü temel tezler açısından verimli bir alan sunmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Türkiye'ye modern tıp bilgisinin gelişi ve modern tıp kurumlarının oluşturulması özellikle bu kaynaklar yoluyla görülmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının hemen sonrasında gerçekleştirilen ulusal tıp kongreleri, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaş, frengiyle mücadele, kadınların tedavi olduğu hastane ve klinikler, kadın doğumun ve jinekolojinin kuruluşu da yine tıp tarihi kaynaklarından faydalanılarak ele alınmıştır.

Bu çalışma Türkiye'de modernleşme ve toplumsal cinsiyete ilişkin pek çok kaynağın kullanılmasını da gerektirmiştir. Cumhuriyet'in modernleşme ve ulus düşüncesinde kadınların nasıl konumlandırıldığı, aileye yönelik yaklaşım, kadınların talepleri ve dönemin kadın hareketi bu kaynaklar aracılığıyla tartışılmıştır. Özellikle kadın sağlığı bağlamında düşünüldüğünde, Cumhuriyet'in ilk döneminin cinsiyet ideolojisi, kadınların yanı sıra kadınların sağlığının nasıl görüldüğü konusunda da pek çok ipucu taşımaktadır. Türkiye'de nüfusa ilişkin birçok kaynaktan da bu çalışmada faydalanılmıştır. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Kütüphanesi, İslam Eserleri Araştırma Merkezi, Kadın Eserleri ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi çalışmaya ilişkin pek çok kaynağı barındırmaktadır. Son olarak, bu çalışmada birçok esere başvurulmasına karşın, ulaşılamayan başka kaynakların olduğu da bilinmektedir.

---

⁷⁶ Aslı DAVAZ-MARDİN, **Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya, Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası 1928-1996**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1998, s. 12.

2. BÖLÜM: MODERN SAĞLIK ANLAYIŞININ OLUPUMU VE KADINLARIN SAĞLIĞI

2.1. Sağlığın Tanımlanması ve Çeşitli Sağlık Tanım Modelleri

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı; “sadece hastalık ve sakatlık halinin olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik hali” olarak tanımlamıştır⁷⁷. Tanımda yer alan “sosyal yönden” terimi sağlığın kapsamının genişliğine vurgu yapmaktadır. Bu durumda bireylerin yaşamlarının çeşitli alanlarında karşı karşıya kaldıkları; ayrımcılık, şiddet, işsizlik, yoksulluk ve evsizlik gibi daha birçok sosyal sorun ve olgu sağlığın kapsamı içinde düşünülebilir. Özellikle, kadınlar açısından düşünüldüğünde, bir yandan bu başlıkların sayısı artmakta, diğer yandan her birinin içeriği ve etkisi de önemli oranda değişmektedir. Örneğin; şiddetin, ayrımcılığın ve yoksulluğun kadınların yaşamı ve sağlığı üzerinde çok daha derin sonuçları vardır. Ayrıca, kadınların sağlıklarının bozulmasında, sağlık sorunlarının artmasında ve çeşitlenmesinde tüm bu koşullar ana zemini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, cinsiyet kategorileri söz konusu olduğunda, “sosyal yönden” iyilik hali, hem nicelik hem nitelik yönünden belirgin bir farklılık göstermektedir. Yeniden tanıma dönersek; “sosyal yönden” terimi, belirli sosyal koşulların sağlık için zararlı olduğu ortak varsayımını ya da imasını taşısa da, aynı zamanda sağlığı oluşturan bu “sosyal yönün”, dolayısıyla sağlığın kendisinin, zamana ve mekâna bağlı olarak ne kadar değişebileceğini göstermektedir. Kısaca, gerek sağlığın genel tanımı, gerekse onun içeriğini oluşturan “sosyal yönden” iyi olma durumu, kişinin içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel koşullara, cinsiyet ve sınıf durumuna ve tüm bunlara bağlı olan ve içinde oluşan-oluşturulan- sağlık sistemlerine göre değişmektedir. Dolayısıyla sağlığı ve sağlık kavramını tarihsel ve sosyal içeriğinden ayırarak tanımlamak doğru gözükmemektedir. Ama tüm bunlar, aynı zamanda evrensel bir sağlık tanımının imkânsızlığını ve zorluğunu da göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık tanımının diğer bir özelliği ise, tanımda yer alan “tam iyilik hali” vurgusudur. Tanım

⁷⁷ALMA-ATA 1978, *Temel Sağlık Hizmetleri*, Ankara, 1998, s. 3; Bruce G. SIMONS-MORTON, Walter H. GRENE, Nell H. GOTTLIEB, *Introduction to Health Education and Health Promotion*, Waveland Press, Inc., United States of America, 1995. s. 6.

bu yönüyle “ideal” bir sağlık durumuna işaret edip, “ideal” bir sağlığın nelerden oluşabileceğine ilişkin öngöründe bulunur. Böylelikle, kişilerin sağlıklı olduklarından söz edebilmek, ancak bu üç koşulun; fiziksel, psikolojik ve sosyal şartın bir arada olmasıyla mümkün olabilir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımında dikkat çeken diğer bir özellik de sağlığın hastalıkla olan ilişkisi bağlamında düşünülebilir. Tanımda hastalığın ve sakatlığın olmayışı sağlık için yeterli koşul olarak görülmemiştir, ancak sağlık ve hastalık birbirinden ayrılmıştır. Diğer bir ifadeyle, sağlıklı olmak ve hasta olmamak kavramları iki ayrı duruma işaret etmektedir. Örneğin, bir kişi hasta olmayabilir, bununla birlikte sağlıklı da sayılmayabilir. Kısacası tanımda “sağlık” ve “hastalık” kavramları, kategorileri arasında bir karşıtlık ilişkisi kurulmamıştır. Daha çok, bu iki kavram arasındaki kapsama dikkat çekilmiştir. Burada vurgulamamız gereken nokta; sağlığın varlığından ya da sağlığın olmamasından söz edebilmenin ve sağlığa ilişkin tanımların, içinde bulunulan toplumun sağlık ve hastalığa ilişkin düşüncesine ve algısına, egemen ve geçerli kavramsallaştırma biçimine bağlı olarak oluştuğudur⁷⁸. Dünya Sağlık Örgütü’nün kurulduğu İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında yaptığı bu tanımdan önce de sağlığa ilişkin çeşitli yaklaşımların varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla Dünya Sağlık Örgütü yaptığı sağlık tanımında, kendinden önceki sağlık tanım modellerini içerme ve daha kapsamlı bir tanıma doğru gitme çabasında olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde farklı önceliklere sahip bu sağlık tanım modellerinden söz edilecektir.

Sağlığın tanımına yönelik üç kavramsal çerçeveden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, tıbbi ya da biyolojik yaklaşım olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre; sağlık temelde hastalığın olmaması halidir. Diğer bir deyişle, sağlıklı olma; hastalığı gösteren belirtilerin, hastalık göstergelerinin olmaması durumunda mümkündür. Hastalığın göstergelerine kaynaklık eden unsurlarsa mikroplardır. Tıbbi

⁷⁸ Aytül KASAPOĞLU, “Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık”, Toplum Bilim Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, S: 13, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 32; Nurşen ÖZÇELİK ADAK, **Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 21.

ya da biyolojik yaklaşım, hastalığa ilişkin temel varsayımlarını “mikrop kuramı”na⁷⁹ (*germ theory*) dayandırmaktadır. Bir başka anlatımla, tıbbi yaklaşım, sağlığa ve hastalığa ilişkin tezlerini mikrop kuramından hareketle oluşturmaktadır. Vücutta yerleşen mikroorganizmalar bu durumda hastalıkların asıl nedenidir. Bu noktada mikrop kuramına temel oluşturan gelişmelere kısaca yer verilebilir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, Louis Pasteur (1822-1895) havadaki bazı canlıların mayalanma ve çürümeye yol açtıklarını göstermişti. Robert Koch’un (1843-1910) buna kattığı şey; aynı yüzyılın sonunda verem ve koleraya neden olan mikroorganizmaları tanımlamasıydı. Bu dönemde Joseph Lister de (1827-1912) mikrop kuramına katkıda bulunan, geliştiren kişilerden biriydi. İlginç bir nokta, Higgs’in de işaret ettiği gibi, “mikrop” a ilişkin eski bir imgenin varlığıydı ve bunun popüler mitolojinin parçası olmasıydı. Dolayısıyla istenmeyen kişi ve grupları izole etmek, onlardan uzak durmak ve bu kişileri damgalamak için halk arasında bu mitoloji kullanılırdı. Modern sağlık anlayışının oluşumuna temel oluşturan mikrop kuramı, söz konusu dönemden sonra sağlık ve hastalığı açıklamada merkezi bir yere sahip oldu. Hastalığa neden olan mikroplar ise bu durumda yapılması gereken, onlarla mücadele ederek ortadan kaldırmak, sonuçta ise sağlık durumuna dönebilmektir. Görüldüğü gibi burada doktorlara biçilen temel rol, mikroplarla savaşmalarıdır. Bu aynı zamanda modern tıp anlayışının içinde doktorların önemini ve konumunu da pekiştiren bir durumdur. Buna karşılık mikrop kuramının çeşitli muhalifleri de olmuştu. Örneğin; ondokuzuncu yüzyılda Almanya’da bir sağlık reformcusu olan kimyacı Max von Pettenkofer (1818-1901) bu kurama karşıydı ve sağlıkta, hijyenin, çevresel koşulların önemine inanmaktaydı.

Tıbbi ya da biyolojik yaklaşım dört ayrı yönden eleştirilmiştir. Yaklaşımın varsayımlarından biri; hastalığın doğasının, teşhisinin, tedavisinin objektif olabileceğidir. Dolayısıyla, yaklaşımın kendini nesnellik üzerine kurması, hastalığın nedeninin mikrop olduğu algısıyla bağlantılıydı. Ancak yaklaşımın bu iddiası daha

⁷⁹Rene DOBUS, **Mirage of Health**, New York: Hanpen and Row. 1979, s. 148; Paul HIGGS, **The Limits of Medical Knowledge**, Sociology as Applied to Medicine (fourth edition), Ed. Graham Scambler, W. B. Saunders Company Limited, Edinburg, 2000, s. 162.

sonraki yaklaşımlar tarafından en fazla sorgulanan noktalardan biri oldu. İkinci olarak yaklaşım; yukarıda da ifade edildiği gibi, hastalığın mikroba dayandırılması aynı zamanda onu ortadan kaldıracak tek kişinin doktor olduğu anlamını da gelmekteydi. Bu nedenle biyolojik yaklaşım, hastanın sağlık durumunu değerlendirecek tek kişinin bir tıp uzmanı, doktor olabileceği düşüncesini taşımaktaydı. Doktora yönelik bu algı, tıbbi bilginin oluşturulmasında, uygulanmasında doktoru güçlü bir pozisyona getirmiştir. Ayrıca, burada modern tıbbi pratiğin söz konusu ettiği “uzman”, erkek bir özne olmuştur. Üçüncü bir eleştiri ise; yaklaşımın hastalığı açıklarken fonksiyon bozukluğuna yaptığı vurguya yönelik yapılmıştır. Yaklaşımın taşıdığı genel kanı; hastalığın bireylerde psikolojik fonksiyon bozukluklarına yol açtığı, dolayısıyla hastalığın bir tür fonksiyon bozukluğu olduğu görüşüdür. Oysa hastalık bazı durumlarda genel bir fonksiyon bozukluğuna yol açmayabileceği gibi, kişilerin hastalık durumunda yaşadıkları psikolojik fonksiyon bozukluğu da muğlak ve tartışılabilir gözüküyordu. Son bir eleştiri ise daha çok neyi tanımladığı noktasında yapılabilir. Yaklaşımında, sağlığın ne olduğundan daha fazla, neyin hastalık olmadığına vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla hastalıkların büyük oranda mikroplara bağlanması sağlığın içinde geliştiği geniş çerçevenin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Böylelikle, sağlık kategorisi, hastalık halinden geriye kalanlar olarak tanımlanmıştır⁸⁰.

Sağlığın tanımına yönelik diğer bir yaklaşımı sosyo-kültürel model oluşturmaktadır. Talcott Parsons’ın çalışmalarına dayanan bu modelde, sağlık; kişinin sosyal rollerini ve görevlerini yerine getirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, bir sağlık modeli olarak, sosyo-kültürel yaklaşım işlevselcilik kuramına dayanmaktadır⁸¹. Parsons’ın çalışmalarının kaynaklık ettiği bu görüşe yönelik eleştiriler yine dört ayrı başlık altında toplanabilir. Yaklaşımında sağlığın tanımlanmasında bireyin fonksiyonlarının ön plana alınması ya da sadece sosyal işlevlerin yerine getirilmesi olarak sağlığın düşünülmesi, sorgulanabilecek ilk

---

⁸⁰ Frederic D. WOLINSKY, *The Sociology of Health*, Wadsworth Publishing Company, 1988, s. 75-76.

⁸¹ Talcott PARSONS, “*Essays in Sociological Theory*”, The Free Press, Glencoe, Illinois, 195, s. 153.

noktayı oluşturmaktadır. Bireylerin işlevleri düşünüldüğünde, kaçınılmaz olarak onların sosyal statüleri de gündeme gelmektedir. Bireylerin sağlıkları ve sağlığın tanımı da bu durumda bulunan sosyal konumlara göre de değişmektedir. Bu noktada gidilebilecek yer; sağlığın kültürel olarak göreceli olduğudur. Bu durumda kavramsal olarak bir evrensel hastalık ve sağlık halinden artık söz edilemez gözükmetedir⁸². Hastalık davranışının sapkın, norm dışı tutumun bir biçimi olarak düşünülmesi yaklaşımın sorgulanabilecek diğer bir yönünü göstermektedir. Norm içinde yer alansa, Parsons'ın çalışmalarında söylediği ya da ima ettiği gibi toplum içinde görev ve sorumluluklarını yerine getiren sağlıklı olma haliydi. Son olarak, sosyo-kültürel yaklaşım evrensel düzeyde kabul görebilecek bir hasta rolünün inşa edilmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur⁸³.

Parsons'ın yaklaşımı daha sonraki zamanlarda birçok kişinin “hasta” olarak tanımlanmasını kolaylaştırmıştır. Kadınlar açısından bunun etkisi çok derin olmuştur. Sağlığın tanımlanmasında kişinin sosyal işlevlerinin, toplumsal statüsünün ön plana alınması, kadınların özel alanla sınırlandığı, işlerinin ve ürettiklerinin görünmediği bir durumda onların ikincil ve sağlıklı olmayan bireyler olarak görülmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca kadınların gebelik, doğum ve ilintili nedenlerle yaşadıkları sağlık sorunları da bu görüşü çeşitli biçimlerde desteklemiştir. Rothman and Caschetta, kadınların modern tıp içinde “kırılğan” ve “hasta” olarak tanımlanmalarının kökenlerinin sağlık sosyolojisi içinde Talcott Parsons tarafından geliştirilen işlevselci yaklaşıma götürülebileceğini belirtmektedir. Parsons, sağlığı, toplum ve sistem içindeki işlevselliğiyle açıklama yolunu seçmişti. Toplumsal sistemin gerektirdiklerine odaklanmıştı. Dolayısıyla onun yaklaşımı sağlık ve hastalığı sosyal taleplerin doğrultusunda belirlemiştir. Tüm bunlar da kadınların topluma daha az katkıda bulunduğu, topluma esas ve daha fazla katkısı olanların erkekler olduğu biçiminde düşünülmesine yaramıştır⁸⁴.

⁸² Bkz. (80), WOLINSKY, s. 81-83.

⁸³ A.g.e., s. 77.

⁸⁴ Barbara Katz ROTHMAN-Mary Beth CASCHETTA, “**Treating Health: Women and Medicine**”, Women a Feminist Perspective, (fifth edition), (Ed. Jo Freeman), Mayfield Publishing Company, 1995, s. 70-71.

Psikolojik yaklaşım, sağlığı tanımlamada üçüncü bir model niteliğindedir. Yaklaşımın sağlığı tanımlamada kullandığı temel ölçüt; bireylerin kendilerini duygusal olarak iyi hissetmeleri ve kendi yaşamlarına yönelik algılarıdır. Dolayısıyla yaklaşımda farklı yaşam biçimlerinin yol açtığı gerginlikler, zorluklar ve strese vurgu yapılmaktadır. Bu durumda bireylerin sağlıklı olmaları için yapılabilecek temel şey; bireysel yaşamlarının olumlu yönde dönüşümüne katkıda bulunulması, yeni düzenlemelere gitmenin yanı sıra stresle baş etme yollarının öğretilmesidir⁸⁵.

Tüm bu yaklaşımlara yönelik genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yukarıdaki sağlık yaklaşımlarına baktığımızda, sağlık ve hastalığın⁸⁶, farklı değişkenlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan, dolayısıyla tanımlanmaları kolay olmayan karmaşık olgular olduğunu görmek mümkündür. Her yaklaşım sağlığı tanımlamada içinde bulunulan tıbbi sisteme bağlı olarak belli bir boyutu ön plana almıştır. Sağlığa ilişkin tüm bu ele alışırlar mutlak olmadığı gibi belirli ideolojik eğilimleri içermektedirler. Michel Foucault'yu ve Ivan Illich'i izleyerek ifade edersek; sağlığı tanımlamada kullanılan etkenler, sağlığa ilişkin uygulamalar, çeşitli teşhis ve tedavi sistemleri, sağlık anlayışları, tıbbileştirme süreçleri belirli tarihsel koşullar ve bunlar içinden oluşturulan sağlık sistemleri aracılığıyla inşa edilip, belli varsayımlar olarak öne sürülmektedir⁸⁷. Çalışmanın bu bölümünde modern sağlık sisteminin oluşumunda önemli bir adım olan toplumsal tıbbın kuruluşuna yer verilecektir. Ancak bundan önce, Antik dönemden başlayarak eski toplumların sağlığı nasıl algıladıklarına kısaca bakmak anlamlı olacaktır.

Dobus ve Row, Antik dönemde sağlıkla ilgili söylenecek ilk şeylerden birinin; “mükemmel sağlık ve mutluluğun” vatandaşlık hakkı olarak görülmesi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla eski insanlar da bugünküne benzer bir biçimde “iyi bir sağlık” anlayışına, hayaline sahiptiler. Gerçekte ise hastalıktan uzak bir

⁸⁵ Bkz. (80), WOLINSKY, s. 86-87

⁸⁶İngilizcede hastalığa ilişkin iki ayrı terimden; *disease* kavramı; doğanın kurallarına göre yaşamada başarısız olmanın sonucunda yaşanan durumu ifade ederken, *illness* daha çok bir suç (*guilt*) sonucunda ortaya çıkan veya suça eşlik eden bir süreci anlatmaktadır. Bkz. (79), DOBUS, s. 144.

⁸⁷Michel FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, Epos Yayınları, Çev. İnci Malak Uysal, Ankara, 2006; Ivan ILLICH, **Sağlığın Gaspi**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

yaşam düşünmek o dönemde de neredeyse imkânsızdı⁸⁸. Tıp tarihi içinde ayrı ve temel bir konumu olan Hipokrat'a gelince onun tıbbı ilişkin düşüncesi Eski Ahit'te söylenenlere bağlıydı ve batılı ahlâki değerleri yansıtmaktaydı. Onun, doktorlar için yazdıkları; hastalıkların belirtilerini, tanımlarını, teşhis yöntemlerini, hastayla ve ailesiyle nasıl bir ilişki kurulmasının doğru olacağını, kısacası tıp sanatının inceliklerini içermekteydi. Bununla birlikte Hipokrat'ın yazıları çevresel faktörlerle hastalıkların yaygınlığı ve çokluğu arasındaki bağlantıya ilişkin çeşitli örnekler de içeriyordu. Ama Hipokrat'ın sağlıkta en çok vurguladığı insanın akıydı. Ona göre insan eğer akıllı ve mantıklı yaşarsa hastalıklardan da kaçınabilirdi. Kısaca, eski toplumların, Antik Yunan'ın ve "uygarlaşmış" toplumların ortak kanısı; ideal bir sağlık ve mutluluk durumunun olduğuydu. Ancak, o zamanlar efsane, folklor aracılığıyla sürdürülen bu inanış, "uygar" insanlarda kuramlar ve rasyonelleştirme yoluyla yapılmaktaydı. Sağlığın bir dengenin sonucu olduğu düşüncesi de aynı biçimde eskilere götürülebilirdi. Bu durumda sağlık, dengeden ibaretse, bu da ancak doğa ile uyum içinde bulunabilirdi. Nitekim eski toplumlar çevreleriyle dengeyi kurmuşlardı ve içinde buldukları doğayla belli bir uyumu sağlamışlardı. Aslında iyi yaşamın ancak doğa ile ahenk içinde, bir arada olabileceği düşüncesi dünyanın her tarafında ve kuşaklar boyunca görülebilirdi. Örneğin; Jean Jacques Rousseau'nun iyi, sağlıklı ve mutlu olana ne olduysa insanın uygarlaşması sürecinde olduğu düşüncesi kendi döneminde birçok taraftar bulmuştur⁸⁹.

John Locke ve Rousseau'nun çocuk nasıl yetiştirilir konusunda yazdıklarının yansımaları "akıl çağı" olarak kabul edilen onsekizinci yüzyılda diğer sosyal bilimler gibi tıbbı da etkilemiştir. Ayrıca aynı yüzyılda Rousseau gibi düşünenlerden farklı görüşler ileri sürenler de olmuştur. Onsekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, İngiliz bir doktor ve düşünür olan Thomas Beddoes, "*Hygeia or Essays Moral and Medical on the Causes Affecting the Personal State of our Middling and Affluent Classes*" başlıklı kitabında hastalıkların doğadaki bir takım maddelerden,

⁸⁸ Bkz. (79), DOBUS, s. 1. Bkz. **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1992, s. 86-87.

⁸⁹ Bkz. (79), DOBUS, s. 134-135. Durkheim için de sağlık, organizmanın kendi ortamına tam uyumu anlamına gelmekteydi. Bkz. Emile DURKHEIM, **Sosyolojik Metodun Kuralları**, Çev. Enver AYTEKİN, Sosyal Yayınları (2. Basım), İstanbul, 1994, s. 93.

parazitlerden oluştuğunu ileri sürmekteydi. C. W. Hopeland tarafından yazılan *The Art of Prolonging Life* ve bunun gibi birçok eser onsekizinci yüzyılda yazılmıştı ve kısa sürede Avrupa dillerine çevrildikleri gibi pek çok baskı da yapmışlardı⁹⁰. Buralarda yazılanlar doğayı çok savunan bir nitelikte de değildi. Özetle, Charles Darwin'den sonra geçmişe kaybedilmiş cennet olarak bakılmadı, ancak şairlerin ve düşünürlerin geri getirilemez olarak gördüğü “altın çağ” artık çok yakında bilim tarafından vaat edilecekti. Sağlığa ilişkin yeni uygulamalar, düzenlemeler Batı’da özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında büyük bir artış göstermekteydi⁹¹. Artık söz konusu olan nüfusun sağlığıdır. Bu durumda toplumsal tıp, hijyen düşüncesi ve modern devletin sağlık ve nüfus rejiminin uygulanacağı klinik, kurulması gereken yapılar olarak gözükmektedir. Bu kurumlar devletlerin sağlık, nüfus ve yönetim politikaları içinde çok işlevsel bir role sahip olabilirlerdi.

2.2. Toplumsal Tıbbın Kuruluşu

Bu bölümde toplumsal tıbbın kuruluş süreci ve kaynakları ele alınacaktır. Batı’da onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından başlanarak yaşanan endüstri devrimi hastalıklara ilişkin vurgunun sosyal alana yapılmasına yol açmıştır. Bu nedenle toplumsal tıbbın kökenleri onsekizinci yüzyıla dayandırılabilir. Ondokuzuncu yüzyılda Batı’da nüfusta yaygın olarak ortaya çıkan hastalıkların gösterdiği özellik; bu hastalıkların belirli toplumsal kesimlerde ortaya çıktığıdır. Özellikle işçi ve yoksulların yaşadıkları bölgelerde belli hastalıklarda belirgin artışlar yaşanmaktaydı⁹². Toplumsal tıbbın kuruluşunun, toplumun sağlığına müdahale düşüncesinin, Fransa, Almanya ve İngiltere’deki büyük dönüşümlerle yakın bir ilişkisi vardır.

Fransa’da ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru *Gazette Medicale de Paris’in* editörü Jules Guerin “toplumsal tıp” terimini ilk kullanan kişilerdendir.

⁹⁰ Bkz. (79), DOBUS, s. 6-7.

⁹¹ A.g.e., s. 18-20.

Guer'in ve ona yakın görüşte olan kişilerin toplumsal tıpla ilgili düşündüğü şey; toplumsal hastalıkların boyutlarının, yaygınlığının bilinmesi, dolayısıyla istatistiksel verilerin gerekliliğiydi. Ayrıca, Fransa'da ondokuzuncu yüzyılda tüm bu dönüşümlerde Saint Simoncu sosyal reformist hareketin etkileri belirgin bir biçimde hissedilebilirdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Fransa'da endüstrileşmeye bağlı kentsel sorunlar ve siyasal çalkantıların izleri açıkça görülebiliyordu.⁹³

Almanya'da ise ondokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Rudolf Virchow⁹⁴ (1821-1902) şunu savunmaktaydı: “Bireyin tedavisi tıbbın sadece küçük bir yönünü teşkil eder; çok daha önemli olan nüfusun çoğunluğunda görülen hastalıklardır ki bunlar sosyal, politik eylemi gerektirmektedir. Bu noktada tıp sosyal bir bilimdir”⁹⁵. Turner'a göre, Virchow, hastalıkların biyolojik, fiziksel nedenleri kadar, ekonomik, sosyal ve siyasal etkenlerinin de farkındaydı. Toplumların sağlığı ancak bir dizi çevresel, sosyal ve siyasal reformla olumluya dönüştürülebilirdi⁹⁶.

Huerkamp, Almanya'daki toplum sağlığına yönelik uygulamalarda ondokuzuncu yüzyılda yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan çiçek aşısının temel bir adım olduğunu ileri sürmektedir⁹⁷. Çiçek hastalığı ondokuzuncu yüzyılda Almanya'da hemen hemen nüfusun tümünü etkilemekteydi. Bununla birlikte daha yüzyılın başında nüfusu çiçek hastalığına karşı korumanın mümkün olabileceği düşünülmeye başlanmıştı. Bundan sonra da Almanya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde hükümetler, aşı uygulamalarını kendi sağlık ve nüfus politikalarının temel taşı olarak görme eğiliminde oldular.

⁹² Bryan S. TURNER, **Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology**, Routledge, London, 1992; Bkz. (79), DOBUS; İ. Emre IŞIK, **Gen Politik**, Bağlam Yayınları, 2004.

⁹³ Aktaran İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 17.

⁹⁴ Rudolf Virchow, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Hücre Patolojisi bilimini kuran kişidir. Virchow'un ima ettiği hastalıklardan biri o dönem özellikle alt sınıflarda, yoksullarda çok yaygın bir biçimde görülen veremdir. Bkz. Susan SONTAG, **Bir Metafor Olarak Hastalık**, Çev. İsmail Murat, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, 1988; s. 15.

⁹⁵ Bkz. (79), DOBUS, s. 146.

⁹⁶ Bkz. (93), IŞIK, s. 18.

⁹⁷ Claudia HUERKAMP, **The History of Smallpox Vaccination in Germany: A First Step in the Medicalization of the General Public**, Journal of Contemporary History, Vol. 20, No.4, Medicine, History and Society. (Oct., 1985), s. 617.

Aşı uygulamalarının sağlık ve nüfus politikaları olarak algılanmasının o dönemdeki başka gelişmelerle açık bir bağlantısı vardır. Örneğin, onsekizinci yüzyılın sonunda Adam Smith⁹⁸ tarafından ifade edilen ve o dönemde Avrupa’da yaygın bir iktisadi düşünce olan merkantilizmin savunduğu “nüfusun devletlerin zenginliği olduğu” ilkesiyle uyum içindeydi. Nüfusun devletlerin zenginliği olduğu düşüncesi, ilginç bir biçimde Smith’in sözünü ettiği dönemden günümüze kadar varlığını çeşitli biçimlerde sürdürmüştür.

Huerkamp, merkantilist düşüncenin özellikle de Prusya’da İkinci Friedrich zamanında çok somut bir biçimde görülebileceğini belirtmektedir. Onsekizinci yüzyılın başında Prusya otuz yıl savaşlarında kaybettiği nüfusu neredeyse tamamlamıştı. Onsekizinci yüzyılın ikinci kısmında nüfusu neredeyse iki katına katlanmıştı⁹⁹. Dolayısıyla halkın sağlığının tıbbileştirilmesinin¹⁰⁰, sağlık durumunun önemsenmesinin, dönemin iktisadi değerler dizisi olan ulusun zenginliği düşüncesi içinde pek anlamlı bir yeri vardı. Ulusun sağlığı düşünüldüğünde, devletlerin geliri; daha iyi beslenme, daha sağlıklı yaşama ve çalışma alanları, daha nitelikli sağlık servislerine ulaşmak anlamına gelmekteydi. Devletlerin ulusal zenginliği de aynı zamanda daha sağlıklı bir nüfusla sağlanabilirdi. Başka bir anlatımla, ulusal gelir ve nüfusun sağlığı arasındaki ilişki, nüfusun sağlığı ve ulusal gelir arasındaki ilişkiye dönüşebilirdi. Ayrıca sağlıklı bir nüfus, hem daha fazla üretim, daha çok fiziksel sermaye, daha uzun süre üretimde olma anlamına gelebilirdi, hem de demografik dönüşümün, ülkelerin doğum ve ölüm oranlarının dinamiğini etkileyebilirdi¹⁰¹. Kısacası, toplumsal tıbbın kuruluşunun, Batı’da endüstri devrimi ve onun üretime odaklı zihniyetiyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Hasta ve üretemeyen bir halk aynı zamanda endüstri devriminin başarısızlığı demektir.

İngiltere’de ise sağlığın toplumsal olanla, kötü koşullarla ve sınıfla olan

⁹⁸ Adam SMITH, **The Wealth of Nations**, Vol 1 (Ed. Edwin Cannan) University Paperbacks, 1961.

⁹⁹ Bkz. (97), HUERKAMP, s. 620.

¹⁰⁰ Michel FOUCAULT, **Power/Knowledge**, (Ed. Colin Gordon), The Harvester Press, 1980; B. S. TURNER, **The Body & Society** (Second Edition), Sage Publication, 1996.

¹⁰¹ D. E. BLOOM-D.CANNING, “**The Health and Wealth of Nations**”, Health and Disease: A Reader, (Ed. Basiro Davey, Alastair Gray and Clive Seale) Open University Pres, Buckingham-Philadelphia, 2001, s. 147; Bkz. (97), HUERKAMP, s. 620.

ilişkisi en açık bir biçimde işçilerde ve işçilerin ailelerinde görülebilirdi¹⁰². 1845’de *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (Conditions of the Working Man in England: İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu) adlı eserinde Engels, toplumun diğer kesimleriyle karşılaştırıldığında, işçilerin, alt sınıfların çok daha fazla hastalıklara maruz kaldığını savunmaktaydı. Özellikle belli hastalıklar bu sınıflar arasında yaygınlık göstermekteydi.¹⁰³ Bu kişiler başta verem olmak üzere, tifo, kızıl, ıspazmoz (çırpınak), ciğer iltihabı gibi birçok hastalığa tutulabiliyorlardı. Kentlerde çok olumsuz koşullar altında yaşayan işçiler arasında salgın hastalıklar gibi ölüm oranları da yüksekti. İşçilerin yaşadığı kötü koşullarının yanı sıra sağlık sisteminden kaynaklanan sorunlar söz konusuydu. Sağlık hizmetinin pahalılığı işçilerin sağlıkları açısından önemli bir problemdi. Engels’in belirttiği gibi, bu durum işçi sınıfı için; tedavi olamamak ve hiçbir şekilde ilaca ulaşamamak anlamını taşımaktaydı¹⁰⁴.

Bu dönemde doktorların önemli bir bölümünün de ilgisi işçi sınıfında görülen hastalıklar ve sosyal koşullar yönünde gelişmiştir. Johann Peter Frank tarafından 1779’da yazılan *Medizinische Polizei* (tıp polisi) adlı eser tam da bu ilgiyi göstermekteydi¹⁰⁵. Frank çalışmasında, hastalıkların sadece bir takım fiziksel faktörler nedeniyle ortaya çıkmadığını, bunun yanı sıra ve bazen daha fazla sosyal çevrenin zararlı etkilerinden kaynaklandığını ileri sürmekteydi. Onun, devletlerin halkının sağlığından sorumlu olduğu görüşü yüzyılın sonuna gelindiğinde açıkça taraftar toplamaya başlamıştır¹⁰⁶. Bu taraflardan biri de Ansiklopedistlerdir. Bu dönem ve daha sonra toplumsal tıbbın (*social medicine*) konusu olan problemler en fazla Ansiklopedistlerin (1731-1777) zihinlerini meşgul etmiştir. Ansiklopedistler insanın fiziksel iyi olma hali ile yaşadığı sosyal çevre arasındaki karmaşık ilişkiye vurgu yapmaları nedeniyle halk sağlığını (*public health*) bilimsel bir disiplin olarak

¹⁰² Bkz. (79), DOBUS, s. 147; E.P. THOMPSON, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Birikim Yayınları, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2004, s. 400-4001.

¹⁰³ Bkz. (79), DOBUS, s. 147; Friedrich ENGELS, **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çev. Yurdakul Fincancı, Birinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

¹⁰⁴ Friedrich. ENGELS, “**Health: 1844**”, Ed. Basiro Davey, Alastair Gray and Clive Seale, Open University Pres, Buckingham-Philadelphia, 2001, s. 141-144.

¹⁰⁵ Bkz. (42), TEKELİOĞLU, s. 42.

¹⁰⁶ Bkz. (79), DOBUS, s. 145; Bkz. (100), FOUCAULT, s. 171.

formüle eden kişilerdir¹⁰⁷. J.J. Virey (1775-1846) *Philosophical Hygiene* adlı eserinde sağlık sorununu doğa, sosyo-politik koşullar ve ahlaki faktörlerle ilişkilendirerek ele almıştır. Daha sonra da Fransa'da Louis René Villermé (1782-1863), işçilerin sağlıklarını etkileyen kötü endüstriyel koşullardan söz etmiştir.¹⁰⁸ . Sonuç olarak, Batı'da ondokuzuncu yüzyılda toplumsal tıbbın kuruluşu, endüstri devriminin yarattığı eşitsizliklerin, çok sayıda yoksul kişiyi ve işçiyi barındıran kötü kentlerin, nüfusun büyük bir kısmını etkileyen salgınların olduğu, devletlerin ekonomileri ve yönetimleri için gereksinim duydukları “sağlıklı” nüfus ihtiyacının ön plana çıktığı ve gelişen modern tıbbın olanaklardan az sayıda kişinin faydalanabildiği bir tarihsel durumda olmuştur.

2.3. Kliniğin Ortaya Çıkışı

Michel Foucault, Batı'da onsekizinci yüzyılın sonu ve ondokuzuncu yüzyılın başında modern tıbbi pratiğin, kliniğin kuruluşuyla¹⁰⁹ yakın zamana denk gelen nüfusa yönelik başka uygulamalardan da söz etmektedir. Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi* adlı eserinde anlattığı, cinselliğin Batı'da sağlık sistemine, nüfus siyasetine dâhil edilişi bunlardan biridir. Ondokuzuncu yüzyılın başında olan şey; cinselliğin, cinselliğe ilişkin düşünüş ve algının, modern ulus devletin aile düşüncesinin içine çekilmesidir¹¹⁰. Artık söz konusu olan, devletlerin belirtilen yüzyıldan başlayarak, cinselliğin kendisini, cinsel sağlığı ve giderek üremeyi kendi sağlık politikalarının ana unsurları olarak görmeleridir. Cinselliğe yönelik müdahalenin ve baskının esas nedenlerden biri ise; “toplumun doğru işleme” ve “doğru yönetilmesi” için cinsel kurallara uymanın gerekli olduğuna olan inanıştır¹¹¹.

Foucault'ya göre onsekizinci yüzyıldan itibaren, cinselliğe ilişkin bilme ve iktidar biçimleri geliştiren dört temel yapıdan söz edilebilir. Bunlar; kadın bedeninin

¹⁰⁷ A.g.e., s. 19.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 145.

¹⁰⁹ Michel FOUCAULT, **Kliniğin Doğuşu**, Çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, (2. Basım), Ankara, 2002.

¹¹⁰ Bkz. (87), FOUCAULT, s. 9.

¹¹¹ FOUCAULT, **İktidarın Gözü**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 56.

histerikleştirilmesi¹¹², çocuk cinselliğinin eğitimbilimselleştirilmesi, üretkenliğe ilişkin davranışların toplumsallaştırılması ve sapkın hazzın psikiyatikleştirilmesi temalarıdır¹¹³. Üretkenliğin toplumsallaştırılması üç biçimde olmaktadır. Birincisi; ekonomik toplumsallaştırmaydı ki bununla eşlerin doğurganlığının “toplumsal ya da mali önlemlerle özendirilmesi” veya engellenmesi amaçlanmaktaydı. Siyasal toplumsallaştırma ile çiftler topluma ve devlete karşı sorumlu kılınmaktaydılar. Sonuncusu ise tıbbi toplumsallaştırmaydı. Bununla yapılmaya çalışılan; hem tek kişiler hem de insan türü açısından düşünülen, tüm doğum kontrolü sistemine atfedilen “patojen değer”in kuruluşu yoluyla tıbbi bir toplumsallaştırmayı gerçekleştirmektir. Bunun kadınlar için anlamı, kadınların bedenlerinin ve sağlıklarının, tıp aracılığıyla ekonominin alanına ya da ekonomisi yapılmış bir toplumsallaştırmaya doğru çekilmesidir.

Ondokuzuncu yüzyıldaki cinselliğe yönelik tutuma karşın, Foucault’ya göre modern tıbbın doğuşu onsekizinci yüzyılın sonlarına¹¹⁴ götürülebilir. Modern tıbbi bakış, “herhangi bir gözlemcinin bakışı değil, bir kurum tarafından desteklenen ve doğrulanan bir hekimin, karar ve müdahale yetkisi olan bir hekimin” bakışıdır¹¹⁵. Dilin kendisinde de bireye ilişkin, bireyi merkeze alan bir “tıbbi bilimsel söylemin” kurulması yoluyla bir “yenileşme” söz konusudur. Burada bilimsel bireysel söylem ile tıbbi söylemin paralelliği ve birbiriyle olan bağı tesadüfî değildir. Bu yeni yapı”, onsekizinci yüzyılda “hekimle hastanın diyalogunu, kendine özgü bir dilbilgisi ve tarzla başlatan “neyiniz var?” sorusunun yerine, klinik oyununu ve tüm söyleminin prensibini bulduğumuz “nereniz ağrıyor?” sorusunu koyan, küçük ve kesin”¹¹⁶ bir değişimle açıklanabilir.

¹¹² Bkz. (100), FOUCAULT, s. 192.

¹¹³ Bkz. (110) FOUCAULT, s. 110-111.

¹¹⁴ Paris’te XIV. Louis’in 1656’da yayımladığı kararnameyle açılan Genel Hastane, Foucault’nun vurguladığı gibi kesinlikle modern anlamda bir tıp kurum değildi, tersine yoksullar, suçlular ve hastaların kapatıldığı bir yer niteliğindediydi. Dolayısıyla burada uygulanan tedavi temelde tıbbi olmaktan çok toplumsaldı. Devrimden önce, Fransa’da böyle birçok hastanenin varlığından söz edilebilirdi. Nitekim hastanenin bu yaygınlığı, “Büyük Hapsetme” olarak tarihe geçti. Yine de Genel Hastane (*L’Hospital General*) tıbbın kurumsallaşması yolunda önemli bir adımdı. Bkz. (42), TEKELİOĞLU, s.40, 45, 68.

¹¹⁵ A.g.e., s. 117.

Klinik deneyi olanaklı kılan, bir takım “kuramların ve eski sistemlerin bırakılmasından çok, bu biçimsel ve köklü yeniden düzenleme”nin kendisidir. En temelde ise “tarihsel bir olgu olarak kliniğin ortaya çıkışı, bu yeniden düzenlemelerin sistemiyle” özdeşleştirilebilirdi¹¹⁷. Mısır’da ondokuzuncu yüzyılda modern tıbbın kuruluşunu inceleyen Khaled Fahmy, Foucault’nun “klinik tıpla” anlatmak istediği şeyin; klasik çağa benzemediğini ifade etmektedir. Bu durumda yeni düzenlemeler sistemiyle kastedilen şey; hastalığın doğasının, klinik bakışın etkisinin, hasta-doktor ilişki biçiminin değişimi¹¹⁸. Orhan Tekelioğlu’nun ifade ettiği gibi, Foucault’nun *Kliniğin Doğuşu* adlı eseri Batı’da hasta özne söyleminin nasıl ortaya çıktığının, “hastanın nasıl modern tıbbi söyleminin bir nesnesi olmaya başladığını”n tarihsel bir çözümlemesi niteliğindedir¹¹⁹.

Burada önemli olan; ulusla yeni sağlık sisteminin ilişkisi, yani ulusal tıbbi sistemin kuruluşudur. Genel, ancak farklı kesimlere yönelik yapılandırılmış bir yardım politikasının uygulanabilmesi için “devlete yeterince bağlı bir tıp tasarlamak gerekirdi;” böylelikle de “tıp ulusal bir görev haline” gelebilirdi. Bu “tıbbi bakış”, aynı biçimde hekimler üzerinde bir kontrolü de sağlamalıydı: Tıbbi pratiğin kötüye kullanılmasını engellemek, “şarlatanları yasaklamak; sağlam ve rasyonel bir tıp organizasyonuyla, evde yapılan tedavilerin hastayı bir kurbanıya dönüştürmesini ve hastalığın hastanın çevresindekilere yayılma tehlikesi oluşturmasını” önlemek gerekirdi. Hekim ise, devletten yapacağı tıbbi pratiğin geçerlilik kanıtını almak ve “gerçek bir iyileştirme sanatının varolduğunu göstermek” durumundaydı¹²⁰.

Tıbbın bu biçimde uygulanmasında aynı zamanda hekimin fiziksel muayenesinin daha fazla objektif yöntemlerle incelenmesi anlamına da gelmekteydi. Böyle bir klinik tıbbi bakışta, hastalığın anlaşılması için hastanın fiziksel bedeni artık büyük bir öneme sahiptir¹²¹. Ondokuzuncu yüzyılda olan; “hastalığın kurumsal

¹¹⁶ Bkz. (109), FOUCAULT, s. 17.

¹¹⁷ Bkz. (110), FOUCAULT, s. 13.

¹¹⁸ Khaled FAHMY, “**Medicine and Power: Towards A Social History of Medicine in Nineteenth-Century Egypt**”, Published in Cairo Papers in Social Science, V. 23, no. 2, Summer 2000, s. 11.

¹¹⁹ Bkz. (42), TEKELİOĞLU, s. 62.

¹²⁰ Bkz. (109), FOUCAULT, s. 40.

¹²¹ Paul HIGGS, A.g.e., s. 163.

mekânsallaşmasının” daha önceki yüzyıllarda “hemen hemen hiç bilinmeyen, yepyeni bir biçimine” girişmektir: aile, birey, hekimlere yönelik yeni bir sistem, tıbbın ulusallaştırılması ve nihayetinde ulusal tıbbı hizmet eden yeni sağlık sistemi¹²². Foucault bu konu bağlamında kadınlarla ve bedenleriyle ilgili bir şey söylemese de, tıbbın ulusallaşmasının ve ulusal tıp için çalışan bir sağlık sisteminin kadınlar için bir dizi anlamı vardır. İleride sözü edileceği gibi, söz konusu dönemden başlayarak, kadınlar, modern tıbbi sisteme uzmanlar olarak büyük oranda dâhil edilmedikleri, bedenleri ve sağlıkları ikincilleştirildiği gibi aynı zamanda ulus ve onun nüfus politikaları için de en işlevsel gruplar olarak görülmüşlerdir. Nüfus politikaları, doğumun teşviki ve kontrolü uygulamaları, ulusun sağlık politikaları olarak tıbbın ulusallaşmasına hizmet etmişlerdir.

Modern tıbbi sistem, “artık yalnızca iyileştirme tekniklerinin ve bu tekniklerin gerektirdiği bilginin bir derlemesi” değil, bunun yanı sıra “*sağlıklı insan* bilgisini yani hem *hasta olmayan insan* deneyini hem *örnek insan* tanımını içine alacak”tı. Böylelikle tıbbi uygulama, belli bir diyet bilgisini, bakım bilgisini, “kısaca, hastanın kendisine kabul ettireceği tüm bir yaşam ve beslenme disiplini”ni içerebilirdi¹²³. Foucault’ya göre bu bakış temelde belli bir ekonomi fikri üzerine kuruluydu. Örneğin; Fransız ulusal meclisindeki sağlığa ilişkin kararlarda hem ekonomistlerin düşüncelerinin, hem de “hastalığın mümkün olan tek iyileşme yerinin toplumsal yaşamın doğal ortamı, yani aile olduğunu düşünen hekimlerin” etkisi vardı. Önemli olan hastalığın maliyetinin en aza indirilmesiydi. Kimsesi olmayan ya da çok yoksul olan hastalar ve kişiler içinse, “belediye hasta evleri” kurulmalıydı. Foucault’nun burada vurguladığı nokta; kişiyle ailesi arasındaki “doğal bir merhamet” ve bakım ilişkisinin, nasıl ulusla bireyleri arasındaki ilişkiye dönüştüğüdür: Ulus kendini temsil ettiği ve bakmakla yükümlü gördüğü bireylerine “*toplumsal ve ortak* bir yardım göreviyle bağlıdır.”¹²⁴.

Kliniğin temel bir özelliği, onun ondokuzuncu yüzyılda sanayi düşüncesiyle

¹²²Bkz. (109), FOUCAULT, s. 40.

¹²³ A.g.e., s. 56-57.

¹²⁴ A.g.e., s. 61-62.

olan ilişkisidir. Fransa’da, 1795 tarihinde kabul edilen Direktuvar Anayasası’nın 356. maddesi yurttaşların sağlığını ilgilendiren mesleklerin denetimine ilişkin maddeler taşımaktaydı¹²⁵. Fransa’da yaşlılar meclisi daha önce öne sürülen şu görüşü savunmaktaydı: “Gerek yeni okullardan gerek eski fakültelerden alınmış bir unvanı olmayan hiç kimse iyileştirme sanatını icra edemez.”. “Tıp böylelikle dışa kapalı bir meslek haline gelecektir: “Okullardaki sınavları vermeden ya da özel jürilerden geçmeden tıp icra eden herkes, para cezasına ve suçun tekrarı halinde hapis cezasına çarptırılacaktır.”¹²⁶ Ondokuzuncu yüzyılda bunun ideolojik yorumu; “açıkça Adam Smith’ten esinlenen bir ekonomik liberalizm içinde, hem “liberal” hem “kapalı” bir mesleğin ortaya çıkmasıdır¹²⁷.

Klinik düzenlemenin ilk ortaya çıktığı kurumlar askerî hastanelerdir. Klinik edimi, organizasyonu; hastaların muayenesi, durumlarının ayrıntılı olarak raporlanması, hastalıklarının muhtemel bir nedenle ilişkisinin not edilmesi aslında tıbbi uygulamada çok eski bir gelenektir. O halde, kliniğin ortaya çıkışı ya da bu tür bir örgütlenme tıpta birey olgusunun keşfedilmesiyle bağlantılı değildir¹²⁸. Aynı biçimde, “tıp bilgisinin hasta yatağında olduğu ilkesi” de çok daha geriye götürülebilirdi. Aynı kalmayan şey ise; hastalıklarının adlarının ve belirtilerinin “kümelenmesinin” yanı sıra “hastaların bedenine” yönelik temel algının, (cinsiyet, yaş gibi), tıbbi gözlemin ilgilendiği konuların, hekimin bakışının (bedene, beden geneli görünüşüne, yüzey ve derinliklerine) değişimi ve yönelimiydi¹²⁹. Bu noktada temel bir tartışma kadın bedeninin kliniğe nasıl konu olduğu üzerine yapılabilir. Kopenhag’da 1787’de kurulan doğum kliniği, kadın bedeninin klinikte kullanımı konusunda önemli ipuçları taşımaktadır¹³⁰. Klinik, kadınların doğumla ilintili olarak yaşadıkları sağlık sorunlarına çare olmanın yanı sıra kadınların bedeninin modern tıp yoluyla kullanımının, denetiminin, doğumun modern tıbbın alanına alınışının ve jinekolojinin kuruluşunun bir düzenleme yolu da olmuştur. Ayrıca farklı sınıf ve konumlardan kadınlar için klinik ayrı anlamlara gelmektedir: “evli olmayan ya da

¹²⁵ A.g.e., s. 102,

¹²⁶ A.g.e., s., 106-107.

¹²⁷ A.g.e., s. 109.

¹²⁸ A.g.e., s. 82.

¹²⁹ A.g.e., s. 77.

kendini evli değilmiş gibi gösteren kadınlar” da doğum kliniğine kabul ediliyorlardı. Foucault’ya göre bu kadınlar tıbbın olduğu gibi “saygı değer ailelerin işine” yarayabilecek ve “hayır yapacak durumda olmayan kadınlar”ın bir kısmı ise “en azından iyi hekimler yetiştirilmesine katkıda bulunup velinimetlerine fazlasıyla karşılık” vermekteydiler¹³¹. Sonuçta, Foucault’da açıkça söylenmese de, klinik temelde yoksul ve kimsesiz kadınların doğum için gittikleri bir kurumdur, dolayısıyla hem tıbbi hem de ahlaki bir nitelik göstermektedir. İkinci olarak, kliniğin bir düzenleme biçimi olarak ilk ortaya çıktığı kurumlardan birinin askerî hastaneler oluşunun tesadüf olmaması gibi doğumun kliniğin, modern tıbbi pratiğin ve gözlemin içine çekilişi de rastlantı değildir.

2.4. Hijyen Düşüncesi

Hijyen düşüncesinin Batı’daki tarihi oldukça eskiye götürülebilir. Sözcüğün dayandığı Hygieia, Yunan mitolojisinde bir tanrıça olarak yer almaktadır. Hygieia, sağlık anlamına gelen health kavramıyla ilişkilidir. Ancak, Eski Yunan’da Hygieia’nın görevi esas olarak ruh sağlığı ile sınırlıydı. Roma’da ise Hygieia isim değiştirerek, Salus olarak biliniyordu. Salus insanların genel olarak iyi olmalarından sorumluydu ve Latince de sözcük olarak sağlık kavramına karşılık gelmekteydi.

Asclepius ise Yunan efsanelerine göre ilk hekimdir. Asclepius’un ünü daha çok bıçak kullanma, bitkilerle tedavi etme ve iyileştirme üzerinedir. Hygieia sözcüğü köken olarak antik döneme ait olmamasına karşın, Asclepius adı antik kökenlidir. Asclepius’un yaşadığı dönem İsa’dan önce yirminci yüzyıla denk gelmektedir. Hygieia’nın kültü İsa’dan önce onbeşinci yüzyıldan başlayarak giderek Asclepius’un yerini almasına karşın, Asclepius, Hygieia’ya göre daha yaygın olarak biliniyordu.

Efsanelerde Hygieia, Asclepius’un genellikle kızı olarak gözükmektedir. Bazen de kızkardeşi veya eşi, ancak her zaman Asclepius’a yardımcı (*subservient to*) olarak yer almaktadır. Dobus’e göre Hygieia ve Asclepius sağlıkta hiç bitmeyen iki

¹³⁰ A.g.e., s. 82.

¹³¹ A.g.e., s. 114.

ayrı görüşü, yaklaşımı ve bu iki ayrı nokta arasındaki salınımı sembolize ediyorlardı. Hygieia'ya inananlara göre, sağlık şeylerin doğal düzeniydi ve insanın yaşamını bilgece sürdürmesi olarak ifade edebileceğimiz pozitif bir anlamı taşıyordu. Dolayısıyla Hygieia'yı tutanlar; tıbbın en önemli işlevinin, insanın beden ve ruh sağlığının sürekliliğini sağlayan doğanın yasalarını keşfetmek ve öğretmek olduğuna inanıyorlardı. Asclepius'u izleyenler ise, doktorların başlıca rolünün hastalıkları tedavi etmek, doğumsal veya sonradan olan sakatlıkları, kusurları düzelterek sağlığı en iyi hale getirmek olduğunu düşünüyorlardı. Asclepius'un rolü bu durumda bir düzelticinin eylemine vurgu yaparken, Hygieia'nın rolü bir yaşama biçimini idealize ediyordu. İnsanın duygusal, psikolojik ihtiyaçları ile çevresel koşullar arasındaki uyuma dikkati çekiyordu. Ayrıca, Hygieia, yalnız hasta insanlara değil, hayvanlara da bakıyordu. Dobus'un ifade ettiği gibi, ilginç bir biçimde Asclepius'un rolü toplumsal bellekte nasıl temel ve geniş bir yer kaplamışsa, Hygieia'nın varlığı da o kadar ihmal edilmiştir. Erhat'ın belirttiği gibi Hygieia'nın hiçbir efsanesi bulunmamaktadır¹³². Bu noktada Hygieia'nın ve Asclepius'un hikayesini değerlendirmek gerekirse; belki de söyleyebileceğimiz ilk şey; Batı'da hijyen düşüncesinin yeni olmamasıdır. İkinci olarak; Asclepius'ta bıçak kullanma ve hastalıkları tedavi etmek üzerine olan vurgu, Hygieia'da ruh sağlığının, şeylerin doğal düzeninin, dolayısıyla doğanın yasalarının keşfinin, insanın beden ve ruh sağlığının sürekliliğinin ön plana alınması biçimine dönüşmüştür. Hygieia için ruh ve beden beraberliği ve bunların doğayla olan dengesi önemliyse, Asclepius için daha çok önemli olan beden ve beden hastalıklarıdır. Hygieia'nın hikâyesi insanla doğa arasındaki bütünlüğün, bağlamın üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla daha derin ve geniş bir çerçeveye sahiptir. Asclepius ise tedavi ederken bitkilerin yardımını da almasına karşın, onda esas olan tıbbi pratiğin kendisidir. Yani teknik olandır. Bu nedenle Hygieia'nın rolü tıbbın teorisine daha yakındır. Aslında Asclepius bu durumda uzman olmaya doğru gidebilir. Hygieia ise böyle bir uzmanlıktan uzaktır ancak daha geniş bir perspektife, doğa-insan, ruh-beden ve tüm bunların bütünlüğüne, bağlılığına sahiptir. Tüm bunlar, bugün tıbbın klinik ya da sosyal

¹³² Bkz. (79), DOBUS, s. 130, 132; Azra ERHAT, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, (6. Basım), İstanbul, s. 147; Gerhard FINK, **Antik Mitolojide Kim Kimdir**, Çev. Ümit Öztürk, Kabalıcı Kültür Tarihi Dizisi, 1995, s. 148.

yönüne yapılan vurgularla, tıbbın giderek uzmanlığa dönüşmesine yapılan eleştirilerle, bütüncül sağlık anlayışı tartışmalarıyla çok ilintili gözükmektedir. Hygieia ve Asclepius karşıtlığı günümüzde de sağlık ve tıp alanında görülebilir. Yukarıdaki anlatıda çok daha önemli bir yön; bunun aynı zamanda bir kadın ve erkek hikâyesi oluşudur. Asclepius'un kesmesi, cerrahiyi bilmesi ve amacı doğrultusunda bitkileri kullanması tesadüf değildir. Diğer bir ifadeyle, Asclepius'un bir erkek olarak cerrahiyi bilmesi, modern tıp içinde, bir düşünce olarak, varlığını uzunca bir süre korumuştur. Bıçak ve cerrahi Hygieia'da hiç yoktur. Ayrıca, Hygieia'nın kapsamlı bir amacı vardır, ama bu pratiğe dönük bir amaç değildir. Hygieia, sağlıklı yaşamın içinde gelişebileceği zeminle, sağlığın koşullarıyla ilgilenir. Yunan mitolojisinde Hygieia'nın Asclepius'a yardımcı gözükmesi ve Asclepius'a olan yakınlığındaki belirsizliği ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken konular olarak gözükmektedir. Asclepius'un kültürünün Hygieia'ya karşı çok daha fazla yaygınlığı ve Erhat'ın belirttiği Hygieia'nın efsanelerinin olmaması da günümüzde tartışmaya değer konulardır. Bu bölümde hijyen düşüncesinin gelişimini ele almadan önce, hijyenle yakın anlamlar taşıyan temizlikten söz etmek anlamlı olabilir.

Vigarello temizliğe ilişkin üç önemli noktaya dikkati çeker. İlk olarak, temizlik her ne kadar bugün temel bir doktrin ve düstur durumuna gelse de, "bilim-öncesi" (ortaçağ ve öncesi dönemler) dönemlerde de, temizliği amaçlayan birçok uygulama görülebilirdi. Dolayısıyla temizlik sadece bugünkü insanların ve modern toplumların konusu değildir. Günümüzde daha önceki yüzyıllarda yaşayan insanlara ilişkin söylenenler ya da ima edilenler, onların bize göre temiz olmadıklarıdır. Vigarello, geçmişteki insanlara yönelik bu düşüncemizin aynı zamanda temel bir yanılgıyı da gösterdiğini belirtmektedir. Aslında yeni olan, modern devletin, ulus devletin yeni temizlik hayali, yani yeni hijyen düşüncesi idi. Temizliğe olduğu gibi hijyene yüklenen anlam ve ölçütler de dönemden döneme değişim geçirmektedir. İkinci önemli nokta; ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki hijyen uygulamalarında olduğu gibi, temizliğin tarihinin de gösterdiği şey; onun başka birçok tarihle olan paralelliğidir. Başka bir ifadeyle, Batı'daki endüstriyel dönüşümün, devletlerin karşı karşıya kaldıkları nüfusun sağlığı ve yönetimi konusunun, burjuva ve işçi sınıfının yaşam ve temizlik normlarının ve tüm bunların içinde gelişen yeni "aile yaşamı",

“kadınlık” ve “annelik”in tarihinin, temizliğin tarihiyle yakın bir bağı söz konusuydu. Son olarak, onyedinci yüzyıla kadar geri gidildiğinde, Vigarello tarafından ifade edildiği gibi, o yüzyılın “temizlik¹³³ ölçütlerini koyanlar sağlık bakımı uzmanları değil, görgü kitaplarını” yazarlar oldukları görülecektir. Görgü ve ona ilişkin kurallar daha sonra ulus devletlerin sağlık ve yönetim politikaları içinde anlamlı bir yere sahip olmuştur. Ayrıca, onyedinci yüzyılda ağırlıkla dış görünüşe yönelik yapılan ve “anlatımını nesnelere gösterişli olmasında” bulan temizlik daha sonraki yüzyıllarda ulusun ve nüfusun sağlığına, “demografik gücüne” doğru kaymıştır. Artık söz konusu olan temizliğin ulusallaştırılmasıdır¹³⁴.

Onsekizinci yüzyılda ilk nüfusbilimciler için temizlik ve hijyen önemli konular olmuştur. “Kentte hastalığın bir türlü önünün alınamamasının belli başlı nedenlerinden biri, genel kirlilik ve insanların korunmasına yönelik uygulamaların yetersizliğidir. Özellikle kentimizde sık rastlanan bulaşıcı deri hastalıklarına yakalanan halk bunları hiç bilmiyor.”¹³⁵ Onsekizinci yüzyılın sonunda ve ondokuzuncu yüzyılda halk sağlığının formüle edilmesinde, halkın yoğun olarak kullandığı su şebekelerinin düzenlenmesi ve halkın kullandığı hamamlara yönelik uygulamalar bu ilgiyi göstermekteydiler. Kısacası, onsekizinci yüzyılın sonu, sağlığa uygun ve yararlı olanla, olmayan arasında bağıntının kurulduğu, tarafların netleştiği bir dönem olarak gözükmektedir. Nüfusun yaşama süresi ise tüm bu tartışmalar arasında merkezi bir öneme kavuşmuştur¹³⁶.

Ondokuzuncu yüzyıldaki endüstriyel dönüşümde ise asıl olan; bu dönüşümün işine yarayacak üretim gücünün artışı ve bunun için daha fazla sayıda sağlıklı insandır. Bununla birlikte, endüstriyel bölgeler sağlığa yönelik büyük tehlikeler de taşımaktaydılar. Kentlerde kötü yaşam koşulları nüfusun belli kesimlerinde, özellikle işçi sınıfında hastalıkların hızla artışına neden olabilmekteydi. Özellikle verem

¹³³ Onyedinci yüzyıla doğru gelirken; “temizlik” sözcüğü hem toplumsal hem de tıbbi anlamını bulmuştur. Ama özellikle onaltıncı yüzyıl ve öncesinde temizlikten anlaşılan, sağlık ya da hijyen değildir, ondan daha çok belli bir görünümü almaktır. Georges VIGARELLO, **Temiz ve Kirli: Ortaçağ’dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi**, Çev. Zühre İlkelen, Kabalcı Yayınevi, 1996, s. 55, 65.

¹³⁴ A.g.e., s. 10-13.

¹³⁵ A.g.e., s. 204.

yoksulların, işçilerin hastalığı olarak biliniyordu¹³⁷. Tüm bu değişmeler, giderek sağlığın çok yönlü bir kavrama dönüşümüne, özellikle de politik bir anlam taşımaya neden olmuştur.

Bu dönüşümde önemli bir nokta işçilerin eşlerine yüklenen rolle ilgilidir. Ondokuzuncu yüzyıldaki endüstriyel dönüşümde “aile yaşamı” terimi merkezi bir önem kazanmıştı. Evin kendisine ve düzenine gelen standartlar; “evi temiz ve düzenli tutma” aynı zamanda “annelik”in kendisinin de dönüşümü anlamına geliyordu¹³⁸. Söz konusu olan “kadınlık”ın kendisinin değişimi idi. Daha doğrusu “kadınlık”ın anlamının içeriğine büyük oranda evin bakımı ve temizliğinin yerleştirilmesi idi.

Sınıfsal açıdan bakılırsa; olan şey; burjuva bireysel yaşamında ne vardysa artık hemen herkes için zorunlu yaşam biçimi haline getirilmesiydi: “*homo hygienicus*”la kastedilen de buydu. Dolayısıyla yukarıda sözü edilen işçilerin ve eşlerinin yaşamında olan şey tam da buna karşılık gelmekteydi. Burada esas olan hijyen ve sınıf ilişkisini görmemizdir. Hijyenin tıp aracılığıyla kuruluşu giderek sınıflar arası bir toplumsal anlaşmaya dönüşmekteydi. Bu nedenle hijyenin¹³⁹ hem kuruluşu hem de ideolojik olarak işleyişi ve yayılışı sınıfsal bir nitelik göstermekteydi. Özetle, sağlık gibi hijyen de sosyal olarak yeniden kurulmaktaydı. Diğer önemli bir nokta ise; yeni işçi sınıfının, endüstriyel işçi sınıfının hijyen düşüncesine nasıl adapte olduğudur. Hijyen düşüncesinin sosyalleştirilerek işçilerin yaşamlarının ve yeniden üretimlerinin buna nasıl uyumlu hale getirildiğidir. Sonuçta ise bu sürecin nasıl tersine döndürülmez bir biçimde evrensel bir “*homo hygienicus*”

¹³⁶A.g.e., s. 209-211.

¹³⁷Alfons LABISCH, **Doktors, Workers and the Scientific Cosmology of the Industrial World: The Social Construction of “Health” and the “Homo Hygienicus”**, Journal of Contemporary History, Vol. 20, No: 4, Medicine, History and Society. (Oct.,1985), s. 599; E.P. THOMPSON, A.g.e., s. 400; Bkz. (101), BLOOM- CANNING, s. 147

¹³⁸Bkz. (137), LABISCH, A.g.e., s. 606-607.

¹³⁹Vigarello, hijyen sözcüğünün ondokuzuncu yüzyılın başında kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Hijyen sağlığın anlamını büyük oranda etkilemiştir. Ondokuzuncu yüzyıla kadar sağlığın korunması ve sağlık bakımına odaklanan kitaplar, “hijyen” kitabı, “hijyen” el kitabı biçiminde yayınlanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, “hijyen artık sağlığı niteleyen bir sıfat olmaktan çok, sağlığın bakımını kolaylaştıran düzenek ve bilgilerin toplamına verilen ad”

düşüncesine dönüştürüldüğü ve işçi sınıfının bu düşünce içinde nasıl asimile edildiğidir¹⁴⁰. Bundan böyle söz konusu edilen kişi, hayatının en büyük amacı sağlık olan bir bireydi. Vigarello, hijyene yönelik evrensel düşünüşün, daha onsekizinci yüzyılın sonunda dönemin bilimsel söylemi içinde ve yazılarında nasıl kurulduğuna dikkatimizi çekmektedir. Fransa’da Paris Tıp Fakültesi, Cumhuriyetin İkinci yılında (1793) bir hijyen kürsüsü kurmuştur. Burada ondokuzuncu yüzyıl boyunca birçok kişi hijyen konusunda dersler vermekteydi. Bu dönemde sabunun önemine vurgu yapan birçok yayından söz edilebilirdi¹⁴¹.

Hijyenden söz edince, dikkat edilmesi gereken diğer bir konu sosyal hijyen kavramıdır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda Almanya’nın Hamburg bölgesinde görülen kolera salgını kötü yaşam koşullarına dikkati çekmiştir ve hijyene yapılan vurgunun daha da pekişmesine yol açmıştır. Sosyal hijyen kavramı da bu dönemde gündeme gelmiştir. Adolf Gottstein (1857-1941) bir bakteriyolog olarak, yüzyılın dönüşünde hastalık ve salgınlarda önemli olanın sosyal koşulların değiştirilmesi olduğunu ileri sürmekteydi. Dolayısıyla sosyal hijyen ilgisini doğrudan sosyal koşullara yöneltmiştir. Böylelikle hijyen davranışı da giderek sosyal bir davranışa dönüşüp, kendisine hem teorik hem de pratik olarak uygulama alanı bulmuştur. Hijyenik kültürün genel olarak yayılması sonucunda da “*hygienic person*”, “*hygienic family*” ve “*hygienic housing estate*” gibi kavramlar gündelik kullanım alanlarını bulup, bilimsel temelli yaşam biçimleri olarak sunulmuşlardır. Sonuçta ise, endüstri kentlerindeki kitlelerin sağlık sorunları artık bilimsel bir yolla ele alınabilir, işçi sınıfına yönelik müdahalede bulunulabilirdi. Dolayısıyla hijyen bir sosyal kontrol aracı olarak işlev görmekteydi.

Hijyen burjuva toplumun normunu, ana ilkesini ne kadar oluşturduysa, sosyal hijyen de o kadar endüstriyel işçinin ve daha çok da endüstriyel toplumun ahlâki normu, kültürü olmuştur. Ayrıca, modern tıbbın ve sosyal bilimlerin ortaklığı aracılığıyla, “sosyal hijyen” kavramıyla birlikte “*hygienic culture*” (hijyen kültürü)

---

olmuştur. Bu durumda tıp içerisinde artık başlı başına bir disiplinin varlığı söz konusuydu. Bkz. (133), VIGARELLO, s. 226-227.

¹⁴⁰ Bkz. (137), LABISCH, s. 600-601.

kavramı da kendine varlık alanı bulmuştur. Sadece tıp bilimselleştirilmemişti, aynı zamanda burjuva yaşamının parçası olan sağlık davranışları, sağlık bilgisi ve hijyen bilgisi de bilimselleştirilerek endüstriyel dünyanın yaşam biçimi haline getirilmiştir.

Yirminci yüzyılda gündeme gelen “popüler hijyen” düşüncesi ve kavramı kendi sağlık eğitimi programını geliştirip ve eğitim yoluyla hijyen davranışını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla popüler hijyenle yapılmaya çalışılan ya da hedeflenen; yaşam koşullarının değiştirilmesi değil; bireylerin davranışlarını değiştirilmesi olmuştur. Popüler hijyenin bireyler aracılığıyla üretilmesi ve yaygınlaşması özellikle belli alanlarda görülebilirdi. Anneler, bebekler, yeni doğanlar ve alkolikler hijyen endüstrisinin hedef kişileri haline gelmiştir. Sonuçta ise, yirminci yüzyılın girişinde, endüstriyel kentler zorunlu yeni kitle sağlık sorunları gündeme getirmişti ve hijyen düşüncesi bu durumda çok albeniliydi. Nitekim, yüzyılın dönüşünde hijyen yeni tipte bir halk sağlığı pratiği olarak ortaya çıkmaktaydı. Hijyenin endüstri kentleri ve sınıflarla olan bağlantısı dışında, önemli bir nokta da; hijyen düşüncesi içerisinde hangi kesimlerin risk grupları olarak tanımlanıyor olduklarıydı. Labisch, iki tür risk grubundan söz etmektedir. Yaşlılar, sosyal pozisyonları, işleri nedeniyle risk taşıyanlar; örneğin anneler, bebekler ve genç çocuklar birinci grubu oluşturmaktadır. İkinci grup ise sosyal hastalıklar olarak tanımlanan; yani yaşadıkları çevre ve koşullar nedeniyle sağlık riskleriyle karşı karşıya olanlar; bunlar tüberküloz, cinsel hastalıklara, alkolizme ve mental hastalıklara maruz kalanlardır. Dolayısıyla bu dönemde, politikacıların, belediye başkanlarının ve çeşitli yardım kuruluşlarının içinde olduğu, desteklediği bir sosyal hijyen hareketinden söz edilebilir.

Gündeme gelen diğer bir kavram ise “pozitif hijyen” terimi ve tanımlamasıydı. Savunulan; “pırıl pırıl bir ev sadece sağlıklı değildir, aynı zamanda modern ve güzeldir.” Yüzyılın başında hijyene yönelik böyle bir yaklaşım ve ilgi dönemin sergilerinde, kampanya ve yeni kitle iletişim araçlarında görülebilirdi: 1911’de Dresden’de düzenlenen: “Hygiene Exhibition”, Duesseldorf’da 1926’da

---

¹⁴¹ Bkz. (133), VIGARELLO, s. 228.

gerçekleştirilen: “Great Exhibition of Health Care, Social Welfare and Physical Exercise” ve 1926’daki “National Health Week” bu tür örneklerdir¹⁴². Sonuçta, Almanya’da hijyen ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak, özellikle yirminci yüzyılın başında devletin nüfus, dolayısıyla da sağlık politikası durumuna gelmiştir. Hijyen alanında çalışan yeni gruplar oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle hijyenin kuruluşla birlikte bir uzmanlık alanı da oluşturulmuş oldu. Sağlık çalışanları, gözlemcileri, bazı orta sınıftan kadınlar bu uygulamalara ilgi gösterdiler. Sağlık gözlemcileri oluştu ve bunlar evleri ziyaret edip, kadınlara, çocuk bakımına, giysi hijyenine yönelik müdahalede bulundular. Bu kontroller özellikle alt sınıfların ailelerine yöneliktir. Burada da, sağlık ve sağlık bilinci davranışı gerçek anlamda işçi sınıfı ailelerinin endüstriyel dünyaya uyumu, asimile edilmesi anlamına gelmekteydi. “*Homo hygienicus*”, ulusal, milliyetçi ve endüstriyel toplumun bir sosyal politikası niteliğindedir. Bu sosyal politika, sağlığın, sınıfsal açıdan tarafsız bir değer olarak, bilimsel inşası içinde yapılmıştır. Sağlık da, “*homo hygienicus*” da yaşamın üstün amaçları haline gelmiştir. Hijyen uzun vadede nüfusa yönelik diğer politikalar gibi sosyal kontrolün aracı olarak kullanılmıştır¹⁴³. Burada tartışılması gereken temel bir soru: Batı’da devletlerin nüfus üzerindeki sosyal kontrolünün ve burjuva sınıfının normunun işçi sınıfına aktarımının aracı olan hijyen düşüncesinde ve politikasında kadınlara ne olduğu sorusudur.

2.5. Modern Tıp, Beden ve Kadın Bedeni

Modern tıp, gücünü büyük oranda modern bilimin rasyonelleştirme ilkesinden almıştır. Dayandığı modern “rasyonalite rejimi” nedeniyle de modern tıp, kendinden önceki yaklaşım ve uygulamalardan farklılık göstermiştir¹⁴⁴. Gürsoy, Batı’da modern tıbbi anlayışın, örgütlenmenin tarihinin “cadı ve büyücülerin ortadan kaldırılmasıyla” olan ilişkisine dikkatimizi çekmektedir. Gürsoy’a göre, Batı’da onbeşinci ve onyedinci yüzyıllarda gerçekleştirilen “cadı/büyücü avı”nda modern bilimin

¹⁴² Bkz. (137), LABISCH, s. 604-606.

¹⁴³ Bkz. (100), FOUCAULT, s. 175; Bkz. (137), LABISCH, s. 611.

oluşumunun rolü yadsınamazdı. Daha açık bir ifadeyle, modern tıp, geçmişin tedavi eden, şifa dağıtan kadınlarını cadı (*witches*) ilan ederek kendini kurabilmiştir. Kadınların tıbbi pratiğin dışına itilmesi, modern tıbbın kurucularının erkek oluşuna da kaynaklık etmiştir. Gebelik ve doğum bilgilerine karşın, kadınların modern tıp içerisinde, doğum ve jinekoloji alanlarına kolay girememeleri bu durumun sonuçlarından biri olmuştur¹⁴⁵. Işık'ın belirttiği gibi önemli olan; modern tıbbın kuruluşunda; ideolojik, sosyal ve kültürel birçok sürecin biraradalığını ortaya çıkarmaktır¹⁴⁶. Modern tıbbi sistemin kuruluşunun, tıbbın rasyonelleşmesi sürecinin kadınlar açısından nasıl bir dışlama sürecine denk geldiği bu tezin temel sorularından birini oluşturmaktadır. Ancak, bundan önce kısaca modern tıbbın bedene yönelik algısına bakabiliriz. Modern tıba gelmeden, daha önceki tıbbi uygulamalarda bedenin nasıl yer aldığı da ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir.

Batı'da modern tıp sisteminden önce, kökeni antik Yunan'a ve Roma'ya dayanan bir sağlık sistemi vardı ve bir bilgi ve uygulama biçimi olarak onyedinci yüzyıla kadar gelmiştir¹⁴⁷. Galenik tıp olarak adlandırılan bu tıbbi sistem adını deneysel fizyolojinin kurucusu sayılan Eski Yunanlı hekim, Galen'den (Klaudios Galenos) alıyordu. Galen'in gerek kuramsal gerekse uygulamalı alanda tıba olan etkisi tüm Ortaçağ ve Rönesans boyunca egemen olmuştur. Onun önemi özellikle anatomi çalışmalarına olan ilgisi nedeniyleydi ve anatomiye ilişkin çalışmalarını ancak hayvanlar üzerinde gerçekleştirme şansı bulabilmiştir. Ona göre, bazı hayvanların insanla ortak özellikleri vardı, dolayısıyla da insan anatomisi bu hayvanlar üzerinde çalışılarak öğrenilebilecektir. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllara gelmeden önce bedene yönelik toplumsal düşünce gidererek değişmeye de başlamıştır.

Higgs, Avrupa'da onaltıncı yüzyılda dindeki reformasyon hareketinin bedene yönelik algının değişmesine büyük oranda olmasa da önemli bir etkisi olduğunu

¹⁴⁴ Bryan S: TURNER, **The Body & Society**, Sage Publication (second edition), 1996; Bkz. (109), FOUCAULT; Paul HIGGS, A.g.e.

¹⁴⁵ Akile GÜRİSOY, “**Beyond the Orthodox: Heresy in Medicine and the Social Sciences from a Cross-Cultural Perspective**”, Social Science and Medicine, Vol. 43, No. 5, 1996, s. 577.

¹⁴⁶ Bkz. (93), IŞIK, s. 14.

belirtmektedir. Bu da daha fazla sayıda doktorun beden üzerinde deney ve uygulama yapmak için ortam bulması anlamına gelmekteydi. Bundan sonra giderek ölü bedeninin, kadavranın incelenmesine izin verildi, ancak geleneksel Katolik baskının etkisi de varlığını uzun süre sürdürdü. Yine de onyedinci yüzyıla kadar doktorların çoğunun beden hakkındaki bilgisi Galen'den gelebildiği kadardır. Galen tarafından yazılan, *On the Conduct of Anatomy* adlı eser İsa'dan sonra ikinci yüzyılda yazılmıştı ve hayvanlar üzerindeki deneylerden hareketle insan bedenini anlamaya çalışıyordu. Dolayısıyla onyedinci yüzyılın sonunda, özellikle onsekizinci yüzyılda yeni olan; artık insan bedeninin açıkça bir inceleme nesnesi olmasıydı.

Bundan sonra insan bedeni, deneysel ve karşılaştırmalı bir biçimde çalışılmaya başlanmıştır. Böylelikle, insan bedeninde normal ve hastalıklı (*patolojik*) olan birbirinden rahatlıkla ayrılabilirdi. Foucault, Turner ve Higgs tarafından vurgulandığı gibi, hastane tıbbının ortaya çıktığı nokta tam da burasıdır. Artık bilimsel araştırmalar, incelemeler için insan bedeninin belli bir parçası üzerinde ve vaka temelli çalışılabilirdi. Bununla birlikte, Tekelioğlu, Foucault'dan hareketle şunu ileri sürmektedir: Klinik tıbbın yeni söyleminin iki temel ögesinden (birincisi; “gözleme dayalı bir klinik *septomoloji*”), biri olan “teşrihe dayalı bir patolojik *anatomi*”, aslında onsekizinci yüzyıla ait bir “yenilik” değildir. Teşrih uzunca bir zaman, “*marjinal* konumdaki bir kurum olarak varolmuştur.”¹⁴⁸ Hastanelerin aslında en açık bir biçimde sağlık bakımı alanına çıkışları ondokuzuncu yüzyıla denk gelmiştir. Modern tıbbın bedene yönelik algısı ve uygulamaları da bu kurumlarda görülebilirdi.

Hastanede hastaların fiziksel bedeni (bireysel bedeni: individual's body: corporal) temel bir öneme sahipti. Bu ise, fiziksel muayenenin daha fazla objektif yapılmasına, daha doğrusu somut yöntemlerin kullanılmasına, tıbbi pratiğin kendisinin gelişmesine ve sonuçta ise hastalığın daha fazla anlaşılmasına yardım etti. Nitekim ondokuzuncu yüzyılda hasta bedeni incelemek üzere birçok yöntem bulunmuştur ve bu aynı biçimde yeni tıbbi sistemi geliştiren bir unsur durumundaydı.

---

¹⁴⁷ HIGGS, A.g.e., s. 163.

Bu buluşlardan en önemli iki tanesi; stetoskop (*stethoscope*) ve x-rey (x-ray) Stetoskop, doktorun sadece gözlemlerle yetinmeyip, hastanın kendisinin incelenmesine, dinlenmesine olanak vermiştir. Bu dönemden başlayarak hastaların bedenlerinin hasta olan bölgelerine yönelik inceleme ve ölü bedenlere uygulanan otopsi aynı zamanda doktorların deneyimlerini paylaşabilmeleri anlamına da gelmekteydi. En önemlisi de, nabız gibi bedenin temel etkinlikleri, bedenin fiziksel fonksiyonları ölçülmeye başlanmıştı ve bu da standardize etmeyi kolaylaştırmaktaydı¹⁴⁹. Hasta ve doktorun kendi algılamalarının dışında hastalıkların var olduğuna inanmalarıyla birlikte bu tür ölçümler ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda, bu ölçümlerin kullanılması hastalıkların gerçekten var olduğunu göstermeye de yaramıştı. İstatistiğin kullanımı da bu düşünceyi desteklemişti¹⁵⁰.

Bununla birlikte, bedene yönelik tıbbi gözlemin ortaya çıkışı, bedenle ilgili temel bir ikiliğin ortaya çıkmasına da kaynaklık etmiştir. Artık bireylerin bedenleri, - ileride anlatılacağı gibi burada kastedilen erkeklerin bedenleri - onların kendilerinden ayrı düşünülmesine yol açtı. Bunun gidebileceği yer esaslı bir beden ve akıl ayrımıydı. Daha sonra bedenin, ruhun ve zihnin birlikteliğine vurgu yapan bütüncül (*holistic*) tıp tarafından bu ayrımın yol açtığı olumsuzluğa epeyce vurgu yapıldı¹⁵¹. Burada önemli dönüşüm; bireyin fiziksel bedenine (*individual's body – corporal*) yönelik gözetlemenin, toplumsal bedene (*society's body – corporate*), nüfusa yönelik olmasıyla olmuştur. Ayrıca, bu iki beden fikri¹⁵², bireysel bedenle, toplumsal beden arasındaki ilişki daha sonra ulus devletlerin, bireysel bedenleri, daha çok da kadın bedenlerini hızla toplumsal bedene dönüştürmesine de ideolojik zemin oluşturdu. Özetle, hukuken birleştirilmiş fertler topluluğuna karşılık gelen toplumsal beden, ulus fikrinin kendisinin, onun tüm pro-natalist, anti-natalist ve öjenist nüfus politikalarının somutlandığı bir yerdir.

¹⁴⁸ Bkz. (42), TEKELİOĞLU, s. 77.

¹⁴⁹ HIGGS, A.g.e., s. 163.

¹⁵⁰ ILLICH, A.g.e., s. 112.

¹⁵¹ HIGGS, A.g.e., s. 163.

¹⁵² Bkz. Mary DOUGLAS, **Sağlık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi**, Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005; Thomas J. CSORDAS, “**The Body's Career in Anthropology**”, in *Anthropological Theory Today* (Ed. H. Moore), Cambridge, UK: Polity, 1999, s. 1176,177.

Ulusun sağlığına ilişkin tüm kayıtların, örneklerin, sağlık istatistiklerinin toplanmasıyla toplumsal beden, yani Foucault'nun tanımlamasıyla nüfus ve nüfusun sağlığı korunabilir ve aynı zamanda onun üzerinde kontrol sağlanabilirdi. Bireylerin gündelik yaşamlarının tıbbi gözlem altına alınması; sağlık için çeşitli risk öğelerinin belirlenmesi, riskin kurulması, beslenme biçiminin, kilo durumunun, yani ağırlığının önemsenmesi, risk davranışlarının belirlenmesi toplumsal beden aracılığıyla kendine ideolojik bir varlık alanı bulmuş oldu. Bu durumda, modern tıp artık mekânsal bir değişimin ötesinde, zamansal bir niteliğe bürünüp, bireyin tüm yaşam boyu uyması gerekli olan olasılıkları ve zorunlulukları içeren bir dönüşümü içermekteydi. Bunun anlamı; artık yeni tıbbi müdahale biçimlerinin gerekliliğiydi; nüfusun genel sağlığına odaklı ve bunun üzerinden ve aracılığıyla kurulan bir sağlık bakım sistemi ve bireylerin kendi kendini gzetlemelerini kapsayan bir müdahale biimi¹⁵³.

Bu çalışmada, çok daha önemli bir nokta; Foucault'nun ondokuzuncu yüzyılda cinselliğin doğasından söz ederken, kadın bedeninin histerikleştirilmesi temasıdır. Kadın bedeninin bu şekilde tanımlanması ve nitelenmesi aynı zamanda kadın bedeninin ikincilleştirilmesine de yol açmıştır. Bu da kaçınılmaz bir biçimde, bir yandan kadının ve bedeninin doğurganlık alanına çekilmesine, “ana” olarak tanımlanmasına, diğer yönden onun tam karşıtı olarak kadınların histerik bedene sahip “sinirli ve saldırgan” olarak sınıflanması ve yorumlanmasına neden olmuştur. Kadınların bedenlerine yönelik diğer uygulamalar olan; incelme, perhiz reçeteleri ve spor ise erkekler tarafından arzu edilebilmenin yolları olarak gözüküyorlardı. Tüm bu uygulamalar modern kapitalist tüketiciler toplunun ideolojisiyle kısa zamanda birleştirilip, yeni imgeler biçiminde sunulmuřlardır¹⁵⁴.

Kadın bedenine yönelik algı ve onun sağlığına yönelik tıbbileştirme modern tıbbın kuruluşu ile patriarkal düşüncenin keşiştiği bir noktada ele alınabilir. Yukarıda da görüleceği üzere, modern tıbbın temel varsayımları erkek bedeninden ve onların sağlıklarından hareket etmelerine karşın, tıbbileştirmenin kendisi ise en fazla

---

¹⁵³ HIGGS, A.g.e., s. 164.

kadınların bedenleri ve davranışları üzerinden yapılmıştır. Feministler özellikle kadın bedeninin bütün gelişim aşamalarının tıbbileştirilmesine; örneğin ilk adet kanaması (*menarj*), periyodik adet kanamasının¹⁵⁵ (*menstruation*), doğum ve menopozun tıbbin içine çekilmesine yönelik eleştiriler yapmışlardır. Modern tıbbin kadınların hamileliğine ve doğumuna ilişkin yaklaşımı; kadınların “sistemik klinik bakışın” nesnelere durumuna getirilmelerinin¹⁵⁶ en iyi örnekleri olabilir. Modern tıp yoluyla hamilelik neredeyse hastalık olarak tanımlandığı gibi, tüm doğum öncesi ve sonrası süreç de annenin ve kadınların kendilerinden çok doktorun etki alanına dönüştürülmüş oldu. O zaman kadınlar ve kadınların sağlığı için neyin gerçekten sağlık sorunu olduğu ve neyin olmadığı bugün önemli bir tartışmadır. Dahası bugün kadınların çok daha karmaşık bir tıbbileştirme süreciyle karşı karşıya olduklarını düşünürsek; bunun kadınların ruhsal ve fiziksel sağlıkları üzerindeki etkileri ve zararları ayrıntılı çalışmaları gerektirmektedir. Higgs, günümüzde riskler hakkında üretilmiş aşırı bilgi ve habere maruz kaldığımızı ve bu risklerin etkilerini değerlendirmeye yetecek bir güce de sahip olmadığımıza dikkatimizi çekmektedir. Sonuçta Modern tıp, modern tıbbileştirme; biyomedikal elit tarafından uygulanan sosyal kontrol anlamına gelmektedir. Bu da daha fazla kişinin ve yaşamın tıbbi söylemin içine çekilmesi demektir. Artık hasta sayısı hızla çeşitlenebileceği gibi hastalıkların da sayısı aynı biçimde artabilir¹⁵⁷. Bu noktada bedene yönelik feminist çalışmalardan kısaca söz etmek gerekli gözükmektedir.

Bush, bedene ilişkin feminist çalışmaların önemli bir kısmının, kadınlığın üretiminde bedene ilişkin söylemin önemi üzerinde durduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmaların temel çabası; kültürel söylemler aracılığıyla; kadın bedeninin nasıl aynılaştırıldığı, normalleştirildiği, kadınlığın ideolojik olarak nasıl betimlendiği ve bunların kadınlar için bir ideal olarak nasıl sunulduğunu göstermek olmuştur. Burada kültürel ve tıbbi söylemin paralelliğine vurgu yapılmaktadır. Ona

¹⁵⁴ A.g.e., s. 165.

¹⁵⁵ Adet kanamasının tıbbileştirilmesi gibi, kadınların sıkıntılı geçirdiği “adet öncesi dönem” de modern tıbbin içine çekilmiştir. Böyle bakıldığında “adet öncesi dönem” modern zamanların sorunu olarak gözükmektedir. Bkz. AYLIN DİKMEN ÖZARSLAN, **Kırmızı Kar: Toplumsal ve Kültürel Açıdan Ayhali**, Bağlam Yayınları, 2004, s. 27-28.

¹⁵⁶ Bkz. (145), GÜRİSOY, s. 584-585.

¹⁵⁷ HIGGS, A.g.e., s. 167.

göre tıbbi söylem kadınlığın tanımında muazzam bir rol oynamıştır. Kadın bedenine yönelik egemen söylem olan tıbbi söylem; kadınlığın kültürel inşasına temel oluşturduğu gibi ona doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda da bulunmuştur. İngiltere'deki servikal tarama programı aracılığıyla kadın bedeni, bu örnekte rahim, devletin, uzmanların ve erkek gözleminin odağı durumuna gelmesinin yanı sıra bu program kadınların kendilerini katılma zorunluluğunda hissettikleri, belli sınıflardan kadınların “kadınlığı” inşa ettikleri bir özellik de göstermekteydi. Tıbbi iktidar öylesine bu programlar içine gömülüdür ki, kadınlar kendilerini ve bedenlerini bu programlar aracılığıyla ve içinden algılamaktaydılar. Kadınların hastalıkları ve risk algıları da aynı biçimde burada biçimlenmekteydi. Sonuçta ise tıbbi söylem kadın bedenini “öteki” olarak; tehlikenin, yıkımın, bulaşmanın ve özellikle toplumun ahlâki düzeninin, yapısının tehdit edici bir unsuru biçiminde tanımlamaktaydı¹⁵⁸.

2.6. Modern Tıbbın Kadın Sağlığına Yönelik Yaklaşımı

Çalışmanın bu bölümünde modern tıbbın kadın sağlığına yönelik yaklaşımı tartışılacaktır. İlk, modern tıbbi araştırmalarda kadınların konumu ele alınacaktır. Ardından, modern tıbbi kurumlarda kadınların ne yaşadığından kısaca söz edilecektir. Modern tıbbın kadınların sağlığına yönelik seçiciliği, burada özellikle jinekoloji ve kadın doğumu örnekleri üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Modern tıp içerisinde kadınların hangi sağlık sorunlarının ön plana alındığını göstermesi ve aynı zamanda kadın doğum alanından kadınların, ebelerin nasıl dışlandığını göstermesi açısından bu iki alan önem taşımaktadır. Bu aynı zamanda modern tıbbın kadın sağlığına yönelik algısını ve kadın sağlığı tarihinin içinde geliştiği ideolojik zemini görmemize de yardımcı olabilir.

Feminist araştırmacıların vurguladığı önemli noktalardan biri, modern tıp içerisinde yapılan pek çok çalışmada kadınların sağlıklarının nasıl dışlandığına ilişkindir. Temelde erkeklerin sağlıklarının konu edinildiği bu çalışmalarda,

¹⁵⁸ Judith BUSH, “It’s Just Part Of Being A Women”: Cervical Screening, The Body And

kadınların sağlıkları bazen tümüyle göz ardı edilmiştir bazen de erkeklerin aracılığıyla yapılan tahminler düzeyinde kalmıştır. Amerika'da 1980'li yılların ortalarında gerçekleştirilen aspirinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini ölçmeye çalışan araştırma kadınların modern tıbbi araştırmalardan dışlanmalarının en iyi örneklerinden biridir. Margaret L. Andersen, Barbara Katz Rothman ve Mary Beth Caschetta, bu araştırmanın örneklem grubunun tümünün erkeklerden oluşturulduğunu belirtmektedir. Amerikan Halk Sağlığı Servisi, 1980'li yılların ortalarında yayımladığı raporda kadınların sağlığına ilişkin yeterli veri bulunamadığına ve bu durumun kadınların sağlık ihtiyaçlarını anlamayı nasıl güçleştirdiğine dikkat çekmekteydi. Kadınların modern tıp araştırmalarından uzak tutulması raporda da vurgulandığı gibi neredeyse kurumsallaşmıştır. Çok ilginç bir biçimde, modern tıbbın ilk döneminde, yani yirminci yüzyıla gelirken ve söz konusu yüzyılın çok önemli bir bölümünde tıbbi kararların önemli bir kısmı da bu tür çalışmalara dayanmaktaydı. Bu durumda, kadınların sağlıklarına yönelik uygulamaların, teorik temellerini, uzunca bir süre erkekler üzerinden yapılan çalışmalardan aldığı söylenebilmektedir. Bu çalışmalarda söz konusu edilen sağlık; erkek ve beyaz nüfusa ait bir sağlık durumuydu. Böylelikle aspirin araştırması sonucunda ileri sürülen; her gün bir aspirin almanın kalp sağlığına iyi geldiği önermesi de erkekler için doğrulanabilirdi. Kalp hastalığı kadınlarda önemli bir ölüm nedeni olmasına karşın, aspirinin kadınların sağlığı üzerindeki etkileri ve sonuçları ise hiç tartışılmamıştır. Ayrıca, depresyonu gidermeye yönelik ilaçların da önemli bir bölümünün günlük kullanım dozu aynı biçimde erkekler üzerinden hesaplanmıştır. Aslında erkekler için uygun olan doz kadınlarda sorunlar yaratabilirdi. Kadınların hormon dengeleri ve adet döngüleri önerilen dozun fazla gelmesine yol açabiliyordu. Ayrıca, modern tıbbın HIV/AIDS'e (*Human Immunodeficiency Virus/Acquired Immune Deficiency Syndrome*) yönelik yaklaşımı daha başlangıcından beri kadınların aleyhindeydi. Amerika'da özellikle bazı bölgelerde kadınların ölümünden HIV/AIDS sorumluyken, bu hastalığa ilişkin resmi kayıtlar esas olarak erkekler üzerinden oluşturulmuştur. Kadınların HIV/AIDS'e yakalanmalarında yaşam koşullarının etkisi ise hemen hemen tümüyle

görmemezlikten gelinmiştir¹⁵⁹. Modern tıp içerisinde yapılan araştırmalardan kadınların dışlanması, sadece kadınların sağlıklarını anlamayı engellemiyordu aynı zamanda kadınların psikolojik ve fiziksel sağlıklarının içinde biçimlendiği sosyal koşulların görülmesini de güçleştiriyordu. Örneğin; bu tür araştırmalarda kadınların sağlığında esas belirleyiciler olan; toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve etnik yapı görünmezleşebiliyordu¹⁶⁰. Kadınların sağlıklarıyla ilgili çalışmaların önemli bir bölümünün erkekler tarafından yapılması¹⁶¹ modern tıp içerisinde yapılan araştırmalarda kadınların dışlanmasının nedenlerinden biri gözükmektedir.

Modern tıp yakın zamana kadar toplumsal cinsiyet ve ırk da içinde olmak üzere insanlar arasındaki farklılığı görmezlikten gelmiştir. Oysa geriye baktığımızda, ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında Batı’da hasta olmanın sınıfla olan ilişkisi özellikle kadınlar açısından açık bir biçimde görülebilirdi. Söz konusu dönemde üst sınıf kadınlar arasında hastalık neredeyse makbul görülebilen bir durumdur. İnce ve kırılğan olarak tanımlanan bu kadınlar aynı zamanda bir sosyal statüyü de temsil etmekteydiler. Çalışmak zorunda olmayışları, çocuklarına ve kocalarına olan sevgi ve ilgileri hiçbir paranın sağlayamayacağı bir statüyü eşlerine sağlamaktaydı. Bu dönemde işçi sınıfı kadınları ise, hem kendi evlerinin, hem bu üst sınıf kadınların ev işlerini üstlenmek hem de fabrika ya da tarımda çalışmak zorundaydılar. Yorgun ve hasta olan bu kadınlar kendi sağlıkları için ne zamana ne de paraya sahip olabiliyorlardı. İşçi sınıfı kadınlar için düşünülen, onların güçlü ve sağlıklı kadınlar olduğuydu¹⁶². Modern tıbbın kadınların sağlığı bağlamında sınıfla olan ilişkisi de belki de burada anlamını bulabilir. Modern tıp yakın zamana kadar cinsiyet ve ırk farklılıklarını görmemekle birlikte, diğer yandan söz konusu ettiği “kadın” her zaman beyaz, orta sınıf kadınlar varsayımına dayanmaktadır¹⁶³. Dolayısıyla modern tıbbın “hasta kadın” öznesi temelde sınıfsal bir nitelik

¹⁵⁹Margaret L. ANDERSEN, **Thinking About Women: Sociological Perspectives on Sex and Gender**, (Fourth Edition), Ally & Bacon, 1997, s. 187; Bkz. (84), ROTHMAN-CASCETTA, s. 66

¹⁶⁰ ANDERSEN, A.g.e., s. 187.

¹⁶¹ **Our Bodies, Ourselves: A Book By and For Women, by The Boston Women’s Health Book Collective**, Simon and Schuster, New York, 1973, s. 236.

¹⁶² Bkz. (84), ROTHMAN-CASCETTA, s. 70, 71.

¹⁶³ A.g.e., s. 67.

göstermiştir.

Modern tıp içerisinde kadınların ne yaşadıklarına bakılırsa, onların sağlık bakımını almada karşılaştıkları sorunlar hemen görülebilir. Kadınlar gerek sağlık hizmetine ulaşmada gerekse yeterli tedavi olmada erkeklerle kıyaslandığında daha fazla sorun yaşamaktadır. Kadınlarda kalp hastalığı ve akciğer kanseri bunun en iyi örnekleri olabilir. Her yıl azımsanmayacak sayıda kadın kalp hastalıkları sonucunda ölmesine karşın, kalp sorunları yaşayan kadınların önemli bir kısmı yeterli tedavi alamamaktadır. Birçok kadında kalp hastalığı belirtileri açık bir kalp krizine işaret etse bile tıbbi kurumlar tarafından yeterli ilgiyi bulamamaktadır. Kadınlarda akciğer kanseri de benzer bir biçimde geri planda kalmaktadır.

Diğer yandan, modern tıp için kadınlar, üzerinde özel olarak çalışılabilecek konu ve nesne durumundadırlar. Ancak, modern tıbbın kadınlara yönelik bu ilgisi de seçicidir. Modern tıp kadınları doğru dürüst tedavi etmese de, kadınların cinsel organlarıyla ve üremesiyle fazlasıyla ilgilenmiştir. Dolayısıyla kadınların bedenleri modern sisteme ayak bastıkları andan başlayarak tıbbi uzmanlar tarafından çok temel bölümlere tabi tutulmuştur. Kadınların bedenlerine yönelik bu seçici ilgiyi ve bölümlenmeyi en fazla görebileceğimiz alanlar olarak jinekoloji ve kadın doğum ileri sürülebilir.

Jinekolojinin ondokuzuncu yüzyılın ortalarındaki uygulamalarından biri kadınların cinselliklerini bastırmak ve bedenleri üzerinde sosyal kontrolü sağlamak olmuştur. Farklı bir söyleyişle, jinekoloji söz konusu yüzyılda kadınların cinsel yaşamı ve cinsel sağlıkları üzerinde bir tür iktidar mekanizması olarak işlemiştir¹⁶⁴. Ondokuzuncu yüzyılda uygulanan klitoris cerrahisi¹⁶⁵ bu uygulamaların en

¹⁶⁴ Bkz. (158), BUSH, s. 432.

¹⁶⁵ Klitoris (clitoridectomy) cerrahisi, klitoris dış derisinin sünneti bunlardan biridir. Klitoris cerrahisi ilk kez 1858 yılında bir İngiliz doktor tarafından gerçekleştirilmiş ve bu o dönem İngiltere’de şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir. Amerika’da ise 1860’ların sonundan yirminci yüzyılın başına kadar düzenli bir biçimde uygulanmıştır. Bu ameliyatlarda yapılmaya çalışılan; kadınların cinsel ilgilerinin ve davranışlarının hastalıklı (*patolojik*) olduğu düşüncesiyle kadınların cinselliğine ve cinsel davranışlarına son vermektir. Bkz. (84), ROTHMAN-CASCETTA, s. 69-70.

bilinenlerindedir. Kadınlarda mastürbasyonu durdurmak amacıyla yapılan sünnet ise 1940'lı yıllara kadar sürmüştür. Kadın hastalıkları bilimi olarak jinekoloji özellikle kadınların cinsel organlarını etkileyen hastalıklarla ilgilenmiştir. Modern tıbbın kendine çeşitli gerekçeler bulacağı bu ilgi, çok ilginç bir biçimde kadınların diğer sağlık sorunlarına yönelik olmamıştır. Modern tıbbın kadınlara olan merakı öyle seçici olmuştur ki, kadınlarda tiroit (troid) hastalıkları, romatizmal hastalıklar, kemik erimesi (*osteoporoz*), şeker hastalığı (diyabet) ve yoğunlukla kadınlarda görülen depresyon uzun bir süre göz ardı edilmiştir. Kadınlarda, bulunulan sınıfa, ırka ve etnik yapıya bağlı olarak artan birçok hastalık da çalışılmamıştır. Bu çalışmada ileri sürülecek temel tezlerden biri şu olacaktır: Sosyal bilimlerin ve feminist çalışmaların kadınların sağlıklarına, sağlık tarihine olan ilgilerinin azlığı, modern tıbbın genel olarak kadınların sağlığına olan ilgisizliğiyle benzer bir niteliktedir. Ayrıca, sosyal bilimlerin ve feminist çalışmaların kadınların sağlığına olan ilgisizliğinde, modern tıbbın doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkisi de olabilir¹⁶⁶.

Kadın doğumcuların kadınlara yönelik tıbbi bakımı ise temelde hamilelik süreciyle ve doğumla sınırlandırılmıştır. Ancak, kadın doğumu alanının tarihine bakarsak; bugün kadın doğumcu doktorların kendilerine sorumlu gördükleri bu iş, çok uzun bir zaman ebeler tarafından yapılmıştır. Vern Blough, modern tıbbın kuruluşunu ele aldığı çalışmasında, ortaçağdan başlayarak ebeler ve doktorlar arasındaki mücadeleden söz eder. Ona göre tıbbın profesyonel inşası doktorların üniversitenin içinde yer almasıyla apayrı bir boyut kazanmıştır. Ortaçağda ebeler doktorların ulaşamayacakları bir alanda işlerini yapmaktaydılar. Ebelik, niteliği her ne olursa olsun, tıbbın ilgisinin dışında kalmaktaydı. Hamilelik ve doğumun tıbbi olarak tanımlanmasıyla birlikte bu alan da doktorların ilgisini çekmeye başlamıştır. Farklı bir ifadeyle, bu alanlar tıbbi olarak tanımlanana kadar ebelerin yaptığı iş tıbbın ilgisini çekmemekteydi.

Tıbbın doğumu tıbbi bir konu olarak tanımlaması ondokuzuncu yüzyılın

---

¹⁶⁶ A.g.e., s. 69.

başlarında olmuştur. Doğumun tıbbi olarak tanımlaması aynı zamanda doğum ve çocuk sahibi olmanın anlamını da değiştirmiştir. Doğumun tıp içerisine çekilmesiyle birlikte, doğumun aile ve dine ilişkin anlamları da geriye itilmiştir. Bu durum aynı zamanda doğumun güvenli bir biçimde yaptırılması konusunu da gündeme getirmiştir. Daha önce bu işle ilgilenen ebelerin dışta bırakması da böylelikle meşriyet kazanabiliyordu. İlginç olan; ebeler ile doktorların doğuma ve kadınlara yönelik bakışlarının farklılığıydı. Bllough, ebelerin ve doktorların ayrı işler yaptıklarına vurgu yapmaktadır. Ebeler doğumu kadınların yaşamının daha geniş bir bağlamı içinde algılıyorlardı ve esas olarak kadına nasıl doğum yapacağını öğretiyorlardı. Dolayısıyla onların kadını anneliğe hazırlayan, öğreten daha genel ve geniş bir role sahip olduğu söylenebilirdi. Doktorların ilgisi ve işi ise daha belli bir noktaya, doğumu yaptırmaya yönelikti. Bllough'a göre, bunlardan çıkarılacak sonuç, bu alandaki yer değiştirmenin “bilimsel bir ilerlemeden” daha çok açık bir yarışı ve dışlamayı barındırdığıydı.

Tıptaki bu iktidar mücadelesi, ebeler ve doktorlar arasındaki ahlâki farklılıkları da göstermekteydi. Jacoba Felice de Almania'nın hayatı buna örnek verilebilirdi. Bu kadın ondördüncü yüzyılın başında elinde bir resmi izini olmadan kadınları tedavi etmeye çalışmaktaydı. Tutuklandığında, savunmasında tedavi ettiği kişilerden tedavi sonucunu alana ya da başarılı olana kadar herhangi bir karşılık almadığını söylüyordu. Bu o dönem resmi izne sahip olan erkek doktorların yapmadığı bir şeydi. Kadınların bu okullara alınmaması nedeniyle, Almania o dönem bir tıp okuluna devam edememişti. Bu durumda profesyonel tıp şu imada bulunmaktaydı: “*size yardım edemeyebiliriz de, ancak bunu deneyecek nitelikte olan da sadece biziz.*”¹⁶⁷

Bugün modern tıp aynı zamanda güçlü bir endüstrileşme anlamına gelmektedir. Gerek yeni ilaç endüstrisi, gerekse tıp teknolojilerindeki gelişme, sağlık servislerine yönelik olan talebin de artmasına neden olmaktadır. Modern tıptaki gelişmeler ve reklâm, insanlarda, insanın sağlığına ilişkin hemen çoğu şeyin

¹⁶⁷ Bkz. (84), ROTHMAN-CASCETTA, s. 67-69; Bkz. (159), ANDERSEN, s. 188.

yapılabildiği algısına yol açmıştır. Modern tıbbin bu vaadi çok fazla kişinin modern tıbbi hizmete başvurmasını sağladığı gibi, özellikle sınırlı kaynağa sahip olan ülkelerde tıp teknolojilerine gereğinden fazla kaynak ayrılmasına, teknolojilerin gereksiz kullanımına yaramıştır¹⁶⁸. Kadınlara yönelik doğum öncesi teşhis sistemleri ve üreme teknolojileri bu konuda en iyi örnekler olarak gözükmektedir¹⁶⁹. Bugün yeni üreme teknolojileri, tüp bebek uygulaması da içinde olmak üzere, embriyo transferi, genetik mühendislik kadınların kendi bedeni üzerindeki kontrolü hakkında yeni sorunlara kaynaklık etmektedir. Amniosentez ve tüm embriyoya yönelik doğum öncesi değerlendirme çalışmaları tıbbi öjenizmin yeni biçimleri olarak gözükmektedirler¹⁷⁰.

2.7. Kadınların Sağlık Sorunları

Kadınların sağlıklarından söz ettiğimizde, belki de vurgulamamız gereken ilk nokta; kadınların çok çeşitli ve fazla sayıda sağlık sorunlarıyla karşı karşıya olduklarıdır. Kız çocuklarının cinsiyetleri nedeniyle; daha doğmadan ya da doğar doğmaz karşılaştıkları sağlık sorunları, kadınlarda beslenme eksikliği, kadınların erken evlilik, erken yaşta annelik, töre cinayetleri, şiddet nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunları, ölümler, cinsel hastalıklar, doğum ve ilintili sağlık sorunları, çocuk sahibi olamayan kadınların sağlık problemleri, kadınlarda menopozun neden olduğu ya da kaynaklık ettiği hastalıklar, sigara veya madde bağımlılığının kadınlarda yol açtığı sağlık sorunları bunların bir kısmını oluşturmaktadır.

Kadınların sağlığı birçok değişkenle bağlantılı bir biçimde ele alınabilir. Örneğin; kadının sağlığı ve toplumsal konumu, kadın sağlığı ve aile yapısı, kadın sağlığı ve doğurganlık, kadın sağlığı ve cinsel hastalıklar, kadın sağlığı ve çalışma

¹⁶⁸ HIGGS, A.g.e., s. 168.

¹⁶⁹ Rayna RAPP, “Accounting for Amniocentesis”, Testing Women, Testing the Fetus. Routledge, 1999s. 29-32; M. L. ANDERSON, A.g.e; **Our Bodies, Ourselves: A Book By and For Women, by The Boston Women’s Health Book Collective**, s. 241; Salih Can AÇIKSÖZ, **Navigating in the Ocean of Risk: Discourses and Experiences of Prenatal Diagnosis in Istanbul, Turkey**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas at Austin, 2004.

¹⁷⁰ Bkz. (169), RAPP; (84), ROTHMAN-CASCETTA; Bkz. (159), ANDERSEN, s. 214-215.

yaşamı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın sağlığı, kadın sağlığı ve sosyal-ekonomik eşitsizlik, kadın sağlığı ve ulusal-uluslararası sağlık ve nüfus politikaları, kadın sağlığı, sınıfsal ve etnik yapı başlıkları kadınların sağlıklarını etkileyen unsurlar hakkında kapsamlı bir çerçeve verebilirler.

Nancy E. Moss, kadın sağlığı bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliğini, sosyal ve ekonomik eşitsizliği sorunsallaştırırken, ya da tersinden, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin kadınların sağlığı için ne anlama geldiğini ele alırken, kadın sağlığını etkileyen; uluslararası, ulusal, toplumsal –topluluksal-, haneye ve bireye ilişkin çeşitli düzlemlere dikkatimizi çekmektedir¹⁷¹. Kadın sağlığında önemli olan; bu makro ve mikro değişkenlerin rolünü ve birbirlerini nasıl etkilediğini, aralarındaki geçirgenliği görebilmemizdir. Farklı bir ifadeyle, gerek genel olarak kadınların sağlığından, gerekse tek bir kadının sağlığından söz etmemiz; farklı düzlemlerin biraradalığını, birbirlerine olan etkilerini düşünmemizi gerektirmektedir. Kısaca, kadın sağlığıyla ilgili tek bir toplumsal değişkenden söz edemeyiz. Moss'a göre kadınların sağlıklarını belirleyen etkenlerin kapsamlı bir çerçevesi aşağıdaki gibi yapılabilir.

---

¹⁷¹ Nancy E. MOSS, “**Gender Equity and Socioeconomic Inequality: a Framework for the Patterning of Women’s Health**”, Pergamon, Social Science & Medicine 54 (2002), s. 649-651.

Kadınların Sağlıklarını Belirleyen Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Etkenler:

Jeopolitik ve çevresel faktörler

Yaşanılan Coğrafya

Politika ve Hizmetler

Yasal Haklar

Ulaşım

Kadınların yasal hakları

Refah

Sağlık hakları

İstihdam

İnsan hakları

Sağlık bakımı

İstihdama yönelik haklar

Çocuk bakımı

Dernekler ya da Örgütler

Ekonomik Faktörler

Bankalar

Uygulanan ekonomi politikaları

Kredi Kooperatifleri

Yaşanan eşitsizliğin boyutları

Politik Partiler

Destek Grupları

Küçük örgüt ve birlikler

Kültürel yapı, normlar ve kabuller

Ayrımcılık

Sosyo-demografik özellikler

Etnik yapıya yönelik

Yaş

Cinsiyet ayrımcılığı

Cinsiyet

Yaş ayrımı

Etnik özellik

Doğum yeri

Eğitim

Medeni hal

Dil

Üretim ve yeniden üretimde kadınların rolleri

Hanede

Çalışma Yaşamı ve İşyeri Özellikleri

Hane yapısı

Çalışılan sektör

İş bölümü

Kayıtlı ya da kayıt dışılık

Mal paylaşımı

Ev temelli çalışma

Hanedeki kaynakların eşit dağılımı

Hiyerarşi ve kontrol ilişkileri

Hanedeki gelir ve diğer girdiler

Otorite ilişkileri

Sahip olunan toprak

Çalışanlara yönelik olumlu davranış ve sağduyu

Başka mallar

Cinsel taciz

Toplumsal roller

İşyerinde ayrımcılık

İş piyasasındaki roller

Sağlığa ilişkin diğer araçlar ve belirleyiciler

Sosyal sermaye/sosyal ağlar ve destek kaynakları

Arkadaşlar
Aile
İş arkadaşları
Ve diğer bağlar

Psiko-sosyal faktörler

Stres
Kişinin ruh hali
Sorunla baş etme durumu
inanç

Sağlık Servislerinin Durumu

Şiddet

Uygun ve kullanılabilir sağlık birimleri

Bireysel Davranışlar

Cinsel davranış
Madde kullanımı
Fiziksel aktiviteler
Beslenme alışkanlığı
Doğum kontrolü yöntemi kullanımı
Emzirme
Sigara ve alkol kullanımı

Kaynak: Nancy E. MOSS, “Gender Equity And Socio-Economic Inequality A Framework for The Patterning of Women’s Health”, Pergamon Social Science & Medicine, 2002, 54.

Bazen uluslararası sağlık politikalarının ulusal düzeydeki hizmetlere etkisinin çok düşük düzeyde kalması gibi, ulusal sağlık hizmetlerinin farklı topluluklar arasında dağılımı da çok eşitsiz bir yapıyı sahip olabilmektedir. Margaret L. Andersen, kadınların sağlığından söz ederken, Amerika’da kadınlar arasında yüksek tansiyonun beyaz kadınlara oranla siyah ve Hispanik kadınlar arasında daha yaygın olduğuna vurgu yapmaktadır. Amerika’da hamilelik ve doğuma bağlı nedenler sonucunda ölümlerde siyah kadınlar beyaz kadınlara göre dezavantajlı bir konumdadırlar. Yine beyaz kadınlarla karşılaştırıldığında, Siyah, Kızılderili ve Hispanik kadınlar doğum öncesi bakıma daha az ulaşabilmektedirler Ayrıca, ulusal sağlık hizmetlerinin dağılımındaki eşitsizlik, özellikle belli hastalıklarda daha açık görülebilirdi. Örneğin, Amerika’da kanserin hemen tüm türleri beyaz kadınlar arasında daha fazla yaygınlık gösterse de, kanser ölüm oranları siyah kadınlar arasında daha yüksektir. Dolayısıyla kadınların sağlıkları ve yaşama süreleri, içinde

buldukları ulusal sağlık sistem dışında düşünülemez¹⁷². Hispanik kadınların doğum öncesi sağlık hizmetine ulaşamamalarının temel nedenlerinden biri; Amerika’da hastane ve sağlık merkezlerinde bu kadınların kültürlerine ve dillerine gerekli duyarlılığın gösterilmemesidir¹⁷³. Ayrıca, kadınların sağlıkları çeşitli düzlemlerde; ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinden, haneler arasındaki gelir dengesizliğinden ve hane içinde kadın, erkek arasındaki gelirin dağılımının eşitsizliğinden doğrudan etkilenmektedir¹⁷⁴. Kadınların psikolojik ve fiziksel sağlığıyla toplumsal konumları arasında aynı biçimde tam bir paralellik söz konusudur¹⁷⁵. Kadınların toplumsal konumları ise içinde bulunulan döneme, yaşanılan bölgeye ve sınıfa göre belirgin farklılıklar göstermektedir. Toplumlardaki patriarkal yapının ve bunun ülkelerin yasalarına olan yansımaları, farklı sınıflardan kadınların toplumsal konumlarına olan etkisi de aynı biçimde çeşitlidir¹⁷⁶.

2.8. “Kadınların Sağlık Sorunları Feminizmin Sorunudur”

İnsanlar bedenlerine yönelik en iyi bakımı; sağlık ve beslenme bilgisi gibi sağlık davranış ve alışkanlıkları yoluyla yapacaklarını düşünseler de, fiziksel sağlıkları önemli ölçüde sosyal faktörlerden etkilenmektedir. Sosyal bir etken olarak, toplumsal cinsiyet, sağlıkta temel ve anlamlı bir role sahiptir. Toplumsal cinsiyet, kişilerin iyi olma halini, ırk ve sınıf kadar – bazen daha da fazla – belirleyebilmektedir. Örneğin; strese bağlı kilo kaybında veya şişmanlamada toplumsal cinsiyet etkenini çok belirgin bir biçimde görmek mümkündür. Kadınların biyolojik ve üremeye bağlı özelliklerini düşündüğümüzde, toplumsal cinsiyetin kadınların sağlığı için katlanarak dezavantaja dönüştüğünü ileri sürebiliriz. Toplumsal cinsiyet kadınların karşılaşacakları sağlık sorunlarını büyük oranda

¹⁷² Bkz. (159), ANDERSEN, s. 190.

¹⁷³ Cynthia F. SHAFFER, “**Factors Influencing the Access to Prenatal Care by Hispanic Pregnant Women**”, Journal Of The American Academy of Nurse Practitioners. Volume 14, Issue 2, February 2002, s. 96.

¹⁷⁴ Bkz. (171), MOSS, s. 654.

¹⁷⁵ Bkz. (159), ANDERSEN, s. 190.

belirlediği gibi, onların ne kadar yaşayacaklarını ve ölüm nedenlerini az çok tayin etmektedir¹⁷⁷. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşıyor gözükseler de, erkeklerden daha sık hastalık ve sakatlık durumuyla karşı karşıya kalmaktadır¹⁷⁸. Ayrıca, kadınların sağlık hizmetine erişimi ve alacakları hizmetin niteliği de toplumsal cinsiyetten doğrudan etkilenmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, kadınlar sıklıkla doktora başvursalar da, erkeklere göre tedavi olanaklarından daha az yararlanabilmektedir. Belirli yaş gruplarında sağlık bakımı alan kişilerin önemli bir kısmını erkekler oluşturmaktadır¹⁷⁹. Kadınların hastalık ve ölümleri yoğunlukla sosyal nedenlere bağlıken, erkek ölümlerini sadece sosyal değişkenlerle açıklamak mümkün gözüküyor¹⁸⁰. Irk ve sınıf kategorisiyle birleştiğinde toplumsal cinsiyet gerçek bir engele dönüşebilmektedir. Amerika'da alt sınıflar ve siyahlar arasında ölümlülük oranları, beyaz ve üst sınıflara mensup olanlara göre her zaman daha yüksektir¹⁸¹. Andersen, kadınların erkeklere göre fazlaca doktora başvursalar da, daha az bakım aldığını ve sağlık sigortası kapsamında bulunma oranlarının da daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet rolleri aynı zamanda ülkelerin sağlık bakım kurumlarının yapısını ve cinsiyetçi kalıplarını açık bir biçimde yansıtmaktadır¹⁸². Ayrıca, genel olarak bakıldığında, kadın ve erkeklerin buldukları toplumsal pozisyonlar, her iki cinsiyetin sağlığı için farklı anlamlara gelebilmektedir. Örneğin, bazı toplumlardaki cinsiyet rolleri, evli kadınlarda, erkeklere göre daha fazla sorununa kaynaklık etmektedir. Kentleşme ya da kentte yaşama da aynı biçimde kadınların ve erkeklerin sağlığı için farklı avantaj ve

¹⁷⁶ Sheila Ryan JOHANSSON, "Excess Female Mortality: Constructing Survival During Development in Meiji Japan And Victorian England", Gender, Health and Welfare, (Ed. Anne Digby and John Stewart), Routledge, London and New York, 1996, s. 45.

¹⁷⁷ Bkz. (159), ANDERSEN, s. 188.

¹⁷⁸ **Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives**, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990.

¹⁷⁹ Cynthia THOMAS, Howard R. KELMAN, "Gender and the Use of Health Services Among Elderly Persons", Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990, s. 154.

¹⁸⁰ Lois M. VERBRUGGE, "The Twain Meet: Empirical Explanations of Sex Differences in Health and Mortality", Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990, s. 182184.

¹⁸¹ Constance A. NATHANSON, "The Gender-Mortality Differential in Developed Countries: Demographic and Sociocultural Dimensions", Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990, s. 3.

¹⁸² Bkz. (159), ANDERSEN, s. 188.

dezavantajlar içerebilmektedir.

Toplumsal cinsiyetin kadınların sağlığına olan etkilerinden söz ettiğimizde, aynı zamanda kadınların sağlıklarının yaşamları tarafından nasıl biçimlendirildiğini, içinde buldukları sosyal yaşamın onların sağlıklarını büyük ölçüde belirlediğini de ima etmiş oluruz. Birçok çalışmada, ücretli çalışan kadınların, çalışmayan kadınlara göre daha az sağlık sorunuyla karşı karşıya olduğu ileri sürülmektedir. Bu tür araştırmaların gösterdiği şey; ücretli çalışmanın kadınların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerinde olumlu etkide bulunduğuudur. Araştırmalarda eğitim ve ücretli iş, kadın sağlığında hastalık riskini azaltan faktörler olarak gözükmektedirler. Ancak, kadınların sağlıkları ile ücretli çalışmaları arasında kurulan doğrusal ilişki bazen yanıltıcı da olabilmektedir. Farklı bir ifadeyle, bu durum bazen kadınların iyi olmalarını sağlayan başkaca birçok değişkeni ve bunlar arasındaki etkileşimi gözden kaçırmamıza da yol açabilmektedir. Yapılan işin özellikleri, eşin desteği, iş, aile ve sosyal çevreye bağlı pek çok değişken düşünülebilir. Örneğin; işin bulunduğu fiziksel çevre, iş ilişkileri, uygulanan ücret politikası, ev içindeki işlerin, rollerin, kaynakların ve sorumluluğun dengeli dağılımı ve alınan sosyal destek bu etkenlerin bir kısmını oluşturmaktadır¹⁸³. Kadınların sınıfları, sınıf olanakları ve tüm sosyal sermaye biçimleri, onların işteki statülerini, aldıkları ücreti, karşılaştıkları sorunları doğrudan etkilemektedir Dolayısıyla ücretli çalışma ve kadın sağlığı arasındaki ilişki karmaşık bir yapı göstermektedir. Bu ilişki en azından her kadın için doğrulanabilir değildir. Ücretli çalışan, yalnız ve evli kadınların sağlık durumlarına yönelik karşılaştırmalı araştırmalara bugün ihtiyaç vardır. Ayrıca, kadınların işe başladıkları ilk zamanlardaki işe yönelik algılarıyla daha sonraki yıllardaki değerlendirmeleri muhtemelen farklılıklar gösterecektir. İşin kadınların sağlığı üzerindeki etkilerin ortaya çıkması belli bir zaman dilimini de gerektirmektedir. Sonuç olarak, kadınların çalışmalarının onların sağlıklarına yararlı olduğu varsayımı, dayandığı ideolojik çerçeve ve sonuçları açısından sorgulanabilir gözükmektedir. Toplumsal cinsiyet ve

¹⁸³Sonja M. MCKINLAY, Randi S. TRIANT, John B. MCKINLAY, Donald J. BRAMBILLA, Matthew FERDOCK, “**Multiple Roles for Middle-Aged Women and Their Impact on Health**”, Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, (Ed. Marcia G. Ory-Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990, s. 126; Henrietta L. MOOR, “**Feminism and Anthropology**”, Polity Press, 1992, s. 144,145; Bkz. (159), ANDERSEN, s. 189.

kadın sağlığı söz konusu olduğunda, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin kadın sağlığına olan etkisi temel bir tartışma konusudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyo-ekonomik eşitsizlik kadınların sağlıklarını hem birey ve hane hem de daha geniş bir çerçevede, ÷lke politikaları düzeyinde etkilemektedir. Diğer bir deyişle, kadın sağlığı ile hanelerin, ÷lkelerin toplumsal cinsiyet politikaları ve sosyo-ekonomik eşitlikleri arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Öncelikle, toplumsal cinsiyet eşitliği ile sosyo-ekonomik eşitlik aynı anlamı taşımamaktadır. ÷lkeler düzeyinde bakıldığında, toplumsal cinsiyet eşitliği bazen ekonomik eşitsizlikten bağımsız bir biçimde olabilmektedir. Görece ekonomik eşitliğin daha fazla olduğu ÷lkelerde de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini görmek mümkündür. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ekonomik eşitsizliğe yol açabilmektedir. Farklı bir ifadeyle, iş alanında ekonomik eşitsizliğe kaynaklık eden ana unsurlardan biri toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Görece ekonomik eşitlikten söz edilebilecek ÷lkelerde bile, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların, çocuksuz ya da az çocuklu kadınların da düşük gelire yaşamalarına neden olmaktadır. Avustralya, İngiltere, Amerika ve Kanada'da tek ebeveynli ve çoğunlukla kadınların ebeveyn olduğu hanelerin yarısından fazlası yoksulluk sınırının altında gelire sahiptir. Bu nedenle de, kadınların doğurganlıkları, sahip oldukları çocuk sayısı ile sağlıkları arasındaki ilişki, kadınların buldukları sınıfla toplumsal cinsiyet bağlamını görmeyi de gerektirmektedir.¹⁸⁴.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın sağlığı arasındaki ilişki aynı zamanda, ters bir biçimde, kadın sağlığı ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında da düşün÷lebilir. Bush, sağlıkta toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gösteren ve aynı zamanda kadın bedenini, tıbbi gözetime ve kamuya açan, dolayısıyla nesneleştiren uygulamalardan birinin kadınlara yönelik yapılan servikal tarama programı olduğunu belirtmektedir. İngiltere'de servikal tarama 1960'larda ilk kez uygulamaya girmiştir. O zamanlar rahim boynu kanserinde "risk grubu"nda yer alanlar cinsel yönden aktif kadınlar olarak tanıtılmışlardır. Bu düşün÷ce, bu dönem yapılan bu hastalığın

---

¹⁸⁴ Bkz. (171), MOSS, s. 649, 650.

yaygınlığı çalışmalarına da yansımıştır. Bu da hastalığın sıklıkla cinsel eşini değiştiren ya da fazla sayıda cinsel eşe sahip kadınlar arasında yaygın olduğu biçimde raporlanmasına yol açmıştır. Sonuçta ise servikal taramaya en fazla rağbet edenler evli kadınlardı. Bununla birlikte, 1980’lerde “çağırma ve yeniden çağırma programı” içinde hedef grup çoğaltılıp, her yaştan kadınlar dâhil edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu tür düzenli uygulamalar çok daha fazla sayıda kadını bu uygulamaların nesnesi haline getirmektedir. Bu dönemdeki uygulamanın başlangıcında, rahim kanseri riski taşıyan ve daha önce bu testi yaptırmış iyi eğitilmiş, beyaz ve orta sınıf kadınlar programa katılabilmekteydiler. Bu aynı zamanda, yaşlı, işçi sınıfından ve çeşitli etnik gruplara ait olan kadınların bu sisteme dâhil edilmemesi anlamına gelmekteydi. Sonuçta, İngiltere’de 1980’lerde yeniden tanıtılan ve davet, çağırma ve yeniden çağırma biçiminde sürdürülen kadınlara yönelik rahim kanseri tarama programı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesine ya da var olan eşitsizliğin daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Erkeklerse bu tür tarama programının tamamen dışında yer almaktaydılar. Rahim kanserinden korunma söylemi çok şiddetli bir söylem olarak, kadınların yaşadığı üreme sağlığı sorunlarında erkeklerin sorumluluklarını en aza indiren bir niteliğe sahipti. Oysa kadınların bu tür hastalıklarında birlikte oldukları erkeklerin rolleri bilinmektedir. Ayrıca, erkeklerin hastalıklarına ilişkin ulusal bir tarama programı söz konusu değildir. Hatta kadınlarda rahim kanserinin ortaya çıkmasında, oluşmasında önemli olan, HPV (*Human Papillomavirus*) virüsünün cinsel yolla taşınmasına ve bunun etkilerine karşın, erkekler bu tür gözetlemeye maruz kalmamışlardır¹⁸⁵.

Kadınların sağlığı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini ele aldığımızda, 1970’lerde temel bir tartışma olan feminist sağlık kurumları düşüncesinden söz etmek gerekli gözükmektedir. 1975’te Amerika’da bir grup kadın tarafından (Barbara Seaman, Alice Wolfson, Belita Cowan, Mary Howell ve Phyllis Chesler) Kadınların Ulusal Sağlık Ağı (National Women’s Health Network: NWHN) örgütü kurulmuştur. Bu örgütün amacı kadınlara yönelik sağlık hizmetlerinin merkezine kadınların çıkarlarını yerleştirmektir. Doktorların, ilaç firmalarının, yeni-Malthusçuların

---

¹⁸⁵ Bkz. (158), BUSH, s. 430-431.

verdikleri kararların kadınların çıkarlarına uygun olmadığı görüşü açıkça dile getirilmekteydi. Feminist sağlık kurumları için çaba veren kadınlar sağlık bakım sistemine yönelik yapısal bir değişikliğe gidip, devletten bağımsız kadın kliniklerinin (*Feminist Women's Health Centers*) oluşturulmasını hedefliyorlardı¹⁸⁶. Dolayısıyla 1970'lerin başında feminist hareketin odaklandığı bir diğer konu; kadınlara yönelik tıbbi tedaviydi. Kadınların Sağlık Hareketi (Women's Health Movement) olarak adlandırılan oluşumda, mevcut tıbbi sisteme yönelik önemli eleştiriler yapılmaktaydı. Açılacak kadın hastanelerinde kadınlar tarafından yapılacak bir tıbbi bakım ve tedavi amaçlanmaktaydı. Böylelikle kadın sağlığı konusu mevcut modern tıbbi sistemin dışına, farklı bir bağlama alınabilirdi. Ayrıca bu tür bir uygulamanın, kadınların sağlığı için daha fazla faydalı olacağı düşünülmekteydi. Örneğin; kadınların kendi bedenlerine yönelik algıları değişebilir ve en önemlisi sağlıkları hakkında daha çok bilgiye sahibi olabilirlerdi. Feministler bu tür bir yaklaşımla modern sağlık sisteminin hemen her düzeyde kendine dâhil etmediği kadınları sağlık sisteminin içine alınacağını düşünüyorlardı. Özellikle, kadınların sağlık hizmetine ulaşmasında, önemli engeller olan; sınıf, ırk ve kültür ayrımını aşmaya çalışmaktaydılar. Dolayısıyla, temel sağlık bakımının her kadının öncelikli hakkı olduğu görüşündeydiler. 1977'de doğum kontrol haplarının üzerine daha kapsamlı uyarıların yazılması önerisinde bulundular. Doğum kontrolü yöntemlerinin taşıdıkları riskler konusunda yoğun bir tartışma yapılmaktaydı¹⁸⁷. Rahim içi araçların (RIA) kısırlığa ve enfeksiyona yol açtığı gerekçesiyle Amerikan pazarına sokulmaması mücadelesi verilmekteydi. Feministlerin tersine nüfus uzmanlarının önemli bir bölümü bu riskleri önemsizleştirmekteydi. Onlara göre kadınların sağlıkları açısından üst üste doğum çok daha büyük bir tehlikeydi. Feministler ise doğum kontrol yöntemlerinde kadınlara yönelik açık bir manipülasyon olduğunu düşünmekteydi ve bu nedenle bariyer metodlar ve cinsel perhiz önermekteydiler. Özetle; kadınların sağlığı hareketi bu dönemde iki temel noktaya vurgu yapmaktaydı. Birincisi; kadının bedeninin, sağlığının, üreme sorunlarının sağlığın biricik konusu olamayacağı ondan daha fazla feminist bir sorun olduğuydu. Bunun için de kadınların sağlık sorunlarının

¹⁸⁶ Adele CLARKE-Alice WOLFSON, "Class, Race, and Reproductive Rights", *Women, Class, and Feminist Imagination: A Socialist-Feminist Reader*, (Ed. Karen V. Hansen-Ilene J. Philipson), Temple University Press, 1990, s. 260.

en temelde feminist bir sorun olduğu önermesini ileri sürüyorlardı. İkinci olarak, kadınların sağlığı hareketi tıbbi sistemin bir tüketim alanı olmasına karşıydı. Bu durumun hem genel olarak hem de kadınlar arasında eşitsizliğe yol açacağını ve tıbbi tüketimin kadınlar üzerinden gerçekleşeceğini biliyorlardı ¹⁸⁸.

Bu dönemde kadın sağlığını savunan başka gruplar da vardı: Kadınların Sağlık Hakları Koalisyonu, Sterilizasyon Ayıbını Sonlandırma Komitesi, Kadının Sağlık Çıkarları Hareketi, Philadelphia Kadınların Sağlık Kolektifi, Boston Kadınların Sağlık Kolektifi bunlar arasında yer almaktaydı. Bu grupların hemen tümü, kürtaj servislerine kadınların kolay ulaşımını, sterilizasyon ayıbının kaldırılmasını talep ediyorlardı ve tüm bunların Amerika'daki nüfusun kontrolü konusunda bağlantılarını bilmekteydiler. Yine rahim içi araçlarının (*intrauterine device: IUD*) kadınların sağlığına olan etkilerinin farkındaydılar. Doğum kontrolünde bilgilendirme ve danışma hakları talebini ileri sürülmekteydi ¹⁸⁹.

Ülkelerin ekonomik yapıları ve gelişmişlikleriyle toplumsal cinsiyet eşitliği arasında çeşitli paralelliklerden söz edilebilir. Bazı uluslararası kurumların kadınların sağlıkları ve doğurganlıkları bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliğini gündeme getirmeleri ve desteklemelerinin ana nedenlerinden birini bu oluşturmaktadır. 1990'larda, temel bir dönüşüm; nüfus ve kalkınma programlarına toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin getirilmesiyle olmuştur. Kadınların üreme hakları (*Women's reproductive rights*) kavramı bu dönemde gündeme gelmiştir. 1994'de Kahire'de gerçekleştirilen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda (*International Conference on Population and Development: ICPD*) toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve hakkaniyetin artırılması, kadınların sağlıklarının hemen tüm boyutlarını,

¹⁸⁷Bkz. (159), ANDERSEN, s. 219;

¹⁸⁸ Bkz. (84), ROTHMAN-CASCETTA, s. 75,76; Rosalind Pollack PETCHESKY, **Global Prescriptions: Gendering Health and Human Rights**, Zed Books, London & Now York, 2003, s. 3; Bkz. (159), ANDERSEN, s. 219. Prezervatif (kaput), kadınlara yönelik diyafram ve spermisitler gibi bariyer yöntemler bu dönemde kadınlar tarafından kullanılmaktaydı. Yüzyılın başında özellikle kadınların kullandığı vajinal bariyer yöntemler modern yöntemler olarak kabul edilmekteydi. 1950'li yıllarda yeni yöntemlerin ortaya çıkışıyla bu yöntemlerin kullanımları hızla azalmıştır. **Kontraseptif Yöntemler**, (Çev. Pınar Senlet) İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul, 1990; **Medical History of Contraception**, Norman E. HİMES, Schocken Books, New York, 1970.

doğurganlıklarını kontrol edebilmelerinin onların temel insan hakkı olduğu açıklaması ve kabulü yer aldı. Ülkelerin ve hükümetlerin bundan sorumlu oldukları ve cinsiyetler arası eşitliğin ülkelerin nüfus ve kalkınma programlarının temel taşı olduğu görüşü vurgulandı. Konferans metninde kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilerin, cinsel ve üremeye ilişkin kalıpların eşitsizliğine dikkat çekildi. Pekin’de 1995’de yapılan IV. Dünya Kadın Konferansı’nda ise (*The Platform for Action of the Fourth World Conference on Women in Beijing*) hükümetlerin kendi ana politika ve programlarına toplumsal cinsiyet perspektifini yerleştirmeleri ve özellikle kadınların sağlığı, doğum kontrolü, üreme sağlığı konularında bunu yapmakla yükümlü olduklarına vurgu yapıldı. Kadın yaşamının her alanını kapsayan ve yaşam boyu süren bütüncül bir kadın sağlığı yaklaşımı getirildi. Kadınlara yönelik ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadın sağlığının altında yatan ana nedenler olarak gösterildi. Burada sözü edilen her iki konferans ve devamında yapılan uluslararası sözleşmeler dayanaklarını, özellikle kadınların karşılaştıkları eşitsizlik vurgusunu, 18 Aralık 1979 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe giren; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi’nden (*The Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: CEDAW*) almaktaydı. Bu sözleşme toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru gitmek için resmi bir çerçeve sağlamaktaydı. Devletlerin, kadınların sosyal ve ekonomik hayatlarının geliştirilmesinden, kadınların hukuksal ve toplumsal olarak karşılaştıkları ayrımcılığın ortadan kaldırılmasından sorumlu oldukları bu sözleşmeyle ifade edilmiştir¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Bkz. (186), CLARKE-WOLFSON, s. 258-259.

¹⁹⁰ Bkz. (171), MOSS, s. 650; PETCHESKY, A.g.e., s. 151-152; Ayşe AKIN, “**Aile Planlamasından Üreme Sağlığına Geçiş**”, Aktüel Tıp Dergisi Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, S. 1, Ocak-Şubat 2001, İstanbul, s. 4; Nalan Şahin HODOĞLUGİL-Ayşe AKIN, “**Cinsiyet Eşitliği, Barış ve Gelişme Yolunda Pekin Artı 5 Sonuçları ve Türkiye’de Durum**”, Aktüel Tıp Dergisi Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, S. 1, Ocak-Şubat 2001, İstanbul, s. 9; **Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesine Sunulan 2. ve 3. Birleştirilmiş Dönemsel Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Takav Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 1.

2.9. Kadının Sağlığı, Toplumsal Konumu Ve Doğurganlığı

Kadınların sağlığı ve toplumsal konumu söz konusu olduğunda, hane belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Farklı bir ifadeyle, hane yapısı kadın sağlığı bağlamında temel bir öneme sahiptir. Bu nedenle kadınların sağlığını toplumsal konumlarıyla bağlantılı ele alan çalışmaların çoğu, doğrudan hane yapısına ilgi göstermektedir. Hanede güç, kontrol ve kaynak dağılımının eşitsizliğinin kadınların sağlığı açısından yol açacağı birçok sorundan söz edilebilir. Hanelerde kaynakların kullanımında, karar almada, ısrarla süren ve değişmesi kolay gözükmeyen bir eğilim söz konusudur. Öyle ki, kadınların eğitilmiş olması bile kaynakların kullanımındaki bu eşitsizliği azaltmamaktadır¹⁹¹.

Hanede kaynak kullanımındaki eşitsizliğin yanı sıra, kadınların yüklendikleri işler açısından da büyük bir dengesizlik söz konusudur. Kadınlar hane içinde aynı zamanda yeniden üretimi ve insanın yetiştirilmesi sürecini de üstlenirler. Çocuğu büyütme, yetiştirme, besleme, çocukların dil ve eğitim becerisi ve sağlık bakımı gibi birçok işten sorumludurlar. Kadınların fiziksel ve ruhsal sağlıkları tüm bu işlerden de çeşitli biçimlerde etkilenmektedir.

Hane büyüklüğü, hanedeki işbölümü, cinsiyet rolleri kadınların sağlıklarını önemli oranda belirleyebilmektedir. Hane büyüklüğünün kadınların sağlığı üzerindeki etkisini düşündüğümüzde, ailelerin küçülmesi, “çekirdek aile” olgusu da ayrıca kadın sağlığı bağlamında tartışılması gereken bir konu olarak durmaktadır. Dolayısıyla, kadınların geniş ailelerde çocuğun bakımı, beslenmesi ve büyütülmesine ilişkin yaşadıkları sorunlar, çekirdek ailelerde başka niteliklere dönüşmüştür¹⁹².

Hane ve eviçinde, kadınların sağlıkları, hane içindeki diğer kişilerin; sağlık davranışlarından, beslenme biçimlerinden, sigara, alkol kullanımı gibi

¹⁹¹ Bkz. (171), MOSS, s. 654.

¹⁹² Bkz. (183), MCKINLAY-TRIAN-T-MCKINLAY-BRAMBILLA-FERDOCK, s. 131; Bkz. (171), MOSS, s. 654

alışkanlıklardan da çeşitli biçimlerde etkilenmektedir¹⁹³. Ayrıca, hanede bazen başka kişiler de kadınların sağlık hizmetine ulaşmalarında, beslenmelerinde, çocukları ve eşiyle olan ilişkilerinde ve kaynak kullanımında ve tüm sosyal ilişkilerinde çok belirleyici olabilmektedir. Özellikle belli bölgelerde ve geniş ailelerde kadınların sağlık hizmeti kullanımında, başvurularında eş ve kaynakların rolü hâlâ önemli bir tartışma konusudur. Birçok kadın için gebelik ve doğuma ilişkin en temel sorunlarında sağlık bakımına ulaşamamaktadır¹⁹⁴.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, devletlerin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikaların haneye olan etkilerini çok açık bir biçimde göstermektedir. Devletlerin uyguladıkları bu tür politikalar hanede toplumsal cinsiyet rollerine, karar almaya büyük oranda tesir etmektedir. Johansson, kadınların ölümlülüğü ile hane içindeki toplumsal konumları arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Ayrıca, Ona göre haneler toplumsal cinsiyet açısından devletlerin politikalarının izlerini geniş çapta yansıtmaktadır. Japonya'da Meiji döneminde kadınlar kendi bedenleri ve buldukları hanelerdeki kaynaklar üzerinde de hiçbir hakka ve kontrole sahip değillerdi. Bu nedenle o dönem özellikle belli yaşlarda kadın ölümlülüğü erkeklere göre daha yüksekti. Yirminci yüzyılın başında Japonya'da tekstil fabrikalarında çalışanların yüzde seksenini, çoğunlukla kırsal bölgelerden gelmiş, evlenmemiş genç kızlar oluşturmaktaydı. Bu kızların babalarıyla devlet arasında bir tür anlaşma yapılmaktaydı. Anlaşma gereğince, erken yaşlarında köylerinden alınıp fabrikalarda çalıştırılan bu kadınların maaşları babaları ya da hane reisleri tarafından kullanılmaktaydı. Kendilerine düzenli yemek verilse de çok yetersizdi. Ağır işlerde ve çok uzun saatler çalışmak zorunda kalmaktaydılar. Bu kadınlar aşırı bir disiplin ve cinsel istismar, dolayısıyla çok ciddi sağlık sorunları yaşamaktaydı. Japonya'da söz konusu edilen kadınlardaki ölüm oranları kendileriyle yaşıt diğer kadınlardan daha yüksekti. Yaşları daha büyük kızlar ve genç kadınlar da hanelere ait olan küçük çaplı dokuma fabrikalarında benzer koşullarda çalışmak zorunda kalmaktaydı. Bütün bunlar Japonya'nın tarihiyle bağlantılı düşünüldüğünde, Japonya ondokuzuncu

---

¹⁹³ Bkz. (171), MOSS, s. 652.

yüzyılda ve özellikle yirminci yüzyılın başlarında ekonomik yönden önemli bir dönüşüm geçirmekteydi ve kadınlar için bunun anlamı, buldukları hanelerdeki dezavantajlı konumlarının neden olduğu sağlık sorunlarının yanı sıra devletin ekonomi politikalarının yükünü de taşımak demektir. Dolayısıyla kadınların sağlığı ve toplumsal konumları söz konusu olduğunda, hane, eviçiyle birlikte daha makro düzeyde devletlerin ekonomi politikaları da çok temel bir öneme sahiptirler. Hanenin devletle olan iç içeliği, ulusal politikaların haneyi nasıl etkilediği göz ardı edilmemelidir¹⁹⁵.

Kadının sağlığının, kadının toplumsal konumuyla olan bağlantısı aynı zamanda kadının statüsüyle doğurganlığı arasındaki ilişkiyi de gündeme getirmektedir. Doğumun kadının bedeninde gerçekleşmesi ve bu durumun cinsiyet rollerinde farklılaşmanın ve cinsiyetler arasında eşitsizliğin temel nedeni olarak görülmesi, kadının statüsünün ve doğurganlığının büyük oranda bir arada düşünülmesine yol açmıştır¹⁹⁶. Ancak, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İleri sürülen görüşlerin bir bölümü, kadının statüsüne bağlı bir davranış olarak doğurganlığı ele alırken, diğer bir kısmı ise kadının doğurganlığının kadının statüsünü belirlediğine vurgu yapmaktadır¹⁹⁷. Özetle, ikinci görüşü savunanlar ters bir ilişkinin olduğundan söz ederler. Böylelikle, “gelişmekte” olan ülkelerdeki kadınların düşük statülerinin birincil nedeni olarak bu kadınların çocuklu olmalarını gösterirler. Bu yaklaşıma göre, “çok sayıda ve üst üste” yapılan doğumlar, kadınlarda sağlık sorunlarına yol açtığı gibi, onların kendilerini geliştirip, daha iyi bir toplumsal konum edinmelerini de engellemektedir. Sonuçta ise, bu görüş yüksek doğurganlığı kadının düşük statüsünün bir nedeni olarak ileri sürmektedir¹⁹⁸. Özbay’a göre burada

¹⁹⁴ Conseil Sante, SOFRECO, EDUSER (2007) **Sağlık Arama Davranışı Araştırması**. Sağlık Bakanlığı, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara, Mart 2007, Nihayi Rapor.

¹⁹⁵ Bkz. (176), JOHANSSON, s. 50-54.

¹⁹⁶ Ferhunde ÖZBAY, “**Kadının Statüsü ve Doğurganlık**”, Türkiye’de Kadın Olgusu Kadın Gerçeğine Yeni Yaklaşımlar içinde, Yayına Haz. Necla Arat, Say Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 151.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 159.

¹⁹⁸ 1940’lı yıllarda “Demografik Geçiş Teorisi” olarak ifade edilen bu görüşte, kadının statüsü giderek doğurganlıklarından bağımsız olarak ele alınmaya başlanmış, statüleri yükselmeden de kadınların doğurganlıklarının düşürülebileceği tezi ileri sürülmüştür. John C. CALDWELL, “**Demographic**

önemli olan; kadının statüsü ve doğurganlığı arasındaki ilişkiye odaklanan¹⁹⁹ her bir görüşün belirli bir ideolojik yaklaşımdan hareket ettiğini fark etmemizdir. Ayrıca, bu yaklaşımlar kadınların toplumsal konumlarını temelde doğurganlıklarıyla bağlantılı olarak ele almışlardır²⁰⁰.

Kadınların sağlıkları ve doğurganlıkları söz konusu olduğunda, hamilelik ve doğumla ilintili sorunlardan söz etmek gerekmektedir. Kadınların doğurganlıkları nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunlarının başında; gebelikte ve doğumun hemen sonrası süreçte yaşadıkları toksemiler, kanamalar, enfeksiyonlar gelmektedir. Kanamalar, toksomiler, enfeksiyonlar, gebelikte görülen yüksek tansiyon, düşük ve zor doğum aynı zamanda kadınların gebelik ve doğumla ilgili ölüm nedenlerini oluşturmaktadır. Farklı bir ifadeyle, her yıl belli oranlarda kadın, doğurganlığa bağlı bu nedenlerden dolayı ölmektedir. Ayrıca, kansızlık veya gebeliğe bağlı olarak şiddetlenen diğer hastalıklar da kadınların ölüm nedenleri arasında yer almaktadır²⁰¹. “Gelişmekte” olan ülkeler söz konusu olduğunda, gebelik, doğum ve lohusalık sırasında meydana gelen yukarıdaki ölüm nedenleri, bu ülkelerde doğurganlık dönemindeki kadınlar arasında en fazla görülen ölüm nedenleri arasında yer almaktadır.

Dünya’da her yıl 530 bine yakın kadının gebelik ve doğuma bağlı nedenler sonucunda öldüğü tahmin edilmektedir. Bunun yaklaşık 250 bini, yani yarısına yakını Sahra Altı Afrika olarak bilinen Etiyopya, Kenya, Senegal, Sudan, Nijerya, Kongo... gibi ülkelerde yaşanmaktadır. Güney Asya ülkeleri ikinci sırada yer almaktadır. Bu ülkelerde her yıl 155 bin kadın bu nedenlere bağlı olarak ölmektedir.

Theory: A Long View”, Population And Development Review, Volume 30, Number 2, June2004; F. ÖZBAY, A.g.e., s. 162-163.

¹⁹⁹ Kadının doğurganlığı ile statüsü arasındaki ilişki düşünüldüğünde, bu iki olgu arasında doğrudan bir ilişkiyi varsayan ataerkil ideolojinin rolü ve bu konunun toplumsal düzlemde nasıl yer aldığı da ayrıca önem taşımaktadır. Bkz. Y. ECEVİT, M. ECEVİT, “**Türkiye’de Ataerkil İdeoloji İle Kadının Doğurganlığına İlişkin Bazı Düşünceler**”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sosyoloji Derneği, S: 278, Ankara, Bahar 2003.

²⁰⁰ Bkz. (196), ÖZBAY s. 164.

²⁰¹ Ayşe AKIN, Mehmet Ali BİLİKER, Bahar Güçiz DOĞAN, Sare MIHÇIÖKUR, “**Türkiye’de Anne Ölümleri ve Nedenleri**”, Aktüel Tıp Dergisi, Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, Sayı 1, Ocak-Şubat 2001, s. 24; **Türkiye Sağlık İstatistikleri 2006**, Yayına Hazırlayanlar: Onur Hamzaoğlu, Umut Özcan, Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara, 2005, s. 48.

Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri 48 bin anne ölümüyle üçüncü sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin içinde bulunduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ise her yıl 33 bin kadın gebelik ve doğumla ilintili nedenlerden ölmektedir. Tahmin edilebileceği gibi endüstrileşmiş ülkeler bu ölümlerde en düşük orana sahiptirler²⁰². Gebelik ve doğuma bağlı kadın ölümleri; ülkelerin sahip oldukları zenginliğin ve izledikleri ekonomi politikalarının, kaynakların eşit veya eşitsiz dağılımının, ülkelerin sağlık ve nüfus politikalarının niteliğinin ve sonuçta ise uyguladıkları sağlık sisteminin çeşitli boyutlarını; örneğin; sınıfsal, etnik, kırsal ve kentsel eğilimini gösteren temel bir gösterge niteliğindedir. Ayrıca, kadınların sağlığıyla, kadınların toplumsal konumları ve doğurganlıkları arasındaki ilişki, temelde içinde buldukları cinsiyet ilişkileri, sınıf konumları, kent ve kır ayrımı gibi bağlamlar tarafından biçimlenmektedir.

Ülkelerin sağlık ve nüfus göstergeleri söz konusu olduğunda, temel bir eksiklik anne ölümlerine ilişkin bilginin yetersizliği noktasında ortaya çıkmaktadır. Aslında birçok araştırmacının vurguladığı gibi kadınların sağlığıyla ilgili verinin yeterli olmayışı genel olarak sağlık araştırmalarında kadınların dışlanmasıyla bağlantılı da düşünülebilir²⁰³. Dolayısıyla kadın ve anne ölümlerinin daha az görünür olmasında, bu konuda yeterli bilgiye ulaşılmamasında toplumsal cinsiyetin yanı sıra modern tıbbi yaklaşımın kendisi de engel olarak gözükmektedir. Bir başka ifadeyle, modern tıp kadınların sağlığından çok, kadın bedeninin denetimiyle ilgilenmiştir. Ayrıca, anne ölümlerinin devletler için kalkınma ve ilerleme göstergeleri olmasına karşın, dolayısıyla anne ölümlülüğü devletler için görece daha fazla anlam taşımaya rağmen, bu konuda verilerin azlığı düşündürücüdür. Kaldı ki, ülkeler için anne ölüm göstergelerinin önemli olması, onlar için anne ölümlerinin kendisinin önemli olduğu anlamına da gelmemektedir. En azından devletlerin bu konudaki niyeti yeterince açık değildir.

²⁰² Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ICON-INSTITUT Public Sector GmbH ve BNB Danışmanlık (2006) **Ulusal Anne Ölümleri Çalışması**, 2005. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara, s. 9.

²⁰³ Bkz. (159), ANDERSEN, s. 187; Bkz. (84), ROTHMAN-CASCETTA, s. 65.

3. BÖLÜM: KADIN SAĞLIĞI POLİTİKALARININ TARİHSEL ARKAPLANI: NÜFUS POLİTİKALARI

3.1. Biyo-Politika, Nüfus Ve Yönetim

Çalışmanın bu bölümünde, Michel Foucault'nun “biyo-politik” “nüfus” ve “yönetim” temalarından hareketle, nüfusun Batı’da nasıl bir tarihsel durumda ortaya çıktığı ve yönetim sorunsalıyla olan ilişkisi ele alınacaktır. Aynı zamanda Foucault'nun çok genel çizgilerle “nüfusa” – toplumsal bedene - yönelik uygulamalar olarak adlandırdığı biyo-politikten modern devletlerin nüfus politikasına doğru gidebilmenin yolları aranacaktır. Bu bölümde, modern devletlerin nüfus politikalarıyla, kadın sağlığı politikaları arasındaki bağlantının tartışılması amaçlanmaktadır. Foucault'nun söz konusu ettiği onsekizinci yüzyıldan başlayarak, günümüze doğru gelindiğinde, çok çeşitli biçimlerde varlığını sürdüren “nüfus” sorununun ve nüfusun kontrolü düşüncesinin aslında devletlerin tarihinde kadın sağlığını nasıl ikincilleştirdiği, böyle bir yaklaşımın oluşmasını uzun süre nasıl engellediği gösterilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla, nüfus politikalarının kadın sağlığına olan olumsuz etkisi, bu çalışmanın temel tezi olacaktır.

Foucault'nun düşüncesinde nüfusun ne olduğunu, Batı’da devlette nüfusun bir “bilgi alanı” olarak nasıl ortaya çıktığını ve oluşturulduğunu ele alabilmek için, onun “biyo-politik”²⁰⁴ olarak kavramsallaştırdığı tema ile başlayabiliriz. Aslında biyo-politika ve onun uzantısı olarak ortaya çıkan yönetimsellik bir yönüyle Foucault'nun “devlet bilgisi” dediği duruma karşılık gelmektedir²⁰⁵. Bu tür bir kavramsallaştırma, devletin kendi yönetimi için nüfusu nasıl araçsallaştırdığını ve bugüne doğru gelindiğinde bunun devletlerin nüfus politikalarına yansımalarını görmemize yardımcı olabilir.

²⁰⁴Foucault'nun İngilizce çevirilerinde “bio-politic” olarak geçen bu kavramı Türkçe’de daha çok kullanıldığı biçimiyle “biyo-politika” olarak kullanmayı tercih ediyorum. Bkz. Colin GORDON, “**Governmental Rationality: an Introduction**”, The Foucault Effect, Studies in Governmentality, Ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University of Chicago Press, 1991, s. 5.

²⁰⁵Michel FOUCAULT, “**Yönetimsellik**”, Entelektüelin Siyasi İşlevi, Çev. Osman Akinhay-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 277.

Biyo-politikayı Foucault, onsekizinci yüzyıldan başlayarak Batı deneyiminde, Batı siyasal tarihinde ortaya çıkan nüfus olgusuna ve nüfusa ilişkin ölüm, sağlık, sağlığı koruma, uzun yaşam gibi çeşitli göstergelerine yönelik kontrol, uygulama ve rasyonelleştirmelerin tümü olarak tanımlamaktadır²⁰⁶. Ona göre, biyo-politikanın somut uygulamalar biçiminde ortaya çıkışı onsekizinci yüzyılda olmuştur. Ancak, kökenleri itibariyle onbeşinci yüzyıla kadar götürülebilir²⁰⁷. Irkın korunması ya da soy artıtımı da aynı biçimde biyo-politik uygulamalar olarak gözükmektedir²⁰⁸. Ayrıca, irkın korunması ile bağlantılı düşünülebilecek başka bir durum ise, kendisini sağlık bilgisinin egemen gücü olarak sunan “*scientia sexualis*” yani seksoloji ya da “cinsellik bilimi”dir. Bu yeni bilim, eskilere dayanan zührevi hastalık korkularını, “mikroptan arındırma” temalarını, yeni kamu sağlığı kurumlarını bir araya getirerek ve bunları ilerlemeciliğin büyük mitoslarıyla birleştirerek toplumun bünyesindeki sadece fiziksel temizlenmeyi değil, aynı zamanda ahlâksal temizliği sağlama iddiasını da taşıyordu; “Kusur sahiplerini, yozlaşmışları ve soysuzlaşmış toplulukları ortadan kaldırmaya söz veriyordu. Biyolojik ve tarihsel bir ivedilik adına, o dönemde eli kulağında olan devlet ırkçılıklarını doğruluyor; onları “gerçek” olarak temellendiriyordu.”²⁰⁹ Foucault’nun bu tez bağlamında önemi, sadece nüfus ve yönetim arasındaki bağı göstermesi değil, bununla birlikte cinselliğin Batı’daki tarihini, dönüşümünü ve ailenin alanına itilişinin tarihini yazması ile de ilgilidir. Artık söz konusu olan, “üretkenliğe ilişkin davranışların toplumsallaştırılması: çiftin doğurganlığının, “toplumsal” ya da mali önlemlerle özendirilmesi ya da frenlenmesi yoluyla ekonomik toplumsallaştırma; çiftlerin tüm toplum bünyesine (sınırlamak ya da tersine, güçlendirmek gereken toplum bünyesi) karşı sorumlu kılınmasıyla siyasal toplumsallaştırma doğum kontrolü yöntemlerine, hem kişiler hem de insan türü açısından yakıştırılan patojen (hastalık yapıcı) değer yoluyla tıbbi

²⁰⁶Michel FOUCAULT, **Ders Özetleri** - 1970-1982 – Çev. Selâhattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 109.

²⁰⁷Martin HEWITT, “**Bio-Politics And Social Policy: Foucault’s Account Of Welfare**”, *The Body – Social Process and Cultural Theory*, Ed. Mike Featherstone, Mike Hepworth and Bryan S. Turner, Sage Publications, 1993, p. 225.

²⁰⁸Michel FOUCAULT, “**İktidar ve Beden**” İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 39.

²⁰⁹Bkz. (110), FOUCAULT, s. 60.

toplumsallaştırma”dır²¹⁰. Böylelikle biyo-politika, “nüfus”u, bir arada yaşayan, biyolojik ve hastalıklı özellikler taşıyan ve dolayısıyla kendine özgü bilme ve kontrol biçimleri, tekniklikleri gerektiren canlılar bütünü olarak da tanımlanabilir²¹¹. Benzer bir biçimde onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gelişen ve *medizinische polizei ya da medizinalpolizei* yani tıp polisi (adli tıp), *hygiene publique ve social medecine* denen toplumsal tıp²¹² (toplum hekimliği) alanları da Foucault’nun tanımladığı “biyopolitik” içinde ele alınabilir²¹³.

Biyo-politika, tek tek bireyleri kontrol ettiği gibi, onların bütününe yönelik tasarımlarda da bulunur, kampanyalar düzenler ve denetler. Hastanede, tedavi etme pratiğinde bireyleri tek tek gözetleyen yapı, aynı zamanda nüfusun bütünsel sağlığına dönük pratikleri de inşa eder²¹⁴. Hükümet ve devlet sadece insanların sağlık ve hastalık durumlarını değil, aynı zamanda onların daha fazla üretici olmaları için hayatlarını da kontrol etmeye yarayan bir biyo-politika geliştirir²¹⁵.

Biyo-politikanın olması, toplumsal-laştırılmış- beden, yani nüfusun da olmasını gerektirir. 19. yüzyıl boyunca ilke haline gelen husus bu yeni beden, dolayısıyla da nüfus fikridir. Bu durumda tıbbi bir biçimde korunması gereken olan şey; toplumun bedeni olan nüfusun kendisidir. Monarşinin işleyişi için gerekli olan kralın, yani monarkın fiziksel varlığının, bedensel bütünlüğünün canlandırıldığı ayinin yerini, artık bulaşıcı hastalıkların kontrol edilmesi, mikropsuzlaştırma, soyarıtımı, suçluların dışlanması (kriminoloji) almıştır. Artık

²¹⁰ A.g.e., s. 110,111.

²¹¹ Bkz. (206), FOUCAULT, s. 105.

²¹² Turner tarafından, toplumsal tıbbin kökenleri 18. yüzyıla dayandırılıp, merkantilist teorinin etkisiyle oluşan devlet müdahalesinin ortaya çıkışıyla bağlantılandırılmaktadır. Turner, merkantilist düşüncenin toplumsal tıpla olan ilişkisini, sağlık sistemleriyle bağlantılı olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Özellikle de toplumun genel kontrolünün (*policing of society*) parçası ve devamı olarak. Aktaran: İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 17.

²¹³ Bkz. (206), FOUCAULT, s. 104.

²¹⁴ İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 82.

²¹⁵ Ali AKAY, **Michel Foucault İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26.

söz konusu olan bir beden siyasetidir²¹⁶. O zaman toplumsal beden nüfus ise nüfus kimlerden oluşmaktadır? Kadın bedeni var mıdır? Foucault tek tek bedenler ve çocuk bedenlerinden söz eder, ama kadın bedeninden söz etmez. Oysa nüfus politikalarının toplumsal bedeni aslında kadınların bedenidir. Kadınların birey olarak nüfusu oluşturan bedenler olarak sayılmamasına karşın, bedenleri üreme ve nüfusun yenilenmesi için araçsallaştırılmıştır. Tüm nüfusu arıtma, artırma, azaltma pratiklerinde, devletlerin yeniden üretiminde söz konusu olan kadın bedenidir. Ulus, nüfusunu kadın bedeni üzerinden ve aracılığı ile sağlamış olsa da, dolayısıyla nüfusun pratiğinde kadınlar bulunsalar da, teorik olarak nüfusta kadınlar yoktur. Devletlerin nüfus sayımlarına kadınların uzun süre alınmaması başka türlü çıkarsamaların yanı sıra böyle de yorumlanabilir. Dolayısıyla Foucault'da biyo-politika, modern devletlerin beden siyasetini, kadın bedenine yönelik algısını ve dışlayıcılığını gösterir. Beden ve siyaset ilişkisine bakıldığında, onun iktidar ile olan ilişkisini de görmek gerekmektedir.

İktidar ve beden ilişkisi karmaşık bir ilişkidir. İktidarın beden üzerindeki etkileri sınırsız gözüküyor. Foucault'ya göre "iktidar ilişkileri bedenlerin içine nüfuz eder"²¹⁷. "İktidar bedene ulaşıyorsa, bu öncelikle insanların bilincinde içselleştiği için değildir"²¹⁸. "Bedene hâkim olma, beden bilinci, ancak iktidarın bedeni kuşatmasıyla elde edilmiştir: Jimnastik, idmanlar, kas geliştirme, çıplaklık, güzel bedenin yüceltilmesi... tüm bunlar, çocukların, askerlerin bedeni üzerinde, sağlıklı beden üzerinde iktidarın uygulandığı kararlı, inatçı, titiz bir çalışmayla insanı kendi bedenini arzulamaya götüren"²¹⁹ yöndedir. Foucault'nun iktidarın bedenle olan ilişkisine yönelmesi, bedenin iktidar aracılığıyla üretildiği düşüncesi McNay'in de söylediği gibi feministlerin özellikle kadın cinselliğini yorumlamalarında oldukça yararlı olmuştur. Foucault'nun iktidar-beden-cinselliğe ilişkin görüşleri özellikle bedene yönelik özselciliğin eleştirisi açısından dikkate değerdi. Ancak, feministler tarafından Foucault'nun teorisinin sınırlılıkları da

²¹⁶ Bkz. (208), FOUCAULT, "İktidar ve Beden", s. 39-40.

²¹⁷ A.g.e., s. 106.

²¹⁸ A.g.e., s. 110.

biliniyordu. Foucault tarafından iktidarın beden üzerindeki etkisinin vurgulanması, bedenin sürekli tesire maruz kaldığı düşüncesi, pasif beden indirgemesi, dolayısıyla hiçbir otonomiye yer vermemesi ortada bir eyleyicinin de olmaması anlamına gelebilir. Sonuçta, Foucault'nun teorisi kadınların özgürleşmesini düşünen feministler için anlam taşısa da yetersizdi. McNay'in işaret ettiği gibi Foucault, özellikle toplumsal cinsiyetin beden üzerindeki belirleyiciliği konusunda bir şey söylememektedir²²⁰.

İktidar ve beden ilişkisinin çok yönlülüğü ve karmaşıklığı toplum ve beden ilişkisi için de söylenebilir. Bryan S. Turner'a göre, beden başka imalarının yanı sıra, daha genel bir metafor olarak toplumun yapı ve fonksiyonuna vurgu yapmak için kullanılmıştır. Farklı bir deyişle, toplumun yapısal ve fonksiyonel özellikleri beden analogisi yoluyla gösterilmiştir. Ayrıca Turner, beden, toplumsal olan ve yönetme edimi arasındaki bağıntıyı ele alırken, beden üzerindeki pratiklerden biri olan diyetten (beslenme rejiminden) söz eder. Ona göre diyet, dolayısıyla rejimin en eski anlamının "yönetme" edimiyle köksel yakınlığını da görmek gerekir²²¹. Bu durumda rejimden söz etme, rejime sokma, rejime bağlama aynı zamanda yönetime bağlama, içirme anlamına da gelebilir. Turner'a göre, Foucault, diyeti beden ve fonksiyonları üzerinde tıbbi-dini söylemlerin ürünü olarak görmektedir. Dolayısıyla Foucault, iktidar ve bilgi ilişkisinde olduğu gibi diyetle de cinsiyet ve sınıf boyutunu görmemezlikten gelmektedir. Turner, tıpkı rejim gibi, beslenme, uyuma, temizlenme, egzersiz gibi beden pratiklerinin de bizi bir dizi sosyal norm ve düzenlemenin içinde konumlandığını, bu nedenle de, Foucault'nun yaptığının tersine, tüm bunların sosyal bağlamdan soyutlanamayacaklarını söyler²²². Kadınlar bedene yönelik bu uygulamalardan nasıl etkileniyorlardı? Turner ondokuzuncu yüzyılda kadınların taktığı korseleri örnek verir. Ona göre, önce korseler ve daha sonra yirminci yüzyıldaki düzenli diyet ve egzersiz yoluyla

²¹⁹ A.g.e., s. 39.

²²⁰ Lois McNAY, "Foucault and Feminism" – Power, Gender and the Self -, Polity Press, 1992, s. 11-17.

²²¹ Bryan S. TURNER, "Government of the Body", The Body & Society (second edition), Sage Publications, 1996, s. 175-176.

²²² A.g.e., s. 173,185.

incelik, erkeklere göre düşünülen ve farz edilen güzellik normunu (orta sınıf kadınların ve erkeklerin) yansıtıyordu. Aslında kadınlar patriyarkal değer ve kurumlarla örülü toplumda değerli ve saygın olmak için buna uyuyorlardı. Öte yandan, kadınların sağlıkları düşünüldüğünde korselerin birçok olumsuz etkisi vardı. Turner, daha çok da korse kullanımının kadınların üreme sistemi ve üremeleri üzerindeki baskısından söz eder. Korseler kadınları güzel gösterebiliyordu ama paradoksal bir biçimde cinsel ilişkiye girmelerini, üremelerini de engelleyebiliyor veya zorlaştırabiliyordu²²³.

Kadın bedenine yönelik uygulamalarda olduğu gibi, biyo-politika çocukların bedeni üzerinde de denetim oluşturmuştur. Ailelerin aracılığıyla; ama kaynağında ailelerin olmadığı bir biçimde - tıpkı nüfus politikalarının kadın bedenlerine yönelik uygulamalarında olduğu gibi - cinselliğin gözetlenmesine çalışılmıştır, bedenlere her zaman baskı biçiminde olmasa bile, etkide bulunulmuştur. Foucault'ya göre mastürbasyona yönelik denetim Avrupa'da onsekizinci yüzyılda başlamıştır. Bu aynı zamanda cinselliğin, gözetim ve denetimin hedefi olarak, bir kaygı ve analiz nesnesi haline gelmesine de yol açmıştır²²⁴. Foucault'nun onsekizinci yüzyılda cinsellik için söylediği endişe ve hesap hali, aynı yüzyıldan başlayarak nüfus için de geçerli olmuştur. Cinsellik, onsekizinci yüzyılda ve özellikle ondokuzuncu yüzyılda bilimsel araştırmanın, devletin yönetiminin ve sosyal kaygının bir nesnesine dönüşmüştür²²⁵.

Ayrıca, “biyo-politika”yla ilgili en başta söylenmesi gereken, onun onyedinci yüzyıldan başlayarak gelişen “devletin yönetimi” temasıyla olan bağlantısıdır. Nüfus ne için, kimin adına ve hangi kurullarla yönetilecektir soruları önem taşımaktadır. Bu ve benzer sorular, Foucault'nun belirttiği gibi devletin yönetimi sorununa ışık tuttuğu gibi, bu tez bağlamında kadınların nüfus içindeki durumuna ilişkin ipuçları da verebilir. Foucault'ya göre yukarıdaki sorular içinden çıktıkları

²²³ A.g.e., s. 191.

²²⁴ Bkz. (216), FOUCAULT, s. 40.

²²⁵ Bkz. (215), AKAY, s. 105, 106.

siyasal akıldan, örneğin liberalizmden soyutlanamazlar. Dolayısıyla ona göre biyo-politiğin doğuşu aynı zamanda liberalizmin tarihiyle de ilgilidir²²⁶.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, “biyo-politikayla bağlantılı kavranması gereken yönetme ve yönetimsellik ile nüfus ve sağlık sorunları örtüşmekte ve devletin rasyonel teknik ya da araçlarının gelişimine olanak sağlamakta”²²⁷tıydı. Biyo-politika devletin birey ve hane düzleminde yaşam süreçleri üzerindeki kontrolü, sağlık ve hastalığın rasyonelleştirilmesi ve denetimi anlamına da gelmektedir²²⁸. Devletin sağlık ve hastalığı sorunsallaştırması, onları belli bir grup ya da nüfus düzeyinde tanımlaması, özelleştirmesi, dahası hastalığın politik ve ekonomik bir konu ve problem niteliğine dönüşmesi de yine onsekizinci yüzyılda olmuştur. Artık devletlerin sağlık politikalarından da söz edilebilirdi²²⁹. Bu durumda, biyo-politika, nüfus ya da sağlık bilgisi salt devletlerin yönetsel uygulamalarıyla ilgili değildi, aynı zamanda “iktidar”ın nüfuzunu gösterebileceği araçlar niteliğindedir. Burada istatistiğin rolünü düşünmek gerekmektedir. İstatistik önceleri daha yalın hesaplar biçiminde vardysa da, giderek nüfusun kendine göre düzenliliklerini, doğum, ölüm ve hastalık oranlarını, yaşama sürelerini ve aynı biçimde nüfusun beslenmeyle, kıtlıkla ve genel olarak ekonomiyle olan ilişkisini ortaya çıkarmaya yaramaya da başladı. Daha da önemlisi istatistik, nüfusa özgü olgular olan; büyük salgın hastalıkların, yerel ölüm oranlarının, artan emek döngülerinin – sarmallarının – aileye indirgenemeyeceğini, dolayısıyla nüfus alanının bir dizi içkin ve bileşik etkiler taşıdığını ortaya koymaktadır²³⁰.

Nüfusun kontrolüne yönelik bio-iktidar, devletin yeniden örgütlenişiyile ilişkili bir husus olarak “polis”le de bağlantılandırılabilir. “Polis”te söz konusu

²²⁶ Bkz. (206), FOUCAULT, s. 105, 109.

²²⁷ İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 82.

²²⁸ Bkz. (92), TURNER, s. 213.

²²⁹ Michel FOUCAULT, “**The Politics of Health in the Eighteenth Century**”, Power/Knowledge, Ed. Colin Gordon, The Harvester Press, 1988, s. 166-167.

²³⁰ Michel FOUCAULT, “**Yönetimsellik**”, Entelektüelin Siyasi İşlevi, Çev. Osman Akınhay-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 281.

olan sadece bir kolluk gücü değil, onsekizinci yüzyıl sonrası devlette toplanan bilgi, haber, kayıt ve denetim toplamından oluşan yeni bir politik teknolojidir. Ayrıca, tüm bunlar “modernlik ve Aydınlanma bağlamında kavranması gereken yeniden yapılanma olarak değerlendirilmelidir.”²³¹ Bu yeni politik teknolojinin nesnesi, nüfus olarak gözükmektedir. Devletin gücü için nüfus, büyük, aktif ve sağlıklı olmalıdır. Amaç bu olunca, nüfusa yönelik koruyucu bir dizi işlem önemli hale gelmektedir²³².

Foucault için nüfus ve yönetim, nüfus ve ekonomi arasındaki bağlantılar önemlidir. Ona göre Batıda “nüfus”un ortaya çıkmasıyla yönetim sanatı arasında yakın bir ilişki vardı. Öyle ki, yönetim edimi – yönetim sanatı – nüfus sorununun ortaya çıkışıyla birlikte yeni boyutlara ulaşmıştır. Böylelikle, yönetim sanatı teorisi bir yandan, on altıncı yüzyılın başlangıcından itibaren, geniş topraklara sahip monarşilerin yönetim aygıtlarının ortaya çıkışıyla ve gelişmesiyle ilişkiliyken; diğer yandan, on altıncı yüzyılın sonunda oluşan, on yedinci yüzyılda önemli olmaya başlayan, iktidarın²³³ bütün öğelerini ve boyutlarını ve taktiklerini içeren devlet bilgisinden, “istatistik” terimiyle karşılanan anlamıyla devlet biliminden oluşan bilgi biçimleri ve analizleriyle de bağlantılıydı.²³⁴

Onsekizinci yüzyılda Batı’da yönetim sanatı bir yandan nüfus sorunun ortaya çıkışıyla ilişkiliyken, diğer yandan merkantilizmle yakın bağlar içindeydi. Daha doğrusu, nüfus ve ona yönelik kontrol, devletlerin nasıl biyo-politiğini oluşturuyor idiyse merkantilizm de aynı biçimde devletlerin ekonomi-politiğini temsil

²³¹ İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 81.

²³² A.g.e., s. 81.

²³³ Foucault, Batı’daki iktidar biçimlerini ve ekonomilerini genel hatlarıyla şu şekilde sınıflamaktadır: Feodal toprak rejiminden doğmuş olan ve genel hatlarıyla bir yasa – geleneksel yasalar ya da yazılı yasalar – toplumuna tekabül eden adalet devleti, XV. ve XVI yüzyıllarda, feodal türde değil, ulusal sınırlarla çevrili bir toprakta doğmuş olan ve bir disiplin toplumuna tekabül eden idari devlet ve artık özünde toprağı kapladığı alanla değil, bir kitleyle – nüfus kitlesi üzerinden – tanımlanan yönetim devleti. Esas olarak nüfusa dayanan, ekonomiye ilişkin bilgiden hareket eden ve bu bilginin araçlarını kullanan yönetim devleti, güvenlik aygıtları tarafından denetlenen bir topluma tekabül etmektedir. Bkz. (230), FOUCAULT, s. 286.

²³⁴ A.g.e., s. 277.

etmekteydi. Merkantilizm, Foucault'ya göre, özellikle siyasi pratikler ve devlet bilgisi düzeyinde bakıldığında, bu tür bir yönetim sanatına yönelik ilk girişim olarak – onaltıncı yüzyılda - kabul edilebilirdi ve ekonomiye ilişkin bir düşünce ve uygulama bütünü olarak, onyedinci yüzyılın tümünde ağırlığı görülebilirdi. Bu dönemde ilk defa bir yönetim taktiği olarak yararlanılabilecek bir devlet bilgisinin gelişmesine tanık olunuyordu ki bu da merkantilizmle birlikte ortaya çıkan yeni bir durumdu. Merkantilistler, zenginlik kaynağı ve devletin temel ögesi olarak nüfusu görüyorlardı²³⁵.

Nüfusu yönetmek için, başka önlemlerin yanı sıra çocuk ölümlerini azaltmayı, salgın ve yerel hastalıkları önlemeyi, yaşam koşullarının değişikliğini gerekli buluyorlardı. Bu dönemde bir sağlık siyasetinin oluşturulması, nüfusa ve onun sağlığına müdahale edilmesi düşüncesi vardı. Foucault'ya göre, bu çağda halka yönelik istatistik araştırmasına gösterilen ilgi bu görüngüyü süslemekteydi. Onsekizinci yüzyılda demografi ve ona bağlı değişkenler yavaş yavaş belli bir bilgi alanını oluşturmaya doğru gitmekteydi. Halk, tanınması lâzım olan, kontrol edilmesi gerekli, uğraşılacak ve gelişiminin ayarlanılacağı bir nesne haline getirilirken: “doğum yüzdesini, evlenme yaşını, meşru ve gayri meşru doğumları, cinsel ilişkilerin erkenliğini ve sıklığını, onları kısır ya da doğurgan kılma şekillerini, bekârlığın etkilerini yahut yasaklamalarını, doğum kontrol pratiklerinin geliş noktalarını analiz etmek gereklidir”.²³⁶ Sonuçta merkantilizmin en temel iki özelliği, onun devletin ya da ulusun zengin ve güçlü olması için değerli madenlere ve büyük bir nüfusa olan düşkünlüğüydü. Devletlerin nüfusa yönelik denetimi ve ekonomi üzerindeki kontrolü en temelde devletin yönetimi sorunu etrafında biçimleniyordu. Foucault'nun burada söz konusu ettiği, yeni tekniklerin ortaya çıktığı rasyonel bir yönetim biçimidir. Böyle bir yönetim anlayışıyla birlikte sadece nüfus değil, yeni devlet de ortaya çıkmaktaydı. Bu

²³⁵ Michel FOUCAULT, **Kelimeler ve Şeyler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 253, 279.

²³⁶ Bkz. (215), AKAY, **Michel Foucault İktidar ve Direnme Odakları**, s. 107; Bkz. (110), FOUCAULT, s. 9.

nedenle de, nüfus politikaları onsekizinci yüzyıldan itibaren devletlerin asli, önemli ve vazgeçilmez politikaları olmuşlardır.

Kadınların buradaki durumuna gelince; nüfusun devletin bilgisi ve yönetimi için araç olması gibi kadınlar da nüfusa yönelik uygulamalarda benzer bir konumda kaldılar. Nüfusta kadınların birey olarak varlıkları düşünülse de sadece uygulamalarda ön plana çıkmışlardır. Nüfus varlık olarak majör bir yapıya sahiptir ve total bir yaklaşımı taşımaktadır. Devlet için nüfus neden önemli ve önceliklidir? Bu öncelikler ne ve kimin içindir? Nüfusu kimler oluşturur ya da nüfusun unsurları nedir? Nüfus homojen midir? Nüfusu oluşturan tüm gruplar nüfus politikalarından aynı oranda mı etkilenirler? soruları kadınların nüfus içindeki durumlarını görmek için önemli gözükmektedir. Devletlerin kadın sağlığı hizmetleri ve uygulamaları, çok açık ve görünür biçimde olmasa da nüfus politikalarından olumsuz etkilenmiştir. Daha doğrusu tüm kadın sağlığı politikaları temelde “nüfus” odaklılığın izlerini taşımışlardır. Bu nedenlerle ulus devletlerin tarihi ve nüfus olgusu hep peşi sıra gitmiştir. Yine devletlerin tarihinde olduğu gibi nüfusta da kadınlar ve sağlıkları hem vardır hem yoktur. Bugün birbirinden farklı biçimlerde yönetilen ve farklı kaynaklara sahip devletlerde kadınların sağlık sorunlarının çokluğu ve çözümsüzlüğü bu açıdan da düşünülebilir. Dolayısıyla kadınlar açısından baktığımızda; devletin tarihinde aslında ne devlet bilgisi, ne yönetme ne de onlara araçsallık yapan “nüfus” ve onun bilgisi kadınlardan yana gözükmemektedir. Devletlerin tarihinde kadınların nüfus sayımlarında ne zaman önemli olduğu sorusu önem taşımaktadır.

Foucault’ya göre, onsekizinci yüzyılda görülen demografik büyüme ve nüfus sorunu, yönetim sanatının o güne kadar karşı karşıya bulunduğu bir takım engellerden kurtulmasına yaramıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, “nüfus perspektifi, nüfus odaklılık, nüfus olgusuna yüklenen gerçeklik, ekonomi nosyonun başka bir düzlemde merkeze odaklanmasını” da sağlamıştır. Farklı bir deyişle, bu yeni nüfus gerçekliği o güne kadar olan ekonomi anlayışının

kendisinin değişmesine de katkıda bulunmaktaydı. Öyle ki, onsekizinci yüzyıla kadar merkezde olan aile, “dinsel ya da ahlâki değerlerin kalıntısı olan bazı temalar dışında, artık yönetim modeli olarak geçerliğini” kaybetmekteydi. Diğer bir deyişle, nüfusun ortaya çıkışından önce, yönetim sanatının, aile modelinin ve ekonominin bir ailenin yönetilmesi biçiminde tasarlanmasının dışında anlaşılması mümkün değildi. Aile, ön plana çıkan nüfusun içsel bir unsuru, nüfusun yönetiminin temel bir aracı olarak düşünölmeye başlanmıştır²³⁷.

Nüfusun kesinlikle aileye indirgenemeyeceği anlaşıldığı andan itibaren, aile ikincil bir önem edinmiştir. Yani ailenin model olduğu bir yapıdan kesit olarak görölebileceği bir dönüşöme doğru gidilmekteydi. Ama aile gene de ayrıcalıklı bir kesit olarak kalmıştır. Nüfus ve göstergeleri hakkında devletler bilgi edinmek istedikleri zaman, tüm bunlara aile kanalıyla ulaşabiliyorlardı. Aile de modelliğini yitirip, nüfusun yönetilmesi açısından ayrıcalıklı bir araca dönüşmekteydi. Foucault’dan alıntılırsak; “İşte bir model olmaktan bir araç olmaya doğru bu kayış, bence mutlak anlamda temel önem taşımaktadır ve aile onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren nüfusun karşısında bu araç olma boyutuyla görünmektedir: Ölüm oranını düşürme, evliliğe özendirme, aşılama, vb. kampanyalarının kurumsallaştırılmasının kaynağı budur.”²³⁸ Sonuçta, nüfus temasının yönetim sanatı alanına olan katkısı, ona engel oluşturmamasını sağlayan temel etken, ailenin yönetim modeli olma konumunun sona ermesidir. Devletlerin kendi yönetimleri için aile temel ekonomi modeliyken, artık nüfus bir ekonomi modeli olabilirdi. Farklı bir söyleyişle, ekonominin aileyle olan ilişkisi bundan böyle nüfusla olan ilişkisine dönüşmüştü. Burada yönetim, ekonomi ve nüfus önemli bir üçlü olarak görünmektedir. Aile bu üçlü arasında gözükme, modelliğini yitirmiş olsa da Foucault’nun belirttiği gibi, devletlerin tarihinde tüm nüfus politikaları için önemli bir araca da dönüşmüştür.

²³⁷ Bkz. (230), FOUCAULT, s. 280-281.

²³⁸ A.g.e., s. 282.

Foucault'da nüfusun, yönetimin nihai amacı olarak görünmeye başlaması aslında nüfus için tümüyle de olumsuz değildir. Daha doğrusu yönetimin amacı farklıdır: “Hükümranlığın tersine yönetimin nihai amacı yönetme ediminin kendisi değil; nüfusun refahı, nüfusun koşullarının iyileştirilmesi, zenginliğinin, yaşam süresinin, sağlığının vb. artmasıdır. Yönetimin bu amaca ulaşmak için başvuracağı araçlar bir anlamıyla nüfusa içkindir; bu araçların hepsi nüfusun kendisine özgüdür.”²³⁹ Ona göre, yönetim de bu doğrultuda ve amaçları için, çeşitli tekniklerle nüfusun üzerinde çalışır. Bazen doğrudan geniş çaplı kampanyalarla²⁴⁰ bazen de dolaylı olarak, halk tamamen farkında olmasa bile, doğum oranlarının yükseltilmesi, nüfus akışının belirli bölgelere ya da faaliyetlere doğru yönlendirilmesi biçiminde. Nüfus artık hükümranın üzerinde iktidarını kuracağı bir teba olmaktan çok yönetimin amacını temsil etmektedir. Dolayısıyla yönetimin nüfus üzerindeki etkisi hem olumlu hem olumsuzdur. Foucault'ya göre nüfus, yönetimin elinde bir nesne olduğu gibi, ama aynı zamanda yönetimin ihtiyaçlarının, özlemlerinin öznesidir de. Bu durumda nüfus, yönetim karşısında ne istediğinin farkındadır, ama kendisine yapılanların farkında değildir. Dolayısıyla nüfusun ihtiyaçları açık da olsa, önemli olan yönetimin kendisi için ne düşündüğüdür. O zaman devletler için ister tek tek birey, isterse nüfus düzeyinde olsun, “nüfusun yönetilmesinin yeni hedefi ve temel aracı çıkardır.”²⁴¹

Foucault'nun en temelde vurguladığı nokta; nüfus, nüfusla ilgili tüm süreçlerin ve bugün ekonomi olarak algıladığımız konunun, hiçbir biçimde yönetim ve yönetim bilgisinden ayrı ele alınamayacağıdır. Ona göre bu aynı zamanda ekonomi politik olarak adlandırılan bir bilimin ortaya çıkması anlamına da gelmekteydi ve bu ancak nüfusun ortaya çıkışıyla birlikte mümkün olabilmiştir. Başka bir biçimde ifade edilirse; devletin tarihinde ekonomi politiğin olanaklılığı, nüfus, toprak parçası ve zenginlik arasındaki ilişki, ilişkinin niteliği ve sürekliliği sonucunda olmuştur. Önemli olan, devletin yönetiminin hem ekonomi hem nüfus alanına olan müdahalesiydi. Dolayısıyla nüfus artık dolaylı ya

²³⁹ A.g.e., s. 282.

²⁴⁰ 1870'ten itibaren Avrupa'da görülen doğumu teşvik seferberliği bunlardan biridir. Michel FOUCAULT, “**Timarhaneler, Cinsellik ve Hapishaneler**”, İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 56.

da dolaysız bir müdahale alanını oluşturuyordu. Nüfusa müdahale, nüfusun yönetilmesi ve onun bütün yönleriyle düşünülmesi bütün ayrıntılarının hesaplanarak yönetilmesi anlamına geliyordu. Onsekizinci yüzyılda nüfus teması ve onunla bağlantılı olarak ekonomi politiğin oluşumuyla birlikte, yönetim sanatının kendisinden siyaset bilimine, hükümlünlüğün etkin olduğu bir yapıdan yönetim teknikleriyle yönetilen bir yönetim biçimine geçilmiştir²⁴². Foucault, nüfusu en temelde “yönetim” ve “ekonomi” teorisi üzerinden ele almıştır. Batı’da “nüfus” a ve onun kontrolüne yönelik bir teorik çerçeve sunmuştur. Modern toplumların pratiklerinden biri olan nüfusun denetimi ve nüfusa yönelik anlayış, bugün devletlerin içselleştirdiği bir pratik niteliğindedir²⁴³. Farklı bir deyişle, ulus devletlerin nüfusa yönelik uygulamaları onun sözünü ettiği tüm tarihsel izleri taşımaktadır. Ayrıca, Foucault’da nüfus daha makro planda söz konusudur. Ama ayrıntılı sorulara yanıt vermez. Nüfusun ne sınıfı ne de cinsiyeti vardır. Sonuçta, Foucault’nun nüfus teorisi bir köşesinden tutulup, kadınlara götürülebilecek bir kolaylığı taşımaz, ama bugünkü modern devletlerin nüfus olgusuna ve onun içinden çıktığı tarihsel duruma ilişkin bilgi verir, bu da kadınlara doğru gitmeye yol oluşturabilir.

3.2. Malthus’un Klasik Nüfus Kuramı

Thomas Robert Malthus’un klasik nüfus kuramının içinde geliştiği onsekizinci yüzyıl, üreme üzerine yeni bir dilin oluştuğu; bilimsel, tıbbi, politik, ekonomik ve demografik bir inşa dönemidir. Bu süreçte, tüm politik teori, ekonomi ve tıbbi değişme, üremenin doğasındaki değişmeye işaret etmekteydi. Özellikle de çocuk ölümleri önemli bir kaynak kaybı anlamına gelmeye başlamıştı. Tüm bunların içselleştirilmesinin onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında anne-çocuk ilişkisinin idealleştirilmesine, daha sonra da çocuk sahibi olmanın anlamına derin etkisi oldu. Bilimsel incelemelerin yeni konusu olarak ortaya çıkan nüfus, devletin yönetimi için

²⁴¹ Bkz. (230), FOUCAULT, s. 282.

²⁴² A.g.e., s. 283.

²⁴³ A.g.e., s. 175.

önemli bir araca dönüşmekteydi. Nüfus ve kaynaklar arasındaki ilişki önemli olmaya başlamıştı ki Malthus'un teorisi de nüfus ve kaynaklar arasındaki uyuma odaklanmıştı²⁴⁴. Malthus'un nüfus teorisi, Adam Smith'in klasik iktisat düşüncesinden hareketle oluşturulmuştu. Farklı bir deyişle, Malthus'un nüfus düşüncesi ve denge kavramı belirgin bir biçimde Adam Smith'in teorisinin etkilerini taşımaktaydı²⁴⁵.

Malthus, nüfus ve yeryüzündeki kaynaklar arasında açık bir dengesizlik olduğunu düşünüyordu. Nüfus geometrik bir düzende çoğalırken, dünyadaki besin üretimi aritmetik bir oranla artmaktaydı. Malthus'a göre, nüfus artışı ile besin arzına egemen olan ilke aynı değildi. Bu durumda yapılması gereken nüfus artışının belli bir düzeye çekilmesiydi. Nüfustaki doğum ve ölüm oranları birbirine yakın hale getirilebilirdi. Malthus, doğum ve ölüm oranlarını önemli bulmasına karşın, doğum kontrolünden yana da değildi. Daha doğrusu doğum kontrolünü ahlâki bulmuyordu. Malthus'un önemli bulduğu iki şey; doğumların ve daha çok da evliliğin geciktirilmesiydi. Çok açık bir şekilde olmasa da, hiç evlenmemeyi dahi önerebilmekteydi. Dolayısıyla Malthus, nüfus ve kaynaklar arasındaki dengeye odaklanmıştı. Malthus'un savunduğu temel görüş; geçim olanaklarının yeterli ve elverişli olmadığı durumlarda, nüfusa, insan sayısına yönelik bir sınırlamaya gidilebileceğiydi²⁴⁶.

²⁴⁴Ludmilla JORDANOVA, “**Interrogating the Concept of Reproduction in the Eighteenth Century**”, *Conceiving The New World Order*, Edited By Faye D. Ginsburg and Rayna Rapp, University of California, 1995, s. 382; Bkz. (230), FOUCAULT, A.g.m.; Neil W. CHAMBERLAIN, **Beyond Malthus: Population and Power**, New York-London, 1970.

²⁴⁵Thomas Robert MALTHUS, **Population: The First Essay**, Kenneth E. Boulding Foreword, Ann Arbor Paperbacks The University of Michigan Press, 1967; J. OVERBEEK, **History of Population Theories**, Rotterdam University Press, 1974, s. 2,3. Adam Smith, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında yazdığı “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde, bireylerin istek ve çıkarlarıyla toplumun ortak yararı arasında bir dengenin olması gerektiğini söylemekteydi. Smith'in savunduğu ekonomi politik hem halkı hem hükümdarı zenginleştirme amacı taşımaktaydı. Adam SMITH, **Ulusların Zenginliği**, Cilt 2, Çev. M.Tanju Akad, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2002.

²⁴⁶A.g.e., Foreword, s. 7-13; **Population, Evolution, Birth Control**, (Ed. Garrett Hardin), University of California, Santa Barbara, W.H. Freeman and Company, 1968, s. 6-9. Nüfus artışının üretim koşullarına olan olumsuz etkisi Malthus'dan çok önceleri de ifade edilmiştir. Eski Roma ve Yunan'da nüfus artışının zamanla üretimi zayıflatacağı ve topraksızlığa yol açacağı düşünülmekteydi. Karl MARX-Friedrich ENGELS **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri**, Çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1971; Charles Emil STANGELAND, **Pre-Malthusian Doctrines of Population: A Study in the History of Economic Theory**, New York, 1966.

Malthus'a göre, nüfus ve kaynaklar arasındaki dengenin bozulması yoksulluğa yol açabilirdi ve yoksulluk ise ölümlerin daha çok olmasıydı sonuçlanabilirdi. Farklı bir ifadeyle, nüfusta görülebilecek aşırı fazlalık; açlığı ve sefaleti arttırabilirdi ve nüfusla kaynaklar arasındaki dengenin bozulduğu bu durum ise hastalıklara ve ölümlere yol açabilirdi. Malthus, nüfus artışının ancak iki şekilde kontrol edilebileceğini, sınırlandırılabilirliğini düşünüyordu. Bunlardan ilki doğumların kısıtlanmasıydı. Evlilik yaşının ertelenmesi yoluyla doğumların engellenmesi, evlilik dışı cinsel ilişkiye izin verilmemesi ve fahişeliğe yönelik yasaklar bunun içinde yer alıyordu. Ona göre, tüm bunlar sadece nüfusu korumaya yönelik uygulamalardı²⁴⁷. Malthus'un teorisi bu yönden, özellikle nüfusun azaltılması için evlilik ve cinselliğe yönelik yaptığı öneriler açısından çok temelde bir ahlâk teorisi niteliğindedir. Ayrıca Malthus, evlilik yaşının yükseltilmesini özellikle alt sınıflara ve üremedeki konumları nedeniyle kadınlara öneriyordu. Dolayısıyla Malthus'un teorisi sınıfsal özelliğinin yanı sıra, cinsiyet yönünden de belli bir eğilime sahipti. Bu noktada, geç evliliği öneren "Malthusçu Aile" modelinin ve günümüzde de üreme teknolojilerinin kullanımı bağlamında gündeme gelen geç evliliğin ve geç anneliğin kadınların yaşamlarına nasıl yansıdığı önemli bir tartışma olabilir. Malthus'un nüfus ve kaynaklar arasında kurduğu ilişki düşünüldüğünde, ileri sürdüğü varsayımlar çeşitli olgusal veriler tarafından desteklense de, esasında bir mantıksal geçerliliğe sahip olmadığı gibi, o dönemde istatistik alanındaki gelişmeye karşın istatistiksel yöntemi yeterince değerlendirmiş gözüküyordu. Belki de Malthus'un teorisine yönelik can alıcı sorular şunlar olabilir: Eğer nüfusun sınırlanmasından konuşuyorsak; toplumlar için nüfus artışının nihai sınırı ne olmalıdır? Nüfus artışını hep büyümeyi durduran bir unsur olarak mı görmemiz gerekir?²⁴⁸.

Çokar, eski zamanlardan beri yaygın olarak uygulanan isteyerek düşük konusundaki kesin yasal engellemelerin sanayileşme ve ulus devletlerin gündeme gelmesiyle birlikte başladığını belirtmektedir. Bkz. Muhtar ÇOKAR, **Dünyada ve Türkiye'de İsteyerek Düşüğün Yasal Boyutunun Etik Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Dezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2006.

²⁴⁷ Thomas R. MALTHUS, "Essay On The Principle Of Population", Population A Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book from New American Library, 1973, s. 157-159.

²⁴⁸ Bkz. (245), MALTHUS, A.g.e.

Malthus'un pozitif kontrol dediği ikinci grupta ise, savaş ve salgın hastalıklar bulunuyordu ki ona göre bunların nüfus üzerindeki baskısı giderek azalmaktaydı. Farklı bir ifadeyle Malthus, kıtlıklar, savaşlar ve hastalıkları nüfusu dengeleyici unsurlar olarak görmekteydi. Kısacası, nüfus, savaş ve salgın hastalıklar nedeniyle azalmayıp, yoksulluk ve ölümler yoluyla eksilecekti. Dolayısıyla tüm bunların engellenmesi için nüfusa yönelik bir takım koruyucu kontrollere gidilebilirdi. Farklı bir deyişle, Malthus, nüfusta fazla ölümün olmaması için koruyucu önlemleri savunuyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Malthus, nüfus kontrolüne; bunun için bir takım araçların kullanımına ve kürtaj uygulamasına karşıydı²⁴⁹.

Malthus'un nüfus ve kaynaklar arasında kurduğu ilişki, nüfusa müdahale düşüncesi ve Malthusçu demografi Marx ve Engels tarafından yoğun olarak eleştirildi. Onlara göre Malthus, nüfusun geometrik oranda artışı için Amerika'da nüfusun yirmi beş yılda iki katına çıkışını kanıt olarak öne sürse de, yeterli örnek gösteremiyordu. Dolayısıyla Malthus'un savı kanıtlar yönünden sorgulanabilirdi. Ayrıca, Malthus'un kuramı ideolojik açıdan sorunlar taşıyordu²⁵⁰. Malthus'un, nüfusun sürekli olarak asgari bir yaşam düzeyinin gerektirdiği sınırın üzerinde artacağı görüşü yoksulluğu kaçınılmaz bir duruma getiriyordu. Daha da önemlisi, yoksullukla nüfus arasında kurduğu ilişki, yoksulluğa ilişkin birçok nedenin gözardı edilmesine, sadece nüfusa odaklanılmasına yol açıyordu. Dolayısıyla Malthus'un kuramı yanıltıcı olduğu gibi, egemen sınıfların istek ve çıkarlarına hizmet ediyordu. Engels'e göre bu duruma en iyi örnek "İngiliz Yoksullar Yasası"ydı. Yoksul işçilerin desteklenmesi, kilisenin yoksulluk vergisine katkıda bulunması ve genel olarak yoksullara yönelik hayırseverlik, İngiltere'de yaklaşık iki yüzyıldır yürürlükte bulunan bu yasayla sağlanabiliyordu. Malthus'tan çok yakın bir süre önceye kadar İngiltere'de doğurganlığa yönelik yaklaşım, doğurganlığın ulusal serveti arttırdığı biçimindeydi. "İngiliz Yoksullar Yasası" böylelikle geniş ailelerin sürdürülmesinde destekleyici olabiliyordu. Yasa, 1834'de İngiliz Parlamentosu'nun kararıyla kaldırılarak, yerine "Yeni Yoksullar Yasası" getirilmişti. Parlamento eski yasayı İngiltere'deki yoksulluğun temel nedeni olarak görmüştü, dolayısıyla yasayla daha

²⁴⁹ James BONAR, **Malthus and His Work**, New York, 1966, s. 4-5-6.

önce yapılan yardımlardan vazgeçmişti. Marx ve Engels'e göre, İngiltere'de yoksullarla ilgili yeni yasada, Malthus'un görüşleri belirleyici olmuştu. Malthus'a göre, eski yasa yoksulların daha çok üremelerine, bu da nüfusun toplamda yoksullaşmasına yol açıyordu. Farklı bir deyişle, Malthus, kendi zamanındaki "İngiliz Yoksullar Yasası"nın ancak yoksul nüfusu arttırmaya yarayacağını düşünüyordu. Bu nedenle, toplumda bir takım reform girişimlerinin gerekli olduğu durumlarda, Malthus'un görüşü, tüm girişim ve önlemlerin yararsız olacağı, hiçbir işe yarayamayacağı düşüncesini yayıyordu. Sonuçta Malthus, kendi zamanındaki "İngiltere Yoksullar Yasası"nın, ancak yoksul nüfusu arttırmaya yarayacağını düşünüyordu²⁵¹. İşçi sınıfı içinde bulunan yoksul kişilerin geçinebilecek düzeyin üstünde yaşam standartlarına ulaşmasının kaçınılmaz biçimde nüfusun artışına yol açacağını öne sürüyordu²⁵². Dolayısıyla Malthus'un nüfus kontrolü düşüncesi açıkça işçi sınıfından insanlara yönelikti, başka grupları hedeflemiyordu. Dahası, Marx'a göre Malthus'un yasası, geçim araçları ile istihdam araçlarını birbirine karıştırmıştır. Çünkü nüfus ancak üretici gücün büyük oranda fazla olduğu yerlerde fazla olur²⁵³. Ayrıca, sanayileşme sürecinde makineleşmenin bizzat kendisi nüfusu fazlalaştırmıştı²⁵⁴. Böylelikle Malthus'un öğretisi gerçekte kapitalist sistemin ikilemi olan bir şeyi, bilimin ikilemi biçimine dönüştürmekteydi. Dolayısıyla Malthus'un yasası kapitalizme özgü bir nüfus yasası niteliğindeydi²⁵⁵. En önemlisi de Malthus'un nüfus yasası ortaya çıktığı andan itibaren 'doğal' ve 'evrensel' bir yasa olarak sunulmuştu²⁵⁶. Marx'a ve Engels'e göre Malthus'un kuramı, Darwin'in teorisiyle benzer nitelikteydi²⁵⁷, her ikisi de aslında sosyal olan bir yasayı 'doğal' bir yasaya dönüştürmüşlerdi. Malthus'un yasası nüfusun çoğalma eğiliminin yoksulluğun ve tüm kötülüklerin kaynağı olduğunu söylemekteydi²⁵⁸. Bu noktada; Malthus'un kuramına yönelik şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Malthus nüfus üzerine düşünen ve kendinden sonraki birçok kişiyi etkileyen bir nüfus teorisyeniydi. Nüfus ve

---

²⁵⁰ K. MARX-F. ENGELS, A.g.e., s. 25.

²⁵¹ A.g.e., s. 12-15.

²⁵² İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 33.

²⁵³ Karl MARX, F. ENGELS, A.g.e., s. 67.

²⁵⁴ A.g.e., s. 90.

²⁵⁵ A.g.e., s. 30, 84.

²⁵⁶ A.g.e., s. 54.

²⁵⁷ A.g.e., s. 92.

²⁵⁸ A.g.e., s. 65.

kaynaklar arasındaki ilişkiyi görmüştü. Ayrıca, kendi döneminde en fazla çocuk yapanların yoksullar olduğunu da fark etmişti. Ancak, Marx'ın ve Engels'in, Malthus'un teorisine yaptıkları en temel katkı ise; onun kuramının ideolojik olarak gidebileceği yeri görmeleriydi. Dolayısıyla esas sorun gördükleri şey; Malthus'un söylediklerinin sınıfsal yönüydü. Malthus'un teorisinde açık ya da örtük bir biçimde yoksulların evlenmemesine ve çocuk yapmamasına yönelik bir vurgu hep görülebilirdi. Işık'ın Turner'dan hareketle ifade ettiği gibi, Malthus'un kuramı toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırılmasına hizmet ediyordu²⁵⁹. Ayrıca, “teknolojik gelişmeler düşünüldüğünde, nüfusun toprağa bağlı olarak sınırlı tutulması düşüncesinin geçerliliği de”²⁶⁰ tartışmaya oldukça açıktı.

Nira Yuval-Davis'e göre de Malthus'un öngörülleri, dünyanın gıda kaynaklarının, kendisinden daha hızla artan insan nüfusunu gelecekte besleyemeyeceği düşüncesi üzerine kurulmuştu. Ona göre Malthus, nüfusa yönelik değerlendirmelerini yaparken, iki temel hususta yanılmıştı. Birincisi, nüfus artışının sadece “doğal” felaketlerle dengelendiğini düşünmek yanıltıcıydı, nüfus bireylerin gönüllü seçimleriyle de yavaşlayabilir veya belli bir düzeyde kalabilirdi. Ayrıca, Malthus'un savaş, kıtlık ve salgın hastalıklar dediği nüfusu azaltıcı bu öğeler olmadan da toplumlarda çok çeşitli faktörlerin etkileşimi sonucunda nüfusun azalması eğilimi görülebilirdi. İkinci olarak, Hartman'ın da söylediği gibi Malthus, gezegenin artan insan nüfusunu besleme kapasitesini ve bunun sonucunda ortaya çıkan insan üretimi ile üreme oranları arasındaki karmaşık ilişkileri yeterince analiz edememişti²⁶¹.

Sonuçta, Foucault'nun yirminci yüzyılda dile getirdiği; nüfusun, onsekizinci yüzyılda Batı'da, devletin kendi yönetimi için bir müdahale alanı olduğu düşüncesi, matematiksel gerekçe ve ifadesini, aslında daha önce Malthus'da bulmuştur. Malthus'da iktisadi ve ahlâki bir kuram niteliğinde olan nüfus teorisi, Foucault'da ağırlıklı olarak bir yönetim teorisine dönüşmüştür. Burada önemli bir nokta;

²⁵⁹ İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 34.

²⁶⁰ Aktaran: İ. Emre IŞIK, A.g.e., s. 34.

Malthus'un nüfus ve ekonomiye ilişkin öngörülerıyla ilgili söylenebilir. Malthus, hem sanayi devrimini hem de tarımsal dönüşümü hesaba katmamıştı, dolayısıyla kendinden sonra dünyada nüfus politikalarını büyük oranda belirlemesine ve ülkelerin sosyal politikalarına olan büyük etkisine karşın, salt iktisadi bir analiz olarak yetersizdi. Malthus'un kuramı ulus devletlerin toplumsal politikalarını kısa sürede etkilediği gibi - nüfus ve konut politikaları buna örnek gösterilebilir - işçilere yönelik düşük ücret uygulamalarını, iktisadi politikayı da büyük ölçüde belirledi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Malthus'un teorisi, ekonomik yansımaları Adam Smith'in çalışmalarında bulmuştur. Bu, asgari ücretin en düşük yaşam şartlarına göre belirlenmesi, ücretli işçinin yaşam biçiminin böylece en alt düzeyde kalmasının savunulmasıyla en iyi biçimde ifade edilebilirdi. Daha önemlisi Malthus'un kuramı, yirminci yüzyılda üremenin sınırlandırılması ile ilgili politikaların temel hareket noktasını oluşturmuştur²⁶².

3.3. Öjeni Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi Ve Milliyetçi Politikalar

Yunanca "eugenes"den gelen öjeni sözcüğü "iyi doğmuş" veya "kalıtsal olarak asil" olan anlamını taşımaktadır. Öjenizme isim babalığı yapan kişi, Charles Darwin'in de yeğeni olan Francis Galton'dur. 1883'de öjenizmi, ırkın kalıtsal olan nitelikleriyle ilgilenen "bilim" olarak tanımlayan Galton'a göre, bu bilimin amacı, bir ırkın mensuplarının doğuştan getirdiği tüm özelliklerini, ırk için, bireyler daha doğmadan olabildiğince avantaja dönüştürmek ve geliştirmektir. Galton ve daha sonra ondan referansla hareket eden öjenistler için önemli olan, doğumdan önceki süreci, üremeyi kontrol etmektir. Dolayısıyla öjeni hareketi, doğum sonrası süreçle ilgilenmedi²⁶³. Öjenizm, modern bir "bilim" olarak, 19. yüzyıl sonunda Francis Galton'un çalışmalarıyla kuruldu.

²⁶¹ Nira YUVAL-DAVIS, **Cinsiyet ve Millet**, Çev. Aysin Bektaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 73-74.

²⁶² A.g.e., s. 34; William PETERSEN, **Malthus**, Heinemann, London, 1979, s. 39.

²⁶³ Bkz. (169), RAPP, s. 36; Ayça ALEMDAROĞLU, "Öjeni Düşüncesi", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik içinde, Cilt. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 417; Salih Can AÇIKSÖZ, A.g.e. s. 27, 28.

Modern anlamda öjenizm 19. yüzyılda ortaya çıksa da, öjeni düşüncesinin tarihi çok daha eskiye götürülebilir. Platon ideal devleti tanımlarken, bilge bir yöneticinin nüfusu olabildiğince aynı düzeyde tutması gerektiğini ve yalnızca “en iyi cinsten” olan çiftleri bir araya getirip onların çocuk yapmasını sağlayacağını düşünür. Ona göre, ideal devlete düşen mümkün olduğunca “doğru” eşleşmeleri yapması, “en iyi erkeklerle en iyi kadınlar” arasında “kutsal birleşmeler” düzenlemesiydi. Bu durumda kaliteli bir nüfus, ancak “en iyilerinin çocukları yetiştirilerek” elde edilebilirdi. Böyle bir devlette Platon’a göre, iyilerin doğuştan sakat çocuklarıyla, daha kötü olanların çocukları ise; “âdet olduğu üzere, gizli ve karanlık bir yerde” tutulmalıydılar²⁶⁴. Burada da görüldüğü gibi, Platon açık bir öjeni düşüncesine sahipti. Daha baştan üremeye müdahale edilmesi gerektiği görüşündeydi. Bu noktada tekrar Galton’un çalışmalarına dönüldüğünde, Galton, oluşturduğu bu yeni bilime bir ad vermenin yanı sıra öjenizmin metodolojisini, çeşitli insan gruplarının kalıtsal özelliklerini ölçmek için gerekli istatistiksel araçları ve biometriyi de kurmuştur. Böylelikle farklı insan topluluklarının fiziksel niteliklerini değerlendirmeye yarayacak modern ölçüm araçları da Galton tarafından geliştirilmişti. Galton’a göre, tüm bu ölçüm ve tekniklerin kullanım amacı ise, “insan ırkı”nın ıslahıydı.

Ondokuzunu yüzyılın sonlarında istatistik odaklı metodolojinin ortaya çıkışıyla Francis Galton’un kalıtımı kavramsallaştırması arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Rapp’a göre, Galton’un ellerinde kalıtımın ya da insanın doğuştan getirdiği özelliklerin anlamı değişmiştir. Onun “kalıtsallık” olarak adlandırdığı bu yeni bakışla, kalıtsal özellik olarak belirlenen şey, zihinsel kapasiteden başlayıp, alkolizme kadar götürülebilir²⁶⁵. Galton’un kalıtımı bu şekilde kurması ve anlamlandırması, bundan sonra öjeni düşüncesine ve pratiğine esin kaynağı olmuştur.

²⁶⁴ Platon, **Devlet**, Kaynak Yayınları, Çev. Işık Soner, İstanbul, 2006, s. 208-211.

²⁶⁵ Henry P. DAVID - Jochen FLEISCHHACKER - Charlotte HOHN, “**Abortion and Eugenics in Nazi Germany**”, *Population and Development Review* 14(1), 1988, s. 88; Bkz. (169), RAPP, s. 36.

Öjeni düşüncesinin çeşitli ülkelerdeki öncelikleri de farklılık göstermiştir. Diğer bir deyişle, öjeni düşüncesi ortaya çıktığı andan başlayarak, çeşitli ülkeler tarafından farklı biçimlerde yorumlanıp, uygulanmıştır. İngiltere’de yoksulluğun engellenmesinde, Amerika’da sterilizasyonun (kısırlaştırmanın) yasallaştırılmasında ve Almanya’da ise ırkçı arındırma çalışmalarında kullanılmıştır. Temelde ise öjenizm ülkelerin sosyal politikalarını yoğun bir biçimde etkisi olmuştur. Öjeni akımının ülkelerdeki etkileri ve uygulamaları çeşitlilik göstermesine karşın, temel bazı ortak özellikleri de söz konusuydu. Farklı bir deyişle, öjeni düşüncesi benzer varsayım ve korkular üzerine kurulmuştu. Öjenik bakışın temel varsayımı; sakat, güçsüz ve yetersiz kişilerin üreme yoluyla bu “istenmeyen” irsi özelliklerini kendinden sonraki kuşaklara, çocuklarına aktaracağıydı. Ayrıca, bu yolla sadece fiziki ve psikolojik yetersizlikler değil, yoksulluk, suçluluk, fahişelik, eşcinsellik ve alkolizm gibi önemli sosyal problemlerin de taşınılacağına inanılıyordu. Üstelik bu “kalitesiz ve aşağı insanlar”ın her zaman, genetik olarak daha üstün olan insanlardan daha fazla üreyeceklerine ve böylece giderek ırk yozlaşmasına (dejenerasyonuna) neden olabileceğine ilişkin varsayımlara da sahipti. Dolayısıyla nüfusu arttırmaya veya azaltmaya yönelik politikaları savunanların yoksulluk ile nüfusun büyüklüğü arasındaki kurdukları ilişkiyi, öjeni düşüncesi ırkın niteliği yoluyla inşa ediyordu. En önemlisi de öncelikli toplumsal sorunlar olarak gördüğü yoksulluğu, fahişeliği, eşcinselliği, suçluluğu ve alkolizmi kalıtımsal olarak algılıyordu. Öjenizmin tüm bu varsayımları, ortaya konan kanıtlar pek sağlam olmasa da, hızla ırkçı düşüncelerin ve programların oluşmasına referans olup, katkıda bulunmuştur²⁶⁶.

Yirminci yüzyılın ilk otuz yılında altın günlerini yaşayan öjenizm, aynı yüzyılın başından itibaren bir politik hareket olarak hızla popülerleşip siyasî iktidarların rasyonel bir baskı aracına dönüşmüştür; özellikle de göç politikalarında, zorunlu kürtajda, ceza yasaları ve akıl hastalıklarıyla ilgili uygulamalarda belirleyici olmuştur. Öjenizmin dünyada ortaya çıkışı ondokuzuncu yüzyılın sonuna denk gelse de, onun açık ve somut bir biçimde uygulanışı yirminci yüzyılın başlarında olmuştur.

---

²⁶⁶ DAVID-FLEISCHHACKER-HOHN, s. 89.

Amerikan öjeni hareketi de aynı biçimde bu yüzyılın başına tarihlendirilebilir. 1905 ile 1935 yılları arasında Amerika’da çeşitli göç yasalarının oluşturulmasında ve bazı eyaletlerdeki zorunlu kısırlaştırma (sterilizasyon) uygulamalarında öjeni hareketi en parlak günlerini yaşamıştır. Temel sosyal sorunlar olarak görülen gruplar, yani alkolikler, uyuşturucu bağımlıları, sara hastaları, akıl rahatsızlığı olan kişiler, suçlular, zihinsel olarak yeterli görülmeyenler ve yoksul insanlar bu tür öjeni yasalarının hedefi olmuşlardır. Amerika’daki ilk dönem öjeni hareketi büyük oranda ırkçı nitelikler taşımaktaydı, kısırlaştırma açık bir biçimde siyahlara yönelik yapılmıştır. Tüm bu zorunlu öjenik kontrol programları bugün acımasız, işkence derecesinde uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Bu tür öjenik uygulamalar Amerika’da siyahlara yönelik ırk ayrımcılığını pekiştirmiştir. Dolayısıyla erken dönem Amerikan öjeni düşüncesi toplumda “istenmeyen unsurları”n temizlemesi, arındırılması gerektiği fikri üzerine kurulmuştur. 1931’den başlayarak, dört beş yıllık bir süre içerisinde otuzun üzerinde eyalette kabul edilen zorunlu kısırlaştırma yasalarıyla yirmi binin üzerindeki insan, devlet tarafından sterilizasyon işlemine tabi tutulmuştur. Öjenizm, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde, ceza reformu, göçmenlik, akıl hastanelerinin yönetimi ve sosyal politikaların oluşturulmasında etkin bir biçimde kullanılmıştır²⁶⁷.

Ancak, öjeninin bütünlüklü bir “proje” ve politika olarak, en kötü, katı ve korkunç kullanım biçimi yine de Almanya’da olmuştur. Aslında Alman öjenizminin tarihi Galton’un teorisinden önceye dayanmaktaydı, dolayısıyla kendi öncellerini taşımaktaydı. Almanya’da özellikle de erken dönem Darwinistleri, biyologlar ve zoologlar öjenik düşünceye sahip olmuşlardır. Bunlardan biri 1834-1919 yılları arasında yaşayan Ernst Haeckel’dir. Haeckel tam da bu alanlara ilgi duymaktaydı, mistik bir Alman “Volk”²⁶⁸ anlayışına sahipti ve tam anlamıyla ırkçıydı. Diğer bir

²⁶⁷ A.g.e., s. 89; Carole H. BROWNER-Nancy Ann PRESS, “**The Normalization of Prenatal Diagnostic Screening**”, *Conceiving The New World Order*, Ed. Faye D. Ginsburg-Rayna Rapp, Berkeley. University of California Press. 1995, s. 307-308; Bkz. (169), RAPP, A.g.e., s. 36; Norman E. HIMES, **Medical History of Contraception**, Schocken Books Inc, USA, 1970, s. 388.

²⁶⁸ Alman “Volk” anlayışındaki “*volk*” terimi kolay bir biçimde “*people*” teriminin karşılığı olarak düşünülemez, daha çok sonsuz ırksal ve kültürel bir öze gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla “Volk” kavramıyla Alman ırkının ve kültürünün ebedi biricikliğine işaret edilmekteydi. Bkz. (265), DAVID-FLEISCHHACKER-HOHN, s. 88.

kişi ise sosyal Darwinist olan Alfred Plötz'dü. Plötz, Galton'dan sonra Almanya'da 1895'te "ırksal hijyen" terimini önerilmişti ve bu terim o zamanlar kullanıma girmişti. Plötz gibi diğer Darwinistler de Alman ırkının diğerlerine göre üstün niteliklere sahip olduğunu düşünmekteydiler. Almanlar için böyle bir ırkın ve kültürün temizlenmesi, yeniden canlandırılması ve korunması önemliydi. Bütün bunlar da "Alman Irkçılığının" temellerini oluşturmaktaydı. Bu nedenle aslında Alman öjenizmi ve ırkçılığı Galton'un teorisyle gelişme bulsa da, kökenleri açısından Alman "ırk hijyeni"ne, en çok da Alman "kültür" (*kultur*) düşüncesine dayanmaktaydı. Öjenistlerin taşıdığı insan ırkının ıslahı ve Alman ırkçılığının arındırma ve hijyen düşüncesi biraraya getirilerek, Almanya'da ırkçı projelerde planlı bir biçimde uygulanmıştır. Bu dönemde öjeni düşüncesi Nazi nüfus politikalarına kaynaklık ve rehberlik etmiştir. Zorunlu sterilizasyon ve kürtaj yasaları çıkarılmıştır. Çocuklarına ve yeni kuşaklara "kötü" kalıtsal özellikleri taşıdığı düşünülen birçok kadın ve erkek - ki bunlar ırksal açıdan "aşağı" ve "nitelsiz" olarak görülüyorlardı - bu öjenist ve ırkçı politikaların doğrudan hedefi olmuşlardır²⁶⁹.

Tüm bu uygulamalarda Almanya'daki halk sağlığı çalışmaları önemli bir rol almıştır ve bu dönemdeki ırkçı politikaların uygulanmasına doğrudan katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Almanya'daki Nazi ırkçılığının pratiğinde "halk sağlığı" programları ile öjenik düşünce birleşmiştir. Halk sağlığına benzer bir biçimde antropoloji de Almanya'da ırkçı bir niteliğe sahip olmuştur. Antropoloji Almanya'da, insanların ırksal özelliklerinin ölçülüp biçilmesine, belli kategorilere yerleştirilmesine, nihayetinde ise "saf" Alman ırkının oluşturulması amacıyla ve Alman milliyetçiliğine hizmet etmiştir²⁷⁰.

Öjeni düşüncesinin ve hareketinin en uç biçimi ve açık görünüşü Alman milliyetçiliğinde olsa da, hemen hemen tüm devletler öjenizmi, kendi milliyetçiliklerini kurmada farklı biçimde kullanmışlardır. Öjenizmin temel tezleri

---

²⁶⁹ A.g.e., s. 88-89.

tam da milliyetçiliğin amaçlarına hizmet etmekteydi. Önemli bir nokta, erken dönem öjenik çalışmalarla aynı zamanda ortaya çıkan klinik ve tıbbi genetik buluşlar ve uygulamalardır. Dolayısıyla, tarihsel olarak düşünüldüğünde, genetik araştırmaların ortaya çıkışı ve gelişimiyle ona önemli bir oranda kaynaklık eden öjeni düşüncesi arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur ve bu nedenle birbirinden ayrı ele alınamazlardı. Erken dönem genetikçileri sadece aktif olarak öjenik politikalarla ilgilenmekle kalmamışlardır, onların tüm araç, gereç ve ölçüm biçimlerini de benzer amaçlarla kullanmışlardır. Sonuçta, Rapp'a göre genetik, "iyi bilim", öjeni ise "kötü bilim" olarak sunulsa da aralarındaki ilişki çok yakındır.

İlk dönem genetik araştırmaları daha çok öjeni düşüncesini doğrulamaya ve onu kurumsallaştırmaya katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan büyük oranda farklılaşan, öncülerinin Amerika'da ortaya çıktığı Darwin'ci-Mendel'ci genetikçilerdi. Mendelci genetikçiler, nüfusun kalıtsal özellikleriyle ilgilenseler de, erken dönem öjenistlere benzer bir yaklaşımı taşımamaktaydılar. Genetikçiler arasındaki farklı görüş ve tartışmalar, laboratuvar genetiğinde sağlanan gelişmeler ve Almanya'da Nazilerin ırkçı nüfus politikası, "reformcu öjenistler" olarak anılan bir kuşağın doğmasına da neden olmuştur. Farklı bir deyişle, "reformcu öjenistler" in ortaya çıkmasında, öjeni düşüncesinin gerilemesinde ve etkisinin azalmasında, en fazla bu düşüncenin en sert ve korkunç bir biçimde kullanıldığı Nazi politikalarının eleştirisinin etkisi düşünülebilir. Bundan sonra öjenistler, yoğunlukla nüfusta yaygın karşılaşılan fiziksel ve zihinsel sorunlarla ve bunların tedavisiyle ilgilenmeye başlamışlardır. Irk ve sınıf yönelimli olmayan, tıbbi uygulama niteliğinde, tıpla bağlaşıklık bir genetiği geliştirmeye çalışmışlardır. Öjenistler ile genetikçilerin işbirliği ancak 1950'lerin sonlarına kadar sürebilmiştir. Bundan sonra da genetikçiler olabildiği kadar öjeni alanından uzak durmuşlardır.

Genetik çalışmaların tarihinde önemli bir nokta, hamile kadınlardan alınan amniyo sıvısı (amniotic fluid) örneğiyle yapılan araştırmalardır. Deney olarak, ilk

---

²⁷⁰Suavi AYDIN, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, 347-348.

defa 1882’de Almanya’da gerçekleştirilse de, amniyosentezin kadın doğumcular tarafından sıklıkla kullanılması 1950’lerden sonra olmuştur. 1949’da dişi ve erkek hücrelerini birbirinden ayırmak mümkün hale gelmiştir. 1955’e gelindiğinde, bu tür teknolojilerle doğacak çocuğun cinsiyeti artık rahatlıkla belirlenebiliyordu. Cinsiyet kromozomunun öğrenemesinden sonra, 1960’da hemofili hastası erkek çocukların doğumunu engellemek için ilk kez kürtaj yapılmıştır. Doğum öncesi teşhis teknolojileri kullanılarak, açık biçimde olmasa da, farklı farklı ülkelerde kadınlara yönelik öjeni niteliğinde uygulamalara gidilmiştir. Feministlerin doğum öncesi teşhis teknolojilerine ve onların rutin uygulamalara dönüştürülmesine tepkileri farklı biçimlerde olmuştur. Özellikle 1980’lerin ortalarına gelindiğinde, doğum öncesi teşhis uygulamaları önemli eleştiriler almaya başlamışlardır. Feministler doğumun çok fazla tıbbileştirildiğini, kadınların bedenlerine yönelik müdahalenin fazlaştığını düşünmekteydiler. Bu teknolojilerin rutin uygulamalara dönüştürülmesinin hatalı olduğu görüşündeydiler. Onlara göre, amniyosentez de içinde olmak üzere yeni üreme teknolojileri kadınlara birçok yönden zarar vermekteydi ve bu teknolojilerde kadınlar denek durumundaydılar. Teknolojilerin kullanımında erkekler temelde karar vericiydiler ve bu tür uygulamalar onların isteklerine hizmet etmekteydi. Daha önemlisi bu teknolojilerin kullanımı “yarar” ve “kâr” hesapları çerçevesinde yapılmaktaydı. Bu süreçte kadınlar fiziksel zararların yanı sıra, derin endişe ve yıkım yaşayabiliyorlardı²⁷¹. Sonuçta, genetik çalışmaların kaynaklık ettiği doğum öncesi teşhis sistemleri ve teknolojileri feministler tarafından kuşkuyla karşılanıp ve yoğun biçimde eleştirilmişlerdir. Bugün de bu tür çalışmalar ve teknolojiler ciddi sorgulanmayı gerektirmektedir. Genetik çalışmaların öjenizmle olan ilişkisi üzerine söylenmesi gereken diğer bir şey; genetik mühendisliğiyle ilgili olabilir. Yuval-Davis’e göre, genetik mühendisliği varolan öjenist eğilimi büyük olasılıkla güçlendirecektir²⁷². Bugün de genetik mühendisliği, kalıtsal hastalıklardan başlayıp, doğacak çocukta tercih edilecek özelliklere kadar götürebilecek öjenist ilgilere yönelik hizmet sunmaktadır²⁷³.

²⁷¹ Bkz. (169), RAPP, s. 46-49.

²⁷² Bkz. (261). YUVAL-DAVIS, s. 30-31.

²⁷³ Jürgen HABERMAS, **İnsan Doğasının Geleceği**, Everest Yayınları, İstanbul, 2003.

Amerika’da öjeni hareketinin yükselişi yirminci yüzyılın ilk otuz yılına denk gelmiştir. Bu dönemde öjeni düşüncesine çeşitli biçimlerde katkıda bulunan kuruluşların yanı sıra, çok farklı dünya görüşlerinden kişiler bu görüşü savunmuşlardır. Burada söz edilmesi gereken önemli kişilerden biri aynı yüzyılın başında doğum kontrolü hareketine öncülük eden ve bunun için mücadele veren Margaret Sanger’dır. Onun liderlik ettiği kadınların doğum kontrolü hareketi ile öjenistler yakın ilişki içindeydiler. Sanger, öjenistlerin “uygun olmayan”lara, “istenmeyen”lere ve “zavallı”lara yönelik doğum kontrolü ve sterilizasyon taleplerine ve amaçlarına yakın düşünüyordu.²⁷⁴ Öjenistlerle birlikte çalışabileceğine inanıyordu. Her iki hareket de alt sınıflara yönelik doğum kontrolü amacını taşıyordu ve doğum kontrolü araçlarını en fazla bu sınıflara ulaştırmayı hedefliyordu. Bu iki hareket arasındaki ortaklık 1930’lara kadar sürebildi. Bu tarihlerden sonra Amerikan öjeni hareketi, Nazi ırkçılığı ile yakınlaştı. Sanger ise, öjenislerden uzaklaşarak, daha çok doğum kontrolü hareketi içinde çalışmalarını sürdürdü.

İkinci Dünya Savaşı, Nazi ırkçılığı ve Avrupa’daki faşist rejimler Amerikan nüfus politikasında olduğu gibi öjeni düşüncesinde de önemli değişimlere neden olmuştur. Hareket etkisini yitirdi ve ilginin yeniden nüfusun büyüklüğüne kaymasına yol açmıştır. Öjenist hareketin, ülkelerin nüfus politikaları ile olan bağlantısına gelince, yukarıda da ifade edildiği gibi, aslında öjeni düşüncesi ortaya çıktığı ilk andan başlayarak devletlerin nüfus politikası olmuştur. Farklı bir deyişle, nüfusu artırmaya ya da azaltmaya yönelik tüm uygulamalar gibi nüfusun ıslahını savunan öjenist hareket de “nüfus kontrolü” politikası içinde yer almıştır²⁷⁵. Tüm nüfus hareketlerinin altındaki ana sava benzer olarak, öjenistler de nüfusun artışının ve taşıyacağı muhtemel olumsuz özelliklerin, fiziksel ve ruhsal sorunların her zaman yoksulluğa neden olacağını düşünmekteydiler. Dolayısıyla öjenistler bir nüfus kompozisyonu görüşüne, “arzu” ve “hayal” ettikleri bir nüfus imgesine sahiptiler.

²⁷⁴Dennis HODGSON - Susan Cotts WATKINS, “Feminist and Neo-Malthusians: Past and Present Alliances”, *Population and Development Review*, 23(3), 1997, s. 473-477, 508.

²⁷⁵A.g.e., s. 471, 478.

Diğer nüfus hareketleri gibi öjenizm de sınıfsal olarak seçici olmuştur. Yirminci yüzyılın başında Amerika'daki tartışmalarda görüldüğü gibi, öjenistler ırk için kimin uygun ve kimlerin elimine edilmesi gerektiği konusunda görüşler ileri sürüyorlardı. Burada önemli olan, ırkın kimin çocuklarına ihtiyaç duyduğu ve istediğiydi. Bu nedenle ırkın ıslahı konusu sınıf, ulus ve milliyetçilik arasında bir konumdaydı. Amerika'da dönemin tüm resmî söylemi bunu destekler biçimde kendini göstermekteydi²⁷⁶. Bu durumda öjenist politikada ulus için hangi sınıfların faydalı olacağını belirlemek önemliydi. Nüfusa yönelik genel sağlık pratiklerinin neredeyse tümünde öjenizmin etkisi görülebilirdi. Öyle ki, nüfus büyük bir deney grubuna dönüştürülüp, ilaç deneylerine tabi tutulabiliyordu. Siyahlar bu deneylerde “sağlıklı ve iyi bir nüfus” ve “ulus” için en fazla harcanan nüfus grubunu oluşturmaktaydılar²⁷⁷. Bu nedenle, modern tıbbi uygulamaların tarihi ile öjenizmin tarihi yakın ilişki içindedir. Yirminci yüzyılın başında Amerika'da doğum kontrolüyle ilgili yayınlarda, beyaz ırkın yavaş ürettiği oysa siyahların hızla arttığı söylenmekteydi ve bu söylem Amerikan Doğum Kontrolü Servisi tarafından da paylaşılmaktaydı. Özellikle üst sınıflar ve elitler bu öjenist korkuyu taşımaktaydılar²⁷⁸.

Öjenizm, ırkın “uygun olmayan” kalıtsal özelliklerinin değiştirilmesi düşüncesine sahipti, dolayısıyla açık bir biçimde üreme sürecine müdahaleyi savunmaktaydı. Öjenizmin üreme sürecine müdahale fikri, aslında bugünkü üreme teknolojileri yoluyla yapılan girişimlerin de ilk biçimiydi. Ayrıca öjenizm tüm nüfus politikaları içinde belki de taşıdığı eğilimi en dolayimsız gösteren hareketti. Daha doğrusu öjenizmin ırkın niteliğine yönelik düşkünlüğü kolay görülebilirdi. Öjenizmin cinsiyetçi yönüne gelince, bir nüfus politikası olarak öjenizmin cinsiyetle olan ilişkisi açık gibi gözükse de aslında aynı oranda belirsizlikler de gösterir. Öjeni uygulamaları bazen erkeklere yönelik olmuş olsa da – yirminci yüzyılın başında Amerika'da uygulamalar da olduğu gibi -, üremedeki konumları nedeniyle en fazla kadınlar öjenizmle karşı karşıya kalmışlardır. Farklı bir söyleyişle, “daha iyi bir ırk”

²⁷⁶A.g.e., s. 473.

²⁷⁷Victoria SHERROW, Jonas Salk **Çocuk Felcinin Muhteşem Yenilgisi**, Çev. Fatih Özbay, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2000.

için üremeye etkide bulunma, ideolojik olarak bir ırk seçiciliğini beraberinde getirdiği gibi, hangi eğilimi taşırsa taşırsın, etnik ya da sınıfsal, çoğunlukla pratikte kadınları hedef alınmıştır. Yuval-Davis'in de belirttiği gibi, kadınlar kimi kere doğurmaya, bazen de doğurmamaya itilmişlerdir²⁷⁹. Bu nedenle öjeni politikalarında kadınların durumu ayrıntılı araştırmaları gerektirmektedir. Öjenizmin kadınlara ve kadınların sağlığına yönelik etkileri yoğun ve çeşitli biçimlerde olmuştur. Zorunlu kürtaj ve sterilizasyon uygulamaları aklımıza gelecek ilk örnekler gibi gözükmemektedir. Bu uygulamaların kadın sağlığına olan ağır olumsuz etkilerinin yanı sıra, öjenist nüfus politikası, bir kadın sağlığı politikasına doğru gitmenin koşullarını da engellemiştir. Önceliği “nüfusa” ve nüfusun “ırksal niteliğine” vererek, kadınları devletlerin kendi amaçları için araçsallaştırmıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, öjeni düşüncesinin kendisini en iyi hissettiği ve ifade ettiği yeri milliyetçilik kendisine sağlamıştır. Daha doğrusu öjenizmin tarihi “aşırı milliyetçi-ırkçı (völkisch) hareketlerin bir ürünü olarak da görülebilir”²⁸⁰. Yuval-Davis'e göre, sahte bir bilim olan öjenizm, milletin büyüklüğüyle değil doğrudan “kalitesi”yle ilgilenmekteydi. Daha önemli olan, öjenist söylem içinde üretilen nüfusun niteliğine yönelik vurgu ve ilgi aslında çok geniş çevrelerce paylaşılmaktaydı. Örneğin “İngiliz Irkı”na yönelik ilgi İngiliz refah devleti sisteminin kurulmasında belirleyici olmuştur. Böylelikle önemli olan ırkın korunmasıdır ki, İngiliz refah devleti içinde sağlık, eğitim ve konut edindirme hizmetleri yer almaktaydı, ancak çocukların daha iyi beslenmesiyle ilgili fazla bir şey sunulmamaktaydı. Burada önemli olan, devletin kendini nasıl daha iyi hissedeceği ve ırksal kalitesiydi. Davis, 1949 yılı İngiliz Kraliyet Nüfus Raporu'ndan örnekler vererek, aslında İngiltere'de hiçbir dönemde gelecekteki neslin sağlığının düşünülmediğini, ondan daha çok kültürel özelliklerin biyolojikleştirilmesine doğru gidildiğini ifade eder. Dolayısıyla ona göre, İngiltere'de o dönemde öjenik düşünce aslında kültür, yaşam biçimi ve gelenekler üzerinden üretilmekteydi²⁸¹.

²⁷⁸ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 473, 476.

²⁷⁹ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 32.

²⁸⁰ Bkz. (270), AYDIN, s. 348.

Öjeni düşüncesinin pratiğe dönüştürülmesi ülkelere göre farklılık gösterse de, temelde benzer varsayımlar üzerine kurulmuştur. Kamran Asdar Ali, Mısır'daki nüfus politikalarından örnekler vermektedir. Ona göre, Mısır'daki nüfus politikaları da diğer ülkelerdeki uygulamalara benzer olarak öjenisttiler. Bu dönemde, Kahire'de nüfusla ilgili çalışan Wendell Cleland, nüfus artışını engellemek için çeşitli çözümler ileri sürüyordu, ama aynı zamanda nüfusun özelliklerinin iyileştirilmesi gerektiğini, “uygun olmayan” ve kalıtımsal mental kusurlar nedeniyle sosyal yük olacak kişilere yönelik öjenist çözümler de düşünmekteydi²⁸².

Yuval-Davis'in söylediği gibi kadınların millet uğruna çocuk doğurmaları ve büyütmeleri için yapılan baskılar en uç biçimde Nazi Almanya'sında yaşansa da, başka ülkelerde de kadınların daha çok çocuk yapmaları için milli stratejiler geliştirmiştir. Dolayısıyla doğum yanlısı ya da karşıtı politikalar en temelde devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda biçimlenmişlerdir. Rusya'da devrim sonrası doğum yanlısı politikalar ile İsrail'deki doğumu teşvik girişimleri bu tür uygulamalara örnek olarak gösterilebilir. 1994 yılında Kahire'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansında dünyanın güney ve kuzey ülkelerinde olmak üzere benzer uygulamalar ifade edilmiştir ve buralarda özellikle de engelli kişiler hedef alınmıştır. Yuval-Davis'e göre, günümüzde nüfus politikalarının en fazla öjenist biçimde uygulandığı ülkelerden biri Singapur'dur. Singapur'da açık ve resmî söylemlerle bazı kadınlardan ülkeleri için çocuk doğurmaları istenmişken, kimilerinden hiç doğurmamaları talep edilmiştir. Yüksek eğitilmiş kadınlar çocuk doğurmak için en fazla teşvik edilenlerdi. Yoksul ve eğitimsiz kadınlardan ise vatanlarına zararlı olacak “aşağı” çocuklar doğurmamaları istenmiş, kısırlaştırılmayı kabul ederlerse, bunun için kendilerine ödülleri verileceği söylenmiştir²⁸³.

Rapp'e göre, günümüzde bireylere yönelik üreme seçeneklerinin artırılması, üremenin sınırlandırılmasıyla ilgili farklı biçimlerdeki ifade ve yaklaşımlar, bu

²⁸¹ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 31.

²⁸² Kamran Asdar ALİ, **Planning The Family in Egypt: New Bodies, New Selves**, University of Texas Press, Austin, 2002, s. 27.

anlamda “iyi öjeni” ve “kötü öjeni” tanım ve tartışmalarını gündeme getirmektedir. Doğum öncesi teşhis yöntemleri bu yönüyle “iyi öjeni” olarak geçebilirler. Ancak, Rapp’ın işaret ettiği gibi neyin “kötü öjeni” olduğunu kim belirleyebilir? Kimin üreyip üremeyeceği üzerindeki sınırlamayı sağlayacak merkezi bir gücün olamayacağı açıktır. Bugünkü kapitalist pazar, öjeni tartışmaları üzerinde üremeyi denetlemeye çalışan yasal sınırlamalardan daha fazla belirleyici gözükmektedir. Özellikle günümüzdeki sağlık sigortası kapsamında düşünüldüğünde, sigorta kuruluşlarının ve işverenlerin bu konudaki ayrımcılığı göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin sakatlığının ve genetik zayıflıklarının, hassasiyetlerinin bu bağlamda nasıl değerlendirileceği tartışma konusudur. Nelerin sigorta kapsamına alınıp alınmayacağı içinden kolay çıkılacak bir tartışma gözükmemektedir. Dolayısıyla bugün sağlık bakım ve sigorta sistemleri geçmişteki kadar görünür olmasa da, farklı biçimlerde öjenist kaygılarla doludur.

Ayrıca, üremede “bireysel seçenek” olarak sunulan model, yeni öjeniyeye yönelik sorgulamaları gündeme getirmektedir. Özellikle, Amerika örneğini düşünürsek, çok geniş olasılıklar ve seçenekler sunulmasına karşın, mümkün olan seçenek bellidir. Aslında bunu belirleyen bireyler değil, “görünmez el” biçiminde yürüyen piyasanın kendisidir. Bu durumda piyasa genetik araştırmanın içindedir. Özetle, Rapp’e göre öjeni düşüncesi geçmişe göre farklılaşmıştır, ancak değişik biçimlerde ve daha derin bir şekilde varlığını da sürdürmektedir. Robert Sinsheimer tarafından 1969’un başlarında ortaya atılan “yeni öjeni”, bireyler düzeyinde ele alınabilecek biyomedikal öjeni olarak düşünülebilir. Rapp’ın “normallik hakkı” olarak kavramsallaştırdığı bu durum, yeni öjenist düşünce olarak ideolojik yayılımını moleküler biyoloji yoluyla popüler kültür ve tıp içinde sürdürecektir²⁸⁴. Bununla birlikte günümüzde üremenin kontrolü büyük oranda kadının güçlenmesi olarak da sunulmaktadır. Bu durum feministlerin sorgulamalarını gerektirmektedir. Üreme üzerindeki denetimin ve giderek üreme teknolojilerinin bu şekilde gösterilmesinin en büyük tehlikesi, kadınların ikincil konumlarından kaynaklanan sorunların ve bu sorunların buldukları sosyal, ekonomik ve kültürel konumlarla

---

²⁸³ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 32.

olan bağlantısının artık görülmemesidir²⁸⁵. Browner ve Press'e göre ise, bugün hamile kadınlara yapılan doğum öncesi teşhis uygulamaları, öjenist amaçlardan daha çok, fiziksel ve ruhsal bir takım sorunların tespiti için kullanılmakta ve bu süreçte kararlar bireyler tarafından verilmektedir. Doğum öncesi testler ve seçici ya da isteyerek düşüklükler yeni öjenist programlar olsalar da ebeveynlerin olası bir "trajedi"yi yaşamalarını önleme düşüncesiyle oluşturulmaktadır²⁸⁶.

3.4. Yirminci Yüzyılın Başında Feministlerin Doğum Kontrolü Mücadelesi Ve Öjenist Hareket

Yirminci yüzyılın başı, nüfusa yönelik farklı ilgilerin olduğu bir dönemdir. Çok sayıda çocuğa sahip olmayla yoksulluk arasındaki bağa vurgu yapan küçük bir yeni-Malthusçu akım, arzu edilen bir nüfus bileşenine ulaşmak için nüfusun içeriğine müdahale etmekle ilgilenen büyük çapta bir öjenist hareket ve feministlerin yürüttüğü doğum kontrol mücadelesi²⁸⁷. Bu dönemden başlayarak söz konusu üç hareket arasında çeşitli ittifaklar olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, ondokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, Francis Galton'un "ırkın kalıtımsal olan nitelikleriyle ilgilenen bilim" olarak tanımladığı öjenizm; ırkın doğuştan getirdiği özelliklerle ilgilenmekteydi. Dolayısıyla, doğum kontrolünü savunan feministler ve yeni-Malthusçulardan farklı olarak, nüfusa yönelik düşünceleri, nüfusun niteliğine ilişkindi.

Yüzyılın başında, kadının kendi bedenine sahip olması gereğinden hareket ederek, doğum kontrolünü savunan feministlerin ve kalkınmayı doğurganlığın düşmesine bağlı gören yeni-Malthusçuların amaçladıkları şey; devletin politikasını etkileyerek nüfusa ilişkin yasaları, üremeye ilişkin norm ve değerleri şekillendirmektir. Ancak, yukarıda da ifade edildiği gibi, bu iki oluşuma rağmen bu dönemde ağırlığı en fazla hissedilen Amerikan öjeni hareketi olmuştur. Dolayısıyla

²⁸⁴ Bkz. (169), RAPP, s. 36-38.

²⁸⁵ A.g.e., s. 46-50.

²⁸⁶ BROWNER-PRESS, A.g.e., s. 308.

²⁸⁷ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 473.

bu dönemde nüfus üzerine tartışmalar; arzu edilen bir nüfus yapısına ulaşmayı hedefleyen, nüfusta belli unsurların artmasını isteyen öjenik kaygılar etrafında sürmekteydi. Bu nedenle de güçlü bir öjenist hareket söz konusuydu. Yeni-Malthusçular belirtilen dönemde, aşırı nüfus korkusunu taşımaktan daha çok, Amerika’da göç ve zorunlu kürtaj yasalarıyla ilgilenen küçük ve etkisiz bir grup niteliğinde olmuştur.

Feministler ise kadınlar ve erkekler arasındaki siyasal eşitliğe, oy hakkı elde etmeye odaklanmışlardı ve güçlü bir konumdaydılar. Üstelik feministlerin büyük bir çoğunluğu bunun birinci hedef olması gerektiği konusunda uzlaşmış gözükmekteydi. Dönemin kadın hareketi ile nüfus hareketi arasında bağlar kurmaya çalışan birkaç kişi vardır. Doğum kontrolünü yasallaştırmak amacıyla orta sınıf kadınların yürüttüğü doğum kontrolü hareketine öncülük eden Margaret Sanger bunların başında yer almaktaydı. Yukarıda ifade edildiği gibi, Sanger yeni-Malthusçularla ve öjenistlerle yakın ilişkiler içindeydi²⁸⁸.

Amerikan başkanı Theodore Roosevelt, 1907’de yaptığı konuşmasında evlenmekten kaçınan veya az çocuk yapma eğilimi taşıyan ama aynı zamanda oy hakkı hareketine yoğun olarak katılan üst sınıf kadınları “*ırk intiharı*”na yol açmakla suçlamıştı. Ona göre, “*varlıklı ailelerin giderek az çocuk yapması eğilimi medeniyetin en büyük sorunu*”ydu. Çünkü bu durum “*güçlü olanın yaşaması yerine elenmesine yol açmakta*”ydı²⁸⁹. Öjenistler de Roosevelt’le benzer görüşteydiler; dönemin doğum kontrolü bilgisinin alt sınıfları çok etkilemeyeceğini, tersine doğum kontrolünü uygulayanların üst sınıflar olacağını düşünüyorlardı. Dolayısıyla arzu ettikleri nitelikte nüfus grubunun bu şekilde hızla azalacağından şikâyet ediyorlardı. O dönemde başlıca kadın hareketi olan kadınların oy hakkı hareketi, başkanın “ırk intiharı” suçlamasına karşılık vermemekteydi, bu düşünceyle doğrudan bir mücadeleye girmekten de kaçınılmaktaydı. Dolayısıyla “ırk intiharı” teorisinin öjenist

²⁸⁸ A.g.e., s. 473; Harriet B. PRESSER, “**Demography, Feminism, and the Science-Policy Nexus**”, *Population and Development Review*, 23(2), s. 299.

²⁸⁹ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 473.

mantığını kabul etmiş görünmekteydiler. Bu dönemde feministler tartışmalarının odağını daha geleneksel bir noktaya çekip çocukların yetiştirilmesi meselesine yönelmişlerdir²⁹⁰. Diğer bir deyişle, dönemin Amerikan kadın hareketi gayet geleneksel argümanlar üretmekteydi ve kadınların oy hakkını ve politik katılımını sağlamak için çocuk yetiştirme konusunu ön plana çıkarmaya çalışmaktaydı.

Amerika’da feminist doğum kontrolü hareketinin ortaya çıkmasına öncülük eden Margaret Sanger (1879-1965) , sosyalistti ve aynı zamanda Uluslararası Dünya İşçileri (IWW) örgütünün de üyesiydi. 1914’te doğum kontrolünü kitlelere yaymak amacıyla *The Women Rebel*’i kuran Sanger, aynı tarihte düzenlediği bir kampanyada “doğum kontrolü” terimini de ilk kez kullanan kişi olmuştur²⁹¹. Dönemin feministlerinin öncelikli talep olması konusunda hemen hemen tümüyle üzerinde uzlaştıkları kadınların oy hakkı hareketi, Sanger’ın doğum kontrolü hareketine yönelik olarak kararsızdı ve hatta olumsuz bakmaktaydı. Oy hakkı savunucularının, sufragetlerin böyle bir konum almalarının temel nedenlerinden biri; doğum kontrolü hareketinin - bu kadınların kendi bedenleri üzerinde karar verme ve cinsellik taleplerini de içeriyordu - söz konusu dönemde oy hakkı mücadelesine zarar vereceği, dahası tartışmaların odağını kaydıracağı düşüncesi idi. Onlara göre kadınların doğum kontrolü hareketi içinde bulunulan dönem için fazlasıyla radikaldi. Bu durum kamuoyunun ilgisini kadınların oy hakkı taleplerinden uzaklaştırabilirdi. 1915’e gelindiğinde Sanger’ın düşündüğü şey; dönemin kadın hareketiyle ittifaka girmekti. Bunun için dönemin önde gelen elli kadınına doğum kontrolü uygulayıp uygulamadıklarını ve buna inanıp inanmadıklarını kamuoyunun önünde açıklamalarını istedi. Sanger’in destek arayışı kadınlar arasında çok fazla ilgi bulmamıştır. Söz konusu dönemde esas olanın oy hakkı olduğu düşünülmekteydi.

²⁹⁰ A.g.e., s. 474.

²⁹¹ A.g.e., s. 474; Norman E. HIMES, *Medical History of Contraception*, “**The Career of Margaret Sanger**”, Schocken Books, New York, 1970, s. 314-316; Nuriye ORTAYLI, “**Doğum Kontrolü’nün Hikayesi**”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S: 45, Birikim Yayıncılık, İstanbul, Bahar 1989, s. 56-57. Aynı dönemde İngiltere’de Marie Stopes (1880-1958) kadınların doğum kontrolü, gebelikten korunma yöntemlerinin geliştirilip yayımlanması için mücadele vermekteydi. A.g.e., s. 56.

Yirminci yüzyılın başında, feministlerin üzerinde anlaştıkları ana konu, kadınların oy hakkı talebiydi²⁹².

Sanger'ın başında olduğu doğum kontrolü hareketi 1915 ile 1920 arasında önemli değişimler geçirmeye başlamıştı. Sanger, bu dönemde hakkındaki bir takım soruşturmalara ve aldığı uzaklaştırılma cezasının ardından Birinci Dünya Savaşı sonrası Amerika'ya geri dönmüştür. Bundan sonra mücadelesinin dili değişip, yeni-Malthusçu ve öjenist bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Doğum kontrolü hareketinin bundan sonraki vurgusu “daha az ve daha sağlıklı çocuk” üzerine olmuştur. Dolayısıyla Sanger'ın yeni-Malthusçular ve öjenistlerle olan ortaklığı bu dönemde çok belirgin bir biçimde görülebilirdi. Ayrıca Sanger, başlangıçta amaçladığı doğum kontrolü araçlarını kitlelere yayma düşüncesini artık savunmamaktaydı. Farklı bir deyişle, doğum kontrol bilgisinin ve araçlarının herkese ulaşması gerektiği düşüncesi hemen tümüyle değişmişti. Bunun yerine doğum kontrolü araçlarının yalnızca tıbbi uzmanlar tarafından önerilebileceğini savunmaktaydı²⁹³. Böylelikle, Sanger'ın doğum kontrolü düşüncesi tıbbi söylem içinde kendine yer bulduğu gibi hareketinin içeriği de büyük oranda farklılaşmış oldu. Artık çok fazla cinsel özgürlükten söz edilmiyordu. Hodgson ve Watkins'e göre Sanger'ın değişmesinin temel nedeni; onun doğum kontrolü hareketi için sürekli müttefik arayışında olmasıydı. Amerikan kamuoyunda Rusya'daki devrimin büyük bir etkisi söz konusuydu. Bu dönemde sola yakın olması Sanger için müttefik bulamama anlamına gelebilirdi. Bu dönemde kadınların oy hakkı savunucuları Sanger'ın doğum kontrolü hareketine mesafeli bir konum almışlardır. Amerika'da 1920'de kadınların oy hakkını kazanmalarından sonra ise Sanger, yeni-Malthusçular ve öjenistlerle yakın ilişki içinde olmuştur. Doğum kontrolünün yoksul ve sağlık sorunları olan alt toplumsal katmanlara yönelik olmasını, daha iyi bir ırk için, daha zayıf olanların gebelikten korunması gerektiğini savunmaktaydı. Aynı biçimde yeni-Malthusçuların toplumların refahı için daha küçük ailelere sahip olma düşüncelerini de paylaşıyordu. Sanger'ın başında olduğu doğum kontrol hareketi, diğer yandan doğum kontrolünün kadınların temel

²⁹² Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 475.

²⁹³ E. HIMES, A.g.e., s. 315; Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 475.

hakkı olduğu, dolayısıyla hakkın kullanımında asıl olanın kadınların ihtiyaçları olduğunu belirten feminist bir talepte de bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde öjenist hareket çok yaygın bir biçimde kabul görmekteydi. Dolayısıyla Hodgson ve Watkins'e belirttikleri gibi Sanger'in öjenistlerle kurduğu ittifak aslında feministlerin doğum kontrolü hareketinin amacı için çok işlevseldi, hatta kaçınılmazdı. Ayrıca, dönemin öjeni düşüncesinin kendisinde de bir değişimden söz edilebilirdi. Öjenistler başlangıçta doğum kontrol araçlarının üst sınıflar arasında yayılmasından hiç memnun değilken - zaten nüfusta artması gereken unsurlar onlardı - ve bu nedenle doğum kontrol hareketine karşıyken, 1920 ve hemen sonrasında doğum kontrol araçlarının her sınıfa yayılmasını kabul etmişlerdir. Sanger bazı konularda yeni-Malthusçulardan ve öjenistlerden farklı görüşlere de sahipti. Devletin zorla kadınlara çocuk sahibi olmaları için yaptığı baskıyı uygun bulmamaktaydı. Ancak alt sınıflara kısırlaştırma için yardım yapılmasını önermekteydi²⁹⁴.

Sanger'ın yanı sıra kadınların doğum kontrolü hakkı için mücadele eden başka feministlerden de söz edilebilir. Yirminci yüzyılın başında kadınların doğum haklarına odaklanan feministlerden biri de Emma Goldman'dır. Goldman doğum kontrolünü savunduğu gibi, çocuk sahibi olmanın anlamını da sorgulamaktaydı. Açık bir biçimde kadınların doğum grevine gitmesini önermekteydi: "Biz kadınlar kimin için ve ne için doğuruyoruz? Kapitalizm için yeni işçiler ve askerler mi üreteceğiz?"²⁹⁵ Doğum kontrolü kadınların işine yaradığı gibi kapitalizmle mücadele etmenin, onu dize getirmenin de bir yolu olabilirdi. Hodgson ve Watkins'e göre Goldman, tavır ve görüşleriyle sosyalist ve anarşist bir yapıdaydı. Bununla birlikte Goldman yeni-Malthusçu konumu da benimsemişti ve nitekim 1900 yılında Paris'te yapılan uluslararası yeni-Malthusçu konferansa katılmıştı. Goldman'ı söyledikleri üzerinden değerlendirmek ilginç olabilir: "Kapitalizmin çarkıyla sadece süprüntü alanına dönüşen, siperlerde ve savaş alanlarında lime lime edilen bir dünyaya bahtsız çocuklar getirme suçuna taraf olmamak gerekir." Goldman'a göre nüfus artışı en çok kapitalizmin işine gelebilirdi, dolayısıyla bunun üzerinden pazarlık yapılabilir ve

²⁹⁴ A.g.e., s.474-477.

²⁹⁵ A.g.e., s. 473.

böylelikle bir nüfus politikası üretilebilirdi. Bu durumda Goldman'ın mücadele için kullandığı dil, feminist olmasının yanı sıra sosyalist ve yeni-Malthusçuydu. Bu üç hareketin içinde de yer almaktaydı; bir yandan açık bir biçimde doğum kontrolü hareketini savunurken, diğer yandan politik bir amaç için doğum kontrolünün kendisini araçsallaştırmaktaydı. Goldman, kadınların kontrolsüz çocuk sahibi olmalarına farklı bir gerekçeyle de olsa karşıydı, bu nedenle yeni-Malthusçular gibi nüfusun kontrolü düşüncesine sahipti, ancak hayal ettiği toplumsal proje yeni-Malthusçulardan farklıydı²⁹⁶. Sanger ve Goldman bu dönem yaptıkları çalışmalarla doğum kontrolü düşüncesini sosyalist politikanın içine taşımış oldular. Onların öncülük ettiği doğum kontrolü hareketi; küçük aile düşüncesi, feminizm, cinsel özgürlük ve radikalizm tartışmaları arasında sürmekteydi. Sanger ve Goldman'ın mücadelesi doğum kontrolünü sadece solun içine çekmekle kalmayıp, aynı zamanda feminist tartışmalara yeni boyutlar getirmekteydi. Feminizmin yeni bir mücadele alanı kazanmasına yardım etmekteydi. Bu noktada bu çalışma açısından önemli bir tartışma; kadınların doğurmalarının ulusla olan ilişkisi üzerine yapılabilir.

Kadınların ulus için doğurup doğurmamaları konusu ulus projelerinin hep içinde yer alan bir tartışmadır²⁹⁷. Ancak devletlerin nüfus programları tüm sınıflara aynı mesafede de değildir. Nüfusa yönelik uygulamalar temelde belli sınıflardan kadınlara yönelik olmuşlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, yirminci yüzyılın başında Amerika'da kendilerinden doğum yapmaları beklenenler üst sınıf kadınlardır. Devletlerin nüfusa yönelik genel algısı ise nüfusun ulusal bir güç olduğu biçimindedir. Bu durumda nüfus, devletlerin kendi milli güvenlik konusudur. Nüfus politikaları geçmişte olduğu gibi günümüzde de güvenlik politikaları içinde yer

²⁹⁶ A.g.e., s. 474.

²⁹⁷ Sylvia WALBY, "**Kadın ve Ulus**", Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 36-37. Bkz. Joane NAGEL, "**Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik**", Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk döneminde benzer bir argümandan söz edilebilir. Kadınların "ulus için doğurmaları ve iyi evlatlar yetiştirmeleri", "ailenin ve toplumun anaları" olmaları düşüncesi cumhuriyetin ilk yıllarının resmi politikası niteliğindeydi. Fatmagül Berktaş, "**Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak**", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998; Selda ŞERİFSOY, "**Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi**", Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

almaktadırlar. Mussolini 1927'deki konuşmasında, İtalya'nın daha güçlü olması için kadınlardan doğurmalarını istemekteydi. Ulusların sınırlarının, kaderlerinin onların sahip olduğu demografik güçle belirlendiğini düşünmekteydi²⁹⁸. Günümüzde de Amerikan kamuoyunda, siyah nüfusun yakın bir gelecekte beyazlara eşit olacağı kaygısı açıkça ifade edilmektedir. Bugün nüfus politikalarının varlığı ve etkinliği aslında hâlâ ulus devletlerin mevcudiyetini ve sürekliliğini de göstermektedir.

Tüm bu nüfusa ilişkin tartışmaların içinde bir kadın sağlığı düşüncesinin olup olmadığı sorusuna açıklık getirmek zor olsa da, aslında devletlerin nüfus politikalarının kadın sağlığının çok uzağında olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Açık bir kadın sağlığı perspektifini ileri sürmeseler de, nüfus politikaları içinde bir kadın sağlığı söyleminden söz edilebilir gözükmektedir. Ancak nüfus politikalarının hemen her zaman öncelikli gördükleri; devletin kendi geleceği ve yönetimi için bir nüfus düşüncesi ve hayali olmuştur. Nüfusa odaklılığının oluşturduğu ideolojik zemin temel bir kadın sağlığı perspektifinin oluşumunu da çeşitli biçimlerde engellemiştir. Nüfusun merkezde olduğu bir kadın sağlığı söyleminin yerine, doğrudan bir kadın sağlığı perspektifi taşıyan nüfus politikaları da geliştirilebilirdi. Farklı bir deyişle, devletlerin nüfus politikaları pekâlâ daha fazla kadın sağlığı eğiliminde olabilirdi.

Yukarıda da görüldüğü gibi, yirminci yüzyılın başında Amerika'da nüfus üzerine yapılan tartışmalar esas olarak Amerika'nın kendi nüfus durumu etrafında dönmekteydi. Bu dönemde Amerika'daki nüfus artışına bakıldığında önemli bir dönüşümden de söz edilebilirdi. 1920'lerin sonunda Amerika'da hemen bütün sınıfları kapsayan bir nüfus azalmasının olduğu ileri sürülmekteydi. Nüfusun hızla azalmaya yüz tuttuğu, dolayısıyla bir nüfussuzluk (*depopulation*) sorununun olduğu kaygısı çoğu kişi tarafından paylaşılmaktaydı. Dubblet Kirk 1926'daki çalışmasında, aşırı doğum kontrolünün ulusal bir soruna dönüştüğünü, gelecek on yıl içerisinde ciddi bir nüfus azlığı sorunun yaşanacağını, özellikle de Sanger'a referansla doğum

²⁹⁸Benito MUSSOLINI, **Speech, May 26, 1927**, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973. s. 283; Philip HAUSER, "**Population and World Politics**" Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973. s. 284.

kontrolü hareketinin tek yönlü olduğunu ifade ediyordu. Bütün bunlar, Sanger'ın doğum kontrolü hareketiyle birlikte yeni-Malthusçu görüşün de artık bir öneminin kalmaması anlamına gelmekteydi²⁹⁹. Bunlar aynı zamanda çok temel bir değişmeye işaret etmekteydi. Bundan böyle sorun olacak şey; Amerika'nın kendi nüfusu değil, başka ülkelerdeki nüfus artış oranları olabilirdi. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde Amerika dışındaki nüfus eğilimlerine bakabiliriz.

Amerika'da 1930'larda nüfusa olan ilgi, dünyanın başka ülkelerine doğru kaymaya başlamıştı. Ülkeler arasındaki farklı nüfus artış oranları nüfus çalışmalarında önemli oranda popülerlik kazanmaktaydı. Gelişmekte ya da sanayileşmekte olan ülkelerin nüfus eğilimleri ve nüfus artışları temel bir soruna dönüşmüştü³⁰⁰. Demografik Geçiş Teorisi'ne kaynaklık eden çalışmalar da bu dönemde ortaya çıkmaktaydı.

3.5. Endüstrileşmemiş Ülkelerin Nüfus Artışı Sorunları ve Demografik Geçiş Teorisi

Demografik Geçiş Teorisi, İngiliz demograf Warren Thompson'ın 1929'da yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. Thompson, toplumların demografik evrimlerine, özellikle de nüfusta farklılaşmaya, değişmeye neden olan doğum ve ölüm kompozisyonlarına odaklanmıştı. Ona göre, nüfustaki toplam artışın yanı sıra, nüfusun demografik iki temel özelliği olan doğurganlık ve ölüm oranları da

²⁹⁹ A.g.e., s. 476- 478; J.J. SPENGLER, "The Birth Rate Potential Dynamite" (1932), Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 4; O.E. BAKER, "The Agricultural Prospect", Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 1; Report of the Committee on Population, "The Problems of a Changing Population", Edwin B. WILSON, David L. EDSALL, L.C. GRAY, Charles H. JUDD, William F. OGBURN, Warren S. THOMPSON, Frank LORIMER, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973. s. 7-8.

³⁰⁰ Bkz. (274), HODGSON- WATKINS, s. 477.

önemliydi. Dolayısıyla nüfusun doğum ve ölüm verileri aracılığıyla çeşitli toplum modelleri oluşturulabileceğini düşünmekteydi³⁰¹.

Thompson'a göre, farklı nüfus artış oranlarına sahip olan üç ayrı toplum tipinden söz edilebilir. Birinci grubu; doğum ve ölüm oranlarının hızla düştüğü toplumlar oluşturmaktadır. Nüfus artış oranının düştüğü bu toplumlarda ilk azalan veya sabit hale gelen doğum oranıdır. Bunlara örnek olarak Batı Avrupa ülkeleri verilebilirdi. İkinci grupta; doğum ve ölüm oranlarının her ikisinin de düştüğü, ancak ölüm oranlarındaki düşüşün zamansal olarak doğumdan daha önce başladığı toplumlar yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu toplumlarda doğum oranlarındaki düşüş sabit bir duruma getirilene kadar nüfus artışı yüksek olabilirdi. Thompson'a göre Doğu ve Güney Avrupa toplumları bu tür bir yapıya sahiptiler. Thompson'ın "Malthusian" toplumlar olarak adlandırdığı son grupta ise, ne doğum ne de ölüm oranları üzerinde bir kontrolden söz edilebilirdi. Üstelik bu toplumlar dünya nüfusunun neredeyse yüzde yetmiş beşine yakın bir kısmını oluşturmaktaydılar. Thompson üçüncü grubu oluşturan toplumlarla ilgili verilerini Japonya, Hindistan ve Rusya ile sınırlandırmıştı³⁰². Özellikle de Japonya'nın nüfus dinamikleri üzerine çalışmaktaydı. Japonya'nın nüfusuna oranla az bir toprağa sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Dolayısıyla ona göre Japonlar toprak talep edebilirdi. Devletlerin sınırları ile demografik yapı arasında bir tartışmaya giriyor olması Thompson'ın teorisinde ilginç bir yöndür. Onun görüşlerinden hareketle demografi sınırları değiştirebilir sonucuna varılabılırdi. Thompson'ın Japonya için söyledikleri, bu ülkeyle açık bir rekabetin yaşandığı o dönemde Batı'da politikacılar tarafından hoş karşılanmamıştır. Aynı biçimde Batılı akademisyenler de uzun süre onun teorisini göz ardı etmişlerdir. Nitekim Thompson'ın teorisi 1945'lere kadar pek fazla ilgi görmemiştir. Thompson, toplumların nüfus özelliklerinden, eğilimlerinden, doğum ve ölüm oranlarından giderek belli toplum tipleri oluşturmaya çalışmaktaydı. Tipolojisinin merkezinde Batı deneyimi bulunmaktaydı. Dolayısıyla sanayileşmekte olan ülkelerin Batılı bir demografik değişimler silsilesinden geçeceğini savunmaktaydı. Onun nüfusa ilişkin verilerden hareketle oluşturduğu toplum modelleri, toplumların belli evrelerden geçtiği düşüncesine dayanmaktaydı, bu

³⁰¹ Dudley KIRK, "Demographic Transition Theory", Population Studies, 50 (1996), s. 361.

nedenle evrimci nitelikteydi. Thompson, Demografik Geçiş Teorisini genel bir formülasyona dönüştürmese de – bu daha sonra yapıldı – ilk kez ortaya koyan kişi olmuştur. Ayrıca, Thompson’ın teorisi aynı zamanda Modernleşme Teorisi’nin de ilk biçimiydi.

Thompson’ın teorisine yönelik eleştirilere gelince; Kirk’e göre, Thompson’ın birinci grubu oluşturan toplumlar için ileri sürdüğü erken dönem nüfus düşüşü tahmini kaba nitelikteydi³⁰³. Farklı bir deyişle, doğumların hızla azaldığı bu toplumlarda, ölüm oranlarının da aynı biçimde düşük olduğunu söylemek, doğum oranlarındaki düşüşü fazlasıyla düz çizgisel bir biçimde tasarlamak anlamına gelebilirdi. Ayrıca Thompson’da doğuma ve ölüme odaklanmak; ölüm oranlarını düşürerek, doğum oranlarına, nüfus artışına müdahale etmek anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla ölüm ve doğum oranları arasında fazlasıyla doğrusal bir ilişki olduğunu varsaymaktaydı. Daha da önemlisi, Thompson’ın teorisi toplumların üreme davranışını etkileyen hemen birçok etkeni ve bunlar arasındaki karmaşık etkileşimi görmemezlikten gelmişti. Oysa toplumlarda üremeyi, doğurma davranışını etkileyen birçok biyolojik-çevresel faktörün yanı sıra, çok sayıda sosyo-kültürel etken söz konusuydu³⁰⁴.

Demografik Geçiş Teorisi’nin tam anlamıyla oluşturulması, adlandırılması 1940’lı yılların ortalarına denk gelmiştir³⁰⁵. 1944’de Amerika Princeton’daki Nüfus Araştırmaları Merkezi’nde, Frank Notestein’in çalışmaları Demografik Geçiş Teorisi’nin formüle edilmesini sağlamıştır. Notestein’in yönetimindeki merkez 1936-46’ya kadar Milletler Cemiyeti adına Avrupa’ya ilişkin bir dizi demografik çalışma yürütmüştür ve bir kuşak boyunca demografik düşüncüyü belirleyecek bu demograflar kuşağının tamamı bu çalışmalarda yer almıştır. Başta Frank Notestein olmak üzere, Irene Taeuber, Dudley Kirk, Ansley J. Coale, Wilbert E. Moore, Frank

---

³⁰² A.g.e., s. 36-362.

³⁰³ A.g.e., s. 362.

³⁰⁴ A.g.e., s. 367.

³⁰⁵ Dennis HODGSON, “Demography as Social Science and Policy Science”, Population and Development Review, Volume 9 Number 1, March 1983, s. 8.

Lorimer, Louise Kiser, Clyde V. Kiser ve Kingsley Davis gibi kişiler bunlar arasındadır³⁰⁶.

Demografik Geçiş Teorisi yüksek ölüm ve yüksek doğum arasındaki dengeden, düşük ölüm ve düşük doğum durumuna doğru bir geçişi öngörmekteydi³⁰⁷. Teorinin savunucuları şu temel önermeleri ileri sürmekteydiler: toplumlar tarihsel olarak nüfus açısından belirli aşamalardan geçmektedirler. Batı'daki nüfus deneyimi göstermiştir ki toplumlarda doğurganlığın azalması, öncesinde ölüm oranlarında meydana gelen bir değişmeyi gerektirmektedir. Bu durumda Batılı toplumlarının demografik deneyimden hareketle, başka toplumların nüfus, doğurganlık ve ölüm süreçleri, dolayısıyla demografik değişimleri açıklanabilir³⁰⁸.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Demografik Geçiş Teorisi'nin varlığı etkin bir biçimde hissedilmiştir. Hodgson'a göre bu dönemde Demografik Geçiş Teorisi'nde önemli olan nokta; teoriyi formüle edenlerin hepsinin, teoriyi açıklamak üzere ilgilerini endüstrileşmemiş ülkelere yönelmeleriydi. Böylece, 1940'lı yılların sonuna gelindiğinde, Demografik Geçiş Teorisi'ni açıkça ifade edip, savunan yeni bir kuşak demograf ortaya çıkmıştır. Demografik çalışmaların odağı da endüstrileşmiş ülkelerin nüfus veri ve eğilimlerinden dünyanın endüstrileşmemiş bölgelerine doğru kaymıştır³⁰⁹.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, teoriyi formüle eden ve büyük oranda Amerika'lı olan bu demografların analizlerinin merkezinde, endüstrileşmemiş ülkelerin nüfus eğilimleri ve sorunları bulunmaktaydı. Bu demograflara göre, dünyanın endüstrileşmemiş bölgeleri kaynaklar açısından

---

³⁰⁶ A.g.e., s. 7-8.

³⁰⁷ John C. CALDWELL, "Demographic Theory: A Long View", Population And Development Review, Volume 30, Number 2, June 2004, s. 312.

³⁰⁸ A.g.e., s. 361; Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 477; Michel CEPPEDE-François HOUTART-Linus GROND, **Population and Food**, Sheed and Ward, New York, 1967.

³⁰⁹ HODGSON, A.g.e., s. 8.

yetersiz oldukları halde büyük bir nüfus yoğunluğuna sahiptiler³¹⁰. Dolayısıyla Demografik Geçiş Teorisi tam da bu ülkelerdeki doğurganlığın düşürülmesi, nüfus artışını durdurmak için duyulan ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır³¹¹. Frank Notestein, Kingsley Davis ve Caldwell'in çalışmaları ve içinde oldukları tartışmalar dönemin demografik düşüncesini, bundaki değişimi göstermek açısından önemlidir. Burada Notestein ve Davis'in görüşlerinden daha ayrıntılı olarak söz etmeden önce, aynı dönemde kadının statüsü ve doğurganlık ilişkisine yönelik tartışmalara kısaca bakılabilir. Özbay'ın belirttiği gibi, bu konudaki tartışmalar, dünyada nüfus artışının hızlandığı bir dönemde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Tartışmalarda esas olarak kadınların sahip oldukları çocuk sayısı ile statüsü arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır. Demografik Geçiş Teorisi doğurganlıktan bağımsız olarak kadının statüsünü bir yaklaşım niteliğindedir. Dolayısıyla, toplumlarda doğurganlığın azalması için, "toplumun genel gelişmişlik düzeyinin artması gibi yapısal değişimleri" ve sanayileşme, kentleşme, eğitim ve ücretli iş olanaklarından kadınların da yararlanmaya başlamasını birincil koşul olarak kabul etmekteydi. Tüm bunlar aynı zamanda doğurganlığın anlamının da değişmesine yol açabilirdi. Yüksek bir doğurganlığın ekonomik olarak yararlı olduğu artık kolay düşünülemezdi³¹².

Caldwell, Demografik Geçiş Teorisi'nin yeterli bir çerçeveye sahip olmadığını belirtmektedir. Böyle bir çerçevenin sağlanması temel iki koşulu gerektiriyordu. Bu süreçte insanların kendi durumlarını - az sayıda çocuğa sahip olmaya doğru geçişi - nasıl algıladıkları önemli bir noktaydı. Farklı bir deyişle, Caldwell, insanların neden daha az çocuğa sahip olmayı istedikleri konusuna, yani bireysel kararın nasıl verildiğine odaklanmıştı. Dolayısıyla kendi teorik çerçevesini, aile planlamasına çok fazla vurgu yapmadan, bu düşüncenin etrafında kurmuştu. Bu aynı zamanda doğum kontrolünü bir insan hakkı olarak görme biçiminde yorumlanabilirdi. Caldwell'le birlikte tartışmanın zemini insan haklarına kaymıştı. Böylelikle daha önceki nüfus yaklaşımlarının varsaymadığı, sert uygulamalara gittiği

³¹⁰ **Population: The Vital Revolution**, Ed. Ronald Freedman, Anchor Books, Doubleday & Co., Inc., Garden City, New York, 1964, s. 38.

³¹¹ HODGSON, A.g.e., s. 11-12; Joseph Marion JONES, **Does Overpopulation Mean Poverty**, Center For international Economic Growth, Washington D.C. 1962, 26-28.

nüfus politikasından başka bir perspektife doğru gidilebilirdi. Caldwell'in sözünü ettiği, çerçevesini oluşturduğu bu yaklaşım, Hodgson'ın işaret ettiği gibi 1970'li yıllarda, Brüksel ve sonrası süreçte, nüfus politikaları içinde ifade edilmeye başlanmıştı. İkinci olarak; Caldwell'e göre demografik geçişte, bu dönüşümün toplumsal yapıda meydana gelen diğer yapısal değişimlerle olan etkileşimi çok fazla göz ardı edilmekteydi. Bu durumda üretim biçimindeki değişimle ekonomik ve sosyo-demografik değişim arasındaki ilişkiye bakılması gerekmektedir³¹³. Sonuçta, Caldwell, çocuğun aileye katkısının azalmasıyla birlikte, eğitiminin ve yetiştirilmesinin masraflı olacağını ve bunun da kadınları, çiftleri doğurganlıktan uzaklaştıracağını, böylelikle kendiliğinden doğum kontrolüne gideceklerini düşünmekteydi³¹⁴. Caldwell'in içinde yer aldığı, 1950'lerde, nüfus ve kalkınmaya ilişkin yapılan bu tartışma merkezi bir önemdeydi. Tartışmanın ana sorusu; nüfus mu kalkınmayı etkiler ya da kalkınma mı nüfusu etkiler biçiminde formüle edilebilirdi. Önemli olan ikisi arasındaki etkileşimi görebilmektir. Nitekim 1974'te Bükreş'te varılan sonuç; ülkelerin genel olarak kalkınmalarının önemli olduğu, ancak aile planlamasının da göz ardı edilemeyeceğidir. Bu yaklaşımın sonuçlarından biri; özellikle 1970'li yıllardan başlayarak, iktisatçıların nüfus üzerindeki etkisinin azalması biçiminde olmuştur³¹⁵.

Notestein, nüfusun yoğun olduğu, kaynakların yetersiz olduğu bu bölgelerde Demografik Geçiş Teorisi'nin çözüm olduğunu, bununla birlikte nüfus baskısına, sorunlarına yönelik hızlı demografik çözümlerin söz konusu olmadığını, çiftleri doğrudan doğum kontrolü yöntemlerine teşvik etmenin muhtemelen başarılı sonuçlar veremeyeceğini düşünmekteydi. Ona göre bu bölgelerdeki insanlar modern doğum kontrol yöntemlerini bilmelerine karşın kullanmak eğiliminde değillerdi. Doğum kontrolü yöntemlerinin kullanımının yaygınlığı bir takım sosyal ve yapısal faktörlere bağlı olarak düşünülebilirdi. Dahası Notestein Demografik Geçiş Kuramının bu konuda yeterli olamayacağı görüşündeydi. Bu durumda ancak uyumlu ve çok yönlü

³¹²Ferhunde ÖZBAY, "Kadının Statüsü ve Doğurganlık", Türkiye'de Kadın Olgusu içinde, Yayına Haz. Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul, 1992, s. 161-163.

³¹³CALDWELL, A.g.e. s. 310-313; ÖZBAY, A.g.e., 162.

³¹⁴F. ÖZBAY, A.g.e., s. 162.

bir modernleşme programıyla toplumsal yapıdaki dönüşüm sağlanarak doğurganlık düşürülebilirdi ki bu Demografik Geçiş Teorisi'nin kendi içinde değişmesi, yeni bir içerik edinmesi anlamına gelmekteydi.

Notestein'in bu dönemde ileri sürdüğü görüşler, nüfus yoğunluğunu azaltmak için ilginin doğum ve ölüm oranlarından, doğum kontrolünden, bütünlüklü bir toplumsal değişmeye, modernleşmeye kaymasına yol açtı³¹⁶. Dolayısıyla Demografik Geçiş Teorisinin önemli bir özelliği bu tarihlerden başlayarak, "Modernleşme Teorisi" ile olan bağı nedeniyle olmuştur. Demografik Geçiş Teorisi "Modernleşme" söylemi içinden hareket etmeye başlamıştır³¹⁷. Aynı biçimde doğum kontrolü de modernleşmenin önemli bir aracına dönüşmekteydi. Notestein'e göre ancak toplumsal yapıya müdahale edilerek; refah seviyesi yükseldikçe, sağlık koşulları arttıkça, eğitim düzeyi arttıkça ve bunların insanlara yaptıkları etkiler sonucunda doğumlar kontrol altına alınabilirdi. Notestein, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin nüfus yapılarının, toplumsal yapı değişmedikçe çok da mümkün olamayacağı düşüncesindeydi. Eğer Batılı ülkeler Üçüncü Dünya'daki nüfus sorunun çözümüne yardımcı olmak istiyorlarsa yapabilecekleri en iyi şey onların modernleşme yolundaki çabalarını desteklemeleridir³¹⁸.

1940'lı yılların sonuna gelindiğinde Notestein'in fikirleri değişmişti ve buna en fazla neden olan şey, bu bölgelerde nüfus artışından kaynaklanan ekonomik sorunlardı. Notestein, Üçüncü Dünya Ülkelerindeki nüfus artışının, dolayısıyla demografik yapının kendisinin modernleşmeyi engelleyen önemli bir faktör olarak görmeye başlamıştı³¹⁹. Hodgson, Notestein'in düşüncesinde değişimi yaratan faktörlerin o kuşak demografların çoğunu etkilediğini ileri sürmektedir. Farklı bir ifadeyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyanın, nüfusun çok fazla ama aynı oranda kaynakların az olduğu bölgelerindeki nüfus sorunları, dönemin tüm

³¹⁵John C. CALDWELL, "Demography and Social Science", s. 317-329; Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 489.

³¹⁶HODGSON, A.g.e., s. 11.

³¹⁷Frederic C. SHORTER, "The Crisis of Population Knowledge in Turkey", New Perspectives on Turkey, 1995, s. 24.

³¹⁸HODGSON, A.g.e., s. 11-12.

³¹⁹A.g.e., s. 12.

demografik düşüncesini benzer biçimde etkilemiştir. Kingsley Davis bunlardan biriydi.

Davis, 1950'lerin ortalarında bir yandan sosyal bilim perspektifini savunurken, diğer yandan köylü toplumlarda doğum kontrolünün planlı bir şekilde yayılmasının mümkün, sürdürülebilir bir politika olabileceğini düşünmekteydi. Hindistan ona göre bu örneklerden biri olabilirdi. Davis, sosyo-ekonomik değişim ile demografik dönüşümün birbirine paralel olabileceğini ileri sürmekteydi. Çalışmalarında nüfus artışını düşüren üç demografik etkenden söz etmekteydi. Ona göre, yüksek ölüm oranları ve yurt dışı göçler nüfusu azaltabilirdi, ancak bunlar insani ve politik açıdan sorunluydular. O zaman doğurganlığın düşürülmesi tek seçenek olarak düşünülebilirdi ve bunun için dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki yol denenebilirdi. Modernleşme süreci, hızlı sanayileşme, sosyal hareketliliğe olanak tanıyan seçenekler ve insanların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi nüfusa yönelik dolaylı müdahale yollarıydı. Doğum kontrol yöntemlerini yaymayı da Davis nüfusa yönelik dolaysız müdahaleler olarak düşünmekteydi. Ona göre, demografik dönüşümle, sanayi devrimi birbirinden ayrı düşünülemezdi, dolayısıyla hızlı ve dengeli bir modernleşme nüfus artışının zararlı etkilerini azaltan tek gerçekçi alternatifti³²⁰. Davis, 1954'de yazdığı makalesinde Demografik Geçiş Teorisi'nin geçerliliğini ve yararlılığını sorgulamaktaydı. Özellikle de, Batı ülkelerindeki demografik geçişlerin süre olarak büyük bir çeşitlilik gösterdiğini ileri sürmekteydi. 1930'ların ortalarında Batı'daki nüfus artışına bakılırsa, ona göre bu ülkelerin demografik geçişlerini tamamladıkları savı kuşku taşımaktaydı. Dolayısıyla Demografik Geçiş fikrine kaçınılmaz bakmanın hatalı olabileceği görüşündeydi³²¹.

Demografik Geçiş Teorisi birçok yönden eleştirilmiştir. Teoriye yönelik sıklıkla ifade edilenlerden biri; Avrupa'nın demografik tarihine ilişkin söylenenlerin doğruluğu konusundadır. Teoride, Batı Avrupa'daki Malthusian dönüşümün etkisi büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Nüfusun sınırlanması anlamına gelen geç evliliği Malthusçular zaten savunmaktaydılar. Dolayısıyla Kirk'e göre aslında "malthusçu

---

³²⁰ A.g.e., s. 13-15.

aile” düşüncesi, Batı Avrupa’da modern öncesi dönemde doğumun azalmasında gerçekte ilk nedendir. Ayrıca teoride, Avrupa’da modern öncesi dönemde, doğurganlıktaki önemli farklılıklar dikkate alınmamıştır. Bu dönemde toplumu oluşturan çeşitli sınıflar, özellikle üst sınıflar ve burjuvalar doğum kontrolünü zaten uygulamaktaydılar. İkinci olarak, Demografik Geçiş Teorisi’nin iddia ettiği, ölüm oranlarındaki düşüşün her zaman doğum oranlarındaki düşüşün önünde yer aldığı düşüncesi her toplumda örneklenebilir gözükmemektedir. Farklı bir ifadeyle, doğum oranlarında düşüş yaşanması için, öncelikle ölüm oranlarındaki düşüşün gerekli olduğu görüşü yanlıtıcı olabilirdi³²².

Demografik geçişin sonuçları da ülkelere göre büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Ülkeler arasında demografik geçişte hem zaman hem ayrıntılar yönünden büyük farklar gözlemlenebilir. Öyle ki, günümüze doğru gelindiğinde tek bir “Demografik Geçiş Teorisi”nden söz etmek artık olası gözükmemektedir. Çeşitli ülkelerde demografik sonuçları belirleyen benzersiz koşullar ve farklı tarihsel nedenler ileri sürülebilir³²³. Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, demografik geçişe ilişkin bir genellemeye varılabile de, her bir ülke kendi sosyal, politik, kültürel tarihine özgü bir dönüşümü yaşamaktadır. Caldwell’e göre, ileriye yönelik düşünüldüğünde demografik geçişin yönüyle ilgili ise şu söylenebilir: Gelecekte gerek nüfus büyüklüklerinde gerek nüfusa yönelik ideolojik yaklaşımlarda bir denge durumu değil de belirli salınımlar söz konusu olabilir³²⁴.

Demografik Geçiş Teorisi’nin “kalkınmamış” veya “gelişmekte olan” ülkelerin nüfus politikalarına olan etkisi çok yönlü olmuştur. Bu ülkeler ulusal nüfus politikalarını ve ulusal kurumlarını oluştururken, nüfus konusunda yaptıkları çalışmalarda, kadın ve çocuk sağlığına yönelik kararlarında, kendi nüfus söylemlerinde, nüfus ve sağlığa ilişkin algılarında açık bir biçimde yukarıdaki tartışmaların etkisini taşıdılar. Hindistan İkinci Dünya Savaşı sonrasında doğum

³²¹ A.g.e.. s. 16-20.

³²² Bkz. (301), KIRK, s. 364-365.

³²³ **The Population of Turkey, 1923-1994, Demographic Structure and Development**, State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey, Yayın no: 1716, Ankara, 1995, s. 3.

³²⁴ Bkz. (315), CALDWELL, s. 313.

kontrolü uygulamalarının yaygın bir biçimde sürdürüldüğü ülkelerden biridir. Hindistan'da bu dönemde özellikle kırsal bölgelerde yaşanan yoksulluğun ancak çocuk sayısının azalmasıyla ortadan kalkacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Fazla nüfus ciddi bir sorun olarak algılanmaktaydı ve bu nedenle nüfus sorununa odaklanan birçok çalışma yapılmaktaydı. Bu çalışmalar doğrultusunda Hindistan hükümeti, 1960'ların ilk yıllarından başlayarak kırsal bölgelerde doğum kontrol klinikleri inşa etmiştir. Mamdani'ye göre, bütün bu çalışmalara karşın, 1960'lı yılların sonunda yapılan araştırmalar Hindistan'da aile planlaması uygulamalarının çok da başarılı olmadığını göstermekteydi. Hatta bazı bölgelerde bunun tümüyle başarısız olduğundan bile söz edilebilirdi³²⁵. Aile planlamasına yönelik tepki başka ülkelerde de gözlemlenebilirdi. Örneğin Bledsoe, Batı Afrika'da benzer bir kaygıdan söz etmektedir. Ona göre, bu bölgelerdeki uygulamalara bakıldığında, bölgede yaşayanların doğum kontrolüne duydukları güvensizlik ve tepki açık bir biçimde görülebilirdi. Bu tür bir müdahalenin yansız olamayacağını düşünüyorlardı, Müslümanlara karşı yapıldığı biçiminde bir algıya sahiptiler³²⁶.

Türkiye'ye geldiğimizde, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Batı'da gelişmekte olan ülkelerin nüfus sorunlarına yönelik ileri sürülen görüşler, özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak Türkiye'deki gündemi de önemli oranda belirlemiştir. Türkiye söz konusu dönemden sonra nüfus ve kalkınma tartışmalarının içinde yer alan ülkelerden olmuştur. 5 Ocak 1961 tarihinde, dönemin sağlık bakanı müsteşarı Nusret Fişek tarafından yapılandırılan, 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Yasası kabul edilmiştir. Yasayla Türkiye'de sağlık ocakları sistemi kurulması sağlanmıştır. Sağlık ocakları, Sağlık Bakanlığı içerisinde bulunan, Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışmaktaydılar. Bu merkezlerin verecekleri hizmetlerin başında ana çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetleri yer almaktaydı. Ayrıca, sağlık ocaklarında, tüberküloz, sıtma ve benzeri hastalıkların tanı

³²⁵Mahmood MAMDANI, **The Myth of Population Control, - Family, Caste, and Class in an Indian Village**, Monthly Review Press, Newyork, 1972, s. 66, 144-148.

³²⁶C. H. BLEDSOE, **Contingent Lives, - Fertility, Time, and Aging in West Africa -**, University of Chicago Press, 2002, s. 137-138.

ve tedavisi de yapılmaktaydı³²⁷. Özbay'ın da belirttiği gibi, Nusret Fişek, o dönemde Türkiye'nin o güne kadar izlediği nüfus politikasını değiştirmesinde; pro-natalist bir politikadan anti-natalist bir politikaya geçiş için kararların alınmasında etkili kişi olmuştur³²⁸. 1963'de Türkiye'ye genelinde nüfusla ilgili ilk araştırma gerçekleştirilmiştir³²⁹. Türkiye'de 1965'te nüfus artışı ekonomik kalkınma açısından resmen "sorun" olarak kabul edilmiştir. Doğurganlığı teşvik edici nüfus politikasından (pro-natalist), yüksek doğurganlığın toplumsal kalkınma için engel olarak görüldüğü bir (anti-natalist) politikaya geçilmiştir. Aile planlaması hizmetlerinin Sağlık Bakanlığının görevleri arasında yer alması da bu döneme denk gelmiştir³³⁰. Ancak Duben'in İstanbul örneğinde işaret ettiği gibi, Türkiye'de, nüfusta doğurganlık ve üreme örüntülerine ilişkin değişiklikler Demografik Geçiş Teorisi'nden daha önceye götürülebilir. Daha ondokuzuncu yüzyılın başında İstanbul'da düşük doğurganlık oranından söz edilebilir³³¹. Ayrıca Anadolu'da yapılan çalışmalar kadınların ve erkeklerin geleneksel olarak düşünülen çok çocuklu olma dizgesini her zaman izlemediklerini de göstermektedir³³².

3.6. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Nüfus ve Kalkınma Konusu: Yeni-Malthusçu Politikalar

1940'lara gelindiğinde Amerika'da doğum kontrolünden söz etmek neredeyse mümkün değildir. Bu dönemde Amerika'daki nüfus hareketinde temel iki gelişme yaşanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Almanya'da öjenizmin korkunç bir biçimde kullanımı, Nazilerin yenilgisi Amerika'da öjenistlerin kamusal desteklerini büyük ölçüde yitirmeleriyle sonuçlanmıştır. İkinci bir gelişme ise Amerika'nın kendi nüfus dinamiklerinde ortaya çıkmıştır. 1920'ler ve 30'larda Amerika'da sınıfsal

³²⁷ *Söyleşilerle Sosyalleştirme Yasasının Öyküsü*, Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara, Mayıs 2001, s. 12,14, 24;

³²⁸ Ferhunde ÖZBAY, "Nusret Fişek ve Demografi" başlıklı bildiri metni, 22 Kasım 1996.

³²⁹ Nusret H. FİŞEK, *Population Planning in Turkey: National and Foreign Priorities*, International Journal of Health Services, Volume 3, Number 4, 1973, s. 792.

³³⁰ Bkz. (13), ÖZBAY, s. 6.

³³¹ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 16.

olarak yaygın olan görüş; alt sınıfların hızla arttığı yönündedir. Bu nedenle öjenist hareket temelde alt sınıflara ve siyahlara yönelik olmuştur³³³. Oysa yüzyılın ortalarında Amerika’da nüfusa ilişkin düşünce; nüfusta toplam bir düşüşün olduğudur. Bu görüşü savunanlara göre, Amerika’da alt sınıfların çoğalması, yani “ırkın bozulması” durumu geçicidir. Alt sınıflar da doğum kontrolü uygulamaya başlamışlardır. Belli grupların hızla arttığı bir iç nüfus sorunundan bu durumda söz edilemez. Amerika için bu nüfusa yönelik tehlikenin artık içeriden değil, başka ülkelerden gelebileceği anlamına gelmekteydi. Öyle ki bazı kişiler için, doğum kontrolünün Batı’da yaygınlaşması bu toplumların dünya üzerindeki üstünlüklerinin bitmesi, başka ülkeler tarafından istila edilmesi anlamına bile gelebilmekteydi³³⁴. Amerika’da nüfusa yönelik egemen yaklaşımın toplam nüfusun hızla azaldığı yönünde³³⁵ olması pronatalist politikalar uygulanmasına zemin oluşturmaktaydı. Bu durum İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında nüfus patlamasıyla sonuçlanmıştır³³⁶. Böylelikle, Amerika’da gelecekte nüfusun azalacağı korkusunun artık pek bir önemi kalmadığı ve nüfusla ilgili öngörüler de tutmadığı gibi doğum kontrolünün rengi de tümüyle değişmekteydi.

1940’ların ortalarına gelindiğinde Planlanmış Ebeveynlik (*Planned Parenthood*) adıyla yeni bir doğum kontrolü hareketi ortaya çıkmıştır. 1946’da Sanger, Uluslararası Planlı Ebeveynlik Örgütünün kurulması yönünde aldığı bir çağrıyla İsveç’in Stockholm kentine gitti. 1948’de İngiltere’de Birleşmiş Milletler temsilcilerinin ve on yedi ülkenin katıldığı Aile Bağlamında Nüfus ve Dünya Kaynakları Uluslararası Kongresi’ni düzenlenmekteydi. Sanger, 1952’de Bombay’da yapılan İkinci Uluslararası Konferansta, Uluslararası Planlı Ebeveynlik Federasyonu

³³²**The Population of Turkey, 1923-1994, Demographic Structure and Development**, State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey, Yayın No: 1716, Ankara, 1995, s. 3.

³³³ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 478.

³³⁴ S.J. HOLMES, “**Will Birth Control Lead to Extinction?**”, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973. s. 3, 4.

³³⁵ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 478; O.E. BAKER, “**The Agricultural Prospect**”, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973. s. 1-2; Julian SIMON, “**Science Does Not Show That There is Overpopulation in the U.S.- Or Elsewhere**”, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 48-50; A.M. CARR-SAUNDERS, “**World Population**”, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 2-3.

³³⁶ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 478.

(International Planned Parenthood Federation: IPPF) kurucuları arasında yer almıştı ve başkanı seçilmişti. Doğum kontrolü hareketi de bu tarihlerde giderek feminist köklerinden ayrıлып, planlı aile hareketine dönüşmekteydi. Başlangıçtaki kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olması ve cinsel özgürlük temaları, yerlerini aile ve çocuk vurgularına bırakmaktaydılar. Hareketin adı gibi içeriği ve amaçları da belirgin bir biçimde değişmekteydi. Bununla birlikte, Hodgson ve Watkins'e göre Sanger, kendi feminist inancını aslında Uluslararası Planlı Ebeveynlik Federasyonu'nun ilkelerine çok açık bir biçimde olmasa da yansıtmıştı. Doğum kontrolünün kadınların özgürlüğü için gerekli olduğu yönündeki görüşünü birçok kez ifade etmişti. Dolayısıyla, Sanger'in içinde olduğu Planlı Ebeveynlik hareketi aslında yumuşak feminist bir eğilimi de taşımaktaydı³³⁷.

Amerika'daki nüfus hareketinin savaş sonrası dönemde önemli bir özelliği Planlanmış Ebeveynlik Hareketiyle birlikte ilginin başka ülkelere doğru kaymasıydı. Bu durum nüfus artışının artık üçüncü dünyanın bir sorunu olması anlamına gelmekteydi. Bu değişimin ana nedeni; Amerika'nın kendine pazar yaratma düşüncesi idi. Bu ülkelerdeki kalkınma aynı zamanda bir alıcı kitlesinin oluşumu anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla söz konusu ülkelerde kalkınmayı sağlamak, alıcı yaratmak bu ülkelerde yoksulluğun azaltılıp, komünizmden korunmasını da sağlayabilirdi³³⁸. Üçüncü Dünya Ülkelerine yönelik nüfus ve kalkınma ilişkisine odaklı Yeni-Malthusçu nüfus politikalarının ortaya çıkışı tam da bu döneme denk gelmiştir.

Yeni-Malthusçu hareket Amerika'daki bir takım akademisyenlerin ve kuruluşların bir araya gelmesiyle oluşmaktaydı. Kalkınmamış ülkelerdeki nüfus artışı, bilimsel ve kamusal ilginin yeni odağı haline gelmekteydi. Yüksek doğum oranı ve fazla nüfus, bu ülkelerin gelişmelerinin önünde temel engel olarak gösterilmekteydi ve böylelikle aile planlaması teknikleri bu ülkelere çözüm olarak önerilmekteydi³³⁹

³³⁷ A.g.e., s. 480.

³³⁸ A.g.e., s. 479; PRESSER, A.g.m. s. 300.

³³⁹ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 480;

1950'lerin sonuna gelindiğinde bütün üçüncü dünya ülkelerini kapsayan bir nüfus artışı sorunundan söz edilmeye başlanmıştı. Doğurganlık oranlarının bu ülkelerde çok yüksek olduğu, bunun ülkelerin kalkınmalarını³⁴⁰ engellediği birçok kişi tarafından ifade edilmekteydi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerindeki nüfus artışına odaklanan kişilerden biri yukarıda da belirtildiği gibi Kingsley Davis'di. Ona göre yirminci yüzyıl büyük savaşların ya da “nüfus salgının” olduğu bir dönem olarak tanımlanabilirdi³⁴¹. Bazı nüfus uzmanlarına göre bu tür ülkelerde nüfusu azaltmak ancak çocuk başına vergi koyma, çiftlerin üçüncü çocuk edinmelerini yasaklama, ailelere kısırlaştırma yardımıyla bulunma gibi çeşitli zorlayıcı yöntemlerle sağlanabilirdi³⁴².

1960'da Uluslararası Planlı Ebeveynlik Federasyonu ve Amerikan nüfus bilimcileri tarafından amaçları açıkça belirlenmiş bir yeni-Malthusçu hareket başlatıldı. Bu dönemde nüfusun kontrolü politikaları açık bir biçimde olmasa da feminist yaklaşımın çok da dışında değillerdir. Feministler tarafından kadınların toplumsal konumunun yükselmesi için düşük doğum oranında diretilmesi gerektiği görüşü ifade edilmekteydi. Kadınlara yönelik doğum kontrolü metodlarının önemini vurgulayıp, küçük ailenin kadınlara olan olumlu etkilerinden söz etmekteydiler. Bu dönemde feministler ve yeni-Malthusçular doğum kontrolü araçlarının Üçüncü Dünya Ülkelerine ulaştırılmasını amaçlamaktaydılar. 1960'lı yılların ortalarına kadar bu iki grup tam bir işbirliği içinde olmuştur. Dolayısıyla söz konusu dönemde yeni-Malthusçu düşüncenin kendisinde de bir değişmeden söz edilebilir: “Çiftler bireysel

---

³⁴⁰İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kalkınma teorisi modernleşme teorisi olarak doğmuştur. Modernleşme teorisi tüm toplumların modernleşme yolunda belli aşamalardan geçeceğini varsaymaktaydı. “Gelişmemiş” ya da “geleneksel” toplumların kalkınması, modernleşmesi, ekonomik kalkınma, artan okuma yazma oranı, kentleşme süreci, genel toplumsal bir kalkınmaya işaret ettiği gibi nüfus artış oranlarında ve nüfus yapısında bir değişimi de gerektirmekteydi. Toplumların demografik olarak da belirli aşamaları izleyeceği ileri sürülmekteydi. Tarihsel olarak daha önceye dayanan demografik geçiş teorisi, kalkınma teorileriyle aynı ideolojik zeminde yer almaktaydı. Jorge LARRAIN, **Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependecy**, Polity Press, Cambridge, 1989, s. 87; ALTUN, A.g.e., s. 8-13.

³⁴¹ Kingsley DAVIS, “**The Climax of Population Growth: Past And Future Perspective**”, *Population: Clash Of Prophets*, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 46.

³⁴²Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 484.

hak olarak yapacakları çocukların sayısını ve aralığını serbestçe belirleyebilirler ve bundan kendileri sorumludurlar.” görüşü kabul bulmuştu³⁴³.

Savaş sonrası dönemde diğer önemli bir gelişme ise özellikle 1960’lı yılların ortalarından başlayarak feminist hareketin yeniden canlanmasıdır. Bundan sonra da uluslararası nüfus politikaları feminist eleştirinin hedefi olmuşlardır. Bu noktada önemli bir soru; tüm bu tartışmalar içinde kadın sağlığı düşüncesinden söz edilip edilmeyeceğidir. Hodgson ve Watkins’e göre, Sanger’ın doğum kontrolü hareketinde hemen her zaman kadın sağlığını yönelik vurguyu bulmak mümkündür. Ayrıca Amerika’da uzun bir süredir mücadele eden kadınların oluşturduğu küçük örgütlü gruplar, kadının sağlığının ve toplumsal konumunun onun doğum sayısına ve sıklığına bağlı olduğunu ileri sürmekteydiler³⁴⁴. Sanger’in içinde olduğu Uluslararası Planlanmış Ebeveynlik Hareketi de kadınların sağlıklarını göz ardı etmiş gözükmemekteydi.

1960’ların sonunda, kadınların kürtaj mücadelesi, hem kadınların özgürleşme hareketi açısından hem de kadınların sağlığının nüfus politikaları içinde gündeme gelmesinde önemliydi. Söz konusu dönemde kadın hareketinin içinde kürtaj hakkı hızla önemli bir sorun olmaya başlamıştı. Kürtaj gerçekten kadınların özgür olmasını belirleyen önemli bir ölçüt olarak görülmekteydi. Dolayısıyla, o günlerde “evet, ben kürtaj oldum demek, başlı başına bir karşı çıkış ve özgürleşme”³⁴⁵ olarak anlaşılabilirdi. Ayrıca, Amerika’da kürtaj klinikleri feministlerin sağlık kurumlarında örgütlendikleri ilk yerlendendi. Ülke içinde, feministlerin kürtajı bir kadın sorunu olarak düşündüğü her yerde kürtaj danışma birimleri, sağlık servisleri talebinde bulunuluyordu. Kürtaj hakları hareketi politik bir yapılanmaya ve perspektife sahipti. O dönemin nüfus kontrolü lobisi (Uluslararası Planlı Ebeveynlik Hareketi: Planned Parenthood International bunlardan biriydi) kürtaj hakkını liberal bir temelde “bireysel bir hak ve seçim” olarak dile getirmekteydi. Ayrıca, kürtajın

³⁴³ A.g.e., s. 483-484.

³⁴⁴ A.g.e., s. 481-482.

³⁴⁵ Bkz. (186), CLARKE-WOLFSON, s. 258.

legal hale getirilmesinin Amerika'nın kendi dış politikası için doğru ve iyi bir strateji olacağı da düşünülüyordu.

Bu dönemde kürtajla ilgilenen çeşitli kadın grupları vardı. Bu tür gruplar, kürtajın bir bireysel hak ve seçim olduğu görüşünün feminist biçimine ilişkin bir vurguya sahip değillerdi. Tek soruna odaklanmışlardı, kürtajla ilgili yasama ve seçim konusuna vurgu yapıyorlardı. Bu nedenle daha çok devletle yakın ilişki içindeydiler.

Buna karşın, “kadınların özgürleşmesini” savununlar veya radikal feministler daha fazla toplum temelli bir organizasyona gitmenin yollarını arıyorlardı. Bu kadınlar, çeşitli kesimlerden kadınlarla, ırk gruplarıyla, zengin, yoksul, kent ve kırsal bölgelerde çalıştıkları zaman kadın sağlığının öteki sorunlarla olan ilişkisini görmeye başladılar. Bu durum, onların, kendilerinden önceki feminist perspektifin sıklıkla göz ardı ettiği, üremeye ilişkili ırk ve sınıf analizi yapmasına olanak sağladı³⁴⁶. Yoksul, alt sınıflardan kadınların fazla sayıda ve daha büyük çaplı sağlık sorunları vardı. Bu kadınların varolan sağlık sistemine ulaşabilmeleri çok daha zordu. Dolayısıyla yoksulluk, yeterince beslenememe ve bunların devamında sağlık sorunları aslında ulusların, devletlerin temel sağlık sorunlarıydı³⁴⁷. Bu dönemde birçok feminist kadınların sağlığı için geniş ve sınıfsal farklılıkları azaltabilecek bir sağlık bakım sisteminin gerekliliğini düşünmeye başladı. Tüm bunlar da kürtajı legal hale getirme kampanyaları aracılığıyla olmuştur.

Nüfus kontrolü politikaları 1960'lı yılların sonundan başlayarak ciddi bir biçimde sorgulanmaktaydılar. Nüfusa yönelik müdahalenin nasıl olması gerektiği konusunda önemli görüş farklılıkları mevcuttu. Üçüncü dünyaya yönelik doğum kontrolü yöntemlerinin yeterince ikna edici bir biçimde anlatılmadığı, doğum kontrolünde bilgilendirici ve destekleyici bir yaklaşım yerine zorlayıcı yollara başvurulduğu yolunda eleştiriler yapılmaktaydı. Aile planlamasındaki başarısızlıkta mevcut doğum kontrol yöntemlerinin etkisi tartışılmaktaydı. Dudley Kirk, erkeklere yönelik

³⁴⁶ A.g.e., s. 259.

³⁴⁷ Bkz. (161), **Our Bodies, Ourselves: A Book By and For Women**, by The Boston Women's Health Book Collective, s. 237.

yöntemlerin ön plana çıkarılması gerektiğini; özellikle Hindistan gibi ülkelerde erkeklerin geri çekme konusunda ve prezervatif kullanımında desteklenmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu tür ülkelerdeki erkek egemen yapının kadınların kullandığı yöntemlere geçişi zorlaştıracaklarını, bu şekilde doğum kontrolünün başarılı olamayacağını düşünmekteydi. Kirk'e göre kadınlara yönelik yöntemler her zaman daha fazla maliyete sahipti. Bazı nüfus uzmanları tarafından sadece kadınlara yönelik yöntemler önermenin doğum kontrolünün başarısını azaltacağı görüşü öne sürülmekteydi. Bu görüşü savunanlar Uluslararası Planlanmış Ebeveynlik Hareketi'nin çok fazla feminist yaklaşım taşıdığı görüşündeydiler ve bu kuruluşun sadece kadınlar için planladığı kliniklere de karşı gözükmekteydiler. Dolayısıyla bu görüşe yakın düşünenlerin amaçladıkları şey; çok fazla toplumsal cinsiyet ilişkisine odaklanmadan doğum kontrolünü izole bir uygulama haline getirmektir.

Yeni-Malthusçular ise doğrudan kadın-erkek eşitliğini amaçlamıyor olsalar da, kadınlara yönelik doğum kontrol yöntemlerini yaymaya çalışmaktaydılar. Feministlere göre kadınlara yönelik doğum kontrolü araçları konusunda kadınların desteklenmesi gerekmektedir³⁴⁸. Paul R. Ehrlich'in dünyadaki sorunların nüfus fazlalığından kaynaklandığı, dolayısıyla nüfus artışı ve oranlarıyla toplumsal sorunlar arasında doğrudan bir ilişki olduğu görüşü³⁴⁹ Malthus'un söylediklerinin farklı bir biçimde tekrarı niteliğindedir. Nüfus politikalarının varsaydığı ekonomik kalkınma ve nüfus arasındaki ilişki de aynı biçimde eleştirilmekteydi. Guest'e göre, dünyada yüksek nüfus artışı oranlarını düşürmeye yönelik tek çözüm, endüstri ve kentsel dönüşümün sağlanması sonucunda doğum kontrolünün kullanımının artması olabilirdi. Kentli olmayan toplumlarda doğum kontrolü hizmetlerinin başarılı olması beklenmemeliydi. Guest, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerde uygulanan aile planlaması yöntemlerinin uzun bir süre başarısız olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre bu tür ülkelerdeki ekonomik sorunların nedeni nüfus büyüklükleri değil, ekonomik olarak Batı'ya bağımlı olmaları düşünülebilirdi³⁵⁰.

³⁴⁸ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 482-483.

³⁴⁹ Paul R. EHRLICH, **The Population Bomb**, Ballantine Books, New York, 1968, s. 17-45.

³⁵⁰ Avery M. GUEST, "**Defusing The "Population Bomb"**"; Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 67-71; Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 484.

Nüfus kontrolü politikalarına yönelik yapılan bir diğer eleştiri ise; üçüncü dünya ülkelerine yönelik doğum kontrolü amaçlı yardım ve çalışmaların temelde Amerika'nın ulusal çıkarlarına hizmet ettiği biçiminde olmuştur. Bu ülkelere yönelik nüfus politikalarının bağımsız olmadıkları, açık bir taraflılık taşıdıkları eleştirisi yapılmaktaydı. Tam da bu dönemde Yeni-Malthusçu hareket ve Uluslararası Planlanmış Ebeveynlik Hareketi yeni bir ortaklık arama çabasına girmiştir. Birleşmiş Milletler Örgütü ile Üçüncü Dünya Ülkelerine yönelik yeni bir aile planlaması anlaşmasına varılmıştır³⁵¹. Böylelikle aile planlaması çalışmaları evrensel ve yansız bir niteliğe sahip olacak, emperyalizm suçlamalarından da uzaklaşılacaktı. Bu arayışta Vietnam Savaşı ve Amerika'ya yönelik tepki ve tedirginlik de belirleyici olmuştur. 1969'da Birleşmiş Milletlerin nüfus sorunuyla doğrudan ilgili birimi olan Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund: UNFPA) kurulmuştur³⁵².

3.7. Nüfus kontrolü Düşüncesinde Paradigmatik Değişim

1970'lerin ortalarına doğru üreme sorunları ve kadınların diğer sağlık sorunlarıyla tıbbi sistem, sınıf ve ırk arasında bağlantıyı kuran yeni gruplar oluşmuştu. Bunlar arasında sıklıkla kurucu olan ve en fazla katılımcı olan gruplardan biri sosyalist feministlerdir. Sosyalist feministlerin kürtajla ilgili düşündükleri; kadınlar için temel bir hak olan kürtajın devlet fonlarından karşılanmasıydı. Oysa, 1973'de kürtaj yasallaştıktan sonra, yüksek mahkemenin kararında devletin fon ayırmasından hiç söz edilmemişti. Mahkeme bu kararı kadına vermediği gibi, doktorun kararını ve belirleyiciliğini bir kez daha onaylamıştı³⁵³. Ayrıca, daha bu dönemde kürtajın da içinde olduğu bir "üreme hakları" anlayışının oluşturulması, kürtajla üreme hakları arasında bağlantının kurulması ve kadınla erkeğin her ikisini katan bir yaklaşımın oluşturulması için mücadele edilmişti ve buna o dönemde

³⁵¹ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 485-486.

³⁵² A.g.e., s. 490.

birçok grup karşı çıkmıştı. Bazı gruplarda bu tür bir mücadelenin, üremeye ve sağlığa ilişkin birçok sorunu ileri sürmenin kürtaj hakkına zarar vereceğini düşünüyordu. Kadınlarda üremenin sınıfla olan bağlantısı ise söz konusu edilmiyordu³⁵⁴.

Söz konusu dönemde önemli bir değişim ise, kürtajın legal olmasına karşı olan eski “yaşama hakkı” hareketinin o dönem yeni sağla birleşerek (*new right*) yeniden bir güç ve iktidar alanı kazanmasıydı. Bunun üzerine birçok sosyalist feminist kürtaj için yeniden mücadele etmenin ihtiyaç olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bu feministler, 1970’lerin sonuna gelindiğinde, kürtaj mücadelesini daha geniş bir çerçeveye sahip olan üreme hakları çerçevesi içinde yapmaya başlamışlardı. Bu arada Kadınların Sağlığı Hareketi de perspektifini genişletmekteydi³⁵⁵. Çok fazla ön planda olmayan üreme sorunları daha fazla sorunu içeren bir gündem biçiminde dile getirilecekti. Kürtaj hakları diğer üreme haklarıyla bağlantılı olarak ele alınmalıydı. Kişilerin üreme haklarının ve özgürlüğünün ancak üremeye ilişkin sorunlarının çözümüyle mümkün olacağı düşünülmekteydi.

Bu dönemde nüfusun kontrolü konusunda ise, birbirinden farklı gelişmeler yaşanmaktaydı. Nüfus, Yeni-Malthusçuların yanı sıra çeşitli dernekler, akademisyenler, Amerikan hükümeti ve Birleşmiş Milletler gibi farklı tarafların bir arada çalıştığı bir alan niteliğindedeydi. Üçüncü Dünya Ülkelerinin büyük bölümü yeni-Malthusçu görüşü benimseyip kendi ulusal doğum kontrolü politikalarını oluşturmaya çalışmaktaydı. Önemli gelişmelerden biri; bu ülkelerin mevcut olan nüfus kontrolü politikasına yönelik hoşnutsuzluklarını da ifade etmeye başlamalarıydı. En iyi doğum kontrolünün gelişme olduğu görüşü bu ülkeler arasında

³⁵³ Bkz. (186), CLARKE-WOLFSON, s. 263.

³⁵⁴ Bkz. (161), **Our Bodies, Ourselves: A Book By and For Women, by The Boston Women’s Health Book Collective**, s. 237.

³⁵⁵ Bu dönemde düzenlenen ilk uluslararası Kadın Konferansı (1975: Meksiko City) ve Birleşmiş Milletlere bağlı Ekonomik ve Sosyal Konsey içinde yer alan Kadın Komisyonu tarafından geliştirilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Hakkında Sözleşme metni kadınların sağlıklarının giderek toplumsal cinsiyet temelli düşünülmesine zemin oluşturmuştur. Bkz. Aysel ÇELİKEL, “**Uluslararası Sözleşmelerde Kadın**”, Türkiye’de Kadın Olgusu içinde, Yayına Haz. Necla Arat, Say Yayınları, Ankara, 1992.

yaygınlık kazanmaktaydı. Dolayısıyla “üremedeki düşüş sosyal değişimin nedeni değil sonucu olabilir” tezi bu dönemde yeni-Malthusçuluğa yönelik temel bir eleştiri olarak ileri sürülmekteydi.

Yeni-Malthusçulara yönelik eleştiriler 1974 yılında Bükreş’te toplanan Dünya Nüfus Konferansı’na doğrudan yansımıştır. Yeni-Malthusçulara verilen destek giderek azalmaktaydı. Ford, Rockefeller gibi Amerikan kökenli olan bir takım uluslararası vakıflar daha önce nüfusun kontrolüne verdikleri yardımdan vazgeçmişlerdi. Çevre sorunları gibi başka sosyal problemlere fonlar ayırmak daha doğru gözükmekteydi. Soğuk savaşın sona ermesi de bunda esas belirleyiciydi. Ayrıca, yeni-Malthusçu harekete verilen desteğin gerekçesi de değişmekteydi. Nüfus politikalarına destek verilmesinde “kalkınma” vurgusu yerine “sağlık” kavramı kullanılmaya başlanmıştır³⁵⁶. Üçüncü Dünya Ülkelerinin yeni-Malthusçu politikalara yönelik eleştirileri de Bükreş’te ifade edilmişti. Nüfus kontrolü ile kalkınma arasındaki tek yönlü ilişki yerine, nüfus kontrolü ve kalkınmanın karşılıklı düşünülmesi gerektiği ve ancak çok yönlü bir kalkınma sonucunda nüfusun dengeli bir artışa ulaşabileceği görüşü ağırlık kazanmıştı³⁵⁷.

Söz konusu dönemde temel bir gelişme feminist hareketin kendi içinde ortaya çıkmıştı. İkinci dalga feministler, kadınların yaşamlarında genel bir iyileşmenin sağlanması için mücadele edilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. İlk dönem feministlerin, kadınların kamusal alandaki eşitliği ve aile içindeki konumlarının yükselmesi için verdikleri mücadele, bu dönemde cinsel özgürlük ve cinsel eşitlik taleplerini de içermekteydi. Kadınların kendi bedenleri üzerindeki denetimi, doğumun kontrolü ikinci nesil feministlerin ana gündemini oluşturmaktaydı.

Feministlere göre yeni-Malthusçu düşünce tarihsel olarak öjenist olmasının yanı sıra artık kendine hedef olarak tüm dünyayı almaya başlamıştı. Bu nedenle sorun

³⁵⁶ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 496-497.

³⁵⁷ A.g.e., s. 489.

olan doğum kontrolü düşüncesinin kendisi değil, bu düşüncenin köken olarak bağlı olduğu ırkçı niteliğiydi. Özellikle siyah feministler yeni-Malthusçu uygulamalara kuşkuyla bakmaktaydılar ve yeni-Malthusçuluğun doğrudan siyahlara karşı olduğunu ileri sürmekteydiler. Feministler nüfusu planlama düşüncesinin kendisine karşı değillerdi. Doğum kontrolünün Çin ve Sovyetler Birliği örneklerinde olduğu gibi genel bir toplumsal gelişmenin parçası olarak uygulanabileceği görüşündeydiler. Dolayısıyla 1970’lerde feministler doğum kontrolünü bireysel hak olarak görmekten çok kolektif bir katılımın parçası olarak hayal etmekteydiler. Feminist hareketin kendi içinde de farklı konumlardan söz edilebilirdi.

Liberal feministler daha yalın bir argümana sahiptiler. Onlara göre kadınların doğum kontrolünü kullanması toplumdaki statülerinin yükseltmesi açısından gerekliydi. Kadınların toplumsal yaşamda ilerleyebilmesi için doğum kontrolüne destek verilmeliydi. Doğum kontrolü toplumsal kalkınmayı sağlamasının yanı sıra kadınların statülerini de yükseltebilirdi. Dolayısıyla liberal feministler daha eşitlikçi bir söylem üzerinden, kadınların erkeklerle eşit olmaları için doğum kontrolünü koşul saymaktaydılar³⁵⁸.

Radikal feministler nüfus kontrolüne daha mesafeli durmaktaydılar. Doğum kontrolünün öjenist politikalarla ve kapitalizmle olan bağına dikkati çekmekteydiler. Bu durumda yeni-Malthusçuluğa yönelik temel feminist eleştiri radikal feministler tarafından yapılmaktaydı³⁵⁹. Bu feministler, doğum kontrolünün üretildiği ideolojik zemini, kapitalizmle olan ilişkisini göstermenin yanı sıra, doğumun cinsiyet politikasına yönelik de temel eleştiriler geliştirmişlerdi. Dolayısıyla, aileyi, evliliği ve heteroseksüel ilişkinin kendisini sorgulamaktaydılar. Kadınların toplumsal konumlarının değişmesi için, üremenin kendisinin değişmesini, “üreme için rahim dışı yollar”ın geliştirilmesini savunmaktaydılar. Bu dönemde Shulamith Firestone,

³⁵⁸ A.g.e., s. 487; Şirin TEKELİ, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi Üzerine Bir Deneme” 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 198, s. 341; Bkz. Josephine DONOVAN, **Feminist Teori**, İletişim Yayınları, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul, 1992.

³⁵⁹ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 487; Şirin TEKELİ, A.g.m., s. 341.

kadınların yalnızca kendi bedenlerinin denetimini değil, aynı zamanda insan doğurganlığının kontrolünü, çocuk sahibi olma ve çocukların yetiştirilmesiyle ilgili toplumsal kurumların feministler tarafından ele geçirilmesini feminist bir öneri olarak ileri sürmekteydi³⁶⁰.

Hodgson ve Watkins'in belirttikleri gibi, söz konusu dönemde yeni-Malthusçular feministlerin sesini duymayı tercih etmemişlerdir. Özellikle radikal feministlerin söyledikleri hiç dikkate alınmamaktaydı³⁶¹. Feministler ise yeni-Malthusçu düşünceye feminist bir içerik getirme konusunda ısrarlı gözükmekteydiler. Sonuçta, yeni-Malthusçularla feministler arasında belirgin bir görüş farklılığı oluşmaya başlamıştı³⁶². Ancak feministlerle yeni-Malthusçular arasındaki ayrışma, karşıtlık daha sonra nüfus politikalarının feminist bir bakış açısıyla yeniden formüle edilmesine de olanak sağlamıştır.

Aslında Bükreş'teki Nüfus Konferansı'nda feministler temsil edilmemiştir. Bununla birlikte konferansın sonucunda ortaya çıkan ana metinde liberal feministlerin talepleri yer almıştı. Konferansta alınan kararlar Amerikalı liberal feministlerin öne sürdükleri isteklerle tutarlılık göstermekteydi. Bükreş konferansı feministlerin nüfus politikalarını etkilemelerinde mihenk taşı olmuştur. Konferansta alınan kararların bir kısmı doğrudan kadınları kapsamaktaydı. Kadınların ülkelerinin politikalarına katılımına, eşitliğine ve özellikle eğitimlerinin yükseltilmesi konularına vurgu yapılmıştır. Konferansın kararlar metninde aile planlamasının bir insan hakkı olduğu görüşü kabul edilmiştir. Dolayısıyla aile planlamasının desteklenmesinin gerekçesi, insan hakkının bir parçası olarak görülmesi olduğu ifade ediliyordu. Bu karar metinde “bütün çiftler ve bireyler çocuk sayısına ve hangi aralarla doğacağına özgürce ve sorumlu bir şekilde karar verme hakkına sahiptir” biçiminde yer almıştır.

Konferans metninde aile planlamasının bir birey hakkı olduğu görüşü yeni-Malthusçular tarafından kolaylıkla itiraz edilemeyecek bir noktaydı. Ayrıca,

³⁶⁰ Shulamith FIRESTONE, **Cinselliğin Diyalektiği**, Payel Yayınları, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul, 1993, s. 22.

³⁶¹ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 488-489.

Bükreş’le birlikte doğum kontrolünün insan hakkı olmasıyla toplumsal fayda açısından kullanılması arasındaki fark da tartışılmaya başlanmıştı. Bundan böyle feministlerin mücadele edecekleri önemli bir husus ortaya çıkmıştı. Bükreş Konferansı’nda ileri sürülen ana görüş, doğurganlıktaki düşüşün kadınların güçlenmesinin zorunlu bir sonucu olduğudur. Dolayısıyla artık doğum kontrolü düşüncesinde bir paradigma değişiminden söz edilebilirdi.

Bükreş Konferansı’ndan hemen sonraki yıllarda, Hindistan ve Çin’de baskıcı doğum kontrolü kampanyaları uygulanmaktaydı. Çin’de tek çocuk zorunluluğu getirilmişti. Hindistan’da erkekler kendi onayları dışında kısırlaştırılmaya (vazektomiye) ve yaşı ilerlemiş kadınlar ise zorunlu kürtaja tabi tutulmaktaydılar. Bükreş’teki kararlara rağmen devletlerin politikalarında bir değişme olmadığı gibi daha ağır uygulamalara gidilmişti³⁶³. Çin ve Hindistan gibi ülkelerde uygulanan baskıcı doğum kontrol politikaları Amerika’da nüfusa ilişkin yeni tartışmaların ortaya çıkmasına da yol açmıştı. Daha önce nüfus politikalarına destek veren birçok kişi ve kuruluş temkinli davranmaya, hatta verdikleri destekten vazgeçmeye başlamıştı. Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı ile kalkınma arasında ters ilişki olduğu savı geçerliliğini yitirmişti. Bazı uzmanlar tarafından nüfus artışının ekonomik kalkınmayı olumlu etkileyen faktörlerden biri olduğu görüşü ileri sürülmekteydi. Tüm bu eleştirilere karşın, yeni-Malthusçuların etkisi açık bir biçimde devam etmekteydi. Bu dönemde pek çok Üçüncü Dünya Ülkesinde resmi anti-natalist politikalar uygulanmaktaydı.

3.8. Üreme Sağlığı Yaklaşımına Doğru

1980’li yıllar; uluslararası politikaların ülkelerin politikaları üzerindeki etkilerinin çok belirgin olduğu, ulusal politikalarda yapısal düzenlemelere gidildiği bir dönemdir. Borçları olan ülkeler açısından bu düzenlemelerin anlamı; ülkelerin

³⁶² A.g.e., s. 488.

³⁶³ A.g.e., s. 490.

verdikleri hizmeti giderek hizmeti kullanana yüklemesiydi. Bu durum, ülkeler arasındaki eşitsizliği arttırdığı gibi ülkelerin kendi içinde de eşitsizliğin artmasına yol açtı. Ülkelerin sağlık politikaları, özellikle de kadın sağlığı politikaları en fazla etkilenen alanlardan biri oldu. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının bu dönemde Dünya Bankası'nın ve diğer uluslararası kuruluşların temel kavramlarından biri olması tesadüf sayılmazdı³⁶⁴. Ancak, “üreme sağlığı” kavramının gündeme gelmesinde feministlerin uzun zamandır verdiği mücadele çok daha belirleyicidir.

Aynı dönemde Amerika'da kürtaj karşıtı “yaşama hakkı” hareketi ortaya çıkmıştır. Tam bu dönemde “üreme hakları” söylemi de gündeme gelmişti ve kısa sürede feministlerin ana kavramlarından biri olmuştur. Üreme hakları kavramını solcu feministler “kürtaj hakkı” kavramından hareketle oluşturmuşlardır. Bu feministlere göre kürtaj karşıtı hareket 1960'dan beri insan hakları, kadın ve eşcinsel hareketlerinin elde ettiği demokratik kazanımları yok etmeye yönelik sağ politikaların bir parçasıydı. Dolayısıyla daha geniş bir gündem için, kadınların özgür tercihte bulunmalarını sağlayacak; çocuk bakımı, nitelikli eğitim ve ulusal sağlık hizmeti için mücadele edilmeliydi³⁶⁵. Üreme sağlığı kavramı da 1987'de Adrienne Germain tarafından üretilmişti³⁶⁶.

Feministler de yeni-Malthusçular da Amerikan Kongresi'nin kürtaj karşıtı bir anayasa yapmaması için ortak bir lobi faaliyeti yürütmekteydiler. Yeni-Malthusçular

³⁶⁴ Bkz. (171), MOSS, s. 650; R. P. PETCHESKY, A.g.e., s. 133-135.

³⁶⁵ “Üreme hakları”ndaki “hak” kavramı sosyalist gelenekteki biçimiyle kullanılıp, bireyin bir şeyi talep etmesi hakkı olarak düşünülmekteydi. Dolayısıyla beslenme, barınma, eğitim, sağlık bakımı ve kürtaj gibi daha geniş bir haklar dizininden söz edilmekteydi. Bu anlamda kadınların “üreme hakkı”, kürtaj, doğum kontrolü, doğum öncesi bakım ve çocuk bakımı gibi birçok hizmeti içermekteydi. Bütün kadınlar istedikleri sayıda çocuğa sahip olma, kendi ve çocuklarının sağlık bakım ihtiyaçlarının sağlanması hakkına sahiptirler. Liberal feministler ise “kürtaj hakkı” kavramını liberal gelenekteki gibi kullanmaktaydı. Odaklandıkları temel nokta; kürtaj üzerindeki kısıtlamayı kaldırmaktı. Bu anlamda hak, bireyin devletin bir kısıtlaması olmadan hareket etmesi anlamına gelmekteydi ve bu nedenle de daha dar bir çerçeveye sahipti. Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 491-492.

³⁶⁶ Adrienne Germain “**Reproductive Health And Dignity**” başlıklı çalışmasında hem yeni-Malthusçuları hem de feministleri müttefik olarak düşünüp, doğum kontrolü araçları kullananların sayısını artırılmasını ve aynı zamanda kadınların sağlıklarının desteklenmesi görüşünü ileri sürmekteydi. Dolayısıyla “üreme sağlığı” yaklaşımı 1994 sonrası gündeme gelse de bu dönemde Germain tarafından tanımlanmıştır. Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 498.

tarafından liberal feminist gündem büyük bir oranda kabul edilmişti. Liberal feministler temel olarak kürtaj hakkına odaklanmışlardı ve bunu elde etmede daha geniş bir müttefik grubuyla işbirliği yapmaktaydılar. Bu dönemde liberal feminist gündemin kürtaj hakları merkezli olması “üreme hakları” kavramının içeriğinin belirgin bir biçimde değişmesine, daralmasına da neden oldu. Çok daha kapsamlı olan “üreme hakları” terimi sosyalist köklerinden ve anlamından uzaklaşmış oldu³⁶⁷.

Bu dönemde feminist düşüncenin kendisinde de önemli bir değişimden söz edilebilir. Feministler kadınları çok daha geniş bir dizi sosyal rol içinde hayal etme gücüne ulaşmışlardı. Bu durumda feministler için kadınlar giderek genişleyen bir kimlik anlamını taşımaktaydı. Feministlerin nüfusa ilişkin gündemlerindeki bu çeşitlilik, sadece doğum kontrolü odaklı düşünmemeleri, farklı uçlardaki feministler arasında birleşmeyi de kolaylaştırmaktaydı³⁶⁸.

Üreme hakları yaklaşımında artık önemli olan; kadınların üremeye ilişkin tüm sorunlarını gündeme getirmektir. Böylelikle, feminist tartışmaların odağı; kürtaj konusundan kadınların üremeye ilişkin çeşitli sorunlara kaymış oldu. Üreme hakları kavramıyla vurgulanan; kadınların; çocuk yapıp yapmamaya, çocuk sayılarına ve hangi aralıkla çocuk yapacaklarına kendilerinin karar vermesiydi. Aslında bu yaklaşımda kadının diğer tüm özgürlükleri için üreme özgürlüğü ön koşul olarak görülmekteydi. Kadınların çocuk sahibi olmaya ilişkin kararı ve denetimi aynı zamanda kadınların kendi bedeni üzerindeki kontrolü ile cinselliği ve yaşamına ilişkin kararları da kendisinin vermesi anlamına gelmekteydi. Çok daha geniş bir çerçevede düşünüldüğünde, üreme hakları insanların temel hakları olarak kabul edilmeliydiler. Dolayısıyla, başka kişilerden, kurumlar ve devletlerden beklenen; bu haklara uymalarıydı. Bu noktada kürtaja, istenmeyen bir gebeliği sonlandırmada ancak başvurulabilirdi.

³⁶⁷ A.g.e., s. 492. Bkz. **Women, Class, and the Feminist Imagination: A Socialist-Feminist Reader**, Ed. Karen V. Hansen and Ilene J. Philipson, Temple University Press, Philadelphia, 1990.

³⁶⁸ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 497-499.

Üreme hakları hareketine yönelik önemli eleştiriler de yapılmıştır. Tüm bu tartışmalarda etkin olan sosyalist feministlerin üreme hakları perspektifiyle düşündükleri; kadınların üreme sorunlarının büyük ölçüde içinde buldukları sosyal, tarihsel ve kurumsal koşullar tarafından belirlendiği biçimindeydi³⁶⁹. Bu nedenlerle, üreme hakkı talebi, kadınlar için sosyal ve bireysel düzlemde bir eylemi gerektirmekteydi. Dolayısıyla üreme hakları hareketi, kürtajın legal, ulusal ve yerel düzeyde ulaşılabilir olması için mücadele ederken, bir yandan da sterilizasyon hareketine karşı da etkin olmalıydı. Kadınların doğum kontrolüne ulaşmasını sağlamak için çaba göstermeliydi. Özellikle, on sekiz yaşın altındaki kadınların hamilelikleri durumunda ebeveyn izni isteyen yasaya karşı mücadele edilmeliydi.

Sosyalist feministlere göre, kadınların üreme hakları, çok daha geniş bir çerçeveye sahip olan kadınların sağlığı hareketi içinde görülmeliydi. Ayrıca, kadınların sağlıkları için belli doğum kontrol yöntemlerinin taşıdığı tehlikelere dikkat çekilmeliydi. Örneğin, doğum kontrol hapları, rahim için araç ve gebeliği önlemek için üç aylık iğneler (*depo-provera*) yakın zamanda ortaya çıkmışlardı ve ayrıntılı çalışmaları gerektirmekteydiler. Engelli kadınların üreme hakları da yeni yeni tartışılmaktaydı. Bugün karmaşık bir yapıyı gösteren, kadınların sağlıkları için birçok sorunu barındıran üreme teknolojileri ve kullanımının çoğalması da aynı zamanda üreme hakları hareketinin yüzleşmesi gereken bir diğer yöndü. Üreme teknolojilerinin mevcut kullanımı üremenin üzerindeki kontrolün kadınların ve aynı biçimde belli sınıfların aleyhine olacağını göstermektedir³⁷⁰.

Yukarıda sözü edildiği gibi sosyalist feministler kürtaj ve üreme hakkı için uzun süre aktif olarak mücadele etmişlerdir. Ama aynı zamanda üreme hakları hareketinin taşıdığı sorunların da farkındaydılar. Sosyalist feministlere göre, üreme hakları hareketi, doğum kontrolünü, cinselliği, doğum öncesi bakımı, iş ortamının üremeye yönelik tehlikelerini, lezbiyenlerin çocuk sahibi olma haklarını, eşcinsellerin sorunlarını, sakat, yoksul ve zor durumda olanların sorunlarını yeterince yansıtamıyordu. Ayrıca, üreme hakları hareketinde, sosyalist feministlerin çok

³⁶⁹ PETCHESKY, A.g.e., s. 2; Bkz. (186), CLARKE-WOLFSON, s. 261.

önemseydiği, kadınların gündelik yaşamlarında bağımsız olmaları ve toplumsal yaşama katılımlarını sağlayacak çocuk bakımını yeterince vurgulanmıyordu. Onlara göre üreme hakları hareketi parasal destek bulmada zorluklar yaşıyordu. Daha önce kürtaja fon ayıran birçok kuruluş, bu harekete karşı daha az istekli davranıyordu. Geniş bir gündemi desteklemek için para ayırmak daha zordu. Dolayısıyla bazı gruplar bu katılımı sürdüremiyorlardı³⁷¹.

Ayrıca, üreme hakları hareketinin temel sorunlarından biri; mücadele edenlerin temelde beyaz, orta sınıftan ve heteroseksüel kadınlar olmasıdır. 1980'li yılların ortalarına doğru siyah kadınların sağlık hareketi bu konuda cesaret verici olsa da, özellikle de, sterilizasyon karşıtı anti ırkçı çalışmalarda, yine de 1990'lı yıllar düşünöldüğünde, üreme hakları hareketinde ırkçılık sorunlu bir alan olarak kalmıştır. Siyah kadınlar ve çeşitli yerel grupları temsil eden kadınlar üreme haklarının çerçevesini genişletmek için yoğun bir çaba gösterdiler³⁷². Sonuçta, sosyalist feministlere göre, üreme hakları hareketinin burada sözü edilen sorunları ve sınırlılıkları hareketin kökenleriyle de bağlantılıydı. Dolayısıyla hareketin temel eleştirisi emperyalizmle yüzleşmeyle mümkün olabilirdi.

Feministler ve yeni-Malthusçular arasında tüm yirminci yüzyıl boyunca süren ilişki 1994'de Kahire'de yapılan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda başka bir niteliğe dönüştü. Her iki grubun kabul ettiği ortak bir politika oluşturulmuştur. Kahire'de kabul edilen Birleşmiş Milletler 1994 Eylem Programı daha öncekilerinden belirgin bir biçimde farklılık gösteriyordu. Eylem Programı'yla hedeflenen gelecek yirmi yılı kapsayacak uluslararası bir nüfus politikasını belirlemektir. Hodgson ve Watkins'e göre söz konusu eylem programı çok radikal değişime işaret ediyordu. Belgede "nüfus problemi" ifadesi hiç yer almamıştı, herhangi bir demografik faktör yaşanan sosyal sorunların başlıca sebebi olarak tanımlanmamıştı ve en önemlisi de demografik değişimlere çok fazla vurgu yapılmamıştı. Dolayısıyla Kahire Eylem Programı nüfus politikalarına yönelik açık

³⁷⁰ A.g.e., s. 262.

³⁷¹ A.g.e., s. 264.

³⁷² A.g.e., s. 265; PETCHESKY, A.g.e., s. 3.

bir feminist gündemi içeriyordu: “*Cinsiyet eşitliği ve adalet, kadınların istihdamı, kadınlara yönelik her türlü şiddetin ortadan kaldırılması, kadınların kendi doğurganlıklarını kontrol etmelerini güvenceye almak, nüfus ve kalkınma programlarının köşe taşlarını oluşturmaktadır.*”³⁷³

Kahire Eylem Programında amaçlanan; kadınların üreme kapasitelerini, çocuk yapıp yapmamalarını, ne zaman ve ne sıklıkla yapacaklarını güvence altına almak, dolayısıyla bütünlüklü bir üreme sağlığı politikası geliştirmektir. “Üreme Sağlığı” kavramı 1994 ve sonrasında ise aile planlaması ve ana çocuk sağlığını içeren ama aynı zamanda cinsel yolla bulaşan hastalıklarla (CYBH) mücadele ve kısırlığın önlenmesi ve tedavisi, ergen sağlığı ve cinselliği gibi çeşitli konuları kapsayan çok daha geniş bir ana çerçeve halinde düşünölmeye başlandı³⁷⁴. Nüfus politikalarına ve kadın sağlığına yönelik bu yeni perspektif hem feministlerin hem de yeni-Malthusçuların desteğini alabilirdi³⁷⁵.

Belge bu haliyle feminist taleplerle insan hakları söylemini bir araya getirmiştir. Bununla birlikte doğurganlığın düşmesini özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası politikanın önemli bir hedefi haline getirmeye çalışan yeni-Malthusçu hareketin değişmeden süren varsayımlarını bu programda görmek mümkündü. Farklı bir ifadeyle, Kahire Eylem Programı çok açıktan olmasa da yeni-Malthusçu bir alt metini içermekteydi. Yine de programda kadınların haklarını savunan feministlerin görüşlerine önemli oranda yer verilmiştir: “kadınlara karşı toplumsal, kültürel ve ekonomik ayrımcılığı ortadan kaldırmak, nüfus ve mevcut kaynaklar arasında denge sağlamanın bir ön koşuludur.” Programda ancak kadınların bireysel hakları korunarak yeni-Malthusçu hedeflere ulaşılacağı ileri sürölmekteydi. Bu noktada Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı’nı özellikle taşıdığı feminist eğilim açısından önceki konferanslarla kısaca karşılaştırmak gerekli olabilir.

³⁷³ Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 469.

³⁷⁴ Ayşe AKIN, “**Aile Planlamasından Üreme Sağlığına Geçiş**”, Aktüel Tıp Dergisi Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, S:1, İstanbul, 2001, s. 7-8.

³⁷⁵ Bkz. (4), ROTHMAN-CASCETTA, s. 75-76; Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 498-499.

Kahire çok kapsamlı feminist hedeflere ulaşmaya dayanan nüfus stratejileri içermesiyle kendinden önceki nüfus konferanslarından farklılık taşımaktadır. 1974'teki Bükreş Konferansı belgelerinde kadınların ülkelerinin ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamına eşit katılımı, özellikle de eğitimlerinin artırılması taleplerinde bulunulmuştur. 1984 yılında yapılan Meksico City kararlarında ise ailelerin küçülmesi, yani doğum kontrolü için kadınların statülerinin iyileştirilmesinin başlı başına bir hedef olduğu ifade edilmiştir. Kahire'de daha ileriye gidilerek, kadınların statüleri iyileştirilmedikçe nüfusta istikrarın sağlanamayacağı ileri sürülmüştür. En önemlisi feministler ve yeni-Malthusçular Kahire'de ortak bir zemin içinde söz almışlardı. Yeni-Malthusçular yüzyılın ortalarında hiç düşünemedikleri bir biçimde, nüfusta istikrarı sağlamak için cinsiyet eşitliği stratejisini benimsemişler, çok daha büyük bir maliyeti gerektiren üreme sağlığı faaliyetlerini desteklemeyi kabul etmişlerdir. Feministler ise, cinsiyet eşitliği mücadeleleri için bir müttefik edinmeyi ve kadın sağlığı programları için de fon edinme taahhüdü elde etmişlerdir.

Kadın sağlığı bağlamında düşündüğümüzde, Bükreş, Meksico Sity ve Kahire konferansları temelde nüfus ve kalkınma konusuna odaklanmışlardır. Benzer bir biçimde olmasa da esasta yeni-Malthusçu ilkeler içermektedirler. Her üç konferansın bir kadın sağlığı düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Yer verdiği feminist talepler ve kadın sağlığına yaptığı vurgu düşünüldüğünde Kahire Konferansı önemli bir dönüşüme de işaret etmektedir. Ancak, Kahire ve sonrası süreçte, bugün, kadın sağlığında söylemsel düzlemin aşılıp somut bir takım uygulamalara doğru gidildiğini söylemek zor gözükmektedir. Ayrıca günümüzde bir nüfus krizi retoriği biçiminde olmasa da yeni-Malthusçu düşüncenin varlığı hâlâ rahatlıkla ileri sürülebilir³⁷⁶. Nüfus politikaları ve kadın sağlığı politikaları düşünüldüğünde, çalışmanın bu bölümünü Emily Moore'un 1970'lerde yaptığı uyarılarla bitirmek belki de anlamlı olabilir.

³⁷⁶Bkz. (274), HODGSON-WATKINS, s. 470.

Nüfus konusu söz konusu olunca, hem nüfusu oluşturan ana unsurlardan biri olarak, hem de nüfusun yeniden üretimindeki rolleri nedeniyle kadınların varlığından her zaman söz edilebilir. Moore'a göre, ilk fark edilmesi gereken; nüfus konusuyla ilgili çalışmalarda, nüfusa ilişkin sorunlarda kadına yönelik imajın nasıl olduğudur. Kadınlar nüfus konusunda temelde pasif katılımcı bir imaja sahip olmuşlardır. Aile planlaması uygulamalarında ise eylemlerden etkilenen grup olarak algılanmışlardır. Ayrıca, nüfusla ilgili incelemelere genel olarak bakıldığında kadınlar düşük düzeyde temsil edilmişlerdir. Aslında nüfus politikalarının tarihine bakıldığında; toplumlarda nüfusun değişimi en genelde ekonomik politikaların etkisiyle olmuştur. Nüfusun büyüme oranlarındaki değişikliklerin kadınların hayatları üzerindeki etkisi temel bir öneme sahip gözükmemektedir. Nüfus toplumdaki bütün insanları ve ekonomik yapıyı etkilediği gibi, en temelde kadınları, onların yaşamlarını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla nüfustaki değişimle kadınların dönüşen rolleri, konumları arasında çok özel bir ilişki söz konusudur. Belirli bir nüfus politikasının tercihinin kadınların yaşamlarına nasıl yansıtacağı sorusu her zaman önemini korumaktadır. Kadınların toplum içindeki konumları ile doğurganlıkları arasındaki ilişki söylendiği gibi çok da doğrusal bir yapıya da sahip değildir. Günümüzde düşük doğurganlık oranlarına sahip ülkelerde, kadınların temel rollerinde belirgin bir değişmeden söz edilemez. Tersine kadınların iş ve sosyal yaşamında eskiyi aratacak kadar sorunu ve memnuniyetsizliği de gözlemleyebiliriz³⁷⁷.

---

³⁷⁷E. C. MOORE, "Population Problems From a Woman's Perspective" (1970), Population of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, 1973, s. 437-443.

4. BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNİN CİNSİYET İDEOLOJİSİ VE KADINLARIN SAĞLIĞI

4.1. Kavramsal Bir Çerçeve: Milliyetçilik, Ulus, Nüfus ve Aile

Çalışmanın bu bölümünde önce milliyetçiliğin ve ulusun ne olduğu, neye karşılık geldiği ve aralarında nasıl bir bağ olduğu sorularına kısaca yanıtlar aranacaktır. Ardından milliyetçilik ve ulus bağlamında düşünüldüğünde, nüfusun bu iki kurucu unsur için taşıyabileceği anlamlar ile tam da bu durumda, yani ulus ve nüfusun oluşumunda ailenin üstlendiği işlevler gösterilmeye çalışılacaktır. Burada daha çok bu kavramlar arasındaki ilişki ve geçişlilikler ele alınacaktır. Bu çalışmanın amacı ya da ilgisi nedeniyle, tüm bu kurgu ve projelerde kadınların nerede yer aldığı sorusu öncelikli gözükmemektedir.

Milliyetçiliğe ilişkin belki de ilk söylenmesi gereken, onun tanım olarak neye gönderme yaptığıdır. Chatterjee'ye göre milliyetçilik temelde siyasi olana vurguda bulunsa da, sadece “*siyasi bir hareket*” anlamına gelmemektedir³⁷⁸. Bu nedenle milliyetçiliği bir hareket ve ideoloji olarak görmenin ötesinde, “sosyal, ekonomik, kültürel oluşumların arkasındaki fikirler ve pratikler bütünü, dünyayı algılayış biçimi olarak bakmak gerekmektedir...”³⁷⁹ Ayrıca, bugün milliyetçiliğe yüklediğimiz anlamlar her ne olursa olsun, temelleri açısından “Avrupa'nın siyasi tarihinin bir ürünü” olarak bakılabilir³⁸⁰. Anderson'ın bu noktada katkısı, milliyetçiliğin köken ve yayılması sorunu bağlamında, ulusların; “dil, ırk yahut din gibi belirli sosyolojik koşullar tarafından yaratılan ve bir daha değiştirilemeyecek”³⁸¹ ürünler olmadığını göstermesi olmuştur. Yuval-Davis'e göre milliyetçiliğin bu özelliği, yani milliyetçiliğin “ebedi ve evrensel bir olgu olmayıp”, “Avrupa tarihindeki belli gelişmelerin” sonucunda ortaya çıktığı ve milliyetçiliğin moderne, modern dünyaya ilişkin olduğu görüşü, Anderson dışında Gellner ve Hobsbawm tarafından da

³⁷⁸Partha CHATTERJEE, *Ulus ve Parçaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

³⁷⁹Ayşe Gül ALTINAY, “*Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm*”, Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

³⁸⁰ Bkz. (378), CHATTERJEE, s. 19.

paylaşılmaktadır³⁸². Gellner'in milliyetçilik tanımı da, siyasi birlikle kültürel birliğin örtüştüğü bir noktaya vurgu yapmaktadır ve milliyetçiliğin “farklı halk kültürlerinden tekil bir üst kültür yaratma çabası” ve “kültür projesi” olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumda, milliyetçiliğin esas özelliği, onun toplumda “yüksek kültürün dayatılması ve benimsetilmesi” biçiminde işleyişidir³⁸³.

Milliyetçilik ve modernlik söz konusu olunca, bu iki durumun birbiriyle olan ilişkisinde, Batı ile onların sömürgeleştirmeye çalıştığı ülkeler arasındaki farkı görmek gerekmektedir. Chatterjee buna, Hindistan'da ondokuzuncu yüzyılın başından ortalarına kadar olan dönemi örnek göstermektedir. Ona göre, bu tarihler, “sömürgeci aydınlanmanın geleneksel bir toplumun gelenek ve kurumlarını “modernleştirmeye” başladığı ve toplumdaki siyasi düşüncenin hâlâ sömürge rejimi ile işbirliği yapma doğrultusunda olduğu “sosyal reform” dönemiydi: milliyetçilik hâlâ ortaya çıkmamıştı.”³⁸⁴. Böylelikle Hindistan'da “gerçek anlamda” milliyetçilikten 1885'te Hindistan Ulusal Kongre Partisi'nin kurulmasıyla söz edilebilirdi. Hindistan ve bu gibi ülkelerde milliyetçilik sömürgecilik karşıtı bir hareket olarak gelişmiştir. Sömürgecilik karşıtı milliyetçilik ise, sömürgeci güce karşı mücadelesine daha başlamadan önce “toplumsal kurumlar ve âdetler dünyasını iki ayrı alana –maddi ve manevi alana-“ ayırma gereğini duymuştur. Bu durumda ekonomi, devlet işleri, bilim ve teknoloji maddi, kültürel kimliğin “özünü oluşturan” alan ise manevi alana karşılık gelmektedir. Chatterjee bunun önemli olduğunu belirtmektedir: “milliyetçilik bu manevi alanda en güçlü, en yaratıcı ve tarihsel açıdan en önemli projesini -“modern”, ancak modern olmasına rağmen Batılı

³⁸¹ A.g.e., s. 20; Benedict ANDERSON, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

³⁸² Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 43.

³⁸³ Ernest GELLNER, **Uluslar ve Ulusçuluk**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 107; Ernest GELLNER, “**Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği**”, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 194; Ayşe DURAKBAŞA, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm-**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 81; Nükhet SİRMAN, “**Kadınların Milliyeti**”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁸⁴ Bkz. (378), CHATTERJEE, s. 21.

olmayan bir milli kültürün şekillendirilmesi projesi- hayata geçirmiştir.” Ulusun hayata geçirildiği, anlamını bulduğu yer de burasıdır³⁸⁵.

Sömürge karşıtı ülkelerde ya da üçüncü dünya ülkelerinde, milliyetçilik ve modernlik sürecinde, kadınların durumuna gelince, Chatterjee, bu ülkelerin birçoğunda kadınların sömürgeci güce karşı, “manevi alanın”, “evin” temsilcileri olarak milliyetçi harekete “davet” edildiklerini söylemektedir. Ona göre kadınlar bu tür ülkelerin milliyetçiliklerinde merkezi bir role sahiptirler. Ondokuzuncu yüzyılın başları ve ortalarını kapsayan Bengal’deki reformlara bakıldığında, bu dönemde toplumsal reformlar üzerine yapılan tartışmaların birçoğunun “kadın sorunu” temelinde yapıldığını görebiliriz. Önemli olan kadın sorununun bu ülkelerdeki milliyetçiliğin taleplerinin tam neresinde yer aldığıdır. Bu durumda, “milliyetçiliğin gerçekten de kadının “modern” toplumdaki yeri ile ilgili yeni toplumsal ve kültürel sorunlara bir cevap getirdiğini, bu cevabın ise Batı’daki kültürel modernitenin” bu ülkelerde algılanan biçimleriyle “ayrılığa değil farklılığa dayandığı” ileri sürülebilir³⁸⁶. Chatterjee, millet olma sürecinin, söz konusu ülkelerin milliyetçiliklerinin, kadınların, kadın sorunun ve modernlik taleplerinin yer aldığı bir yere; sömürge ve sömürgeci farkına ve milliyetçiliğin bu tür deneyimindeki kültür-iktidar noktasına işaret etmektedir. Dolayısıyla uluslaşma sürecinde kadınların konumlarıyla ilgili eleştirel anlatılarda, “kadınların ancak “sembolik” bir yere sahip olduğu görüşlerinin doğru bir sosyolojik analizi içerip içermediği düşünülebilir.

Altınay, milliyetçilik yazınının, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçiliğe eleştirel olarak baktığını ifade ettikten sonra, 1980 sonrası sayıları hızla artan milliyetçilik çalışmalarında ulusla ilgili hangi varsayımların ön plana çıktığından söz eder. Bu çalışmalarda ulus³⁸⁷, “kapitalizm ve endüstrileşmeyle çok yakından ilişkili” ve “moderniteyle ortaya çıkmış”, bununla birlikte yalnızca

³⁸⁵ A.g.e., s. 21-23.

³⁸⁶ A.g.e., s. 195, 197.

³⁸⁷ Yuval-Davis, milliyetçi projelerle ulus-devletleri birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, “ulus-devlet” kavramı, “millet” kavramından ayrı bir ideolojik ve siyasi bir yapıya sahiptir. Ulus-devlet kavramı, “milletin sınırıyla, belli bir devlette yaşayanların sınırı arasında tam bir çakışma olduğunu” varsaysa da bu aslında her zaman tam bir gerçekliğe karşılık gelmemektedir. Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 21, 35, 42.

“kapitalizm ve endüstrileşmeye indirgenemez bir kategori” olarak geçmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında ise “uluslar milliyetçilikleri değil, milliyetçilikler ulusları yaratmışlardır.” “Gelenek icadı” ise bu süreçte, yani uluslaşma aşamasında ana bir unsur olarak gözükmektedir³⁸⁸. Milliyetçilikler, ulusu inşa ederken “gelenek icad” ederler. Daha doğrusu, “kültürün ulusallaşması”, “genellikle bir milliyetçi elit tarafından geleneğin icadını”³⁸⁹ gerektirmiştir. Milletın uluslaşmak için gereksinim duyduğu, manevi alanı, “ulusal kültürün bu iç alanı, “geleneğin” keşfiyle” oluşturulmuştur³⁹⁰. Aynı biçimde ulusa, ulusun tarihselliğine işaret ederken, “onun siyasi özelliğinden daha çok kültürel, sosyal, ekonomik yönlerine bakmak” daha anlamlı olabilir. Bu durumda, milliyetçilik gibi ulusun da temelinde “kültürel alana” ilişkin oldukları söylenebilir³⁹¹. Altınay’a göre “ulus” kavramı günümüzde de merkezi bir yere sahiptir. Ulus-ötesi, uluslarüstü ve küresel kavramları sıklıkla kullanımda olmalarına karşın, “siyasi hayatın, ekonominin, kültürün, kimliklerin oluşumunda” ulusun kendi ilkeleri, uygulamaları ve ulus kavramı hâlâ çok belirleyici³⁹² gözükmektedir.

Nüfus ise, belirli bir yer ve zamandaki kişilerin sayısına ya da “canlı varlıkların maddi” toplamına karşılık gelse de³⁹³ esas olan devletlerin kendi milliyetçilik ve ulus projelerinde ona yükledikleri anlamdır. Foucault, onsekizinci yüzyıldan başlayarak Batı’da modern devlette ortaya çıkan biyo-politikayla bağlantılı olarak nüfusu ele almıştır. Önemli olan, devletlerin kendi yönetim problemleri için nüfusun anlamını nasıl değiştirdikleri, nüfusa yönelik uygulamaları kendi yönetim politikaları haline nasıl getirdikleridir³⁹⁴. Davis’e göre, nüfusa ilişkin ne söylenirse söylenirse, nüfus kontrolü ya da nüfusla ilgili önlemlerin gösterdiği özellik, tüm bu uygulamaların genel olarak kadınlara yönelik olmasıdır. Kadınlar içinse nüfusun kontrolü, bazen milletin çıkar ve amaçları için doğurmaları ya da farklı öjenist

³⁸⁸ Bkz. (379), ALTINAY, s. 17.

³⁸⁹ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 82; E. HOBSBAWM, **Nations And Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality**, Ed. E.J. Hobsbawm, Cambridge University Press, USA, 1990.

³⁹⁰ Bkz. (378), CHATTERJEE, s. 198.

³⁹¹ A.g.e., s. 26-28; Bkz. (379), ALTINAY, s. 17, 19.

³⁹² Bkz. (379), ALTINAY, s. 16.

³⁹³ Gordon MARSHALL, **Sosyoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara, 1999, s. 536; **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü**, Ankara, 2005, s. 1484.

³⁹⁴ Bkz. ((205), FOUCAULT, s. 277.

ilgilere teşvik edilmeleri ve bazen de aynı nedenlerle doğurmamaları anlamına gelebilir. Yuval-Davis örnek olarak, Avusturalya'nın kendi çıkarları için beyaz kadınları daha fazla çocuk doğurmaya teşvik etmesini ve Filistin Hareketi'nde, Filistinli erkeklerin kadınlardan daha çok çocuk doğurmalarını istemesini göstermektedir³⁹⁵. Burada da olduğu gibi nüfus milliyetçilikte ve özellikle ulus projelerinde önemli ve anlamlı bir kategori olarak gözükmektedir. Ayrıca, devletlerin nüfusu araçsallaştırması tek taraflı olmaktan çok ikili de düşünülebilir. Nüfus her zaman olmasa da, kendi sağlık göstergeleri ve bazı özellikleri açısından devletlerin politikalarına gönüllü olur. Farklı bir ifadeyle, aslında milliyetçilik, ulus ve nüfus arasındaki ilişkide eşitlikten söz edemezsek de bir karşılıklığın olduğu ileri sürülebilir.

En klasik ve yalın biçimiyle anne, baba ve çocuktan oluşan grup olarak tanımlayabileceğimiz aile, Chatterjee'nin yukarıda sözünü ettiği, özellikle sömürgeleştirilme tehlikesini yaşayan ülkelerin milliyetçilik ve uluslaşma süreçlerinde yarattıkları manevi alanla doğrudan bağlantılıdır. Aile bu tür ülkelerin milliyetçilik deneyiminde ve uluslaşma aşamalarında, milli kültürün manevi boyutunun, “iç sahasının” alanlarından biridir. Ona göre burada önemli bir soru, milliyet ve ulus projesinde aile gibi evin rolüne ilişkindir. Chatterjee, evin milliyetçilik projesinde “yardımcı bir unsur olmaktan ziyade, söz konusu projenin başlatıldığı yer”, dolayısıyla kurucu bir öge olduğunu ileri sürmektedir. Hindistan örneğine bakıldığında, “milliyetçi orta sınıfın dünyasında aile alanı ve kadınların durumu”nun belirgin değişimler geçirdiği görülebilir. Hindistan ve benzeri ülkelerin milliyet ve ulus projelerinde kadınların aktif olarak yer almaları da bununla bağlantılı olarak düşünülebilir³⁹⁶.

Chatterjee, birçok sömürge karşıtı ülkede, Üçüncü Dünya ülkesinde, kadınların sömürgeci güce karşı, “manevi alanın”, “evin” temsilcileri olarak

³⁹⁵ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 67; Lale YALÇIN-HECKMANN ve Pauline VAN GELDER, “90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler”, Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 349.

³⁹⁶ Bkz. (378), CHATTERJEE, s. 27, 201, 246.

milliyetçi harekete “davet” edildiklerinin altını çizer. Ona göre kadınlar bu tür ülkelerin milliyetçiliklerinde merkezi bir role sahiptirler. Ondokuzuncu yüzyılın başları ve ortalarını kapsayan Bengal’deki reformlara bakıldığında, bu dönemde toplumsal reformlar üzerine yapılan tartışmaların birçoğunun “kadın sorunu” temelinde yapıldığını görebiliriz. Önemli olan kadın sorununun bu ülkelerdeki milliyetçiliğin taleplerinin tam neresinde yer aldığıdır. Bu durumda, “milliyetçiliğin gerçekten de kadının “modern” toplumdaki yeri ile ilgili yeni toplumsal ve kültürel sorunlara bir cevap getirdiğini, bu cevabın ise Batı’daki kültürel modernitenin” bu ülkelerde algılanan biçimleriyle “ayrılığa değil farklılığa dayandığı” ileri sürülebilir³⁹⁷. Chatterjee, millet olma sürecinin, söz konusu ülkelerin milliyetçiliklerinin, kadınların, kadın sorununun ve modernlik taleplerinin yer aldığı bir yere; sömürge ve sömürgeci farkına ve milliyetçiliğin bu tür deneyimindeki kültür-iktidar noktasına işaret etmektedir. Dolayısıyla uluslaşma sürecinde kadınların konumlarıyla ilgili eleştirel anlatılarda, “kadınların ancak “sembolik” bir yere sahip olduğu görüşlerinin doğru bir sosyolojik analizi içerip içermediği düşünülebilir.

Ailenin, milletle ve ulusla iki türlü ilişkisinden söz edilebilir. Birincisi; aileyle millet arasında kurulan simgesel ilişkidir. Milleti bir aile gibi tahayyül etme, aileye benzetme mecazı, milletin unsurlarının da aynen aile gibi, bir ve birlik olduğu hayali ve iması üzerine kuruludur. Bu durumda, aile duygusu milliyet duygusuna taşınabilir ve bu işlevsel de olabilir. Aileyle millet arasındaki ikinci ilişki ise, ailenin millet ve ulus için yeniden üretim birimi görülmesiyle ilgili düşünülebilir. Aile, biyolojik yeniden üretimiyle milleti yeniden üretir. Aslında bu durumda aile ön planda gözükse de, esas vurgu ve beklenti kadınlara yöneliktir. Kadınlar “çocukların/insanların biyolojik “üreticileri” olarak”, “topluluğun taşıyıcıları”dırlar³⁹⁸. Nagel’a göre milliyetçi kültürde, ideolojide, söylemde ve pratikte kadınlar “kendilerine özgü bir rol oynarlar.” Bir yandan “milliyetçi hareketler” tarafından baskıya maruz kalırken, diğer yandan “ulusun anneleri olarak

³⁹⁷ A.g.e., s. 195, 197.

³⁹⁸ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 61.

merkezi bir sembolik yer işgal ederler.”³⁹⁹ Ulusun annesi olarak tahayyül edilme durumunda ise kadın “aileyi, milleti, modernliği temsil eden, içi kendinden menkul, doğurgan bir “özle” dolu” bir fikir haline gelir.”⁴⁰⁰ Bu durumda ulusun, nüfusa ve aileye duyduğu ihtiyaç, tersinden aileler için de ileri sürülebilir. Yani, ulus, ailenin işlevlerini ve yeniden üretim özelliğini pek anlamlı bir hale de getirmektedir. Burada milliyetçiliğin ve giderek ulusun, “aileyi, aile üyelerinin birbirleri ile ilişkilerini, ailelerin birbirleriyle ve kurumlarla olan ilişkilerin” kuruculuğundaki işlevselliği ve yine milliyetçiliğin, aile-içi, millet, ulus ve iktidarla olan ilişkideki düzenleyiciliği ve bunda yarattığı anlam önemli görünmektedir⁴⁰¹.

Millet ve ulus düşüncesinde “aile”, “öylesine merkezi bir rol oynamıştır ki”, annelik adeta ulusal bir hizmet olarak kabul edilmiştir. Kadınlar için önemli olan, vatanları, toprakları “uğruna dövüşerek canını vermeye hazır, güçlü yürekli oğullar” doğurmaları ve yetiştirmeleridir⁴⁰². Yuval-Davis’in de belirttiği gibi, kadınların cinsellikleri “en azından iki nedenle birinci dereceden bir ulusal mesele haline” gelmektedir. Birincisi, annelikleri, ikincisi ise “eşler ve kızlar olarak erkeklerinin namusunun taşıyıcıları oldukları için”dir⁴⁰³. Kadınların cinselliği bu durumda “ancak aile yoluyla ulusa hizmet çerçevesinde meşru ifadesini” bulur⁴⁰⁴. Ulusun oluşumunda kadınların konumları incelenirken aynı zamanda erkeklerin konumlarının da görülmesi gerekmektedir. Yuval-Davis’e göre “kadınlık”la ilgili önemli nokta, “kadınlık”ın temelde ilişkisel bir kategori⁴⁰⁵ olduğudur. Ulus oluşumuna bakıldığında

³⁹⁹ Joane NAGEL, “**Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik**”, Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 84.

⁴⁰⁰ Meltem AHISKA, **Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik**, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 242.

⁴⁰¹ Nükhet SİRMAN, “**Kadınların Milliyeti**”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 233.

⁴⁰² Rubina SAIGOL, “**Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri**”, Vatan Millet Kadınlar içinde, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 235.

⁴⁰³ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 61; Bkz. (399), NAGEL, s. 86.

⁴⁰⁴ Bkz. (402), SAIGOL, s. 236-237.

⁴⁰⁵ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 17. Berktaş, “kadınlık” ve “erkeklik”lerin özgül konumlarının yalıtılmış olmadığına, aralarındaki etkileşimin önemine işaret etmektedir. Ona göre bu nedenle “kadın kimliği”ne ilişkin çözümlerlerin kaçınılmaz olarak “erkek kimliği”ni, “erkeklik” üzerine yapılan çalışmaların da “kadın kimliği”ni sorunsallaştırmaları gerekmektedir. Fatmagül BERKTAŞ, “**Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı**”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 276.

ise, ulusun “genellikle kendine özgü “erkeklik” ve “kadınlık” kavramları” içerdği söylenebilir⁴⁰⁶. Milliyetçiliğin erkeklikle ilişkisi bağlamında, egemen “erkeklik kültürü ve ideolojisiyle”, egemen “milliyetçilik kültürü ve ideolojisi” arasında yakın ilişki görülebilir. Milliyetçi politikaların “erkekliğin hayata geçirilmesinde” birçok yönden etkisi olmuştur⁴⁰⁷. Tüm bunlar ulusun oluşumunun cinsiyet politikası olarak düşünülebilir. Bu çalışmanın odağı açısından kadınların ulus projesinde nerede yer aldığı önem taşımaktadır. Bu noktada, Türkiye’de Cumhuriyetin ulus düşüncesinde kadınların konumundan söz etmek gerekli gözükmemektedir. Bundan önce hem Cumhuriyette kadınların konumuna ilişkin değişimin kaynaklarını ve devamlılığını hem de farklılıkları görebilmek açısından Tanzimat sonrası dönemle İkinci Meşrutiyet dönemini ele almak anlamlı olacaktır.

4.2. Cumhuriyetin Ulus Düşüncesinde Kadının Konumu

Osmanlı’da kadınların toplum ve aile içindeki konumlarının tartışılması esas olarak Tanzimat sonrası dönemde mümkün olmuştur. Tanzimat fermanında kadınlarla ilgili maddeler yer almamasına karşın, kadınların yaşamlarının bazı alanlarında bir takım değişikliklere de gidilmiştir. Çıkarılan kanunlarda kadınlar lehine sınırlı da olsa bazı farklılıklar görülmektedir. Kadınların da yararlanabileceği biçimde arazi mülkiyetinin düzenlenmesi, esaretin ve cariyeliğin kaldırılması bunlar arasında sayılabilir. Yeniliğe gidilen alanlardan biri de kadınların eğitimi konusuydu. Kadınların ebelik eğitimi almaları için yapılan düzenlemeler ve yine kadınlar için rüştiyeler, sanayi okulları ve öğretmen okulları kurulması da bu dönemdeki yeniliklerdendir⁴⁰⁸. Dolayısıyla Osmanlı’da modernleşme hareketlerine ve çabalarına bağlı olarak kadınların konumlarına ilişkin sınırlı farklılıklardan söz etmek olasıdır. Bununla birlikte, Tanzimat sonrası toplumda kadınlardan beklenenlerin başında,

⁴⁰⁶ Bkz. (261), YUVAL-DAVIS, s. 17.

⁴⁰⁷ Bkz. (399), NAGEL, s. 75.

⁴⁰⁸ Tezer TAŞKIRAN, **Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 25-27; Serpil ÇAKIR, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 1996, s. 249; Nermin ABADAN-UNAT, “**Toplumsal Değişme ve Türk Kadını**”, Türk Toplumunda Kadın içinde, Der. Nermin Abadan-Unat, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1982, s. 9.

onların anne olarak çocuğun terbiyesinden sorumlu tutulmalarıydı. Kadınlar “iyi anne”ler olarak bu toplumsal görevlerini yerine getirmeliydiler. Kadınların “iyi anne” ve “iyi eş” olmaları yönündeki bu bakış daha sonra İkinci Meşrutiyet’te de artarak sürmüştür⁴⁰⁹.

Kadının konumu ve buna yönelik tartışmalar düşünüldüğünde İkinci Meşrutiyet temel bir dönüşüme işaret etmektedir. Kadınların toplumdaki rolünün ne olacağı bu dönemde açık bir ilgi konusuydu. Kırkpınar buna, söz konusu dönemde kadınların toplum içindeki etkinliklerinin artışının neden olabileceğini belirtmektedir⁴¹⁰. İkinci Meşrutiyet’le ilan edilen 1908 anayasasının kadınlara bir takım yeni haklar verdiğini söylemek kolay olmasa da, pratikte yol açtığı sonuçlar kadınlar lehine olmuştur⁴¹¹. Kadınların politik yaşama atılmalarında İkinci Meşrutiyet olanaklar yaratmıştır. Birçok kadın derneği bu dönemde kurulmuştur. Fatma Aliye’nin başkanı olduğu, Rumeli sınırındaki askerlere kışlık giysi yardımı için 1908 yılında kurulan Cemiyet-i İmdadiye, 1909’da Halide Edib Adıvar’ın kurduğu Teali-i Nisvan (Kadınların Yükselmesi) Derneği, 1913’te Nuriye Ulviye (Ulviye Mevlan) tarafından kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan (Kadın Haklarını Koruma Derneği) Cemiyeti, 1912’de Nezihe Muhittin tarafından Donanma Cemiyetinin Hanımlar Şubesi’nin kuruluşu ve Besin Ömer Paşa’nın çabasıyla kurulan Hilal-i Ahmer (Kızılây Hanımlar Merkezi) bunlar arasındadır⁴¹².

Bu dönemde kadınlarla ilgili özellikle eğitim konusunda somut reformlara gidilmiştir. 1911’de kadınlar için bugün ortaokul sonrası eğitime karşılık gelen okulun açılması, 1913 yılında açılan ilk kız lisesi ve 1914 yılında İstanbul

⁴⁰⁹ Zehra TOSKA, “Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilonço 98 içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 71-72,75.

⁴¹⁰ Leyla KIRKPINAR, “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilonço 98 içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 14.

⁴¹¹ Ayşegül BAYKAN ve Belma ÖTÜŞ-BASKETT (Yayına Haz.), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 25.

⁴¹² Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 38-39; Serpil ÇAKIR, “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 46, Ekim 1997, İstanbul, s. 6.

Üniversitesi'ne ilk kez kadınların kabulü bu yeniliklerden sayılabilir⁴¹³. Ancak, Abadan-Unat Tanzimat'la birlikte başlayan yenilik girişimlerinin sınıfsal karakterine ve bu yeniliklerden esas olarak Osmanlı burjuvazisinin küçük bir bölümünün yararlanabildiğine işaret etmektedir⁴¹⁴.

İkinci Meşrutiyet dönemindeki modernleşme çabaları, sadece siyasal yaşamda bir değişimi değil, toplumun bir bütün olarak yeniden yapılanmasını da gündeme getirmiş ve bunda belirleyici olmuştur. Toplumsal yaşamın hemen her yönünü kapsayan, ekonomi, hukuk, eğitim alanlarında temel bir dönüşümden söz edilebilirdi⁴¹⁵. Söz konusu dönemde kadının konumundaki değişme, dönemin modernleşme düşüncesiyle ve batılılaşma hareketleriyle uyum içindeydi⁴¹⁶. Farklı bir ifadeyle, modernleşmenin en yoğun biçimde görülebileceği yerlerden biri kadınların konumundaki değişme olabilirdi. “Kadın konusu” ve “kadının toplumsal konumu” temaları İkinci Meşrutiyet'te modernleşme tartışmalarının doğrudan içinde yer alıyordu. Durakbaşa'ya göre Türkiye'de Tanzimat'tan başlayarak modernleşmeci aydınlar ve yönetici seçkinler, “toplumsal modernleşme projesinin çok önemli bir unsuru olarak” “kadın meselesini” tartışmışlardır⁴¹⁷.

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği görece çoğulcu ortamda çok sayıda kadın dergisi ortaya çıkmıştır⁴¹⁸. Bunların başında dönemin en önemli kadın dergilerinden olan Kadınlar Dünyası gelmekteydi. Dergi bu dönemde kadınlara yönelik yapılan

⁴¹³ Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 38-43; Yakın ERTÜRK, “Doğu Anadolu’da Modernleşme ve Kırsal Kadın”, Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde, Yayına Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 199.

⁴¹⁴ Bkz. (408), ABADAN-UNAT, s. 10.

⁴¹⁵ Aykut Kansu, Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatında son derece önemli bir dönüm noktası olan İkinci Meşrutiyetin yeterince ele alınmadığını, konu olarak ilgi görmediğini belirtmektedir. Aykut KANSU, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 357.

⁴¹⁶ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 303.

⁴¹⁷ Ayşe DURAKBAŞA, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler””, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98 içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 37.

⁴¹⁸ Yaprak ZİHNİOĞLU, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50; Şefika KURNAZ, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1938-1923)**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 77; Şefika KURNAZ, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 139.

reformları yetersiz bulduğu gibi⁴¹⁹ kadınların kurtuluşu da milliyetçi bir paradigma içinde formüle edilmekteydi. Kadın konusu, söz konusu dönemden sonra kadın yazarların, feministlerin ve erkek reformcuların düşüncesinde “içtimaî inkılâbın en önemli gereklerinden” biri olarak görülmüştür⁴²⁰.

II. Meşrutiyet döneminde giderek egemen bir görüş haline gelen Türk milliyetçiliği, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin de kurucu ve temel ideolojisi olmuştur⁴²¹. İkinci Meşrutiyet'in temel bir önemi kadınlara uygun bulunan konumun, rollerin milliyetçilikle bağlantılı olarak yapılandırılmasıydı. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı dönemi boyunca milliyetçilik düşüncesindeki yükselişe birlikte milletin ihtiyacının ne olduğu sorusu gündeme gelmişti. Duben ve Behar'a göre, Gökalp ve onun gibi düşünenler için kadının çocuk yetiştirme rolü Türk milletinin ihtiyaçlarının gereği idi. Dolayısıyla bu dönemde annelik bir “vatan vazifesi” olarak görülmeye başlanmıştı⁴²².

Burada son bir tartışma, İkinci Meşrutiyet Döneminin batılılaşmacı aydınlarının kadınların konumlarını salt doğurganlıkla ilişkili düşünüp düşünmedikleri üzerine yapılabilir. Durakbaşa'ya göre İkinci Meşrutiyet döneminde batılılaşmacı aydınların gözünde kadınlar sadece doğurganlık işlevleriyle bağlantılı bir konuma sahip değillerdi, bu kişiler kadınların yalnızca bu tür varlıklar olarak algılanmasına karşıydılar, onları bir takım toplumsal rol ve görevlere sahip toplumsal varlıklar olarak görmek istiyorlardı⁴²³. Kurnaz'ın ifade ettiği gibi, aslında bu dönemde farklı akımların kadınlara nasıl baktığını ayırt etmek de gerekmektedir. Batılılaşmacılar, Türkçüler gibi kadının sosyal hayata girmesinden yanaydılar, İslamcılar ise aynı görüşte değillerdi. Kadınların eğitilmesi konusu tüm akımların ortak talebiydi. Ancak, kadınlara eğitimin neden gerekli görüldüğü konusunda farklılıklar vardı. İslamcılar eğitimi “kadının iyi bir ev hanımı olabilmesi için”

⁴¹⁹ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 249.

⁴²⁰ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 109-110.

⁴²¹ Bkz. (417), DURAKBAŞA, s. 36; Fatmagül BERKTAY, “Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98 içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 1.

⁴²² Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 236.

⁴²³ Bkz. (417), DURAKBAŞA, s. 40.

gerekli görmekteydiler. Ancak, diğer iki akım ise kadınların toplumsal yaşamda yer almalarına vurgu yapmaktaydılar. Abadan-Unat bu dönemde kadınlara yönelik yeniliklerde batılılaşma ve Türkçülük gibi akımların etkisinin daha fazla olduğunu belirtmektedir⁴²⁴. Bu noktada Cumhuriyetin ulus düşüncesinde kadınların yerinin ne olduğu tartışmalarına geçilebilir.

Kadınların ve kadın haklarının Türk modernleşmesinde ve uluslaşmasında özel bir yeri olduğu görüşü gerek resmi söylemde gerekse kimi çalışmalarda sıklıkla vurgulanmasına karşılık, bu konuda eleştirel birçok anlatıdan da söz edilebilir. Özellikle 1980 sonrasında gelişen bu yazında, Türkiye’de ulus devletinin inşası projesinde, kadınların, “ulusçu ve modernleştirici önder (erkek) kadrolar tarafından bir simge olarak kullanıldıkları ve dolayısıyla nesne olmaktan çıkmadıkları savunulur.”⁴²⁵ Kandiyoti’ye göre Türkiye Cumhuriyeti’nin “yeni kadını”, rejimin simgeleştirilmesinde ön planda rol almıştır; “Törenlerde şortla gösteri yaptı, okul ya da asker üniformasıyla bayrak taşıdı ya da balolarda Batı modasına uygun gece elbisesiyle dans etti.”⁴²⁶ Göle’de “Kemalist reformların” simgesinin ideal bir kadın imajı olduğunu, Türkiye’de modernleşme projesinin “kadınların kurtuluşuyla ulusun ilerlemesini” özdeşleştirdiğini, eş değer gördüğünü belirtmektedir. Ona göre, Kemalist reformların özelliklerinden biri, “kamusal alana girmiş yurttaşlar olarak kadınların statüsü”nü ve kadın haklarını, diğer hukuki haklardan ve insan haklarını güçlendirmekten daha önemli görmesiydi⁴²⁷. Kandiyoti de, Göle de Cumhuriyet’in uluslaşma ve modernleşme sürecinde kadınların nasıl yer aldığına altını çizmektedir ve bunu kadınların kamusal alana çıkmasıyla ilişkilendirmektedirler.

Aslında Türk modernleşmesinde ve uluslaşma sürecinde kadınların konumlarını ele alan daha eleştirel yaklaşımların varlığından da söz edilebilir. Arat’a göre Kemalist reformlar, “kadınları, erkeklerin eşiti ve tam ortakları yerine, modernleşmenin ve Batılılaşmanın simge ve araçları olarak” görmüşlerdi, bu nedenle

⁴²⁴ Bkz. (418), KURNAZ, s. 77; Bkz. (408), ABADAN-UNAT, s. 9.

⁴²⁵ Bkz. (19), BERKTAY, s. 1.

⁴²⁶ Bkz. (1), KANDİYOTİ, s. 75.

kadının toplumsal konumunda fazla bir değişiklik yapmayı amaçladıkları söylenemezdi⁴²⁸. Benzer bir eğilim Yeşim Arat'ın çalışmalarında görülebilir. Arat, Tekeli'den alıntılarla şu soruyu yöneltmektedir: “Kadın devriminin Kemalizmin çok önemli bir parçası oldu doğru. Yalnız orada ilk sorumuz (feministlerin) şu: Bu devrim kadınların kendi hakları için mi yapılmıştı, yoksa bir biçimde Kemalizmin gerçekleştirmek istediği öbür dönüşümün, devlet katındaki dönüşümün aracı olarak mı kullanılmıştı?”⁴²⁹. Arat'a göre, Türkiye'de modernleşmecî devlet kendi çıkarlarına aykırı gördüğü anda kadınların eylemlerini engellemiştir. Kadınların 1923'te Kadınlar Halk Fırkasını kurmak için başvurduklarında kendilerine izin verilmemesi bunun örneklerindendi. Yine de ona göre 1980'lerin feminist hareketi, Cumhuriyet'in modernlik projesininin güçlülüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilirdi⁴³⁰.

Bu eleştirilere bakılırsa, Zihnioğlu'nun belirttiği gibi, kadınların Cumhuriyet reformlarının, batılılaşmanın ve çağdaşlaşma projesinin “edilgen göstergeleri ve simgeleri olarak kalmayı” kabullenip, kabullenmedikleri ya da söz konusu “reformların yapıcıları olarak ulus devletin inşasına katılmayı”, “siyasal özne” olmayı, isteyip istemedikleri soruları yöneltilebilir⁴³¹. Daha yalın bir anlatımla, kadınlar gerçekten cumhuriyetin ulus projesinin edilgen simgeleri miydiler? sorusu sorulabilir. Berktaş'a göre, kadınların bu tür projelerin ya da “dinsel, ailesel ya da ulusçu değerlerin taşıyıcısı olarak gösterilmeleri” kadınlar açısından her zaman olumsuz değildir, bazen kadınlar için daha iyi bir statü ve saygınlık anlamına da gelebilir. Bu durum kadınlar için güçlendirici olabilir. Ayrıca, kadınların bu tür projelerde simge olarak kullanılması yeni bir şey olmadığı gibi, başka toplumlarda da görülebilir⁴³². Durakbaşa da Jayawardena, Yuval-Davis ve Kandiyoti'nin

⁴²⁷ Nilüfer GÖLE, “**Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı**”, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını (3. Basım), İstanbul, 2005. s. 75.

⁴²⁸ Bkz. (20), Zehra F. ARAT, s. 68.

⁴²⁹ Aktaran: Yeşim ARAT, “**Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar**”, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2005, s. 83.

⁴³⁰ Bkz. (429), ARAT, s. 90, 98.

⁴³¹ Bkz. (418), ZİHNİOĞLU, s. 15.

⁴³² Bkz. (19), BERKTAY, s. 5.

çalışmalarına dayanarak, kadınların emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı yürütülen Milli Mücadele için seferber edilmesinin, Ortadoğu'daki birçok ulus-devletin göze çarpan niteliği olduğunu belirtir⁴³³. Ona göre kadınların toplumsal projelerin simgeleri ve taşıyıcıları olarak görevlendirilmeleri, görülmeleri ikili bir bakışı da gerektiriyordu. Bu durum kadınlar için yeni olanaklar yaratabileceği, dolayısıyla onların talepleri için başka zeminler oluşturabileceği gibi, kadınların bireysel tercih ve gelişimlerinde sınırlandırıcı bir rol de oynayabilir⁴³⁴.

Kadınların ulusun oluşumunda ve modernleşme projelerinde “simgesellikleri” ve bu tür uygulamaların salt nesnelere olarak düşünülmesi ve milliyetçilikler içindeki sembolik rollerinin vurgulanması, millet ve anne kavramları arasındaki ilişkiyi, bağıntının evrenselliğini görmeyi engelleyebileceği gibi onların özne olarak anlaşılmasını da zorlaştırabilir. Aksu Bora'nın uyardığı gibi, “kadın” kategorisinin içinde barındırdığı çeşitlilik unutulmamalıdır⁴³⁵. Milliyetçiliğin kurduğu cinsiyet kimliklerinin kadınlar tarafından, özneler olarak nasıl üstlenildiği önemlidir⁴³⁶. Kadınların öznellikleri tartışması da bu noktada anlam kazanabilir. Sınıf bu yönden temel kategori olarak öne çıkmaktadır. İkinci Meşrutiyet'in ilanının kentli, orta ve üst sınıf kadınların yaşamları üzerinde belirgin bir etkisi olmuştur. Bu sınıflardan kadınlar Avrupa'da eğitim yapma olanağını bulmuşlardır⁴³⁷.

Çalışmanın bu bölümünde, Cumhuriyet'in ulus düşüncesinde kadınların nerede yer aldığı kısaca ele alındı. Cumhuriyet'te kadınların konumuna ilişkin tartışmaların ve kadınlarla ilgili yeniliklerin tarihi geriye götürülebilir. Osmanlıda ondokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra başlayan modernleşme düşüncesinin ve hareketlerinin önemli bir boyutunu “kadınların konumu” tartışmaları oluşturmaktaydı. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında öncelikle Tanzimat ve İkinci

⁴³³ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 88.

⁴³⁴ Bkz. (417), DURAKBAŞA, s. 31.

⁴³⁵ Bkz. (395), YALÇIN-HECKMANN-VAN GELDER, s. 345; Bkz. (8), BORA, s. 12.

⁴³⁶ Bkz. (401), SİRMAN, s. 231.

⁴³⁷ Şehmus GÜZEL, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 859. Bkz. Mehmet Şehmus GÜZEL, “1908 Kadınları”, Tarih ve Toplum Dergisi, S: 7, Temmuz 1984, İletişim Yayınları, İstanbul.

Meşrutiyet dönemlerinde kadınların konumlarının nasıl ele alındığı kısaca gösterilmeye çalışılmıştır. Kadınların aile ve toplum içinde konumlarının gündeme gelmesi Tanzimat sonrası dönemde başlamıştır. İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak kadınların konumunun ve rollerinin giderek milliyetçilik paradigması içinde formüle edilmesi, Chatterjee'nin işaret ettiği sömürge karşıtı milliyetçiliklerde iktidar alanının inşasını, ulusun “manevi alanı”nın yaratılmasını ve kadınlara biçilen rollerin bu süreçteki kuruculuğunu göstermesi açısından önemli gözükmektedir.

Tanzimat sonrası ve daha sonra İkinci Meşrutiyette kadınlardan beklenenlerin başında onların “iyi anne” ve “iyi eş” olmaları gelmekteydi. Kadınların konumlarına ilişkin bu vurgu aslında Cumhuriyet'te de varlığını sürdürmüştür. Her iki dönem arasındaki belirgin farklılığa karşın, Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet arasında devamlılığı görebileceğimiz alanlarından biri kadının konumu olabilir. Bununla birlikte, Taşkiran, Abadan-Unat ve Arat, Cumhuriyet'in, kadınların yaşamlarında ve konumlarında, derin ve köklü farklılıklar getirdiğini ve “Türk kadınının yazgısının” Cumhuriyet'le değiştiğini ileri sürmektedirler. Cumhuriyet'le birlikte gerçekleşen ve kadınların yaşamlarının birçok yönünü kapsayan pek çok hukuksal, sosyal, siyasal ve kültürel haktan söz edilebilir. Bu yazarlara göre, Cumhuriyet'in en önemli özelliklerinden biri Kadın Hakları İnkilâbı'dır. Kadınların vatandaş olabilme hakkı ve ilkesi, Cumhuriyet'te kadınların konumlarını gösteren önemli bir değişimdir. Yine yazarlara göre Cumhuriyet'in ilk döneminde kadınlar, bir yandan asli görevleri olan çocuk doğurmak ve yetiştirmekten, annelik ve aileden sorumlu tutulmuşlar ama diğer yandan çeşitli toplumsal görevlere de çağrılmışlardır⁴³⁸.

Yukarıda görüldüğü gibi, Cumhuriyet'te kadınların konumu üzerine yapılan tartışma ve eleştiriler, sınırlı çalışmanın dışında, tutkulu bir beğenme ile keskin bir yerme arasında gidip gelmektedir. Bu konuda daha çok bir salınımdan söz edilebilir. Kadınların annelik ve aileden sorumlu tutulmaları birçok uluslaştırmacı, modernleştirici

⁴³⁸ Bkz. (408), TAŞKIRAN; Bkz. (408), ABADAN-UNAT; Necla ARAT, **Kadın Sorunu**, Say Yayınları, İstanbul, 1986.

proje gibi Cumhuriyet projesinin de ana özelliklerinden biriydi. Yukarıda ifade edildiği gibi, ailenin, Chatterjee'nin deyişiyle “evin” milliyet, milliyetçilik ve ulusla yakın bağları vardı ve aynı zamanda tüm bu süreçlerde kurucu bir unsurdur. Kadınların konumunun ve anneliğinin milliyetçilik içinde formüle edilmesi, ailenin de böyle düşünülmesini, hayal edilmesini kaçınılmaz kılıyordu. Milliyetçilik, ulus ve modernleşme gibi toplumsal projelerde aile gerçekten harekete geçirici bir unsurdur.

4.3. “Aile Demek Millet, Millet Demek Aile Demektir”

Bir kadın var ki ya annem, ya kardeşim, ya kızım,
Odur bende en mukaddes duyguları yaşatan...
Bir diğeri sevgilim ki günüm, ayım, yıldızım,
Odur bana hayattaki şiirleri anlatan...

Bu mahûklar nasıl hakir olur şer'in gözünde,
Bir yanlışlık var mutlaka müfessirin sözünde,
Ailedir bu milletin, bu devlet esası,
Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayat,
Ailenin adle uygun olmak için binası,
Nikâh, talâk, miras: Bu üç işte gerek müsavat.
Bir kız ırste yarım ekmek, izdivaçta dörtte bir,
Bulundukça ne aile, ne memleket yükselir.

Diğer haklar için millî mahkemeler açmışız,
Aileyi bırakmışız medresinin elinde.....
Bilmem niçin, kadınlığa ait işten kaçmışız?
Ya onun da bir emeği yok bu Türk İlinde?
Yoksa, o mu iğnesinden kanlı süngü yaparak,
Haklarını pençemizden ihtilâlle alacak.

Ziya Gökalp'in *Yeni Hayat* Dergisi'nde yayınlanan
“Aile” adlı şiirinden alınmıştır⁴³⁹.

⁴³⁹ Bkz. (408), T. TAŞKIRAN, s. 56-57.

Bu bölümde İkinci Meşrutiyet'ten başlayarak “ailenin” ulus düşüncesi içinde nasıl formüle edildiği gösterilmeye çalışılacaktır. Osmanlı'da İkinci Meşrutiyet'ten itibaren aile konusundaki tartışmalar, uluslaşma ve modernleşme projesinin ve dönemin cinsiyet ideolojisinin, hatta ekonomi-politiğinin kesiştiği bir nokta da yer almaktaydı. Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi bu dönemde kadın ve aile konuları aynı zamanda “milli bir iktisadın ve kültürün meselesi olarak ele” alınmaktaydılar⁴⁴⁰.

İkinci Meşrutiyet döneminde “ulusun anneliği”nde olduğu gibi, hızla artan milliyetçiliğin etkisiyle “çocuk” ve “aile” kavramları da siyasi bir anlama bürünmüşlerdi. Çocuk yetiştirmek milletin mensuplarının toplumsal ve öncelikli görevlerinden biri haline gelmişti ve aile, çocuk, millet temaları İkinci Meşrutiyet'te hiçbir dönemde olmadığı kadar birbirleriyle özdeşleştirilmişti. Aile, evlilik, kadın ve çocuk konuları o dönemde “yaşanan büyük siyasal ve kültürel dönüşümün odak noktalarıydılar.”⁴⁴¹

Duben'e göre “milli aile” kavramı en açık biçimde Ziya Gökalp tarafından dile getirilmekteydi⁴⁴². Ailenin millileştirilmesinin, ailenin millet için ne anlama geldiği onun yazılarında görülebilirdi. Kendi dönemindeki birçok kişi gibi Gökalp de, millete hizmet etmenin yollarından birinin çocuk yetiştirmek olduğunu düşünmekteydi. Gökalp'in, kadının çocuk yetiştirme rolünün milletin ihtiyaçları gereği olduğu görüşü, dönemin diğer birçok düşünürü tarafından da paylaşılmaktaydı. Kadın, milleti için bu konuda da erkeğin yanında yer almalıydı. Gökalp'in söz konusu dönemde yazılarında sürekli tekrar ettiği bu tema, Duben ve Behar'a göre, Cumhuriyet'in ilk on yılında, dönemin ulus ideolojisinin köşe taşlarından biri olarak geçerlilik bulacaktı⁴⁴³.

Gökalp'in kadın konusundaki görüşüyle aileye yönelik düşüncesi benzer tezler üzerine kurulmuştu. Kadına yönelik bakışı ve “milli aile” düşüncesi büyük

⁴⁴⁰ Bkz. (437), GÜZEL, s. 859. Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

⁴⁴¹ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 247, 255.

⁴⁴² Bkz. (14), DUBEN, s. 154.

⁴⁴³ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 247.

oranda “medeniyet” ve “hars” ayrımı içinde biçimlenmişti. Gökalp’e göre Türk kadını sahip olduğu değeri ve yeri, İran ve Arap medeniyetlerin etkisiyle kaybetmişti. Ona göre eski Türkler hem demokrat hem de feministler⁴⁴⁴. Kızı Seniha hanıma gönderdiği mektuplarda, kadının sadece çocuk yetiştirmekle sorumlu olmadığını, aynı zamanda milleti eğitmenin ve erkeği doğru yola yöneltmenin de onun görevi olduğunu yazıyordu⁴⁴⁵. Gökalp’te “milli aile”, geçmişteki Türk kültürü üzerine inşa edilmişti. Türklerin aile konusunda da “kendi kültür ve tarihlerine dönmeleri gerektiği”ni düşünüyordu. Böylelikle “milli aile”, “modern ailenin bir kopyası” olmayacaktı⁴⁴⁶. Gökalp’in aileye ve kadına yönelik yaklaşımı ve bunların içinde oluşturulduğu çerçeve, onun *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde söylediği şu sözlerinden anlaşılabilir: “İstikbaldeki Türk ahlâkının esasları millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleri ile beraber, demokrasi ve feminizm olmalıdır”⁴⁴⁷.

⁴⁴⁴ Ziya GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1958, 112-116; Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 56.

⁴⁴⁵ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 236.

⁴⁴⁶ Bkz. (444), GÖKALP, s. 109-113; Zafer TOPRAK, “**The Family, Feminism, and The State During The Young Türk Period, 1908-1918**”, Varier Turcica, XIII, Editions 1515, İstanbul-Paris, 1991, s. 450; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 121.

⁴⁴⁷ Bkz. (444), GÖKALP, s. 116.

Ali Nüzhet GÖKSEL tarafından hazırlanan *Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri Ve Aile Mektupları* adlı eserde Gökalp’in 1919, 1920 ve 21’de Malta’da sürgündeyken, eşi Vecihe Hanım ve kızları Seniha, Hürriyet ve Türkân hanım ve kardeşi Nihad Bey’e yazdığı mektuplar yer almaktadır. Bu mektuplarda sürekli tekrar eden bir aile duygusu görmek mümkündür. Gökalp, aile sahibi olmanın onu nasıl hayata bağladığından söz etmektedir. Aileye yüklediği anlam kendi kişisel varoluşunun yanı sıra milletin varoluşuyla da çok bağlantılı gözükmektedir. Ayrıca, mektuplarda kendini hep dâhil ettiği bir aile anlatısı görülebilir. Çocuk sahibi olma, çocuğun eğitimi ve terbiyesi konuları mektuplarda sıklıkla yer alan diğer temalardır. Kızlarının eğitimi onun için çok önemlidir. Büyük kızı Seniha’ya yazdığı mektupta küçük kızkardeşi Türkân’a nasıl davranması gerektiği, çocuğun yetiştirilmesinde nelerin önemli olduğunu uzun uzun ayrıntılı olarak anlatmıştır. Gökalp, bu mektuplarda modern bir eğitim biçimini önermektedir: “Çocuk cezadan değil, annesinin, babasının ablalarının sevgisini gaib etmekten korkmalıdır.”, “İşte Türkâmı bu usullerle büyütmelisiniz: Ne hırpalamak, ne şımartmak.” Mektuplarda beden ve ruh hıfzıssıhhasının öneminden de söz edilmiştir. Kardeşi Nihad Bey’e yazdığı mektupta, kendinin esasen mutlu bir mizaca sahip olduğunu ve böyle bir ruh halinin ulus için gerekliliğine dikkati çekmektedir: “İnsaniyetin medeni tekâmülüne, milletimin harsî tekâmülüne kuvvetli imanım var. Bu iki tekâmülün neticesi vatanımız için şübhesiz hayirdir. İşte benim nikbinliğimin, bu iki esasa istinad ediyor. Bazıları gibi, yalnız hissen, mizacen, nikbin değilim. Hissen ve mizacen nikbin olduğum gibi, ilmen ve felsefeten de nikbinim. Bence, Türkler’i kurtaracak böyle ilmî bir nikbinliktir.”. Dolayısıyla Gökalp’in kendi mizacı ve ulusun ruh halı arasında kurduğu ilişki bu mektuplarda görülmektedir. Ali Nüzhet GÖKSEL (Hazırlayan), **Ziya Gökalp’in Neşredilmemiş Yedi Eseri Ve Aile Mektupları**, Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyatı No: 4, Gökalp Külliyyatı Nu. 3, Işıl Matbaası, İstanbul, 1956.

Yukarıda belirtildiği gibi, Gökalp'le aynı dönemde benzer görüşleri taşıyan başka düşünürlerden söz etmek olasıdır. İkinci Meşrutiyet döneminin bilinen kişilerinden olan Celal Nuri İleri 1915'te yazdığı *Kadınlarımız* adlı eserde anneliğin, çocuk yetiştirmenin vatani ve milli bir görev olduğuna vurgu yapıyordu. Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan *İctihad Dergisi*'ndeki makalelerde, kadınlarla ilgili radikal ve önemli fikirler öne sürülüyordu. Abdullah Cevdet de kadınların diğer haklarının ve sorumluluklarının yanı sıra onun başlıca işinin çocukların yetiştirilmesi olduğunu düşünüyordu⁴⁴⁸. Yine Selâhaddin Asım, 1910'da yazdığı, *Türk Kadınının Tereddidi (Soysuzlaşması) Yahut Karılaştık* adlı kitabında, Türklerin Müslüman olmalarından sonra Türk kadınlığının ilerleyemediği, kadınların o günkü konumlarından dinin sorumlu olduğu görüşünü savunmaktaydı. Durakbaşa, Selâhaddin Asım'ın kadınların annelik işlevine daha kapsamlı düşündüğünü belirtmektedir. Ona göre Selâhaddin Asım, kadınların annelik işlevlerini yalnızca doğurganlık olarak değil, “onların görevlerini toplumun anneliğine doğru genişletmek gerektiği”ni savunuyordu. Ahmed Cevad'ın 1913'de yayımlanan *Bizde Kadın* adlı yapıtında da benzer görüş ileri sürülmekteydi⁴⁴⁹. Ahmed Cevad kadınların bulunduğu durumdan ve aile hayatından açıkça erkekleri sorumlu görüyor ve erkeklerden yakınıyordu: “Ah, ne zaman ciddi bir surette bu vaziyet-i içtimaiyenin vahametini düşüneceğiz ve heyet-i içtimaiyemizi her gün biraz hayattan, insanlıktan, hürriyet ve istiklalden uzaklaştıran miskin ve gafilce itiyatları terke karar vereceğiz? Ne zaman validemiz, hemşiremiz, zevcemiz, refikamız, muhibbemiz kadının hakiki oğlu, hakiki kardeşi, hakiki refiki, hakiki dostu olacağız? Ne zaman elele vererek şu bina-yı içtimaiyenin ittifak-ı cehdü meram ile takviye ve tecdidine çalışacağız.”⁴⁵⁰ Ahmed Cevad kadınların, uygarlaşma ve modernleşme projesinde çok önemli bir unsur ve güç olduğunu (ki ona göre kadınlar bu açıdan erkeklerden daha güven vericidirler.) ve kadınları özel alanla sınırlamanın, erkeklerin uygarlaşma yönündeki mücadelesine zarar vereceğini şu sözlerle ifade etmektedir:

⁴⁴⁸ Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 60; Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 236.

⁴⁴⁹ Bkz. (417), DURAKBAŞA s. 40; Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 60-61.

⁴⁵⁰ Ahmet CEVAD, “**Bizde Kadın, (1913)**”, Hazırlayan: Hayrünnisa Köni, Mart 1988, Tarih ve Toplum Dergisi Eki, s. 8.

“O mühim kuvvet, hatta bizimkinden daha daha ehemmiyetli olan kuvvet muattal bırakılırsa, emin olalım ki temeddüne matuf bütün mesaimiz boşa gidecektir. Kadının valide, zevce, hemşire, refika ve muhibbe sıfatlarıyla daima erkeğin nısıf (yarım) mevcudiyetini temsil ettiğini anlamalıyız....”⁴⁵¹

Aile teması, son dönem Osmanlı basınında, gazete ve dergi makalelerinde çok çeşitli biçimlerde ve çok sıklıkla gündeme gelebiliyordu. Bu yayınlarda Türk ailesindeki sorunlara, görücü usulü evliliğe, çokeşliliğe, evdeki dengesiz işbölümüne, kadın-erkek ilişkilerindeki eşitsizliklere değiniliyordu. Türk ailesi farklı toplumlardaki aile biçimleriyle, Avrupa, Amerika ve hatta Japonya’daki aile yapılarıyla kıyaslanıyordu. Tüm bunlardan ailenin ve ulusun bir bütün ve birbirine doğrudan bağlı olduğu, birinin iyi olmadan diğerrinin de olamayacağı, dolayısıyla “ailenin çöküşünün kaçınılmaz olarak ulusun çöküşü”nü getireceği sonucuna varılıyordu⁴⁵². Ailenin milletle kurulan özdeşliği, Duben’in belirttiği gibi, söz konusu dönemin popüler yazınında da görülebiliyordu. Hüseyin Rahmi Gürpınar tarafından yayımlanan piyeste yazar kahramanın ağzından seyirciye şunları söylüyordu: “çocuk yetiştirmek millete yapılan en büyük hizmetlerden biridir.”⁴⁵³

Osmanlı kadınlarının sesini duyurmayı ilke edinen ve sahibi, yazı kadrosuyla bir kadın dergisi olan Kadınlar Dünyası Dergi’sinde ise aileyle millet arasında ilişkinin niteliğinden söz edilirken: “aile milletin, cemiyet-i beşeriyenin, küçülmüş ufak bir mikyeesidir (ölçü)”⁴⁵⁴, yani milletin ve insan toplumunun en küçük birimidir denilmekteydi. Dergide bir milletin gelişmişlik düzeyinin ve yaşama biçiminin anlaşılmasında en önemli göstergenin aile yaşamı olduğu saptamasında bulunulmaktaydı. Aileyle millet arasındaki güçlü ve organik bağ şu şekilde ifade edilmekteydi:

“Aile hayat-ı milliyeyi de temin etmiş oluyor. Esasen aileler olmasaydı milletler de vücut bulamazdı. Milletlerin ruh-ı hayat-ı ailedir. Milletlerin hacir-i ibtidaiyesi

⁴⁵¹ Bkz. (417), DURAKBAŞA (Aktaran), s. 40.

⁴⁵² Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 211.

⁴⁵³ A.g.e., s. 247.

(temel taşı) ailedir. O halde aile demek, millet demektir. Millet demek, aile demektir.” Bu iki şey birbirinin eşi ve ikizidir. Bu durumda, “eğer bir millet iyi kurulmamış ise, o milleti teşkil eden aileler fena bir haldedir.”⁴⁵⁵

Duben ve Behar’a göre, bu dönemde aile hayatı konusunda yukarıdaki olumsuz görüşlere karşın, Türklere aile hayatı konusunda farklı fikirler de ileri sürülmekteydi. Diğer bir ifadeyle aile konusunda olumsuz görüş herkes tarafından paylaşılmamaktaydı. Bu kişiler bu konuda Avrupa’yı örnek almamaktaydı ve Türk aile yapısının üstün olduğunu ileri sürmekteydiler. Bunlardan biri Ahmet Mithat Efendi’ydi. Ahmet Mithat Efendi kadınların eğitimlerinin ihmal edildiğini düşünse de, temelde Osmanlı aile yapısını olumlu buluyordu, hatta övebiliyordu. Yine Duben ve Behar’a göre Kadınlar Dünyası Dergisi’nde 1913’te çıkan yazılarda Osmanlı aile yapısının “birkaç istisna dışında” sorun taşımadığı, doyurucu olduğu ifade ediliyordu⁴⁵⁶.

Kadınlar ve aile konusunda yapılan tüm yukarıdaki tartışmalar ve şikâyetler belli nitelikler taşıyordu. Kandiyoti, söz konusu dönemde kadınların toplumdaki konumlarını ve aile yapısını “protesto” edenlerin önemli bir bölümünün üst ve orta sınıf erkekler olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu “erkek feminizmi olgusu” Ortadoğu’nun başka ülkelerinde ve genel olarak üçüncü Dünya ülkelerinde de görülebilirdi. Örneğin Jayawardena, bu tür feminist hareketleri bu ülkelerdeki emperyalizm karşıtı ve milliyetçi mücadelelere, modernliğe duyulan ilgiye, laikleşme sürecine ve sosyal reform düşüncesine bağlamaktaydı. Tüm bunlar aynı zaman “aydın” bir “yerli orta sınıf”ın ortaya çıkmasıyla da bağlantılıydı⁴⁵⁷. Kandiyoti’ye göre Müslüman toplumlarda ilk feminist hareketlerin temel bir özelliği, bu tür hareketlerin “İslam’la uyum sağlama çabası”nın yanı sıra kadınlara ilişkin düşünce ve kaygılarının, “daha sağlıklı ve daha fazla hayatıyeti olan bir ulus üretecek yeni bir aile arayışına denk düşmesi”ydi⁴⁵⁸.

⁴⁵⁴ Bkz. (408), ÇAKIR, s.188.

⁴⁵⁵ A. g. e., s. 188-189; Bkz. (14), DUBEN, s. 155.

⁴⁵⁶ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 212.

⁴⁵⁷ Bkz. (1), KANDİYOTİ, s. 173.

⁴⁵⁸ Bkz. (383), DURAKBAŞA (Aktaran), s. 90.

Ailenin millet ve ulus temasıyla ilintili ele alınışı, Gökalp'in "milli aile" düşüncesini somutlayan gelişmelerden biri 1917 Aile Kanunuydu. Abadan-Unat'a göre Gökalp kararnameden önce, kadınlar için evlenme, boşanma ve miras konularında eşit haklar gerektiğini açıkça ifade etmeye başlamıştı, dolayısıyla kararnamede onun etkisi önemliydi⁴⁵⁹. Toprak, kadınlarla ve aileyle ilgili ideolojinin belirgin bir biçim almasının, 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara el koyduğu dönemde mümkün olduğunu belirtmektedir. Ona göre İttihatçılar milliyetçi görüşün kadınlara ilişkin bakışını kendi aile politikasının parçası haline getirmişti. Dolayısıyla 1917 Aile Kanunu böyle bir politikanın sonucu olarak görülebilir⁴⁶⁰.

1917 tarihli Aile Kanunu, Osmanlıda yaşayan çeşitli etnik ve dini grupların aile ve evlilik hukuklarına, devletin müdahalesi anlamına geliyordu. Tüm Osmanlı nüfusunu kapsıyordu. Kanunla evlenmeden önce bildirim zorunluluğu getirilmişti. Böylelikle evlilik sözleşmesinin ilanı kamusal bir alana taşındığı gibi resmi bir nitelikte almış olacaktı. Kanunda kadınlara kocalarını boşayabilecekleri belirli haklar tanınmıştı. Erkekteki fiziksel ve ruhsal bozukluklar, evin geçimini sağlayamama durumları, kanunda, kadınların boşanma hakkı talep edecekleri durumlar olarak ifade ediliyordu. Çok eşlilik konusu kanunun en önemli maddelerindendi. Kanun çok eşlilik için ilk eşin onayı koşulunu getiriyordu⁴⁶¹. Türkçüler ve Batıcılar kanunu yeterli bulmuyorlardı. Kanun Müslümanları da diğer dini grupları da memnun edememişti⁴⁶². Duben ve Behar'ın belirttikleri gibi 1917 Aile Kanuna tamamen laik bir hukuka dayanmasa da bu yönde bir adımdı. Kanun daha sonra Cumhuriyet'in 1926'da çıkardığı Medeni Kanunun'un da öncüsü niteliğindediydi⁴⁶³. Yine de 1926 Medeni Kanun'u, evlilik ve ailenin laikleştirilmesi yönünde temel bir farklılığa ve kopuşa işaret etmekteydi⁴⁶⁴.

⁴⁵⁹ Bkz. (408), ABADAN-UNAT, s. 11.

⁴⁶⁰ Bkz. (1), KANDİYOTİ (Aktaran), s. 175.

⁴⁶¹ Bkz. (408), ABADAN-UNAT, s. 11; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 100; Bkz. (418), KURNAZ, s. 110-111; Bkz. (446), TOPRAK, s. 450.

⁴⁶² Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 48.

⁴⁶³ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, 228-229.

⁴⁶⁴ Bkz. (1), KANDİYOTİ, s. 175.

Sonuç olarak, Osmanlının son döneminde aile konusu farklı çevrelerin ilgisini toplamaktaydı. Kadınlar, çıkardıkları dergilerde kendi aile yaşantılarından yakınıp, bu konuda değişim istemekteydiler. Son dönem Osmanlı aydın ve yazarları aile hayatına büyük önem verip ve aile konusunda görüşlerini açıkça dile getmekteydiler. Bu dönemde aile üzerine düşünenlerin ya da yazarların hemen hepsinin anlaştıkları nokta: “Osmanlı toplumunda hissedilen Doğu-Batı gerginliğinin odak noktalarından birinin aile olduğuydu.”⁴⁶⁵

4.4. “Yeni Kadınlar” Düşüncesi

İkinci Meşrutiyet sonrası belirgin bir ivme kazanan millet ve ulus düşüncesi ile artan modernleşme çabaları, kadının aile ve toplum içindeki konumu, çok eşlilik ve görücü usulü evlilik, çocuğun toplumdaki yeri, çocuk yetiştirme usulleri, evin bakımı ve görgü kuralları gibi daha önce ön planda olmayan çeşitli konuların gündeme gelmesine kaynaklık etmiştir⁴⁶⁶. Osmanlının son döneminden başlayarak, Cumhuriyet’in ilk döneminde merkezi bir konuma gelen “yeni kadınlar” düşüncesi tüm bu değişimlerin sonucu olarak görülebilirdi. “yeni kadınlar” düşüncesinin ortaya çıkışında yüzyılın sonundaki kadın hareketinin talepleri de belirleyici olmuştur. Dönemin kadın hareketi, kadının “sadece anne ve eş kimliklerine değil, çeşitli kimlik ve rollere sahip olması gerektiği”ni vurgulamaktaydı. Çakır’a göre bununla, “yeni kadın” imajının kadınlara benimsetildikten sonra toplumun tümünde genel bir değişime gidilmesi amaçlanıyordu⁴⁶⁷.

“Yeni kadınlar” düşüncesi “milli aile” görüşüne benzer bir biçimde millet ve ulus paradigması içinde formüle edilmişti. “Yeni kadın” idealiyle amaçlanan “Türk kadının özünün yeniden açığa çıkarılması”ydı. Bu nedenle “yeni kadınlar” düşüncesi Osmanlının son ve Cumhuriyet’in ilk döneminde, “kadınlığın” dönemin millet-ulus

⁴⁶⁵ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 209.

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 17.

⁴⁶⁷ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 316.

paradigması içinde yeniden inşası anlamına geliyordu⁴⁶⁸. Durakbaşa, Cumhuriyet'in "yeni kadınlar" düşüncesinde dönemin erkeklerinin rolünün unutmaması gerektiğine dikkati çekmektedir. Cumhuriyet modernleşmesinin "yeni kadın"ları, "yeni adam"ların eşlerini, yoldaşlarını yaratmak için erkekler tarafından kurgulanmış bir modernleşme ideolojisine" dayanmaktaydı⁴⁶⁹. 1930'lu ve 1940'lı yılların "Yeni Adam" adlı haftalık gazetesinde İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "yeni adam"ın niteliklerini; "tabiatın kuvvetlerini toplum yararına kullanan, ihtisas sahibi, toplumcu, endüstriçi, sporcu bir insan olarak" sıralamaktaydı⁴⁷⁰. Baltacıoğlu'nun söylediklerine bakılırsa, "yeni adam"ın görevleri arasında evin ve ailenin dışındaki alan daha belirleyicidir. Ayrıca "yeni adam"dan beklenenlerden birinin "endüstriçi" olması, söz konusu dönemin iktisadi düşüncesini ve beklentisini yansıtmaktadır. Daha ilginç olan "yeni adam"ın sporcu olarak tanımlanmasıdır. Burada erkeklere yönelik de "yeni bir beden" düşüncesi görülebilmektedir. Baltacıoğlu "yeni kadın idealini" de şöyle anlatmaktaydı:

"Yeni kadın ev kadını değildir. Öncelikle müstahsildir. Artık yalnızca tüketen kadın tipi ne ekonomik olarak ne de ahlaki olarak daha fazla savunulabilir. Yeni kadın çocuklarına laik terbiye verebilecek, erkeğe layık bir hayat arkadaşı olabilecek müspet kafalı bir kadındır. Yeni kadın erkeğe göre menfi bir cins olmaktan çıkıp, tamamlayıcı, bütünleyici bir eş, arkadaş fikrine yerleşiyor. Yeni kadın yeni beden düşüncesini de beraberinde getiriyor. Nazenin, kırılğan, hastalıklı bir güzellik değil, güç, sağlık, çeviklik, başarı ile özdeşleşen diri bir güzellik."⁴⁷¹

Baltacıoğlu'nun "yeni kadınlar"dan beklentisi, onların sadece anne ve eş olmaları değil, "iyi anne" ve "iyi eş" olmalarıydı. Ayrıca, erkeklerden beklediğinden daha açık bir biçimde kadınlardan "yeni bir beden" talebinde bulunuyordu. Bu durumda "yeni kadın" hem annelik ve eşlik görevlerini iyi yapmalıydı hem de güzel

⁴⁶⁸ Bkz. (411), BAYKAN-ÖTÜŞ-BASKETT, s. 30.

⁴⁶⁹ Bkz. (417), DURAKBAŞA, s. 50.

⁴⁷⁰ Bkz. (417) DURAKBAŞA (Aktaran), s. 43.

ve sağlıklı olmalıydı. Bu aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk döneminde etkisi belirgin hissedilen öjeni düşüncesinin izlerini taşıyan bir söylemdir. Burada Baltacıoğlu, kadınları ağırlıklı ev ve özel yaşamla bağlantılı tanımlasa da kadınların evdeki üretimlerinin onun için çok fazla önemi de yok gibi gözükmektedir. Cumhuriyet'in "yeni kadın" düşüncesinde, belirleyici bir özellik, "yeni kadın"ın eğitilmiş, Baltacıoğlu'nun deyimiyle "müstahsil" olmasıydı⁴⁷². Aslında kadınların eğitimi konusu Osmanlı'nın son döneminden başlayarak temel bir talep ve tartışma konusu olarak gündemde yer almaktaydı.

Kadıoğlu'na göre söz konusu dönemde kadınların eğitimlerine yapılan vurgu, genellikle "kadın doğasının dolaylı bir parçası" olarak görülen kadınların "bilmezliğinin" ve "cehaletinin" sonuçlarına da bağlanmaktaydı. Farklı bir anlatımla, böyle düşünenlere göre, kadınların eğitimsizliği, onların "kadın oluşları"na içkin bir durumdu. Bu dönemde kadınların eğitim talebi doğrudan kadınlar tarafından da dile getirilmekteydi. Dönemin dergilerinde kadınların eğitimlerine yönelik düşünce ve isteklere yer verilirken, bazı kadınlar tarafından, kadınların "iyi anne", "iyi eş" ve "iyi Müslüman" olmaları için eğitilmeleri gerektiğine vurgu yapılıyordu. Kadıoğlu bunun kadınların sorunlarının aileyle sınırlanarak tanımlandığını gösterdiğini belirtmektedir⁴⁷³.

Kadınların eğitimi konusu, Halide Edib Adıvar ve dönemin eğitilmiş olan diğer kadınları tarafından da ana bir tema olarak gündeme getirilmekteydi. Özellikle Adıvar'ın yazılarında bu vurgu çok açık görülebilirdi⁴⁷⁴. Kadıoğlu'na göre, dönemin eğitilmiş kadınları içinde buldukları aile sistemine karşı seslerini yükseltmeye

⁴⁷¹ Bkz. (417), DURAKBAŞA (Aktaran), s. 43.

⁴⁷² Pedagog ve öğretmen olan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), özellikle 1910'dan itibaren eğitim konusunda radikal görüşler ileri sürmüştür. Baltacıoğlu, *İçtimai Mektep* (1932) adlı eserinde eğitimi çok yönlü, "içtimai ve ruhi cepheleriyle" ele almaktadır. 1933-1942 yılları arasında yayınlanan, *Yeni Adam* gazetesi onun tarafından çıkarılmıştır. Bkz. Duygu KÖKSAL, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye: Ulusun "Çocukluğu"', Toplumsal Tarih Dergisi, Nisan 1997, İstanbul, s. 7.

⁴⁷³ Ayşe KADIOĞLU, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98 içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 92.

⁴⁷⁴ Elif Ekin AKŞİT, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 84.

başlamışlardı, ancak eğitilmiş erkeklerin söyleminde olduğu gibi, bu kadınların söyleminde de ilerleme ve eğitim konusu öne çıkmaktaydı, dolayısıyla kadınların “eş” ve “anne” kimlikleri geri planda kalıyordu, esas olarak tartışılmıyordu⁴⁷⁵.

Osmanlı'nın son döneminde kadınların konumlarının iyileştirilmesini amaçlayan reform fikirleri temelde kadınların eğitime odaklı formüle edilmişti. Eğitimde ise esas olarak amaçlanan; kadınların, kadınlar ve erkekler arasındaki geleneksel işbölümünde kendilerine biçilen analık rolünü daha iyi yerine getirmeleriydi. Durakbaşa bunu tamamen olumsuz ya da önemsiz bir durum olarak değerlendirmemektedir, tersine kadınların sosyal reformlarda “aydınlanmış anneler” olarak esaslı bir işlev yüklenmesi” biçiminde de yorumlanabileceğini vurgulamaktadır⁴⁷⁶. Söz konusu dönemde kadınların “iyi anneler ve eşler” olmaları için eğitim, şart ve işlevsel görülse de, Çakır'a göre bu durum aynı zamanda kadınların sadece anne ve ev kadını rolleriyle sınırlı kalmayıp, bu rolleri aşmalarına da yol açmıştır. Kadınlar eğitim yoluyla ve sonucunda farklı kimlik taleplerinde bulunabilirlerdi⁴⁷⁷. Kadınların eğitimi konusu, modernleşme ve reform hareketleri içindeki anlamının yanı sıra dönemin cinsiyet politikasının kurulduğu bir alan olarak da gözükmektedir. Ondukuzuncu yüzyılın ikinci yarısında açılan Kız Sanayi Mektepleri ve Cumhuriyet'in ilk döneminde Kız Enstitülerinin Kuruluşu, bu dönemlerin cinsiyet ideolojisinin eğitim alanında nasıl kurulduğunu görmemiz için iyi örnekler olabilir.

Osmanlı'da 1838/39'da ilk rüştiye mektepleriyle birlikte erkeklere yönelik yaygın eğitime başlanmıştır⁴⁷⁸. Kızların eğitim alabileceği ilk rüştiyenin açılışı ise 1858-59 öğretim yılına denk gelmiştir. Bundan önce kadınların kamusal alanda, devletçe eğitimi ancak saraydaki cariyelerle sınırlıydı. Ayrıca kadınlara yönelik etnik ve dini okulların varlığı, çok daha öncelere götürülebilirdi⁴⁷⁹. Dolayısıyla kadınlar açısından kamusal eğitim hem cinsiyet ve sınıf hem de etnik ve dini yönden bir

⁴⁷⁵ Bkz. (473), KADIOĞLU (Aktaran), s. 93.

⁴⁷⁶ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 104.

⁴⁷⁷ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 319.

⁴⁷⁸ Bkz. (474), AKŞİT, s. 89.

⁴⁷⁹ A.g.e., s. 74, 85.

sınırlılığı taşımaktaydı. Bu nedenle Osmanlı’da 1865 yılında kızlar için açılan sanayi mektepleri (aynı zamanda erkekler için de açılmıştı) temel bir adımdı.

Kız Sanayi Mektepleri gerek kuruluş amaçları ve gerekse uygulamaları yönünden birçok özelliği bir arada taşımaktaydı. Bu okullar hem Osmanlı’nın modernlik projesinin hedeflerini taşımaktaydı hem de devletin eğitimde merkezileşmesini göstermekteydi. Bu yolla kadınlar devletin modernleşme planlarına katıldıkları gibi kadınların eğitimi konusu da modernleşme olarak sunulmaktaydı. Sanayi “devlet söyleminin önemli bir parçası haline” gelmişti. Devletin modernleşmesi, ilerlemesi konusu aynı zamanda kadınların sanayiye “hazırlanması” gibi bir boyutu da gerektirmekteydi.

Farklı uygulamalar görmek mümkün olsa da, Kız Sanayi Mektepleri’ne gelen “kızlar” esas olarak okuma-yazmaya sahip değillerdi. Bu okullarda okuma-yazmayla birlikte, Farsça, Arapça gibi dersler ve bilim dersleri görmekteydiler. Akşit’e göre 1900’den itibaren vurgu elişine yapılmaktaydı. Okullarda verilen eğitimin temel özelliği, “alt sınıftan Müslüman” kızların yaygın eğitiminin hedeflenmesiydi. Bununla birlikte, Kız Sanayi Mektepleri farklı milletlerden “öksüz kızlar”ı da almaktaydı. Okulda verilen eğitim başından beri dini bir nitelik göstermemiştir⁴⁸⁰. Kız Sanayi Mekteplerine gelen “kızların” diğer bir özelliği yaşlarıyla, şehirli olma özellikleridir. On üç ve on yedi yaş grubunda kızlar bu okullarda bulunmaktaydılar ve köy kökenli değillerdi⁴⁸¹.

Elişi dersi bu okullarda eğitimin önemli bir yönünü oluştursa da, dil dersleri, matematik, hat sanatı, müzik dersi devamlılık gösteren dersler arasındaydı. Toplam dört yıllık olan bu okullarda, son üç yılda, etik ve yönetim dersleriyle birlikte sağlık, coğrafya, tarih ve çizim dersleri de verilmekteydi. Derslere bakıldığında, yukarıda sözü edilen, kentlilik, sınıf, yaş, din ve milliyet odağı dışında, okulların temel bir özelliği cinsiyet bağlamında ortaya çıkmaktaydı. 1920’de kapanan Kız Sanayi Mektepleri, Osmanlı’nın son zamanlarında başlayan ve daha sonra Cumhuriyet’in ilk

⁴⁸⁰ A.g.e., s. 74-75, 93-94.

döneminde devam edecek olan “yeni, genç bir kadın tipi”nin oluşumuna hizmet etmişti. Kadınlar eğitim yoluyla devletin merkezi yönetiminin içine alındıkları, Foucault’nun deyişiyse devletin yönetim politikğine dâhil edildikleri gibi, modernleşmenin ve dönüşümün “neferi” olarak konumlarını alacaklardı⁴⁸².

1920’lerin ortalarından itibaren dünyada yaşanan iktisadi bunalım⁴⁸³ Türkiye’yi de etkilemiştir. Dolayısıyla evin dışındaki bir sanayi üretiminin yanı sıra evdeki üretim ve evdeki ekonomi de giderek daha çok önem kazanmaktaydı. Kız Enstitülerinin kuruluş tarihi olan 1929 bu açıdan dikkati çekmekteydi. Bu enstitülerin açılışına, dünyadaki ve Türkiye’deki ekonomik gelişmelerle birlikte daha temel gerekçeler de bulunabilirdi. Kız Enstitüleri, Ziya Gökalp’in “milli aile” ve “yeni kadın” ideallerinin uygulamaya dönüşmüş biçimi gibiydi⁴⁸⁴. Enstitülerde verilen derslere bakıldığında bu görülebilirdi.

Enstitüde verilen dersler, “yeni bir milleti doğurup yetiştirecek anneler olacak kızlara hitap ediyordu.” Sınıfın ve etnik kimliğin ötesinde yetiştirilen bu kadınlar, “devletin evdeki temsilcisi” olarak düşünölmekteydi. “Geleceğin annelerine yönelik bu standartlaştırılmış eğitim” fikrinin başka ölkelerde de; İtalya, Almanya ve başka devletlerde örnekleri vardı⁴⁸⁵. Verilen derslere bakıldığında, genel olarak “ilmi bir ev kadını”nın yaratılmasının amaçlandığı söylenebilir. Enstitünün verdiği eğitim, kadınları “ailesinin sağlığını ve varlığını koruyabilecek bir ev kadını” ve çocuklarını çağın gerekleri doğrultusunda yetiştirebilecek bir anne olarak eğitmeyi hedeflemekteydi. Enstitülerin, Kız Sanayi Mekteplerinden ayrıldığı noktalardan biri

⁴⁸¹ A.g.e., s. 103.

⁴⁸² A.g.e., s. 95, 110.

⁴⁸³ 1929 ekonomik bunalımının Türkiye’yi de etkilemesi, 1930 yılından itibaren, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde bazı firmaların iflas etmesine ve belirgin bir işsizliğe yol açmıştır. Bkz. Yüksel AKKAYA, “1929 Bunalımı İşsizlik ve Bir Kanun: Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 68, Ağustos 1999, İstanbul, s. 43.

⁴⁸⁴ Bkz. (474), AKŞİT s. 143-144. 1930’ların gazetelerinde, Kız Sanat Enstitüleri’yle ilgili haberlere sıklıkla rastlanmaktaydı. Bu enstitülerin başlıca amacı “iyi ev kadını ve iyi anne yetiştirmek” olarak tanımlanmaktaydı. Bkz. Işık ÖZEL, “1930’ların İstanbul Basınında Kadın”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 31, Temmuz 1996, İstanbul, s. 32.

⁴⁸⁵ Bkz. (474), AKŞİT, s. 145, 158.

buydu. Kadınların evde üretimi ön plana alınmıştı⁴⁸⁶. Enstitülerde verilen çocukların bilimsel ilkeler doğrultusunda yetiştirilmesi dersleri, nüfusun sayı ve nitelikçe geliştirilmesini savunun siyasi ve bilimsel çevreler için, Cumhuriyet'in çocuğa "gelecek nesillerin sağlığına" verdiği değerin kanıtıdır⁴⁸⁷. Sanayi Mekteplerine benzer olarak, enstitüler de özellikle belli bölgelerde "savaş sonrası yalnız ve güçsüz kalan kadınları güçlendirmeyi amaçlıyordu."⁴⁸⁸

Kız Enstitüleri İstanbul, Bursa, Manisa, İzmir, Adana, Trabzon ve Elazığ illerinde kurulmuşlardı. Enstitülerin eğitim programında, yemek pişirme, dikiş-nakış, ev ekonomisi, şapka yapımı, moda dersleriyle özellikle okulun gündüz programına katılanlara verilen, matematik, fizik, tarih ve coğrafya gibi dersler yer almaktaydı. Akşit'e göre, enstitülerde uygulamada önemli farklılıklar vardı. Hem bölgesel hem de gündüz ve akşam sınıflarına bağlı olarak değişik uygulamalara gidilmekteydi. Enstitüye gelen tüm kadınlar moda, ev ekonomisi ve yemek pişirme dersleri alsalar da köylerden gelen kızlar "kendilerine bir iş alanı yaratmak" amacıyla şapka ve çiçek yapımına daha fazla ilgi göstermekteydiler Okulun akşam sınıflarına daha büyük yaştaki kız ve kadınlar devam etmekteydi. Yine de okuldaki yaş grubu on bir, on ikiyle, on yedi yaş arasındaydı. Doğuda yer alan iller dışında, enstitülere sadece ilkokul mezunları kabul edilmekteydi⁴⁸⁹.

İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde, Kız Enstitüleri, Kız Olgunlaşma Enstitülerine ve teknik liselere dönüşme sürecine girmişlerdir. 1960'lı yılların başında ise bu süreç sona ermiştir. Kız Enstitülerini kısaca değerlendirmek gerekirse; 1945'ten sonra Türkiye'de anneliğe yapılan vurguda önemli oranda zayıflama olsa da, Kız Enstitüleri mezunlarının ve onların yetiştirdiği kadınların, yeni kuşakların Türkiye'deki toplumsal kültüre, siyasete ve özellikle kadınlara yönelik eğitime, "kadınlık" ve "ev" kültürüne belirgin etkileri olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyetin ilk döneminde "ilk kuşak genç kızların batılılaşma, modernleşme ve millileşme süreçlerinde oynadıkları birincil rolün anlaşılabilmesi için" Kız Enstitülerinin tarihi

⁴⁸⁶ A.g.e., s. 144.

⁴⁸⁷ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 415.

⁴⁸⁸ Bkz. (474), AKŞİT, s. 153-154, 173,

önemli bir kaynak olarak gözükmektedir. Akşit'in işaret ettiği gibi, Kız Enstitülerinin verdiği yaygın eğitim, bir yandan eve vurgu yaparken, aynı zamanda bu kızların evin dışındaki bir alana çıkmasına, evdeki görevlerinden “geçici bir süre” ve bir parça uzaklaşmasına da yol açmıştır⁴⁹⁰. Bununla birlikte, enstitü dergilerinde, ülkenin modernleşmesiyle kadınların modernleşmesinin bir tutulduğu, “ilmi ev kadınlığı ve milli annelik” vurguları çoğu zaman görülebilirdi⁴⁹¹. Ayrıca, enstitüler kadınlara evin dışına çıkma olanağı verse de, bu durum, Arat'ın belirttiği gibi, bu eğitim almış kadınların dışarıda istihdam edilmelerini sağlayamamıştır. Kadınların formel ekonomiye katılmalarında önemli bir artış görüldüğü daha sonraki yıllarda bile, enstitülü kadınların istihdamı sınırlı kalmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın verilerine göre, 1958-59 ile 1963-64 yılları arasında enstitüden mezun olan kadınlar arasından ancak % 24'ü yüksek eğitime devam etmiştir. Yüzde 30'u aldıkları eğitimle ilişkili olmayan alanlarda çalışırken, % 41'i ise evle sınırlı kalmıştır⁴⁹².

4.5. Dönemin Kadın Hareketi

İkinci Meşrutiyet döneminde belirgin bir biçim alan modernleşme, laikleşme ve devletin merkezileşmesi süreci toplumsal yaşamın; ekonomi, hukuk, eğitim, sağlık ve gündelik yaşamın birçok alanını kapsayan yenileşme hareketlerini gündeme getirmiştir. Çakır'ın belirttiği gibi, Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılda yaşanan çok yönlü yapısal dönüşüm, kadınları ve kadınların yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir. Modernleşmeye paralel olarak kadınların konumu da değişmekteydi. Kadınlar, evdeki anne ve eş rollerinin dışında, toplumsal yaşamda farklı rol ve statüler edinmek üzere talepler ileri sürmekteydiler⁴⁹³.

Osmanlı'da kadınların kendilerini ilk kez tanıtımları basın yoluyla olmuştur. Daha Tanzimat döneminde kadın yazarlar kendilerini basında göstermeye

⁴⁸⁹ A.g.e., s. 156, 146, 149.

⁴⁹⁰ A.g.e., s. 158, 156, 165.

⁴⁹¹ A.g.e., s. 172-173.

⁴⁹² Bkz. (20), ARAT, s. 64.

⁴⁹³ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 22.

başlamışlardır⁴⁹⁴. Kadınların kendilerini ifade etmelerinde, dönemin gazetelerindeki kadınlara yönelik sayfa ve eklerin yanı sıra özellikle de kadın dergileri önemli işlevler görmüştür. 1868’de çıkan *Terakki* gazetesi, aynı gazetenin 1869 yılında kadınlar için çıkardığı eki olan, *Terakki-i Muhadderat*, 1875’te *Ayine*, 1880’de *Aile* ve 1883 yılında çıkan *İnsaniyet*, sahibi ve yazarlarının tümünün kadın olduğu 1886’da yayımlanan *Şükûfezâr*⁴⁹⁵, 1895’te *Hanımlara Mahsus Gazete* ve 1913’te yayın hayatına başlayan *Kadınlar Dünyası*, Sedat Simavi’nin 1919’da çıkardığı *İnci* dergisi bunların bir kısmını oluşturmaktaydı. *Şükûfezar*, Osmanlıda kadınların çıkardığı ilk dergidir⁴⁹⁶. Tüm bunlara bakıldığında, Osmanlı’da kadın hareketinin başlangıcı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına götürülebilmektedir⁴⁹⁷.

Kadınların dergilere gönderdiği mektuplarda, kendi yaşamlarında karşılaştıkları birçok sorun gündeme getiriliyordu. Aile ve toplum içindeki konumlarından şikâyet ediyorlardı, eğitimin kendileri için öneminin farkındaydılar, Osmanlı kadını statü yönünden Batılı kadınlarla karşılaştırıyorlardı. Ancak, kadınlar tarafından Batılı kadının konumunun örnek alınışı, yukarıda da belirtildiği gibi, daha sonra, özellikle İkinci Meşrutiyet ve sonrasında geçmişteki Türk ailesini referans alma biçimine dönüşecekti. Kadınlar çok kadınla evliliği sorguluyorlardı. Ayrıca, dönemin gazete ve dergilerinden, Osmanlı kadınlarının bu dönemde Batı’daki kadın hareketi hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılıyordu⁴⁹⁸. Kadınlar ve dönemin erkek yazarları Batı’daki kadın hareketine farklı bakıyorlardı. Kadınlar bu konuda daha ölçülü ve yumuşak bir tutum gösteriyorlardı. Aynı zamanda yavaş ama kararlı bir reform düşüncesinden yanaydılar. Erkek yazarlarsa Batı’daki kadın

⁴⁹⁴ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 22-24; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 102; Nükhet SİRMAN, “**Feminism in Turkey: A Short History**”, *New Perspectives On Turkey*, No: 1, V3-Fall 1989, İstanbul, s. 5.

⁴⁹⁵ *Şükûfezâr*’ın yayınlandığı 1880’lerin ortaları, kadın konusunun, toplumun batılılaşması ve tüm yönleriyle ilerlemesi bağlamında tartışıldığı, kadınlara ilişkin birkaç yayının ortaya çıktığı (Muhaddarât, Aile gibi) ve Osmanlı’da Darülmuallimât, yani Kız Öğretmen Okulu’nun mezunlarının verilmeye başlandığı bir dönemdir. Aynur DEMİRDİREK, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 7-20; Bkz. (408), ÇAKIR, s. 15.

⁴⁹⁶ Hatice ÖZEN, **Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri: (1868-1990)**, İstanbul, 1990, s. 15-20; Bkz. (495), DEMİRDİREK, s. 7-20; Bkz. (408), ÇAKIR, s. 23-39.

⁴⁹⁷ Bkz. 408), ÇAKIR, s. 8.; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 103; Ş. TEKELİ, “**Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme**”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98* içinde, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 337; Bkz. (418), ZİHNİOĞLU, s. 42.

hareketine daha tepkili davranıyorlardı. Kadınların politikleşmesi ve oy kullanma mücadelesini kendi yazılarında alaycı bir dille ele alıyorlardı. Terakki-i Muhadderat İngiliz gazetelerinin birinde çıkan şu yorumu okuyucularına aktarmıştı:

“Kadınlar da Millet Meclisi üyeliğine hak kazanırsa, bir gün başkan Mecliste “söz filan hanımındır” dediği vakit, o filan hanımın yayında bulunan Meclis üyesinin kalkıp, “filan hanım çocuğuna meme vermekle meşgul bulunduğu Meclise gelememiştir” cevabını vermesine pek de şaşmamalıdır.”⁴⁹⁹

Osmanlı kadınları, kadınların eğitiminin iyileştirilmesi ve kadınların statülerinin yükselmesi için erkeklerle eşit haklara sahip olmasını istemekteydiler. Bu kadınların “erkek tahakkümüne yönelttiği en radikal eleştiri eğitim alanıydı”. Yukarıda da belirtildiği gibi, kadınların eğitiminin milletin ilerlemesi ve çocuk yetiştirmek açısından gerekli olduğu düşünülmekteydi⁵⁰⁰. Kadınlarla benzer görüşte olan, kadın konusunda değişimin gerekliliğini savunan erkekler yazarlar vardı. Tanzimat Edebiyatı’nın önde gelen bu isimleri, özellikle de kadınların eğitimini çok önemsemekteydiler. Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*’da yayınlanan “Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha” adlı makalesinde, bir milletin çöküşünün kadınların eğitimsizliğinden kaynaklandığını savunmaktaydı. Şinasi, *Şair Evlenmesi*’nde (1860) Osmanlı evlilik ve aile sisteminin eksik ve yanlış yönlerini göstermekteydi. *Aile* dergisinde ve *Kadınlar* başlıklı kitabında, Şemseddin Sami, kadınlarda eğitimin öneminden söz edip, öğretmenlik ve hemşirelik gibi alanlarda kadınların çalışması gerektiğini ileri sürmekteydi. Ona göre, Osmanlı’da kadının toplumsal konum olarak “aşağıda” bulunması temelde eğitim görmemesinden kaynaklanmaktadır. Şemseddin Sami, Osmanlı toplumundaki mutluluğun kadının eğitime bağlı olduğunu söylemektedir⁵⁰¹.

⁴⁹⁸ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 24; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 103.

⁴⁹⁹ Bkz. (408), ÇAKIR (Aktaran), s. 24-25.

⁵⁰⁰ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 103.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere, dönemin basınında, daha çok da kadın dergilerinde Osmanlı kadının aile ve toplumdaki konumu hakkında pek çok yazı yazılmış ve kadınlar hakları için dönemin aydınlarının desteğini almışlardır. Üst sınıftan eğitilmiş kadınların ise Osmanlı kadının mücadelesinde özel bir yeri olmuştur. Babaları saray ve devlet idaresinde görevli, varlıklı ve eğitilmiş ailelerden gelen bu kadınlar özel eğitim almış, Arapça, Farsça ve çeşitli batı dillerinin yanı sıra edebiyat, tarih, felsefe konusunda da kendilerini yetiştirmişlerdir. Bunlardan biri Fatma Aliye'dir. Modern Türk edebiyatının ilk kadın yazarı olan Fatma Aliye⁵⁰², tarihçi, devlet adamı ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Fatma Aliye'nin *Muhâzarât* (1891-92) ve *Nisvân-ı İslâm* (1891-92) adlı yapıtlarının yayımlandığı bilinmektedir. *Levâyah-i Hayât* (1897-98) isimli eseri kadın edebiyatının ilk örneklerindedir⁵⁰³. Fatma Aliye kadınların iyi bir durumda olmamalarından ve gelişmemelerinden erkekleri sorumlu tutmaktaydı. Ona göre aslında bu durum medeni ülkelerde de benzerdi. Avrupa'da yazarlık yapan kadınların erkekler tarafından aşağılandığını söylemekteydi. Fatma Aliye, *Meşahir-i Nisvan-ı İslam* (Ünlü İslam Kadınları) adlı kitabında geçmişteki İslam kadınlarının başarılarını anlatmaktaydı. Kadınların kendi tarihlerini araştırmaları gerektiğini düşünüyordu. Muhafazakâr bir çizgide bulunan Fatma Aliye, bir yandan da kadınların bulunduğu duruma ilişkin radikal eleştiriler getirmekteydi⁵⁰⁴. Yukarıda sözü edilen *Levâyah-i Hayât* isimli eserinde ise Tanzimat romanının özelliklerinden olan "müdahil yazar" anlatım tekniğini kullanmaz, dönemin varlıklı, üst sınıf ailelerinde kadın erkek ilişkileri, aile ve evlilik konularını ele alır. Eserde tüm bu konulardaki tartışmalar kadın kahramanlar arasında karşılıklı mektuplaşmalar yoluyla aktarılır. *Levâyah-i*

⁵⁰¹ Bkz. (383), DURAKBAŞA (Aktaran), s. 104-105; Bernard CAPORAL, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s. 71-73.

⁵⁰² Tülay Gençtürk Demircioğlu tarafından hazırlanan ve çevrilen, Fatma Aliye'nin *Hayattan Sahneler (Levâyah-i Hayât)* adlı eserinin önsöz yazısında, Fatma Aliye'nin ilk kadın romancımız olduğu görüşünün, Zehra Toska tarafından ortaya çıkarılan Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan* (1877) eseri tarafından tartışmalı hale getirildiği belirtilmektedir. Fatma Aliye, **Hayattan Sahneler (Levâyah-i Hayât)**, Hazırlayan ve Çeviren: Tülay Gençtürk Demircioğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, (Önsöz içinde) Ayrıca, Bkz. Zafer Hanım, **Aşk-ı Vatan**, Haz. Zehra Toska, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1994.

⁵⁰³ Fatma Aliye, **Hayattan Sahneler (Levâyah-i Hayât)** Önsöz içinde, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.

⁵⁰⁴ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 29, 30; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 106.

Hayât kitap olarak yayımlandıktan sonra Hanımlara Mahsus Gazete’de tefrika⁵⁰⁵ edilir. Eser aralarında üçünün evli olduğu akraba beş kadının birbirine yazdığı onbir mektuptan oluşmaktadır. Fatma Aliye’nin eserinin dördüncü mektubu, mutsuz bir kadın kahraman olan Fehame tarafından yazılmıştır.

“... Bir zamanlar herkesi sevebilen kalbim, bugün nefret hissinden başkasını gösteremiyor. Haz yerine oraya tikslenme yerleşti. Sevmek yerine sevmemek, üzölmek yerine katılık, ağlamak yerine donukluk, gülmek yerine susmak! Bir zamanlar Mehabe⁵⁰⁶, evlenen bir erkeğın görevini düşünmesi gerektiğini söyledin. Evet, bir kadının eşinden beklediğinin yalnız bir dilim ekmekle bir kat elbise değil, arkadaşlık ve uyum olduğunu ben de biliyorum. Demek istediğim eşimden böyle bir şey isteme hakkımın olmadığıdır. O adam beni yedirmek ve giydirmek sözüyle almıştır ve şimdiye kadar da aç ve çıplak bırakmamıştır. Bunun dışında, beni memnun etmek, arzu ve heveslerime hizmet etmekte mecburiyeti var mı? Bunları ancak erkeğın karısına olan sevgisi, bağlılığı yaptırabilir...”⁵⁰⁷

Kadın konusuna bu dönemde çok farklı çevreler ilgi göstermekteydi. Kadınların yaşadıkları sorunlardan ve düşük statülerinden neyin sorumlu olduğu konusunda ayrı bakış açıları mevcuttu. Fatma Aliye ve Şemsettin Sami gibi yazarlar daha fazla İslamdan hareket ederken, Ziya Gökalp kendi “milli aile” görüşü çerçevesinde Türklerin Müslümanlıktan önceki aile durumlarına ve kadın-erkek eşitliğine dönmesi gerektiğini savunuyordu⁵⁰⁸. Tüm yukarıdaki grupların kadınlarla ilgili üzerinde anlaştıkları temel bir başlık kadınların eğitimi konusuydu. Gazete ve dergilere yazan kadınlar bu konuda çok açık taleplerde bulunmaktaydı. Eğitim, erkek tahakkümüne karşı önemli bir savunma alanı olarak gözüküyordu. Dönemin kadın ve erkek yazarları kadınların eğitimsizliği problemini temel bir sorun olarak ileri

⁵⁰⁵ Bkz. (502), FATMA ALİYE, A.g.e.,

⁵⁰⁶ Mehabe mektubun yazıldığı kadındır. Bkz. (502), FATMA ALİYE, s. 14-15.

⁵⁰⁷ Bkz. (502), FATMA ALİYE, s. 14-15.

⁵⁰⁸ Bkz. (444), GÖKALP, s. 109-116; Bkz. (408), TAŞKIRAN, s. 56; Bkz. (446), TOPRAK, s. 450.

sürüyorlardı. Eğitim ise önemli oranda kadınların “annelik” görevini daha iyi ve doğru yapmaları üzere düşünülüyordu. Bu düşünce geniş mutabakat bulabiliyordu.

İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte artarak süren milliyetçilik, uluslaşma ve ilerleme tartışmalarına bağlı olarak Osmanlı kadınlarında da belirgin bir politikleşmeden söz edilebilirdi. Yukarıda da görüleceği üzere, kadınlar çıkardıkları gazete ve dergilerde kendilerini bireysel olarak ifade etmede bir kamusal alan oluşturmuşlardı. Ama bir araya gelme ve toplumsal alanda daha fazla söz sahibi olma ihtiyacı aynı zamanda bu dönemde çeşitli kadın cemiyetlerini, örgütlerini gündeme getirmiştir. Kadınlar tarafından kurulan cemiyet ve örgütler, dönemin kadın hareketinin önemli bir yönünü oluşturmaktaydı⁵⁰⁹. Ayrıca, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı kadınların aile ve toplum içindeki rollerini daha fazla ön plana çıkarmıştı. Kadınlar bu dönemde birçok işi üstlenmek durumunda kalmışlardır. Toprak’ın ifade ettiği gibi kadınlar daha önce dışlandıkları alanlara, erkeklere ait olan işlere⁵¹⁰ girmeye başlamışlardı. Türk milliyetçiliğinin bu dönemde yeni bir ideoloji olarak doğuşunda, ideolojiye dönüşmesinde kadın hareketinin, kadınların faaliyetlerinin belirgin etkisi görülebilirdi⁵¹¹.

Bu dönemde kadınlar tarafından kurulan, farklı nitelikte birçok kadın derneği bulunmaktadır. Yardım ve eğitim amaçlı dernekler, kültürel amaçlı, ülke sorunlarına çözüm aramak ya da ülkeyi savunmak amacıyla kurulmuş dernekler, feminist kadın dernekleri, siyasal amaçlı ve siyasi partilerin kadın örgütleri dönemin kadın dernekleri arasındaydı. Osmanlı’da kadınların ilk örgütlendikleri yer yardım dernekleri olmuştur. Çakır’ın belirttiği gibi, kadınlar bu derneklerde edindikleri deneyimi daha sonraki mücadelelerine taşımışlardır. Yardım dernekleri çok genel olarak kadın ve çocuklara yardım etmek amacını taşıyorlardı. 1898’de Selanik’te

⁵⁰⁹ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 106; Bkz. (408), ÇAKIR, s. 43. Bkz. Serpil ÇAKIR, “**Osmanlı Kadın Dernekleri**”, Toplum ve Bilim, S: 53 Bahar 1991, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

⁵¹⁰ Kadınlar, İstanbul’da devletin ve belediyenin istihdamında, fabrika işçiliği, sokak temizliği, hatta bazı bölgelerde kuaförlük işinde çalışanlar olarak yer almaktaydılar. Şehrin dış mahallerinde yaşayan kadınlar ise ürettikleri ürünleri şehrin merkezine getirip satmaktaydı. Galata’da bu dönemde kadın satıcılara özgü bir pazar olan Galata pazarı kurulmuştur. Bkz. (446), TOPRAK, s. 448.

⁵¹¹ A.g.m., s. 445-446; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 107.

Emine Semiye tarafından kurulan, “Şevkat-i Nisvan”, aynı yerde 1908’de kurulan, “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi” bu yardım derneklerindendi. Selanik’te yayınlanan Kadın dergisi dernek hakkında “Yetim ve biçarelere kol uzatan sefaleti saadete, cehaleti irfan ve kemalata kalb etmeğe çalışan ve milleti millet etmek için kadınlığı ihyaya bezl-i himemat eyleyen (çalışan) cemiyet-i hayriye-i nisvaniyeden Osmanlı Kadınları Şevkat Cemiyet-i Hayriyesi...”⁵¹² diye anlatılmaktaydı.

Ayrıca, bu dönemde kadın derneklerinin önemli bir bölümü yardım ya da hayır derneği niteliğini taşımaktaydı. 1908’de Fatma Aliye’nin kurduğu “Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti”, 1911 yılında Dr. Besim Ömer Paşa tarafından kurulan, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti”, 1913’te “Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti”, “Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti” ve 1915’te kurulan “Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti” gibi dernekler kadınların hem yardım amaçlı hem de ülke savunması için bir araya gelerek kurdukları örgütlerdir⁵¹³.

1908 yılında kurulan, “Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti”, yine aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kadınlara yönelik kurduğu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Kadınlar Şubesi”, 1910’da “Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti” dernekleri ise kadınların politik faaliyetlerde buldukları cemiyet örnekleridir. Aynı zamanda kültürel amaçlar da taşıyan bu dernekler, İttihatçılarla yakın politik ilişkiler içindeydi. Dolayısıyla bu dernekler yoluyla kadınlar meşrutiyet yönetimine destek veriyorlardı⁵¹⁴. 1908 yılında Halide Edib ve arkadaşları tarafından kurulan, “Teali-i Nisvan Cemiyeti”, beyannamesinde “Osmanlı kadınlarının hayatın bütün alanlarındaki inkılap ve ıslahat hareketinde yerlerini alacakları” belirtilmektedir. “İttihat ve Terakki” ilkesinden hareket eden dernek⁵¹⁵, amacını şu şekilde ifade

⁵¹² Bkz. (408), ÇAKIR, s. 43.

⁵¹³ Bkz. (446), TOPRAK, s. 447; Bkz. (408), ÇAKIR, s. 72; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 110.

⁵¹⁴ Bkz. (446), TOPRAK, s. 447; Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 107-108, Bkz. (408), ÇAKIR, s. 52, 56. Toprak, Osmanlı kadın hareketinin Selanik’te doğduğunu belirtmektedir. Meşrutiyet’in hemen sonrasındaki ilk ve en güçlü kadın derneği olan Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti Selanik’te kurulmuş ve daha sonra da İstanbul’da örgütlenmiştir. Bkz. Zafer TOPRAK, “**Kadın ve Hukuk-ı Nisvan: Muslihiddin Âdil’in Görüşleri**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 75, Mart 2000, İstanbul.

⁵¹⁵ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 108.

etmiştir: “Hususat ve âdat-ı milliyemizin halelden (sonsuz) masun kalmasına riayet edilmek şartıyla kadınlarımızda seviye-i irfanımızın itilasına hizmet etmektedir.”⁵¹⁶

İkinci Meşrutiyet sonrasında kurulan dernekler arasında doğrudan kadınların eğitimini ve kadınların iş alanına, sanayiye çekilmesini savunun cemiyet ve örgütler bulunmaktaydı. Meşrutiyetin hemen ardından Selanik’te kurulmuş olan “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye” kadınlara yardımın yanı sıra, esas olarak kadınların eğitimini amaçlamaktaydı. Yetim ve yoksul kız öğrencilere ve kız okullarına yardım etmeyi kendine ilke edinmişti. Dernek başkanı Zekiye Hanım, bir kermes açılışında yaptığı konuşmasında şunları söylüyordu:

“...Bazı mutaassıplar, nisvan-ı islamin vazifesini pek tahdid ederler. Tavuklar gibi kümesde oturmalarını münasib görürler de umur-ı idare-i beytiyeden maada şeylerle iştigal etmelerini tecviz edemezler (caiz görmezler). Acaba bu fikirleri ne dereceye kadar şayan-ı kabuldür? Evet kadınların en birinci vazifeleri, terbiye-i etfal ve idare-i beytiye ile meşgul olmaktır. Fakat fikr-i acizanemce faal bir kadın o vezaifi de hakıyla eda eder ve yine amal-ı hayriyeye sarf edecek vakt-i müsaid bulabilir.”⁵¹⁷

Zekiye hanım konuşmasında zamanın yaygın inancını sorgularken, bir yandan da kadınların evdeki görevleriyle, yani çocuğun bakımı ve büyütülmesi, evin bakımıyla, kadınların yeni bir kimlik edinmesi, başka bir alanda varolma mücadelesi arasında geçişlilikler yaşamaktadır. Ona göre kadınlar tüm bu alanlara vakıf olabilirlerdi. Zekiye hanım konuşmalarında kadınların eğitimini savunmaktaydı. Kadınların, kız çocuklarının iş ve sanayi alanına çekilmesi bu dönemde bazı derneklerin amaçları arasında yer almaktaydı. 1913’te kurulan “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği”⁵¹⁸, Balkan Savaşı’nda kimsesiz ve yoksul kalan kadın ve çocuklara yardım

⁵¹⁶ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 53.

⁵¹⁷ A.g.e., s. 46-47.

⁵¹⁸ Bkz. Serpil ÇAKIR, “Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği”, Toplum ve Bilim, 45 Bahar 1989, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

etmenin dışında, kızlara sanayiye öğretmeyi amaç edinmişti. Dernek programının birinci maddesinde şöyle bir açıklama bulunmaktaydı:

“İttihad ve Terakki Kız Mektebi’ne nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirinin yetim ve bi-kes kalan kız çocuklarına tesis olunacak Darüssınai’de (işevi), sanayi-i nisaiyeyi öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniyenin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.”⁵¹⁹

İstanbul’da 1916 yılında, Enver Paşa’nın himayesinde kurulan ve üyelerinin erkek olduğu “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi” ise erkekler tarafından kadınlara iş alanı açılmasının bir örneğini oluşturmaktaydı. Nitekim *Kadınlar Dünyası* dergisi, derneğin bir kadın cemiyeti olmasına karşın, hiçbir kadın üyesinin olmamasını eleştirmekteydi. Dernek, Fatih, Üsküdar, Beyoğlu gibi semtlerde sadece kadınların çalıştığı fabrikalar açmıştı. Daha çok gündelik kullanıma yönelik; çorap, fanila, elbise, dantel gibi, tekstil üreten fabrikaya kadınlar büyük ilgi göstermişlerdi. Ayrıca, dernek aracılığıyla, geri hizmette çalıştırılmak üzere, kadınlar askere alınmıştı. “Kadın İşçi Taburları”na girmenin koşulları arasında, 18-30 yaş arasında ve Osmanlı uyruklu olma, “ehl-i namus ve iffetli” olduğuna dair mahalli mercilerce verilmiş bir belgeye sahip olma ve “kucakta taşınan çocuğunun olmaması” koşulları aranmaktaydı. Taburda kadınlar da erkekler gibi nöbet tutarlardı ve çalışma süresi sekiz saattti. Dernek, aile hayatının çöküşünü gerekçe göstererek, zorunlu evlilik ilkesini getirmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁹ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 48.

⁵²⁰ Bkz. (446), TOPRAK, s. 450; Bkz. (408), ÇAKIR, s. 50-51; Yavuz Selim KARAKIŞLA, “Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler-Enver Paşa’nın Kourduduğu Kadın Birinci İşçi Taburu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 66, Tarih Vakfı Yayını, Haziran 1999, İstanbul, s. 15. Bkz. Meral ALTINDAL, “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 41, Mayıs 1997, İstanbul; Murat KORALTÜRK, “Milli Aile’ye İlişkin Bir Belge”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 46, Ekim 1997, İstanbul, s. 23.

16 Ocak 1910’da Karadeniz Ereğlisi’nde “Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti” kurulmuştur. Cemiyet ilk kongresini İttihat ve Terakki Kulübünde yapmıştır. Cemiyetin nizamnamesinin birinci maddesinde, cemiyetin amacının, “boşluk, zürriyetsizlik yüzünden” tehlikede olan vatanın, yetmiş kızlarının, delikanlılarının bir an evvel evlendirilmesi ve bunların fakir, kimsesiz olanlarına ev, tarla, sermaye yahut çiftçilik için gerekli araçların tedarik edilmesi olduğu belirtilmiştir. Bkz. Hamide KOYUKAN, “Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 27, Mart 1996, İstanbul, s. 21.

“Osmanlı Devleti’nde ilk kez özendirici bir nüfus politikası izlenmeye başlanmıştır. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmîyyesi, memur ve işçileri için zorunlu evlilik ilkesi getirmiş, erkeklerden en geç 25, kadınlardan ise 21 yaşına kadar evlenmeleri beklenmiştir. Cemiyet gelin adaylarının çeyizlerinin hazırlanmasına yardımcı olmuş, işsiz damatları işe yerleştirmiştir. Evlenme yaşını geçiren ve Cemiyet’in bulduğu adayları benimsemeyenlerin istihkaklarının yüzde 15’i alıkonmuş, Cemiyetle ilişkileri kesilmiştir. Buna karşın evlenen memur ve işçilerin gündelikleri yüzde 20 artırılmış, doğan her çocuk için yüzde 20’şer zam yapılmıştır”⁵²¹.

28 Mayıs 1913’te “Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti” kurulmuştur. Aynı yıl *Kadınlar Dünyası* adlı dergiyi yayınlayan dernek, Osmanlı kadınlarının hakları için feminist taleplerde bulunmuştur. Çakır’a göre, Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, kendi döneminde feminist sayılabilecek tek dernektir. Kadınlar Dünyası dergisinde cemiyetin amacı şöyle ifade edilmekteydi: “Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı içtimai-i nisvanı tanzim ve hayat-ı mesâiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i âti yetiştirecek malumatlı valideler ihzâr eylemek, evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, salisen kadınlıkta ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevvakkıfdir”⁵²². Cemiyetin amacında kadınlarla ilgili birçok konuya yer verilmiştir. Kadınların toplumsal yaşama ve iş alanına katılmalarına vurgu yapılmıştı. Yukarıda görüleceği gibi, Kız Enstitülerinin dergilerinde ifade edildiğine benzer olarak “ilmi kadınlık” düşüncesi ön plana alınmaktaydı. Gelecekteki aydın kuşakları yetiştirebileceklerin ancak eğitilmiş anneler olacağı görüşüne yer verilmiş. Kadınların geleneksel görevleri birkez daha ifade edilse de cemiyetin kadınlara sadece bu görevleri uygun gördüğü de söylenemezdi. Ayrıca, kadınların ev dışında yer almalarıyla birlikte giysileri temel bir önem kazanmaktaydı. Cemiyet kadınların ev dışında giyimi konusunda düzenlemeye gitmişti. Milli bir kıyafetin oluşturulması amaçlanıyordu. Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, kadınlarla ilgili birçok alanda mücadeleye girmişti. Ailede ve

⁵²¹ Bkz. (383), DURAKBAŞA (Aktaran), s. 101.

toplumsal yaşamda düzenlemelere gidilmesi gereği üzerinde durulmaktaydı. Hukuksal alanda, kadınların boşanma hakkı, çok kadınla evliliğin önlenmesi, eşlerin birbirini seçebilmesi gibi birçok görüş öne sürülmüştür. Kadınların eğitim hakkı talep edilmekteydi⁵²³. Cemiyette kadınların haklarına kavuşmaları, kadınların kurtuluşunun temel ilkesi olarak yer almaktaydı. Cemiyetin yayın organı olan Kadınlar Dünya'sı makalelerinden de anlaşılacağı üzere, kadınların kurtuluşu esas olarak millet ve ulus düşüncesi bağlamında formüle edilmekteydi⁵²⁴. Berktaş da erken Türk feminizminin doğuşu ile Türk milliyetçiliğinin gelişmesi arasındaki koşutluğa dikkati çekmektedir. Ona göre Türk milliyetçi ideolojisi, kadınların kurtuluşunu daha geniş bir toplumsal devrimin önkoşullarından biri görürken, buna karşın Jön-Türkler'in kadın-erkek eşitliğini savunan görüşleri Osmanlı feminizminin yolunu açmıştır⁵²⁵.

İkinci Meşrutiyet dönemi ve sonrasında, millet, uluslaşma ve yenileşme tartışmaları içinde yer alan, dergi ve derneklerinde aktif bir konum edinen ve giderek politikleşen kadınlar, bağımsızlık savaşı sonrasında doğrudan siyasal amaçlı parti kurma girişiminde de bulunmuşlardır. Nezihe Muhiddin tarafından 15 Haziran 1923 tarihinde kurulan "Kadınlar Halk Fırkası" bu tür bir siyasi hareketti. Başkanlığına kendisinin seçildiği partinin kuruluş gerekçesi hükümete verdiği beyannamede özetle şöyle ifade edilmekteydi:

"Kadın ülkenin her yerinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların içinde olmasına ve bu sorunlardan etkilenmesine karşın, bu alanlarda göz görülür biçimde çalışmamaktadır. Amaç, yer yer ortaya çıkan kadın varlığının ve kişiliğinin kitlevi bir şekle dönüştürülmesidir."⁵²⁶

⁵²² Bkz. (408), ÇAKIR, s. 57.

⁵²³ A.g.e., s. 59.

⁵²⁴ Bkz. (383), DURAKBAŞA, s. 109.

⁵²⁵ BERKTAY, "Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim", Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar içinde, Çev. Meral Akkent, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, 1994, s. 20.

⁵²⁶ Bkz. (408), ÇAKIR (Aktaran), s. 75.

Partinin amacı ise “Kadınlar Halk Fırkası’nın programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha çalıştığımız gibi kadının sosyal, iktisadî ve bilahare siyasi sahalarda haklarını, gelişmelerini sağlamaktır.”⁵²⁷ 1923’de kabul edilen seçim kanunu, partinin yasal geçerlilik kazanmasına engel oluşturuyordu. Seçim kanununda erkeklerin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu yer almaktaydı. Bu arada parti programında ılımlı olma yönünde değişikliğe gidilmiştir. 5 Şubat 1924’te ise partinin varlığına ancak dernek olması koşuluyla izin verilmiştir. Toprak’a göre “hükümet, Kadınlar Halk Fırkası’nın kuruluşunu “tüm ulusu kapsayacak” şekilde tasarılanan Halk Fırkası’nın faaliyetini “bölücü” nitelikte bulmuştur ve (Cumhuriyet) Halk Fırkası ile isim benzerliğinden ötürü Kadınlar Halk Fırkası’nın kuruluşuna izin vermemiştir.”⁵²⁸ Daha sonra “Türk Kadınlar Birliği” kurulmuş ve başkanlığına Nezihe Muhiddin getirilmiştir. Türk Kadın Birliği Tüzüğü’nün üçüncü maddesinde, birliğin amacı şöyle beyan edilmiştir:

“Kadınlığı düşünsel ve sosyal alanlarda yükselterek, modern ve olgun bir düzeye erdirmektir. Birlik bu amaca varmak için, genç kızları gerçek anne olarak yetiştirmek, kadınlık dünyasındaki feci sosyal yaraları iyileştirmek, dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklara yardım etmek, fakir çocukları okutmak, yeni kuşağın maddi ve manevi eğitimiyle ilgilenmek, kadınlığı dış hayatta çalışmaya özendirme için çaba sarfederek konferanslar düzenlemek ve eserler yayımlamak konusunda elinden geldiğince çalışacaktır.”⁵²⁹

Yirmi üçüncü maddede ise “yönetim kurulu denetimi altında kadın, erkek üyelerden kurulu bilim, edebiyat, sağlık, eğitim, hukuk komisyonları”nın kurulacağı belirtilmektedir⁵³⁰. Halide Edib’in kadınların annelik görevlerinin önemini, yayımlanan ilk çevirisinde vurguladığı gibi Nezihe Muhiddin de “anneliğin kadınların temel toplumsal vazifelerinden biri olduğu” görüşünü taşımaktaydı. Halide Edib şunu söylemekteydi: “Etfâl (çocuklar), cem’iyetin ümîd-i âtîsidir (geleceğin

⁵²⁷ Bkz. (408), ÇAKIR (Aktaran), s. 75.

⁵²⁸ Bkz. (418), ZİHNİOĞLU (Aktaran), s. 148.

⁵²⁹ Bkz. (411), BAYKAN-ÖTÜŞ-BASKETT, s. 149.

ümididir)! Bunlara ilk dersi, ilk terbiyeyi verecek olanlar da vâlidelerdir. Bu sebebdendir ki vâlidelik büyük, pek büyük bir vazîfedir.”⁵³¹ Türk Kadınlar Birliği çok geçmeden kadınların siyasal hak taleplerini yeniden gündeme getirmiştir.

“Bu kuvvetli dünya vereyanından şüphesiz bizler de nasibar olacağız. Yirmi sene evvel uzak diyarların bazı hareketlerini gazete havadisleri verirken, bizler bunları gulyabani efsanesi gibi dinledik, fakat bugün müdrik-i rey sahibi olmayan tufeylidir (asalaktır).”⁵³²

1927 yılının Mart ayında bu yönde tüzük değişikliğine gidilmiştir, ancak İstanbul Valisi, “kadınların asli görevini çocuk doğurmak ve yetiştirmek” olduğu gerekçesiyle bu yöndeki değişikliği onaylamamıştır. Hükümetin araya girmesiyle “siyasal hak isteği” derneğin tüzüğünde yer almıştır. Mecliste bu konuda bir görüş birliği sağlanamadığı gibi basında da eleştiriler ileri sürülmekteydi. Bu dönemde bazı kesimlerin ve özellikle basının tutumu ve dernek içinde yaşanan çeşitli sorunlar ve anlaşmazlık zarar verici nitelikteydi. 1927 Ağustos ayında valilik tarafından dernekte arama emri çıkarılmış ve ardından verilen usulsüzlük kararıyla derneğin kurucusu ve başkanı olan Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu görevden uzaklaştırılmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın sonu Cumhuriyetin ilk dönemi kadın hareketine ilişkin özellikle iki noktanın altı çizilebilir. Birincisi, bu dönemlerde kadın hareketinin gösterdiği genel niteliğe ilişkindir. Berktaş'ın işaret ettiği gibi, Türk feminizminin temel özelliği, ulusçuluğun ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak Türkiye'de egemen paradigma olması ve Türk feminizmiyle Türk ulusçuluğu arasındaki paralelliklerdir. Osmanlı ve ulus-devlet ulusçuluğu önemli farklılıklar gösterse de, önemli olan “Türk feminizmi ile Türk ulusçuluğunun el ele” gitmesidir. Berktaş'a göre, bu durum “kadınların bağımsız bir kimlik oluşturma perspektifini oluşturmalarını” da zorlaştırmaktaydı⁵³³. Bu dönemlerdeki kadın hareketinin temsilcilerinin kimler olduğu konusu ayrıca önemli gözükmektedir. Tekeli, bu

⁵³⁰ A.g.e., s. 150.

⁵³¹ Bkz. (418), ZİHNİOĞLU, s. 106-107.

⁵³² Bkz. (408), ÇAKIR, s. 76-78; Bkz. ZİHNİOĞLU, A.g.e.; BAYKAN, ÖTÜŞ-BASKETT A.g.e.

dönemlerdeki kadın hareketinin temsilcilerinin üst sınıftan, iyi eğitilmiş, babaları saraya yakın ve batılı çevrelerle ilişki içinde olan kadınlar olduğunu belirtmektedir. Buna en iyi iki örnek, Fatma Aliye Hanım ve Halide Edip Adıvar'dır. Tekeli'ye göre Türkiye'de kadın hareketinin bu "seçkin" niteliği 1980'lerde gündeme gelen ikinci dalga feminizmde de sürmüştür⁵³⁴.

4.6. Kadın Dergilerinde Kadınların Sağlığı Konusu

Bu bölümde Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonundan Cumhuriyetin ilk dönemine kadar olan bir süreçte kadın dergileri ele alınacaktır. Çalışmanın bu kısmında Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından yayınlanan *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*'dan yararlanılacaktır. Bu bibliyografyada otuz sekiz kadın dergisinin içeriğine yer verilmiştir. Ancak, konunun kapsamının genişliği ve bu çalışmanın odağı nedeniyle sadece beş derginin içeriği ayrıntılı olarak incelenecektir. Bunlar; *Âyine*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Kadınlar Dünyası*, *İnci* ve *Süs* dergileridir. Burada da belirlenen dergilerin içeriğinden belli konular izlenip ve onların üzerinden bir değerlendirmeye, yani konu sınırlamasına gidilecektir. Kadın dergilerinde çocuk sağlığı ve terbiyesi, validelik ve annelik, ev işi-el işi, kadın giysileri-moda-güzellik, kadında beden terbiyesi ve spor konularına yönelik inceleme yapılacaktır. Burada amaçlanan; kadın dergilerinde tüm bu konuların hangi sıklıkla ve nasıl yer aldığından hareketle, söz konusu dergilerde kadınların sağlığı üzerine bir tartışmaya doğru gidebilmektir. Bir yandan kadınlarla ilgi var olan konulardan neyin olmadığı diğer yandan da kadınların sağlığına ilişkin hangi konuların öne çıktığı gösterilmesi çabasında olunacaktır. Demirdirek'ten öğrendiğimize göre aslında söz konusu dönemdeki kadın yayınları kapsadıkları konular açısından genel olarak iki başlık altında değerlendirilebilirler. Yayınların bir bölümü, kadınların aile ve toplum içindeki durumlarını, kadınların taleplerini gündeme getirmeyi amaçlamıştır. Diğer bir kısmı ise batılılaşan yaşam tarzının etkilerini de taşıyarak kadınları ilgilendirdiği düşünülen konulara, kadınların

⁵³³ Bkz. (19), BERKTAY, s. 1.

⁵³⁴ Bkz. (497), TEKELİ, s. 337, 339.

geleneksel faaliyet alanlarına; çocuk bakımı ve eğitimi, ev işleri, aile ve toplum yaşantısı, sağlık konularına yönelik yayın yapmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde kadın yayınlarının önemli bir bölümü erkekler tarafından çıkarılmıştır. Kadınların çıkardığı ancak sahiplerinin erkek olduğu yayınların yanı sıra sahibi ve tüm yazarlarının kadın olduğu dergiler de bulunmaktadır⁵³⁵.

Bu noktada seçilen beş dergiyle ilgili kısaca bilgi vermek gerekirse; 1875-76 yılları arasında haftalık olarak, otuz sayı çıkan *Âyine*, kadınlar ve çocuklara yönelik hazırlanmıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete* ise 1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olarak yayın hayatına başlamıştır. Sahipliğini İbnül Hakkı Mehmet Tahir'in yaptığı dergi, 1908'e kadar 604 sayı yayınlamıştır⁵³⁶. Derginin ilk yıllarından sonra müdüreliliğini ise Tahir Bey'in eşi olan Şadiye Hanım yapmıştır⁵³⁷. En uzun süreli kadın dergisi olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yazı kadrosunda dönemin aydın-bürokratik kesiminin kızları⁵³⁸ ya da eşleri olan entelektüel kadınlar bulunmaktaydı. Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigar bint-i Osman, Şair Leylâ, Fatma Fahrünnisa, Fatma Kevser, Gülistan İsmet bunlar arasındaydı. *Kadınlar Dünyası* ise 4 Nisan 1913'ten 21 Mayıs 1921'e kadar varlığını sürdürebilmiştir. Osmanlı kadınlarının hakları için mücadele eden, feminist taleplerde bulunan "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olan dergi, 208 sayıya ulaşabilmiştir. Çakır'a göre *Kadınlar Dünyası*, sahibi, yazı kadrosu ve dergiye gelen yazı ve mektuplarıyla tümüyle kadınlara ait olan, Osmanlı⁵³⁹ kadının sesini dile getiren ilk dergiydi. Derginin sahibi Nuriye Ulviye

⁵³⁵ Bkz. (495), DEMİRDİREK, s. 8.

⁵³⁶ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 27.

⁵³⁷ Bkz. (495), DEMİRDİREK, s. 19.

⁵³⁸ Fatma Aliye ve Emine Semiye tarihçi Cevdet Paşa'nın, Şair Nigar bint-i Osman Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın, Şair Leylâ (Saz) Hekim İsmail Paşa'nın, Fatma Kevser Erkan-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın, Gülistan İsmet Binbaşı Bağdatlı Mehmet Tevfik Bey'in kızları, Fatma Fahrünnisa ise Ahmet Vefik Paşa'nın torunudur. Bkz. (408), ÇAKIR, s. 30.

⁵³⁹ Dergilerde "Osmanlı" sözüyle Müslüman-Türk toplumu kastedilmekteydi. Dolayısıyla dergilerdeki yazılar Müslüman-Osmanlı kadınlarına yönelik bir anlatımı içermekteydi. Ancak, kadın dergilerinin içeriklerine baktığımızda, bu tür bir içerik sınırlamasına gidilmediği de görülmektedir. Başta, batılı kadınlar olmak üzere, çeşitli ülkelerden kadınlarla ilgili haberler, fotoğraflar, görüşlere yer verilmekteydi. İslam kadınları açısından bu yayınların taşıdığı özellik, şehirli ve okur-yazar Osmanlı kadının isteklerini dile getirmeleriydi. Bkz. Bkz. (495), DEMİRDİREK, s. 10.

Mevlan'la birlikte Aziz Haydar⁵⁴⁰, Emine Seher Ali, Mükerrerem Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Sıdıka Ali Rıza, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Nimet Cemil, Sacide, Nebile Akif ve Meliha Cenana gibi isimler derginin yazı kadrosuna yer almaktaydı. İnci 1 Şubat 1919'da Sedat Simavi tarafından çıkarılmıştır. Bir dönem Emine Semiye başyazarlığını yapsa da, derginin yazı kadrosu ağırlıklı erkeklerden oluşmaktaydı. Daha sonra Yeni İnci olarak yayın hayatını sürdüren dergi, giderek edebiyat ağırlıklı yazılar yayınlamıştır ve 1923'te de sona ermiştir. Aynı yıl Mehmet Rauf tarafından çıkarılan Süs dergisi ise 1924'e kadar devam edebilmiştir⁵⁴¹.

Kadın dergilerinin içeriklerine genel olarak baktığımızda, pek çok konunun yer aldığı görülmektedir. Kadın dergileri edebiyat, özellikle şiir, musiki, yemek çeşitleri ve farklı ülkelerde yemek kültürü, tarih, tıp tarihi, karikatür gibi pek çok alanda bilgiyi içermektedir. Kadın hakları, kadınlarla ilgili hukuk, kadın-erkek eşitsizliği, kadınların aile ve toplum içindeki konumları, evlilik ve izdivaç konuları bu dergilerde yer alan ana temalardır⁵⁴².

Kadın dergilerinde, çocuğun sağlığı, büyütülmesi ve terbiyesi, ev işi ve evin bakımı, el işi, kadın giysileri, moda, güzellik, kadında spor, beden bakımı ve terbiyesi, sağlık, çeşitli alanlara yönelik hıfzıssıhha, hijyen, temizlik, kadınların eğitimi ve kız mektepleri, iş ve sanayi alanlarında kadın konuları gibi kadınlara ilişkin pek çok konuya da yer verilmiştir. Ayrıca zaman içinde konuların çeşitlendiği ve değiştiği de fark edilebilmektedir. İlk dergilerde daha çok kadınlara ev işleri ve çocuk büyütmede yardımcı olacak pratik bilgiler verilmekteydi. Bu dergiler kadınları ahlâk, edebiyat, tarih, coğrafya gibi alanlarda aydınlatma amacını da taşımaktaydı. Daha sonra çıkan dergilerde kadın yazarlar tarafından yazılmış çok çeşitli konularda makaleler ve köşe yazıları görülmektedir. Kadınlar tarafından yazılmış yazıların üslubunda da bir değişim gözlemlenebilmektedir. Kadın yazarlar

⁵⁴⁰ Aziz Haydar Kadınlar Dünyası'na çok uzun süre (1913'ten 1921'e kadar) yazan kadınlardan biridir. Kendi zamanında kadınların eğitimi konusunda büyük çaba vermiştir. Bkz. (495), DEMİRDİREK, s. 52.

⁵⁴¹ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 25-39.

⁵⁴² Bkz. (408), ÇAKIR, 22-42; **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

sadece aydınlatıcı ve yardımcı bir üslup değil, giderek tartışmacı ve sorgulayıcı bir dil de kullanmışlardır⁵⁴³. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmada seçilen beş kadın kadın süreli yayınında, kadınlara yönelik belli başlıklar ele alınacaktır. Birincisi çocuğun büyütülmesi ve terbiyesi konusudur.

Çocuk terbiyesi konusu her beş dergide de işlenmiştir. Hanımlara Mahsus Gazete’de bu konuda ayrıntılı pek çok başlık yer almaktadır. Gazetenin içeriğinden çocuk bakımı, beslenmesi ve hastalıkları konularının birçok kez ele alındığı anlaşılmaktadır. Kadınlara çocuk büyütürken yardımcı olacak; erken yürüyen çocukların sorunları, uykuda ağlama, çocukların bünyelerinin nasıl güçlendirileceği, kız çocuklarının kulağını ne zaman delmeli gibi pratik bilgilerin verilmesinin yanı sıra çocuğun nasıl terbiye edileceği konusuna geniş yer ayrılmıştır. 26 Mayıs 1321 tarihli Hanımlara Mahsus Gazete’nin 513. sayısından, o dönemde gerçekleştirilen “Terbiye-i Etfal Kongresi”nin⁵⁴⁴ kadınlara duyurulduğunu öğreniyoruz. Daha sonraki yayınlarında, gazetenin kadın ve çocuklarla ilgili kongre ve toplantı haberlerini kadınlara bildirme görevini üstlendiğini anlıyoruz. Hanımlara Mahsus Gazete’de yer alan “Çocuk Bir Cevherdir”⁵⁴⁵, “İlk Evladını Dünyaya Getiren Bir Validenin Refikasına Yazdığı Mektup”, “Yeni Kardeş” ve “İlk Yavru”⁵⁴⁶ makalelerinde çocuğa yönelik vurgu görülebilir. 24 Ağustos 1311 tarihli ikinci sayısında “Terbiye-i Etfal: Çocukların Kusurları”⁵⁴⁷ ismiyle yer alan makale, gazetenin hemen sonraki sayılarında “Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye: Havf” ibaresiyle diziler halinde sürmüştür. Hanımlara Mahsus Gazete’de çocuk konusuna gösterilen bu ilgi, kadınlar açısından nasıl bir özellik göstermektedir? Kadınlara ilgili talepleri olanların, aile ve çocuğun yetiştirilmesi bağlamında bunu nasıl gerekçelendirdikleri, gazetenin amacını dile getiren yazıda şöyle dile getirilmiştir:

“Bir kavim ailelerin birleşmesiyle hâsıldır. Ailede bir cüz yani erkek müktesebât-ı ilmiyye ile tezyîn edip kadın mahrum kalırsa, o aile ve

⁵⁴³ Bkz. (72), **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**.

⁵⁴⁴ Sayı: 513, 4 Rebiyülahir 1323/26 Mayıs 1321. Bkz. (72), A.g.e., s. 192.

⁵⁴⁵ Sayı: 3, 28 Ağustos 1311/ 20 Rebiyülevvel 1313. Bkz. (72), A.g.e., s. 56.

⁵⁴⁶ Sayı: 13, 23, 24. 27 Kânun-i Evvel 1323/ 5 Zilhicce 1325, 13 Mart 1324/ 23 Safer 1326, 20 Mart 1324/ Rebiyülevvel 1326. Bkz. (72), A.g.e., s. 206, 208-209.

bunların terkîb ettiği heyet-i ictimâiyye de pek ilerü gitmez. Tekmil eczânın bir arada terakkîsi lâzımdır. (...) Kadın ne derece malûmâtlı olursa onun âgus-ı terbiyetinde büyüyecek çocuk o kadar âli terbiye görür...”⁵⁴⁸

Çocuğun bakımı, büyütülmesi ve terbiyesi konuları Kadınlar Dünyası’nda da sıklıkla işlenmiştir. Derginin 4 Nisan 1929 tarihli birinci sayısından itibaren Terbiye-i Etfal konusu tefrika eser biçiminde yer almıştır⁵⁴⁹. Ayrıca, başlıklardan çocuk konusunun Hanımlara Mahsus Gazete’den farklı olarak ele alındığı anlıyoruz. 15 ve 16 Haziran 1329 tarihli, yetmiş üç ve yetmiş dördüncü sayılarda “Çocuğun Beden ve Ruhu” makalesi, yirmi beşinci ve 130. sayıda yer alan “Çocuklarımıza Nasıl Bakmalı” yazıları bu konuda farklılığı ve arayışı ifade etmektedir. Dergide çocuk büyütme “fenni ve ilmi bir mesele” olarak algılanmıştır⁵⁵⁰. Kadının çocuğun eğitimi ve terbiyesindeki rolüne verilen önemi dergideki makale başlıklarından görmek mümkün. Nazife İclal imzasını taşıyan “Bir Çocuk Terbiyeyi Ağuş-i Maderde Alır”⁵⁵¹ yazı başlığı bu düşünceyi dile getirmiştir.

İnci dergisinde, çocuk bakımı konusunda az sayıda yazı görülmektedir⁵⁵². Çakır’ın belirttiği gibi, aslında bir kadın dergisi olan İnci’de yer alan yazılar esas olarak erkeklerin kadınlarla ilgili düşüncelerini yansıtmaktadır. Dergide kadınlar temelde anne ve ev kadınlığı rolüyle kabul buluyorlardı. Bu durum derginin amacının anlatıldığı “İnci’yi Niçin Çıkıyoruz?” başlıklı yazıda şöyle ifade edilmiştir:

“Kadını hayatın başlıca iki sahnesinde görüyoruz. Biri aile hayatı, diğeri umumi hayat. Kadın bu iki sahnede de muvaffak olma için muavenata ve rehberine muhtacdır. İyi bir aile kadını, evini düzüp

⁵⁴⁷ Sayı: 2, 24 Ağustos 1311 / 15 Rebiyülevvel 1313. Bkz. (72), A.g.e., s. 55.

⁵⁴⁸ Bkz. (495), DEMİRDİREK (Aktaran), s. 19-20.

⁵⁴⁹ Sayı: 1, 4 Nisan 1329. Bkz. (72), A.g.e., s. 251-256.

⁵⁵⁰ Sayı: 194-12, 26 Mart 1921. Bkz. (72), A.g.e., s. 304.

⁵⁵¹ Sayı: 29, 1 Mayıs 1329. Bkz. (72), A.g.e., s. 257.

⁵⁵² 1 Şubat 1919 tarihli derginin birinci sayısında “Çocuk Büyütme Sanatı” başlıklı makale yayınlanmıştır. Bkz. (72), A.g.e., s. 218.

süslemesini, sevimli bir yuva haline koymasını bilmeli, evinin idaresini yabancı ellere vermemeli, icabında mutfağa girip akşam yemeğini hazırlayabilmelidir. “Her Türk kadınının, iyi bir valide olması, çocuğunu bizzat ve asrî ihtiyaçlara göre terbiye edip büyütmesi, en büyük zarurettir.”⁵⁵³

Derginin 1 Mart 1919 tarihli ikinci sayısında “Kimlerle Evlenmeli” ve 1 Nisan 1919’daki üçüncü sayısında “İzdivaç Projesi”⁵⁵⁴ makaleleri yukarıda dile getirilen amaca çok uzak gözükmemektedirler.

Kadınların zarafeti İnci’de pek çok kez işlenmiştir. Özellikle güzellik ve moda İnci’de her zaman görülecek ortak konulardır. Öyle ki, derginin birinci sayısında “Kadınlar Kaç Yaşında Yaşlanır?” konulu bir yarışma açılmış ve cevaplayan kadınlar arasında çekilecek kura sonucu, birinci ve ikincilere manikür

⁵⁵³ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 39.

⁵⁵⁴ “Kimlerle Evlenmeli” başlıklı makalede, genç kızların evlendiklerinde, erkeklerde aracakları şartlara yer verilmiştir. “Bir genç kızın hangi meslekteki kişiyle izdivaç ederse mutlu olacağını bilmesi lazımdır.” Makalede mesleklerine bağlı olarak dokuz ayrı koca tipinden söz edilmiştir. Birincisi tüccar kocadır. Makalede, yaşanan savaş döneminin, ticaretin kârlı bir iş olduğunu ve varlıklı olan kadınların daha fazla refah ve lüks içinde yaşayabildiğini gösterdiği dile getirilmektedir. Yazara göre, tüccar kocaya rağbet tüm bu nedenlerle artmıştır ve bu pek yerinde bir durumdur. Makalede tüccar bir kocanın planlı çalışan ve akşam ailesiyle meşgul olan bir eş olacağı anlatılmaktadır. İkinci koca tipi olan; yeni zengin koca ise, savaşın meydana getirdiği kişiler olmakla birlikte, eski büyük tüccar ve bankerler de bu kısma dahil edilebilirler. Kadınların bu kocalar konusunda dikkatli olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu tür erkekler büyük işler gördükleri gibi, ellerindeki paraları daima kaybetme tehlikesi yaşayıp, neticisinde de kumara ve eğlenceye başlayabilmektedir. Esnaf kocaların ise genellikle mütevazi ve saf oldukları belirtilmiştir. Bunlar pek tehlikeli olmamakla birlikte, yanlarında çalıştıkları kişilere davranışları önemlidir, bu nedenle de makalede kızlardan bu hususu gözden kaçırmamaları istenmiştir. Dördüncü koca tipi olan îrâd (gelir) sahibi, yani kendi gelirini yönlendiren, özellikle çiftlik sahipleridir. Makaleye göre, özellikle kırdaki çalışan ve işiyle meşgul bu koca kızlara önerilebilir. Beşinci sırada yer alan sanatkâr kocalar olan; ressam, mimar, müzisyenler, kızlara hiçbir şekilde tavsiye edilmemiştir. “*çünkü, sanatkâr eğer dehâ sahibi bir sanatkâr ise; işine meşgul olur ve evleneceği kadına zamanı yoktur. Orta vasıfta bir sanatkâr ise, bencil ve kibirlidir. Kadınların bu durumda bedbah olmaktan başka yolu yoktur. Yazarlar için de aynı durum söz konusudur.*” Doktor kocalar ise, evlendikleri kadından ziyade “umumun malıdır”. Ancak, bir kadın bedbah olmak istediğinde bir doktorla evlenebilir. Yedinci sırada diplomat, sefir koca vardır. Sefer halinde olan bu erkeklerle, ancak böyle bir hayatı isteyen kadınların evlenmelerini önerilmiştir. Avukat kocanın tek tehlikesi dışarıda fazla konuşması nedeniyle eşine iltifat edecek halinin kalmamasıdır. Makalede son koca tipi olan, memur erkek, en uysal ve itaatkâr koca olarak tanıtılmıştır. “*Mütevazi bir hayata katlanmak şartıyla bir memur sizi mutlu edebilir.*” S: 2, 3; 1 Mart ve 1 Nisan 1919. Bkz. (72), A.g.e., s. 218.

takımı, bir şişe lavanta gibi hediyeler dağıtılacağı belirtilmiştir⁵⁵⁵. Mehmet Arif tüm bu söylenenleri özetleyici bir biçimde, 1 Mayıs 1919 tarihli dördüncü sayıda “Kadının Vazifesi Artıyor, Mesuliyeti Ziyadeleşiyor”⁵⁵⁶ başlıklı makaleyi yazmıştır.

“Haftalık edebi, hanım mecmuası” olan Süs dergisinde, çocuk sağlığı ve terbiyesi konuları, İnci’de olduğu gibi az yer bulabilmiştir. Buna karşın, derginin 15 Eylül 1339 tarihli dördüncü sayısından itibaren altı sayı boyunca “Çocuk Müsabakası”⁵⁵⁷’nin kadınlara duyurulduğunu görüyoruz. “Amerika’da Ev Kadınları”⁵⁵⁸, “Hanım Mutfakta”⁵⁵⁹, “Hanım Makina Başında”⁵⁶⁰, “Güzel, Sağlam ve Bahtiyar Olalım”⁵⁶¹, “Süsün İstimsacı: Kadın Hangi Yaşta Daha Güzeldir”⁵⁶² ve “Ev Kadını, Salon Kadını”⁵⁶³ makaleleri derginin kadınlara yönelik yaklaşımı, amaçları ve yayın çizgisi hakkında bilgi vermektedir.

Yukarıda görüleceği üzere, kadın dergilerinde belirli konulara ağırlık vermede farklılık olduğu gibi makalelerde üslup ayrımı da görülebilir. Hanımlara Mahsus Gazete’de kadınlara yönelik dil daha öğüt ve ders verici bir niteliktedir. Kadınlar Dünyasında derginin içeriğini oluşturan yazı başlıklarının tümüne yakın bir bölümü “kadınlar” vurgusunu taşımaktadır. 12 Haziran 1329 tarihli yetmişinci ve yüz otuz altıncı sayılarda yer alan “Terbiye-i İptidaiyede Validelerin Mevkii” ve “İstikbal Valideleri”⁵⁶⁴ makaleleri “valide” tanımının kullanıldığı az sayıda yazıdandır. Daha önce belirtildiği gibi Kadınlar Dünyası’nın kadın dergileri arasındaki içerik ve üslup farklılığının ana nedenlerinden biri, derginin önceliği kadın hakları için mücadele etmeye vermesi olabilir.

⁵⁵⁵ Bkz. (496), ÖZEN, s. 31.

⁵⁵⁶ S: 4, 1 Mayıs 1919. Bkz. (72), A.g.e., s. 218.

⁵⁵⁷ Bkz. (72), A.g.e., s. 344-346.

⁵⁵⁸ S: 2, 23 Haziran 1339. Bkz. (72), A.g.e., s. 341.

⁵⁵⁹ Yazı dizisi halinde verilmiştir. S:1, 2, 22. 16 Haziran 1339, 23 Haziran 1339, 10 Teşrin-i Sani 1339. Bkz. (72), A.g.e., s. 341, 347.

⁵⁶⁰ Bu başlıkla iki makale yazılmıştır. S: 3 ve 6, 30 Haziran 1339 ve 21 Temmuz 1339. Bkz. (72), A.g.e., s. 341-342.

⁵⁶¹ S: 15, 23, 23 Eylül 1339 ve 17 Teşrin-i Sani 1339. Bkz. (72), A.g.e., s. 345, 347.

⁵⁶² Bu makale de diziler halinde yayımlanmıştır. S: 8, 10, 11; 4, 18, 25 Ağustos 1339 ve S: 12, 13, 14. 1, 8, 15 Eylül 1339. Bkz. (72), A.g.e.s. 343-344.

⁵⁶³ S: 46, 26 Nisan, 1340. Bkz. (72), A.g.e., s. 353.

⁵⁶⁴ S: 70 ve 136, 12 Haziran 1329 ve 22 Mart 1330 / 8 Cemaziyevvel 1331. Bkz. (72), A.g.e., s. 265, 284.

Kadınlar Dünyası Dergisi'nde kadınlarla ilgili ev işi, evin bakımı ve düzeni konusunda hiç bir yazı başlığı bulunmamaktadır. Dergi yayınlanışının birinci yıldönümünde bu süre içinde yaptıklarını anlattığı bir yazısında bu konuda şunları dile getirmiştir:

“Kadınlar Dünyası; yemekden, içmeken, gezmekden, yürümekden ve daha bilmem neler yapmak süretindeki hayâtdan sâir mecmûalar gibi bahs etmemiştir, etmez ve etmeyecek...(...)”⁵⁶⁵

Buna karşın, Hanımlara Mahsus Gazete'de ev işi ve evin bakımı ayrı yazarlarca kaleme alınmış pek çok yazının konusu olmuştur. “Hanımlar ve Ev İşleri”, “Beytiye Merakı”, “Odaları Nasıl Süslemeli” ve “Mutfak” bu nitelikte makalelerdir. Hanımlara Mahsus Gazete'nin tipik bir özelliği “Yeni Yemekler” başlığıyla yer alan yazı dizisidir. Bu konuda otuzdan fazla sayıda makale yazılmıştır. Hanımlara Mahsus Gazete'de yemek ve beslenme konuları kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. “Amerika Yemekleri”, “İtalya Yemekleri” ve “Çin Yemekleri” gibi başlıklar bu ilgiyi beslemektedir⁵⁶⁶. Çocuk çamaşırları, kız çocukları için elbise ve gömlek dikimi, kışlık giysilerin hazırlanması ve evde kullanılacak çarşafların özellikleri gibi biçki ve dikişe ilişkin pek çok konu görülmektedir.

Yine kadın giysileri, kadınlarda moda ve güzellik konuları kadın dergilerinde pek fazla yer almıştır. Ancak, kadınlar ve çocuklara yönelik yayınlanan Âyine'de bu konulara hiç yer verilmemiştir. Dergi çocuk sağlığı ve terbiyesi, izdivaç ve evlilik, kadın sağlığı gibi konuları içermiştir⁵⁶⁷. 1874-76 arasında derginin yayımlandığı hatırlanırsa, kadın giyiminin, kadınlara yönelik güzellik ve moda konularının bu

⁵⁶⁵ Bkz. (495), DEMİRDİREK (Aktaran), s. 55.

⁵⁶⁶ Derginin başlıklarından söz konusu dönemde Amerikan etkisi görülebilir: “Amerika Kadınlarında Binicilik”, “Amerikalıların Yeni Bir Çorbası”, “Amerika Güzellik Mektebi”, “Amerika Kadınları ve Beygir Merakı”, Amerika'da Tedrisat”, “Amerika'da Birkaç Mektep”, “Amerika Kadın Saatleri” ve “Amerika Hıfzıssıhhası” konusunda makaleler yazılmıştır. Yeni yemekler için Bkz. (72), A.g.e., s. 169-175.

⁵⁶⁷ S: 1, 2, 4, 5, 27, 26. Bkz. (72), A.g.e., s. 12-15.

dönemde gündemde yer almamasında, söz konusu dönemde kadınların toplumsal yaşamda daha az yer alabilmeleri neden olarak düşünülebilir.

Kadınlar Dünyası, kadınların giyimi konusunda da diğer dergilerden farklı bir çizgidedir. Dergide kadın giysileri, kadınlarda moda ve güzellik konuları farklı bir bağlamda yer almıştır. 4 Nisan 1329 tarihli birinci sayısında “Moda Nedir”⁵⁶⁸ makalesi, ”Kıyafetimiz”⁵⁶⁹, “Bizde Modacılık”⁵⁷⁰ ve “Milli Moda”⁵⁷¹ ibareli makaleler kadınların giyinmeye, modanın dışında bir anlam yüklediklerini göstermektedir. “Kıyafeti Milliyeyi Nasıl Düzeltmeli”, “Kıyafetimizin Islahı” ve “Kıyafet-i Hariciye-i Nisvan”⁵⁷² makaleleri, kadınların kendi giyimleri konusundaki ilgisinin yanı sıra milli bir giyim arayışını da yansıtmaktadır. Kadınlar Dünyası’nda kadın giyimi, özellikle dışarı giysisi tartışmaya açılmıştır ve bu konuda pek çok farklı öneri ileri sürülmüştür. Giysinin millileştirilmesi istenmiş ve bu doğrultuda bir derneğin kurulması düşünülmüştür. Kurulacak derneğin hangi aşamalardan sonra faaliyete geçebileceği ise dergide şöyle anlatılmıştır:

“Tarihçilerden kadın giysisi hakkında bilgi edinilecek, modelistlikten anlayan zevk sahibi hanımlar, bu bilgilerden yeni modeller yaratacaklar; sağlığa uygun olduklarına dair doktorlardan onay alınacak, bu giysiler, mağazaların salonlarında, kadınların olduğu yerlerde tanıtılacaktı. Terzilere dağıtılacak olan yeni moda giysilerin tanıtımı basın yoluyla yapılacak, resimlerle desteklenecekti. Yalnız dış kıyafet –çarşaf- değil, iç kıyafet, ayakkabı ve başlıklar da gözden geçirilecekti.”⁵⁷³

Çakır’ın belirttiği gibi, derginin bu özelliği, Kadınlar Dünyası’nın, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin yayın organı olması ve Cemiyetin, kadınları

⁵⁶⁸ S: 1, 4 Nisan 1329. Bkz. (72), A.g.e., s. 251.

⁵⁶⁹ S: 20, 23 Nisan 1329. Bkz. (72), A.g.e., s. 255.

⁵⁷⁰ S: 25, 28 Nisan 1329. Bkz. (72), A.g.e., s. 256.

⁵⁷¹ S: 26, 29 Nisan 1329. Bkz. (72), A.g.e., s. 256.

⁵⁷² S: 52, 57, 60. 25, 30 Mayıs ve 2 Haziran 1329.

⁵⁷³ Bkz. (408), ÇAKIR (Aktaran), s. 177. Kadınlar Dünyası, S: 26, C.H., Üsküdar, Açıktürbe, “Milli Moda”, 29 Nisan 1329.

toplumsal yaşamın birçok alanında görmeyi istemesiyle bağlantılıdır. Nitekim Cemiyet kadınların ev dışında giydiği giysilerin düzenlenmesi kararı almıştır⁵⁷⁴.

Moda üzerine makaleler Hanımlara Mahsus Gazete’de önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle baştaki sayılarda moda konusu defalarca işlenmiştir. 11 Nisan 1312 tarihli elli dokuzuncu sayıda Emine Semiye’nin “Moda ve Korsa”⁵⁷⁵ başlıklı bir makale yazmıştır. Ancak, bundan sonra dergide moda konusundaki yazılar bir süre yer almamıştır. Derginin 118. sayısından itibaren moda konusu yeniden gündeme gelmiştir. Ayrıca, dergideki başlıklara bakıldığında, kadınların bu dönemde korseye olan ilgisi fark edilebilir. “Moda Örneklerinin Tarifati”, “Korse Meselesi”, “Korse Meselesine Cevap”⁵⁷⁶, “Erkeklerle Mahsus Korsa”, “Yeni Korsa”⁵⁷⁷, “Korsa Kullanmayınız”⁵⁷⁸, “Korsa ve Kadınlar”⁵⁷⁹ ve “Korsanın Mazaratı”⁵⁸⁰ başlıklı makalelerden bu konunun o dönemde kadınlar için önemini ve kadınlar arasında korse üzerine bir tartışmanın olduğunu da anlıyoruz. Aslında korse kullanımındaki tereddüt, genel olarak moda konusunda da görülebilir. Tefrika halinde yayınlanan “Şıklık Faciası” başlıklı yazılar bu açıdan detaylı incelenebilir. Hanımlara Mahsus Gazete’de kadınların yüz güzelliği ve bakımı için de ayrıntılı bilgiler verilmiştir. “Çeki Düzen Odası” ibaresiyle yine dizi biçiminde yer alan bu makalelerde kadınların yüzlerini nasıl yıkayacağı, yüzde görülebilecek hastalıklar, buruşuklar, saç, diş, göz, kirpik, kaş, yanak, kulak bakımı konu edinmiştir. Modaya olan ilginin Süs dergisinde de sürdüğü görülmektedir. “Haftanın Modası”, “Yeni Moda”, “Son Moda” ve “Paris’te Son Moda İskarpinler”⁵⁸¹ yazıları böyle değerlendirilebilir. İnci dergisi modanın yanı sıra kadın güzelliğinde saç ve dişlerin bakımına dikkati çekmiştir⁵⁸².

⁵⁷⁴ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 59.

⁵⁷⁵ S: 59, 11 Nisan 1312 / 10 Zilkade 1313. Bkz. (72), A.g.e., s. 73.

⁵⁷⁶ S: 13, 15, 17. Bkz. (72), A.g.e., s. 59, 60.

⁵⁷⁷ Hanım Kızlara Mahsus: S: 116-318, 117-319. Bkz. (72), A.g.e., s. 146, 147.

⁵⁷⁸ S: 357, 4 Nisan 1318 / 8 Muharrem 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 157.

⁵⁷⁹ S: 376, 19 Ağustos 1318 / 27 Cemaziyelevvel 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 161.

⁵⁸⁰ S: 512, 27 Rebiyülevvel 1323 / 19 Mayıs 1321. Bkz. (72), A.g.e., s. 191.

⁵⁸¹ S: 1, 2, 3, 8 ve 30. Haziran 1339, Ağustos 1339 ve 5 Kanun-i Sani 1340. Bkz. (72), A.g.e., s. 341, 343, 349.

⁵⁸² Kadınlarda moda, Cumhuriyet’in ilk döneminde ayrıntılı tartışmalara konu olmuştur. Toprak’ın belirttiği gibi, özellikle bazı yayınlarda yer alan makalelerde, moda konusu, kadın intiharlarının nedenleri arasında sayılmıştır. Dönemin “müstehcen” sayılabilecek dergi, roman ve hikâyeleri gibi

Hanımlara Mahsus Gazete, kadınların beden terbiyesi konusuna da fazla ilgi göstermiştir. Bu yazıların başlıkları şöyle sıralanabilir: “Jimnastik Yahut İlm-i Terbiye-i Beden”⁵⁸³, “Riyazet-i Bedeniye”⁵⁸⁴, “Kadınlara Jimnastik Yahut İlm-i Terbiye-i Beden”⁵⁸⁵, “Çocuk-Kız Mektepleri ve Terbiye-i Bedeniye”, “Kadınlardan İdman-ı Bedeni”⁵⁸⁶, “Yürümek En Güzel Jimnastiktir”⁵⁸⁷ “Yeni Bir Jimnastik Usulü”⁵⁸⁸. Bu makalelerden kadınlarda beden eğitiminin bu dönemde gündeme geldiği öğrenilmektedir. Kadınlar Dünyası’nda 7 Mayıs 1921 tarihli yazısında Selim Sırrı “Kadın Jimnastikleri”⁵⁸⁹ konusunu işlemiştir. “Hareket-i Bedeniye” ve “Terakkiyat-ı Bedeniye”⁵⁹⁰ makaleleri Kadınlar Dünyası’nda yer alan bu konudaki diğer yazılardır. Kadında beden terbiyesi ve spor konusu İnci’de yer almamıştır. Süs Dergisinde bu konuda dört yazı bulunmaktadır. 23 Eylül 1339 tarihli onbeşinci sayıda “Kadın İçin En Çok Hangi Sporlar Muvafıktır?”⁵⁹¹ başlıklı yazı ve Fehime Nüzhet’in “Kadınların Terbiye-i Bedeniyesi İçin”, Safaettin Rıza’nın imzalarını taşıyan “Kız Liseleri İdman Bayramı” ve Dr. Abdullah Cevdet’in kaleme aldığı “Mekteplerde Bedeni ve Ahlaki Terbiye: Anglosakson Mektebinde Terbiye-i

---

özellikle, moda, dans tutkusu (bağımlıları için) ve çeşitli aşk tuzakları da “genç kızların ruhi bunalımlarının” ve doğal olarak “hayat-ı içtimaiyenin” zehiridirler. Kadın ve kadın intiharları konusunda pek çok yazı yazan Doktor Cemal Zeki, “Moda Belasıyla Şiddetle Mücadele Edilmeli...” başlıklı yazısında şunları söylemektedir: “*Buluğ zamanlarında genç kızlarda ruhi sadmeler tevlid eden kimini yese, cinnete, kimini fuşş, ölüme sürükleyen moda belasıyla şiddetle mücadele edilmeli akranı arasında yoksulluğunu hissederek müteheyyc olan, modaya fazlaca düşkün bu gibi yoksul, hassas zavalluları teselli etmeli, maddi bir anlayıştan ibaret olan bu ibtilanın değersizliği ve azım ve say sayesinde bu yoksullukların telafisinin mümkün olduğu telkin edilerek bunları teskin etmeli, bu suretle sükunet kesb etmeyenler moda muhatinden uzaklaştırılmalıdır.*” Bkz. Zafer TOPRAK, “**Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları-Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızları”ı**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 87, Murt 2001, İstanbul, s. 25; Zafer TOPRAK, “**Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi-Genç Kız ve Kadın İntiharları II**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 99, Mart 2002, s. 16.

⁵⁸³ S: 68, 20 Haziran 1312 / 20 Muharrem 1314. Bkz. (72), A.g.e., s. 77.

⁵⁸⁴ S: 81, 26 Eylül 1312 / 1 Cemaziyelevvel 1314.. Bkz. (72), A.g.e., s. 81.

⁵⁸⁵ S: 83, 10 Teşrin-i Evvel 1321 / 15 Cemaziyelevvel 1314. Bkz. (72), A.g.e., s. 82.

⁵⁸⁶ S: 332, 333, 27 Eylül 1317 / 26 Cemaziyelahir ve 4 Teşrin-i Evvel 1317 / 4 Recep 1319. Bkz. (72), A.g.e., s. 150.

⁵⁸⁷ S: 371, 11 Temmuz 1318 / 18 Rebiyülahir 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 160.

⁵⁸⁸ S: 35, 5 Haziran 1324 / 19 Cemaziyelevvel 1326. Bkz. (72), A.g.e., s. 212.

⁵⁸⁹ S: 194-14, 7 Mayıs 1921. Bkz. (72), A.g.e., s. 304.

⁵⁹⁰ S: 51, 24 Mayıs 1329, S: 102, 27 Temmuz 1329 / Ramazan 1331. Bkz. (72), A.g.e., s. 262, 271.

⁵⁹¹ A.g.e., s. 345.

Bedeniye ve Ahlakiye”⁵⁹² makaleleri bu konunun Cumhuriyete taşındığını göstermektedir.

4.7. “İyi Eşler”, “İyi Anneler”, “Sağlıklı Kadınlar”

Yukarıda kadın dergilerinde, çocuk sağlığı ve terbiyesi, validelik ve annelik, ev işi-el işi, kadın giysileri-moda-güzellik, kadında beden terbiyesi ve spor konularına yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi sadece beş derginin içeriği ele alınmıştır. Burada sağlığı koruma, hıfzıssıhha ve kadın sağlığı temalarına odaklanılacaktır. Dergi içerikleri, makale başlıkları gibi sınırlı bir veri incelense de genel bir sonuca varılabilir. Çalışmanın ilgisi nedeniyle, bu bölümde Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından yayınlanan Kadın Dergileri Bibliyografyası’nda yer alan dergilerin tümüne yönelik bir taramaya gidilecektir. 1869’dan 1927’ye kadar olan bir dönemi kapsayan bibliyografyada toplam otuz sekiz derginin içeriği verilmiştir⁵⁹³.

Hıfzıssıhha ve kadın sağlığı konuları yukarıdaki temalar kadar olmasa da kadın dergilerinde yer almaya başlamıştır. Bu konulara yönelik ilginin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak arttığı söylenebilir. Tanzimat sonrası modernleşme sürecinin devamı ve parçası olarak düşünebileceğimiz bu durum, özellikle imparatorluğun merkezi olan İstanbul için geçerlidir⁵⁹⁴. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı’da kadın dergilerinde, kadınlara yönelik hıfzıssıhha, kadın sağlığı, nisaiye konularının yer aldığı ve ilgi bulduğu düşünüldüğünde, Duben’in aynı yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’da Müslüman nüfusun aile planlaması uyguladığı çıkarımı daha anlaşılabilir gözükmektedir⁵⁹⁵. Osmanlı’da 1869 yılında

⁵⁹² S: 50, 51, 52. 24, 31 Mayıs ve 7 Haziran 1340. Bkz. (72), A.g.e., s. 354, 355.

⁵⁹³ Bkz. (72), **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**.

⁵⁹⁴ Bkz. (9) SAYGILIGİL, s. 148. Osmanlı’da Ondokuzuncu yüzyılda modern tıp hakkında Bkz. Nuran YILDIRIM, “**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları**”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi; Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985; Nil SARI, “**Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri**”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3, İstanbul, 1996/97; Nuran YILDIRIM, “**İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları**”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 2-3, İstanbul, 1996/97; İlber ORTAYLI, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 131, 132.

⁵⁹⁵ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 14.

yayınlanan Terakki yahut Terakki-Muhadderat dergisinde kadınlara çocuk emzirmek konusunda bilgi verildiğini görüyoruz. “Süt Emen Çocuklar İle Meme Veren Kadınlara Dair”, “Süt Emen Çocuklara ve Emziren Kadınlara Dair Malumattır” makalelerin başlıklarında hem kadınlara hem de çocuklara yönelik bir vurguyu gözlemlemek olasıdır. Ayrıca “Evli Kadınlar İçin Bazı Nesayih-i Hıfzıssıhhat” ibareli bir yazı da bulunmaktadır⁵⁹⁶. Dergide kadınlara yönelik hıfzıssıhha ve sağlık bilgisinin çocuk ve evlilik bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu tür yazıların söz konusu dönemde, basında yer alması çocuk ve kadınların sağlığı konusunda değişimi göstermektedir. Daha sonra kadın dergilerinde sağlık, hıfzıssıhha ve kadın sağlığı konularının giderek daha fazla yer almaya başladığı gözlenecektir.

Hıfzıssıhha konusu en fazla Hanımlara Mahsus Gazete’de işlenmiştir. Dergide ayrıntılı pek çok yazı tefrika eser biçiminde yayınlanmıştır: “Aile Hekimi, Çekidüzen Odası..”, “Hıfzıssıhhatin Lüzumlu Bir Babı: Süt Vermek, Süt Nineler”, “Aile Eczanesi”, “Hanımlara Vesaya-yı Sıhhiye”, “Hıfzıssıhhaya Dair” ve “Hıfzıssıhha”⁵⁹⁷, ibareleriyle verilen bu yazılar, uzun yazı dizileri halinde, ayrıntılı birçok konuyu içermektedir. Dergide Emine Semiye tarafından kaleme alınmış “Sıhhat”⁵⁹⁸ başlıklı bir yazı ve Makbule Leman imzasıyla “Ah...Sıhhat”⁵⁹⁹ isimli bir şiir de bulunmaktadır. İnci ve Yeni İnci’de sağlık ve hıfzıssıhhayla ilgili sekiz yazı yer almıştır. Bunların ikisinde çiçek hastalığından korunmak ve aşılardan konu edinmiştir. Süs, Mahasin, Hanımlar, Hanımlar Âlemi, Hanımlara Mahsus Malumat ve Kadın (İstanbul) dergilerinde hıfzıssıhha ve çocuk hıfzıssıhhası hakkında az sayıda daha genel temalara yer verilmiştir. Ayrıca, temizlik konusunun bu dergilerde giderek yer almaya başladığı görülmektedir.

⁵⁹⁶ S: 3, 7, 25; 28 Haziran 1285 / 29 Rebiyülevvel 1286, 27 Temmuz 1285 / 29 Rebiyülahir 1286, 30 Teşrin-i Sani 1285 / 9 Ramazan 1286. Bkz. (72), A.g.e., s. 360, 361, 363.

⁵⁹⁷ S: 19, 23 Teşrin-i Evvel 1311 / Cemaziyelevvel 1313, S: 29, 27 Teşrin-i Sani 1311 / 22 Cemaziyelahir 1313, S: 35, 18 Kanun-i Evvel 1311 / 13 Recep 1313, S: 167, 18 Haziran 1314 / 10 Safer, 498, 18 Zilhicce 1322 / 10 Şubat 1320, S: 73, 29 Temmuz 1315. Bkz. (72), A.g.e., s. 61, 63, 66, 103, 105, 106, 188, 117.

⁵⁹⁸ S: 60, 18 Nisan 1312 / 17 Zilkade 1313. Bkz. (72), A.g.e., s. 74.

⁵⁹⁹ S: 180, 17 Eylül 1324 / 13 Cemaziyelevvel 1316.

Kadın dergilerinde çocuk hıfzıssıhhası konusuna büyük bir önem gösterilmiştir. Genel olarak sağlık ve hıfzıssıhha yazılarının fazla olduğu Hanımlara Mahsus Gazete’de bu konuda da birçok yazı bulunmaktadır. Dergide yukarıda sözü edilen yazıların dışında, “Hıfzıssıhha-i Etfal”, “Çocuklara Tedabir-i Sıhhiye”⁶⁰⁰ ve “Hıfzıssıhhanın Lüzumlu Bir Babı: Süt Vermek, Süt Nineler”⁶⁰¹, “Çocukları Öpmeyiniz”⁶⁰² makaleleri diziler halinde devam etmiştir. Diğer dergiler de çocuk hıfzıssıhhası önemli bir yer kaplamıştır.

Kadın dergilerine sağlık odaklı bakıldığında, verem konusundaki yazıların önemli bir yer tuttuğu göze çarpmaktadır. Özellikle Hanımlara Mahsus Gazete’de verem ana bir tema olarak yer almıştır. Bu yazılar daha çok veremden korunma ve veremin tedavisi hakkındadır⁶⁰³. 5 Ağustos 1315-22-224 ve 27 Temmuz 1316 tarihli 71-273 sayılarda o dönemde gerçekleştirilen verem kongrelerinin⁶⁰⁴ kadınlara duyurulduğu görülmektedir. Vereme yönelik bu ilgi daha sonraki bir tarihte yayınlanan Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-27) dergisinde, Dr. Cemil Zeki imzasıyla yazılan “Tıbbi Musahabe: Verem ve İzdivaç” başlığıyla yer alan makalelerde görülebilir⁶⁰⁵.

Hanımlara Mahsus Gazete, dört makaleden oluşan bir dizi halinde “Frengi ve İzdivaç”⁶⁰⁶ konusu işlemiştir. 1917-18 yılları arasında yayınlanan Bilgi Yurdu Işığı dergisinde “Hayat-ı İçtimaiyemiz Nasıl Teneffüs Ediyor: Aileler Arasında Frengi”⁶⁰⁷ konusunda bir makale yer almıştır. Hanımlara Mahsus Gazete’de bulunan, “Nesayih-i Tıbbiye”, “Kadın ve İlm-i Tıp”, “Nisvan ve Tıp”, “Tıp ve İzdivaç”, “Musahabe-i

⁶⁰⁰ S: 383, 10 Teşrin-i Evvel 1318 / 21 Recep 1320, 384, 17 Teşrin-i Evvel 1318 / 28 Recep 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 163.

⁶⁰¹ S: 30, 30 Teşrin-i Sani 1311 / 25 Cemaziyelahir 1313. Bkz. (72), A.g.e., s. 64.

⁶⁰² S: 397, 30 Kânun-i Sani 1318 / 14 Zilkade 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 165.

⁶⁰³ Bkz. (72), A.g.e., s. 111, 135, 136, 137, 147, 152, 157, 162.

⁶⁰⁴ Bkz. (72), A.g.e., s. 117, 133.

⁶⁰⁵ S: 25, 1 Kânun-i Sani 1927. Bkz. (72), A.g.e., s. 318.

⁶⁰⁶ S: 344, 20 Kânun-i Evvel 1317 / 22 Ramazan 1319, S: 356, 28 Mart 1318 / 1 Muharrem 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 153, 157.

⁶⁰⁷ S: 11, 1 Mart 1334. Bkz. (72), A.g.e., s. 20.

Tıbbiye”⁶⁰⁸ ve Kadınlık Hayatı dergisinde “Yaşamak Fenni”⁶⁰⁹ yazıları paralel olarak değerlendirilebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, kadın dergilerinde çocuğun bakımı ve büyütülmesinin, ev işlerinin giderek bilimsel ve tıbbi bir alana çekilmesine benzer olarak kadın-erkek ilişkileri, evlilik ve cinsellik de aynı biçimde dönüşmektedir. Bu konuların giderek anlamları değişmektedir⁶¹⁰. Yukarıdaki makaleler arasında bulunan, “Tıp ve İzdivaç” yazısı evlenecek kızların ve erkeklerin, hıfzıssıhha açısından dikkat etmeleri gereken hususlara yer verilmiştir. Makale, “izdivacın tıp ile büyük bir münasebeti vardır, fakat bu münasebet eşlerin evlendikten sonra hıfzıssıhha ya da sağlıklı bir yaşam içerisinde yaşamalarından ibarettir zannolunmamalıdır.” ifadesiyle başlamaktadır. Dolayısıyla pek çok kişinin sıhhati ve hıfzıssıhhayı evliliğin gerçekleşmesinden sonraki bir sürece bıraktığı, oysa evlenmeden önce bu konuya dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. “*Tıp ile izdivaç arasında bizim bahsettiğimiz münasebet izdivacın vukuundan (evlenmenin gerçekleşmesinden) önceye aittir ve tıbbın bu münasebeti son derece mühimdir.*” Makalede, önce kızların ve erkeklerin evlenmeden önce, evlenecekleri kişide aradıkları özellikler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kızlar için bunlar; evlenecekleri erkeğin toplumda sahip olduğu mevki, giyim ve kuşamı, yaşı, serveti, ailesi, sahip olduğu ticaret ve sanat, erkeğin ahlâkı ve yaşayış biçimidir. Erkeklerin ise evlenecekleri kızların; güzelliği, bilgi derecesi, ailesi ve terbiyesi, yaşı ve servetini sorup öğrendikleri gibi evlenecekleri kızların boyu, giyimi ve fiziksel özelliklerini araştırırlar. Makaleye göre, oysa tüm bu süreçte, izdivaç durumunda en mühim olan ve her iki tarafın aklına gelmeyen husus; evlenecekleri kişide emraz-ı mühlike (öldürücü hastalık) bulunup bulunmadığı olmalıdır. Buna dikkat edilmeden yapılan evlilikler her iki taraf için felaketlere sebep olmaktadır. Özellikle ciğer hastalıklarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Tüm bunlar daha evlilik yapılmadan ya da evliliğin

⁶⁰⁸ S: 83, 10 Teşrin-i Evvel 1312/15 Cemaziyevvel 1314, S: 113, 9 Teşrin-i Evvel 1313/25 Cemaziyevvel 1315, S: 8, 22 Nisan 1320/18 Safer 1322, S: 514, 11 Rebiyülahir 1323/2 Haziran 1321, S: 16, 24 Kânun-i Sani 1323/3 Muharrem 1326. Bkz. (72), A.g.e., s. 82, 95, 180, 192, 206.

⁶⁰⁹ S: 1, 31 Ağustos 1329/12 Şevval 1331. Bkz. (72), A.g.e., s. 312.

⁶¹⁰ Kandiyoti cinsellikle ilgili yeni tutumların ve “modern” ana-babalık kavramlarının ortaya çıkışının ondokuzuncu yüzyılın sonlarına denk gelen olgular olduğunu belirtmektedir. Ona göre, önemli olan bu tutumlardaki değişmelerin hangi toplumsal sınıflar arasında başladığı ve farklı katmanlar arasında nasıl yayıldığıdır. Deniz KANDİYOTİ, “**Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım**”, Türkiye’de Ailenin Değişimi içinde, Toplumsalimsel İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984, s. 19.

başında bir doktora gözükmeden anlaşılabilir. Evlilikle, yani izdivaçla tıp arasında ne büyük bir münasebet bulunduğu da bu noktada ortaya çıkar. Makalenin yazarı, kendi zamanlarındaki tıbbın tüm olanaklarına rağmen okuyucuların neden bundan yararlanmadığını sormaktadır: “*süt nineleri bile doktora gösterilirken, zevc ve zevce neden doktora gösterilmiyor?*”. Makalenin devamında, tıbbın izdivaca olan bu yardımının, özellikle yeni nesiller açısından çok önemli olduğuna dikkat çekilerek, Almanya’da (1906 tarihli) eşlerin evlenmeden önce birbiri hakkında araştırma yaparken, en fazla tıbbi muayeneye önem verdikleri anlatılmaktadır.

Cumhuriyet’in ilk döneminde, basında⁶¹¹ sıkça gündeme gelen konulardan biri genç kız ve kadınların intiharıdır: “Genç kız ve kadınlar intihar etmektedir ve buna bir çare bulunmalıdır.”⁶¹² Söz konusu yıllarda, kadındaki “ruhi bozukluk” dönemin tıp çevresinin temel bir uğraşısı olmuştur. Kadınların intiharı ise bu bozukluğun en açık göstergesidir. Yukarıda görüleceği gibi, Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu dergisinde “Verem ve İzdivaç” konusunda makaleler yazan Dr. Cemal Zeki, aynı zamanda kadın intiharları hakkında da yazılar yazmaktadır. Toprak’a göre, Dr. Cemal Zeki Türkiye’de intihar üzerine ayrıntılı olarak kafa yoran ilk hekimlerdendir. Doktor Cemal Zeki 1927 yılında eski Türkçe olarak “Genç Kız ve Kadınlarda İntihar – Sebep, Korunma Çareleri – İctimai- Tıbbi” başlıklı eserini yayımlamıştır. Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu dergisinde “Genç Kız ve Kadınlarda İntihar” başlıklı bir makale yazmıştır. (Türk Kadın Yolu, no. 50, 1 Ağustos 1927, s. 2-3) Cemal Zeki aynı zamanda “Gebelik, Doğum, Loğusalık Devrelerinde Görülen Hastalık” ve “Ölümlerden Korunma Çareleri ve Çocuk Doğurmak” başlıklı iki eseri daha bulunmaktadır. Görüldüğü gibi, Cemal Zeki kadınlarla ilgili “tıbbi ve toplumsal bir sorun” olarak düşündüğü pek çok konuyla ilgilenmektedir. Toprak’ın dikkatimizi

⁶¹¹ Resimli Ay, özellikle intihar konusuna çok ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bkz. (582), TOPRAK, s. 27.

⁶¹² Toprak’a göre, aslında Devlet İstatistik Enstitüsü’nün, özellikle son yıllardaki verileri bunu göstermemektedir. Bu verilere bakıldığında, Türkiye’de intihar erkekler arasında daha yüksek orandadır. Ama Cumhuriyet’in ilk dönemindeki yazında kadın intiharı daha fazla yer almaktadır. Dönemin hekimleri tarafından, buluş çağındaki genç kızların, erkeklerden farklı olduğu, bu nedenle erkeklerden çok ayrı etkiler altında bulunduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre tüm bunlar sebebiyle, kızlar denetim altına alınmalı ve doğru yola sevk edilmelidir. Faruk Güçlü, 1988’de yazdığı “İntihar: Umutsuzluğun Tırmanışı” isimli eserinde, Cumhuriyet dönemindeki intihar olaylarının özellikle 1929 buhranı sonrası yaygınlaştığını söylemektedir. Bkz. (582), TOPRAK, s.

çektığı gibi, Doktor Cemal Zeki'nin yazdıklarının satır aralarında “Cumhuriyet nisaiyesinin ilk evresinde” kadının toplumsal bir sorun olarak algılandığı ve mizacı nedeniyle de “kadına çekidüzen” verilmesi gerektiği düşüncesi, bu dönemdeki birçok hekimin söyleminde gözlemlenebilir. Cemal Zeki'ye göre, kadınların intiharı tıbbi olduğu kadar içtimai bir sorundur⁶¹³. Dolayısıyla kadınların sağlığı konusu da temelde toplumsal bir çerçeve içinde anlamını ve gereğini bulmuştur. Bir kadın sağlığı sorunu olarak değil. Ayrıca, söz konusu tıbbi söylem, dönemin erkek söylemiydi. Cumhuriyet'te öjeni düşüncesi ve kadınlarda spor, kadınlarda moda üzerine yapılan tartışmalar, kadın intiharları ve kadınların doğurganlığı konusundaki tezlerde bunun izleri görülebilmektedir.

Yeniden kadın dergilerine dönüldüğünde, Kadınlar Dünyası, sağlık ve hıfzıssıhha konularına, Hanımlara Mahsus Gazete kadar sık sık ve açık bir biçimde yer ayırmasa da anne ve çocuk sağlığına, kadınlarla ilgili çeşitli tıbbi bilgilere önem vermiştir. Derginin kimi sayılarında veremden korunma ve kız çocuklarının hıfzıssıhası konu edinilmiştir. 194/2. sayısında Nimet İzzet tarafından “Sıhhatimizi Düşünüyor muyuz?”⁶¹⁴ başlıklı bir makale kaleme alınmıştır.⁶¹⁵ Dergide sağlıkla ilgili olarak doktor ve eczane ilanlarına yer verilmekteydi. Ayrıca hijyen ve sağlık konusundaki bir takım gelişmelerden söz edilip, önerilerde bulunulmaktadır. Çakır'ın çalışmasından öğrendiğimize göre, o dönem Avusturya-Macaristan Hastanesi kadın doktorlarından Amelie Frisch, “Hijyen ve Kadın” konulu bir makale yazmıştır. Dergide tıbbi bilgiler çok çeşitli biçimlerde kadınlara aktarılmıştır. “Bedia'nın İmtihanı”, “Bedia'nın Dersi” başlığıyla dergide verilen sürekli yazılarda, sağlığa ilişkin bilgi, Bedia ile ağabeyinin konuşmaları aracılığıyla, soru-cevap biçiminde verilmekteydi. Sağlıklı olmak ve çabuk yaşlanmamak için, temizliğe, diş sağlığına, uyku ve yemek alışkanlığına önem verilmesi gerektiği, beden eğitimi önerilmekteydi⁶¹⁶.

25, 27.

⁶¹³ Bkz. (582), TOPRAK, s. 27-28.

⁶¹⁴ S: 194-2, 8 Kanun-i Sani 1921. Bkz. (72), A.g.e., s. 300.

⁶¹⁵ Bkz. (408), ÇAKIR, s. 38.

⁶¹⁶ A.g.e., s. 98-100.

Kadın dergilerinde, gebelik, doğum ve ilintili konular önemli ölçüde yer almıştır. Düşük konusu çeşitli yönlerden işlenmiştir. Âyine’de (1875-76) çocuk düşürme hakkında⁶¹⁷ yazılar yer almaktadır. “Iskat-ı Cenin” başlıklı makalede kadınların hangi nedenlerle çocuk istemedikleri, çocuk düşürme, kürtaj nedenleri ayrıntılı bir biçimde anlatılıp, bu tür bir eylemde bulunan kadınlar ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Makale yazarına göre, kadınların çocuk istememelerinin sebeplerinin başında, süs ve endamlarının bozulmamasını istemeleri, çocuk yüzünden gelebilecek rahatsızlıklara katlanamamaları gelmektedir. Bu duruma bir diğer neden ise “cahil ve kötü huylu” kocalardır. Bu işi yapan “kanlı ebeler” de bulunmaktadır. Kürtaj yapan kadınlar “rahimlerindeki daha suret-i insaniye haline gelmemiş ciğer parçalarını itlaf etmektedirler.” Yazıda kadınların bu işi yapabilmek için çeşitli kimyevi ilaçlar kullandıkları ve bu nedenle de hayati tehlike yaşadıklarından söz edilmiştir. “Bu önce kadınların hayatı için tehlikeli olduğundan birinci derecede bir zararı vardır. Hem kendi yaşamını kaybediyor hem de günahkâr ve katil olarak öbür tarafa gidiyor.” Makaleye göre, kürtaj yapmanın ikinci derecede zararı, kadınların kendileri hakkındaki itibarlarının bozulmasıdır. Kendi “can paresine kıyan kadının kocasına da faydası olmaz.” Kürtaj yapmanın üçüncü ve en önemli zararı ise, “toplum ve insan ilişkileri üzerinde yarattığı tahribat nedeniyledir. Kürtaj yapan kadın, cemiyeti bir ferdinden mahrum etmiş olacaktır. Toplum da kendine verdiği zarardan dolayı böyle kadınlar lanetlemektedir.” Makalede söz konusu dönemde “toplumun fertlerinin çoğalmasını engelleyen, çocuk düşürme günahını gerçekleştirenler” hakkında çeşitli maddeleri içeren bir ceza kanununun olduğundan söz edilmektedir. Makalenin yazarı bu konuda hükümet tedbirlerinin gerekli olduğunu, çocuk düşürmenin siyasi yönünün devletin görevi olduğunu belirtmektedir. Makaleden söz konusu dönemde kadınlar arasında, ailelerde çocuk düşürmenin yaygın olduğu anlaşılmaktadır⁶¹⁸. Ayrıca, kürtajın toplumda fert sayısını azalttığı, yani nüfusa zarar verdiği görüşü, daha sonra 1889 tarihli Sabah gazetesinde de açıkça gündeme getirilmiştir. Yazıda sözü edilen ceza kanunu ise büyük olasılıkla, Duben

⁶¹⁷ S: 4, 5, 23 Teşrin-i Sani 1291/6 Zilkade 1292, 30 Teşrin-i Sani 1291/13 Zilkade 1292. Bkz. (72), A.g.e. s., 12.

⁶¹⁸ Âyine: “Iskat-ı Cenin” yahut Çocuk Düşürmek Hakkında. 30 Teşrin-i Sani 1291/13 Zilkade 1292. Bkz. (72), A.g.e. s., 12.

ve Behar'ın belirttikleri, 1858 yılında yürürlüğe giren, kürtaşı yasaklayan 193. maddeyi içeren kanundur⁶¹⁹.

Hanımlara Mahsus Gazete'de "Çocuk Düşürenlere İbret"⁶²⁰ ve daha sonra Kadın Yolu'nda (Türk Kadın Yolu) 15 Eylül 1926 tarihli ondokuzuncu sayıda, Dr. Cemal Zeki imzasını taşıyan "Sihhi Musahabeler: Çocuk Düşürtmek Hakkındaki Malthus Nazariyesinin İflası"⁶²¹ makaleleri farklı yaklaşımlarla da olsa bu konuya dikkati çekmiştir. Bu konu gazetenin kadınlara verdiği haberlerin birinde şöyle yer almıştır:

"Beyoğlu'nda Ağa Cami'i civarında sâkin Odaksiya namında bir kadın geçen gün vefât etmiştir. İcrâ edilen tahkîkât netîcesinde mezbûrenin iskat-ı cenîn arzusuyla isti'mâl eylediği ilacın tesiriyle vefât ettiği tebeyyün etmiştir. Ne fenâ bir netîce-i hayât!"⁶²²

Hanımlara Mahsus Gazete'de "Hamile Kadınlara Vesaya-yı Tıbbiye", "Gebelik"⁶²³, "Ebelik: Doğurma ve Doğurtma"⁶²⁴ ve "Gebelere İhtarât" makaleleri gebelik konusuna verilen önemi göstermektedir. "Ebelik: Doğurma ve Doğurtma" başlıklı makalede, Dr. Besim Ömer'in yaptığı çalışmalar değerlendirilmiş ve çeşitli övgülerde bulunulmuştur. Besim Ömer'in pek çok alanda çalıştığı, doğum ve çocuk sağlığı konusunda birçok eser verdiği, bu konularda Avrupa'dan eserler getirdiği anlatılmaktadır. Makalede, Dr. Besim Ömer'in, bu konularla ilgili olarak "Ebe Hanımlara Öğütlerim" ve "Memedeki Çocuklarda Vefayat" isimli eserlerin yazarı olduğu belirtilmiştir. "Gebelere İhtarât" isimli makalede ise, hamile kadınlara pek çok uyarıda bulunulmuştur. Yazıda kadınların hamilelikleri sırasında ağız-diş sağlığı ve kabızlık gibi sağlık sorunları yaşadıkları ifade edilerek, kendilerini yormamak

⁶¹⁹ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 196.

⁶²⁰ S: 27, 2 Eylül 1320/5 Recep 1322. Bkz. (72), A.g.e., s. 185.

⁶²¹ A.g.e., s. 316. Türk Kadın Yolu, no 19, 15 Eylül 1925, s. 3-5.

⁶²² Bkz. (495), DEMİRDİREK (Aktaran), s. 24, 25.

⁶²³ S: 377, 29 Ağustos 1318/8 Cemaziyelahir 1320, S: 397, 30 Kânun-i Sani 1318/14 Zilkade 1320. Bkz. (72), A.g.e., s. 161, 162, 165.

⁶²⁴ S: 495, 20 Zilkade 1322/13 Kânun-i Sani 1320, S: 555, 30 Mart 1322/18 Sefer 1324. Bkz. (72), A.g.e., s. 188, 199.

koşuluyla yürüyüş yapmaları, soğuk almamaları, sıcak tutan giysiler giymeleri, tüm bunların yanı sıra hamama gitmekten kaçınmaları ve özellikle korse kullanma alışkanlığı olan hanımların hamilikte gevşek korseler tercih etmeleri ve kısa sürelerle idrar muayenesi yapmaları istenmiştir. Bu makalelerde doğum ve gebeliğe ilişkin, günümüzde de geçerli olabilecek çeşitli modern tıbbi bilgilere yer verilmiştir. Derginin 8 Eylül 1321/21 Recep 1323 tarihli 528. sayısında, “Kadın ve Çocuklara Mahsus Yeni Bir Hastane” başlıklı makale yer almaktadır. Hamîdiye Etfâl Hastanesi adıyla açılan bu hastane 5 Haziran 1899’da hizmete girmiştir. Hastanenin kayıtlarından çocuklardan çok kadınların hastaneye başvurdukları ve muayene oldukları görülmektedir⁶²⁵. 527. sayıda yer alan bir makalede ise aynı hastanede kadınlar pavyonunun açılışının kadınlar arasında coşkuyla karşılandığı haberi verilmiştir⁶²⁶.

1880’de yayınlanan Aile dergisinin ikinci sayısında “Viladet”⁶²⁷, yani doğum başlığıyla bir yazı yer almaktadır. Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) kadın sağlığı, nisahiye, doğum konusunda en fazla yazı bulunan dergi niteliğindedir. 25 Ekim 1900 tarihinde “Viladethane” başlığıyla yayınlanan bir makalede viladethanenin (doğum kliniğinin) kadınlar için ne kadar gerekli olduğu ve sayısının artırılması gerektiği şöyle bir örnekle ifade edilmiştir:

“Boğazkesen’de 6 numaralı hanede sakine Hatine Bint-i Ömer vaz-ı haml (doğurma) edemeyerek tahammül fersa âlâm ve ızdırıp içinde kalır. Celb edilen ebe, hanede tevliid-i kabil (doğurma mümkün) olamayacağını beyan eylediği halde kadıncağızın o anda Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dahilindeki Viladethaneye nakli mümkün olmayarak 4-5 gün kadar vakit geçirilir, biçare kadın hayat ile memmat arasında kalır. Nihayet ailesi zavallının hayatından kat-ı ümit eyledikleri halde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Viladethanesi”ne müracat ederler. Derhal

⁶²⁵ Bkz. (72), A.g.e., s.194; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 142. Bkz. Faruk İlker, Şişli Çocuk Hastanesi (Hamîdiye Etfâl Hastahânesi) Tarihi, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1976.

⁶²⁶ “Hamidiye Etfâl Hastane-i Âliyesinde Emrâz-ı Nisâ Pavyonu”, Hanımlara Mahsus Gazete, S: 527, 1 Eylül 1321/14 Recep 1323/14 Eylül 1905. Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 143-144.

⁶²⁷ S: 2, 24 Cemaziyelahir 1297.

hüsn-i kabul görürler. Kadının “tezâyuk-ı havsala” (pelvik uygunsuzluk) sebebiyle çocuğu tevlid edemeyeceği bilmuayene anlaşılaraq “hazz-ı cenin” ameliyatı icra edilir ve biçare kadının hayatı muhakkak hem pek muhakkak bir tehlikeden kurtarılır. Mezbure Viladethane’de 18 gün kadar tedavi olunduktan sonra tamamıyla iade-i afiyet ederek evvelki gün evine iade edilmiş ve iktisâb-ı hayat taze eylediğinden dolayı secde-i şükranı kapanarak Padişah-ı ehram ve eşfak efendimiz hazretlerine eşkriz-i şükran ve mahmidet (şükür) olduğu halde hayır dualar etmiştir.

Viladethânelerin beşeriyete ne derecelere kadar hidemat-ı mebrure ve azime ifa edeceklerine şu vak’a bir delil-i edid teşkil etmektedir.’⁶²⁸

Makalenin devamında o tarihte yalnızca bir tane olan viladethane sayısının arttırılması gerektiği belirtilmiştir. Hanımlara Mahsus Gazete’nin 1 Kasım 1900 tarihli 83-285 sayılı “Ebe Hanım” isimli makalesinde, kadınların gebelik muayenesinde ve düşük konusunda ebelerin otoritesi ve özellikle eğitimli olmayan ebelerin neden oldukları tehlikeler anlatılmaktadır.

“... Bir kadının gebeliğinden şüphe edilse derhal Ebe Hanıma başvurulur. Ebe Hanım, ehemmiyetle muayene eder. Bu sathi ve adi muayeneyle, evet, dolgunluk var, gebesin kızım der, arzu olunursa, daha mevcudiyeti meşkûk olan mahlûk-ı zâifi düşürebilmek için de yardım eder. İlaçlar tarif eder... Kadıncağız birkaç aylık gebe olabilir. Iskât-ı cenîn (çocuk düşürme) fi’l-i mekruhuna yine cesaret eder. Çocuk düşer, herkesden saklanır, kadın hastalanır, biter, kara toprağa girer. Ebe Hanım, vazifesini ifâ ettiği için teessür bile etmez. Ebe Hanım’ın en büyük kurnazlığı mensup olduğu aileyi bu gibi, kadına ve çocuğa müteallik işler için tabibe müracaat ettirmemektir. Şayet bir tabibe lüzum görülürse Ebe Hanım bütün kuvvetiyle buna mani olur. Kadının kendisini erkeğe gösteremeyeceğinden bahseder... Hastayı görür, “tu tu

bir şey yok, şimdi kurtulur” sözleriyle teselliyet verir. Sonra murdar, mülevves, nâpak parmağı ile en mühim o sırada intane mikropların enhasıl gayet müthiş avarıza maruz olan saf, biçare, masum kadını muayene eder. Cahil Ebe, ellerini bile yıkamaz, daha vakit vardır der. Çıkıp gider.. aynı mülevves parmakla başka biçareyi de muayene etmeye çekinmez...⁶²⁹

Kadın (İstanbul, 1911-1912) dergisinin onuncu sayısında “Bizde Nisayun: Ha?”⁶³⁰ başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. İnci dergisinde (1919-21) Mehmet Arif Bey tarafından “Asri Kadınlık: Kadın Sıhhatine Ehemmiyet Vermek Zorundadır”⁶³¹ ibaresiyle bir makale yazılmıştır.

Osmanlı’da kadınların sağlığının önemli bir boyutunu ise kadınların tıp alanına kabul edilip edilmeyeceği konusu oluşturmaktaydı. 1890’lı yıllardan itibaren kadınların hekimlik yapıp yapamayacakları basında tartışılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda, 23 Mayıs 1898 tarihli gazetede Şûrâ-yı Devlet tarafından Osmanlı’da kadınların hekimlik yapamayacakları bildirilmiştir. Dönemin kadın dergilerinde, özellikle Kadınlar Dünyası’nda bu konunun birçok kez gündeme getirildiği görülmektedir. Dergide kadınlara hekimlik izninin verilmemesinin, kadın ve çocukların sağlığı ile nüfus ve millet açısından yol açacağı zararlardan söz edilmiştir.

“İnsaf edelim! İstanbul’da payitaht-ı saltanat-ı seniyye de erkeklerin taassup ve istibdatı yüzünden, binlerce hemşireler, valideler ölüp, sönüp gider ise Anadolu’nun ücra köşelerinde bu fıkdanın, bu kalpsizliğin tesir-i tahrirkârı ile üfûl eden varlıklar; millete, ve vatana er ve asker yetiştirecek yerde toprak altındaki haşarata gıda olan kıymetdar vücutları düşünmek insanı yeis ve nefretten ağlatır...

Bütün dünya tenakus-ı nüfustan feryat eder, vatanlarının tehlikeye düştüğünden tevhiş eder iken (ürkerken), biz burada yüz binlerce ananın bu gayr-ı tabii, zamansız

⁶²⁸ Hanım Kızlara Mahsus, S: 82-284, 12 Teşrin-i Evvel 1316/1 Recep 1318. Bkz. (72), A.g.e., s. 136. Bkz. (9), SAYGILIGİL (Aktaran), s. 141-142.

⁶²⁹ Bkz. (9), SAYGILIGİL (Aktaran), s. 131. Hanım Kızlara Mahsus, S: 82-285, 19 Teşrin-i Evvel 1316/8 Recep 1318.

⁶³⁰ S: 10, 9 Ağustos 1328. Bkz. (72), A.g.e., s. 238.

ölümüne lakayt ve bîhis seyirci kalabilecek miyiz? Öyle ümit etmek istiyoruz ki Maarif nazırımızın Müslüman kadınlarının da Mekteb-i Tıbbiye'ye kabul edilecekleri yolundaki beyanatları bir an evvel saha-yı fiiliyata intikal eder de bugüne kadar tıp ile kadınlık arasında mevcut olan Sedd-i Çin yıkılır, hak ile yeksan edilir. Edilir de yüzlerce masum ve zavallı hemşirelerimiz ölmezler, binlerce yavrular yetim ve sefil kalmazlar. Kadın tabibeler sayesinde sıyânet edilirler (korunurlar)."⁶³²

Yukarıda çocuğun büyütülmesi, eğitimi, çocuk hıfzıssıhası ve sağlığı konularının ilk dergilerden başlayarak ele alındığı görülmektedir. Özellikle ondokuzuncu yüzyılın sonunda bu konular yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Duben ve Behar'ın belirttikleri gibi, ondokuzuncu yüzyılın bitiminde ve yirminci yüzyılın başında, çocuk sağlığı, çocuk yetiştirme ve yüksek seyreden çocuk ölümlülüğü konularına İstanbul basını ve kamuoyu büyük önem vermekteydi⁶³³. Ayrıca İstanbul için daha belirgin bir değişimden söz edilebilirdi. İstanbul hem ekonomik yapısı, hem avrupai⁶³⁴ ve batılı yönde giden yaşam biçimi açısından yüzyılın sonunda gözle fark edilebilir bir değişimi yaşamaktaydı. Tüm bu düşünce, değer ve eğilimler, aynı zamanda, Osmanlıda o güne kadar gündemde olmayan, kadının toplum içindeki yeri, aile ve eviçi, çocuğun bakımı, eğitimi konularının gündeme gelmesine kaynaklık etmiştir. Bunlarla birlikte ve yanı sıra çocuğun toplumsal anlamının değişimi sonucunu doğurmuştur⁶³⁵.

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda çocuğun sağlığı ve yaşamına verilen değer ve bunun dönemin kadın dergilerinde ve popüler basınında görebileceğimiz yansımaları ve bu konudaki değişim genel olarak nüfusa yönelik yaklaşımda da göze çarpmaktadır. Özellikle savaş, salgın hastalıklar düşünüldüğünde nüfus kaçınılmaz biçimde değer kazanmaktaydı⁶³⁶. Türk Kadın Yolu'ndaki çocuk düşürme ve Malthus

⁶³¹ S: 6, 1 Temmuz 1335. Bkz. (72), A.g.e., s. 219.

⁶³² Bkz. (9), SAYGILIGİL (Aktaran), s. 145.

⁶³³ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 29-30.

⁶³⁴ İstanbul'a büyük bir Avrupalı akını getiren Kırım Savaşı (1853-56) şehirdeki değişimde önemli bir etken olmuştur. Kırım Savaşından sonra giderek artan ticarileşme, şehirde yeni başlayan endüstri, İstanbul'da birçok kişinin ailelerinden uzak işlere gitmesine yol açmıştır. Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 218., 261.

⁶³⁵ A.g.e., s. 17.

⁶³⁶ A.g.e. s 248.

nazariyesi konulu yazı ve 1925-26 yılları arasında yayınlanan Âsâr-ı Nisvan'da yer alan nüfus konusundaki makaleler bu dönemde nüfusa verilen önemi göstermektedir. Nüfusa verilen değer derginin onyedinci sayısında Dr. Safiye Ali'nin yazdığı "Nüfus Siyasetinde Vefeyat-ı Etfal Meselesi", yazarlarının belli olmadığı "Almanya'da Çocuk ve Nüfus Meselesi" ve "Validelerin Saadeti Çocuklarının Sıhhatiyle Kaimdir"⁶³⁷ (üç yazı dizisi) başlıklı makalelerden anlaşılmaktadır.

Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin yayınladığı Kadın Dergileri Bibliyografyasında eski harflerle yayınlanan son kadın dergisi 1 Ağustos 1927 tarihli Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu dergisidir. Bu dergide Nezihe Muhittin'in "Musahabe: Analık Vazifeleri, Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?", "Çocuklarımız Bakımsızdır" ve "Köylerimize Doktor ve Kabile Lazım"⁶³⁸ makaleleri görülmektedir. Hatice Refik imzasıyla, dördüncü ve beşinci sayılarında "Kadın: Valide" ve "Kadın: Zevce"⁶³⁹ makaleleri kaleme alınmıştır. Yukarıda görüleceği üzere bu bibliyografyaya dâhil edilen son kadın dergisi 1927 yılına aittir. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın birlikte yayınladığı Kadın Süreli Yayınlar Bibliyografyası'nda 1928'de herhangi bir kadın dergisine rastlanılmadığı belirtilmektedir. 1929'da yalnızca Hanımlar Âlemi kadın dergisi olarak yayınlanmıştır. 1930-40 arasında ise toplam on iki kadın dergisi çıkmıştır. Bunlar; 1930'da El-İşi, 1931'de Aile Dostu ve El Emekleri, 1934 yılında Cumhuriyet Kadını ve Salon, 1935'te Kadın Moda Albümü ve yine 1936'da Moda Albümü, 1937 yılında Ev-İş, Model ve Okul Kızı, 1938'de ise Ana ve El İşleri dergileridir⁶⁴⁰. Burada sadece Cumhuriyet Kadını dergisi hakkında sınırlı bilgi verilecektir. Aslında dergilerin adları belli bir oranda da olsa dönemin kadın düşüncesini göstermektedir. Kadın dergilerinin sayısı azaldığı gibi isimleri de taşıdıkları vurgu yönünden büyük oranda değişmiştir. Dolayısıyla dergilerde hem niceliksel hem nitelik olarak bir

⁶³⁷ S: 17, 15 Teşrin-i Sani 1341/28 Rebiyülahir 1343, S: 20, 1 Şubat 1926/18 Recep 1342 ve Kadın Yazıları S: 1,2,3, 21 Nisan, 22 Mayıs, 23-24 Haziran-Temmuz 1926. Bkz. (72), A.g.e., s. 9, 10.

⁶³⁸ S: 1,2,5, 16, 23 Temmuz ve 5 Ağustos 134. Bkz. (72), A.g.e.,s. 314, 315.

⁶³⁹ S: 4, 5, 6, 13 Ağustos 1341. Bkz. (72), A.g.e., s. 314, 315.

⁶⁴⁰ Aslı DAVAZ-MARDİN, **Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya: Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul, 1998, s. 12.

farklılık görülmektedir. Kadın Süreli Yayınlar Bibliyografyası'nda Cumhuriyet Kadını dergisinin kadına bakış açısı şöyle ifade edilmiştir:

“Cumhuriyet devrinde yaşayan kadın bir cepheli kadın değildir. Bütün manası ile iş hayatında olduğu kadar eğlenceli cemiyet hayatında da kendisini gösteren kadındır. Fikir kadını olduğu kadar süs kadınıdır Cumhuriyet kadını fikir mücadelelerine, edebiyat hareketlerine, spora ve aynı zamanda ev kadınlığına, anneliğine ve zevceliğine merbut mükemmel kadındır...”⁶⁴¹

1934 yılında yayınlanan dergide sahibi ve yayın müdürü olarak Lâtif ismi belirtilmiştir. Derginin bibliyografik künyesinde hiçbir kadın ismi görülmemektedir. Buna karşın, bibliyografyada ifade edildiği gibi, derginin ulaşılan iki sayısında yazar olarak Suat Derviş ve çevirmen olarak Bedriye Hayri'nin adları geçmektedir⁶⁴².

Buraya kadar yazılanları kısaca değerlendirmek gerekirse; sağlık, kadın sağlığı ve hıfzıssıhha yukarıdaki temalar kadar olmasa da kadın dergilerinde yer almaya başlamıştır. Hanımlara Mahsus Gazete'de kadınların yaşamlarının, sağlıklarının çeşitli yönlerini kapsayan pek çok makale görülmektedir. Özellikle sağlık, kadın sağlığı, nisaiye konularında dergi başlı başına, ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmektedir. Kadın dergilerinde çocuk hıfzıssıhhasına büyük ilgi gösterilmiştir. Başta Hanımlara Mahsus Gazete'de olmak üzere, verem konusu önemli bir tema olarak geçmektedir. Kadınlar Dünyası'nda sağlık, anne ve çocuk sağlığı, hıfzıssıhha konuları aynı biçimde önemli ölçüde yer almıştır. Gebelik, doğum ve düşük konuları dergilerde ele alınan diğer konulardır. Kadınların sağlığı konusu kadın dergilerinde genel olarak yer almış olsa da, bibliyografyada yer alan dergilerin bir bölümünde bu nitelikte herhangi bir başlıkla karşılaşmamıştır. Dergilerin kadınlara yönelik yaklaşımı konusunda ise şunlar söylenebilir. Hanımlara Mahsus Gazete'de çocuk bakımı, ev işleri, sağlık köşeleri önemli bir yer tutmuştur. Hanımlara Mahsus Gazete'nin amacının açıklandığı ilk sayısında, kadınların özellikle “nesil

⁶⁴¹ DAVRAZ-MARDİN (Aktaran), A.g.e., s. 56.

yetiştiriciliği” rolü nedeniyle geliştirilmesi gerektiği görüşü ifade edilmiştir. Çakır’a göre yine de, gazetenin kadınlara “sadece iyi anne, iyi eş rolünü benimsetmeye çalıştığını söylemek” doğru bir değerlendirme olmazdı. Hanımlara Mahsus Gazete’ye gelen mektuplardan kadınların bu rollerini önemsedikleri ama aynı zamanda konularını sorguladıkları görülmektedir. Buna Fatma Aliye’nin yazıları örnek verilebilir.

“Temeddün eden (medeni) milletlerin ulûm u fûnunda evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınların onları pey-rev oldukları (izinde gittikleri) görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin ibtidâsında kendilerini ta’kib eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmık istiyorlar. Güya ki hakk-ı takaddümü (önde bulunmak hakkında) hod-kâmlıkla (bencillikle) bir hakk-ı tasarruf vemellük (sahip çıkma) yerine koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş, böyle gelmiş şeylerdendir. Ama “böyle olmuş” dememiz “böyle yapmışlardır” demektir. Yoksa bu ilm ü fazlın sahibi olan cenâb-ı feyyâz-ı mutlak (Allah) hazretleri anı kullarının erkeğine dışisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan diriğe (esirgemeye) erkeklerin iktidarı erişebilir mi”⁶⁴³.

Hanımlara Mahsus Gazete’nin içeriğine ayrıntılı olarak bakıldığında, derginin kadınlara ilişkin, kadınların yaşam alanlarının birçok yönünü kapsayan pek çok konuda bilgi verdiği göze çarpmaktadır. Amaç ve içeriği yönünden Kadınlar Dünyası’na benzememektedir, ancak yayımlandığı dönem de düşünüldüğünde, Hanımlara Mahsus Gazete’nin kadınları merkeze alan, onların gündelik yaşamlarına yönelik pratik ve faydalı bilgiler sunan bir yayın çizgisine sahip olduğu söylenebilir⁶⁴⁴. Ayrıca, dergi Kadınlar Dünyası yayın hayatına girene kadar yayın kadrosunun hemen tümünün kadınlardan oluştuğu tek yayın niteliğindedir. Gazete bu açıdan kadınlara yazı yazmaya alışmaları için zemin oluşturmuştur. Daha önce

⁶⁴² A.g.e., s. 23.

⁶⁴³ Bkz. (308), ÇAKIR (Aktaran), s. 28-29.

⁶⁴⁴ Bkz. (496), ÖZEN, s. 19.

belirtildiği gibi ondokuzuncu yüzyılın bitimi ve yirminci yüzyılın başında Osmanlı kadınlarının gündelik yaşamlarına ilişkin pek çok bilgi gazeteden görülebilir⁶⁴⁵.

Bununla birlikte kadınların annelik ve eşlikle sınırlanmasına karşı en fazla radikal tepkiyi Kadınlar Dünyası Dergisi vermiştir. Dergide yer alan yazılarda Osmanlı toplumunda kadınların büyük sorunları olduğu görüşü yaygın bir kabul bulmaktaydı ve kadınların ikincil konumda olmalarından erkeklerin sorumlu olduğu belirtilmekteydi. 19 Şubat 1921 tarihli, 194-8. sayıda E. Süreyya imzasıyla “Bir Milletın Nisvanı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır” başlıklı makalede bu düşünce ve tepki yer almaktaydı.

“Bu hususda kabahatimiz olduğunu itiraf etmekle beraber, bunun da mesuliyeti sırf erkeklerimize râci’dir. İstediler ki kadın hiçbir şeye karışmasın. Yalnız evdeki işleriyle meşgul olsun. Çamaşır yıkasın, ortalık süpürsün, yemek pişirsin, çocuklarına baksın ve na-mümasil hizmetleri yapsın. Neden ve ne mecburiyet?”⁶⁴⁶

Temel bir soru; dönemin reformcu erkeklerinin kadınlarının konumlarına nasıl baktıklarıdır. Mardin’e göre Osmanlı toplumunda iktisadi düşüncenin gelişimine katkıda bulunan reformcu erkekler, kadınların toplumsal vazifesini ve bağlı olarak konumunu, annelik ve eşlik görevlerini yerine getirmek, toplumun ihtiyacı olan erkek üyelerini yetiştirmek, ailenin düzenini sağlamak için gerekli hizmetleri yapmak olarak belirlemişlerdir⁶⁴⁷. Dolayısıyla kadınların hayatın başka alanlarında varoluşlarını reddetmeseler de daha çok önem verdikleri ve istedikleri yer aile ve çocuk yetiştirme sahasıydı. Yukarıda belirtildiği gibi, İkinci Meşrutiyet döneminin bilinen kişilerinden Celal Nuri İleri, Afife Fikret takma adıyla yazdığı bir makalesinde şu görüşü savunmaktaydı: “Kadınlıkta intisâb edilecek (bağlanılacak/benimsenecek) en birinci meslek zevcelik meslekidir”⁶⁴⁸. Kendini

⁶⁴⁵ Bkz. (495), DEMİRDİREK, s. 26.

⁶⁴⁶ E. Süreyya, “Bir Milletın Nisvanı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır”, Bkz. (72), A.g.e., s. 302; Bkz. (408), ÇAKIR (Aktaran), s. 108.

⁶⁴⁷ Bkz. (418), ZİHNİOĞLU, s. 103.

⁶⁴⁸ Bkz. (418), ZİHNİOĞLU (Aktaran), s. 106.

kadınların yerine koyduğu bir yazısında ise “biz kadınlar” diye başlayıp, kadınlara başka taleplerden bulunmadan önce, iyi bir kız çocuk, bir hemşire, bir eş, bir anne ve iyi bir “büyüknine” olmaları tavsiyesinde bulunuyordu⁶⁴⁹.

Zihnioğlu’na göre, aslında dönemin erkek düşünür ve siyasetçilerinin bir yandan kadınların toplumsal konumlarının annelik ve eşlikle sınırlanmasına karşı koymaları öte yandan kendilerinin de annelik vazifesini savunmaları, anneliği birinci vazife olarak görmeleri temel bir çelişkiyi de göstermekteydi. Daha önemli olan o dönem kadın hareketinin savunucuları olan feministlerin bu konudaki düşünce ve tutumlarıydı. Bu kadınlar da, kadının konumunun ne olması gerektiği konusunda erkeklere benzer bir gerilim yaşamaktaydılar⁶⁵⁰. Nezihe Muhiddin kadınların her iki sahada da etkin olmasını savunmaktaydı. Ancak bu kadınların ve erkeklerin, kendi zamanlarının sosyal ve politik gerçekliği içinde bunu bir çelişki olarak yaşayıp yaşamadıkları bugünden bakıldığında kolay anlaşılabilir gözükmemektedir. Özellikle Ahmed Cevad’ın ve yine bazı reformistlerin eserlerinden, kadınları anneler ve eşler olarak görmenin, kadınlar ve toplum açısından yaratacağı sorunların farkında oldukları anlaşılmaktadır. Kaldı ki, dönemin reformist ya da ileri gelen kadınları ve erkekleri arasında, kadınların konumuna ilişkin bir görüş birliğinden söz etmek yeterli bir değerlendirme olmayabilir. Farklı farklı düşünceler ileri sürülmekteydi. Muhiddin’in kadınların “insanlığın anneleri” olduğu düşüncesinde bir mecazın dışında, daha evrensel ve geniş bağlama yapılan vurgu fark edilebilir⁶⁵¹. Ayrıca,

⁶⁴⁹ A.g.e.,s. 106.

⁶⁵⁰ A.g.e., s. 99.

⁶⁵¹Yine de Muhittin ve Adıvar’ın kadınların “annelik” ve “eşliğine” ilişkin tezlerinin reformcu erkeklere benzerliğini düşünüyorsak, sanki bu daha çok sınıfa ilişkin bir soruyu sormamızı gerektirmektedir. Bu erkeklerin ve kadınların, kadınlar için düşündüğü annelik ve eşlik rolü her sınıftan kadınlar için aynı anlama gelmemekteydi. Halide Edib’te gerek kendi annelik deneyimi gerekse eserlerinde görebildiğimiz tarihi tanıklık durumu üst sınıf kadınlara ilişkin bir nitelik göstermektedir. Ayrıca, Edib’in eserlerinde onun kadınların konumlarına ilişkin düşüncesindeki değişim fark edilebilir. 1915’e kadar olanlarında özgürleşmiş kadın ön plandayken, savaş sonrası “devlet feminizminin” ihtiyacı olarak düşünülen kadınların birincil görevlerinin “iyi anneler” olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bkz. Anat LAPIDOT-FIRILLA, “**The Memoirs of Halide Ebib (1884-1964): The Public Persona And The Personal Narrative**”, New Perspectives on Turkey, No: 20, Spring 1999, İstanbul, s. 71. 73.

Büyük Millet Meclisi’nde 1923-24 yıllarında yapılan Aile Hukuku Kararnamesi tartışmalarında, belirginleşen İstanbul ve Anadolu kadını ayrımı, devletin esasen kendini ilgilenmekle görevli bulunduğu kesimin köylü kadınları olduğunu göstermiştir. Bkz. Zehra TOSKA, “**Cumhuriyet’in**

bugün için baktığımızda, örneklerini giderek daha kolay görebildiğimiz, kadınların ev ve çocuk alanı gibi temel iki sahadan vazgeçiş deneyimi, kadınların kendi çıkarları açısından tartışılabilir gözükmektedir.

Yine “iyi annelik” ve “iyi eşlik” tartışmalarının söz konusu dönemde kadınların diğer taleplerini dile getirmeleri için bir zemin sağladığı da ileri sürülebilir. Mahasin (1908-1909) dergisinde ise Zühre (Zöhre) Hanım “Musahabe-i Nisaiye” başlığı altında yazdığı sürekli yazılarda kadınların eş ve annelik kimliklerine vurgu yaparak, “Temizlik”, “İzdivaca Dair”, “Kadın Bilgileri”, “Müşkülât-ı İzdivaç” ibareleriyle yazılar yazmıştır. Demirdirek’e göre Zöhre Hanım ileri sürdüğü talepler için iyi annelik ve iyi eşliği aslında meşru bir zemin olarak bulmaktaydı ve bu nedenle de pek cüretkâr yazılar yazmaktaydı.

“Bizde erkeklerin kadınlardan beklediği vezâif meyânında en mühimi aşçılıktır. Kadınların (...) yemek pişirebilmesi lâzım olduğunu tasdik etmekle beraber diyebilirim ki, sevk-i merakla yemek pişirmek başka, sevk-i mecbûriyet ile yemek pişirmek başkadır. (...) Erkekler riâyet ettikleri taksîm-i âmâl kâidesini kadınlara da tatbîk etseler fenâ olmaz. Meselâ, bir erkek, hem asker, hem mahalle imamı olamayacağı gibi, bir kadın da hem zevce, hem ana, hem aşçı, hem terzi olamaz.”⁶⁵²

Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 79.

Türkiye’de 1930’larda “iyi anne” ve “iyi eş” tanımlamalarının, söz konusu dönemdeki kadın bedenine ilişkin sosyal politika açısından değerlendirilişi hakkında Bkz. Laden YURTTAGÜLER, **Social Policies on Female Body in Turkey in the 1930s**, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul, 2004.

⁶⁵² Bkz. (495), DEMİRDİREK (Aktaran), s. 36-37.

5. BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNDE NÜFUS VE ULUS POLİTİKALARI İÇİNDE KADINLARIN SAĞLIĞI

5.1. Cumhuriyet'in “İlerleme” Düşüncesinde Nüfus

Ondokuzuncu yüzyılın sonu Osmanlı Devleti için nüfus, gerek niteliği gerekse yoğunluğu yönünden önemli olmaya başladığı gibi birbirinden farklı gelişmelerin yaşandığı bir sahaya karşılık gelmekteydi. Yukarıda da görüleceği üzere ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle de yüzyılın sonlarında, çocuk sağlığı, sağlık ve hıfzıssıhha konuları dönemin kadın dergilerinde yer almaya başlamıştır. Kadınlar Dünyası Dergisi yayınladığı makalelerde kadın ve çocukların sağlığının milletin geleceği için taşıdığı öneme dikkati çekmektedir. Çocuğun sağlığı, yetiştirilmesi ve çocuk ölümlülüğü dönemin basınında öne çıkan temalardır. Kadın dergilerinden nüfus konusunun giderek önem kazandığı anlaşılmaktadır. Eğitim gibi sağlık konusu da dönemin toplumsal tartışmalarının odağında yer almaktadır. Dönemin gazete ve dergilerinde yansımalarını gördüğümüz çocuk sağlığı, nüfus ve kadın sağlığı konuları Osmanlı Devleti'nin yöneticilerini de ilgilendirmektedir. Tanzimat'la birlikte hızlanan modernleşme sürecine paralel olarak düşünebileceğimiz bu değişimde, nüfusun genel olarak sağlık durumunun iyileştirilmesinin gereğinin yanı sıra kadınların sağlık sorunları kamusal alanda ifade edilmeye başlanmıştır. Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, tüm bu dönüşümün arka planını ise nüfusun gerek sayıca⁶⁵³ gerekse

⁶⁵³Osmanlı Devletinde daha onaltıncı yüzyılda nüfusa ilişkin önemli değişimlerden söz edilebilir. Bunlardan birincisi söz konusu yüzyılda Osmanlı'da yaşanan nüfus hareketidir. Onaltıncı yüzyılda Osmanlı Devletinde hızlı şehirleşme biçiminde belirgin bir nüfus hareketi yaşanmaktaydı. Bu dönemde belli bir nüfus artışı da görülmekteydi. Onaltıncı ve onyedinci yüzyılın başlarına ait demografik veriler, kırsal ve kentsel nüfusun ikisini de kapsayan bir değişimi göstermekteydi. Özellikle şehirlerde daha hızlı olan bir nüfus artışı söz konusuydu. Ancak, daha sonra çeşitli nedenlerle bu nüfus artışı korunamamıştır. 1830'da sadece erkek nüfusu kapsayan sayım sonuçlarına göre ise, devletin İstanbul ve Anadolu'daki nüfusu 7.5 milyona yakın olduğu sanılmaktadır. Osmanlı'da demografik bilgiyi verecek belgenin azlığı, özellikle İstanbul nüfusu için bu dönemde gerçekçi olabilecek bir tahminde bulunmayı zorlaştırmaktadır. Ancak, onyedinci yüzyılın sonuna doğru şehrin nüfusunun, Celâli isyanları ve Büyük Kaçgun'un yol açtığı göç sonucunda arttığı bilinmektedir. Kemal H. KARPAT, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 53; Yahya S. TEZEL, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 49, 78; “Stefanos Yerasimos: 16. Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler”, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü

sağlık yönünden karşı karşıya bulunduğu somut koşullar oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yüzyılın sonunda yaşanan ekonomik ve siyasal sorunlar, göç, savaş ve salgın hastalıklar, yoksulluk, olumsuz yaşam şartları nüfusun giderek azalmasına yol açtığı gibi halk arasında yaygın görülen belli hastalıkların büyük oranda artmasına neden olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, nüfusun karşı karşıya olduğu hastalıkların, insanların sağlığında ve toplumsal yaşamda yarattığı sorunlar dönemin kadın dergilerine de yansımıştır. Bu özellikle Hanımlara Mahsus Gazete'de verem ve çeşitli bulaşıcı hastalıklar hakkındaki makalelerden belirgin bir biçimde fark edilebilir.

Nüfusun azlığı ve sağlık sorunları temel bir tema olarak artan bir biçimde Cumhuriyet'in ilk dönemine de taşınmıştır. Nüfus sorunu olarak formüle edebileceğimiz bu konu, toplumun ileri gelenlerinin, devletin yöneticilerinin ve hekimlerinin üzerinde önemle durdukları önemli bir mesele niteliğindedir. Arka arkaya gelen savaşlar; Balkan Savaşları (1912-13), Birinci Dünya (1914-18) ve Kurtuluş muharebeleri sonucunda nüfusta yaşanan çeşitli boyutlardaki farklı sorunlar Cumhuriyet'in ilk döneminin nüfusa ilişkin algısının ve nüfus siyasetinin arka planını, gerekçelerini oluşturmaktaydı. Salgın hastalıklar ülkenin özellikle belli bölgelerinde yaygın bir durumdaydı.

Cumhuriyet'in kurulduğu 1920'lerin başında nüfusla ilgili temel sorunlardan biri düşük nüfus artışıdır. Nüfusun büyük bir oranının yaşadığı kırsal bölgelerde açlık ve sefaletle, sıtma, verem, frengi ve trahom gibi bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, yüksek doğurganlığa karşın ölümlerin de yüksek olmasına yol açmıştır. Ayrıca, Trablusgarp, Balkan Savaşı, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları yetişkin erkek nüfusunda önemli bir azalmaya neden olmuştur. Nüfusun görece azlığı ve yetişkin erkek nüfusundaki eksiklik hem "yeni ulus devletin siyasal güvenliği açısından" hem de tarımsal üretim için önemli bir sorundur⁶⁵⁴.

Atölyeleri, İkinci Oturum: İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar, 3 Ocak 1995, Toplumsal Tarih Dergisi, S:14, Şubat 1995, Tarih Vakfı, İstanbul.

⁶⁵⁴ Bkz. (13), ÖZBAY, s. 2-3.

Nüfusun azlığı ve sağlığı konuları Cumhuriyetin ilk yıllarının halk sağlığı politikasının temel ve öncelikli bir yönünü oluşturmaktadır. Devletin yönetici ve ileri gelenlerine göre ülkenin iktisadi ve sosyal kalkınması için nüfus, hem nitelik hem sayısal yönden müdahale edilmeyi gerektirmekteydi. Nüfus ve halkın sağlığı konusu ulusun ilerlemesinin temel koşulu olarak düşünülüp, milli politikanın bir parçası olarak algılanmaktaydı. Dönemin hükümetleri “halk sağlığını düzeltmeyi, kolektif ve şahsi hijyene yönelik temel pratikleri yerleştirmeyi ve halkı bu konularda eğitmeyi amaçlayan politikaları geliştirmek ve uygulamak için hem ideolojik hem de pratik olarak yoğun bir mesai yapmışlardır.”⁶⁵⁵ 1-3 Eylül 1925’de, Ankara’da yapılan Birinci Milli Türk Tıp Kongre’sinin açılış konuşmasında, Başvekil İsmet Paşa, ülkenin iktisadi gelişimi ve savunması için sağlıklı bir nüfusun önemine dikkati çekmiştir.

“İlk Cumhuriyet hükümetinden itibaren memlekette sıhhat meselesinin, sıhhi mücadelenin devlet programları içinde başlı başına bir mevki olduğu müşahede olunmuştur. Filhakika fasılsız ve amansız bir mücadeleden başka bir şey olmayan bu hayatta diri adam müdafaa-i memleketin olduğu kadar iktisadi hayatın, içtimai hayatın ve her şeyin esasıdır.”⁶⁵⁶

İsmet Paşa aynı kongredeki konuşmasında, “Cumhuriyet idaresinin bilim ve bilim adamının kurallarına dayandığını, kongreden maddi ve sosyal fayda beklediklerini, hekimlerin ülkenin ilerlemesinde çok büyük etkiye sahip olduklarını, bunun için doğrudan halkın içine girip onların gözlerinin içine bakarak tehlikelerle mücadele”⁶⁵⁷ etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Kongrede dönemin Sağlık Bakanı Refik Bey (Refik Saydam) hekimlerden, “kendi hayatlarında medeni unsurlardan faydalanıp ilerlemeleri takip etmeleri”ni ve tabiilerin sadece şehirlerle sınırlı

⁶⁵⁵Yiğit AKIN, “Gürbüz ve Yavuz Evlatlar” Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 88.

⁶⁵⁶ Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 89, 90.

kalmayıp, onlardan “köylere kadar giderek Türk köylüsünün sağlıklı kişiler olarak üretici olmalarını sağlamaları”⁶⁵⁸ istemiştir.

Uzun yıllardır birikmiş sağlık sorunları, sağlık kurum ve örgütlerindeki yetersizlikler ve sağlık alanında çalışacak insan gücü yeni kurulmuş olan Cumhuriyet’in yüz yüze geldiği, öncelikli olarak çözmek zorunda olduğu problemlerdir. Söz konusu yıllarda “ulusal bir felaket” olarak düşünülen sıtma pek çok çocuk ve yetişkin insanın ölümüne yol açmaktadır. Nüfusta sıklıkla görülen sıtmanın yanı sıra, verem, frengi, trahom ve çiçek hastalıkları da birçok insanın ölümüne ve sakat kalmasına neden olup ülkenin kalkınması ve ilerlemesi için gerekli olan iş gücünü olumsuz bir biçimde etkilemektedir. 1925 yılında sıtma hastası olan kişi sayısı 9.275’tir. Frengili hasta sayısı 1926’da 84.662 kişidir. Özellikle Güney ve Güney Anadolu’nun bazı yerlerinde trahom % 70’e varan oranlarda yaygınlık göstermektedir. Yine 1925 yılında çiçek hastalığından ölüm oranı % 15’e yaklaşmıştır. Uyuz, cüzzam ve kuduza da göz ardı edilmeyecek oranda rastlanılmaktadır⁶⁵⁹. Yeni kurulmakta olan Cumhuriyet için sağlıklı insan ihtiyacı, milli, iktisadi ve sosyal yönden pek çok mana taşımaktadır⁶⁶⁰. Dolayısıyla nüfustaki yaygın sağlık sorunları iktisadi bir nitelik gösterdiği gibi sosyal bir özellik de taşımaktadır.

1929-1933 yılları arasındaki dönem, dünya yaşanan ekonomik krizin Türkiye’de de etkilerinin görüldüğü bir zamandır. Krizin etkisi, Cumhuriyet’in sağlık için ayırdığı bütçede önceki yıllara göre belli oranlarda kısıtlamaya gitmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, henüz kurulmuş olan devlet için halkın sağlığının taşıdığı önem ve pek çok yönden sağlıklı bir nüfusa duyulan ihtiyaç nedeniyle bu dönemde sağlık açısından bir kısıtlamaya gidilmeyip, bu alandaki çalışmalar söz konusu

⁶⁵⁷ Zuhal ÖZAYDIN, “**Büyük Önder Atatürk’ün Himayelerinde Yapılan I. Milli Türk Tıp Kongresi**”, Tıp Tarihi Araştırmaları 7 içinde, Arma Yayınları (Nüans Ajans), İstanbul, 1998, s. 221.

⁶⁵⁸ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 221.

⁶⁵⁹ Meliha ÖZPEKCAN, “**Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Politikası: (1923-1933)**”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları içinde, Ed.Nil Sarı, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2001, s. 182-183.

⁶⁶⁰ A.g.e., s. 164-165.

yıllarda da sürdürülmüştür. 1930'lu yılların başında Cumhuriyet'in sağlık politikasındaki hedefler; çocuk ölümlerini azaltmak, doğumu teşvik etmek, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadeleye girişmek, koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik vermek, sağlık personeli sayısını arttırmak, halkın sağlığı için gerekli kurumsal yapıyı oluşturmak ve bu kurumlarda devletin kontrolünü sağlamak, gerekli yasa, yönetmelik ve tüzükleri çıkarmak olarak sıralanabilir. Cumhuriyet'in sağlık politikasının temel bir yasası olarak kabul edilen Umumî Hıfzıssıhha Kanunu bu dönemde kabul edilmiştir. Yine bu yıllarda doğumu arttırmak amacıyla altı ve daha sayıda çocuğa sahip olan ailelere para yardımı yapılmıştır⁶⁶¹. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarının nüfus politikası aynı zamanda dönemin sağlık politikasını oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, nüfusun, iktisadi kalkınmanın ve milli savunmanın en önemli unsuru olduğu yolundaki inanç, söz konusu dönemin sağlık politikalarının arka planını meydana getirmekteydi. Ölüm oranını düşürürken, sağlıklı doğum oranını yükseltmek, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaş, yeni sağlık kurumları açmak ve varolanların fiziki alt yapılarını düzeltmek, gerekli sağlık elemanlarını yetiştirmek, toplumu temel sağlık konularında bilgilendirmek amacıyla yayın ve propaganda faaliyetinde bulunmak, dönemin sağlık politikasının ana özellikleridir⁶⁶².

5.1.1. Nüfus, Ulus ve Devletin Yönetimi Problemi

Avrupa'da onyedinci yüzyılda yaygınlık kazanan, nüfusun ekonomik refahın en önemli unsurlarından biri olduğu görüşüne dayanan Kameralist-Merkantilist iktisadi düşünce, söz konusu dönemden başlayarak bireyin bedenine yönelik müdahaleci bir yönetim zihniyetine ve buna uygun iktidar tekniklerine kaynaklık etmiştir. Bu yönetim anlayışı, bireysel bedenleri çeşitli özelliklerine göre tasnif etme, belli amaçlar doğrultusunda yeniden biçimlendirme ve gerektiğinde cezalandırmanın yanı sıra bedeni belli bir disiplin sürecinden geçirme ve en "işe yarar", verimli ve rasyonel biçimde örgütleme uygulamalarını da içermekteydi. Onsekizinci yüzyılda

⁶⁶¹ A.g.e., s. 215-216.

⁶⁶² Bkz. (655), AKIN, s. 88-89, 91.

tüm bu disiplin süreçleri giderek toplumsal dokuya daha fazla yerleştikleri gibi daha karmaşık hale gelmişlerdir⁶⁶³. Ondokuzuncu yüzyılda ise yeni bir iktidar teknolojisi ortaya çıkmıştır. Artık söz konusu olan; daha önceki yüzyıldaki bedeni disipline edici teknolojileri kendine katan, dışlamayan ve ondan yararlanan, bununla birlikte farklı yöntemlere dayanan ve farklı nitelikler gösteren bir iktidar biçimidir⁶⁶⁴.

Tekil bireyin bedenine odaklanmış *disiplin*lerden farklı olarak yeni iktidar teknolojisinin nesnesi; bir canlı türü olarak insandır. Bu tür bir pratiğin uygulanma biçimi olan düzenleyici kontroller ise insanların bedenlerini kolektif bir yapıya dönüştürdüğü gibi iktidarın odağını da tek insandan nüfusa doğru genişletmiştir. Çoğul ya da toplumsal beden olan nüfus bu yeni sistemde temel bir özne konumuna gelmiştir. Foucault'nun biyo-politik olarak kavramsallaştırdığı bu yeni iktidar teknolojisinin konusu nüfusu oluşturan insanların yaşamlarını etkileyen; doğum, ölüm, üreme, yaşam süresi gibi temalardır. Farklı bir ifadeyle, doğum oranları, doğumun teşvik edici politikalar, hastalık ve sakatlığın yayınlığı, toplumsal hijyen; ondokuzuncu yüzyıldan itibaren, iktidarın biyo-politiğinin zeminini oluşturmuşlardır.

Ayrıca, biyo-politiğin ortaya çıkışı aynı zamanda devletin yönetimi bağlamında “nüfus” a yönelik yeni bir yönetim anlayışının gerekliliği ve inşa edilişi anlamına da gelmektedir. Aile bu durumda bir idari model olarak merkezi konumunu kaybetmiş, “nüfus” ise yönetimin⁶⁶⁵ nihayi hedefi haline gelmiştir. Foucault'nun belirttiği gibi, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toprağı hükümlanlığın esası kabul eden yönetim anlayışından, belli bir yönetim sanatını

⁶⁶³Bkz. (655) AKIN, s. 36-37; Bkz. Michel FOUCAULT, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, İstanbul, 2006.

⁶⁶⁴Bkz. (110), FOUCAULT, s. 120-124.

⁶⁶⁵Tolga ERSOY, “Salgın ve Nüfus” adlı makalesinde, tarihte yaşanan büyük veba salgınlarının, nüfus hareketleri ve toplumsal dinamikler üzerine olan etkisi ve devletlerin merkezi otoriteleri açısından yol açtığı sonuçlar hakkında önemli noktalara dikkati çekmektedir. Üç büyük veba salgınından, birincisi, 540 yılında Bizans’ı etkilemiş, ikincisi ondördüncü yüzyılda tüm Avrupa’da görülmüş ve sonuncusu ise 1894 yılında Çin’de başlayıp çok geniş sahalara yayılmıştır. Tolga ERSOY, “**Salgın ve Nüfus**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 12, Aralık 1994, Tarih Vakfı, İstanbul. Salgın hastalıkların yol açtığı toplumsal sonuçlar ve siyasal dönüşümlerdeki etkisi hakkında bkz. Andrew NİKİFORUK, **Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000. Aynı konuda bir diğer değerlendirme; M.W. FLINN, “**Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba**”, Tarih ve Toplum, S: 39, Mart 1987, İletişim Yayınları, İstanbul.

gerektiren nüfusa dayalı devlet anlayışına geçilmiştir. Artık devletler için önemli olan, nüfusun refahının sağlanması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sağlığının korunması ve ömrünün uzatılmasının merkezde olduğu bir yönetim zihniyetinin geliştirilmesidir.

Bu tür bir yönetim anlayışı, yani nüfusu rasyonel ve etkin yönetmek için ona müdahale etme düşüncesi ve bunun meşru kılındığı bir “sosyal alanın” ortaya çıkışı, modernite olarak nitelendirilen ve yaklaşık iki yüzyılı kapsayan bir tarihsel sürece karşılık gelmektedir. Devletin nüfusa ve bireylerin gündelik hayatına yönelik müdahalelerinin özellikle ondokuzuncu yüzyılda modern devletin oluşumu sürecinde daha fazla arttığı görülmektedir. Ayrıca, devletin müdahalesi, yönetimin gereği ve yönetim sanatı açısından zorunluluk bir haline gelirken, aynı zamanda iktidarın dayandığı önemli bir meşruiyet kaynağı da olmuştur⁶⁶⁶.

Söz konusu olan rasyonel yönetim zihniyeti, kendi öznesini nüfus olarak belirlerken, onu çeşitli birimlere de ayırmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda gelişen sosyal bilimlerin⁶⁶⁷ ve aynı yüzyılda giderek daha fazla örgütlenen modern tıbbi sistemin desteğini alan, modern ulus devletlerin ihtiyaçları ve toplumların varolabilmeleri gereğine dayandırılan bu bölümlenmede kadınlara da belli paylar düşmüştür. Ulus devlet ideolojileri çerçevesinde kadınlar yeni kuşakların yetiştirilmesinde toplumsal kodların iletilmesinde annelik rolleri nedeniyle merkezi bir öneme sahip olmuşlardır. Devletin yönetimi ve nüfus olgusu gibi modern ulus devletlerin “pro-natalist (doğumu teşvik edici) ya da nüfus planlamasına yönelik politikaları çerçevesinde” söz konusu politikaların temel objesi olarak kadın bedeni ve kadının doğurganlığı rasyonel bir düzenlemeye tabi kılınmıştır. Aile ise bir idari model olarak merkezi

⁶⁶⁶ Michel FOUCAULT, “**Yönetimsellik**”, Entelektüelin Siyasi İşlevi, Çev. Osman Akınhay-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 280-287. Bu tür bir müdahalenin öncekinden farkı; devletin “yalnızca mevcut düzenin muhafaza ve korunması amacıyla değil, aynı zamanda nüfusun ürkekten kapasitesinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi amacıyla da” müdahalede bulunmasıdır. Bkz. (655), AKIN, s. 38, 40-41.

⁶⁶⁷ Gulbenkian Komisyonu **Sosyal Bilimleri Açın** Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 12-22.

konumunu kaybetmesine karşın ulusun ahlaki bir ünitesi olarak yeniden tanımlanmıştır⁶⁶⁸.

Foucault'nun biyo-politika olarak kavramsallaştırdığı nüfusa yönelik müdahale ve yeni yönetim anlayışı ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin gündemine de girmeye başlamıştır. Yukarıda da görüleceği üzere 1916'da kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmîyyesi, “memur ve işçileri için zorunlu evlilik ilkesi getirmiş, erkeklerden en geç 25, kadınlardan ise 21 yaşına kadar” evlenmelerini beklemiştir. Cemiyet evlenen memur ve işçilerin gündeliklerini yüzde yirmi arttırdığı gibi doğan her çocuk için de aynı oranda zam yapmıştır⁶⁶⁹. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, özellikle yüzyılın sonunda, dönemin kadın gazete ve dergilerinde nüfusa yönelik vurgu göze çarpmaktadır. Çocuğun sağlığı, büyütülmesi ve eğitimi konusu söz konusu dönemden başlayarak bu yayınlarda temel bir tema ve tartışma olarak yer almıştır. Tüm bu konular; dönemin kadın ve erkeklerinin sağlık, hıfzıssıhha ve kadın sağlığıyla ilgili talepleri modernleşmenin bir gereği ve yönü olarak da düşünülmekteydi. Kadınların sağlığının, Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet tarafından düşünülmeğe başlanan bir konu olması, kadınların ve modernleşme yanlısı erkeklerin kadınların tıp alanında çalışması konusunda yaptıkları tartışma ve mücadeleler (özellikle modern tıbbın uygulanması ve yönetimi üzerinde kimlerin etkin olacağını göstermesi açısından bu tartışma önemliydi), bu konunun devlette modernleşmeyle ve buna bağlı olarak siyasi ve yönetim boyutuyla da gündeme geldiğini göstermektedir⁶⁷⁰.

Nüfusun ulus devlet için taşıdığı anlam ve bir yönetim unsuru olarak önem kazanışı belirgin bir biçimde Cumhuriyet'in ilk döneminde görülmektedir. Duben ve Behar'ın belirttikleri gibi, nüfusun açık ve resmi olarak ele alınışı, yani “resmi bir nüfus siyasetinin” izlenişi, 1920'lerde, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra gündeme gelmiştir. Yukarıda görüleceği gibi, yirminci yüzyılın başlarında İstanbul basınının

⁶⁶⁸ Bkz. (417), DURAKBAŞA, s. 36.

⁶⁶⁹ Bkz. (446), TOPRAK, s. 450.

⁶⁷⁰ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 133, 145.

oldukça önemli bulduğu konulardan biri nüfustaki düşüş ve bu konudaki korku olmuştur⁶⁷¹. Taşıdığı çeşitli özelliklerle nüfus, söz konusu dönemin yönetim politikasının merkezinde yer almaktadır. Cumhuriyet'in Birinci Milli Tıp Tıp Kongresi'nde ifade edilen; çocuk ölümlerine karşı mücadele, doğumun teşfiki ve nüfus idarelerine bildirilmesi, bildirilmeyenlerin cezalandırılması, bu alanda istatistik uzmanlarının yetiştirilmesi, sağlık giderleri, özellikle de çocuk ölümleri ile mücadele için maarif vergisi gibi bir de sağlık vergisi konması, ülke çapında kırsal bölgeleri de kapsayacak bir biçimde sağlık teşkilatının oluşturulması çabası ve sağlık konusundaki kurumsallaşma ve yasalar, yeni kurulan ulus devleti oluşturan nüfusun, halkın açık ve somut ihtiyaçlarına dayandırılabilceği gibi iktidarın ve devletin yönetimi gereğine de bağlanabilirdi⁶⁷².

Nüfus işleri Cumhuriyet'in ilk dönemi hükümetlerinin parti programlarının öncelikli ve temel bir konusu olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılındaki programında nüfus konusu, siyasi, iktisadi ve sosyal boyutlarıyla ifade edilmiştir:

“Fırkamız, nüfus işlerini başlıca mesaiden addeder. Pek uzun seneler mütemadi ve muntazam mesaiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesi iktisadî, fennî, içtimaî ve siyasî noktayı nazardan mürekkep ve münkasim olduğu bütün cepheleriyle mütalaa olunmak ve yekdiğerini ikmal edecek müselsel tedabiri mütemadiyen mevki-i tatbika koymak kararındayız. Mükemmel ve doğru tahrir-i nüfuslara istinat etmek lâzım gelir. Nüfus politikası fırkamızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır.”⁶⁷³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, nüfusun bir devlet meselesi, milli bir “dava” olarak ele alındığını gösteren çeşitli yayınlardan söz edilebilir. Bunlardan biri; Neşet Halil (Atay) tarafından yazılan, 1932 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Merkezi tarafından yayımlanan, “Davamız” adlı eserdir. Atay, kitabında dünya

⁶⁷¹ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 155.

⁶⁷² Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 228.

⁶⁷³ Bkz. (655), AKIN, s. 88-89.

nüfusundaki genel gelişmelerden söz ettikten sonra, söz konusu dönemde Türkiye’de durumun nasıl olduğunu ve bu konuda ne tür bir planlamaya gidilmesi gerektiğini ele almaktadır. Peker’in de belirttiği gibi, dönemdeki birçok kişi gibi, Atay da nüfus sorununu “bir memleket müdafaası” olarak görüp, nüfusun hızla artırılması gerektiğini savunmaktaydı.

“Türkiye’de nüfus fazlalığı ne bugün ne de nüfusu bugünkü mevcudunun beş misli arttığı (66.4’e ulaşır) zaman şikayet mevzuu olur. Ülkenin sanayileşmesi halinde ise beş misli nüfus refah ve saadetin amili olur.”⁶⁷⁴

Atay “Türkiye niçin 200 milyon değil?” biçiminde yakınmasını belirttikten sonra, ülkede nüfusun azlığı sorununu dönemin yöneticilerinin çözebileceğini, onların bunu yapabilecek güçte olduklarını ifade edip, nüfus sorunuyla, yönetim ve yönetme edimi arasında ilişki kurmaktadır. Bu sorunun çözümünü:

“milletimizin en büyüğüne, liderlerimize, şeflerimize bırakıyoruz. Verdiği emre milyonları itaat ettirmesini bilenler; iki haneli sefil bir rakamın mücadelesinde mağlup olmazlar.”⁶⁷⁵

Atay’a göre kendi döneminde Türkiye’de nüfusun artmamasının önemli bir nedeni, doğurganlığın yüksek olmasına karşın, bebek ölümlerinin fazlalığıydı. Peker’in de dikkatimizi çektiği gibi, Atay, çocuk ölümlerinin azaltılması gereğini savunurken, sağlık ve beslenme koşullarını, hizmetlerdeki eksiklik ve sorunları tartışmamıştır. Aslında Atay’ın nüfus ve doğurganlık konularındaki görüşleri, milli tıp kongrelerinde ve meclis tutanaklarında görülebileceği gibi söz konusu dönemin resmi ve tıp çevrelerinde yaygın bir biçimde paylaşılmaktaydı. Nüfus sorunu temelde “milli bir amaç” ve devletin yönetiminin asli bir meselesi algılanmaktaydı. Cumhuriyet’in ilk döneminde doğurganlığın desteklenmesi ve artışı savunulurken, bu

⁶⁷⁴ Mümtaz PEKER, “Erken Cumhuriyet Döneminde Nüfus Sorunu Üzerine Bir Eser: *Davamız*”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 82, Ekim 2000, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 21-22.

⁶⁷⁵ A.g.e., s. 23.

durumdan doğrudan etkilenen kadınların sağlığının, kadın sağlığı sorunlarının açık bir biçimde gündeme getirilmemesi ya da gelememesi ancak böyle bir ideolojik ve politik zeminde anlamını bulabilirdi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Cumhuriyet için nüfus gerek sayıca azlığı gerekse yaygın olarak taşıdığı bulaşıcı ve salgın hastalıkları nedeniyle somut veriler taşımaktaydı ve devlet için hemen hemen her açıdan öncelikli müdahaleyi gerektiren bir alana karşılık gelmekteydi. Söz konusu dönemde kadınların sağlığı, doğum ve çok çeşitli nedenlerle kadınların yaşadıkları kadın sağlığı sorunları ise kurulmakta olan Cumhuriyet için nüfusun olduğu gibi bir ideolojik manayı taşımamaktaydı. Nüfusa ve nüfusun sağlığına verilen önceliğin, nüfusun üreticileri olan kadınların sağlık sorunlarına yönelik olmaması insana çelişki gibi gözükse de söz konusu ideolojik zeminde tahmin edilebilir bir durumdu.

5.1.2. Milli Sermaye Olarak Nüfus

Nüfus konusu ve nüfusa yönelik kaygılar Cumhuriyet yönetimini önceki dönemden daha fazla olmak üzere meşgul etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin iktisadi politikasında ve milli savunma düşüncesinde nüfusa yönelik vurgu belirgin bir biçimde görülebilmektedir. Cumhuriyet'in ileri gelenleri ve yöneticileri ulusun ilerlemesi ve ülkenin zenginliği için kuvvetli bir nüfusu temel bir koşul olarak düşünmüşlerdir. Yusuf Akçura, *Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşe'lerine Dair* adlı makalesinde Türk milletinin ihtiyacı olan iktisadi güç ve nüfusa ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmektedir.

“Saltanat-ı meşrute zimâmdârlarından Türk olanlar ... Harb-ı Umumî başladığı sıralarda Osmanlı saltanatı beka bulursa ancak Türk milletine dayanarak beka bulabileceğine kâni olmuşlardır. Türk milletinin bu azim yükü sırtında taşıyabilmesi için yegâne çare, miktar-ı nüfus ve iktisadî kuvvet itibariyle şimdi düşmüş olduğu vaziyetten her ne pahasına olursa olsun kurtarılmasıydı: Harb-ı Umumî esnasında Türkü iktisaden yükseltmek, mutavassıt bir zengin sınıfı bir burjuvazi ihdas etmek, bunun için memlekette, devletin veya Türklerin elinde sanayi-i

azîme vücûde getirmek, mütefevvik ve rakip olan kavimlere karşı muayyen ve ciddi bir siyaset takip etmek, bu gaye ile izah edilebilir.”⁶⁷⁶

Fazla ve sağlıklı bir nüfus, “yalnız askeri değil, ekonomik olarak da kuvvetli bir millet yaratmanın” tek yoludur⁶⁷⁷. Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nde, aynı zamanda kongre ikinci başkanı olan Dr. Ziya Nuri Paşa, Cumhuriyet’in nüfus politikasını anlatırken, genel olarak nüfus politikalarının tarihini anlattıktan sonra kendi dönemlerinde geçerli olan nüfus politikasının “sosyal nüfus politikası ve nüfus siyaseti olduğunu” belirtmiştir. Ülkenin başlıca zenginliğinin nüfus olduğunu ileri süren Ziya Nuri; “adaletin dağıtılması ve emniyetin temini gibi, nüfus sermayesinin de aynı şekilde iyi idare edilmesi” gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı konuşmasında ailenen ırkın ıslahı açısından ele alınmasını savunmuştur⁶⁷⁸. Ziya Nuri ve dönemin onun gibi düşünen kişileri için, ulusun, ülkenin başlıca zenginliği olan nüfus sermayesi kendi kaderine bırakılamazdı. Amaçları düşünüldüğünde, yani devletin kendi geleceği ve zenginliği için bunu yaptığı varsayıldığında, bu tür bir nüfus düşüncesi kendine oldukça meşru bir zemin de bulabilmekteydi.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nin açılış konuşmasında Başvekil İsmet Paşa, sağlık meselesinin, ilk Cumhuriyet hükümetinden itibaren devlet programlarında başlı başına bir yer edindiğini belirttikten sonra memleketin müdafaası, iktisadi, toplumsal ve başkaca birçok şeyi açısından “sağlıklı bir adama” duyulan ihtiyacı ifade etmiştir. Sağlıklı bir nüfus (burada “adam”) başka başka sermayeler anlamına gelmekteydi. Tengirşenk’e göre, Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte yapılan yeniliklerin en başında nüfusla ilgili olanlar gelmekteydi. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu gibi İskân Kanunu, Köy Kanunu gibi atılımlar da “köhnemiş iktisadi faaliyetlerin etkisinden kurtulmuş verimli, kuvvetli ve gürbüz nesiller yetiştirmek” amacıyla yapılmıştı. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetimi bu doğrultuda ekonomik hayatta kapsamlı ve radikal yenilikler yapıp,

⁶⁷⁶ Aktaran: Zafer TOPRAK, **Türkiye’de “Millî İktisat” 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 17.

⁶⁷⁷ Bkz. (655), AKIN, s. 88-89. Yaşar Nabi: *Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye*, Ülkü, No. 79, Eylül 1939.

⁶⁷⁸ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 221.

“yeni adam”ın merkezi bir rol oynadığı “yeni bir iş ve servet anlayışı” meydana getirmişlerdir⁶⁷⁹. Bu durumda dönemin nüfus siyaseti, ekonomi ve iktisadi politikasıyla bağlantılı ve paralel bir yapı göstermekteydi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın ilk kongresini açarken yaptığı konuşmasında, ülkenin sağlık ve sosyal sorunlarıyla, bu konuda getirilecek çözümlerle ilgili şunları ifade etmektedir:

“İçtimai (sosyal) hayatımızda ailenin mahfuziyet ve rasâneti (korunması ve sağlıklı kılınması) istinad ettiğimiz (dayandığımız) esastır. Hürriyet ve halkçılık prensiplerinin men ettiği (yasakladığı) her türlü müdahalelerden (müdahalelerden) azade (uzak) olan sağlam aile hayatı, içtimaî sahada başlıca dikkat edeceğimiz mevzudur. Çocuk hayatı ile sureti mahsusada (özellikle) alâkadarız (ilgiliyiz). Çocukların muhafazası ile müstahsil (üretici) ve aileye faydeli olabilmesini mütemadiyen (sürekli) taharrî (araştırma) ve takip etmek kararındayız. Bu surette tevellüdâtı (doğumu) memleketin başlıca serveti ve mesnedi (dayanağı) addediyoruz (sayıyoruz).”⁶⁸⁰

Atatürk, Meclis’in İkinci Dönem, İkinci Toplantı Yılı 1.3.1340 (1924) tarihli açılış konuşmasında ise nüfus ve nüfusun sağlığı konusuna dikkati çekmekte, modern sağlık koşullarının sağlanmasından sonra Türk vatanının, sayıca fazla, sağlıklı ve mutlu bir nüfusa kavuşacağını belirtmektedir.

“Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi (artması) gayesini ehemmiyetle (önemle) nazarı dikkate vaz’ederim (dikkate alınmasını isterim). Sıhhati umumiye (genel sağlık) için esaslı olarak derpiş edilen (göz önünde bulundurulan) tedabir (önlemler) aleddevam (sürekli) ikmal ve tevsi olunmaktadır (tamamlanıp genişletilmektedir). Feyyaz ü velüd olan (doğum sayısı yüksek olan) Türk Milleti mütemadi (sürekli) fennî takyidatı sıhhiye (modern sağlık koşullarına) mazhar olunca (ulaşınca)

⁶⁷⁹ Bkz. (655), AKIN, s. 90.

⁶⁸⁰ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 172.

Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur.”⁶⁸¹

Cumhuriyet’in ilk dönemi nüfus politikasını göreceğimiz temel kaynaklardan biri 1925 yılından itibaren yapılan ulusal tıp kongreleriyle ilgili yazılan metinlerdir. 1-3 Eylül 1925’de Ankara’da yapılan Birinci Milli Türk Tıp Kongre’sinde çeşitli sağlık konularının yanı sıra iki tema ön plana geçmiştir. Kongrede sıtma ve sıtmayla mücadelenin önemine dikkati çeken birçok konuşma yapılmıştır. Ülkede nüfus, nüfusun azlığı konusu ise kongreye asıl rengini veren temadır. Kongrede sunulan bildirilerde, sağlık ve kadın sağlığının konusunun, nüfus ve aile temelinde formüle edildiği görülmektedir. Birinci ulusal kongrede nüfus gerek somut ihtiyaçları gerekse ideolojik olarak taşıdığı mana itibareyle öyle önceliklidir ki kadınlar ve sağlıkları gündeme dahi gelmemiştir. Dolayısıyla ileri sürülen ana görüş, Cumhuriyet’in sağlık politikasının temel ilkelerinden biri olan nüfus artışını sağlamak yönündedir⁶⁸². İlk kongrenin ana konusunun nüfus teması oluşu dikkat çekicidir. Bu konu daha sonraki kongrelerde aynı düzeyde olmasa da varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Türkiye’de tek parti yönetiminin egemen olduğu bir dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası’nın programında nüfus siyasetinin nasıl yer aldığı, parti programının kadınlara ve kadın haklarına yönelik yaklaşımı önemlidir. CHF’sının 1927 yılının Ekim ayındaki kongresinde “İctimaî ve Sıhhî Siyaset” başlığı altında aileye, çocuk ve kadınlara dönemin sağlık ve nüfus siyaseti temelinde yaklaşmıştır. Nüfus konusu, partinin 1927 yılındaki programında merkezi bir yer almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931 yılındaki programında da aile, çocuk ve nüfus konusundaki siyasetinde bir değişme olmamıştır.

⁶⁸¹ A.g.e., s. 172.

⁶⁸² Türkiye’de 1925 yılından itibaren, genellikle Ankara’da yapılan Ulusal Tıp Kongreleri, II. Dünya Savaşı yılları dışında her iki yılda bir toplanmıştır. Bunlardan ilki; 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında yapılan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’dir. Ulusal kongrelerin ikincisi, 11-13 Ekim 1927, üçüncüsü 17-19 Eylül 1929, dördüncüsü 22-24 Eylül 1931 ve beşincisi ise 20-22 Ekim 1933 tarihleri arasında toplanmıştır. Atatürk’ün himayesinde açılan birinci kongrenin açılış konuşmalarını; Hükümet Başkanı İsmet İnönü, Sağlık bakanı Refik (Saydam) Bey ve Ziya Nuri (Birgi) Paşa yapmışlardır. Bundan sonraki üç ulusal kongrenin de açılış konuşmalarını İsmet İnönü yapmıştır. Beşinci kongre ise Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey’in konuşmasıyla açılmıştır. Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 221; Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 234-236.

“İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat: 1- Türk içtimai hayatında ailenin mahfuziyeti esastır. 2- Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz. 3- Fırka çocuk hayatıyla suret-imahsusada alakadardır...”⁶⁸³.

Yukarıda görüldüğü üzere, CHF’sının kadınlara ve sağlıklarına ilişkin siyaseti, ağırlığın aile ve çocukların korunmasına verildiği, hıfzıssıhhayı ve nüfus siyasetini merkeze alan bir politika niteliğinde olmuştur.

Daha önemlisi ise dönemin feminist kadınlarının kendilerini Cumhuriyet’in nüfus siyasetinde nasıl konumlandıklarıdır. Nezihe Muhittin “Türk Kadını” adlı eserinde Hanife kadınla yaptığı mülâkatta, kadınların lohusalıkları sırasında ölümleri, sıtma ve çocuk ölümleri konusundaki bilginin yanı sıra ülkenin yararı ve nüfus siyaseti bağlamında, “uygar kadın”, “eski kadın” ve “yeni kadın” ayrımları dikkat çekicidir:

“Uygar kadın binicilikte, yüzücülükte, otomobil rekorlarında erkekle eşit olduğunu ispat etmek için çırpınıp duruyor... Yararı? Kadın vücudunun bir pehlivan kaslarıyla sarılması, ülke namına hiçbir yarar temin etmez. Pehlivan kadın çocuk yetiştirmekten nefret eder. Kadın bünyesinin ancak çelik bazulu çocuklar yetiştirecek kadar sağlam ve sahhatlı olması yeterlidir. Eski kadın güneş ve havadan yoksun ola ola çarpık bacaklı, yumru kafalı bir kuşak yetiştirmeye başlamıştı. Yeni kadın bize bu eksiği tamamlamalıdır.”⁶⁸⁴

Muhittin, ne “uygar kadını” ne de “eski kadını” beğenmektedir. Ona göre ülkenin yararı için gelecekteki sağlıklı ve güzel çocukları yetiştirecek kadınlar “yeni kadınlar”dır. Ayrıca Muhittin’in bu konuşmaları köylü bir kadınla yapması da ilginçtir. Konuşmasının devamında ise Muhittin, Türk kadınlarının ülkenin nüfus siyasetinde üstlenmesi gereken rolü şöyle anlatmaktadır:

⁶⁸³Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 221.

“Biz Türk kadıları, çocuklarımızı köylerde sütanelere teslim edip kendi havamızda kayıtsız yaşamak kabiliyetinde miyiz? Böyle hareket edersek memleketimizin nüfus politikasında bize düşen önemli rolü ihmal etmiş olmaz mıyız?”⁶⁸⁵

“Artık korunmasına gerek kalmayan gerçeklerdendir ki bu memleketin gelişme ve yenilenmesinde kadınlarımızdan istenen şey, onların bu ülkeye ruh ve vücutça, dinç ve gürbüz, etken ve atılgan değerli çocuklar verebilecek iyi bir anne, toplumun temel dayanağı olan aile yaşamını iyi idareye yetenekli iyi bir ev hanımı ve eş olmalarından ibarettir.”⁶⁸⁶

Nezihe Muhittin, Süs Dergisi'nin 26 Ocak 1340 tarihli Aile Hukuku özel sayısında yayınlanan, Türk Ocağında ilk kadın toplantısında yaptığı konuşmasında, evliliğin bir eğitim meselesi olduğunu belirttikten sonra gelecek kuşakların kuvvetli ve sağlıklı olabilmeleri için hangi erkekleri tercih etmeleri (bu açıdan dönemin öjeni düşüncesinin uzağında değildi.) konusunda şunları söylemektedir:

“Ey devrimin aziz genç kızları! Avrupalıları “Bir Türk Kadar Kuvvetli” dedirten kuşaklar yetiştirmek görevinizdir. Vücut zayıflığı ve düşük ahlâktan sizler sorumlu olacaksınız! Bundan dolayı bundan sonra iyi görür, iyi düşünür, iyi nişancı, iyi binici, dinç, gürbüz, canlı, atılgan, üretken olmayan erkeklerin evlilik tekliflerini şiddetle reddediniz.”⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Bkz. (411), BAYKAN-ÖTÜŞ-BASKETT, s. 72-73.

⁶⁸⁵ A.g.e., s. 73.

⁶⁸⁶ A.g.e., s. 96

⁶⁸⁷ A.g.e., s. 156. Muhittin'in başında bulunduğu Türk Kadın Birliği'nin, seçime katıldıktan sonra uygulanmasını kararlaştırdığı programının birinci maddesinde, “evlenmenin çoğaltılması ve kolaylaştırılması” başlığında, ailelere ilk çocuk için uygun ödeneğin ayrılacağı, ikinci ve üçüncü çocuklar içinse ödeneğin arttırılacağı belirtilmektedir. A.g.e., s. 167.

5.1.3. İzlenecek Nüfus Siyasetinde Gelecek Kuşakların Sağlığı

Cumhuriyet'in ilk döneminde siyasi ve bilimsel çevrelerde yaygın kanı; "Türkler'in aslında yeterince doğurgan bir millet olduğu" biçimindedir. Bu kişilere göre, nüfus artışının önündeki en büyük engel, küçük yaştaki çocuk ölümleri oranının çok yüksek olmasıdır. Bu nedenle söz konusu dönemde izlenen sağlık ve nüfus politikasında, doğum, doğum sonrası ortamın hijyeni, çocuk ölümlerinin nedenleri, büyüme ve okul çağındaki çocukların sağlığı konuları en fazla ön plana çıkan temalardır⁶⁸⁸. Cumhuriyet'in sağlık yaklaşımının anlatıldığı metinlerde, Meclis tutanaklarında ve ulusal tıp kongrelerinde çocuk ölümleri konusundaki vurgu görülmektedir.

Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'n ilk oturumunda Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Refik Münir, "Doğumdan Önce ve Doğum Esnasında Çocuk Ölümleri" başlıklı bildirimlerinde, izlenecek nüfus siyasetini ve ülkedeki çocuk ölümleri konusunda şunları söylemektedir:

"Çoğalmaktan şikâyetçi ülkelerin aksine biz nüfusumuzun artmasını diliyoruz. Onlar iktisat görüşüyle çoğalmaktan biz ise nüfus azlığından şikâyetçiyiz. Çocuk ölümleri incelenmeye muhtaç bir konudur. Çocuğun sağlığının korunması doğumdan sonra ele alınırsa noksan ve boşa bir gayrettir. Evlilik hatta evlilikten önce anne baba adaylarının sağlığı çocuk sağlığı için önem taşımaktadır. Çocuk ölümlerinin çoğu doğuma yakın, doğarken, pek çoğu da doğduğu saatlerde olur. Hamilelikte alınacak tedbirlerle ölümlerin çoğunun önüne geçilebilir. O halde çocuğu doğumdan önce korumaya başlamalıdır"⁶⁸⁹

Alıntıdan görüleceği gibi, kadınların (anne adaylarının) sağlığı ve hamilelik dönemindeki bakım, esas olarak çocuk ölümlerinin engellenmesi için

⁶⁸⁸ Bkz. (655), AKIN, s. 93.

⁶⁸⁹ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 221-222.

düşünölmektedir. Aynı bildiride, I. Dünya Savaşı'ndan önce dünyada her ölkenin çocuk ölümlerinin önünü alma, nüfusunu arttırma düşüncesinde olduğu, Avrupalıların bu yönde çeşitli örgütler kurdukları, ancak ölkeler olarak Türkiye'nin bir girişimde bulunmadığı ve çocuk ölümlerini saptayacak belgelere dahi sahip olunmadığı ifade edilmiştir⁶⁹⁰. Onlara göre kimi Avrupa ölkeleri ya da kalkınmış uluslar dahi çocukların sağlıklarının korunmasının ve çocukların hayatlarının kendi nüfus siyasetlerindeki önemini geç fark etmişlerdir. Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Refik Münir, söz konusu ölkelere bu gerçeği gösteren şeyin istatistik çalışmaları olduğunu belirtip, Türkiye'de bu konuda istatistiğin olmayışının sonuçlarını anlatmışlardır. Burada görüldüğü gibi, nüfusun önem kazanışı ve müdahale politikası çoğu kez istatistikî bir bilgiye ihtiyaç duymuştur. Bu, yukarıda sözü edildiği gibi, devletin yönetimi bağlamında “nüfus”a yönelik yeni bir yönetim anlayışının gerekliliğini de kapsayan Foucault'nun biyo-politik olarak kavramsallaştırdığı bir duruma karşılık gelmekteydi. Dolayısıyla “nüfus”un yönetimin nihayi hedefi olması aynı zamanda onunla ilgili istatistiki, yani sayısal bilgiyi, değerlendirmeyi de gerektirmekteydi.

“Konumuz olan ölkemizdeki süt çocuklarının ölümleri ve özellikle bu kayıpların doğuma oranını belirtmek için elimizde uygun hemen hemen hiçbir istatistik bulunmadığından, tıpkı defterlerinin gelir ve masraf hanelerinde kayıtları tespit edilmeyen dikkatsiz tüccar gibi ileriye mi yoksa geriye mi gittiğimizi tayin edememek durumundayız.”⁶⁹¹

Besim Ömer Paşa ve Refik Münir'e göre; “çocuk ilkahtan (döllenmeden)” itibaren süttten kesilinceye kadar bilimsel esaslara göre korunmalıdır. Bildiride süt çocuklarının ölümü Avrupa ölkeleriyle karşılaştırılmaktadır:

“Avrupa'nın nüfusu artmasıyla şöhret ulan İsveç, Almanya, İngiltere, İtalya gibi ölkelerinde artışın sebebi yalnız doğumların çokluğundan değil, özellikle doğan çocukların bakılmalarında, hastalıklardan

⁶⁹⁰ A.g.e., s. 222.

korunmalarında ve ölümlerin azaltılmasında olduğu herkesçe bilinen bir durumdur. Genel sağlık ve çocuk ölümleri görüşüyle ülkemizin bulunduğu seviye, Avrupa'nın medeni ülkelerinin bundan yarım asır önceki derecesindedir. Küçük büyük genel olarak ölümlerin en büyük oranı süt çocuklarına isabet ettiğine göre bu yaştaki çocukların sağlıklarının korunması ve hayatlarının nüfus siyasetinde en önce göz önünde bulundurulmasının zorunlu olduğu ortaya çıkar⁶⁹²

Cumhuriyet'in ilk döneminin nüfus ve sağlık siyasetinde çocukların sağlığı ve hayatları merkezi bir yer⁶⁹³ edinmiştir. Besim Ömer Paşa ve Refik Münir'in sunduğu bu bildiri de daha önemli bir husus; hamile kadınların korunması hakkındadır. Bildiri kadının hamile kaldığı andan itibaren mutlaka korunması gerektiği vurgusuyla bitmektedir. Kadınların sağlığı, çocuk ve nüfus bağlamında gündeme gelmiştir. Dolayısıyla yapılacak bakım ve koruma, tanımı gereği ve dönemsel olarak hamilelikle sınırlanmıştır.

”Kadın hamile kaldığı andan itibaren toplumun her tabakasında, ister aile etradı tarafından her çeşit dikkat ve yardıma mazhar, ister maddi destek ve refahtan mahrum, isterse hayatını kazanmak ve vazifesini tamamlamak için büyük bir yükü taşımağa mecbur olsun, herhalde korunmaya muhtaçtır. Hamile bir kadının korunmasının amacı bir esas

⁶⁹¹ A.g.e., s. 226.

⁶⁹² A.g.e., s. 226.

⁶⁹³ Çocukların sağlığı ve hayatına verilen önem, dönemin nüfus ve sağlık siyasetini oluşturan “güzel ve sağlıklı nesil” düşüncesi çerçevesinde anlamını bulmaktadır. Bunun izleri basında da görülmektedir. 1923-24 yılları arasında yayınlanan, haftalık Süs Dergisi, “güzel çocuk müsabakası” düzenlemiştir. Dergide, müsabakanın gönderilecek kız ve erkek çocuk fotoğrafları üzerinden yapılacağı belirtilip, hangi çocuğun seçileceğine okuyucuların karar verecekleri ifade edilmiştir. Yarışmaya katılacak çocukların yaşları konusunda “kız ve erkek kadar” ifadesi kullanılmış, dolayısıyla müsabaka ergenlik çağına girmemiş çocuklarla sınırlandırılmıştır. Derginin ondokuzuncu sayısında müsabakaya pek çok ilgi olduğu söylenmektedir. Dergide çocukların isimleri yazılmamıştır. Bu nedenle çocukların kız ya da erkek oldukları ancak fotoğraftan anlaşılacaktır. Derginin düzenlediği müsabakada cinsiyete yönelik bu tür bir vurguyu taşınamaması, yani çocukların kız ya da erkek olmalarından çok “güzel olmalarına” çekilen dikkat, hem dönemin çocuk ve nüfus siyaseti hem de “çerçelikçi” söylemi bağlamında düşünülebilir. Süs Dergisi, S. 14, 15 Eylül 1339-S. 14, 23 Eylül 1339-S. 16, 29 Eylül 1339-S. 17, 5 Teşrin-i Evvel

olarak düşünölmeli ve kabul edilmelidir. Bu esasın düşünme kabulüne mektebten kadın muallim mektebinden başlamalı, izdivaç sırasında bu sosyal fikir kuvvetlendirilmelidir.”⁶⁹⁴

Bu konuda da Avrupa’da bir takım kanunların olduđu⁶⁹⁵, örneğin fabrikalarda çalışarak hayatını kazanmaya mecbur olan hamile kadınların kanun tarafından korunduğu belirtilmektedir. Bildirinin devamında şu görüşler aktarılmıştır:

“Gebe kadının ve çocuğunun tıbben himayesi, gebelik süresince muayenenin ve doğum sırasında her çeşit yardım ve tedavinin teminidir. Doğumhanelerde ve ayrıca kurulacak muayenehanelerde gebelere yalnız şifahi hasisat yetmez; belki ailelere kadar girerek teftişte bulunmak ve tıbbi, sosyal uyarıda bulunmak ve uyarıyı yazmak lâzımdır.”⁶⁹⁶

Kongrede gündeme gelen ilginç bir konu ise ailelerde çok eşliliğin çocuk üzerindeki olumsuz etkileri olmuştur. Konuşmacılar “irfan ve terbiyenin” çocuk yetiştirmedeki önemine değindikten sonra “ahlâki bir mesele olarak çok eşliliğin” çocuk üzerindeki sonuçlarını ele almışlardır. Çok eşlilik durumunda “fikren perişan olan kadının” çocuğu ile yeterince ilgilenemeyeceği ileri sürölmüştür. Kongrede edebiyatçılardan, özellikle aile ve tekeşlilik konusunda eserler yazmaları istenmiştir⁶⁹⁷. Çokeşliliğin kadınlarda yol açtığı sonuçlar çeşitli biçimlerde gündeme gelmiştir. Büyük Millet Meclisi’nde “Aile Hakları Kararnamesi” görüşölürken, İstanbul’dan bazı kadınların kimi konularda dileklerini bildirmeleri üzerine, dönemin

---

1339,-S. 18, 13 Teşrin-i Evvel 1339-S. 19, 20 Teşrin-i Evvel 1339. Bkz. (72), **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, s. 344-346.

⁶⁹⁴ A.g.e., s. 225.

⁶⁹⁵ Besim Ömer Akalın, *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı?* adlı eserinde, modern hayatın kadınlar üzerindeki etkisi nedeniyle devletlerin büyük kayıplar yaşadığını ileri sürmektedir. Ona göre toplumdaki evlilik oranları, kadınların artan beklentileri, edindikleri ekonomik güç ve eğitim nedenleriyle düşmektedir. Alemdaroğlu, Akalın’ın bu görüşünün öjeni düşüncesini taşıdığını belirtmektedir. Öjeni söyleminde, “iyi anne olmaya elverişli kadınların” evlenmemeleri ya da evlenip çocuk doğurmamaları devlet için önemli bir kayıp olarak görölmektedir. Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 419.

⁶⁹⁶ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 225.

⁶⁹⁷ A.g.e., s. 227-228.

kamuoyunda “birden fazla kadın alınmalı mı?” tartışması ortaya çıkmıştır. Devrin tıp otoritesi de olan, sinir ve akıl hastalıkları doktoru Dr. Mazhar Osman bu soruya “evet” yanıtını vermiştir, ancak kendisine yönelik eleştiriler üzerine şöyle bir açıklamada bulunmuştur.

“...Taaddüd-ü zevceât (birden fazla kadın almak) şüphesiz ki, fuhuşu çok tahdit eder. O halde sosyal hastalıkların en fecii olan fuhuşu azaltan, doğumları çoğaltan, kadını fahişelikten hanımefendiliğe, çocuğu piçlikten aile evlâtlığına yükselten böyle bir örf ve âdeti cebren kaldırmak elbette isabetli bir hareket değildir. Hele birçok defalar tekrar ettiğimiz gibi işin içinde zorlama yoksa, bu en faziletkâr ve hür bir usuldür.

Bir zevcesiyle kanaat edemeyecek ruhi halette olan erkek, evi dışında fahişelerle ömür geçirecek, servetini sefahat yolunda sarf edecek, bitirecek, zührevi hastalıkları aile ocağına getirecek. Halbuki tekrar evlenirse servetini sefahta değil, meşru bir aile teşkiline sarf eder, zevcelerinin her ikisi de temiz kalır.”⁶⁹⁸

Mazhar Osman beyanatında bununla da yetinmeyip, hekim olmanın kendisine verdiği güç ve meşruiyete dayanarak, kadınların birçoğunun kıskanç, marazi bir mizaca sahip olduğunu iddia etmiştir. Toprak’ın belirttiği gibi, Mazhar Osman da dönemin diğer bazı hekimleri gibi, tıp ihtisası kapsamında konuşmaktaydı ve döneminin toplumsal sorunlarına, kadınlara atfettiği özellikler üzerinden çözüm getirmeyi amaçlamaktaydı. Cumhuriyet’in ilk döneminin tıp literatüründe, kadınlara yönelik ayrımcı söylem büyük bir destek bulmuş ve bu uzun yıllar sürmüştür. Özellikle bu dönemdeki öjeni düşüncesinde ve aynı dönemde gündeme gelen kadınlarda intihar konusunda tıbbi söylemin etkisi açıkça görülebilir. Kimi kez bu

⁶⁹⁸ Aktaran: Zafer TOPRAK, “Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları –Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızlar”ı”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 87, Mart 2001, s. 29.

söylem, kişi haklarını sınırlayan bir boyuta varmıştır⁶⁹⁹.

1922 yılı sıhhiye bütçesi tartışmaları sırasında, Meclis'in 7.9.1338 (1922) Perşembe günü toplantısında bütçe görüşmeleri sürerken, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Sıhhiye Vekâleti'nin çocuk sağlığı konusunda halkı bildirmek için, halkın anlayabileceği bir biçimde broşürlerin hazırlanmasını, hatta her yeni doğan çocuğun ailesine bunların parasız verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Tunalı Hilmi Bey, (Zonguldak Mebusu olarak) Meclis'in 16 Mayıs 1926 Pazar günü toplantısında ise Sıhhiye Vekâleti'nin halkı bilgilendirmek üzere hazırladığı "Çocuklar Nasıl Büyütülür, Analara Nasihat" adlı broşürü sevinçle karşıladığını, ancak bu tür yayınların daha sade, Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılmış olarak hazırlanmasını istemiştir⁷⁰⁰.

Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde çocuk ölümleriyle ilgili farklı fikirler de ileri sürülmüştür. Bazı kişiler Asaf Derviş Paşa'nın Türkiye'deki çocuk ölümlülüğü konusunda verdiği oranların kendi istatistiklerine göre abartılı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kişilere göre dile getirildiğinin aksine nüfus artmaktaydı ve çocuk ölümleri konusunda Avrupa ülkeleriyle istatistiksel bir karşılaştırma doğru olmayabilirdi.

"Frengi bizim ülkemizde az. Buna bağlı çocuk ölüm oranı önemli bir sayı değil. Avrupa istatistikleri doğum veya nüfusa göre yapıyor. Esasında onlarda da sene seneyi tutmuyor. Avrupa ülkelerine göre artmaktayız. Bunun sebebi meme verme oranı % 92.8'dir. Bu bakımdan kadınlarımız tebrike şayandır...."701

Aynı kişiler nüfus artışı ve çocuk ölümleri konusunda kötümser olmamak gerektiğini söylemişlerdir:

⁶⁹⁹ A.g.e., s. 29.

⁷⁰⁰ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 118, 186.

⁷⁰¹ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 229.

“bizde ölümden çok doğum gizli kalıyor. Türk kadını mebzul miktarda doğurmasa idi mazinin bu kadar suistimali karşısında Türklerin bugün mevcut olmaması lâzım gelirdi, bereket versin Türk kadını mebzulen doğuruyor ve % 93 nisbetinde emziriyor”⁷⁰²

Kongrede Kadir Raşit ve arkadaşı, çocuk hastaneleri ve dispanserlerin çoğaltılması, okul hıfzıssıhha nizamnamesinin hazırlanması, çalışan çocuklar için yönetmeliğin gerekliliği ve çocuk hakkı olarak ailelere maddi yardım yapılması talebinde bulunmuşlardır. Çocuk sağlığının nüfus siyasetindeki önemini vurgulayan konuşmalardan biri Asaf Derviş Paşa tarafından yapılmıştır. Asaf bey çocukların milletin malı olduğunu, korunması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca çocuklara yönelik yanlış uygulamaları önlemek için anne ve çocukların sağlığı konusunda ağırlıklı hizmet veren merkezlerin açılmasını tavsiye etmiştir. Asaf Derviş’in burada ileri sürdüğü görüşler, Cumhuriyet’in ilk döneminin nüfus siyasetinde, çocukların nasıl algılandığını ve kadınların sağlıklarının çocuk, nüfus dolayısıyla ele alınışını göstermesi açısından anlamlıdır. Aynı bildiriye, çeşitli ülkelerin çocuk ölümlerini önlemek üzere oluşturdukları örgütlenme biçimi Türkiye için aşağıdaki gibi sunulmuştur.

- 1-Doğumların nüfus idarelerine bildirilmelerinin mutlaka sağlanması, bildirmeyenlere cezalarının ağırlaştırılması,
- 2- İstatistik uzmanlarının yetiştirilmesi,
- 3- Sağlık giderleri ve özellikle çocuk ölümleri ile mücadele için maarif vergisine benzer sağlık vergisinin alınması,
- 4- Belediye ve özel idarenin gelirlerinin bir kısmının sağlık işlerine ayrılması,
5. Sağlık Bakanlığında çocuk ölümlerini önlemek üzere bir şube açılması,
- 6- Büyük şehirlerin birinde çocuk hastanesi, süt çocuğu ve valde bakım yurdunun açılması ve yakınında doğum evinin yapılması ve bu kuruluşun Sıhhiye Vekâleti emrinde olması,
- 7- İstanbul’daki doğumevlerinin çoğaltılması,
- 8- Ebe ve hastabakıcıların yetiştirilmesi,

⁷⁰² Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 229.

- 9- Hemşireliğin meslek olması ve emeklilik hakkı olması,
- 10- Çocuk ölümleri ile mücadele cemiyetlerinin kurulması,
- 11- Tabiplerin çocuk bakımı için kursa tabi tutulması⁷⁰³.

5.1.4. Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde Düşüklerin Önlenmesi Konusu ve “Malthus Nazariyesi”nin Eleştirisi

Cumhuriyet'in ilk tıp kongresi, dönemin sağlık ve nüfus politikasının özellikleri yönünden değerli bilgiler içermektedir. Sıtmanın halk arasındaki yaygınlığı ve yol açtığı sorunların yanı sıra kongrede temel vurgu nüfus konusundadır. Kongrede çocuk ölümlerinin fazlalığı nüfus azlığının ana nedeni olarak gösterilmiştir. Nüfusun az oluşunda, çocuk ölümleriyle bağlantılı olarak dile getirilen diğer bir sorun ise düşükler konusudur. Bu konuda dikkati çeken bildirilerden biri Dr. Besim Ömer Paşa ve Refik Münir (Keskingil)⁷⁰⁴ tarafından sunulmuştur. Onlara göre, ülkedeki düşükler konusunda hem anne ve babalar hem de bazı hekimler sorumludurlar.

“Bu kadar mühaliki (mühlik : öldürücü) atlatan Türk rüşeymi (rüşeym : oğul, embriyon) rahm-i maderde (ana rahminde) emniyette mi zennedersiniz? Hayır! En birinci düşmanı anası ve babası “ne yapacağız” bir çocuğumuz var, daha küçük ve emsali binbir bahane ile çocuğundan kurtulmak isteyen cahil ebeveyne karşı yalnız biz etibba varız. Biçarenin hayatının yegâne müdafii olan bizler de hasis bir menfaat mukabili ebeveynin hayatına iştirak edersek reva mıdır? Varsın İngiliz rahipleri İngiliz milletinin çocuk yapmaktan men, Almanlar sıkıt (düşük) cezalarını tahfif etsinler! Muhamilerimizin (hukukçularımızın)

⁷⁰³ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 228.

⁷⁰⁴ Refik Münir Keskingil (1881-1940), 1903'de Askeri Tıbbiye'yi bitirip, ihtisasını Kadın Hastalıkları alanında yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nda ise Birinci Ordu Sıhhiye Reisliği görevinde bulunmuştur. Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 235.

ceza kanununun bir bendlerini muaddel-i teşdî (şiddetli bir şekilde tadil edilmesi) etmeleri millet nokta-i nazarından pek haklı ve lâzımdır”⁷⁰⁵

Bildiride çocuğun millet için taşıdığı anlam açıkça gözükmektedir. Kastedilen İngiliz rahip ise Malthus’tur. Çalışmanın bundan önceki bölümünde görüleceği üzere, Malthus’un nüfus konusundaki görüşlerinin eleştirisine, ondokuzuncu yüzyılın sonunda kadın dergilerinde seyrek de olsa başlanmıştır. Ayrıca, yukarıda düşük konusunda istenen cezai yaptırım, kongreden bir yıl sonra yasal olarak geçerlilik bulmuştur. Yine yukarıdaki alıntıdan görüleceği üzere, Cumhuriyet’te nüfus politikası ve bu bağlamda çocuk ölümlülüğünün engellenmesi konusu dönemin tıp çevresi tarafından büyük bir oranda desteklenmiştir. Dolayısıyla dönemin tıbbi söylemi aynı zamanda ve büyük oranda dönemin siyasal söylemi niteliğindedir. Yeni kurulmakta olan ulus-devletin birçok yönden nüfusa duyduğu ihtiyaç, yani geniş bir ideolojik zemin dışında, söz konusu dönemde Türkiye’de modern-tıbbi algı ve söylemin kuruluşu da düşünüldüğünde (Osmanlı’da ondokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısından başlayarak) kadınların sağlığının, nüfus politikaları yoluyla bir yönden sınırlı ve dolaylı da olsa gündeme gelmesi ama diğer yönden tüm bu tartışmaların dışında kalması anlaşılabilir gözükmektedir. Yukarıda da çeşitli vesilelerle ifade edildiği gibi, nüfus ve genel olarak halk sağlığı politikaları temelde ve açık olarak bir kadın sağlığı niyeti ve derdi de taşımamaktadırlar. Aynı bildiride halk arasındaki bazı düşünme biçimlerinin ve yanlış uygulamaların düşüğü kolaylaştırdığı ifade edilmiştir.

“Yeni evlilerin ilk senelerinde çocuk istememeleri sebebiyle düşük yapmaları, daha sonra çocuk istedikleri halde olmamasına sebep olmaktadır. Muallim G.T. Zemakive’nin bu yılın Jinekoloji Santral bülteninin 31. numarasında zikrettiği 73 vaka bu hususu önemli ölçüde aydınlatıp izah ediyor. Bir zamanlar çocuk istemeyen karı koca, hekimden hekime, hatta üfürükçü hocalara giderler. Bazan ebelerin düşük tehdidine karşı yaptıkları tedavideki hataları da düşüğü

---

⁷⁰⁵ A.g.e., s. 224.

kolaylaştırmaktadır. Düşüğün belirtisi olan ağrı ve kanamaya karşı sıcak kompresler, tampon uygulanması, hatta kanamaya karşı kullanılan ilâçlar rahim ağzı açık olmadığı sürece rahmin kasılmasını arttırırken bu gibi şeyler kullanma düşüğü kolaylaştırmak demektir. Cınai düşüklerden başka bir de kötü tedaviden meydana gelen düşükleri ilâve edersek rahim içi hayatın ilk aylarındaki düşükler çok büyük sayıları ulaşır. Dört çocuk mutlak iki de düşük yapmıştır.”⁷⁰⁶

Ayrıca bildirinin devamında erken doğan bebeklerin bakımı için gerekli kuruluşların ülkede olmadığı belirtilmiştir.

“Miadından önce doğanlar için tedbirimiz, hatta büyük şehirlerimizde bile yoktur. Bunlara bakacak müesseseler, doğumhâneler bu müesseseler vasıtasıyla yetişecek çocuk bakıcıları henüz yoktur. En münevver ailelerde bile bu kabil zayıf doğmuş bebeklere baktıramıyoruz”⁷⁰⁷

Besim Ömer Paşa ve Refik Münir bildirilerinde milletin yararı açısından düşükler konusunun bir an evvel çözülmesi ve bu hususta acil hukuki müdahale gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak, onlara göre çocukların korunmasında düşüklerin engellenmesi için yasa çıkarılması ve ceza uygulamasına gidilmesi bu konunun çözümü için yeterli değildir⁷⁰⁸.

Kongre’ye İstanbul’dan katılan Fehmi Bey düşük sayısının azaltılmasında evlenme yaşının önemine dikkati çekmektedir. Ona göre evlenme yaşı, kadında en az 20, erkekte 25 olması uygundur⁷⁰⁹. Yine İstanbul’dan kongreye katılan Dr. Abdülkadir Bey (Lütfi-Noyan)⁷¹⁰ ise bildirisinde, hamile kadınlara yapılan tıbbi müdahale sırasında hekimlerin tutumuna dikkati çekmektedir. Abdülkadir Bey “ciddi

⁷⁰⁶ A.g.e., s. 224.

⁷⁰⁷ A.g.e., s. 224.

⁷⁰⁸ A.g.e., s. 222.

⁷⁰⁹ A.g.e., s. 229.

bir hastalığı olduğunda”, ceninin hayatından önce hamile kadının hayatının düşünülmesi, öne alınmasını gerektiğini savunmuştur ve önemli bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Abdülkadir Bey, daha genel bir bağlamda, millet için anne mi yoksa çocuk mu değerlidir? diye sormaktadır. Aşağıda söylediklerinden kendisinin de bu konuda karar vermede zorlandığı görülmektedir.

“Validenin hayatı mı, yoksa çocuğun hayatını mı düşüneceğiz. Çocuk ileride belki faydalı bir unsur olacaktır. Çocuk söylenildiği gibi % 30 tehlikeye maruz bir mevcudiyettir. Anne ise teşekkül etmiş bir mevcudiyettir. Bunun için annenin sağlığını korumak evlâdır. Bazı hastalıklar vardır ki hamilelik o hastalığı şiddetlendiriyor. Özellikle verem. Uyumakta olan bir veremi hamilelik şiddetlendirecektir. Bu göz önüne alınmazsa hamilenin hayatı tehlikeye girer. Hamilelikte şiddet kazacak kalb ve böbrek hastalığı gibi birçok hastalık vardır. Saymaya gerek görmüyorum. Bu hastalıklarda en çok nokta-i nazarımız şu olmalıdır : Valdeyi daha kıymetli bir mevcudiyet olarak korumak esasını tutacağız. Çocuk da bizim için çok kıymetli olduğundan çok dikkatli olmalıyız. Anne çok iyi muayene edilmelidir. ....”⁷¹¹

Kongrenin temel bir özelliği; Malthus’un nüfus konusundaki görüşlerinin gündeme getirilmesidir. Yukarıda belirtildiği gibi, Malthus, onsekizinci yüzyılda; nüfus artışının geometrik, ancak bu nüfusun gereksinimlerini karşılayacak üretim artışının (tarımsal üretim) aritmetik olduğunu, bu nedenle de nüfus artışları engellenmediğinde, üretimin tüketimi karşılayamayacağını ileri sürmüştür. Malthus’a göre ülkelerin nüfus artışını kontrol etmeleri gereklilik olarak gözükmektedir⁷¹². Duben ve Behar, yirminci yüzyılın başında İstanbul basınında nüfusun giderek

⁷¹⁰ Abdülkadir Lütfi (Noyan) 1910’da Tıp Fakültesi’ni bitirmiştir. Gülhâne’de stajını tamamladıktan sonra, Dahiliye kliniğinde ve daha sonra da İntaniye şubesinde asistanlık yapmıştır. Balkan ve I. Dünya Savaşlarında kolera ve tifo salgınları konusunda çalışmıştır. A.g.e., s. 236.

⁷¹¹ A.g.e., s. 231.

⁷¹² Thomas Robert MALTHUS, **Population: The First Essay**, Kenneth E. Boulding Foreword, Ann Arbor Paperbacks The University of Michigan Press, 1967; J. OVERBEEK, **History of Population Theories**, Rotterdam University Press, 1974, s. 2-3. Bkz. Tolga ERSOY, “Salgın ve Nüfus”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 12, Aralık 1994, Tarih Vakfı, İstanbul, s. 44.

azaldığından duyulan korkunun önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir⁷¹³. Ayrıca, nüfusun teşvik edilmesi düşüncesi İkinci Meşrutiyet düşüncesinde de açık olarak görülebilmektedir⁷¹⁴. Cumhuriyet içinse nüfusun arttırılması konusu öncelikli bir devlet meselesi haline gelmiştir. Birinci ulusal tıp kongresinde ise nüfusun her yönden önemli olduğu, gerek sağlığı gerek çokluğunun sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Kongrede Malthus'un nüfusun azaltılması yönündeki teorisi açık bir biçimde eleştirilip ve reddedilmiştir. Müderris Doktor Asaf Derviş Paşa⁷¹⁵ ve Doktor Hamid Osman (Olçay)⁷¹⁶ “Süt Çocuklarında Ölüm” başlıklı bildirimlerinde Malthus'un fikirlerinin doğruyu yansıtmadığını belirtmişlerdir:

“Yeni-doğanda ölümlerin fazlalığını Maltus önce nüfusun gıda ihtiyacını korumaya çalışmak için tabiatın bir tedbiri açıklamıştır. Maltus'a göre herhangi bir mahalde doğumun sayısı, o mahaldeki araziye uygundur. Bu yasaya bakılırsa meseleyi tabiat seçme yoluyla hallettiğinden süt çocukları ölümlerine karşı mücadele faydasızdır. Maltus yasasını birinci derecede tekzib eden memleketimizdir. Doğru olsaydı Anadolu'da nüfus her yerden fazla olmalıydı. Çocuk ölümünde en büyük sebep beslenme şeklidir. ....”⁷¹⁷

5.1.5. Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Savaş

Ondokuzuncu yüzyılda, İzmir'de veba salgınının çok sayıda ölüme yol açması karşısında II. Mahmut'un Fransa'sız hükümetinden istediği, Floransa Bilim Akademisi üyesi F.U. Bulard, İskenderiye, Kahire, İzmir ve İstanbul'da veba üzerine araştırmalar yaptıktan sonra, kitabında hastalığın İzmir'deki durumuyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir.

⁷¹³ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 155.

⁷¹⁴ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 414.

⁷¹⁵ 1868-1928 yılları arasında yaşayan Asaf Derviş Paşa, 1893'de Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra, Berlin'de kadın hastalıkları ihtisası yapmıştır. Kaynaklarda, Türkiye'ye kadın hastalıklarıyla ilgili olarak jinekoloji cerrahisinin, kadın genital organları enfeksiyonları gibi birçok bilginin onun tarafından getirildiği belirtilmektedir. Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 235.

⁷¹⁶ Doktor Hamid Osman, askeri Tıbbiye'deki eğitiminden sonra Gülhane'de Dâhiliye ve Bakterioloji asistanı olarak çalışmıştır. Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 236.

⁷¹⁷ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 227.

“İster teslimiyetçilik, ister boşvermişlik, ister antipati diyelim, yani adını ne koyarsak koyalım, Türkler hastalığa karşı hiçbir önlem almıyorlar. Bu yüzden de Türkler arasındaki ölüm oranı, tablodan da çıkarsanacağı gibi, diğer milletlerden yanı Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudilerden çok daha fazla.”⁷¹⁸

İstanbul’da 1893’de ortaya çıkan kolera salgınının başlangıcında, hastalığın kolera olup olmadığı konusunda çeşitli iddia ve tartışmalar yaşanmıştır. Hastalığın kısa sürede yayılması üzerine gazetelerde hastalığın kolera olduğu yönünde bir tebligat yayınlanır. Haberlerin sonucunda, Pasteur, Osmanlı’nın Paris Sefaretine başvurarak, eğer lüzum görülürse, kendisiyle birlikte çalışan, Fransa Devair-i Sıhhiye Müfettiş Muavini Dr. Andre Chantemesse’yi gönderebileceğini belirtir. II. Abdülhamid’in haberdar edilmesiyle, padişahın isteği ve memnuniyeti doğrultusunda, hastalığın ilk ortaya çıktığı tarihten yaklaşık bir buçuk ay sonra Chantemesse İstanbul’a gelir. Nuran Yıldırım’ın “1893’te İstanbul’da Kolera Salgını” adlı makalesinden, Chantemesse’in İstanbul’a geleceği haberi üzerine, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de bakteriyoloji laboratuvarı ile mikrop muayenesi için gerekli, bilimsel inceleme için uygun araç ve gereç bulunmadığından büyük bir telaş yaşandığı, durumun padişaha bildirilip hızla gerekli hazırlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır⁷¹⁹.

Yirminci yüzyılın başında, Balkan (1912-1913), I. Dünya (1914-1918) ve İstiklâl (1919-1922) savaşlarının büyük nüfus kayıplarına yol açması gibi, nüfusta yaygın olarak görülen, lekeli humma (tifüs), kara humma (tifo), kolera, taun (veba), dizanteri, sıtma, ince hastalık (verem) de çok sayıda ölüme neden olmaktadır⁷²⁰. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele, yeni kurulmakta olan ve her yönden nüfusa ihtiyaç duyan Cumhuriyet için, tıpkı savaşlarda olduğu gibi büyük bir çabayı

⁷¹⁸Aktaran: İlhan PINAR, “İzmir’de Veba”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 2, 1 Şubat 1994, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

⁷¹⁹Nuran YILDIRIM, “1893’te İstanbul’da Kolera Salgını”, Tarih ve Toplum Dergisi, S: 129, Cilt 22, Eylül 1994, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 14-15.

gerektirmektedir. Türkiye’de bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda yazılmış eserlerde, kullanılan dilde bu dönemin algısının izleri görülmektedir. Örneğin, “savaş” ve “mücadele” terimleri sıklıkla kullanılmaktadır. Verem Savaş Dispanserleri bu açıdan ilginç örnekler gözükmektedir.

Yukarıda görüleceği üzere, Osmanlı’da yöneticiler tarafından salgınlar konusunda bir takım çareler aransa da, devletin bu konuyu kendi yönetiminin asli bir unsuru görmesi ve resmi bir politika yürütmesi Cumhuriyet’le birlikte olmuştur. Meclis’in 9.5.1336 (1920) Pazar günkü toplantısında Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey tarafından okunan bu programda (İlk İcra Heyeti Programı) şunlar ifade edilmiştir:

“..... Emrazı sariyenin (bulaşıcı hastalıkların) lehülhamd (Tanrı’ya şükür) memlekette bu sene evvelki harb senelerine nispeten pek az olduğunu marazı hamdü şükranla zikretmekle (belirtmekle) beraber bugün emrazı içtimaiye (sosyal hastalıklar) namı altında (adı altında) zikrolunan malarya (sıtma) ve frenginin tahdidî mazarratı (zararlarının sınırlandırılması) için diğer şubabatı idare (yönetim birimleri) ile müttehiden (birlikte) ittihazı tedabir olunacağını (önlem alınacağını) söylemek isteriz.”⁷²¹

Büyük Millet Meclisi’nin 1923-33 yılları arasındaki tutanaklarından ve söz konusu dönemdeki ulusal tıp kongrelerinde yapılan konuşma ve sunulan bildirimlerden, dönemin yöneticileri ve tıp mensuplarının, bulaşıcı ve salgın hastalıkları önemli halk sağlığı sorunları görmelerinin yanı sıra ülkenin milli, iktisadi ve toplumsal sorunları olarak düşündükleri anlaşılmaktadır. Bulaşıcı ve salgın hastalıklar yeni kurulan Cumhuriyet’in, ihtiyaç duyduğu “nitelikli insan gücü”nün oluşturulması önünde önemli bir engel olarak düşünülmektedir.

Kurtuluş Savaşı sırasında bulaşıcı ve salgın halini alan hastalıkların başında,

⁷²⁰ Necdet SAKAOĞLU, “Osmanlı’da Salgınlar”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 22, Ekim 1995, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 23.

⁷²¹ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 112-113.

sıtma, frengi, çiçek ve trahom gelmektedir. Ayrıca bu dönemde tifo, tifüs ve kuduz olgularına sıkça rastlanmaktadır. Verem hastası olan kişi sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir. Bu konuda düzenli niceliksel veri olmamasına karşın, halkın % 50'sinde sıtma görüldüğü kaynaklarda geçmektedir. Kimi yerlerde bu oranların daha fazla yükseldiği ve bazı bölgelerde sıtmadan ölenlerin sayısının, yöredeki toplam doğum oranının iki katını geçtiği belirtilmektedir⁷²².

Meclis tutanaklarında sıtma ile mücadelenin ciddi biçimde 1925 yılında mümkün olduğu görülmektedir. Sıtmanın önlenmesi amacıyla önemli yasalar 1925-28 döneminde çıkarılmıştır. İlk önleme çalışmalarının başlatıldığı iller, Ankara, Aydın, Adana ve Konya'dır. Bu dönemde sıtmaya yol açan sivrisineklerin tanınmasında karşılaşılan sorunları çözmek için Almanya'dan Prof. Dr. E. Martini ve Dr. H. Vogel davet edilmiş, Türk doktorları ile birlikte yürütülen çalışmalar sonunda Adana'da 1928 yılında bir Sıtma Enstitüsü kurulmuştur⁷²³. Tutanaklardan 1929-33 yılları arasında da sıtma konusunda çalışmaların sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Belirtilen tarihler arasında, sıtma ile mücadele çalışmaları; hasta ve sağlıklı olanlara tedavi edici ve koruyucu ilaç dağıtılması ile hastalığın yayılmasında etkin rol oynayan sivrisineklerin ürediği bataklıkların kurutulması biçiminde olmuştur⁷²⁴.

1-3 Eylül 1925'te gerçekleştirilen Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde çocuk ve annelerin sağlığı, özellikle ülkenin izlemesi gereken genel nüfus siyasetinin yanı sıra sıtma konusuna yer verilmiştir. Kongrenin sıtmaya ayrılan oturumunun ilk bildirisinde Türkiye'de sıtmanın coğrafik yayılımından söz edilmiştir. Bildiride, Türkiye'de sıtmanın en çok görüldüğü yerlerin; Trabzon, Ordu, Samsun, İzmir, Çanakkale, İzmit, Aydın, Menteş, Denizli, Antalya, Silifke, Mersin, Adana, Maraş, Diyarbakır ve Mardin olduğu belirtilmiştir⁷²⁵.

Meclis'in 5.9.1339 (1923) Çarşamba günkü toplantısında, İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Hükûmet Başkanı) Ali Fethi Bey'in (Okyar) okuduğu hükümet

⁷²² A.g.e., s. 124-125.

⁷²³ A.g.e., s. 191.

⁷²⁴ A.g.e., s. 221-222.

programında, “Memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıkların verem ve frengi olduğu zannı yanlış olarak tammüm etmiştir (yaygınlaşmıştır). Halbuki bizde en mühim sıhhi tahribatı yapan malaryadır (sıtmadır). Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin kara belâsıdır, en vahim (en tehlikeli) derdi içtimaimizdir (sosyal sorunumuzdur). Sıhhiye Vekâleti en büyük gayretini bu hususa sarf edecektir.”⁷²⁶ denilmektedir.

Ali Fethi Bey’in, Meclis’in 27.11.1340 (1924) tarihli toplantısında, İsmet Paşa’ya sunduğu programda bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelenin dönemin sağlık politikasında olan önemi ise şöyle ifade edilmektedir:

“Halkımızın bünye-i içtimaiyesini (sosyal yapısını) yıpratın sıtma ile ciddî bir suretle mücadeleye girişmek Sıhhiye Vekâleti’nin en esaslı umdesidir (ilkesidir). Bundan maada (başka) frengi ve verem tahribatına, nüfus itibarı ile pek şayanı teemmül (düşünmeye değer) olan çocuk hastalıklarına ve vefiyatına (ölümlerine) karşı koymak için bir taraftan teşkilâtı sıhhiyemizin taazzuv ve tevessüüne (genişlemesine) azamî sarfı gayret edilecek, diğer taraftan da teşkilâtı hususiyeye (özel kuruluşlara) bu gayeleri teminen muavenet ifa olunacaktır (yardım yapılacaktır)”⁷²⁷

Trahom, 1920’lerin başında nüfusta büyük oranda görülmektedir. Özellikle Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde etkin olan ve oldukça hızla bulaşıcı nitelik gösteren hastalık tedavi edilmediği durumlarda görme kaybına neden olmaktadır. Tutanaklardan trahomla mücadelenin sabit ve gezici sağlık ekipleri aracılığıyla yapıldığı ve konudaki çalışmaların esas olarak 1925 yılından itibaren yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷²⁸

⁷²⁵ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 231-232.

⁷²⁶ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 114.

⁷²⁷ A.g.e., s. 168.

⁷²⁸ A.g.e., s. 192.

Türkiye’de verem konusundaki etkin önlemler, sıtma ve trahomla karşılaştırıldığında daha geç bir tarihte, 1927 yılından sonra başlamıştır. Hastalığa karşı ilk koruyucu önlem, BCG aşısı belirtilen tarihte uygulanmıştır⁷²⁹. Daha önce açılmış olan Heybeliada Sanatoryumu’na 1930 yılında 35 yataklı bir pavyon eklenmiştir. Sanatoryum’un yatak sayısı 1932’de 130’a, Haydarpaşa’daki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi’nde veremlilere ayrılan yatak sayısı ise bu tarihte 1929-1933 arasındaki dönemde 75’e çıkarılmıştır.

Cumhuriyet öncesinde yalnızca İstanbul ve Sivas’ta olan kuduz tedavi kurumlarının, Kurtuluş Savaşı sırasında Diyarbakır’da açılanla sayıları 3’e çıkmıştır. Daha sonra Konya’da bu konuda bir kurum daha açılmıştır. Bu dönemde çiçek, kolera ve tifo aşısı konusunda da çeşitli çalışmalar yapılmıştır⁷³⁰. Meclis tutanaklarında, Sıhhiye Vekâleti’nin 1929-1933 yılları arasında, salgın hastalıklarla mücadele için kabul ettiği bütçeler aşağıdaki gibidir⁷³¹.

	<u>1929</u>	<u>1930</u>	<u>1931</u>	<u>1932</u>	<u>1933</u>
Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar	56.000	70.000	57.500	47.500	50.000
Trahom	-	100.000	77.150	72.950	149.000
Zührevi Hastalıklar	-	290.000	205.420	170.000	199.000
Cüzzam	-	20.000	10	1	1
Verem	-	45.000	32.200	27.000	27.000
Sıtma	736.000	916.000	772.300	696.230	926.056
Yurtdış. Gid. Doktor ve Ecz.	12.000	12.000	10.000	5.500	5.500
Sosyal Yard. Kurum ve Dern.	946.070	2.500	6.760	-	-
Doğum ve Çocuk Bakımevl.	-	158.000	154.000	140.000	155.844
Yayın İşleri	35.000	-	-	-	-
<u>Toplam Gider Bütçesi</u>	<u>4.395.678</u>	<u>4.502.216</u>	<u>3.721.043</u>	<u>3.501.884</u>	<u>4.196.884</u>

⁷²⁹ A.g.e., s. 193.

⁷³⁰ A.g.e., s. 223.

⁷³¹ A.g.e., s. 217-222.

5.1.6. Frengi ile Mücadele ve Bir Belge

Kaynaklarda, Osmanlı Devleti'nde frenginin 1810'dan itibaren, 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Osmanlı'da işgal edilen yerlerde görüldüğü, 1854 Kırım ve 1877 Osmanlı-Rus savaşlarının ardından da hızla arttığı, salgın haline geldiği, belirtilmektedir. 1854 yılında yapılan Kırım Savaşından sonra, fuhuşu kontrol altına alabilmek amacıyla 1856-58 yıllarında İstanbul'da resmi olarak ilk genelevlerin açılmasına izin verilmiştir. 1869'da Beyoğlu Altıncı Daire'de fuhuşla mücadele için bir komisyon oluşturulmuş ve başına Dr. Serviçen Efendi getirilmiştir. 1878'de Dr. Michael, Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu) Reisliği'ne genelevlerde çalışan kadınların sağlık kontrolünden geçirilmesi için başvurmuştur. Kendisinin ve Muallim Dr. Miralay Agop Handanyan'ın hazırladıkları raporda; "genel sağlığın temininin hükümetin esas görevi olduğu, frenginin insan sağlığı üzerinde önemli etkileri bulunduğu, bu nedenle Beyoğlu ve Galata'da bulunan genelevlerin sürekli teftiş edilip, fahişelerin sağlık kontrollerinin yapılması gerektiği" bildirilmiştir. Şehremaneti ve Cemiyet-i Mülkiye-i Tıbbiye arasındaki yazışmalar sonucunda hazırlanan talimatname, Şûrâ-yı Devlet'çe onaylanarak Şehremanetine gönderilmiştir. 1879'da yürürlüğe giren Emrâz-ı Zühreviye Nizamnamesi'yle Altıncı Belediye Dairesi Müdüriyeti başkanlığında bir heyetin kurularak genelevlerdeki kadınların sağlık ve bulaşıcı hastalık kontrolünden geçirilmesi kararı alınmıştır. Bu talimatname hükümleri doğrultusunda 1879 yılında genelevlerde çalışan kadınların düzenli muayene olabilmeleri ve hastalıklarının tedavisi amacıyla İstanbul'da Altıncı Daire-i Belediye Müdürlüğü'ne bağlı olarak bir hastane açılmıştır. Hastane Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi adıyla Yüksekaldırım'da bulunan bir konakta faaliyete geçmiştir. Hastanede laboratuvar ve gerekli tıp aletleri olmadığından daha çok bir tecrithane gibi çalışmaktadır. Frengi ise ancak hastalığın yol açtığı yaraların biçimine göre (tezahüratın durumuna) teşhis edilmektedir. Hastanenin bu durumu ancak 1909'da değişmiştir. Bu tarihte hastanenin idaresi Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti'ne geçip, Beyoğlu Nisa Hastanesi adını almıştır. Bundan sonra bina onarılıp, mikroskop ve hastalığın tedavisinde gerekli görülen savlarsan ve civalı ilaçlar temin edilmiştir. 1920'de ise harap durumda olan Yüksekaldırım'daki bina terk edilerek Şişli civarında uygun bir yer kiralanıp buraya taşınmıştır. Kaynaklarda

Şişli'deki ahşap binanın 9 Ağustos 1921 yılında önemli bir yangın geçirdiği anlatılmaktadır. Bu dönemde de hastanenin pek iç açıcı durumda değildir. Hastaneye gelen frengi vakalarının tedavisi ise; frengi⁷³² ve frengi çıbanı taşıyanların on dört günden dört aya kadar hastanede yatırılması, dış belirtiler tedavi edildikten sonra hastaların taburcu edilmeleri biçiminde yapılmaktadır. Tedavi için Savlarsan 606 ilacı kullanılmaktadır. Bununla birlikte, hastalardan her hafta Sıhhiye Heyeti Muayenehaneleri'ne kontrole gitmeleri ve bakım merkezlerinde tedavilerini sürdürmeleri beklenmektedir. Saygılıgil'e göre hastanenin iyi koşullara sahip olmadığı bilirse de o dönemde hastanenin civarında, Galata ve Beyoğlu'nda bulunan genelevlerde çalışan kadınların sağlık hizmeti alabilmeleri için ve frenginin yayılmasını önleyici tedbirler açısından olumlu bir adım olarak düşünülebilirdi⁷³³.

Osmanlı'da frengiyle ilgili çalışmaların⁷³⁴ ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı görülmektedir. 1889 yılında Karadeniz'de Frengi Mücadele Teşkilatı kurulmuştur. 1896'da Kastamonu ve yöresinde yüksek oranda frengili hasta olduğu düşüncesiyle mücadeleye buradan başlanmasına karar verilmiştir. 1897'de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Edirne'de görülen frengi salgınları üzerine, 1910 ve takibeden zamanda Edirne Valiliğince, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla, Edirne Gureba Hastanesi bahçesinde frengili hastalara özel pavyonların yapılması için harekete geçilmiştir⁷³⁵.

Bulaşıcı hastalıklar konusu, yukarıda da anlaşılaacağı üzere, Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren dönemin kadın dergilerinde yer almaya

⁷³² Sifilis olarak da bilinen frengi, sözcük olarak “frenk”ten gelme Osmanlıca bir kelimedir. Hastalık için sifilis adı ise 1500'lü yılların ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Kaynaklarda sifilis adının nereden geldiğine ilişkin çok çeşitli efsaneler yer almaktadır. Bkz. Tolga ERSOY, “**Keşif ve Salgın: Sifilis'in Köken ve İsim Tartışması**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 22, Ekim 1995, İstanbul, s. 27, 29.

⁷³³ Bkz. (594), YILDIRIM, s. 1327, 1329; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 139-140.

⁷³⁴ Osmanlı'da frengiden söz eden ilk hekim, Cerrah İbrahim B. Abdulah'tır. Bu kişi 911/1505'te istinsah edilen Alâ'im-i Cerrâhîn adlı yazma eserinin son bölümünde frengi hastalığı ve tedavisinden söz etmektedir. Osmanlı hekimleri frengiye, illet-i efrencî, maraz-ı efrencî, dâü'l-efrenc (Fransız hastalığı) ve Frenk uyuzu adlarını vermekteydiler. Bkz. (594), YILDIRIM, s. 1330.

başlamıştır. Dergilerde yer alan sağlık temaları izlendiğinde, verem konusundaki yazılarla birlikte frengiye ilişkin makaleler göze çarpmaktadır. Hanımlara Mahsus Gazete’de izdivaç durumunda frengiden nasıl korunulacağı anlatılmaktadır⁷³⁶.

Toprak, Türkiye’de zührevi hastalıklarla mücadelenin Harb-ı Umumî (Birinci Dünya Savaşı) sırasında başladığını belirtmektedir. 18 Ekim 1915 tarihli Emraz-ı Zühreviyenin Men’-i Sirayeti Hakkında Nizamname⁷³⁷ ile zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek üzere özel bir teşkilat kurulmuştur⁷³⁸. Toprak’a göre Balkan ve I. Dünya savaşı kadınların toplumsallaşmasında önemli adımlar olarak düşünülebilirlerdi. Ancak, birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı koşulların kadınların yaşamları üzerinde olumsuz etkileri de olmuştur.

“Meşrutiyet’in sokağa çıkardığı kadın, Cihan Harbi’yle birlikte sokağa düştü. İstanbul gibi kentler ilk kez “fuhş-ı cedit” diye bilinen bir olguyla karşılaştı. Öte yandan savaşla seferber olan asker frengiyi Osmanlı kentlerine taşıdı. İttihatçılar frengiyle mücadele edebilmek için umumhaneleri yasallaştırdılar ve frenginin bu yolla denetim altına alınmasına çalıştılar. Osmanlı’da ilk kez bu denli ayrıntılı bir frengi mevzuatı görülmüyordu. Kısa sürede Müslüman “sermaye” sayısı

⁷³⁵ Bkz. (594), YILDIRIM, s. 1330; Ratıp KAZANCIGİL, Nilüfer GÖKÇE, “1910 Tarihinde Edirne’de Frengi Hastanesi Açılmasıyla İlgili Belgeler”, Tıp Tarihi Araştırmaları: 13, Ed. Hüsrev Hatemi – Aykut Kazancıgil, Yüce Yayım, İstanbul, 2005, s. 158-159.

⁷³⁶ S: 344, 20 Kânun-i Evvel 1317 / 22 Ramazan 1319, S: 356, 28 Mart 1318 / 1 Muharrem 1320. A.g.e., s. 153, 157.

⁷³⁷ Mevzuatta, Osmanlı tarihinde ilk kez fahişe ve fuhuş hakkında aykıntılı hükümlere yer verilmektedir. Genelevlerde çalışan kadınlar sınıflandırılıp, fuhuş evlerinin işletme kuralları belirlenir. Toprak’a göre Türkiye’de mütareke yıllarında İstanbul’un çok çeşitli etnik yapısı, artan sefalet, hızla değişen zenginlik biçimi ve eğlence ve sefahat hayatı, kentte fuhuşun yeşermesine zemin oluşturmuştur. Resmi zabıta kayıtlarına göre, Mütareke yıllarında İstanbul’da “vesikalı” 2125 fahişe çalışmaktadır. Aynı kayıtlara göre “vesikasız” çalışan 979 kadın vardır. Bunların dışında zaman zaman bu işi yapan binin üzerinde kadın müdüriyete bildirilmiştir. Sonuçta, belirtilen dönemde İstanbul’da 4500-5000 dolayında kadın fuhuş ile geçinebilmektedir. Bu kadınlar “Müslim” ve “Gayr-ı Müslim” olmak üzere farklı farklı milletlerdendir. Zafer TOPRAK, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar: 1914-1933”, Tarih ve Toplum Dergisi, S: 39, Mart 1987, İletişim Yayınları, s. 31.

⁷³⁸ A.g.e., s. 32.

gayrimüslim “sermaye”leri aştı. İşgal İstanbul’u durumu daha da vahimleştirdi...⁷³⁹

Frengiyle mücadele Cumhuriyet’in ilk dönem sağlık politikasında önemli bir yeri işgal etmiştir. 1920’de bu konuda koruyucu yasal önlemlere gidildiği görülmektedir. TBMM tutanaklarında, 26 Haziran 1336 (1920) tarihinde çıkarılan, Nikâhtan Önce Muayene Yönteminin Sürdürülmesine İlişkin Kararname ve 5.2.1337 (1921) günü kabul edilen Frengi Kanunu’nun, zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek ve “geleceğin sağlıklı kuşaklarını yetiştirmek” amacıyla çıkarıldıkları anlatılmaktadır.

1920 tarihli Nikâhtan Önce Muayene Yönteminin Sürdürülmesine İlişkin Kararname’de daha önce geçerli olan nikâh öncesi muayenenin kaldırılmasının halkın genel sağlığı açısından tehlikeli olacağı düşünülerek devamına karar verilmiştir. Ancak, doktorun olmadığı yerlerde muayene yapılamayacağından böyle yerlerde bu tür bir koşul aranmamıştır. Doktor bulunan merkezlerde ise önceden olduğu gibi muayenenin sürdürülmesi kararı alınmıştır. Bununla birlikte kişilerin istedikleri doktora muayene olabilecekleri, verilen raporların resmi olarak geçerli kabul edileceği belirtilmiştir. Resmi doktorlar tarafından yapılan muayenelerin ücretsiz olacağı, ancak doktorların eve çağırılması durumunda ücret alınacağı ifade edilmektedir. Kararnamede önemli bir madde genç kızların muayeneleri konusundadır. Genç kızların muayenelerinin kadın doktorlar tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, kararnameyle frenginin Sıhhiye Vekâleti’ne bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir⁷⁴⁰. Genç kızların muayenelerinin ancak bir kadın doktor tarafından yapılabileceği koşulu, söz konusu dönemde kadın doktorların olmadığı düşünülürse, madde kadınların muayene edilmeyeceği, sağlık hizmeti alamayacağı anlamına gelmekteydi. Nil Sarı’ya göre 1910’ların ortalarında tıp eğitimi alan kadın olarak Safiye Ali’den söz edilebilir. Safiye Ali tıp eğitimini 1921’de Almanya’da

⁷³⁹ Zafer TOPRAK, “Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi - Genç Kız ve Kadın İntiharları II”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 99, Mart 2002, İstanbul, s. 17.

⁷⁴⁰ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, A.g.e., s. 127.

tamamlamıştır. 1922’de kadınların uzun mücadelesi sonucunda kız öğrenciler Darülfünun Tıp Fakültesi’ne alınabilmiştir⁷⁴¹.

Meclis tutanaklarından, bu kararnameden yaklaşık iki ay sonra Frengi konusundaki kanun teklifinin Meclis’e sunulduğu görülmektedir. Kanun teklifi Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey tarafından verilmiştir. Meclis’in 15.8.1336 (1920) Pazar günü toplantısında Lâyiha (Hukuk) Komisyonu’na gönderilen, 14.8.1336 (1920) tarihli Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkındaki Kanun Teklifi hakkında Komisyon’dan gelen cevap, Meclis’in 6.9.136 (1920) Pazartesi günü toplantısında okunmuştur. Komisyon’dan gelen yazıda, ülkede gün geçtikte artan ve yayılan frenginin önlenmesi için verilen kanun teklifinin isabetli bir karar olduğu, gereğinin yerine getirilmesi için Meclis’e sunulduğu belirtilmektedir. Kanun teklifinin okunmasından sonra Fuad Bey söz alarak konuyla açıklama yapmıştır. Fuad bey konuşmasında; Balkan ve özellikle I. Dünya Savaşı’nda frenginin ülkenin her yanına yayıldığını, o gün itibarıyla Kütahya Sıhhiye Müdürlüğü’nün defterine kayıtlı olan üç bin frengi hastasının bulunduğunu ve bu hastalığın önlenmesi için kanunun gerekliliğini ifade etmiştir. Kanun teklifinin görüşülmesi sırasında bazı vekiller frenginin önlenmesi için fuhuşun engellenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Kimi vekiller ise Devletin frengi konusunda bir takım tedbirler aldığını, Bolu ve Kastamonu illerinde frengi tedavisi için hastane açıldığını ve buralarda hastaların parasız tedavi edildiğini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla tartışmalarda frengi konusu bir grup vekil tarafından ahlaki bir sorun olarak gündeme getirilirken, başka bir grup vekil ise frengiyi devletin yönetim ve sağlık hizmeti bağlamında ele almıştır. Tasarının geneli konusundaki konuşmalardan sonra kanun teklifinde yer alan maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.

⁷⁴¹ Nil SARI, “Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yerine Kısa Bir Bakış”, Sağlık Alanında Türk Kadını içinde Ed. Nuran Yıldırım, İstanbul, 1998, s. 465.

Meclis’in 21.5.1928 Pazartesi günü toplantısında, Türk Kadın Doktorlara İlişkin Kanun çıkarılmıştır. Kanunun gerekçesinde; “halkın sağlıklı yaşamasına hizmet edecek elemanların sayısını artırma üzere gerek Darülfünun Tıp Fakültesi’ne devamla diploma alacak ve gerekse Avrupa’daki tıp fakültelerinden mezun olup, Türkiye’ye gelecek Türk kadın doktorların 10 yıl süreyle zorunlu hizmetten yoksun tutulmalarının gerekli görüldüğü” belirtilmektedir. Tartışmalar sırasında, tasarının bütün üzerinde söz isteyen olmadığından, maddeler kararlaştırılıp, kanun oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 212.

Görüşmeler sürerken, bazı vekiller tarafından frengi konusunda cami hocalarının halka uyarıcı konuşmalar yapmasının, hastalığın önlenmesine yardımcı olacağı görüşü ifade edilmiştir. Görüşmelerde üzerinde tartışılan noktalardan biri, daha önceki frengi kararnamesinde de yer alan evlenmemiş kızların muayenesi konusu olmuştur. Kimi vekiller, ülkedeki taassubun göz önüne alınarak bu kadınların muayene edilmemesi ve aynı biçimde frengi hastası olmayanların da muayene dışında tutulmasını savunmuşlardır. Bir grup vekil ise bu konuda hiçbir farklılık gözetilmeden kanunun uygulanması gerektiğini söylemişlerdir. Meclis tutanaklarından bu konudaki tartışmaların daha sonraki bir tarihe atıldığı anlaşılmaktadır.

Meclis'in 28.12.1336 (1920) ve 1.1.1337 (1921) tarihli toplantılarında frengi konusundaki tartışmalar sürmüştür. Kadın ve kızları muayenesi burada da gündeme getirilmiştir. Bu konuda kadın doktorun yokluğu vurgulanarak en kısa sürede kadın doktorların yetiştirilmesi zorunluluğu ifade edilmiştir. Yaklaşık bir ay sonra gerçekleştirilen, 5.2.1337 (1921) günkü toplantıda maddeler üzerindeki görüşmelere devam edilmiştir. Bu toplantıda frengiyle ilgili cezalar konusunda verilen önergeler değerlendirilerek kanunun bütünü oya sunulmuş ve kanun aynı günkü toplantıda kabul edilmiştir. Kanunun içeriğine bakıldığında, maddelerin; muayene olma ve tedaviyi sürdürme gerekliliği ve hastalığı bildirme zorunluluğu ile bu konuda aksi durumlarda verilecek cezalar konularında yoğunlaştığı görülmektedir⁷⁴². Tutanaklarda görüleceği üzere, frengi kanunu üzerine tartışmalar büyük oranda kadın ve kızların nasıl muayene edileceği ve bunun ahlaki boyutları⁷⁴³ etrafında sürmüştür.

⁷⁴²Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 127-129. Kanunun, 1. maddesinde; her frengi hastasının istediği doktora tedavi olabileceği, ancak doktorun verdiği tedavinin şekil ve süresini belirten belgeyi yanında taşımak zorunda olduğu, 2. maddesinde; doktorun gözlem altında bulundurduğu frengi vakasını isim belirtilmeden 24 saat içinde hükümet ya da belediye doktoruna bildirmekle sorumlu olduğu, 3. maddesinde; tedaviye düzenli gelmeyenlerin hükümet ya da belediye doktorlarına bildirileceği belirtilmektedir. 7,8,9 ve 10. maddelerinde; kanuna uymayan kişilerin ya da bilerek hastalığı yayanlara uygulanacak cezalar yer almaktadır. 12. maddesinde ise kanunun Adliye ve Sıhhiye Vekillerince yürütüleceği belirtilmektedir. A.g.e., s. 129.

⁷⁴³ Osmanlı'da frengiyle mücadelenin gündeme geldiği ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren esas vurgu fuhuşun engellenmesi üzerine olmuştur. Bu nedenle de hastalığın önlenmesi amacıyla yapılan kontrol ve baskı mekanizması, yukarıda da görüleceği gibi kadınlara yönelik olmuştur. Dolayısıyla frengiyle mücadele, toplumun genel sağlık durumunu ilgilendiren ve bu

Kararname ve kanuna karşın, Cumhuriyet'te frenginin yayılmasını önleyici çalışmalara etkin bir biçimde 1925 yılında başlandığı görülmektedir.

Meclis tutanaklarından 1927 yılı bütçesinin görüşüldüğü 11.4.1927 günkü toplantısında Zührevi hastalıklar konusunun gündeme geldiği görülmektedir. Toplantıda 1921 yılında kabul edilen frengi kanunuyla zührevî hastalıkların ücretsiz tedavisinin sürdürüğü belirtilmektedir. Ancak hastalığın yaygın olarak görüldüğü, bu nedenle Sivas merkez ve ilçeleriyle Hafız kazasında ve yine Bursa'nın Orhaneli ilçesinde frengi tedavisi için örgüt oluşturulduğu ifade edilmektedir. Özellikle Sivas ilindeki çalışmalarda, içinde bulunulan yılda 49.000 kişinin tek tek tedavi edildiği, bulaşma dönemindeki 1.300 kişinin ise tedaviye alındığı, Orhaneli'nde ise 31.000 kişinin sağı kontrolünden geçirildiği, 2.489 kişinin ise frengili olduğu tespit edilerek tedaviye alındığı söylenmektedir⁷⁴⁴. 1929-1933 döneminde de hastalığa yönelik koruyucu önlemlere ve ücretsiz ilaç tedavisine devam edilmiştir. Bu dönemde çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile frengiye ilişkin koruyucu ceza hükümleri getirilmiştir. 1930 yılında Sıhhiye Vekâleti'nin çalışmaları çerçevesinde Sivas, Orhaneli, Fatsa, Çarşamba ve Düzce bölgelerinde toplam 12.606 kişi tedaviye alınmıştır.

---

sebeple tıbbi bir uygulama gerektiren bir durum olmanın dışında, kadınların, bedenlerinin denetiminin aracı ve ahlâki bir sorun olarak gözükmektedir.

⁷⁴⁴ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 187.

Aşağıdaki çizelgede⁷⁴⁵ 1929-1933 yılları arasında frengiyi önleme amacıyla illere gönderilen ilaçlar ve miktarları (kg olarak) yer almaktadır.

İllere Gönderilen Frengi İlaçları:

<u>Yıl</u>	<u>Neosalvarsan (kg)</u>	<u>Bizmut Bileşikleri (kg)</u>	<u>Civa Bileşikleri (kg)</u>
<u>1929</u>	22	74	89
<u>1930</u>	54	111	126
<u>1931</u>	51	121	145
<u>1932</u>	78	57	371
<u>1933</u>	37	96	304

Kaynak: Meliha ÖZPEKCAN; Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikası (1923-1933), Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Ed. Nil Sarı, İstanbul, 2001, s. 223.

Frenginin Osmanlı'ya nasıl geldiği tartışmalarında, Kırım Savaşı⁷⁴⁶ önemli bir neden olarak gösterilmiştir. Kırım Savaşı Osmanlı üzerinde çok yönlü etkilere yol açmıştır. Savaş sırasında çok sayıdaki yaralı ve hasta, Kırım'daki İngiliz, Fransız ve Türk hastanelerinin yetmemesi üzerine, İstanbul, Çanakkale ve İzmir'e sevk edilmiş,

⁷⁴⁵ A.g.e., s. 223.

⁷⁴⁶ Ondokuzuncu yüzyılda nedenleri ve sonuçları açısından Avrupa siyasetinde etkileri uzun yıllar devam eden Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'ne de birçok yönden tesirleri görülmüştür. Yüzyılın ortalarında Rusya'nın Osmanlı politikası, imparatorluğun zayıflamasıyla birlikte, "hasta adam" olarak gördüğü imparatorluğu parçalamaya dönük olmuştur. 23 Ekim 1853'de Osmanlı'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinin ardından 12 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa müttefik olarak Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girdiklerini duyurmuşlardır. Müttefik orduları savaşta dondurucu soğuklar ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle binlerce askerini kaybetmiştir. Savaş özellikle sağlık hizmetleri konusunda tartışmaları gündeme getirmiştir. Savaşın müttefik ordusu tarafından kazanılmasına karşın, her iki taraf kolera, tifüs ve skorbüt gibi salgın hastalıklar nedeniyle büyük kayıplar vermiştir. Askeri tıp hizmetlerinin geliştirilmesi açısından Kırım Savaşı dönüm noktası olmuştur. Bkz. Oya DAĞLAR, "Kırım Savaşı'nda Orduların Sağlık Durumu ve

İstanbul'daki hastaneler özellikle merkez olarak seçilmiş, şehir kısa sürede Kırım'dan gelen hasta ve yaralı askerlerle dolmuştur. Savaşı takiben, başta Karadeniz kıyılarında sonra da İstanbul'da frengi vakaları görülmüştür.

Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren frengi konusunda çalışmalar başlamıştır. Bu doğrultuda ilk adımlardan biri 1889'da kurulan Karadeniz'de Frengi Mücadele Teşkilatı'dır. 1900 yılında basılan Nevsal-i Afiyet isimli eserinde Dr. Besim Ömer Paşa Kastamonu Bölgesi Frengi Hastanesi'nden söz etmektedir⁷⁴⁷. 1910'a ise Edirne'de frengili hastaların tedavisi için Gureba Hastanesi bahçesinde pavyonlar açılmıştır. 18 Ekim 1915 tarihinde zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla Emraz-ı Zühreviyenin Men'-i Sirayeti Hakkında Nizamname⁷⁴⁸ çıkarılmıştır.

Cumhuriyet ise frengiyi temel bir halk sağlığı ve nüfus sorunu olarak algılamış ve yasal önlemlere gitmiştir. 26 Haziran 1920'de çıkarılan, Nikâhtan Önce Muayene Yönteminin Sürdürülmesine İlişkin Kararname ve 1921'de kabul edilen Frengi Kanunu bu doğrultuda adımlardır⁷⁴⁹. Yukarıda da belirtildiği gibi, Cumhuriyet'in ilk döneminde, ülkedeki doğum oranı, nüfusun niteliği, nüfusta görülen bulaşıcı ve salgın hastalıklar konuları, yönetici ve siyasetçiler için bir an önce baş edilmesi gereken temel meselelerdir. Bu, yönetimin hem kendi meşruiyetini sağlamasının hem yeni kurulmakta olan Cumhuriyet'in her yönden ihtiyaç duyduğu "nüfus sermayesi"ne ulaşılmasının gereğidir.

Bir Belge", Tıp Tarihi Araştırmaları: 12, Ed. H. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, Yüce Yayın, İstanbul, 2004.

⁷⁴⁷ DAĞLAR, A.g.e., s. 47; KAZANCIGİL-GÖKÇE, A.g.e., s. 158. Uğuroğlu BARLAS, "**Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi**", Ed. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul, 1993, s. 143.

Besim Ömer Akalın, dört cilt halinde yayınladığı bu eserde, dört yıl boyunca, her yılın sağlıkla ilgili olaylarına yer vermiştir. Frengi tedavisi, kadınlarda hıfzıssıha, hamilelikte bakım, doğum ve lohusalık, kadınlarda korse kullanımı gibi pek çok konu bu yıllarda yer almıştır. Bkz. Adnan ATAÇ-Alpertunga KARA, "**Dr. Besim Ömer Paşa'nın Yayınladığı Nevsâl-i Âfiyet**" Adlı **Dört Yıllıkta Yer alan Makaleler**", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları içinde, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayını, S: 9, 2003, İstanbul, s. 346-354.

⁷⁴⁸ Bkz. (738), TOPRAK, s. 31.

Yukarıda sözü edilen tüm bu konular yönetimin dışında, dönemin bilimsel ve tıbbi çevreleri içinde de geniş tartışma alanı bulmuş ve çeşitli biçimlerde desteklenmiştir. Frengi ile mücadele konusunda burada sözü edilmesi gereken kişilerden biri Hulûsi Behçet'dir. Hulûsi Behçet, en fazla Behçet hastalığı üzerine yaptığı çalışmalar nedeniyle tanınmaktadır. Behçet'in araştırma ve çalışmalarının önemli bir bölümü de frengi hastalığı hakkındadır. Behçet aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk döneminin hekim ve bilim adamı profili açısından da ilginçtir. Behçet'in bu konudaki görüş ve düşünceleri Cumhuriyet'in ilk yıllarının sağlık politikasını, nüfus meselesine yaklaşımını gösteren önemli bilgiler taşımaktadır. Çalışmanın bu kısmında, Behçet'in İstanbul Üniversitesi'nde 1935-1936 döneminde verdiği konferans metinlerinden biri olan "*Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler*" başlıklı makalesi ele alınacaktır. Görüldüğü üzere, Behçet, sunuşunu 1930'lu yılların ortalarında yapmıştır. Dolayısıyla metninde kendi zamanında oldukça ön plana çıkan ulus devlet ve nüfus bağlamının etkileri görülebilmektedir. Metnin bu çalışma açısından genel bir değerlendirmesini yapmadan önce, Behçet'in aldığı eğitim ve yaptığı çalışmalarla ilgili kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

İstanbul'da 26 Şubat 1889 tarihinde doğan Hulûsi Behçet, ilk eğitimini Beyrut'ta bulunan bir Fransız okulundan almıştır. 1901-1910 yılları arasında Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'nde tıp eğitimi görmüştür. Bir yıllık staj döneminden sonra, üç yıl boyunca Gülhane Tatbikat Okulu'nda seririyat-ı cildiye (cildiye kliniği) çalışmıştır. 1914-1916 döneminde Kırklareli ve Edirne merkez hastanelerinde mikrobiyoloji ve deri hastalıkları konusunda araştırmalar yapmıştır. Bundan bir yıl sonra ise Berlin'e gidip, Charite Hastanesi'nin Deri ve Frengi Kliniği'nde 1921 yılına kadar fahri asistan olarak bulunmuştur. 1923'te İstanbul Emraz-ı Zühreviye (Zührevi Hastalıkları) Hastanesi başhekimliğine atanmıştır. Behçet, bundan sonra Gureba Hastanesi'nde ve 1933 Üniversite Reformu'nun ardından ise İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deri Hastalıkları ve Frengi Kliniği'nde profesör olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 8 Mart 1948 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. *Frengi*

---

⁷⁴⁹ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 127.

Tedavisi Hakkında Beynelmilel Anketlerim (1923), *Wassermann Hakkında Noktai Nazar ve Frengi Tedavisinde Düşünceler* (1924; N. Ramih ile birlikte), *Frengi İptidai Karhası ve Hurdebini Teşhisi* (1926), *İrsi Frengi Kliniği* (1929), *Frengi Dersleri* (1936), *Klinikte ve Pratikte Frengi Teşhisi ve Benzeri Deri Hastalıkları* (1940) bu konuda bilinen eserleridir⁷⁵⁰.

Behçet'in askeri tıp okulundan aldığı eğitim ve Almanya'da yaptığı çalışmalar, frengi konusundaki araştırmaları açısından iki önemli kaynak olarak gözükmektedir. Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonunda, özellikle cerrahi ve tıp uygulamasını öne çıkaran tıp kurumlarının askeri nitelikte olmasının yanı sıra frenginin savaş koşullarıyla olan ilişkisi açısından askeri tıp okulu pratik olanaklar sağlamaktaydı. Behçet'in çalışmalarında Almanya'daki eğitimi ise frengi ve cinsel hastalıklara ilişkin teorik bilgi yönünden anlamlıdır.

Hulûsi Behçet, sunuşunun başında, kendisinin neden frengi tarihini konferans konusu olarak seçtiğini şöyle anlatmaktadır:

“Konferansımıza zemin olmak üzere frengi tarihini seçmeden maksadım, frenginin mevcut diğer hastalıklarla kıyas kabul etmiyen ailevî, neslî fenalıklara sebep olması; asırlardanberi önüne geçilmesi için uğraşıldığı halde, maalesef söndürülmemesi; hatırı hayale gelmiyen bir çok rahatsızlıkların menşesinde, frengiye rastlanması; ve hekimlikte mühim bir mevki tutan bir marazın mazisi hakkında, yetişen münevverlerimizin bir fikir edinmesi içindir.”⁷⁵¹

Metindeki ilk tartışma hastalığın hangi ülkelerden, nerelerden ulusa geldiği üzerinedir. Behçet'e göre frenginin nereden geldiği konusunda birçok tartışma ve pek çok araştırma olmasına karşın belli bir fikre varılamamıştır. Ancak, incelediği eserlerde kendisinin, frenginin Avrupa'ya onbeşinci yüzyılın sonunda Amerika'dan geldiği düşüncesine vardığını belirtmektedir. Dolayısıyla “hastalığın menşei de,

⁷⁵⁰ AnaBritannica Ansiklopedisi, Cilt: 3, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 592.

Hispaniola veya Haiti adasıdır.” Hastalığa farklı uluslar tarafından ayrı ayrı isimler verilmiştir.

“Fransızlar, buna Napoli hastalığı ismini vermişlerdi. İtalyanlar ise, böyle bir hastalığı, hiçbir vakit görmemiş oldukları için, buna Fransız hastalığı diyorlardı. Badehu her memlekette, hastalığa başka bir isim vermiştir. Nitekim Almanlar, (Mala de Franzoe), İngilizler, (French Pox), Flamanlar, Hollandalılar (Spaansee pocken) Afrikalılar, (Mal Espangnol), Türkler ve yakın şark kavimleri (Mal des francs), Polonyalılar (Mal des allemands), Moskoflar (Mal Polonais) isimleri ile yad etmişlerdir.”⁷⁵²

Behçet’in konuşmasında da görüldüğü üzere, frengi, birçok kişi tarafından, hastalıktan daha çok toplumsal bir sorun olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda frenginin, yani “sifilis”in adlandırması da farklı ideolojik yansımaları göstermektedir. Waivers’a göre sifilise Germanler “Mal de Naples” (Napoli Hastalığı) ya da “Fransız Çiçeği” adını; Güneydoğu Asyalılar ve Japonlar “Kastilya Hastalığı” adını; Polonyalılar ise “Türk Hastalığı” adını koymuşlardır. Ersoy’un belirttiği gibi, bu adlandırmalar dönemlerinin siyasi düşüncesinin ipuçlarını bize vermekteydi. Behçet’in metninde geçen hastalığın nereden geldiği tartışması, sifilis⁷⁵³ adı üzerine anlatılan ve yazılan öykü ve efsanelere bakılırsa, hastalığın Haiti kaynaklı olması yüksek bir olasılık olarak gözükmektedir⁷⁵⁴.

Hulûsi Behçet, sunuşunun “Frengi Memleketimize Ne Vakit Girmişdir?” başlığında, hastalığın Avrupa’daki şiddetli salgın sonrasında, Yunan askerler ile İspanya’nın “Katolik Ferdinand” tarafından ele geçirilmesinden sonra, buradan

⁷⁵¹ Hulûsi BEHÇET, İstanbul Üniversitesi **Üniversite Konferansları 1935-1936**, S: 2095, s. 240.

⁷⁵² BEHÇET, A.g.m., s. 249, 250.

⁷⁵³ Sifilis adının nereden geldiği üzerine farklı tartışmalardan söz edilebilir. Ayrıca bu konuda pek çok söylence de bulunmaktadır. Tartışmaya Haiti açısından bakanlara göre, hastalığı adını veren “Syphilis, Haiti kralı Alcithous’un hizmetinde çalışan bir çobandır. Büyük kuraklığı takiben koyunlarını kaybeden Syphilis, güneş tanrısını ve temsilci olan kralı suçlu bularak din değiştirir. Kutsala saygısızlığı ile ünlenen çobanın adı, bu hastalığa verilecektir.” Bkz. (732), ERSOY, s. 28. Söylenceye Syphilis’in çoban olması ilginçtir.

⁷⁵⁴ A.g.e., s. 28.

kovulan Yahudiler aracılığıyla Osmanlı'ya geldiği görüşünün ağırlıkta olduğunu söylemektedir. Ancak, ona göre burada Avrupa'daki gibi bir salgın niteliğinde görülmemiştir. Bunda, Türklerin Avrupalılarla “münasebetlerinin darlığı” ve aynı zamanda halkın fuhuşu “en büyük bir cürüm teşkil etmesi” etkin olmuştur. Behçet, ticarî ve cinsî münasebetin, fuhuşun hiç bulunmadığı yerlerde frenginin görece daha geç ortaya çıktığını belirtmektedir. Frenginin Osmanlı'da epidemik bir biçimde ortaya çıkışını ise şöyle anlatmaktadır:

“Fakat epidemik denecek bir tarzda bir çok vilâyetleri istilâ, Kırım seferinden, ve 93 Rus harbinden sonradır ki, Avrupaya nazaran pek geç ve sonra demektir.”⁷⁵⁵

Hastalığın 1854 yılındaki Kırım Savaşı ve daha sonra Osmanlı-Rus Savaşını izleyen dönemde, önce Karadeniz'in kıyı kentlerini olmak üzere, sonra İstanbul'a geldiği yukarıda da belirtildiği gibi başka kaynaklarda geçmektedir⁷⁵⁶. Behçet, kendisinin incelediği çeşitli eserlerden, frenginin Osmanlı'da zamanla istila halini aldığı, Abdülhamid zamanında Kastamonu, Karadeniz sahillerindeki birçok yerin halkının bu hastalığa yakalandığı sonucuna vardığını ifade etmektedir. Ona göre, bu konuda Birinci Dünya Savaşı içerisinde (Harbi umumi) Süleyman Numan Paşa'nın verdiği emir ve çeşitli tedavi usulleri sonucunda hastalıkta belli bir gerileme olmuştur. Ancak, frengi konusundaki önlemler ve mücadele esas olarak Cumhuriyet'le birlikte mümkün olmuş, özellikle Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği'nin yaptığı çalışmalar ve çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu sonucunda (1935-35'da) hastalık daha az görülmüştür⁷⁵⁷.

Behçet, konuşmasında frenginin nüfus üzerindeki olumsuz etkisine dikkati çekmektedir. Ona göre, nüfus meselesinde (artmamasında) frenginin büyük bir etkisi vardır. Yine de hastalıkla ilgili esas korkusu, frenginin kuşaktan kuşağa geçmesidir.

⁷⁵⁵ BEHÇET, A.g.m., s. 257.

⁷⁵⁶ Bkz. (732), ERSOY, s. 29; KAZANCIGİL-GÖKÇE, A.g.e., s. 158.

⁷⁵⁷ BEHÇET, A.g.m. s. 257-258.

Bu nedenle “Firengi ile uğraşmak bir ulusun sağlam ve kuvvetli olmasına yardımcıdır.”⁷⁵⁸ Ona göre frengi konusunda etkin ulusal bir mücadeleyle birlikte farklı ulusların birlikte yapacakları çalışmalara ihtiyaç vardır. Nitekim konferans metninin bir sonraki sayfasında bu şöyle ifade edilmiştir:

“Hiçbir zehir yoktur ki, firengi toksini kadar, devamlı olsun, Binaberin dünyaca kanaat getirilen bir hakikat; ne verem mücadelesi, ne cüzzam mübarezesi, ne trahom ve sıtma savaşları gibi uğraşmalar, didinmeler firengiyi ortadan kaldıramıyor. Mevzî mücadelelerin fevkinde, ulusların el birlikleri ile, çalışmalarına lüzum görülüyor.”⁷⁵⁹

Konferans metninde dikkati çeken önemli bir konu, frenginin taşınma yollarından en önemlisi olarak görülen “cinsî münasebet” ve bununla bağlantılı olarak fuhuş ve fahişelere getirilen kısıtlamalara ilişkindir.

“Fakat yavaş yavaş görümlerin artması, sirayet fikrinin kabul edilmesine müncer olmuş, ve müelliflerin kısmı âzamı, bütün sirayet sebepleri içinde de, en kesir olanın, cinsî münasebet bulunduğunu, abul etmekte gecikmemişlerdir.”

“Eski müellifler umumî tehaffuz prensiplerini ileriye sürerek ezcümle Torella, frengi hastalığının tamamen ortadan kaldırılması için, bütün hükûmetlerin fahişeleri arattırması, ve tamamen şifaap oluncaya kadar tecrit edilmeleri lâzım geldiğini beyan eylemişti. Bu suretle daha 1500 senesinde hastalık tohumu nakillerinin gayri muzır bir hale getirilmesi, ve fuhuşun bir nizam altına alınması fikri teessüs etmiş demektir.”⁷⁶⁰

Metinde çeşitli devletlerde frengi konusunda fahişelere verilen cezalar, nasıl tecrit edildikleri, frengili hamile kadınların toplumsal olarak nasıl aşığlanıp,

⁷⁵⁸ A.g.m., s. 240.

⁷⁵⁹ A.g.m., s. 241.

⁷⁶⁰ A.g.m., s. 260.

cezalandırıldıkları konusunda pek çok bilgi bulunmaktadır. Hastalığın fuhuş yoluyla taşındığı düşüncesi kadınlar üzerinde olumsuz birçok uygulamaya neden olmuştur⁷⁶¹. Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonunda, genelevlerde çalışan kadınların muayene edilmeleri amacıyla İstanbul Yüksekaldırım'da açılan Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi adıyla açılan hastane, laboratuvar ve gerekli tıp aletlerinin olmaması nedeniyle daha çok kadınların tecrit edildiği bir kurum olarak kalmıştır⁷⁶². Toprak, İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı sırasında, fuhuş işiyle geçimlerini sağlayan oniki, onüç yaşlarındaki kadınların önemli bir kısmında “emraz-ı zühreviye”, yani zührevi hastalık görüldüğünü belirtmektedir. Yukarıda da görüleceği üzere, 1915'te çıkarılan Emraz-ı Zühreviyenin Men'-i Sirayeti Hakkında Nizamname ile hastalığın yayılmasını engellemek üzere özel bir teşkilat kurulmuş, genelevlerde çalışan kadınlar sınıflandırılmış ve çalıştıkları yerler, “umumhane” tanımlanıp, işletilmesi hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilmiştir. Toprak'ın makalesinden bu dönemde “umumhane”lerde çalışan ya da “fahişe” olarak tanımlanan kadınlara yönelik pek çok kısıtlama olduğu görülmektedir. Kadınların çalıştıkları yerler şehrin “namus sahibi ailelerinin” oturdukları yerlerin uzağında olmak zorundadır.

“Halk ağzında “sürtük” denilen fahişeler umumhanelerin bulunduğu mıntıkların haricinde oturamazlar. Hayat kadınları, umumhane, pansiyon ve buluşma mahalleri dışında yerlerde müşteri kabul edemezler. Bunların behemahal bir umumhane ya da pansiyonda kayıtlı olmaları ve bir hüviyet varakası almış olmaları gerekir.

Umumhane sahibi sermayenin ismi, şöhret, yaş, memleket ve uyruğunu, daha önce nerelerde bulunduğunu saptayarak nizamnameye uygun bir beyanname doldurur. İki fotoğrafla birlikte bu kimsenin umumhaneye alınmasından itibaren 24 saat içinde bağlı bulunduğu polis merkezine verir.

Evrak incelendikten sonra muayenehane ya da doktor tarafından gerekli muayene yapılır. Çalışacak kadına İstanbul'da Polis Müdürlüğü, taşrada

⁷⁶¹ A.g.m., s. 268-269.

⁷⁶² Bkz. (594), YILDIRIM, s. 1329; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 139.

mahalli en yüksek polis amirliği tarafından isim, şöhret ve fotoğraflı birer hüviyet varakası verilir.

Hüviyet varakası sermayenin icra-i san'at ettiği odada göze çarpacak bir yere asılır. Sermaye sokakta hüviyet varakasını yanında bulunduracaktır.

Fahişeler sokak ve caddelerde müşteri aramak üzere dolaşamaz ve yollarda durarak bekleyemezler. Fahişelerin sokakta ve umumi yerlerde halkı rahatsız edecek derecede tecavüz ve sarkıntılıkta bulunmaları ve fuhuş yapmak maksadiyle müşteri davet etmeleri yasaktır.⁷⁶³

Nizamnamede görüldüğü gibi, kadınların yaşadıkları ve çalıştıkları yerlere büyük sınırlamalar getirilmiştir. Şehirde mekânsal bir düzenlemeye gidildiği gibi ayrıntılı kayıt sistemi uygulanmıştır. Bu kadınların fotoğraflarının çekilmesi ve bu işi yaptığına dair bir “hüviyet varakası”nın verilmesi onların tecrit edilmesini biraz daha kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla nizamnamede zührevi hastalıkların önlenmesi konusu idari ve ceza boyutuyla kalmıştır. Nizamnamede, zührevi hastalıklara tutulmuş kadınların tedavisi ise Toprak’ın makalesinden anlaşılacağı üzere, daha çok bu kadınların yaptıkları işe dönebilmelerinin koşulu olarak geçmektedir. Bununla birlikte, Mevzuatta, “fuhuşu san’at ittihaz eden bütün kadınların düzenli olarak belirli aralıklarla muayeneden geçeceği” yazılmaktadır⁷⁶⁴. Umumhanede çalışan ya da fuhuş yapan kadınların hangi milliyetten olduğu ise özel bir önem taşımaktadır. Nitekim nizamnamede kadının ismi ve diğer bilgileriyle birlikte “memleket ve uyruğu”nun saptanması hususu belirtilmiştir. Bu nedenle frenginin topluma kimler aracılığıyla taşındığı tartışmaları kadınlarla ilgili önemli bir boyutu taşıdığı gibi açıkça milliyet özelliği de göstermektedir. Kısacası, frengi ve bu hastalıkla mücadele, “milletin başka milletlerden gelen hastalıklardan korunması”, yani milliyet ile hastalığı taşıdığı düşünülen kadınlara yönelik pek çok yasaklamanın ve tıbbi ve yasal uygulamanın görüldüğü; cinsiyet politikalarının kesiştiği bir odakta yer almaktadır. Cumhuriyet’in ilk döneminde de frengi bir nüfus ve halk sağlığı sorunu olarak öne çıkmasının yanında esas olarak bu zeminde tartışılmıştır. Hulûsi Behçet’in

⁷⁶³ Bkz (738), TOPRAK, s. 32, 34.

konusmasından Avrupa’da toplumu frengiden koruma düşüncesinin, bir takım önleyici tedbirlerin, “içtimaî hıfzıssıhha meselesi”nin, özellikle ondokuzuncu yüzyılda kadınlar üzerinde nasıl bir baskıya yol açtığını öğrenmekteyiz. Kadınların bu baskı ve uygulamalara karşı verdiği mücadele ve bu hareketin genişlemesi sonucunda, mücadelenin nasıl kazanıldığını göstermesi açısından aşağıdaki alıntının verilmesi gerekli görülmüştür.

“19 uncu asrın nihayetine kadar profilaksi (korunma, önleyici tedbir) meselesi, hükûmet memurlarına bırakılmıştı. Bütün tedbirler, yukarıda da bir nebze bahsettiğim gibi, fuhşa karşı yapılıyordu. Yegâne içtimaî himaye, fahişelerin kayıt ve nezareti altında bulundurmaları suretile idi. Her memleket, kendi seviye, irfan ve düşüncesine göre bir takım kanunlar yapmışlardı.

Bu meyanda İngilterede, karada deniz askerlerinin hastalıklardan kurtulması için, 1864 senesinde, sarî hastalıklar kanunu çıkartılmıştı. Aradan pek az zaman sonra, 1870 senelerine doğru, İngiliz umumî düşüncesi, şahsî hürriyeti tehdit eden bu kanunlara karşı, infialini, husumetini gösterdi. Zira, bu kanunlar, fahişelerin nezaret altında bulundurulmasını, muayenelerini, sari âraz vukuunda hastanede cebrî tedavilerini âmirdi. Bu kanunlara nazaran her şeyden evvel, fahişe tedbirlerini kabul etmeyenler (bir nevi kadınların esaretini ortaya koyanlara karşı isyan edenler belirmişti ve abolisionist hareketi meydana çıktı, ve bu fırkanın ruhu mesabesinde bulunan Winchester piskoposu Buttler’in karısı, madame Josephine Buttler, öne atıldı. Hassa, metin, natuk olan bu kadının teşebbüsü, mücadelesi neticesi, İngiliz federasyonu, nihayet 1886 da, kanunların ilgasını temin etti.

Madam Josephine Buttler’in, fuhuşun nizama rabtı aleyhindeki mücadelesi, bütün Avrupaya yayıldı. Bir çok memleketlerde taraftar kazandı. Fransız Fiaux de yazdı, uğraştı. Şimal memleketleri, abolisionist kararları kabul etti. Mahaza, hâlâ da, birazdan söyleyeceğim

---

⁷⁶⁴ A.g.m. s. 32, 34-35.

vech üzere, bu hususlarda, muhtelif sistemlerin münakaşası bitmemiştir. Her memlekette, yekdiğerine uymayan usuller tatbik olunmaktadır. İşte, İngilizlerin abolisyonist kararları üzerine, Fransada tıp akademisi 1887 de, Ricord'un riyaseti altında, zührevî hastalıkların tevessüüne mâni olmak için toplandı. Ertesi sene, büyük münakaşalardan sonra, Fournier tarafından yapılan atideki teklifi kabul etti.

1. Fuhuşa nezaret etmek için lâzım gelen idarî tedbirler.
2. Hastanelerde tedavi teşkilâtı.
3. Mecburî stage (Hekimler için)
4. Ordu ve bahriyede tıbbî nezaret.”⁷⁶⁵

5.1.7. Cumhuriyet'in Nüfus Politikasında Öjeni Düşüncesi

Öjeni kavramı, temelde, ırkın doğuştan getirdiği “iyi ve asil kalıtsal özellikler”e karşılık gelmektedir. Öjenizm ya da öjenik düşünce, çok genel olarak, insanların sahip olduğu olumlu ya da olumsuz özellikleri kalıtsal olarak aktarabileceğini varsaymaktadır. Böylelikle öjenizm, ırkın geleceği için, onun doğuştan getirdiği özelliklere müdahale etme amacını taşımaktadır. Bu nedenle de esas olarak doğumdan önceki sürece odaklanmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, modern bir “bilim” olarak kurulan öjenizm, söz konusu tarihten itibaren, farklı biçimlerde de olsa devletlerin politikalarını etkilemiştir⁷⁶⁶. Ülkelerin sağlık ve nüfus politikalarına öjenizmin yansımaları, devletler için nüfusun yönetim ve iktidar açısından merkezi bir olgu olarak ortaya çıktığı bir tarihsel döneme denk düşmektedir. Farklı bir ifadeyle öjeni düşüncesi nüfusun devletler için sadece sayısal olarak değil, nitelik açısından da önemli olmaya başladığı bir ideolojik ve politik zeminde varlık bulabilmiştir. Yirminci yüzyılda iki dünya savaşı arasındaki dönemde ise öjenizm, özellikle Kıta Avrupa'sında hem

⁷⁶⁵ BEHÇET, A.g.m., s. 274-275.

düşünce hem uygulama olarak yaygınlık kazanmış ve söz konusu tarihlerde öjenizm, soykırımına kadar vardırılmıştır⁷⁶⁷.

Öjenizmin ülkelerin sosyal politikalarına etkileri çeşitli biçimlerde olmuştur. Aynı biçimde öjeni düşüncesinin devletlere göre öncelikleri de farklılık göstermiştir⁷⁶⁸. Öjenizme ilişkin kaynaklarda, devletlerin öjeni politika ve uygulamaları “iyi” ve “kötü” ya da “pozitif” ve “negatif” öjenizm olarak adlandırılmaktadır⁷⁶⁹. Pozitif öjenizmde, “kalıtım sürecine ve bu sürecin gerçekleştiği koşullara tıbbi ve eğitsel yollarla müdahale edilebileceği ve bu müdahale sonucunda kalıtım sürecinin belirli bir noktaya kadar değiştirilebileceği” düşünülmektedir. Bu tür bir yaklaşım; çok genel olarak; ırkın “olumlu” ve “yüksek” özelliklerinin çoğaltılmasını teşvik edici tedbirleri içermektedir ve bu nedenle de dışarıdan müdahalenin kalıtım sürecini değiştirebileceğine inanılmaktadır. Negatif öjenizm ise, insanın üremesine yönelik doğrudan bir kontrol anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu tür bir öjenik uygulamada esas olan; üremenin kontrolü ve istenilen doğrultuda yönlendirilmesi için “toplumun seçilmiş üyelerine üreme izninin verilmesi, bedensel veya zihinsel olarak kusurlu olanların” ise elenmesi, dışta bırakılmasıdır⁷⁷⁰.

Yukarıda da görüleceği üzere, nüfusun sayıca önemi, yani doğumun teşvik edilmesi düşüncesi Osmanlı'nın son döneminden itibaren, özellikle de Meşrutiyet döneminde giderek kendini göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet'le birlikte önemli bir değişim; nüfusun hızla arttırılması gerektiği düşüncesinin yanı sıra niteliksel olarak da geliştirilmesine ihtiyaç olduğu fikrinin öne sürülmesidir. Cumhuriyet'in ilk döneminde nüfusa yönelik yaklaşım, “sağlıksız ve kalabalık bir nüfusun millî ekonomik kalkınmaya katkı sağlayamayacağı, toplumsal düzen ve refaha” zarar vereceği biçiminde olmuştur⁷⁷¹.

⁷⁶⁶ Bkz. (169), RAPP, s. 36; Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 417.

⁷⁶⁷ Bkz. (655), AKIN, s. 113.

⁷⁶⁸ DAVID-FLEISCHHACKER-HOHN, A.g.e., s. 88; Bkz. (169), RAPP, s. 36.

⁷⁶⁹ Bkz. (169), RAPP, s. 36-38.

⁷⁷⁰ Bkz. (655), AKIN, s. 114.

⁷⁷¹ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 414. Alemdaroğlu'na göre Türkiye'de öjeni düşüncesinin tarihsel kökleri İttihat ve Terakki'nin düşünsel temellerini oluşturan biyolojik materyalizm ve sosyal

Yeni kurulan Cumhuriyet için, çocukların ve gençlerin korunması konusu “gelecekte kalabalık, zinde, fiziki ve fikri olarak sağlıklı bir millet” anlamına gelmekteydi ve bu nedenle de diğer devlet politikaları kadar önem taşımaktaydı. Dolayısıyla dönemin nüfus ve sağlık politikası, en kısa zamanda, sayısal olduğu kadar, nitelik olarak da güçlü ve gelişmiş bir toplum yaratılması hedefi doğrultusunda formüle edilmekteydi⁷⁷². Atatürk’ün “sağlam ve gürbüz” bir neslin “Türkiye’nin mayası” olduğu sözleri ve Cumhuriyet’in 10. yıldönümünde yaptığı konuşmada, “milleti soysuzlaştırıcı tehlikelerden korumayı ve ruhen ve bedenen zinde nüfus yoğunluğu yaratmayı, Cumhuriyet İnkılâbı’nın en temel dayanaklarından biri” olduğu değerlendirmesi, Cumhuriyet’in ilk döneminde nüfusun ıslahına verilen önemi göstermektedir⁷⁷³.

1-3 Eylül 1925’de yapılan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nde Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Refik Münir, “Doğumdan Önce ve Doğum Esnasında Çocuk Ölümleri” başlıklı bildirimlerinde, çocuğun ve kadının korunması için gerekli kurumların açılması, bir takım yasal düzenlemelere gidilmesini dile getirmelerinin ardından, “iyi nesil elde edilmesi” için şu tavsiyelerde bulunmaktaydılar:

“Fakir annelere hamilelik dönemi için sığınaklar, doğum için doğumhaneler, hastalıkları için hastaneler kurulmalıdır. Çocuk daha hilkatından (döllenenmeden) önce korunmaya alınmalıdır. Çocuğun bu hususta korunması için evlilikte gerek yaşın ve gerekse sıhhi yeterliliğin temini ve aile hukuku karnâmesinin tıbbi ve modern bir şekilde araştırılması ve yerine oturtulması lâzımdır. Nesil ve zürriyete tehlikeli ve uzun süren bir zarar verebilen herhangi bir kötü teşekküle, bir

---

Darwinizm’e kadar götürülebilir. Her iki düşünce de toplumsal gelişme açısından ırkın biyolojik üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Pozitivist anlayış, “toplumu yapılacak sosyal reformların nesnesi” biçiminde hayal etmekteydi. Darwinist ideoloji ise hayatı “milletler/ırklararası mücadele olarak” görmekteydi. Dolayısıyla insana, bedenine ve üremesine müdahaleyi savunan öjenizm bu iki düşüncenin yansıması ve birleşimi niteliğindeydi. Bkz. A.g.e., s. 421.

⁷⁷² Bkz. (655), AKIN, s. 93.

⁷⁷³ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 415.

sakatlığa, bir hastalığa, bir bulaşıcı hastalığa müptelâ olanların hepsi mümkünse evlilikten men edilmelidir...”⁷⁷⁴

Ömer Besim Paşa⁷⁷⁵ gibi, çoğu Avrupa’da öğrenim görmüş entelektüeller ve bilim adamları tarafından Türkiye’ye taşınan öjeni konusu, özellikle 1930’lı yılların başında geniş bir tartışma zemini bulabilmiştir. Aynı dönemde ileri sürülen ırkın çeşitli sebeplerle giderek bozulduğu iddiası ve saf ırk düşüncesi, söz konusu tarihlerde hükümet politikalarını da çeşitli biçimlerde etkilemeye başlamıştır⁷⁷⁶. Himaye-i Etfal Cemiyeti Genel Sekreteri olan Dr. Fuad, 1927 yılında çevirisini yaptığı Margaret Sanger’ın *Family Limitation* adlı kitabının giriş kısmında, “*aile ve genelde toplum için bir yük olacak olan çok sayıda çocuk yerine az sayıda fakat sağlıklı ve iyi yetişmiş çocuk*”ların taraftarı olduğunu ve gelecek nesillerin ıslahı açısından bu tür bir sosyal hijyen yaklaşımının gerekliliğini belirtmekteydi⁷⁷⁷. 7 Temmuz 1933 tarihinde yayınlanan *Hakimiyet-i Milliye*’de yer alan “Almanya’da Yeni Bir Nüfus Kanunu” başlıklı makaleden, özellikle Almanya’da “*müstakbel nüfusun gerek beden ve gerekse dimağ itibariyle daha sağlam yetişmesini temin etmek maksadiyle vazedilen mecburi Sterilizasyon Kanunu*”nun dönemin siyasi ve bilimsel çevrelerinde yankı bulduğu ve hayranlık uyandırdığı anlaşılmaktadır⁷⁷⁸. Sonuçta, öjenizmin Türkiye’de bir nüfus siyaseti olarak tartışılması ve uygulanmasına başlanması 1930’lardan itibaren söz konusu olmuştur. Alemdaroğlu’nun da belirttiği gibi, Türkiye’de söz konusu dönemde öjeni düşüncesini savunanlar için, özellikle Almanya’da 1920’ler ve 1945’e kadar uygulanan öjeni politikası büyük bir esin kaynağı olmuştur.

⁷⁷⁴ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 225.

⁷⁷⁵ Toprak’a göre, Cumhuriyet’in ilk döneminde, öjenik fikirlerin oluşmasında hekimler oldukça etkili olmuştur. Dr. Besim Akalın’ın 1938 yılında yayımladığı kitap *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı – Nüfus Siyasetinde Çocuk – Sağlam Nesil – Öjenizm – sağlam Irk – Kısırlaştırma* başlığını taşımaktadır. “Devrin sınır ve akıl hastalıkları üstadı” Doktor Mazhar Osman, Büyük Millet Meclisi’nde “Aile Hakları Kararnamesi” görüşüldüğünde, kadınların gündeme getirdiği “birden fazla kadın alınmalı mı?” tartışmalarında evet yönünde görüşlerini belirtmiş, “kadınların marazi mizaçlara” sahip olduğunu ifade etmiş, bundan yola çıkarak toplumsal sorunlara çözüm getirmeyi amaçlamıştır. Bkz. Zafer TOPRAK, “**Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızları”ı**”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayını, S: 87, Mart 2001, İstanbul, s. 29.

⁷⁷⁶ Bkz. (655), AKIN, s. 114.

⁷⁷⁷ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 201.

Nüfusun nitelik yönünden korunması, öjeni düşüncesi dönemin tıp çevrelerinde özellikle belli bir kesim arasında ciddi bir destek bulmuştur. Fahrettin Kerim Gökay, halkevleri dergisi olan Ülkü’de, 1934 yılında “Millî Nüfus Siyasetinde Eugenique Meselesinin Mahiyeti” başlıklı makalesinde, devlet için öjenist bir nüfus politikasının önemini şöyle ifade etmiştir:

“İnkişaf yolunda hızla ilerleyen inkılâp Türkiyesi’nin yarın için en ziyade düşüneceği ve düşünmesi gereken işlerin başında “Eugenique” yani ırk hıfzıssıhhasının geldiğine şüphe yoktur.”⁷⁷⁹

Makalenin devamında, öjenizmin dünyanın birçok yerinde kamu sağlığını ilgilendiren bir konu olarak gündeme geldiği ve devletlerin temel meselelerinden birine dönüştüğü belirtilmektedir. Ona göre özellikle de, “birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” söyleminin egemen olduğu Cumhuriyet rejiminde, tek bir bireyin felaketi toplumun diğer tüm üyelerini etkilemektedir, dolayısıyla sağlık ve üreme üzerindeki bu tür bir kontrol, toplumun genel yararı açısından gereklidir⁷⁸⁰. Gökay, “İrk Hıfzıssıhhasında İrsiyetin Rolü ve Nesli Tereddiden Korumak Çareleri” adlı yazısında ise, alkolün nesiller üzerindeki soysuzlaştırıcı etkisinden söz ederken, yılbaşında ana rahmine düşen çocukların pek çoğunun hastalıklı, zekâ olarak geri ve saralı olduklarının tıp tarafından tespit edildiğini ileri sürmüştür⁷⁸¹. Fahrettin Kerim Gökay, “Gençlikte Fikir Sıhhati” başlıklı bir konferansında, kendi döneminde yetişen yeni kuşakların, fikren kendilerini nasıl sağlıklı tutacaklarını, bu doğrultuda

⁷⁷⁸ Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 114.

⁷⁷⁹ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 416.

⁷⁸⁰ A.g.e., s. 416.

⁷⁸¹ A.g.e., s. 421. Gökay aynı zamanda ırkların saflığının korunmasını savunmaktaydı. Ona göre ırkların karışması, ırkın sağlığını bozan en önemli faktörlerden biridir. Ahlaki yönden zayıf, “sadakatsiz ve kudretsiz ırksal özellikler” taşıyan nesiller ırkların karışmasının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Server Kamil Tokgöz, 1938’de yayımlanan *Öjenizm* başlıklı makalesinde, milleti çeşitli kategorilere ayırmaktadır. Zihinsel, fiziksel ve ahlakî seçilmişler; ortalama özelliklere sahip olanlar ve anormal karakterleri nedeniyle toplumda karışıklık ve kaygıya yol açan “kakojenler”. Tokgöz, son kategorideki kişilerin üreme kapasitesinin fazlalığı nedeniyle de topluma ekonomik ve sosyal yönden yük olduklarını söylemektedir. Alemdaroğlu’na göre öjenizmin bir tür ırkçılık olarak düşünülmesinin nedeni, öjenizmin ırk sağlığına verdiği önemden daha çok, Gökay ve Tokgöz’ün düşüncelerinde olduğu gibi ırkların hiyerarşik olarak algılanmasıdır. A.g.e., s. 416, 417.

izlemeleri gereken yöntemler hakkında ayrıntılı görüşler ileri sürmektedir. Gökay'a göre "gerek beden ve gerekse fikir sıhhati için sağlam ve kuvvetli bir irsiyete mâlikiyet şart-ı esâsıdır." Birçok vaka incelendiğinde, "emrâz-ı rûhiye musâbîninin ve yorgun fikirlerin" irsi temelli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda kadınlara düşen görevleri ise şöyle ifade etmektedir:

"...Bilhassa vâlidelerin bu husûsdaki te'sîrleri pek mühimdir. Peder cihetindeki herhangi bir sinirliliği vâlidenin sağlam olması ta'dîl edebildiği hâlde vâlîde tarafındaki râhatsızlığı pederin sıhhati ta'dîl edemiyor..."⁷⁸²

Gökay sunuşunun devamında, kendi hastaları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda oluşturduğu "şecere-i irsiyet tablolarını" dinleyicilere göstermektedir. Ona göre, gerek Türkiye'de gerekse Avrupa tıbbiyesinde bu konuda pek çok vakayla karşı karşıya gelinmiştir.

"Almanların cersûme düşmanlığı nâmını verdikleri irsî mahmûliyetin doğmadan evvel fikr-i sıhhatini ihlâl eden âmillerden birisi olduğunu böylece kat'iyet-i riyâziye ile îzâh ettikten sonra yapılacak iş, yarımın âilelerini teşkîl edecek bugünün gençlerinin bu cihete dikkat etmelerini temennî etmektedir.

Bilhassa bizim gibi fikren ve bedenen gürbüz bir nesle ihtiyâcı olan bir memleket için bu vecîbenin ne kadar ehem olduğunu zikr ve isbât ile uğraşmak vakit öldürmekden başka bir şey olamaz."⁷⁸³

Dr. M. Şemsi, Hakimiyet-i Milliye'de 9 Ekim 1933 tarihinde yayımlanan "İrk Sağlığı, İrk Sağlığı için Bulunan Çareler" isimli makalesinde bu konuda şunları söylemektedir.

⁷⁸²Ahmet Zeki İZGÖER, "Ordinaryüs Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın Sunduğu Bir Konferanstan: Gençlikte Fikir Sıhhati", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları içinde, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayını, S: 9, İstanbul, 2003, s. 373-374.

“bir ırk içindeki beden en ve bilhassa dimağ en iktidarlı, en zeki, en mûsait, en sağlam seciyeli fertleri (tahsil, terbiye ve idman gibi) muhtelif vasıtalarla istifade ederek meydana çıkarıp seçmek ve gelecek nesillerin dahi beden en ve dimağ en iktidarlı olarak yetişmelerini temin etmek için ırkın böyle güzide şahıslarını müessir bir şekilde himaye ederek bunların nesillerini ırk içinde mümkün olduğu kadar ilerletmektedir.”⁷⁸⁴

Alemdaroğlu'na göre Cumhuriyet'in ilk döneminde çıkarılan, 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ve 1938'deki Beden Terbiyesi Kanunu dönemin resmi ve tıbbi söylem tarafından dile getirilen öjeni düşüncesine kanıt niteliği taşımaktadır. Ayrıca, her iki kanun, Türkiye'de belirtilen tarihlerde öjenizmin sadece “entelektüel bir tartışma” olarak kalmadığını da göstermektedir. 24 Nisan 1930 yılında çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun, 122, 123 ve 125. maddelerinde “Evlenecek erkek ve kadınlar evlenmeden evvel tıbbi muayeneye tabidir...”, “Frengi, Belsoğukluğu ve yumuşak şankr ve cüzzama ve bir marazı akliye müptela olanların madde uyarınca: “İlerlemiş sari vereme musap olanların nikahı altı ay tehir olunur. Bu müddet zarfında salah eseri görülmezse bu müddet altı ay daha temdit edilir..”, “Süt annelik yapacak kadınlar zührevi hastalıklarla sari vereme ve cüzzama musap olmadıklarını müsbet tabip raporları alırlar. Bu raporu olmayan kadınların süt annelik etmesi ve rapor talep etmeden herhangi bir kadının süt anneliğe kabul edilmesi memnudur...”⁷⁸⁵ ifadeleri dönemin nüfus politikasındaki öjenist etkiyi yansıtmaktadır. Sonuçta, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun nüfusun sağlığını korumanın ve nüfus artışını teşvik etmenin yanı sıra nüfusun özelliklerine yönelik müdahaleyi de içermektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'de söz konusu dönemde resmi ve tıbbi çevrelerde nüfusun niteliğine, ırkın sağlığına yönelik yapılan vurgulara ve Umumi Hıfzıssıhha

⁷⁸³ İZGÖER, A.g.e., s. 375-376.

⁷⁸⁴ Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 115.

⁷⁸⁵ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 415, 421.

Kanunu'ndaki bedensel ve zihinsel açıdan özürlü kimselerin evlenmelerine engel maddelerin varlığına karşın, uygulanan nüfus politikasının özelliği daha çok pozitif bir öjenik anlayışına yakın olmuştur. Akın'ın belirttiği gibi, bu konudaki politika ve uygulamalar; kalıtımın etkilendiği çevresel koşulları değiştirmek ve bu doğrultuda frengi gibi kalıtımı etkileyen hastalıklara, fuhuş ve alkolizme karşı yaygın bir eğitim ve propaganda çabasına girilmesi ve “toplumun yüksek nitelikli üyelerinin” daha çok çocuk doğurmalarının teşvik edilmesi biçiminde yürütülmüştür. Cumhuriyet için “nitelik yönünden zayıf” ve sağlıksız bir nüfus, ülkenin iktisadi kalkınma sürecine ve ilerlemesine katkıda bulunamayacağı gibi kurulmakta olan yeni bir ulusun sosyal düzeni açısından da tehditler taşımaktadır. Bu nedenle dönemin nüfus siyasetini etkileyen öjenizm aynı zamanda bir sosyal mühendislik unsuru olarak da söz konusu olmuştur⁷⁸⁶. Ayrıca Alemdaroğlu'na göre, Türkiye'de öjeni düşüncesini savunanlar, 1930 ve 1940'ların başında Alman öjenizmi ve ırkçılığından etkilenmekle birlikte, ırk kavramının kendisi konusunda yeterince açık bir düşünceye sahip değillerdi. Türkiye'de bu dönemde, söz konusu kişiler tarafından ırk, millet, nesil ve soy kavramları yerine de kullanılmaktaydı ve ırk sağlığının korunmasını, Almanya'daki gibi saf bir ırkın yaratılması amacıyla farklı olarak, milli ve iktisadi gelişmenin sağlanması için istemekteydiler⁷⁸⁷. Yine de Cumhuriyet'in ilk döneminde, nüfusa yönelik yaklaşımda, Almanya'da söz konusu dönemde etkin ve yaygın olan Alman öjeni siyaseti, özellikle dönemin tıp ve bilim çevrelerinde büyük bir ilgi toplamıştır. Bu durum Türkiye'de 1930'lu yıllardan itibaren ve 1940'lı yılların ortalarındaki sağlığa ilişkin yayınlarda gözlemlenebilir. Söz konusu dönemde hıfzıssıhha ve hijyen konularının yanı sıra kadın ve erkek arasındaki ilişki, cinsel yaşam ve cinsel sağlık konuları üzerine yazılan kitaplar dikkati çekmektedir. Bireylerin daha mutlu bir ruh haline nasıl kavuşacakları konusu da bu dönem eserler arasında önemli bir tema olarak gözükmektedir. Burada çalışmayla ilgili bulunan iki eserden kısaca söz edilecektir.

Çeviri basımı 1946 yılında İstanbul'da yapılan, dönemin kapsamlı yayınlarından biri olan “Cinsi Münasebetlerimizin İç Yüzü ve Mükemmel İzdivaç:

⁷⁸⁶Bkz. (655), AKIN, s.115.

Fizyolojisi ve Tekniği” adlı eserde Almanca aslının 52 kez basılmış olduğu ve birçok ülkede büyük ilgi gördüğü vurgusu yer almaktadır. Eserin çevirisini yapan Ertuğrul Kayihan pek çok dile çevrilmiş eserin söz konusu dönemde “yer yüzünde bu mevzu dair en çok okunan kitap şerefini kazanmış” olduğunu belirtmektedir. Kitap Dr. Th. H. Van de Velde tarafından yazılmış ve ilk sayfalarındaki tanıtım yazısında “Hayatın iç yüzüne vâkıf bir doktor çıplak fakat samimî fikirlerini insanlığa ithal ediyor” denilerek, eserin “herkesten önce Kocalara ve Doktorlara hitap” ettiği belirtilmektedir.

“Doktorlara

hitabeder; zira nazariyât ve tatbikatda cinsiyet fizyolojisinin inceliklerini kavramaktan kendilerini alakoyan o çekingenlik cinsî münasebet gibi ehemmiyetli bir mevzu hakkında ailelere yol göstermelerine şiddetle engel olmaktadır.

Kocalara

Hitabeder; zira bu sahada zevcelerine rehber olmak vazifesi kendilerine düştüğü halde ahenkli ve canlı bir izdivaç hayatına kavuşabilmek için bilinmesi gerekli malûmattan yazık ki hemen çoğunun haberdar olmadığı görülmektedir.”⁷⁸⁸

Bir sonraki sayfada eser hakkında, “Avrupa matbuatının hükümleri” başlığında yer alan yazılarda, kitap hakkındaki övgülerde, yazarın aile ve toplum için önemli bir “dava”yı ele aldığı, “ilmi bir dil”e sahip olduğu ve aynı zamanda sade ve ince anlatımı içerdiği ifade edilmektedir. Eserin özellikle “bütün doktorların, bilhassa sinir ve kadın doktorlarının hararetle dikkatlerini çekeceği” ve “münevver bir kadının” bu eseri eline almasıyla, eserin ancak hayırlı hizmetler göreceği ve “münevver her aileye bu eserin dikkatle mütalaası bilhassa hararetle tavsiye” edilmesi gerektiği belirtilmektedir⁷⁸⁹. Ertuğrul Kayihan eseri çevirmesindeki amacını

⁷⁸⁷Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 421.

⁷⁸⁸ **Cinsî Münasebetlerimizin İç Yüzü ve Mükemmel İzdivaç: Fizyolojisi ve Tekniği**, Almanca aslından çeviren: Ertuğrul Kayihan, (Yazarı: Dr. Th. H. Van de Velde), İktisadî Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1946, s. 5.

⁷⁸⁹ A.g.e.,s. 6.

“Basit-İzdivaç” mefhumundan bir “Yüksek İzdivaç” davası vücuda getirmek” olarak açıklamaktadır.

“Muhakkak olan bir şey var; İlmî esaslara dayanmadıkça aile hayatında cinsî münasebetlere ve bununla ilgili teferruata dair söylenenlere kulaklarımız kapalı bulunacaktır.

Bu kitabı taktim etmekle vatandaşlarıma memleket ölçüsünde bir hizmet ifa ettiğime kaniim, zira bence: “Sağlam devlet, sağlam ve mes’ut ailelerden vücut bulur.”⁷⁹⁰

Eserin yazarı olan, Dr. Th. H. Van de Velde önsözünde, kitabın konusu ve amacıyla ilgili şunları söylemektedir.

“İşte elinizde bulunan şu kitabın meşgul olduğu mevzu ailevî münasebetlerin fizyolojik cephesidir. Bu cephe, aile hayatının olduğu kadar bu hayata ilgisi bulunan tıp ilminin de temelidir; kitabı kaleme almaktan maksat ilmî yazılar arasında hakiki bir boşluğu doldurarak doktorlara faydalı olmak ve bu türlü müşküllerini çözmek mecburiyetinde kaldıkları kimselere – ne kadar çok olduğunu meslektaşlarım pek güzel bilir – üzücü şifahî izahat vermektense ihtiyaçlarını karşılayacak bir esere müracaat etmelerini gönül rahatlıkla tavsiyeye imkân bırakmaktadır.”⁷⁹¹

Eser, eşler arasındaki cinsel yaşamın nasıl olması gerektiğine ilişkin ayrıntılı pek çok bilgi içermektedir. İzdivaç konusunun tıbbi bir mesele ve aynı zamanda bir aile ve toplum davası ile “beşeriyete hizmet” olduğu vurgusu eserde birçok kez yer almıştır. Eserin içindekiler bölümünde görüleceği üzere, beden ve cinsellik doğrudan bir müdahale alanı ve inceleme nesnesi haline⁷⁹² getirildiği gibi, dönemin savaş ve ırk

⁷⁹⁰ A.g.e., s. 8.

⁷⁹¹ A.g.e., s. 9.

⁷⁹² Aynı tarihlerde çevirisi yapılan, önsözünün Fahrettin Kerim Gökay tarafından yazıldığı, yine Almanca aslından çevrilen “*Tenasül Hayatımızda Bozukluklar (Psychopathia Sexualis)*” adlı yayının dikkati çekmektedir. Gökay’ın önsözünden Alman ruh hekimi ve özellikle seksüel psikopatoloji

terminolojisinin izleri de görülebilmektedir. Örneğin; “mıntika, “cephe”, “tatbikat” bunlardan bir kısmıdır. İzdivacın tıbbi bir mesele olduğu belirtilmiş ve bu nedenle de cinselliğe ilişkin ayrıntılı bir anatomi bilgisine yer verilmiştir. Eserde erkeğin kadına hemen her konuda rehber olabileceği, bu konuda da erkeğe büyük görevler düştüğü anlatılmaktadır.

İstanbul’da 1945 yılında “Sıhhî Eserler Serisi”⁷⁹³ içinde çevirisi yapılan ilginç eserlerden biri Dr. Victor-Pochet’nin “Nikbin Olunuz” adlı kitabıdır. Eserin önsözünde “Gelişi güzel yaşıyan adam ölüme sürüklenir” başlığında şunlara yer verilmiştir:

“Herşeyi iyi görmek yani nikbinlik (iyimserlik), iyi huy ve yaşamaktan zevk almak, sizin ruhunuzun her zamanki durumu olmalıdır. Eğer ruh salim, sağlık ta normal ise bu duygular sizde bilhassa tehlikeli çağlarda, buhran (bunalma) vakitlerinde, adam oğullarının yaşamayı çok acı bularak inledikleri saatlerde bulunmalıdır. Hele yaşamakta olduğumuz bu çağda özünüzde olan bütün iyimserlik ve cesaretinizi elinize almanız elzemdir. Hâdiseleri ve güçlükleri yenmek elinizde değilse bile hiç olmazsa kendi kendinize telkinlerde bulunabileceğinizi söylemelisiniz.”⁷⁹⁴

Alıntıda olduğu gibi, yazar öneri ve nasihatlerini esas olarak erkeklere yönelik yapmıştır. Aynı biçimde örnekler de erkekler üzerinden verilmiştir. Bu nedenle metinde pek çok kez “adam oğulları, “adem oğulları” ve “adama” gibi birçok

---

sahasında ün yapan Krafft-Ebing tarafından eserin yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitapta kadında ve erkekte cinselliğin fiziksel ve ruhsal birçok boyutundan söz edildikten sonra, cinsel sapkınlık, fetişizm, sadizm, mazoşizm, eşcinsellik ve cinsel bozukluk olarak düşünülen pek çok konuya yer verilmiştir. **Tenasül Hayatımızda Bozukluklar**, Almanca aslından çevirenler: Doktor D. Bahar, Burhan Arpad, Yazarı: Krafft-Ebing, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul, 1946.

⁷⁹³Türkiye’de 1945’de çevirisi yapılan Victor-Pochet’in Nikbin Olunuz adlı eserinden, *Genç Kalınız, Saadet Yolu, Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı, Hayatı Sonbaharı, Düşünceler ve Öğütler, 24 Saatin Hıfzıssıhhası* (Almancadan), *Kanser Bulaşır mı?* (Cemil Topuzlu), *Beden terbiyesi* (Müler), *Zehirler ve Panzehirler* (Dr. Celâl Tahsin), *Telkin Usulü* (tercüme: Hüviyet Bekir) *Tenasül Psikolojisi* (Freud) adlı kitapların da bu dönemde yayımlandıkları anlaşılmaktadır.

⁷⁹⁴ **Nikbin Olunuz**, Dr. Victor-Pochet, (İkinci Basım), Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1945, s. 3.

tanımlama geçmektedir. Eserde kişilerin kendi ruh hallerini iyi tutmalarının, geliştirmelerinin dışında bedenlerine de gereken ilgiyi göstermeleri, spor yapmaları önerilmektedir.

“Her sabah saat yedide kalkar, beni kuvvetlendirecek egzersizler yaparım. Yirmi dakika egzersizlerime devam ederim. Bu beden hareketlerinde kendimi mükemmelleştirmek için bütün enerjimi, bütün gücümü kullanırım.”⁷⁹⁵

Eserde, ruh ve beden sağlığı, bunlar arasındaki dengenin nasıl sağlanacağı, sağlığın ve başarının sırrının neler olduğu konusunda pek çok vurgu yapılmıştır.

“Sağlığı koruma, bulaşık hastalıklara karşı tedbir, maddî ve manevî antreneman, işte muvaffakiyetin, sıhhatin ve saadetin sırrı buradadır.”⁷⁹⁶

Özellikle “ruhun ve ahlâkın teşekkülünde maneviyatla maddiyatı birbirinden ayırmanın imkânı”nın olmadığı belirtilerek, bir izdivaç durumunda erkeklere şu tavsiyede bulunulmuştur.

“... Yazıdan ahkâm çıkaran mütehasıslara, resimden anlıyan bilgiçlere bir resim, bir sayfa dolusu yazı verildiği takdirde iyi malûmat elde edilebilir. Ancak göden barsağının radyografisi çok daha değerli bilgiler sunar. Eğer barsak tembel çalışıyorsa, perhiz vasıtasile barsak sağlığını temin ile genç kızı tedavi ettiriniz. Eğer kıza Kolibasillos varsa, vazgeçiniz; çünkü bu hastalık sık sık geçimsizliklerin ve kötümserliğin kaynağıdır.”⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ A.g.e., s. 7.

⁷⁹⁶ A.g.e., s. 37.

⁷⁹⁷ A.g.e., s. 37-39.

Yukarıda belirtildiği gibi, her iki eser de Almanca asıllarından çeviri yapılmıştır. Ayrıca yazarlarının doktor olmaları da ilginçtir. Önsözlerinden söz konusu dönemde her iki eserin birçok kişi tarafından ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Her iki eser de dikkatli incelendiğinde, belirgin olmasa da öjenik etkiler görülebilir.

Toprak'a göre tıp ve öjenizm bağlamında düşünüldüğünde, Cumhuriyet'in ilk döneminde kadınların durumuyla ilgili şunlar söylenebilirdi:

“...Cumhuriyet yol kat ettikçe kadını denetleme gereği duyulmuştur. Buna gerekçe olarak da, kadının “bünyesi”, biyolojisi gösterilmiştir. Bu görüşler tıp çevrelerinde daha da başka bir vurgu almış, bilim adına kadının erkekten farklı bir “mahluk” olduğu ve ona zaman zaman çeki düzen verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özetlersek, Cumhuriyetle birlikte tıp bilimi toplumsal mekânda özellikle iki alanı kuşatmıştır. Bunlardan biri öjenizmdir. Sağlıklı nesiller kadının sorumluluğudur. Diğeri ise kadın ruhiyatıdır...”⁷⁹⁸

5.1.8. Nüfusu Koruma Kanunları

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, Osmanlı'da nüfusun hızla azalmakta olduğu görüşü çeşitli yollarla ifade edilmektedir. 1889 yılında Sabah gazetesinde, “Memâlik-i Osmaniye'de tezayüd ve tenakıs-ı nüfus” (Osmanlı ülkesinde nüfus artışı ve eksilmesi) isimli bir makale basılmıştır. İmzasız olan yazıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun “eski zamanlarına” göre nüfusunun azaldığı ve bu azalmanın olumsuz sonuçlarının en fazla Müslüman cemaatini etkileyeceği yaygın görüşü ileri sürülmekteydi. Duben ve Behar'ın belirttikleri gibi, makalenin yazarı Osmanlı Müslüman nüfusundaki hızlı düşüşün temel nedenleri olarak, yüksek çocuk ölümünün, zührevî hastalıkların ve “uygun olmayan ve düşüncesiz evlilikleri”ni yanı sıra kürtajı göstermekteydi. Aynı yıl, sözü edilen gazetede bu konuda daha uzun bir

makale olan, “İskat-ı cenin” (kürtaj) başlıklı yazı yayınlanmıştır. Osmanlı basınında söz konusu dönemde yaygın aile planlamasına ilişkin yazıların önemli bir bölümü kürtaj hakkındadır.

“Bu sebep (iskat-ı cenin) tenakus-u nüfusun belki en müessiri değildir, lakin en müdhişidir. İskat-ı cenin bir tedbirsizlik, hata, kabahat değildir...dehşetli bir cinayettir...” o düşürülen çocuk insan değildir, bir parça kandan ibarettir” diyerek cinayetlerini zihinlerinde tehvin etmek ve vicdanlarını azabdan kurtarmak fikrinde bulunanlar da olduğu bilinir...Lakin bunlar aldanırlar, çocuk valdesinin rahemine düşmesiyle beraber hükm-ü ezeli ile mahluk bir insandır...kanun-ı cezada iskat-i cenine dair bir madde olup ... o da 193. maddedir...Bir hamile kadının gerek rızasıyla ve düşürmek için ilaç içip veya esbab-ı vesaili tarif edilip de çocuğu düşürülürse buna sebep olanın altı aydan iki seneye kadar habsolunduğu ve tabib ve cerrah ya eczacı olur ise muvakkaten küreğe (edebi hapis) konulduğu beyan olunur...Elhasıl iskat-ı ceninin men’i elzemdir.”⁷⁹⁹

Osmanlı’da bu dönemde kürtajın yaygınlığı hükümet düzeyinde temel bir sorun olarak görülmekteydi. Sultan Abdülhamid, 1889’da “memlekette giderek artan sağlığa aykırı çocuk düşürme vakalarının Müslüman nüfusu” azalttığı yönünde düşünerek, hükümetten “gerekli tedbirler hakkında bir teklif” hazırlanmasını istemiştir. 5 Ocak 1891’de, hükümetin hukuki tedbir önerilerin içeren bir tezkere verilmiştir. Duben ve Behar’ın belirttiklerine göre, bu konudaki gelişmelerin seyri konusundaki verilere ulaşılammakla birlikte, bu konuda yeni kanuni önlemler alınmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte, kürtaj 1920’ler boyunca önemli bir sorun olarak görülmeye devam etmiştir. 1923’de Cumhuriyet’in kurulmasından birkaç ay

⁷⁹⁸Zafer TOPRAK, “Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları – Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızları”ı”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 87, Mart 2001, İstanbul, s. 25.

⁷⁹⁹Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 195, 196. Makalede sözü edilen kürtajı yasaklayan 193. maddenin içinde bulunduğu Ceza Kanunnamesi, Duben ve Behar’a göre büyük ölçüde 1810 Napolyon Ceza Kanunundan esinlenmiş ve 1858’de yürürlüğe girmiştir. Bkz. A.g.e. s. 196.

önce İzmir’de toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde, katılımcılardan biri “kürtaj felaketinin tamamen ortadan kaldırılması” görüşünü dile getirmiştir⁸⁰⁰.

Türkiye’de Cumhuriyet dönemiyle birlikte nüfus konusunda egemen olan görüş; ard arda gelen savaşlar, salgın hastalıklar ve yoksulluk nedeniyle büyük ölçüde azalmış olan ülke nüfusunun, düşünülen modernleşme projesi çerçevesinde hızla artırılması gerektiği yönünde olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet’in hem ulusal güvenliği ve iktisadi gücü, hem nüfusun yeniden üretilmesi açısından insana ihtiyacı vardır⁸⁰¹. Duben’in belirttiği gibi özellikle 1911’den sonraki on yıllık zaman, yetişkin erkeklerin ölüm oranının yüksek olduğu bir dönemdir. Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Balkanlardan çok sayıda göçmen gelmesine karşın, Anadolu’da nüfus yoğunluğu düşük düzeydedir⁸⁰². Türkiye’de 1930’larda nüfustaki artış; kırsal kesimde, savaşların neden olduğu nüfus kaybını gidermek üzere doğum sayısının fazla olması biçimindeyken, İstanbul’da aynı dönemde nüfus ancak kendini yeniden üretir duruma gelmiştir⁸⁰³. Tüm bunlar, Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte 1960’ların ortalarına kadar olan süreçte, izlenen nüfus siyasetinin ana özelliğinin, doğumu teşvik edici (pro-natalist) bir nitelik taşımasının kaynaklarını oluşturmuştur.

1930’larda Cumhuriyet yönetimi nüfus artışına birçok yönden ve farklı biçimlerde destek vermiştir. Bir yandan politik ve ideolojik olarak ebeveynler sağlıklı çocuklara sahip büyük aileler olmaları yönünde teşvik ederirken, bir yandan da yönetim ve çeşitli çevreler tarafından annelik yüceltilip, “modern kadınlık” açıkça eleştirilmiştir. Bu dönemde, bekârlara ve çocuksuzlara yönelik vergi uygulamaları sıklıkla dile getirilmiştir. Sağlıklı yeni nesli yetiştirecek büyük ailelere ise barınma ve geçim yardımları gündeme gelmiştir⁸⁰⁴. Yukarıda da belirtildiği gibi, ulusal sağlık kongrelerinde sunulan bildirimlerde ve meclisteki sağlığa ilişkin toplantılarda düşük ve

⁸⁰⁰ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 198.

⁸⁰¹ Bkz. (13), ÖZBAY, s. 3; Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 414.

⁸⁰² Bkz. (14), DUBEN, s. 137.

⁸⁰³ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 256-257.

⁸⁰⁴ Pınar ÖZTAMUR, “**Defining a Population: Women and Children in Early Republican Turkey, 1923-1950**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, 2003.

kürtaj konusu birçok kez tartışma konusu olmuş ve bu durumun engellenmesi için açıkça kanuni yaptırımlar istenmiştir. Cumhuriyet’le birlikte nüfusun korunması için farklı konularda yasal önlemlere gidilmiştir.

Düşüklerin önüne geçilmesi ve nüfusun arttırılması yönünde temel bir kanun, 1930’da çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’ndan önce çıkarılan 1 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu’nudur. Kanunla kadınlara getirilen kısıtlamalar ve cinsiyet ayrımcılığı, en fazla zina ve kürtaj konularında ön plana çıkmıştır. “Çocuk Düşürme ve Düşürtme Cürümleri” başlıklı Ceza Kanununun 468 inci maddesinde ve 469 uncu maddede kürtaj yasaklanmış, kürtaj yaptıran ya da yardımcı olan kişiler hakkında cezai soruşturmaya gidileceği belirtilmiştir. Kanun bu haliyle nüfus artışını önceliğe aldığı gibi, kadınların kendi bedeni ve doğumları üzerindeki haklarını da görmemezlikten gelmiştir⁸⁰⁵. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ise halkın sağlığının korunması esasını taşısa da, kanunla nüfus artışı da açıkça teşvik edilmiştir. Kanunun 177 inci maddesinde “gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde” çalıştırılmayacağı ifade edilmektedir⁸⁰⁶. Ayrıca bu dönemde çok çocuklu annelere doğum yardımları yapılarak, nüfus artması yönünde desteklenmiştir⁸⁰⁷.

Yukarıda ele alınan, 13 Mayıs 1926 tarihli Sıtma Mücadele Kanunu, 1927 yılında aynı konuda çıkarılan kararname, 26 Şubat 1927 tarihli Aşılınmayı Zorunlu Kılan Kanun, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu uyarınca hazırlanan, evleneceklerin, nikâhtan önce sağlık kontrolünden geçirilmesini zorunlu kılan 17 Ağustos 1931 Tarihli Kararname, zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek üzere hazırlanan “Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü”yle yürürlüğe konulan 12 Kasım 1933 tarihli kararname gibi kanun, kararname ve tüzükler nüfusun hem sayısal hem de nitelik yönünden korunması amacını taşımaktaydılar⁸⁰⁸. Sonuçta, Cumhuriyet yeni bir toplum projesi ileri sürmekteydi.

⁸⁰⁵ Bkz. (20), ARAT, s. 59.

⁸⁰⁶ Demet ÖZDAMAR, **Türk Hukukunda Özellikle Türk Medeni Kanunu Hükümleri Karşısında Kadının Hukukî Durumu**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2000, s. 88.

⁸⁰⁷ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 229.

⁸⁰⁸ A.g.e., s. 107, 203, 233-234.

Bu toplum düşüncesinin esas dayanağı ise “beşerî sermaye” olabilirdi. Ard arda savaşlar genç nüfusu tüketmiş, ülke “nüfus buhranı” yaşamaktaydı. Anadolu’nun nüfus yoğunluğu büyük bir oranda düşmüştür. Bu nüfusun da büyük bir oranı etkin olarak çalışmamaktadır. Okur-yazarlık çok düşük oranlardadır. Cumhuriyet’te tüm bu nüfus sahasında olanlar, aceleyle yeni nesiller yetiştirmek ihtiyacını gündeme getirmiştir. Yeni nesli yetiştirmek görevi ise kadınlara verilmiştir. Pro-natalist politikalar kadının biyolojik işlevini öne çıkarmaktaydı⁸⁰⁹. Devletin izlediği pro-natalist politikalar ve tüm nüfusu koruma konuları bu tür bir ekonomik, sosyal ve aynı zamanda siyasi ve ideolojik zeminde anlamını bulmaktaydı. Kadının bedeni ve doğurganlığı Cumhuriyet’te hiçbir dönemde olmadığı kadar ön plana çıkmaktaydı.

5.2. Halkın (Kadınların) Sağlığı

Osmanlı’da ondokuzuncu yüzyılda, özellikle Tanzimat sonrasında Cumhuriyet’e kadar olan dönemdeki savaşların nüfusta yol açtığı zararlar, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, bu dönemden başlayarak koruyucu sağlık önlemlerini gündeme getirmiştir. Bu tarihten itibaren, halkın sağlığının korunması ya da “sosyal sağlık” düşüncesi, özellikle bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele çerçevesinde biçimlenmiştir. Bir başka ifadeyle, halk sağlığı politikalarının başlangıcı açısından salgın hastalıklarla mücadele önemli bir adımı oluşturmaktadır. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele tarihinin ayrıntılı bir analizi, nüfus politikaları ile halk sağlığı uygulamaları arasındaki çakışmayı açığa çıkardığı gibi, nüfusun asli unsuru olan kadınların ve sağlıklarının bu tür bir biyo-politikada konumuna ilişkin bilgi de verebilir. Osmanlı’nın son döneminde tüm bu gelişmeler, devlet ve yönetimi için, nüfusun ve halkın sağlığının önemli ve gerekli olduğu, yönetimin öznesinin bireyden nüfusa doğru kaydığı bir siyasi ve ideolojik zemine denk düşmektedir. Yine de sözü edilen halkın sağlığına yönelik koruyucu uygulamalar ve nüfus politikaları anlam ve değerini en fazla ulus-devlette bulacaktır.

Yıldırım’ın da belirttiği gibi Osmanlı’da ondokuzuncu yüzyılda koruyucu

⁸⁰⁹ Zafer TOPRAK, “Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi Genç Kız ve Kadın İmtiharı II”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 99, Mart 2002, İstanbul, s. 17-18.

uygulamaların başında esas olarak karantina gelmektedir. 1838 yılında resmi bir niteliğe dönüşen, Meclis-i Tahaffuz, toplum sağlığının korunması yolunda oluşturulan ilk kurum niteliğindedir. Ancak, Yıldırım'a göre, 1840'tan sonra uluslararası bir nitelik kazanan kuruluşun, genel halk sağlığı üzerinde olumlu bir etkisi olmamıştır. Bunda, kuruluşun amacının toplumu “dışarıdan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara” karşı korumak ve gerekli önlemleri almak olarak belirlemesinin rolü olmuştur. İmparatorluktaki halkın, nüfusun sağlık durumu üzerine araştırma yapmak, gerekli önlemleri belirlemek, herhangi bir yörede ortaya çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıkları tespit edip, hükümete bildirmek ve dışarıdan getirtilen yiyeceklerin sınırlı da olsa denetimi, 1881 yılında kurulan Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye'yi beklemiştir. Osmanlı'da genel ya da halk sağlığına yönelik ilk nizamname eczacılara ait olan, 1860 yılında çıkarılan “Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” adını taşıyan nizamnamedir. 49 maddeden oluşan nizamnamenin 3. maddesinde, İstanbul ve diğer illerde Belediye Eczanesi adıyla birer eczane açılacağı belirtilmektedir. Böylelikle Osmanlı'da ilk belediye sağlık örgütü de kurulmuştur. Daha sonra 1876'da çıkarılan “Belediye eczaneleri İdaresi Nizamnamesi”ne göre ise, belediye eczanelerinde “doktor tarafından onaylanan yoksul hastaların reçetelerinin parasız olarak yapılacağı” ifade edilmektedir.

Daha Cumhuriyet'e gelmeden Osmanlı'da bir hıfzıssıhha komisyonundan da söz etmek mümkündür. İstanbul'da 1891'de görülen kolera salgını nedeniyle, belediye reisi başkanlığında, şehrin sağlık ve belediye işleriyle ilgilenmek amacıyla kurulan Hıfzıssıhha Komisyonu daha sonra Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü'nün temelini oluşturmuştur⁸¹⁰. Yukarıda da görüleceği üzere, Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren yayınlanan kadın dergilerinde halkın sağlığı, hıfzıssıhha, kadınlara yönelik sağlık bilgisi, salgın hastalıklar, çocuk sağlığı ve bakımı konuları pek çok makalede ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 13 Nisan 1914'te yayınlanan “Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Nizamnâmesi” ile salgın hastalıklarla mücadele doğrudan devletin görevleri arasına alınmıştır. Tutanaklarda yer aldığı gibi, bu nizamname 1930'da Umumî Hıfzıssıhha Kanunu çıkıncaya kadar yürürlükte

⁸¹⁰Bkz. (594), YILDIRIM, s. 1320-1321.

kalmıştır. 1917'ye gelindiğinde ise, halka koruyucu sağlık bilgisi vermek, eğitmek amacıyla Sıhhiye Müzesi açılmıştır. Müzede, Batı'daki koruyucu halk sağlığı hizmetleri örnek alınarak, “renkli tablolarla doğal büyüklükte, balmumundan, ibret verici” bir takım modeller üzerinden, verem, frengi, çiçek gibi hastalıklardan nasıl korunacağı, tifüs ve sıtma gibi, bit ve sivrisineklerden geçen hastalıklarla mücadele yolları, yiyecek, içecek ve giyeceklerle, yatılacak ve oturulacak yerlerin temizliği anlatılmaktadır. 20 Mayıs 1920'de kabul edilen 3 numaralı kanunla Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, yani Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmuştur⁸¹¹.

Cumhuriyet'in ilanından sonra ise, halk sağlığı hizmeti, yönetim ve hükümet düzeyinde merkezi bir önem kazanmıştır. Sıhhiye Vekâletinin görev alanı genişletilerek, çocuk ölümleri, sıtma, veremle savaş, özellikle de sağlık örgütü ve sağlık personeli konularında etkin önlemler alınma yoluna gidilmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemi için halk sağlığı ve dönemin nüfus düşüncesi arasında gerçekten karmaşık bir ilişki söz konusudur. Cumhuriyet'in sağlık anayasası niteliğinde sayılabilecek Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, bir halk sağlığı yasası olmasının dışında nüfus yasası da sayılabilir. Tüm bunların kadınların sağlığı açısından önemi, kadınların sağlık sorunlarının giderek nüfus politikalarının olduğu bir zeminde gündeme gelmesidir. Başka bir deyişle, uygulamalardan, tutanaklar ve ulusal sağlık kongrelerinden de görüleceği üzere, halk sağlığı politikaları, kadınların sağlığını içermediği gibi, nüfusa odaklılık da, kadınların sağlık sorunlarının sınırlı, çocuk ve aile merkezli ele alınmasına, dahası açıkça görülmemesine yol açmıştır. Sonuçta, yeni kurulmakta olan Cumhuriyet için nüfus somut ihtiyaçlarının yanı sıra, özellikle dönemin savaş koşulları düşünüldüğünde, beşerî ve milli bir sermaye, güvenlik ve üretim anlamına gelmektedir.

---

⁸¹¹ A.g.e., s. 1322.

1923 yılında Sıhhiye Vekâleti'nin merkez örgütü aşağıdaki gibidir⁸¹².

<u>Müfettişler</u>		<u>Vekil (Bakan)</u>	
Hıfzıssıhha Şubesi	Muaveneti İçtimaiye Şubesi	Sicil Şubesi	İskân Şubesi
İstatistik ve Neşriyat	Muhasebe	Evrak Şubesi	İller Örgütü

Hastanelerin Durumu:

<u>Kuruluş Adı</u>	<u>Sayısı</u>	<u>Yatak Sayısı</u>
Devlet Hastanesi (Memleket Hastanesi)	3	950
Belediye Hastanesi	6	635
Özel İdare Hastanesi	45	2450
Özel Yabancı ve Azınlık Hastanesi	32	2402
Toplam	86	6437

Kaynak: Meliha Özpekcan, “Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Politikası (1923-1933)”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, (Ed. Nil Sarı), İstanbul, 2001, s. 167.

1924 yılında Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas’ta Numune hastaneleri açılmıştır. Ayrıca, Aynı yıl, İstanbul’daki 150 yataklı Şişli Çocuk Hastanesi, Zonguldak Özel İdaresi’ne ait 50 yataklı Memleket Hastanesi ve vakıflar tarafından yönetilen 20 yataklı İstanbul Gureba Hastanesi (ödeneği vakıflarca sağlanmak üzere) Sıhhiye Vekâleti’ne bağlanmıştır. Bu dönemde ilçelerdeki halkın sağlık hizmetinden yararlanması için, ilçe merkezlerinde toplam 150 yataklı “Muayene ve Tedavi Evi” açılmıştır. Daha önce ruhsal hastaların tedavi edildiği Toptaşı Bimarhanesi, Sıhhiye Vekâleti’nin görev alanına alınmıştır⁸¹³.

⁸¹²Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 167.

⁸¹³A.g.e., s. 167-168.

Sağlık Personeli Durumu:

TBMM'nin 1923-33 dönemi tutaklarında geçtiği üzere, 1923 yılında Türkiye'de 554 doktor, 4 hemşire, 136 ebe, 60 eczacı ve 560 sıhhiye memuru ve bulunmaktadır. Ülkedeki doktor eksikliğini gidermek ve dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmak üzere aynı yıl Zorunlu Hizmet Yasası çıkarılmıştır. Bu dönemde ülkenin merkezi yerleri dışındaki yerlere giden hekimlere maaşlarının iki katına yakın oranda ücret verilmesi planlanmıştır. Aynı tarihlerde halk sağlığı için gerekli ilaç ve cihazların gümrük vergisi dışında tutulması amacıyla kanun çıkarılmıştır⁸¹⁴. 1927'de yapılan nüfus sayımına göre, toplam sağlık personeli sayısı 2.802'dir. Bunların 1.578'i memur, 1.224'ü ise serbest doktor olarak çalışmaktadır⁸¹⁵. 1926 yılında ise ilk olarak İstanbul'da bir Hemşirelik Okulu açılmıştır. Okulun öğretim süresi iki yıldır ve zorunlu hizmet uygulaması yükümlülüğü vardır. 1925-1932 yılları arasında bu okuldan toplam 118 hemşire mezun olmuştur⁸¹⁶. Birçok kaynakta sözü edildiği üzere, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte sağlık alanında yaşanan temel sorunlardan biri sağlık personeli sayısındaki yetersizliktir. Kadın doktor ise bulunmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, 26 Haziran 1336 (1920) tarihinde çıkarılan, Nikâhtan Önce Muayene Yönteminin Sürdürülmesine İlişkin Kararname'de, genç kızların muayenelerinin ancak kadın doktor tarafından yapılabileceği koşulu⁸¹⁷, söz konusu dönemde kadın doktorların olmaması nedeniyle, kadınların muayene olamayacağı anlamına gelmekteydi. Zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek ve “geleceğin sağlıklı kuşaklarını yetiştirmek” amacını taşıyan 5.2.1337 (1921) tarihli Frengi Kanunu'nu çıkarılırken, kadın ve kızların muayenesi konusunda uzun tartışmalar yaşanmıştır. Öyle ki, ilgili maddenin Şer'iyeye, Adliye ve Sıhhiye Komisyonları'ndan oluşan ortak bir komisyonca yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Tutanaklarda yer aldığı gibi, bu tartışmalar sırasında kadınlar en fazla fuhuş konusunda gündeme gelmişlerdir. Kadınların Tıp Fakültesi'ne girmeleri, dönemin basınında halk arasında

---

⁸¹⁴ A.g.e., s. 168, 164-165.

⁸¹⁵ A.g.e., s. 183.

⁸¹⁶ A.g.e., s. 139.

⁸¹⁷ A.g.e., s. 127.

ciddi tartışmalara konu olmuştur. 1922’de kadınların uzun mücadelesi sonucunda kız öğrenciler Darülfünun Tıp Fakültesi’ne alınabilmiştir⁸¹⁸.

Yayın ve Propaganda İşleri:

1929-1933 Büyük Millet Meclisi Tutanakları’nda, bu dönemde sağlığın korunması konusunda dergi ve yayınların çıkarıldığından söz edilmektedir. Dergilerin çoğu İstanbul ve Ankara’da çıkarılmaktadır. “Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma”, “Sineklerle Mücadele”, “Çocuk Hıfzıssıhhası”, “Elektrikle Teşhis ve Tedavi”, “Küçük Sıhhat Memurlarına Mahsus Trahom Kitabı”, “Ebe Kitabı” bunlar arasındadır. Cumhuriyet dönemindeki sağlık konusundaki ilk dergi ise İzmir’de 1923 yılında çıkarılan “Sıhhî Cidal” ile İstanbul’da çıkarılan “Sıhhî Sahifeler” ve “Türk Tıp Mecmuası”dır. Bu dergilerin çoğu kısa süre yayınlanabilmiştir. Yayımını uzun süre sürdüren dergilerden en eskisi, önceki adı “Tedavi Notları” olan “Dirim” dergisidir⁸¹⁹.

Cumhuriyet’in ilk döneminde, halkın sağlığı konusunda pek çok yazıya yer veren önemli bir yayın, Halkevleri’nin merkez yayın organı olan (1933-1950) Ülkü Dergisi’dir. Dergide, beslenme, salgın hastalıklarla mücadele, sağlık ve hijyen konusunda bilgiler içeren, dolayısıyla halk sağlığının önemine dikkati çeken birçok makale bulunmaktadır. Bu yazılarda, eğitim, halkın sağlığının korunması için temel bir araç olarak görülmektedir. Gümüšoğlu’nun dikkatimizi çektiği gibi, dergideki makalelerde “iyi vatandaş olmakla, sağlıklı olmak arasında doğrudan” bir bağ kurulup, ailenin sağlığıyla toplumun sağlığı arasındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Bireyin kendi sağlığını koruması gerekliliği aynı zamanda vatani bir görev olarak düşünülmektedir⁸²⁰.

⁸¹⁸ Nil SARI, “Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yerine Kısa Bir Bakış”, Sağlık Alanında Türk Kadını içinde Ed. Nuran Yıldırım, İstanbul, 1998, s. 465; Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 237.

⁸¹⁹ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 241.

⁸²⁰ Firdevs GÜMÜŞOĞLU, *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005, s. 238-239.

5.2.1. Meclis Tutanaklarında Sağlık ve Kadınların Sağlığı (1923-1933)

TBMM'nin 1923-1933 tarihli tutanaklarında, Cumhuriyet'in ilk beş yıllık sağlık politikasının ana hatları, sağlık örgütünün kurulması, sağlık personelinin yetiştirilmesi, salgın hastalıklarla mücadele etmek, çocuk ölümlerinin azaltılması, nüfusu arttırmak olarak yer almaktadır. Tutanaklarda bu dönemde öne çıkarılan konulardan biri de kadın doktor sayısının artırılmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu konu özellikle frengi ile mücadele tartışmaları sırasında gündeme gelmiştir⁸²¹. Tüm bunlarla birlikte, Sıhhiye Vekâletinin merkez ve taşra örgütünün genişletilmesi, halkın sağlığına yönelik koruyucu önlemlerin alınması, bu alanda gerekli görülen ilgili yasa, kararname ve tüzüklerin çıkarılması, numune hastaneleri, sanatoryum ve dispanserlerin açılması, halkın sağlığını koruyucu yayın ve propaganda çalışmalarına önem verilmesi ve söz konusu dönemde göç eden nüfusa yönelik sağlık politikasının geliştirilmesi bu dönemde belirlenen hedefler arasında bulunmaktadır⁸²². Cumhuriyet'in 1925-28 dönemi sağlık politikasının hedefleri ise; daha önceki dönemde olduğu gibi, devletin sağlık örgütünün geliştirilmesi ve personel sayısının artırılması, numune hastanelerinin yanı sıra doğum ve çocuk bakımevleri ile verem sanatoryumlarının açılması, çocuk ölümlerinin azaltılması, nüfusu arttırmak, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele edilmesi, merkez hıfzıssıhha kurumunun oluşturulması ve ulusal tıp kongreleri yapmak olarak belirlenmiştir. Tutanaklarda bu dönemde özellikle koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ilkesi üzerinde durulmuştur. Bu dönemde hazırlanan sağlık planı daha önce de Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekilliği yapan Dr. Refik Saydam tarafından yapılmıştır. Refik Bey, 1925'te üçüncü kez seçildiği bu görevde 1937 yılına kadar kalmıştır⁸²³. 1929-33 dönemi sağlık hedefleri arasında çocuk ölümlerinin azaltılması ve doğumun teşvik edilmesi ağırlıklı bir yer almaktadır. Tutanaklarda, 1931-1933 yılları arasında, doğumun artırılması amacıyla, altı ve daha çok çocuklu ailelere toplam 13.050 lira para yardımı yapıldığı anlatılmaktadır. Salgın hastalıklarla savaş, sağlık ve nüfusa ilişkin gerekli yasa ve yönetmeliklerin çıkarılması, sağlık personelinin sayısının artırılması ve halkı sağlık konusunda bilgilendirmek için yayın ve propaganda

⁸²¹ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 112.

⁸²² A.g.e., s. 166.

çalışmalarına önem vermek yine bu dönemki hedefler olarak sayılmıştır. Halkın sağlığını korumaya yönelik hazırlanan ve yukarıda sözü edildiği gibi Cumhuriyet'in temel bir sağlık yasası olan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu da bu dönemde çıkarılmıştır⁸²⁴.

TBMM'nin 1929-1933 dönemi tutanaklarında meclis toplantı yılı açılış konuşmaları ve ulusal sağlık kongreleri önemli bir yer almaktadır. Meclis'in 1.3.1337 (1921) Salı günü İkinci Toplantı Yılı açılış konuşmasında, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, genel olarak yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdikten sonra, milli eğitimde olduğu gibi, halkın genel sağlık durumu ve nüfus konusunda gözle görünür sonuçlar elde edilmediğini belirtmiştir. Üçüncü toplantı yılı olan, 1.3.1338 (1922) günü açılış konuşmasında ise şunu ifade etmiştir. :

“Efendiler; milletimizi asayiş tam halinde yaşatmak nuhbei âmâlimiz (idealimiz) olduğu gibi onun sıhhatine itina etmek ve vasaiti mevcudemiz nispetinde (eldeki olanaklar oranında) âlâmı içtimaiyesine (sosyal sorunlarına) çaresiz olmak da (çözüm bulmak da) hükümetimizin cümle vazâifindedir (görevlerindedir).”⁸²⁵

Aynı konuşmada, sağlık ve sosyal yardım alanındaki amacın, ulusun sağlığını korumak ve güçlendirmek, ölümlerin azaltılması, nüfusun arttırılması ve sosyal bir sorun olan bulaşıcı ve salgın hastalıkların etkisiz hale getirilmesi olduğunu ifade etmiştir⁸²⁶. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in 1.3.1339 (1923) tarihli, I. Dönem 4. Toplantı Yılı'nı açarken yaptığı konuşmada ülkenin sağlık durumu konusunda şunları söylemiştir:

“... Mesaii sıhhiyemizin (sağlık alanındaki çalışmalarımızın) mühim bir kısmı emrazı müstevliyenin (salgın hastalıkların) men'i ve tahdidi

⁸²³ A.g.e., s. 183.

⁸²⁴ A.g.e., s. 215-216.

⁸²⁵ A.g.e., s. 121.

⁸²⁶ A.g.e., s. 122.

sirayetine (önleme ve yayılmasını durdurmaya) sarf edildi. Bu türlü hastalıklardan yalnız çiçek ve lekeli humma (tifüs) bazı manatıkta (bölgelerde) mahdut bir şekli istila almak istidadını (sınırlı bir şekilde yayılma eğilimi) göstermiş ise de vaktiyle ittihaz olunan (alınan) ve devam edilen tedabiri mania (önlemler) ve tahaffuziye (korunma) ile önlerine geçilmiştir.”⁸²⁷

Tutanaklarda, Atatürk’ün, 13.8.1339 (1923) Pazartesi günü, II. Dönem, Birinci Toplantı Yılı açılış konuşmasında sağlık ve nüfus konusu yer almamaktadır. Meclis’in 1.3.1340 (1924) tarihli, İkinci Dönem, II. Toplantı Yılı açılış konuşmasında ise, Atatürk; esasen doğurgan olan Türk Milleti’nin, modern sağlık koşullarının sağlanması durumunda, hızla artacağını ifade etmiştir⁸²⁸. Meclis’in, 1.11.1928 tarihli, Üçüncü Dönem, İkinci Toplantı Yılı açılış konuşmasında, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nun çıkarılacağı anlatılmaktadır⁸²⁹. Dördüncü dönem, İkinci Toplantı Yılı olan, 1.11.1932 Salı günü açılış konuşmasında ise uluslararası ekonomik ve siyasal krizin Türkiye’yi de etkilediği, buna karşın, “İçtimai hastalıklar ile mücadele faaliyetinin” arttırılacağı söylenmiştir. Atatürk’ün, 1.11.1933 tarihli, Dördüncü Dönem, Üçüncü Toplantı Yılı açılış konuşmasında sağlık ve nüfus konusunda her hangi açıklamaya rastlanmamaktadır⁸³⁰.

Meclisin 1923-1933 dönemi tutanaklarında sağlık ve kadın sağlığı konularının görülebileceği önemli kaynaklardan biri ulusal tıp kongreleridir. Yukarıda da sözü edildiği gibi 1925 yılından başlayarak genelde Ankara’da yapılan Ulusal Türk Tıp Kongreleri, II. Dünya Savaşı yılları dışında iki yılda bir toplanmıştır. Bunlardan ilki, 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında Ankara’da toplanan I. Ulusal Türk Tıp Kongresi’dir. Cumhuriyet’in birinci ulusal tıp kongresinde gündeme getirilen ana tema, çocuk ölümlerinin fazlalığı ve nüfusun azlığı sorunudur. Kadınların sağlığı

⁸²⁷ A.g.e., s. 123, 124.

⁸²⁸ A.g.e., s. 172.

⁸²⁹ A.g.e., s. 190.

doğum öncesi ve doğumda çocuk ölümlerinin ele alındığı bildirilerde, anne sağlığı çerçevesinde tartışılmıştır. Birinci Kongrede bir diğer konu ise, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, özellikle sıtma ve cerrahi veremdir. Kongrede, “ırk-ı hıfz-ı sıhha”, yani öjeni meselesi açıkça ifade edilmiştir⁸³¹. Yukarıda da belirtildiği gibi, Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Refik Münir tarafından sunulan “Doğumdan Önce ve Doğum Esnasında Çocuk Ölümleri” başlıklı bildiriye çocuk ölümleri konusunda kurumların açılması ve bu konuda yasal düzenlemelere gidilmesinin gerekliliğinin ifade edilmesinin dışında, “iyi bir nesil” için tavsiyelerde bulunulmuştur. Bildiriye, çocuğun korunması için evlilikte yaş ve sıhhi yeterliliğin sağlanması için, özellikle modern tıptan faydalanılması ve bu konuda aile hukuku kararnemisinin oluşturularak, sakatlık, hastalık ya da bir bulaşıcı hastalığa sahip kişilerin evlenmelerinin yasaklanması istenmiştir⁸³². Yine daha önce ifade edildiği üzere, söz konusu dönemde öjeni düşüncesi zamanın bilim adamları ve Avrupa’da eğitim görmüş bir kısım entellüktüeller ve özellikle tıp çevresinde açıkça destek bulmuştur. Toprak’ın da belirttiği gibi hekimler bunda oldukça etkili olmuştur⁸³³.

Besim Ömer Paşa ve Dr. Refik Münir tarafından sunulan “Doğumdan Önce ve Doğum Esnasında Çocuk Ölümleri” başlıklı bildiriye, ülkede nüfus sorunuyla bağlantılı olarak, kadınlarda kısırlık nedenleri de ele alınmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nde kadınların sağlığından söz edilmesi yine nüfusla ilişkili olarak kısırlık konusunda olmuştur. Kadınların evlenme yaşı da yine bu hususta gündeme gelmiştir.

“Küçük yaşta evlenen kadınların cinsel organları henüz gelişmediğinden, vaktinden önce yıpranmakta ve buna bağlı olarak bazen doğuramamakta, bazan bir doğumdan sonra kısır kalmaktadırlar. Ülkemizde eskiden beri evlenme yaşı hususu sağlık esaslarına göre

⁸³⁰ A.g.e., s. 221.

⁸³¹ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 233.

⁸³² A.g.e., s. 225.

⁸³³ Zafer TOPRAK, “Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızları”ı”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 87, Mart 2001, İstanbul, s. 29; Bkz. (655), AKIN, s. 114.

uygulanmıştır. Bu konuda çok defa en önemli etken hasis bazı çıkarlar olmuştur. Ülkemizde evlenme yaşı ortalama 16.5 dur. Son zamanlarda ülkenin sosyal hayatında açıkça görülen mutlu değişim sonucu aile reislerimiz, kadınlarımızın sağlığını gözeterek evlenme yaşını 20-22'ye çıkarmışlardır. Bu durum son 25 yıldır açıkça görülüyor”⁸³⁴.

Besim Ömer Paşa, kongrede, kadınların da iş hayatına atılmaları nedeniyle bazı sorunların yaşandığını ileri sürmüştür. Özellikle bazı iş alanlarında, hamile olan kadınların özel olarak korunması gerektiğini belirtmiştir. Alemdaroğlu'nun dikkatimizi çektiği gibi, Dr. Besim Ömer, Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı? başlıklı eserinde, modern hayatın kadınlar üzerine olan etkisinden yakınıp, bunun devlet için büyük bir kayıp olacağını söylemiştir. Besim Ömer'in bu görüşleri aynı zamanda dönemin öjeni söylemini oluşturmaktadır⁸³⁵.

“İktisadi durumumuz kadınlarımızın da bilfiil hayat mücadelesine atılmasını mecburi kılmıştır. Bizde henüz Batı'da olduğu gibi sağlığa zararlı ve dolayısı ile hamile kadınların çalışmasının sakıncalı olduğu fabrikalar bulunmamaktadır. Ancak gelecekte olursa önlem alınmalıdır. Ülkenin muhtelif yerlerinde tütün ekimi yapılmaktadır. Bu tütünlerin daha sonra geçirildiği işlemlerde çalışan binlerce kadının hamile olanları özel korunmaya muhtaçtır”⁸³⁶.

Bildiride, enfeksiyona bağlı bazı hastalıkların gerek hamilelikten önce ve gerekse hamilelikte olumsuz etkilerinden de söz edilmiştir. Besim Ömer Paşa ve Refik Münir'e göre, bataklık humması (sıtma) ve bazı bulaşıcı hastalıklar sonucunda meydana gelen rahatsızlıklar, daha evlenmeden önce doğurma özelliğinin kaybedilmesine yol açmaktadır. Tifo, kızıl ve kabakulak hastalıklarına dikkat çekilmiştir. Kısırlığın anatomik ve fizyolojik sebepleri bildiride ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır.

⁸³⁴ Bkz. (655), AKIN, s. 222.

⁸³⁵ Bkz. (263), ALEMDAROĞLU, s. 419.

⁸³⁶ Bkz. (657), ÖZAYDIN, s. 222.

“Daü’l hanazır (sıraca hastalığı), raşitizm, diyabet, verem ve tüm kaşeksilerde yumurtalıklar dumura uğrar. Sarkom, karsinom, fibrom her iki yumurtayı istilâ etmişse yumurtlama olmaz. Müzmin iltihaplar yumurtlamayı engeller. Daü’l efrenc (frenği) müzmin iltihaba sebep olduğundan kısırlığa sebep olur. İkibin fahişede senede 2-3 doğum olur”⁸³⁷.

Psikolojik nedenlerle ortaya çıkan vakalar da bildiride ele alınmış, “ruhi tesirler” sonucunda kadınların birden adetten kesilebileceğinden söz edilmiştir. Ayrıca kısırlıkta beslenmenin rolünün önemli olduğu, şişman kadınların % 24’nün kısır olduğu belirtilmiştir. “...Dünya Savaşı sırasında kötü beslenme sonucu doğumların azaldığı, savaştan sonra çoğaldığı, Almanların araştırmaları ile anlaşılmaktadır.” Bildiride; erkeklerin “bel soğukluğuna yakalanmaları halinde % 90 şifa bulmayacağı, eşlerin çocukları olmaması halinde kusurun % 70 erkekte olduğu” söylenmiştir. Kadınların kısırılık sebepleri açıklanırken, Muallim Rieder’in de görüşlerine yer verilmiştir. Muallim Rieder Paşa’nın “Türkiye’de rahmin komşu hücre dokularında iltihaba çok raslanıyor. Sebebi de Türk kadınlarının adet sonunda hamama gitmeleridir” biçiminde açıklamada bulunduğu ifade edilmiştir. Tartışma sırasında, Refik Münir konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Daha doğrusu hamama gideceğim diye adet esnasında evinin her türlü temizliğini yapması, çamaşırlarını yıkaması, çıplak ayakla tahta silmesi sonucunda iltihaba duçar olmalarıdır. Bu iltihap sonucu rahmin durumunda değişiklik meydana gelmesiyle kısırlık ortaya çıkar. Sorun önemle göz önüne alınırsa Türk ailelerde çocuk sayısının azlığı görülür. Bu şekilde müzmin bir hastalığın milletin iliğini kemirdiği ve buna karşı hiçbir tedbir alınmadığı üzüntüyle görülüyor. Etibbanın ufak çalışmalarla sorunu halka izah etmeleri ciddi bir meseledir. Sorunda Türkiye’nin geleceği ve varlığı sözkonusudur”⁸³⁸

---

⁸³⁷ A.g.e., s. 222-223.

Cinsel bilgi noksanlığının da gebeliği önlediğinin anlatıldığı bildiride, doğumun bilimsel usullerle yapılmadığı, hamile kadınlara her türlü yardımın yapılması gerektiği belirtilmiştir.

“İlki erkek doğuranlar kız doğuranlara nisbetle ikinciye daha geç gebe kalırlar. Ülkemizde çok defa doğuran kadına temiz bakacak, fenni usulde doğuma yardım edecek ebelerin noksanlığı yüzünden ister kız olsun, ister erkek olsun sıradan bir doğumdan sonra doğum yolu kirleniyor ve iltihap meydana çıkıyor. Hamilelik arası uzuyor. Yukarıda saydığımız durumlarda olmayan ve hamile kalan kadınlarımız hamile kaldığı andan itibaren bakılmağa, istirahatleri temin edilmeğe muhtaçtır. Bu ihtiyaç hamilelik süresince devam ettiği gibi, doğum esnasında, lohusalıkta, süt verirken de gerekir. Bu ihtimam kadının 35 yıldan ibaret olan cinsel hayatının iyi korunması içindir. Gerek Gülhâne Seririyatında ve gerekse özel olarak yaptığımız istatistikler pek korkunç bir sayı göstermektedir. Bir Türk kadını 1.49 çocuk doğuruyor. İstatistiklerimiz sujeleri şehir halkı olduğuna göre köylülerimizin ve bir kısım şehirlilerimizin böyle elim vaziyette olmadıklarını ümid ederiz. Doğanların da ilk iki yaşında % 50’sini kaybettiğimizi kabul ettiğimize göre muhterem meslekdaşlar atımız ne olacak? Bu milli korkunç tehlike ile mücadele yine bizim vazifemizdir. Unutmayalım”⁸³⁹.

Sonuçta, Dr. Besim Ömer Paşa, kongrede çok ağırlığı olan kişilerdendir. Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllarında, erken sayılabilecek bir tarihte, Ulusal Tıp Kongrelerinin düzenlenişi, dönemin sağlık plan ve hedefleri arasında yer alışı, özellikle Cumhuriyet’in çocuk ölümlerine, nüfus, halkın sağlığına verdiği önem, tüm bunların beşeri ve milli sermaye açısından taşıdığı anlam düşünüldüğünde açıklanabilir gözükmektedir. Toprak’ın da belirttiği gibi, Cumhuriyet yeni bir toplum projesi öne sürmekteydi ve beşerî sermaye bunun için tek dayanak olabilirdi. Nüfus

⁸³⁸ A.g.e., s. 223.

⁸³⁹ A.g.e. s. 223.

ise gerek Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında gerekse salt kendi başına, sayıca az olduğu gibi, sağlık yönünden olumsuz pek çok göstereyi taşımaktaydı⁸⁴⁰. Bu nokta da önemli olan tüm bunların kadınlar açısından hangi anlamlara geldiğidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu dönemde kendine somut ve meşru bir zemin bulan Pro-natalist politikalar kadınların biyolojik işlevlerini, doğurganlığını ön plana çıkarmıştır. Kadınların, - bulaşıcı ve salgın hastalıkları kadar çok olabilecek - sağlık sorunlarıysa; örneğin erken evlilik nedeniyle yaşanan sağlık sorunları, anne ölümleri, kadınların hem cinsiyetleri hem buldukları toplumsal konumları nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunları ise, Cumhuriyet'in ilk döneminde çocuk ölümleri ve nüfus üzerinden zaman zaman gündeme gelse de aynı ilgiyi görmemiştir. Dahası, ülkenin beşeri ve milli sermayesi için kadınlar ve onların sağlığı aynı anlamı taşımamıştır. Cumhuriyet'in ilk döneminin siyasi, ekonomik ve ideolojik zemininde oldukça ön plana çıkan; halkın sağlığı ve nüfus konusu, hem ideolojik hem kavramsal olarak (bunlar birbirine bağlıydı) kadın sağlığı düşüncesinin uzağındaydı. “Halk sağlığı” gibi “nüfus” da total ve kapatıcı bir kavram olarak gözükmektedir, dolayısıyla kadınları ve onların sağlığını bir yandan kapsıyor gibi düşünülse de, aslında içermemektedir. Ayrıca, Birinci Türk Tıp Kongresi'nin Atatürk'ün himayesinde, Ankara'da T.B.M.M. binasında gerçekleştirilmesi ve kongrenin açılış konuşmasının Başvekil İsmet Paşa tarafından yapılması Cumhuriyet rejimi açısından gelecek kuşakların sağlığı ve nüfusa verilen önemi göstermenin yanı sıra, dönemin siyasi düşüncesinin tıbbi söylem yoluyla nasıl kurulduğu, desteklendiğini ve aralarındaki ittifakı yansıtmaktadır. Daha sonraki ulusal sağlık kongrelerinin de açılış konuşmalarını da İsmet Paşa yapmıştır.

11-13 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da toplanan ve yine açılışı Hükümet Başkanı İsmet Paşa tarafından yapılan İkinci Ulusal Kongre'de trahom ve verem konuları gündeme getirilmiştir. 17-19 Eylül 1929'da yapılan Üçüncü Ulusal Kongre'nin açılış konuşmasında Hükümet Başkanı İsmet Paşa şunları söylemiştir:

⁸⁴⁰Zafer TOPRAK, “Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi Genç Kız ve Kadın İntiharları II”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 99, Mart 2002, s. 17-18.

“... Sizin muvaffakiyetiniz ilmin, fennin zaferidir. İlmin, fennin zaferi ve ondan en büyük istifadeyi temin, Cumhuriyet”in başlıca emeli ve hedefidir.”⁸⁴¹

Dördüncü Ulusal Tıp Kongresi, 22-24 Eylül 1931 tarihleri arasında Ankara’da toplanmıştır. Açılış konuşmasında Başvekil İsmet Paşa, yeni çıkarılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nun hızla uygulanmasını istemiştir. Kongrede sunulan bildiri konularının başlıcaları; şehir ve köylerde beslenme, özellikle çocukların beslenmesi, raşitizm, akciğer veremi, sıtma ile mücadele, tetanos ve difteridir. Ayrıca kongrede Türkiye’de intiharlar konusu gündeme getirilmiştir⁸⁴². Ancak, tutanaklarda bu konuda ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Dolayısıyla kongrede intihar konusunun cinsiyet açısından nasıl ele alındığı anlaşılmamaktadır. Kongrenin 1931 yılında düzenlendiği düşünülürse, Faruk Güçlü’nün “Cumhuriyet dönemindeki intihar olaylarının özellikle 1929 buhranı sonrası yaygınlaştığı” tezi önemli gözükmetedir⁸⁴³. Bununla birlikte, Toprak, Cumhuriyet’in ilk döneminde “genç kız ve kadın intiharlarına” dikkatimizi çekmektedir. Söz konusu yıllarda, tıp çevrelerinin ilgisini çeken temel konulardan biri, kadındaki “ruhi bozukluk” meselesidir. Bu kişilere göre bunun en açık kanıtı da kadınlardaki intihardır. Toprak’a göre bu konuda veriler olmamasına karşın, bu tür bir düşüncenin ileri sürülüşü ve bazı dergilerde bu konunun ilgi görüşü, kamusal alana çıkan ve her sahada açık talepleri olan kadınların, erkekler tarafından tıbbi söylem yoluyla denetimi biçiminde yorumlanabilir⁸⁴⁴. Beşinci Ulusal Tıp Kongresi, 20-22 Ekim 1933 tarihleri arasında yine Ankara’da toplanmıştır. Açılışının dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Bey (Saydam) tarafından yapıldığı kongrede, içmeler ve maden suları, frengi mücadelesi, barsak parazitleri, verem, malta humması, trahom, zehirli gazlar, göz hastalıkları, genel felç ve sar’a konusu ele alınmıştır⁸⁴⁵.

⁸⁴¹ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 235.

⁸⁴² A.g.e., s. 235-236.

⁸⁴³ Aktaran: Zafer TOPRAK, “Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları: Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızları””, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul, 2001, s. 27.

⁸⁴⁴ A.g.e., s. 25.

⁸⁴⁵ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 236.

5.2.2. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda Kadınlaryn Nasyl Yer Aldydyña Ylipkin Kysa Bir Değerlendirme

Halkın sağlığı konusunda, 1920'lerden itibaren yasal düzenlemelere gidildiği görölmektedir. TBMM'nin 1923-1933 yılları meclis tutanaklarında, 5.9.1339 (1923) günkü toplantıda, Ali Fethi Okyar Hükümeti Programı'nda⁸⁴⁶, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'nin yapacağı işler hakkında şunlar söylenmektedir.

“... Şimdiye kadar memleketimizde Hıfzıssıhhayi Umumiye mesailini (genel hıfzıssıhha konularını) istihdaf eden (amaç edinen) sıhhiyecilik şubesi henüz matlûp (istenilen) derecede tekemmül etmemiştir (gelişmemiştir). Bu şubede maatteessüf lüzumu derecesinde ne mütehasıs (uzman) yetiştirilmiş, ne de bu yolda kavanini lâzime (gerekli kanunlar) yapılmıştır. Binaenaleyh (bundan dolayı) bütün medenî devletlerin bu husustaki teşkilât ve kanunları mukayeseli surette (karşılaştırmalı olarak) tetkik olunacak (incelenecek)ve bunların milletimize ve yurdumuza göre tevkiif edilmesi (uygun hale getirilmesi) için süratle Meclisi Âli'den (Yüce Meclis'ten) geçerek fiiliyat sahasında (işlevsel alanda) tatbikine (uygulanmasına) tevessül edilecektir (uygulanmasına) tevessül edilecektir (girişilecektir).”⁸⁴⁷

Çocuk ölümlerinin azaltılması, bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele gibi temel sağlık politikalarında başarılı olmak, sağlıklı bir nesil yetiştirmek, sayıca fazla

⁸⁴⁶ Programlarında sağlık konusuna yer veren dönemin siyasi partilerinden biri; 13 Ekim 1921'de kurulan, İşçi Sosyalist Fırkası'dır. “Türkiye Sosyalist Fırkası Muaddel Nizamnamesi” 28. maddesinde, “Her şube hasta komisyonu talimatnamesi mucibince ve hastalık dolayısıyla çalışamayan a'zâlarına muavenet-i lâzime ve nakdiyede bulunmak mecburiyetinde” olduğu ifade edilmektedir. Komisyon üye ve hasta yakınlarına maddi ve tıbbi yardım sağlamak amacıyla kurulmuştur. Aynı maddede, bahsi geçen Hasta Komisyonu Talimatnamesi'nde bu konuda ayrıntılı maddeler yer almaktadır. Birinci maddede, “Türkiye Sosyalist Fırkasına mensup arkadaşların kendilerine veya ailelerine, hastalıkları esnasında yardım etme üzere her şube ve heyet-i merkezîyede birer “Hastalar Sandığı”nın oluşturulduğu söylenmektedir. Onuncu maddede ise “Komisyon frengi ve belsoğukluğu gibi emraz-ı zühreviye müstesna olmak üzere diğer bilcümle hastalıklar ile vaz'-ı haml ve bundan mütevellid hastalıklara mübtelâ olan arkadaşların ailelerine ve vefat edenlere yardım edecektir” denilmektedir. Bkz. “Türkiye Sosyalist Fırkası Hastalar Sandığı Talimatnamesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 21, Eylül 1995, s. 47.

⁸⁴⁷ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 113-114.

ve sağlıklı bir nüfusa ulaşmak, Cumhuriyet'in varlığı ve meşruiyeti açısından önemli olduğu gibi, dönemin yönetimi ve idarecileri için, kendilerini Osmanlı geçmişinden ayırabilme ve kıyaslama yapmanın bir yolu haline de gelmekteydi. Dönemin siyasetleri tarafından, "Osmanlı dönemindeki sıhhi yapının geri kalmışlığı ve Osmanlı idarecilerinin bu konudaki cahillikleri" sıklıkla dile getirilmekteydi⁸⁴⁸. Bir başka deyişle, çoğu şeyin geçmişten farklı olduğunu savunan yönetim için, halkı doğrudan ilgilendiren, sağlık alanındaki farklılık önemliydi. Ancak Cumhuriyet açısından Osmanlı geçmişinden kuvvetli bir farklılığın gözlenebileceği bu alan, kadınların sağlığı konusunda aynı özellik göstermemekteydi. Kadınların sağlığı konusunda, halkın genel sağlığı alanında olduğu gibi temel bir dönüşümden söz etmek kolay gözükmemektedir. 1930'da Meclis'e gelen Umumî Hıfzıssıhha Kanunu tartışmaları sırasında Sıhhiye Vekili Refik Saydam, Cumhuriyet yönetiminin sağlık anlayışının geçmişten farkını şöyle ifade etmektedir:

"Hıfzıssıhha ve sıhhat işleri bizde Milli Mücadelemizin başladığı zamana kadar mühmel ve iptidai şekilde idi; hayatını o yüksek mücadeleye ve en yüksek inkişafını da Cumhuriyete borçludur. Sıhhat Vekâletiniz asırların omzumza yüklediği ihmal ve teseyyübün tazmini için, her biri halkımızın hayatına ve sıhhatine yarayan ve onu koruyan birtakım kayıtları ve şartları ...bir araya topladı."⁸⁴⁹

1920'lerin sonuna gelindiğinde halkın sağlığının korunması hakkında, birbiriyle bağlantılı olarak iki temel gelişme ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Merkez Hıfzıssıhha Kurumu Kanunu, ikincisi ise 1930'da yürürlüğe girecek olan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'dur. Meclis'in 10.5.1928 tarihli toplantısında, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Kurumu kurulması konusunda hükümetten gelen kanun tasarısı görüşmeleri sırasında, tasarının gerekçesinde, halkın sağlığının korunması konusunda bilimsel gelişmeleri izlemek gerektiği, bu doğrultuda kurumlara gereksinim olduğu, gerek salgın hastalıklara karşı yürütülen savaşın

⁸⁴⁸ Bkz. (655), AKIN, s. 92.

kazanılması gerekse izlenen nüfusu arttırma politikası açısından bu tür bir yapılanmaya ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Ayrıca, görüşmelerde kurumun aynı zamanda sağlık personeli için eğitim işlevi göreceği de ifade edilmektedir. Tasarı 17 Mayıs 1928 günkü toplantıda 2. kez görüşüldükten sonra oya sunulmuş kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanunu'nun 2. maddesinde; halk sağlığı, sosyal sağlık sorunları ve bulaşıcı hastalıklara yer verilmiştir. Kanunun 3. maddesinde; halkın sağlığıyla doğrudan ilgili kurumlardan (resmî daireler ve belediyelerce istenen işlerden) ücret alınmayacağı söylenmiştir. 5. ve 7. maddelerde ise; söz konusu kanun ve yönetmeliğin yürütülmesi ve ödenek konularına yer verilmiştir⁸⁵⁰.

Merkez Hıfzıssıhha Kurumu Kanunu'ndan iki yıl sonra, Meclis'in 17 Nisan 1930 Perşembe günkü toplantısında, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu tasarısı okunarak görüşmelere açılmıştır. Tasarının gerekçesinde, temel bir vurgu; halk sağlığının korunması konusunda Osmanlı döneminde yapılanların yetersizliği üzerinedir. Dolayısıyla bu sahada da yeni düzenlemelere gidilmesinin gerekliliğinin altı çizilmiştir. Tasarıda, ülkede sağlık işlerinin kapsamlı bir kanun biçiminde düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu, söz konusu döneme kadarki uygulamaların, Ceza Kanunu'nun belirli hükümlerine ve Osmanlı'da günün koşullarına göre hazırlanmış sınırlı birkaç tüzükçe yürütüldüğü ve bunların yetersiz kaldığı, en önemlisi sözü edilen tüzüklerin halkın sağlığı konusunda hiçbir hüküm içermediği ifade edilmiştir. Bu açıdan önceki dönemin eleştirisi yapılmıştır. Görüşmelerde, “tümüyle yeni hükümler içeren” ve her biri birer kanun niteliğinde sayılabilecek 15 kısımdan oluşan tasarının, ülkenin gereksinimleri ile “sosyal hıfzıssıhha bilimlerindeki” gelişmeler göz önüne alınarak hazırlandığı belirtilip, pek az hükümetin bu tür düzenlemeye sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Bir başka ifadeyle, sağlık alanında temel bir yeniliğe vurgu yapıp, konunun bilimsel gelişmeler doğrultusunda ele alınacağı, dolayısıyla dönemin “tıbbi bilimsel söylemi”nin göz ardı edilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Görüşmelerde Dr. Refik Bey söz alarak tasarı konusunda açıklama yapmış, tasarının bilimsel ve uygulamaya dönük yeni esaslar getirmesinin dışında,

⁸⁴⁹ Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 92.

⁸⁵⁰ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 210.

“halk sağlığını koruma yolunda Şimdiye kadar çıkarılan kanunların son aŐaması olduğunu, kanunun ülke için “sıhhı teşkilatı esasıyesi” manasında olup, “hiçbir ülkenin kanunundan aynen alınmadığını, ancak zührevi hastalıklarla savaş, yiyecek, içecek maddelerin kontrolü gibi konularda, işçi sağlığının korunmasında, en son Alman kanun ve hükümleri”nin örnek alınıp ülkenin koşullarına göre uyarlandığını söylemiştir. Tasarı maddelerinin 19 Nisan 1930 günkü görüŐmelerinde ise, 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılması, yeraltında çalışan işçilerin çalışma süreleri ve kadınlara yasak olan işler tartışılmıştır. Kanun hazırlanırken özellikle bu konuda eleştiri almıştır. Bu haliyle kanunun, yaşanan ekonomik kriz de düşünüldüğünde, iş kurma konusunda yeni hükümler getirdiği ve bunun ülkede yatırımları olumsuz etkileyeceği, durduracağı belirtilmiştir. Bunun zerine, toplantıda bir kısım maddeler kabul edilip, bazı maddeler ilgili komisyonlara gnderilmiŐtir⁸⁵¹.

24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen ve 309 maddeden oluşan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, kanunun kapsamına alınan konulara bağlı olarak “Bap” adı verilen, 15 ayrı başlık altında toplanmıştır. Bunlar da bölümlere ayrılmıştır. Kanun’da 1. Bap, sağlık örgütleriyle ilgilidir. 2. Bap, “Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Savaş” başlığıyla kanunda yer almaktadır. Bu baŐlıkta, ülke içinde sıtma, trahom ve zührevi hastalıklarla, veremle savaş ayrı ayrı ele alınıp, salgın hastalık ve kuduz olaylarının haber verilmesi zorunluluğu getirilmektedir. Aynı baŐlıkta, sağlığın korunması konusunda, “hudut ve sahillerin” öneminin altı çizilerek, çok sayıda ölümlere neden olan kolera, veba gibi tehlikeli hastalıkların sınırdan içeri girmesini önleyici hükümler getirilmektedir. Bu durumda, halkın bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunması, sağlık önlemleri, ulusal sınırların sağlık açısından da korunmasını gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle böylelikle, ulusal sağlık sınırları da çizilmiştir. 3. Bap; zührevi hastalıkların ülkeye yayılmasını önleyici hükümler ve “umumî kadınlar”la ilgili hükümleri içermektedir. Böylelikle, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu’nda kadın ve ocuk işçiler hakkındaki tartışmalardan sonra, kadınların ikinci defa gelmesi zührevi hastalıklar konusunda olmuştur. 6. Bapta; ocuk hıfzıssıhhasına, çocukların ve gençliğin korunmasına ilişkin hükümlere yer

⁸⁵¹ A.g.e., s. 225-227.

verilmiştir. 7. Bap; İşçi sağlığını korumaya, küçük çocukların gelişimini engelleyici işlerde çalıştırılmamasına ve gebe kadınların sağlıklarını korumaya yönelik hükümlere ayrılmıştır⁸⁵². Yasanın, gelecek kuşakların sağlığı ve nüfus odaklılığı da en çok bu maddelerde görülmektedir. Bununla birlikte, Makal'ın belirttiği gibi, temelde halk sağlığına yönelik düzenlemeler içeren, 1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda, çalışma hayatına yönelik sınırlı sayıda hüküm bulunmasına karşın, özellikle kadın ve çocuk işçilerin⁸⁵³ korunmasıyla ilgili kapsamlı önlemler yer almaktaydı. Yasa, 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılmayacağını, ayrıntılı bir biçimde hükûme bağlarken, 12 ve 16 yaş arasındaki çocukların da günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaları ve akşam sekizden sonra çalıştırılmalarını da yasaklamaktaydı⁸⁵⁴. Yine de yasa esasta çocuk ve gençleri korumayı amaçlamıştır. 8. Bapta; yenilecek, içilecek maddelerin sağlığa uygun koşullarda hazırlanması, satılması konusundan, belediyelere yükümlülükler getirici ve bunlar üzerindeki devlet kontrolünü sağlayıcı hükümlerden söz edilmektedir. Kanunun, 9. ve 10. Baplarında; maden suları ve kaplıcalar ile mezarlıklar ve ölülerin defni konularından söz edilmektedir. 11. ve 12. Baplarda; şehir ve kasabalara yönelik ayrıntılı hıfzıssıhha maddeleriyle halkın sağlığı açısından atölye ve işyerlerinin kurulma ve işleyiş koşulları yer almaktadır. 13. Bap; Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin istatistik, yayın ve propaganda konusundaki hizmetlerini kapsamaktadır. Kanunun, 14. ve 15. Baplarında; genel hükümlere yer verilip, yürütmenin nasıl yapılacağına ve bu konuda devlet kontrolüne dikkat çekilmektedir.

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda, çocuk ölümlerinin azaltılması ve çalışma yaşamında çocukların korunmasına yönelik hükümler bulunmaktadır. Kanunla,

⁸⁵² A.g.e., s. 227-228.

⁸⁵³ Toprak ve Makal'dan öğrendiğimize göre, kadın ve çocukların çalıştırılması konusu Cumhuriyet için yeni bir olgu değildir. Ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak Osmanlı'da kadın işçilerin sayısı artmıştır. Toprak'a göre, bunun temel nedenlerinden biri, ard arda yaşanan savaşlar sonucunda erkek işgücünün azalmasıdır. Devlet dairelerinde kadınların çalışması da aynı dönemde başlamıştır. Ayrıca, Makal'ın belirttiği gibi, kadınların istihdamında başka faktörler de etkili olmuştur. Dolayısıyla Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda kadın ve çocukların çalıştırılması konusundaki tartışma ve korunması yönündeki karar bu konuda belli bir toplumsal deneyimi yansıtmaktadır. Bkz. (446), TOPRAK, s. 448; Ahmet MAKAL, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920: Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmgi Kitabevi, Ankara, 1997, s. 192.

aileler, çocuklarını doğumu izleyen ilk dört ayda aşılama ile yükümlü kılınmıştır. Gelecek kuşakların sağlığı açısından evlenmeden önce, evlenecek kişilere sağlık kontrolü zorunluluğu getirilmiştir. Dolayısıyla kanunda evlilik ve ailenin korunması unutulmamıştır. Kanun doğrultusunda, çok çocuklu ailelere doğum yardımı yapılarak, nüfus artışı teşvik edilmiştir⁸⁵⁵. (Bu nedenle kanun, sağlık kanunu özelliğinin yanı sıra nüfus kanunu niteliği de taşımaktadır. Hamile kadınların doğum öncesi ve sonrasında çalıştırılması konusunda yasaklamalar getirilmiştir. Kanunda kadınların gündeme geldiği yerlerden biri de, halkın zührevi hastalıklardan korunması konusunda olmuştur. Bu açıdan, kanunun kapsamı içinde düşündüğü kadınların; hamile ve “umumî kadınlar” olduğu görülmektedir. Kanunun temelde halk sağlığı ve nüfus odaklı oluşu buna neden olarak ileri sürülebilir. Daha genel olarak, 24 Nisan 1930 tarihli, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, devletin ulusun sağlığını koruma işini, temel hizmet ve yükümlülükleri arasına alması anlamına gelmektedir. Kanun, pek çok alandaki sağlık hizmetlerini belirleyen geniş içeriğiyle temel bir anayasa özelliğinin dışında, Cumhuriyet’in ilk dönemi sağlık örgütlenmesini göstermektedir. Birçok ayrıntıyı içerecek bir biçimde hazırlanmış, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, Cumhuriyet’in ilk döneminde halkın sağlığını korumak ve düzeltmek için yapılmış tüm girişimlerin en kapsamlısıdır. Kanun, “hükümete nüfusun rasyonel yönetimi” konusunda geniş yetkiler vermiştir. Yukarıda da görüleceği üzere, kanun, başta çocuk ve gençlerin sağlığı ve salgın hastalıklar olmak üzere, pek çok sahada hüküm içermektedir. Kanunla, koruyucu sağlık hizmetlerine geçilmiştir⁸⁵⁶. Akın’ın belirttiği gibi, Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, “Türkiye’de tıbbın önemli bir dönüşüm geçirdiğinin, “tedavicilik”ten “sıhhiyeciliğe” doğru dönüştüğünün göstergesidir.” Muhiddin Celal, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, *Sıhhi Sahifalar* ibareli makalesinde bu dönüşümü şöyle anlatmaktadır.

“fazilet ve maharet odur ki hasta ve malulün adedi azaltılabilsin; tehlikelerin, salgınların önü alınsın!.. İşte bunları yapacak sıhhiyecilik idi; tedavicilik bir yardımcı olacaktı; yani sıhhiyecilik asılı tedavicilik

⁸⁵⁴ Ahmet MAKAL, *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 130-131.

⁸⁵⁵ Bkz. (659), ÖZPEKCAN, s. 225-229.

ferd'i idi; bu sonuncusu ferdlerin iktisap edebileceği bir sanat, birincisi ise ancak Devletin yapabileceği bir vazife, bir milli kudret idi...Cumhuriyet hükûmeti bu işte de büyük bir vukuf ve iktidar ile ilmin, fennin icaplarına çok yüksek bir ehemmiyet veriyor, sıhhiyecilikte de yaratıcı bir inkılap yapıyor.”⁸⁵⁷

Akın'a göre, yukarıdaki anlayış aynı zamanda, “tıbbi bilimlerin nesnesinin, bireylerden biyolojik nüfusun tümüne doğru evrilmesi” sürecini de yansıtmaktadır. 1933'te yayımlanan, dönemin en kapsamlı tıp kitaplarından biri sayılan; *Sıhhat Almanacağı*, giderek bu zihniyetin doktorlar tarafından benimsendiğini göstermektedir⁸⁵⁸. 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nun kabul edilmesinden bir yıl önce çeviri eser olarak yayımlanan, *Sıhhat Yolu* benzer bir anlayışı yansıtmaktadır. İstanbul'da Devlet Matbaası tarafından basımı yapılan ve “Ulu Gazimize armağanımız” girişiyle başlayan eserde, hastalıkların birçok sebebinin yanı sıra, organizmanın, canlının hastalığa karşı kendini nasıl müdafaa edeceği ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır⁸⁵⁹.

⁸⁵⁶ A.g.e. s. 229; Bkz. (655), AKIN s. 90.

⁸⁵⁷ Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 90-91. Muhiddin CELAL, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, *Sıhhi Sahifalar*, no. 10, 1930, s. 42.

⁸⁵⁸ A.g.e., s. 91.

⁸⁵⁹ *Sıhhat Yolu*, Halk Kitapları Serisi, No.6, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Halk sağlığı ve koruyucu hekimlik çerçevesinde hijyen konusu da aynı biçimde ön plana geçmiştir. 1930'dan itibaren 1950'ye kadar olan süreçte bu konuda pek çok yayın bulunmaktadır. 1948 yılında Milli Eğitim Basımevi tarafından İstanbul'da basılan, Dr. Bahattin Kökdemir tarafından kaleme alınan Yeni İjyen adlı eser, “İyi Yaşama Serisi”nin 15. kitabı olarak yayınlanmıştır. Kitabın birinci ve ikinci baskısı 1930 ve 1938'de yapılmıştır. Önsözde, “bu kitap, genel sağlığı korumaya yarama bakımından herkes için faydalı olmakla beraber özgülükle (bilhassa) Türk milletinin cephe ile ilerleyiş hamlesinde en çok ümit bağlamakta bulunduğumuz ve İlk Öğretmen Okulları, Askerî liseler, Köy Enstitüleri ve Sağlık Komiserleri Okulu öğrencilerine aziz millitimiz hizmetindeki ödevlerini lâıkiyle yapabilmeleri için önderlik etmeyi amaçlamış bulunmaktadır.” denilmiştir. Eserde, İkinci Dünya Harbi'nin “Çağdaş milletlerin çokluk, sağlık ve sağlamlık bakımlarından en yüksek hadde varmış bulunmalarının bir esas olduğunu...” bütün açıklığıyla gösterdiğini söylenmektedir. Yazara göre, tüm bunlar hijyen bilgisinin gerekliliğine ve önemine işaret etmektedir. Bahattin KÖKDEMİR, *Yeni İjyen*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

5.2.3. Kadınların Tedavi Olduğu Hastane ve Klinikler

Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyıldan itibaren, modern tıbbın varlığından da söz edilebilir. Birçok tarihçi tarafından ileri sürüldüğü gibi, yüzyılın ikinci yarısında, başta İstanbul olmak üzere, başka şehirlerde de modern tıbbı uygulayan yabancı hekimler bulunmaktadır. Ali Akyıldız'ın *Refia Sultan* adlı eserinden, ondokuzuncu yüzyılda yaşamış Refia Sultan'ın (1842-1880), geçirmiş olduğu kadın hastalığı nedeniyle, modern tıptan faydalandığını, yerli ve yabancı hekimlere başvurduğunu öğrenmekteyiz Sultan'ın hastalığı için gittiği hekimler arasında, “Beyoğlu'ndan Doktor Filidis, Üsküdar İcadiye'den Doktor Diyamandoli, Büyükağa Çamlılıman'da Kasyo Sopa, Cibali'de Doktor Pavlaki, Beyoğlu'nda Doktor Horasancıoğlu, kadın ve çocuk hastalıkları uzmanı Doktor E. Menetrey, Patoloji uzmanı Doktor Bednawski, Yemenli tabip el-Hac Mehmed Cabir ve Doktor S. Ploria” bulunmaktadır⁸⁶⁰. Ortaylı, Mordtmann'ın yazdıklarına dayanarak, 1850'de Amasya'da, modern tıbbı uygulayan bir yabancı hekimin varlığından söz etmektedir⁸⁶¹. Yıldırım'ın eserleri, bu konuda pek çok bilgi vermektedir. Ona göre, ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'da modern tıp çeşitli sahalarda uygulanmaktadır. Şehrin özellikle belli bölgelerinde yer alan eczaneler; hastaya temel tıbbi müdahalelerin yapıldığı muayenehaneler konumundadır⁸⁶². Yine Tıp Tarihi kaynaklarında söylendiği üzere, bugüne kadar olan belgeler, Osmanlı'da kadınların hastanede yatarak tedavi olmalarının ondokuzuncu yüzyılda mümkün olduğunu göstermektedir. Belgelerde, hastanelerde kadın hastabakıcılara en erken ondokuzuncu yüzyılda rastlanıldığı söylenmektedir. İmparatorlukta özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren, etkisi belirgin bir biçimde hissedilen batılılaşma düşüncesi ve akımları, diğer alanlarda olduğu gibi kadınların sağlığı konusunda da değişimi gündeme getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'da kadınlar için modern tıp kurumlarının oluşturulması da söz konusu

⁸⁶⁰ Ali AKYILDIZ, **Refia Sultan**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (3. Basım), İstanbul, 2003, s. 77-87. Ali Akyıldız'ın, *Refia Sultan* adlı kitabında, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da saray kadınlarının hastalıklarının nasıl tedavi edildiği, söz konusu dönemde modern tıbbi olanakların kullanımı hakkında pek çok değerli bilgi bulunmaktadır. Eserden, Refia Sultan'ın yumurtalık kisti hastalığı için yerli doktorların yanı sıra yabancı hekimlere de başvurduğu ve bu konunun saray tarafından önemli bulunduğu ve desteklendiği anlaşılmaktadır.

⁸⁶¹ İlber ORTAYLI, A.g.e., s. 131.

⁸⁶² Nuran YILDIRIM, “İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3, İstanbul, 1996-97, s. 71-84.

yüzyılın ortalarına denk düşmektedir⁸⁶³.

Osmanlı'nın son döneminden başlayarak, Türkiye'ye modern tıbbın gelişimi başka bir özellik de göstermektedir. Türkiye'de modern tıbbın kuruluşu Gürsoy'un belirttiği gibi, batılılaşma, sekülerleşme ve uluslaşmayla bağlantılı bir seyir izlemiştir. Ondokuzuncu yüzyılda Sultan II. Mahmud (1808-1839) ilk modern tıp okulunu kurmuştur. Belirtilen dönemde, modern tıbbın kurulması için çalışan kişilerden biri olan Şanizade Ata'ullah, 1819'da yazdığı *Mi'yar-ul attiba* adlı eserinde modern tıbbı savunmaktadır. Yabancı hekimlerle çalışan Şanizade Ata'ullah kendi döneminde materyalizm ve atheizmle suçlanmıştır. 1827 yılına gelindiğinde, tıbbı modernleştirmek amacıyla Devlet Tıp Okulu II. Mahmud tarafından kurulmuştur. Bu okulda, Avrupalı hocalar bulunmakta ve okulun mezunları eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmektedir⁸⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar hekimbaşların nezaretinde ücretle hasta bakan hekimler, cerrahlar ve vakıf hastaneleri, yani darüşşifa adı verilen hastaneler tarafından yürütülmüştür. 1827'de açılan Tıphane ve Cerrahane 1839'da birleştirilerek modern tıp fakültesi haline getirilmiştir. 1849'da "Vakayi-i Tıbbiye" gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. 1850 yılında ise hekim başı yetkileri Mekteb-i Tıbbiye nezaretine devredilmiştir. 1870'de Nezaret'i Tıbbiye-i Mülkiye kurulmuş ve bağlı olarak ilçelerde Memleket Tabiblikleri, sancaklarda, yani ilçelerden daha büyük yerleşimlerde ise Sıhhiye Müfettişlikleri oluşturulmuştur⁸⁶⁵.

Osmanlı'nın son dönemine gelindiğinde çok sayıda vilayette hastane yoktur. Söz konusu dönemde, Edirne, Bursa, Kastamonu ve Balıkesir'de Gureba Hastaneleri dışında birer frengi hastanesi vardır. İstanbul'da ise halk, Haseki, Gureba, Zeynep

⁸⁶³ Ayten ALTINTAŞ, "Türkiye'de Hemşireliğin Başlangıcı", Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu, Der. Nuran Yıldırım, İstanbul, 1998, 374-375; Nil SARI, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Sayı: 2-3, İstanbul, 1996/97; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 127-133.

⁸⁶⁴ GÜRİSOY, A. g. e., s. 593.

⁸⁶⁵ Said BODUR, Aile Sağlığı, Ankara, 1991, 3-5.

Kâmil (1862), Altıncı Daire-i Nisâ Hastanesi, Beyoğlu Zükûr (erkekler için), Hamidiye Etfal (1905) ve Cerrahpaşa (1909) hastanelerine başvurmaktadır. Tıp tarihiyle ilgili kaynaklarda, tüm ülkede 1909'da hekim sayısı ise; 2558 olarak geçmektedir. Bunların 1883'ü Osmanlı uyruklu, 773'ü ise yabancı hekimdir. Yüzyılın başında, hastaneler; sivil hastaneler, askeri ve yabancı hastaneleri olmak üzere üç grupta toplanabilir. Söz konusu tarihte, çok sayıda sivil ve askeri hastanenin yanı sıra azınlık ve yabancı hastaneleri de bulunmaktadır⁸⁶⁶.

Osmanlı'da kadınlar sağlık hizmetini devletin temel sağlık kurumları olan darüşşifalardan almaktaydılar. İmparatorluk'ta kadınların kendi hayırseverlikleri çerçevesinde yaptırdıkları bu kurumlar, devletin sağlık hizmeti vermesinde önemli bir konumdadır. Bir başka deyişle, Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında, darüşşifalar bu açıdan da kendine özgü bir özellik göstermektedir. Kadınların yaptırdıkları ya da onlar adına yapılan sağlık kurumları arasında; 1550 yılında Hürrem Sultan adına yaptırılan Haseki Darüşşifası, Nurbanu Sultan tarafından, 1583'de Atike Valide Darüşşifası, 1845 yılında Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın yaptırdığı Gureba Hastanesi ve Zeynep Hanım'ın 1862 yılında yaptırdığı Zeynep Kamil Hastanesi bulunmaktadır. Darüşşifalar, yaptıran kadınlar tarafından, yalnızca kadınların yararlanması için düşünülmesine de, Saygılıgil'in de işaret ettiği gibi, bu kurumlar kadınların sağlık hizmetinden faydalanması, tedavi olmalarının yanı sıra kadınların sağlık alanında "tedavi eden olarak" bulunmalarında da ön ayak olmuştur⁸⁶⁷.

Yukarıda gözüktüğü üzere, onaltıncı yüzyılın ortalarında Hürrem Sultan tarafından yaptırılan, Haseki Darüşşifası söz konusu dönemden itibaren vakıf hükümlerine (vakfiye hükümlerine bağlı) göre yönetilen darüşşifa olarak faaliyete başlamıştır. Ünver'in eserinde hastanenin çeşitli dönemlerde aldığı isimler ise; 1679'da Haseki darüşşifası, 1801 yılında Haseki Sultan darüşşifası, 1840'lara kadar olan dönemde Haseki zindanı, 1843'te Haseki Sultan kadın darüşşifası, bundan bir

⁸⁶⁶ **Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri**, Sempozyum kitabı, Yayına Haz. Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara, 2000, s. 152-155.

⁸⁶⁷ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 127-128.

yıl sonra Haseki Bimarhanesi ve 1870 yılında ise Haseki Nisa hastanesi'dir⁸⁶⁸. Saygılıgil'in, Nimet Taşkırın'ın *Hasekinin Kitabı* adlı eserinden hareketle belirttiği gibi, Haseki Darüşşifası'nda "hiçbir ayırım yapmadan her cins hastalıklı insana" hizmet verildiği söylene de, ondokuzuncu yüzyıla kadar, bu kurumlarda kadınlara ayrılmış bir koğuş ya da kadınların burada yatarak tedavi olduğunu gösteren bir belge bulunmamaktadır

Süheyl Ünver, *400 Yıllık sıhhî bir müessesemiz" Haseki Kadınlar Hastanesi:1539-1939* adlı eserinde, Haseki Darüşşifası'yla ilgili şunları söylemektedir:

"Türkiyede yetişen hekimlerimizle idare edilen Haseki hastanesi fasılasız ve aynı ismi muhafaza ederek 400 sene mütemadiyen çalışmış ve çok hizmet görmüş, binlerce hekim yetiştirmiş ve türk tababetin inkişafına yardım etmiş bir müessesedir...

(Hastane) XIX uncu asırdan itibaren kadınlara tahsis olunmuş, hem hastane ve hem de darülaceze gibi fakir türk kadınlarına yardım etmiştir."⁸⁶⁹

Kaynaklarda, Osmanlı'da kadınlara yönelik hastaneyle ilgili ilk girişimlerin 1843'te başladığı söylenmektedir. Nitekim belirtilen tarihe kadar darüşşifa olarak hizmet veren Haseki Hastanesi'nde, bu tarihten itibaren kadınlardan söz edilmektedir. Ünver'de hastanenin 1843'ten itibaren Haseki Sultan kadın darüşşifası adını aldığı bilgisi de bunu doğrulamaktadır. Başvekâlet arşivi, Cevdet Tasnifi'nde bulunan, Hekimbaşı Abdülhak Molla mühürlü belgede, darüşşifanın; kadınlara tahsis edilmiş olduğu, memurlar kısmının ayrı bir yerde bulunduğu, asıl darüşşifa bölümünün ise, fahişelere ayrılmış bir "zindan" olduğu anlatılmaktadır. Belgede, darüşşifanın ihtiyacı karşılamadığından fahişelerin binadan çıkarılmasının uygun görüldüğü, daha önce Gureba için hastane olarak düşünülmüş bulunan Edirnekapı'daki medresede hiç

⁸⁶⁸ Haseki Hastanesi'nin çeşitli dönemlerde aldığı isimler konusunda Bkz. (9), SAYGILIGİL, A.g.e., s. 137.

⁸⁶⁹ Süheyl ÜNVER, **400. Yıldönümü Dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi**, Yeni Laboratuar Yayınları, No: 16, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1939, s. 12-13.

hasta olmadığı anlaşılınca, fahişelerin buraya nakillerinin uygun bulunduğu söylenmektedir. Başka bir belgeden, 1848 yılında, “bir süreden beri boş ve çalışmaz durumda” olan Haseki Bimarhanesi’nin, eczane ve mutfak ilavesiyle genişletilip onarılarak kadın hastalara tahsis edilmesi”ne karar verildiği anlaşılmaktadır. Aynı belgede, Üsküdar, Galata, Eyüp’te “yatacak yerleri ve bakacak kimseleri olmayan kadınların”; bu kadınlar arasında hasta ve hamile olanlarının çok kötü bir durumda olduğu, “bazılarının viraneler arasında doğurduğu”dan ve “bir çoğunun da hamile kaldıkları zaman, bazı ilaçlar kullanarak çocuk düşürdüklerinden söz edilmektedir.”

Ünver’in eserinde, hastanenin 1848 ve 868 dönemleriyle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

“1848 (1264) de kadınlara mahsus bir hastane olmamasından hasta kadınların yatırılıp tedavi olunması ve gebe kadınların vaz’ı hamli için burası tam bir hastane haline konuluyor...

1868 (1284) de Haseki zıdanı isme verilen eski binada kadın mevkuflardan hastalananların tedavisi için zaptiye müşirliğince 40-50 yatak tefrik ettirilmiş ve İstanbulda kısmen Edirnekapıdaki Guraba hastanesi müstesna başka kadın hastanesi olmadığından haricтен gelenler ve kimsesizler de kabul edilmiştir. Hastane kadrosunda zaptiye hekimleri muvakkaten vazife görmüştür.”⁸⁷⁰

Hastanenin, 1870’te Haseki Nisa hastanesi adını alması, söz konusu tarihe kadar vakıflar yönetiminde bulunan ve Haseki Bimarhanesi adını taşıyan kurumun, 1869’dan itibaren hastanenin Zaptiye Müşirliği’ne geçmesiyle aynı zamana denk gelmiştir⁸⁷¹. Hastaneye 1871’de Fransa’da tıp eğitimi gören, Dr. Kiryako tayin edilmiştir. Aynı yıl hastaneye eczacı atanmıştır. 1872’de ise ikinci bir hekim hastanede daimi statüde görevlendirilmiştir. Bundan önce, hastanenin sürekli bir tıbbi kadrosunun olmaması nedeniyle, yatan hastaların tedavisi zaptiye hekimlerince yapılmaktadır. Bunların da başka görevlerinden ötürü, ancak 10-15 günde bir

⁸⁷⁰ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 134.

hastaneye uğradıkları görülmektedir⁸⁷². Söz konusu tarihlerden itibaren, hastanenin kadınlara mahsus bir hale getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bir süreliğine, tutuklu olan hasta kadınların tedavisi için, tevkifhanenin iki koğuşu boşaltılarak, 30 yataklı bir hastane haline getirilmiştir⁸⁷³. Ünver'in eserinde, hastanenin 1870'teki yatak adedinin 80'i bulunduğu söylenmektedir⁸⁷⁴. Saygılıgil ise Taşkiran'ın eserinden yola çıkarak, 1873'te hastanenin yatak sayısının 80'e çıkarılması için öneride bulunulduğunu belirtmektedir⁸⁷⁵. Hastanenin idaresi 1878'de Şehremaneti'ne terkedilmiş ve hastanede bir kısmında bulunan hasta ve mahkum kadınlar, Sultanahmet'te yeni yapılmış olan Nisa Tevkifhanesi'ne taşınmış, bu tarihten sonra harap ve yıkık durumda olan “darüşşifaya yalnızca kimsesiz kadınlar, dullar, acezeler ve yetim çocuklar” kabul edilmiştir. 1884 yılında, Haseki caddesinde bulunan Morali Ali Bey'in konağı satın alınarak, onarılmış ve hastanenin bir kısmı buraya taşınmıştır. Kaynaklarda, hastanenin bu durumda, sahip olduğu yatak sayısı konusunda da farklılık vardır. Yaklaşık 100-150 arası yatak sayısından söz edilmektedir. Belirtilen tarihten, 1894'e kadar olan dönemde, darüşşifa ve yeni hastane birlikte hizmet vermektedir⁸⁷⁶. 1887'de yayımlanan *Revue Internationale des Sciences Medicales* isimli Fransızca dergide yer alan bir yazıda Haseki Hastanesi'nin o yıllarda yalnızca Müslüman kadınlara tahsis edildiği anlatılmaktadır.

1889 yılında konağın artık ihtiyacı karşılamadığı düşünülerek yıktırılmasına karar verilmiştir. Aynı tarihte, yan tarafında bulunan Salih Paşa Konağı'nın bahçesinden de bir bölüm alınıp, Mimar Patrocle Kompanaki'nin planı uygulanarak, “Avrupa'da da revaçta olan pavyon sistemli modern bir hastanenin” inşasına başlanmıştır. 1891'de bölümlerinden bir kısmı hizmete geçen hastanenin, “acezehane bölümü, dul, kimsesiz, evsiz ve geceleme için karakollara başvuran” kadınlara ayrılmıştır. Hastane, 1913 yılından, yangın geçirdiği 1918 yılında kadar, Haseki Mecanin Müşahedehanesi adıyla, akıl hastalarının gözlem ve tecridi için

⁸⁷¹ A.g.e., s. 134.

⁸⁷² ÜNVER, A.g.e., s. 12; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 135.

⁸⁷³ Bkz. (9), SAYGILIGİL (Aktaran), s. 134.

⁸⁷⁴ ÜNVER, A.g.e. s. 12.

⁸⁷⁵ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 134.

⁸⁷⁶ ÜNVER, A.g.e., s. 12; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 135.

kullanılmıştır⁸⁷⁷. Ünver'in eserinde, 1914-1915 yılları arasında Haseki Hastanesi'nde tifüslü hasta kadınların tedavi edildiği söylenmektedir.

“1914-15 de Hasekiye katılan ahşap evler de tifüslü hasta kadınların tedavisine hasredilmiştir, ve Çanakkale müdafaası esnasında hastanenin 11 ve 12 No.lu pavyonlarından maada diğer kısımları mecruhlara tahsis olunmuş ve şimdi yeni yapılan tedavi kliniğinin ön tarafından işgal ettiği ahşap binalar da kadın hastalara bırakılmıştır. 1919 da bunlar yıktırılmıştır.”⁸⁷⁸

Ünver eserinin devamında, 1924'de Haydarpaşa'dan Tıp Fakültesi'nin klinik sınıflarının şehir hastanelerine taşındığını, tedavi ve nisaiye kliniklerinin ise Hasekiye geldiğini belirtmektedir. Hastane'de 1920'lerin ortalarında, asabiye servisi, çocuk polikliniği bulunduğu, Atatürk'ün 1927 de hastaneyi ziyareti üzerine de idare ve poliklinik bölümlerinin önemli bir tamir gördüğü anlaşılmaktadır. 1933 yılında İstanbul yakasına nakledilen tıp fakültesinin hariciye, tedavi, nisaiye ve vilâdiye (doğum) klinikleri Haseki hastanesine yerleştirilmiştir. Hastane'de Belediye tarafından 1934'de 35 yataklı bir doğum pavyonu yaptırılmıştır. Hastanenin idaresi, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne bağlanmıştır⁸⁷⁹.

1860 yılında, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Sadrâzam Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi olan Zeyneb tarafından yaptırılan, Zeynep Kâmil Hastanesi 1862'de açılabilmiştir. İstanbulda 500 Yıllık Sağlık Hayatımız S. 73, 74) Tıp tarihiyle ilgili kaynaklarda, hastanenin ilk açıldığında, kadınlar açısından nasıl bir özellik gösterdiği; “genel bir hastane olarak mı çalıştığı” yoksa sadece kadınlara yönelik mi hizmet verdiği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Saygılıgil'in de

⁸⁷⁷ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 135-136.

⁸⁷⁸ ÜNVER, A.g.e, s. 14. Haseki Hastanesi tarihçesiyle ilgili Bkz. Zuhal ÖZAYDIN, “**Haseki Darüşşifası ve Bugünkü Durumu**”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul-Şubat 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, 183-186; Bedi N. ŞEHİSUVAROĞLU, **İstanbulda 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, S: 21, İstanbul, 1953, s. 67-70.

⁸⁷⁹ ÜNVER, A.g.e., s. 15.

belirttiği gibi, 1887’de Türkiye’ye gelen Paul Aubry, “sadece Müslüman kadınlara ayrılmış 80 yataklı bir hastane” olarak Zeynep Kamil’den söz etmektedir. Kimi kaynaklarda ise, hastanede kadınların yanı sıra erkeklerin de tedavi olduğu geçmektedir. Bu konuda hastaneyle ilgili ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın, Kadıköy yakasında, 1909 yılında Haydarpaşa’da açılan Fakülte Seririyyat Hastanesi’nde de kadınların tedavi olduğu bilinmektedir⁸⁸⁰.

Bedi N. Şehsuvaroğlu, *İstanbulda 500 Yıllık Sağlık Hayatımız* adlı eserinde de, Zeynep Kamil Hastanesi’nin ilk zamanlarında kadınlarla ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eserde, hastanede poliklinik hizmet verildiği, I. Dünya Savaşı’ndan sonra bir ara “ücretli Akliye ve Asabiye kliniği” olarak kullanıldığı, 1933 yılında idaresinin Belediyeye geçtiği ve bundan sonra yataklı dahiliye ve hariciye servislerini ihtiva eden bir hastane olduğu, ancak iki yıl sonra, yani 1935 Haziran ayından itibaren Doğumevi olarak kullanılmaya başladığı anlatılmaktadır. Şehsuvaroğlu, söz konusu tarihte Üsküdar ve yakınında başka hastane olmadığından ve Haydarpaşa’daki Fakülte ve klinikler de İstanbul yakasına nakledildiğini, hastanenin doğumevi olmasına karşın, bir sene daha dahiliye ve hariciye hastalarını kabul mecburiyetinde kaldığını, 1936’da Haydarpaşa Nümune Hastanesi’nin açılmasıyla birlikte, hastaneye “Doğum ve Nisaî vak’a”nın alındığını belirtmektedir. Hastane’nin 1938 yılında yatak sayısı 50’ye çıkarılmıştır. 1941’de ise bir çocuk hastalıkları uzmanı hastaneye alınmıştır. 1950’li yılların başında hastanedeki yatak adedi 110’a yakındır⁸⁸¹.

Cemil (Paşa) Topuzlu (1866-19589), *İstibdat – Meşrutiyet – Cumhuriyet Devirlerinde: 80 Yıllık Hatıralarım* isimli kitabının, “Hususi hastanem, Zeynep Kâmil hastanesi” başlığını taşıyan bölümünde, hastaneyle ilgili şunları söylemektedir:

“Yine o tarihte, (elli, elli beş sene evvel) İstanbul’da hiç bir hususî hastahane yoktu. Halkımız, umuma mahsus hastanelerde yatmaktan

⁸⁸⁰ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 138.

korkarlar, ve icabeden ameliyatı zaruri olarak evlerinde yaptırılırdı. Bu hususta, pek çok mahzurlar gördüğümünden, eziyetler çektiğimden, bir an evvel hususi ve modern bir hastahane açmak istiyordum.

Bir gün çocuklarından birin tedavi için Prens Sait Halim Paşa (Cihan Harbinde Sadrâzam olan)nın Yeniköy'deki yalısına çağırılmışım. Şuradan, buradan görüşülürken, İstanbul'da, Avrupa'da gördüğümüz gibi, hususî hastanelerin bulunmadığını, ve ameliyatlarımı, ya evlerde, veyahut han odalarında, otellerde yaptığımı söylediği sırada bana: ....

Paşa sözünü burada kesti: Halbuki ben, Üsküdar'da Mısırlılar'ın yaptığı böyle bir yerin bulunduğunu bilmiyordum; hattâ işitmemiştim bile. Sait Halim Paşa'ya, hastahaneyi gördükten sonra fikrimi bildirebileceğimi söyleyerek ayrıldım.

Ertesi günü, hastahaneyi gezdim, Nuhkuyusu'nda, büyük bir bahçe içinde, tam kârgir, ve hastahane olmak üzere yapılaş olan bu bina pek çok noksanlarına rağmen hoşuma gittim. Sait Halim Paşa'ya, kabul ettiğimi bildirdim, hastahaneyi açtım.

Kısa bir zamanda hastahanemize rağbet çoğaldı. Vakti hali iyi olanlardan aldığım paralarla, evveleminde modern bir ameliyathane,... yaptırıldı...

“Velhasır ilk defa olarak Türkiye'de eşi bulunmayan modern, hususi, temiz ve intizam içinde bir hastahane kurmağa muvaffak oldum, ve Birinci Cihan Harbine kadar da orada çalıştım.

1915 senesinin başında, ben Avrupa'ya gidince, askeri hükümet bu hastaneye elkoydu, ... bir müddet kapalı durduktan sonra, kimsesiz, hamisiz kalan Zeynep Kamil hastanesini belediyemiz üzerine aldı, doğumevi yaptı.”⁸⁸²

Topuzlu'nun anılarında hastaneden hizmet alan kadınların olup, olmadığı konusunda

⁸⁸¹ ŞEHSUVAROĞLU, A.g.e., s. 73-74.

⁸⁸² Cemil TOPUZLU, **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Topuzlu Yayınları, İstanbul, 2002 (4. Basım), s. 59-60.

bir bilgi bulunmamaktadır⁸⁸³. Yukarıda görüldüğü üzere, Şehsuvaroğlu'nun eserinde hastanenin 1935'ten sonra doğum için kullanıldığı söylenmektedir.

1879 yılında, genelevlerde çalışan kadınların düzenli olarak muayene ve zührevî hastalıkları tedavi etmek amacıyla, Altıncı Daire-i Belediye Müdürlüğü'ne bağlı olarak Yüksekaldırım'da Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi adıyla bir hastane açılmıştır. Kaynaklarda, kadınların haftada bir gün evlerinde muayene edildiği, tedavisine karar verilen “genel kadınlar”ın hastaneye sevk edildiği anlatılmaktadır. Yine pek çok kaynakta da belirtildiği gibi, laboratuvar ve gerekli tıbbi aletler olmadığından, hastane bir techithane gibi çalışmaktadır. Belsoğukluğu ve frengi gibi hastalıklar ancak, gözle görülebilir özellikler sonucunda teşhis edilmektedir. Yapılan şikâyetler üzerine 1325'te bina tamir edilerek, yatak adedi de 40'a çıkarılmıştır. 1909'da hastanenin idaresi Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti'ne geçtiği gibi adı da Beyoğlu Nisa Hastanesi olmuştur. Bu tarihlerde, hastane onarımdan geçirilerek mikroskop, savlarsan ve civalı ilaçlar getirtilmiştir. 1920'de harap bir durumda bulunan, Yüksekaldırım'daki hastane, Şişli Kuledibindeki hastane binasına nakledilir. Bu tarihlerde, hastanenin yatak adedinin 70 olduğu söylenmektedir. Şişlideki ahşap bina 9 Ağustos 1921'de yangın geçirir. Hastanenin buradaki durumu da iyi değildir⁸⁸⁴.

Şehsuvaroğlu'nun kitabında, hastanenin, Şişli civarına taşınmadan öncede çeşitli yerlere nakil edildiği; Beyoğlu'nda Ağahamamı yanındaki İtalyan Kız Mektebi'ne bir süre taşındığı ve burada yatak adedinin 300 çıkmış olduğu, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında da Ağahamamı'ndaki Evkaf Apartmanı'na nakil edildiği, ancak böyle bir merkezi yerde bulunması uygun görülmediğinden Şişli dışındaki Bulgar hastanesi bitişiğindeki Bulgar Ruhban mektebi olan binaya taşındığı, buradaki binanın önemli bir yangın geçirmesi üzerine Beşiktaş'ta Paşa Mahallesi'nde Gazi Osmanpaşa Mektebi'ne yerleştirildiği, bir süre sonra Halıcıoğlu Topçu Mektebi'nin mühendishane kısmına ve en sonunda da 1950'lerdeki binası

⁸⁸³ A.g.e., s. 59-61.

⁸⁸⁴ Bkz. (594), YILDIRIM, s. 1329; ŞAHSUVAROĞLU, A.g.e., s. 74-75; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 139-140.

olan Harbiye Nezaretinin Levazımatı Umumiye çadır imalâthanesine taşındığı belirtilmektedir⁸⁸⁵.

Kısa bir Değerlendirme yapmak gerekirse; Bu bölümde Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından, Cumhuriyet'in ilk dönemine kadar olan süreçte, kadınların sağlık hizmeti aldıkları üç hastaneden söz edilmiştir. Onaltıncı yüzyılda faaliyete geçmiş olan, Haseki Darüşşifa'nda kadınların yatarak tedavi olduğunu ya da kadınlara yönelik bir koğuşun varlığını gösteren bir belge bulunmamaktadır. Haseki Hastanesi'nin kadınlara tahsis edilmesi ondokuzuncu yüzyılda mümkün olmuştur. Yine, kaynaklarda kadınlara yönelik ilk hastane girişimlerinin de aynı yüzyılın ortasına denk düştüğü söylenmektedir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Fransızca yayınlanan bir dergideki yazıda, söz konusu yıllarda hastanede sadece Müslüman kadınlara hizmet verildiği anlatılmaktadır. 1862 yılında açılan Zeynep Kâmil Hastanesi'ne ilişkin belgelerde de kadınlarla kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda, hem kadın hem erkeklerin hastaneden hizmet aldığı geçmektedir. Yine yüzyılın sonunda İstanbul'da bulunan yabancı gözlemciler göre, hastane sadece Müslüman kadınlara ayrılmıştır. Zeynep Kamil Hastanesi, 1930'lu yılların ortalarından itibaren doğum için ayrılmıştır. Kadınlar için, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında önemli bir sağlık kurumu; genelevlerde çalışan kadınların düzenli muayene ve tedavisi için İstanbul'da açılan; Altıncı Daire-i Belediye Müdürlüğü'ne bağlı Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi'dir. Hastanede, zührevi hastalıklar olan; belsoğukluğu ve frengi gibi hastalıkların teşhis ve tedavisi yapılmaktadır. Ancak, birçok kaynakta ifade edildiği gibi, hastane gerek ilaç ve gerekse tıbbi teçhizat açısından, bir tedavi kurumundan daha çok tecrithane gibi işlemektedir. Yirminci yüzyılın başında hastanede yapılan idari değişikliğin yanı sıra gerekli ilaç ve mikroskop da alınabilmektedir. Hastanenin 1920'lerdeki durumunun iyi olmadığı da kaynaklarda geçmektedir. Belgelerden, Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi'ne şehirde bir türlü yer bulunamadığı anlaşılmaktadır. Şahsuvaroğlu'nun eseri hastanenin pek çok nakil hikâyesi yaşadığını göstermektedir. Toprak'ın belirttiği gibi, 18 Ekim 1915 tarihli Emraz-ı Zühreviyenin Men'-i Sirayeti Hakkında

⁸⁸⁵ ŞAHSUVAROĞLU, A.g.e., s. 74.

Nizamnameyle ilk kez fahişe ve fuhuş yerlerine sınırlama getirilip, şehrin belli yerleri dışında umumhane açma yasağı koyulmuş, bu yerlerin mümkün olduğu kadar şehrin “namus sahibi aileleri”nin uzağında olması istenmiştir⁸⁸⁶. Bu nedenle Şahsuvaroğlu’nda hastanenin sürekli yer değiştirdiği bilgisi, Toprak’ın sözünü ettiği sınırlama ve yasaklarla bağlantılı düşünülebilir. Osmanlı’da kadınların hastalıklarına çare arayışları, büyük oranda onların sınıfları tarafından biçimlenmiştir Bir başka deyişle, modern tıbbın gelişi ayrı sınıflardan kadınlar için aynı anlama gelmemekteydi. Saygılıgil’in işaret ettiği gibi, kadınların hastaneyle olan ilişkileri, Osmanlı’da “saraylı ve sarayın dışındakiler” gibi bir ele alışı gerektirmektedir⁸⁸⁷. Kadınların sağlık hizmetine ulaşabilmeleri, Cumhuriyet’te de büyük oranda sınıfsal bir bölümlenmeye ihtiyaç duymaktadır. Son olarak, yukarıda da görüleceği üzere, kadınlara yönelik sağlık hizmetinin temel özelliği; büyük oranda doğum ve cinsel hastalıkların önceliğe alınması biçiminde olmuştur. Diğer bir ifadeyle, kadınlarla ilgili sağlık hizmetinin merkezinde, anneler ve genelevlerde çalışan kadınlar yer almışlardır. Bu anlayışın, kendine uygun bir zemin bulduğu yeri ise, biraz sonra sözü edileceği gibi, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren belginleşen nüfus politikaları sağlamıştır.

5.2.4. Modern Kadın Doğum Bilgisinin Türkiye’ye Gelişi ve İlk Doğumevi (1892)

Çalışmanın bu bölümünde, Aykut Kazancıgil’in *Türkiye’de Doğum Bilgisi ve Kadın Hastalıkları Eğitiminin 103. Yılı (1892’den Günümüze)* adlı eseri izlenerek, Osmanlı’ya modern doğum bilgisinin nasıl geldiği ele alınacaktır. Kazancıgil’e göre, Osmanlı hekimliğinde doğum bilgisi eğitimin esasını oluşturmakla birlikte, doğum yardımı esas olarak usta-çırak biçiminde yetişen ebeler tarafından yürütülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, imparatorlukta modern tıp eğitimi 1927’de başlamış gözükse de, okulun düzeni yeterli değildir. 1838’de Galata Sarayı’nda kurulan

⁸⁸⁶ Bkz. (738), TOPRAK, s. 32.

⁸⁸⁷ Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 132. Bkz. Vildan ÖZKAN GÖKSOY, “**Topkapı Sarayı’nda “Cariyeler Hastahanesi”**”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII Dizi, S: 131, Ankara, 1992.

tıbbiye ise daha düzenlidir, ancak programlarında doğum bilgisi bulunmamaktadır. 1843 yılında Galatasaray Tıbbiyesi'nde açılan ebe mektebi doğum konusunda çok fazla işlevsel değildir, bu işi bilen ebelere bir şeyler öğretmek amacı taşımaktadır. Bu dönemde, İstanbul'da doğumla uğraşan herhangi bir resmi kuruluş olmadığı gibi, onsekizinci yüzyılın sonlarında “geleneksel Osmanlı hekimliğinin” etkisini yetirmesi nedeniyle de bu alanda belirgin bir boşluk söz konusudur. Kazancıgil, bu dönemde tıp alanında doğumla ilgili eksikliğin önemli bir nedeni olarak; yukarıda sözü edilen tıp kurumlarının, aslında söz konusu yıllarda ordunun ihtiyacı olan hekimleri yetiştirmek üzere kurulmuş olmalarını göstermektedir. Bu konuda ilginç durumlar da yaşanmaktadır. Örneğin, Galatasaray Tıbbiyesi'nde Botanik ve Jeoloji Müzesi, Jeolojiye ilişkin koleksiyonlar bulunmasına karşın, doğum konusu yeterli ilgiyi çekmemektedir. Osmanlı'da belirtilen dönemde doğum sahasına ilgi gösteren cerrahlar da başka alanlarda çalışmaktadırlar. Örneğin, 1850'lerde ilk sezaryeni yapmış olan Dr. Fenerli, Tıp Fakültesi'nde Zooloji dersine girmektedir. 1843'ten beri açık olan Ebe Mektebi'nde ve Tıp Fakültesi'nde dersler teorik olarak işlenmektedir. Tıbbiye programında Fenni-i Velade dersleri yapılmakta, ancak kurumların hiçbiri doğum yatağına ve kliniğe sahip değildir. Bunun dışında kalanlar, 1860'dan sonra İstanbul'daki bazı azınlık hastaneleri olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında Vahit Bey, Fenni-i Velade, yani doğum dersi vermektedir. 1870 yılında Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında yer alan Hayrettin Bey cerrahi servisi içerisinde seyrek olarak sezaryen yapmaktadır. Yine de, bu tarihlerde kadınlar için bir doğumevi ya da kadın-doğum kliniği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, doğum yardımının yapılabileceği yerlerin başında İstanbul gelmektedir.

Kazancıgil son derece önemli bilgiler vermektedir. Bu dönemde Avrupa'da ise çeşitli merkezlerde doğum evleri bulunduğu ve Avrupa'da doğum kliniklerinin açılışının, bu devletlerin nüfus konusunda yeni bir siyaset izledikleri bir tarihsel döneme denk düştüğü bu bilgiler arasındadır. Bir başka ifadeyle, doğum konusunun Avrupa'da giderek önem kazanışını, Kazancıgil bu devletlerinin nüfus siyasetine yönelmiş olmalarına bağlamaktadır. Özellikle Almanya bu konuda çok ön

plandadır⁸⁸⁸.

“Avrupa’da Alman kültürü tesiri altında Kadın-Doğum Klinikleri beraberdir. Fransız-Alman harbinden sonra bütün Avrupa devletleri nüfus siyasetinin önemini kavramışlar, anne ve çocuk bakımı ön planda görülmeye başlanmıştır. Doğum hekimliğinde anne-çocuk sağlığı kavramı ve yeni doğan bakımı Fransa’da ve özellikle İngiltere’de 1880’lere doğru şekillenmiş ve bütün Avrupa memleketlerinde uygulanmaya başlanmıştır.”⁸⁸⁹

Bu durumda, Osmanlı’nın son döneminden başlayarak, doğum alanındaki önemli bir dönüşüm Avrupa’yla bağlantılı olarak gündeme gelmiştir. Kazancıgil, Türkiye’de doğum açısından nüfus siyasetine öncülük eden kişi olarak Besim Ömer (Akalin) Paşa’yı göstermektedir. Onun “... bir başka önemli etkisi de Türkiye’ye nüfus siyasetinin tıbbi yönünü getirmiş, anne-çocuk sağlığı konusunu ciddi şekilde ele almıştır.”⁸⁹⁰ Ona göre, Besim Ömer Paşa Türkiye’de modern doğum bilgisinin, gelişmesini ve yerleşmesini sağlayan en önemli kişilerden biridir. Besim Ömer Paşa 1886 yılında Paris’e doğum bilgisi eğitimi için gönderilmiştir ve onun “Paris’e gittiği yıl doğum amileyatlarının teknik ve endikasyonlarının kati olarak belirlendiği” bir dönemdir. Kazancıgil’in eserinden, bu dönemde, yani ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve sonraki yüzyılın hemen başında, nüfus siyaseti, kadın doğum, jinekoloji ve kadın hijyeni konusunda çalışan önemli isimlerin; Besim Ömer’le birlikte, Asaf Derviş Paşa ve Refik Münir olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından düzenlenen ulusal tıp kongrelerinde, özellikle Besim Ömer ve Refik Münir nüfus siyaseti, çocuk ölümleri çerçevesinde hamilelik ve kadın hijyenine ilişkin bildiri sunmuşlardır. 1898 yılında kurulan Gülhane Tatbikat Mektebi’nin Almanya’ya ihtisas için gönderdiği tıp öğrencilerinden biri olan Asaf Derviş Paşa 1902’de ilk Jinekoloji Kliniğini açmıştır⁸⁹¹. Kaynaklardan, ilk

⁸⁸⁸ Aykut KAZANCIGİL, “Türkiye’de Doğum Bilgisi ve Kadın Hastalıkları Eğitiminin 103. Yılı (1892’den Günümüze)”, Tıp Tarihi Araştırmaları 8, Ed. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 216-219.

⁸⁸⁹ A.g.e., s. 218.

⁸⁹⁰ A.g.e., s. 218, 219.

⁸⁹¹ A.g.e., s. 220.

kadın doğum kliniğinin kuruluş tarihine bakılırsa, jinekolojinin daha geç, yani kadın doğumu izleyen bir tarihte gündeme geldiği görülmektedir. Doğumevi düşüncesi, ilk olarak 1892 yılında gerçekleştirilmiştir. Topkapı Sarayı bahçesinde bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin botanik bahçesi arkasındaki küçük binada, ilk doğum kliniğini (Seririyat-ı Viladiye) açan⁸⁹², Besim Ömer Paşa *Doğum Tarihi* isimli eserinde, kliniğin açılışını şöyle anlatmaktadır:

“Kırk yedi sene evel, Tıp fakültesi heyeti tedrisiyesine dahil olduğum zaman, 1885’de, tesisi tekarrür ve fakat nasılsa inşası teahhür eden Kıbale hastanesi, Vilâdetane: (Mımar Perpinya’ın planı) muttasıl üç oda ve bir sofadan ibaret küçük bir bina (Şimdi bahçeler müdüriyetidir) adeta gizli olarak Küçük bir seririyatı velâdiye haline getirilerek o zamana kadar tamamen nazarî olan fenni kıbale ve emrazı nisanın ir dereceye kadar amelî olarak tedrisine ve manken üzerinde mümaresat ve ameliyatı velâdiye iraesine başlanılmış idi. Memleketimizde İlk seririyatı Velâdiye işte burasıdır.

Seririyatı velâdiyenin adeta gizli bir surette küşadına başlıca sebep o zaman nezdi şahanede velâdetanenin bir “Piçhane!” gibi telâkki edilmiş olmasıdır; ...”⁸⁹³

Daha çok yoksul kadınların doğum yaptığı Viladethanede, tıp öğrencileri ve ebeler uygulamalı dersler yapmaktadırlar⁸⁹⁴. Yukarıda, Ömer Besim’in, “Piçhane” olarak düşünüldüğü, “telâkki edildiği” için gizli tutulduğunu ifade ettiği Viladethane, Osman Nuri Ergin’de kliniğin gizlilik içinde açılması nedeniyle, II. Abdülhamit nezdinde “Piçhane” olarak algılandığı biçiminde geçmektedir⁸⁹⁵. Klinikte, özellikle yoksul ve kimsesiz kadınların doğum yaptıkları düşünülürse, Besim Ömer’in

---

Cumhuriyet’in ilk yıllarında iki jinekoloji hekimi: İsviçre’de tıbbiyyeyi bitiren Naşit Erez ve Askeri Tıbbiye mezunu Ali Esat Birol’dur. 1927 senesinde Türk Nisaiye ve Viladiye Cemiyeti kurulmuştur. Jinekoloji ve Obstetrik alanında çağdaş bilgileri veren ilk kitaplar 1880’den itibaren çıkmaya başlamıştır. A.g.e., s. 220-221.

⁸⁹² Nuran YILDIRIM, “**Viladethane**”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 388-389; Bkz. (9), SAYGILIGİL, s. 141.

⁸⁹³ Besim Ömer AKALIN, **Doğum Tarihi Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1932, s. 51.

⁸⁹⁴ Bkz. (892), YILDIRIM, s. 389.

⁸⁹⁵ Bkz. (9), SAYGILIGİL (Aktaran), s. 141.

söyledikleri daha doğru gözükmetedir. Daha önce ifade edildiği üzere, Viladethane'nin açılışı kadın dergilerinde oldukça yankı bulmuştur. Hanım Kızlara Mahsus Gazete'de "Viladethane" başlığıyla yer alan makalede, doğumevinin kadınlar için ne kadar gerekli olduğu, viladethanelerin sayılarının arttırılması gerektiği anlatılmaktadır⁸⁹⁶. Yıldırım, Viladethane'nin İstanbul'daki ilk modern doğum kliniği olduğunu belirtmektedir. Dönemin askeri ve sivil tıp okullarında doğum dersleri teorik olarak verilmektedir. Uygulama ise modeller üzerinden yapılmaktadır. Yukarıda da söylendiği üzere, Viladethane'nin kuruluşu, Besim Ömer Akalın'ın girişimiyle olmuştur. 1909 yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile birleştirilerek, Tıp Fakültesi adıyla Haydarpaşa'ya taşınmasının ardından Viladethane de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Kadırga'daki binasına nakledilmiştir Tıp fakültesine bağlanan ve Besim Ömer Paşa tarafından yönetilen klinik, Yıldırım ve Kazancıgil'in eserlerinden belirttikleri üzere, bu dönemde Viladethane adıyla ünlenmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu tarihte jinekoloji ve kadın doğum alanında çalışan kişilerden biri de Asaf Derviş Paşa'dır. Dolayısıyla, Haydarpaşa'da bulunan seririyat-ı nisaiye (kadın hastalıkları kliniği) de Asaf Derviş Paşa'nın yönetimine verilmiştir. Yıldırım'ın belirttiği gibi, böylelikle İstanbul'un her iki yakasında da kadınların doğum yardımı alacakları klinikler oluşmuştur⁸⁹⁷. Gülhane Kadın-Doğum Kliniği ise Refik Münir Paşa tarafından idare edilmeye başlanmıştır⁸⁹⁸. Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen, 1920'lerin sonunda ise; Kadırga'daki Viladethane Haydarpaşa'ya taşınarak buradaki kadın hastalıkları kliniği ile birleştirilmiştir⁸⁹⁹. Böylelikle, doğum kliniği ve kadın hastalıkları kliniği bir arada düşünölmeye başlanmıştır. Seririyat-ı nisaiye, yani kadın hastalıkları kliniğinin belirtilen tarihte doğum kliniğiyle bir araya getirilmesinin tesadüfi olmadığı ileri sürülebilir. Cumhuriyet'in ilk döneminin nüfus ve sağlık politikası düşünöldüğünde, iki alanın bir arada düşünölmesi ve kurumsallaşmasının bu yönde olması, giderek

⁸⁹⁶ A.g.e., s. 141. Hanımlara Kızlara Mahsus Gazete, "Viladethane", S:82-284, 12 Teşrin-i Evvel 1316/1 Recep 1318 (25 Ekim 1900).

⁸⁹⁷ Bkz. (892), YILDIRIM, s. 389.

⁸⁹⁸ Bkz. (888), KAZANCIGİL, s. 220.

⁸⁹⁹ Bkz. (892), YILDIRIM, s. 389.

doğumun daha çok ön plana geçmesi ya da en azından kadın hastalıklarının geri planda kalması anlamına gelebilir. Viladethane’de İstanbullu kadınların yanı sıra taşradan gelenler ile yabancı kadınlar da doğum yapmaktaydı. Ancak, Yıldırım’ın da belirttiği gibi, İstanbullu ailelerin daha çok tercih ettiği; doğum için güvendikleri bir ebeyi eve çağırmasıydı. Bununla birlikte, ebelerin yeterli görülmediği, tıbbi müdahalenin gerektiği durumlarda, özellikle uzak yerlerde oturanlar mahalle karakoluna başvururlardı. Burada telefonla Kadırga Polis Merkezi aranır ve Viladethane’ye öyle haber verilir. Bunun üzerine, doğum yapacak kadına gerekli müdahaleyi yapmak üzere Viladethane’den iki hekim ihtiyaç duyulan eve gönderilirdi. Bu hizmet ücretsiz verilmekteydi⁹⁰⁰.

5.2.5. “Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir”, Bir Portre: Besim Ömer Akalın

Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını* (1931) adlı eserinde, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı’na verdiği raporda Besim Ömer Akalın’la ilgili şunları söylemektedir:

“... Kızılay sözü Besim Ömer ismiyle beraber hatıra gelir. Yahut Besim Ömer deyince, Kızılay hatırlanır. Ve özellikle kadınlığa karşı beslediği derin sevgisiyle büyük bilgisini sevimli alçakgönüllüğü altında gizleyerek hanımlarımızın değerli çalışmalarına rehberliğini esirgemeyen aziz üstad da tıp fakültesinin son sınıflarından itibaren gazetelerde yazdığı birçok makale ve vermiş olduğu konferanslarla Türk kadınının sağlığının kurtuluşunu bilgili omuzlarına almıştı. Besim Ömer Paşa, ömrünü eserleri eylemleriyle kadınlığımızın sağlık ve sosyal kurtuluş ve saadetine adanmış değerli bir üstaddır. Kadınlarımız Besim Ömer Paşa’ya ilk erkek feminist ünvanını övünçle vermeyi bir onur ve değerbilirlik saymalıdır. ...”⁹⁰¹

⁹⁰⁰ A.g.e., s. 388-389.

⁹⁰¹ Bkz. (411), BAYKAN-ÖTÜŞ-BASKETT, s. 101-102.

Cumhuriyet'in ilk döneminde Muhiddin'in nüfus ve gelecek kuşakların sağlığı konusunda düşündüklerine bakılırsa, yukarıda Besim Ömer hakkında söyledikleri şaşırtıcı sayılmamalıdır. Nitekim Muhiddin aynı raporun daha önceki sayfalarında kadınlardan istediği şeyin; “onların bu ülkeye ruh ve vücutça, dinç ve gülbüz, etken ve atılgan değerli çocuklar verebilecek iyi bir anne...” olduğunu söylemektedir. Diğer yandan, Muhiddin'in Besim Ömer'i ilk erkek feminist olarak görüşü de şaşırtıcıdır. Muhiddin, eserinde özellikle kadın sağlığı konusundaki çalışmalarıyla Besim Ömer'i övmektedir.

Besim Ömer Akalın⁹⁰² esas olarak birçok özelliği bir arada taşımaktadır. Toprak'ın ifade ettiği gibi, Cumhuriyet'le birlikte tıp biliminin ve tıbbi söylemin, toplumsal mekânda etkisini belirgin bir biçimde hissettirdiği alanlardan biri öjenizm konusudur⁹⁰³. Cumhuriyet'in ulus-devlet düşüncesinin kurulduğu sahalardan biri tıp alanıdır. Dr. Besim Ömer Akalın eserleri ve yazdıklarının bu açıdan kurucu metinler olduğunu söylenebilir. Akalın'ın 1938 yılında yayımladığı kitabı, Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı – Nüfus Siyasetinde Çocuk- Sağlam Nesil-Öjenizm-Sağlam Irk-Kısırlaştırma başlığını taşımaktadır⁹⁰⁴. Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından, 1925 yılında yapılan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde, Asaf Derviş Paşa ve Refik Münir'le birlikte en fazla ön planda olan kişi Besim Ömer Akalın'dır. Burada, Akalın'ın sunduğu tebliğ, ülkenin izleyeceği çocuk siyaseti ve çocuk ölümlerinin önlenmesi konusundadır. 1932'de yayınladığı eseri ise, Doğum Tarihi – Doğumu artırmak, ölümü azaltmak Millî dileğimizdir – başlığını içermektedir⁹⁰⁵. Akalın, bu

⁹⁰²Ömer Şevki Paşa'nın oğlu olan, Ömer Besim Akalın, (1861-1940) 1885'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) yüzbaşı rütbesiyle bitirmiştir. Aynı yıl fenn-i kıbale (doğurtma bilgisi) muallim muavinliği (doçent) sınavını kazanmış, 1887'de uzmanlık öğrenimi için Paris'e gitmiştir. 1891'de İstanbul'a dönüşünde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane fenn-i vilade (obstetrik-doğum bilgisi) muallimliğine (profesörlüğüne) getirilmiştir. 1892'de İstanbul'da ilk doğum kliniği olan Viladethane'yi kurmuştur. 1895'te Ebe Mektebi müdürlüğüne atanan Akalın, 1914'te tıp fakültesi dekanlığına seçilmiş, 1919-1923 arasında da darülfünun emirliği (rektör) yapmıştır. 1933'te emekli olduktan sonra 1935 ve 1939'da iki dönem milletvekili seçilmiştir. Nuran YILDIRIM, “**Akalın, Besim Ömer**”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, s. 147.

⁹⁰³Zafer TOPRAK, “**Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi: Genç Kız ve Kadın İntiharları II**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 99, İstanbul, 2002, s. 25.

⁹⁰⁴A.g.e., s. 29.

⁹⁰⁵AKALIN, **Doğum Tarihi Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1932.

iki eserini, Cumhuriyet'te nüfusa ilişkin Pro-natalist ve öjenist düşüncenin belirgin bir biçimde görüldüğü 1930'larda yazmıştır. *Doğum Tarihi* isimli kitabında, Akalın, kendisinin 1930'da “*Anne olacaklara ve annelere*”, (çocuk yetiştirmek – Püerikültür) adıyla bir eser ve bir yıl sonra da *Kadın hastalıkları ve onlardan korunma* isimli bir kitap ve aynı yıl “marazî, içtimaî, ihtiyarî *Kısırlığa* dair bir risale” yazdığından söz etmektedir. Aynı eserinde, Akalın, doğumun tarihinden ayrıntılı olarak söz ettikten sonra, doğum alanından çok uzun bir süre kadınların sorumlu olduğunu anlatmaktadır.

“... Eski zamanda san'at kadınlar elinde idi, hekimler yalnız nasihat verirler, ilâç yazarlardı, ameliyat pek tâli kalmakta, bu da kafa delmek, parçalamak gibi çocuğun itlâfına inhisar eylemekte idi.

“İşte san'atın böylece asırlarca kadınlara, acuzelere inhisarı ebeliğin terakki ve tealisine mani olmuştur. Eskiden tabî velâdetlerde yalnız kadınların buldukları bir zamanda güç doğumlara erkeklerin davet edildikleri hiç zannolunamaz. Geçmiş zamana ait hiçbir eserde, hatta kütübü mukaddesede buna dair hiçbir işarete tesadüf olunmuyor; edilse de zamanki muavenet teselli ve nasihattan ibaret idi.”⁹⁰⁶

Eserinin devamında, Besim Ömer, kadın hastalıklarıyla ilk meşgul olan hekimin Romada yaşamın Soranus olduğunu belirtmektedir. Bu kişi aynı zamanda ebeler için de ilk kitabı yazmıştır⁹⁰⁷. Akalın'a göre, ondokuzuncu yüzyılda açılan *velâdi seririyatlar* sayesinde doğum vak'ası gözlem altına alındığı gibi, bu kurumlar tıp talebeleri ve ebelerine edindikleri tıp bilgisini bizzat uygulama olanağı getirmiştir⁹⁰⁸. Kitapta, Akalın'ın yazdığı eserlerden bazıları şöyle sıralanmıştır. İzdivaç, Tenasül, Aile, Etfal, doğururken ve doğurduktan sonra, küçük çocuklarda kesreti vefiyat, zayıf ve vakıtsız doğan çocuklara tayyüdat, tabibi etfal, Yüz Yıl Yaşamak, Verem tehlikesi, Hasta Bakıcılığa dair, Tenasül, Nüfus meselesi – küçük çocuklarda vefiyat,

⁹⁰⁶ A.g.e., s. 7, 8. Kâzım Arısan'ın İstanbul'da Ondokuzuncu yüzyılda gebe muayenesi ve doğum yardımını anlattığı makale bu konularda ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Bkz. Kâzım ARISAN, “**Geçen Yüzyılda İstanbul'da Ebeler ve Doğum**”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul-Şuat 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 253-259.

⁹⁰⁷ A.g.e., s. 11.

⁹⁰⁸ A.g.e., s. 30.

fen ve izdivaç, gebelik ve gebelikte tedabir, çocuk büyütme, hasta bakıcılık dersleri, Seririyatı velâdiye, Emrazi nisa, kısırılık ve iktidarsızlık, ebelik, Fenni velâde başlığı altında yayımlanan; Hamil, Velâdet, avakıby velâdet, Nevzat, Amileyatı velâdiye, Marazi nifasiyet, Usreti velâdet, Ebe hanımlara öğütlerim, Hıfzı Sıhhat. Kazancıgil'in belirttiği gibi, Akalın modern doğum bilgisinin yanı sıra çocuk hekimliği, bulaşıcı hastalıklar, hıfzıssıhha, halk sağlığı konularında pek çok eser kaleme almıştır⁹⁰⁹. 1917'de Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulmasında da rol oynamıştır. Türkiye'de veremle savaş alanında yayınlanmış ilk broşür olan, Verem Tehlikesi Veremle Mücadele (1919) adlı risale de Akalın tarafından yazılmıştır⁹¹⁰. Akalın'ın çalışmaları özellikle koruyucu hekimlik açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu açıdan, Cumhuriyet'te 1930'da kabul edilen ve halk sağlığı ve koruyucu hekimliği ön plana çıkaran Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda geçen birçok konu Akalın tarafından ele alınmıştır. 1899-1906 yılları arasında yazdığı dört ciltlik Nevsâl-i Âfiyet adlı tıp yıllıklarında, kendi uzmanlık konularının yanı sıra hijyen, çocuk bakımı, iklimin etkileri, yiyecekler, içecekler ve benzeri çok sayıda konuya yer verilmiştir⁹¹¹. Besim Ömer'in İstanbul'da 1340-44 yılları arasında yazdığı Hıfzu's-sıhha adlı eser oldukça önemli bilgiler taşımaktadır. Eserin ilk sayfalarında toplumsal açıdan aile ve evlilik konuları ele alınmaktadır. Ona göre, "*maddi ve manevi olgunluk ve temizliğe dayanak olmak üzere oluşturulmuş sosyal bir kurum olan aile, toplumsal bünyenin de çekirdeğidir.*" Ailenin temeli ise izdivaç, yani evliliktir. Aile bu durumda toplum sağlığının maddi ve manevi yönünü teşkil etmektedir. Burada görüldüğü üzere, Akalın, aile ve evliliği yeniden tıbbi bir alanda kurmaktadır. Nitekim eserinin "fen ve izdivaç" başlıklı bölümünde, artık fennin izdivaca müdahale etme zamanının geldiğini söylemektedir:

"... fennin toplum hayatına girdiği, kanunları çizdiği gibi, insanlar arasındaki ilişkilere, izdivaca karışması da doğal bir şeydir.

⁹⁰⁹ KAZANCIGİL, A.g.e., s. 219.

⁹¹⁰ Bkz. (902), YILDIRIM, s. 147.

⁹¹¹ A.g.e., s. 147; Adnan ATAÇ-Alpertunga KARA, "Dr. Besim Ömer Paşa'nın Yayınladığı "Nevsâl-i Âfiyet" Adlı Dört Yıllıkta Yer Alan Makaleler", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 9, İstanbul, 2003, s. 344.

Evlilik ırk ve neslin devam etmesi için önemli bir uzvî vazife olmakla beraber iki tarafa da yardımlaşma ve çeşitli menfaatler sağlar.

Fen izdivacı takdir eder ve bundan iftihar duyar.

Evlilik ..... fennin himayesi altında yaşamak zorunda. Dolayısıyla fennin bu kuruma müdahale etmesinin zamanı gelmiştir.”⁹¹²

Akalın’a göre, fennin evliliğe sağladığı en önemli fayda, hıfzıssıhha kurallarıdır. Evlilik sonucu oluşacak “yeni neslin modern tıbbın istediği gibi olması” ancak evlilikte hıfzıssıhha kurallarının göz önünde bulundurulmasıyla mümkündür. Çünkü evlilikte amaç, “maddi ve sosyal olarak aile ve ırkı devam ettirecek olan çocuktur.” Bu açıdan evliliğin gayesi; “tam bir sağlık içerisinde gerekli hayat şartlarının sürdürülmesidir.”⁹¹³ Eserde, çocuk ölümleri, gebelik ve gebelikte tedbirler ve çocuk büyütme konuları da ele alınmıştır.

5.2.5. “Gürbüz Çocuklar”, “Sağlam ve Kuvvetli Anneler”

Toprak, Osmanlı Devleti’ne modern sporların büyük ölçüde yabancılar tarafından getirildiğini belirtmektedir⁹¹⁴. Her yönden ilerlemeyi hedefleyen, bir yirminci asır milleti yaratmayı amaçlayan ve yapılanları bir bütün gören Cumhuriyet içinse milli beden terbiyesi bu bütünün temel bir parçasıdır. İnanç’ın söylediği üzere, “davamız bir bütündür...” şiarı her mesele gibi beden terbiyesinin de tek başına anlaşılamayacağı anlamına gelmektedir⁹¹⁵. 1932 yılında, Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Merkezi yayını olarak basılan, Neşet Halil (Altay)’ın *Davamız* adlı eseri, milletleri ikiye ayırıp, “nüfusu sayıca artan ve bu nüfusun nitelikleri ilerleyen

⁹¹² Besim Ömer AKALIN, *Hıfzu’s-sıhha*, İstanbul, 1340-44, s. 5-6.

⁹¹³ A.g.e.,s. 7.

⁹¹⁴ Zafer TOPRAK, “**Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 2, İstanbul, 1 Şubat 1994. Bunlardan biri “Vay Em Si Ey”, yani YMCA cemiyetidir. Başka amaçları da olan cemiyetin, en önemli yönü beden terbiyesidir. Cemiyetin, İstanbul’daki YMCA Terbiye-i Bedeniye Dairesi’nin kuruluşu sırasındaki amacı şöyle açıklanmaktadır: “Dünyanın her tarafında olduğu gibi YMCA Cemiyeti Terbiye Dairesi’nin buradaki maksadı da harekât-ı bedeniye, rekreatif (yaratıcı ve tenezzühî) oyunlar ve terbiye-i sıhhiye vasıtasıyla sağlam ve kabiliyetli bir erkeklik istihali için yegâne yol olan, erkek ve çocukların en yüksek bedenî, fikrî ve ahlâkî inkişaf ve tenemmülerini temine çalışmaktır.” Cemiyeti Terbiye Dairesi erkeklerin (genç erkeklerin) beden terbiyesiyle ilgilenmektedir. Nitekim cemiyetin çıkardığı yayınlarda da bu vurgu görülmektedir. Toprak’ın ifade ettiği gibi, cemiyet başta başka amaçlar taşısa da, ülkedeki dönüşümlerle birlikte, spor ve sağlık konusuna eğilmiştir⁹¹⁴.

milletler ile nüfusu azalan ve bu nüfusun niteliği gerileyen milletler olarak” gruplamaktadır⁹¹⁶. Dolayısıyla davanın görülmesi, ülkenin nüfusunun sadece sayıca değil, biçimde de ele alınmasını gerektirmektedir. Beden eğitimi ise burada çok işlevsel olabilir. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte bu konudaki ilk adım, 1923’te Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adıyla bir cemiyetin oluşturulmasıdır. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinin birinci maddesinde amacı şöyle yer almıştır:

“Türkiye’de idmancılığın (beden terbiyesi ve sporun) fenni esaslar dahilinde taammüm ve tekamülüne çalışmak ve Türk idmancılığını, dahil ve harice karşı temsilde selahiyetli olmak üzere (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı) namile bir cemiyet kurulmuştur.”⁹¹⁷

Başvekil İsmet Paşa, 1923’te beden terbiyesi ve spordan beklediği gayeleri şöyle ifade etmektedir:

“İdmanın Türk gençliği için pek çok faydaları olacak, gerek ordunun ve gerek bütün gençlerin idman sayesinde iyi bir sıhhat sahibi olarak vatana ve memlekete kıymetli hizmet edecekler ve idman gençleri mesavi-i ahlakiyeden kurtarmak için iyi bir amil olacaktır.”⁹¹⁸

Her alanda olduğu gibi, beden terbiyesi ve sporun da fenni esaslara göre yapılması gerekmektedir. 1930’lara gelindiğinde çok şey farklılaşmış, teşkilatın adı 1936 yılında Türk Spor Kurumu olarak değiştirilmiştir. Bu kurum da doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi’ne bağlanarak, bir parti teşkilatı haline gelmiştir⁹¹⁹. Akın’ın da belirttiği gibi, bu dönemde hazırlanan Beden Terbiyesi Kanunu, devletin “fizik kültür üzerinde” mutlak bir denetim sağlamak için etkili bir çaba gösterdiği anlamına

⁹¹⁵ Gül İNANÇ, “Bir Memleket Davası: Beden Terbiyesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 14, İstanbul, Şubat 1995, s. 59.

⁹¹⁶ Mümtaz PEKER, “Davamız-Erken Cumhuriyet Döneminde Nüfus Sorunu Üzerine Bir Eser”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 82, İstanbul, Ekim 2000, s. 21.

⁹¹⁷ Bkz. (915), İNANÇ (Aktaran), s. 59.

⁹¹⁸ Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 56.

⁹¹⁹ Bkz. (915), İNANÇ, s. 59.

gelmekteydi⁹²⁰. Kanun, 29 Haziran 1938 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Kanunla, “*beden eğitimi davası, artık farklı bir anlam kazanacak ve bundan böyle gençlik davasıyla iç içe gelişecektir.*”⁹²¹

Beden eğitimi ve spor sahasındaki tüm bu gelişmeler, dönemin tarihsel oluşum ve koşullarıyla bağlantılı olarak anlam kazanabilirdi. Bunlardan birincisi, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle meşrutiyet sonrasında beden terbiyesi ve sporun, nüfusa ilişkin fonksiyonlar ve nüfusun çeşitli özellikleri üzerinde etkileri nedeniyle giderek biyo-politika çerçevesinde ele alınması biçiminde ortaya çıkan İttihat ve Terakki'nin beden kültürü politikasıdır⁹²². İnanç'ın da vurguladığı gibi, “Terbiye-i Bedenniyeden Beden Terbiyesine uzanan bu süreçte” imparatorluk ulus-devlete dönüşecektir⁹²³. İkincisi ise dönemin savaş koşullarıdır. Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan sonraki dönem bu konuda da milli bir nüfus politikasına ihtiyaç göstermektedir. Ayrıca, daha önceki bölümlerde sözü edilen; ülkede beşeri sermayenin yeniden inşa edilmesi, “milli müdafaa, iktisadi ve sosyal kalkınma” programlarına “gerekli olan sağlam, becerikli ve disiplinli insan gücünün en kısa sürede yetiştirilmesi” süreci, Osmanlı'nın son döneminden başlayarak, özellikle de Cumhuriyet'in ilk döneminde, beden terbiyesi ve spor politikalarının, en azından resmi söylemde “kamu sağlığı ve kolektif hijyen politikalarına” eklemlenmesi biçiminde kendini göstermiştir⁹²⁴. Beden ve spor konusunda geçerli olan anlayış; bireyin kendi bedenini, sağlığını koruma sorumluluğunun aynı zamanda “vatan ve milleti için” vatandaşlık görevi olduğu biçimindedir.

“Bir ferdin vücuduna yaptığı fenalık şahsına münhasır değildir, mensup olduğu camiaya, ırka ve millete de şamdır. Spor yapmayarak vücudunu safahat alemlerinde yıpratın gençler, fenalığın şahıslarından

⁹²⁰ Bkz. (655), AKIN, s. 77.

⁹²¹ Bkz. (915), İNANÇ, s. 61-63.

⁹²² Bkz. (655), AKIN, s. 94.

⁹²³ Bkz. (915), İNANÇ, s. 63.

⁹²⁴ Bkz. (655), AKIN, s. 94.

ziyade milletlerinin bünyesine dokunacağını hiçbir vakit hatırdan çıkarmamalılardırlar. ...⁹²⁵

Beden terbiyesi ve spor politikalarının Cumhuriyet'te izlediği seyir, taşıdığı etkiler açısından dönemlere bağlı olarak farklılık göstermiştir. Sovyetlerin “*fizkultura*”sı gibi Almanların “öjenik, spor ve beden terbiyesinden geliştirdikleri sofistike sentez” de Cumhuriyet'teki siyasi eliti⁹²⁶, dönemin bilimsel ve tıbbi söylemini etkilemiş, hatta büyük oranda tıp sahasında kurulmuştur. Akın'ın da belirttiği gibi, Türkiyede de, Erken Cumhuriyet yıllarında beden terbiyesi ve sporun “pozitif öjenik ögesi olarak” algılanmasına müsait bir ortamın olduğu söylenebilir. Özellikle, 1930'ların ilk yarısında bu daha belirgin olarak görülebilir. Savaşın hemen sonrasında ise bu eğilim büyük ölçüde değişip, daha çok oyun ve sporlara dayanan Anglo-Sakson geleneğine dönmüştür⁹²⁷.

Cumhuriyet'in ilk döneminde, sporda öjenik etki ya da bir başka ifadeyle, sporun öjenizmle olan ilişkisi en fazla kadınların spor alanına çekilmesinde açıkça görülebilir. Söz konusu dönemde, “kadınların spora teşvik edilmelerinde”, beden terbiyesi ve sporun, “öjenik bağlamında ırkın ıslahı açısından kazandığı anlam”ın büyük bir etkisi olmuştur. Bir yandan spor yoluyla kadının “ev içi kölelikten kurtulacağına” ilişkin güçlü bir vurguda bulunulurken, Akın'ın da işaret ettiği gibi, diğer yandan üretilen bu argüman “kadını nihayetinde sadece biyolojik doğurganlık fonksiyonuna indirgeyen bir noktada” kalmaktadır⁹²⁸. Ahmet Fetgeri'ye göre, “yıpranmış ve özelliklerini kaybetmiş bir ırkı yenilemenin en kestirme yolu kadınları spor yapmaya teşvik etmektir.” Bu sebeple, “bütün cihanın tasdik ettiği en büyük hakikatlerden biri”, “gürbüz çocuğun kuvvetli ve sağlam annelerden doğduğu”dur⁹²⁹. Böylelikle, en fazla çocuk doğurmaya teşvik edilenler sporcu kadınlar olabilirlerdi. Ahmet Fetgeri, “kadınları sağlam, kuvvetli ve sağlam olmayan bir milletin” geleceğiyle ilgili şunları söylemektedir:

⁹²⁵ Bkz. (655), AKIN, s. 109. Ahmet Fetgeri, “Her Genç Spor Yapmalıdır”, Türk Spor, no. 85, (14 Mayıs 1931).

⁹²⁶ A.g.e., s. 115, 116.

⁹²⁷ A.g.e., s. 116, 84.

⁹²⁸ A.g.e.,s. 117, 118.

⁹²⁹ Aktaran: AKIN, A.g.e.,s. 118.

“Kadınları sağlam, kuvvetli ve sporcu olmayan bir milletin akibeti, erkekleri sporda ne kadar çalışırsa çalışsınlar, vücutlarına ne kadar itina ederlerse etsinler, gene şüphelidir. Sapa sağlam bir anneden doğmamış bir çocuk, bütün ömrünü ilaçlarla idame ettiren bir insan mevki ve vaziyetinden kurtulamaz. ...”⁹³⁰

Gelecek kuşakların, “memleketin çocukları”nın sporun gerçek mahiyetini anlamaları da ancak sporun değer ve önemini anlayan, tatbik eden anneler sayesinde mümkün olacaktır. Akın, kadınların Cumhuriyet’te 1924 yılı ve sonrasında gündeme gelen “gençlik teşkiâtı projesine” dahil edilmelerinin doğurganlık fonksiyonları nedeniyle olduğunu ifade etmektedir. I. Konak, 1 Temmuz 1943 tarihli Spor Postası’nda yayımlanan “Kızlarımız ve Spor” başlıklı makalesinde, kadınların gençlik teşkilâtına katılmalarıyla ilgili şöyle bir beyanatta bulunmaktadır:

“Bütün memleketi ellerine emanet edeceğimiz yarınki neslin anası ancak ve her şeyden evvel yürümesini, koşmasını, zıplamasını bilen neşeli, dipdiri bir genç kız olabilir. Biz yeni rejimimizin yetiştireceği bu genç kız tiplerine sokaklarda ne kadar tesadüf edersek o kadar çok sağlam, bütün manasile halis Türk analarına malik olacağımıza emin olabiliriz. Bir kızın kafamızın içinde yaşayan örneği her şeyden evvel sağlam, gürbüz, yürüyüşünde ve konuşmasında bambaşka bir tiptir. Kadın yalnız ve yalnız güneşten, temiz havadan tabiatın güzelliklerinden zevk alan bir sporcudur. Sağlam vücutlu genç kız tiplerin bir an evvel yaratmak mecburiyetindeyiz.”⁹³¹

Cumhuriyet’in ilk döneminde kadınların spor yapmaları için teşvik edilmeleri, sporun aynı zamanda kadınlarda kişisel güzelliği sağlayıcı yönüne vurgu yapılması biçiminde de olmuştur. Popüler dergiler ve güzellik yarışmaları özellikle bu çabayı göstermekteydiler. Güzellik yarışmalarının dönemin siyasi elitleri tarafından teşvik edilmesi ve destek bulması, bu konunun yer aldığı ideolojik ve politik zemini

⁹³⁰Bkz. (655), AKIN (Aktaran), s. 118. Ahmet Fetgeri, “Kadınlar ve Spor”, *Türk Spor*, no. 62 (4 Aralık 1930).

⁹³¹A.g.e.s. 119. İ. Konak, “Kızlarımız ve Spor”, *Spor Postası*, no. 64, (1 Temmuz 1934).

yansıtmaktaydı⁹³². 1930’da düzenlenen ilk güzellik yarışmasında ve aynı yıllarda yapılan yarışmalarda, kazanan kadınların sporcu yönüne vurgu yapıp, güzelliklerini önemli oranda yaptıkları fiziksel egzersiz ve sporlar sonucunda elde ettikleri ifade edilmektedir. Toprak’ın Cumhuriyet’in ilk dönemi için söylediği, tıbbi söylemin öjenizm ve kadının ruh hali, kadın intiharları konusundaki hegemonik erkek kontrolü⁹³³, söz konusu dönemde hâkim spor söylemi tarafından da tekrar edilmiş, bu alanda da benzer argümanlar ileri sürülmüştür. Spor dergilerinde, kadınların sporla olan ilişkilerinde, kadınların erkeklere göre yaradılış olarak daha güçsüz olduğu, bu nedenle de tenis, yüzme, voleybol, yürüyüş gibi belli sporları tercih etmeleri, doğurganlık fonksiyonlarını korumak için ağır sporlardan kaçınmaları gerektiği söylenmektedir. Akın’ın da işaret ettiği gibi, bu yaklaşım dönemin Sağlık Bakanlığı’nın resmi yayınlarında da benzer bir biçimde yer almıştır⁹³⁴.

5.2.7. Türkiye’de Kadınların Sađlýđýyla Ýlgili Ýstatistiklerin Eksikliđi ve Bir Tanýmlama Olarak “Anne Ölümleri”

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de kadınların sağlığına ilişkin yeterli sayısal verinin niteliği kısaca incelenecektir. Özellikle de, “anne ölümleri” hakkındaki veriler üzerine tartışılacaktır. Ayrıca “anne ölümü” tanımlaması, işaret ettiği olgu ve kategorik olarak taşıdığı sorunlar, yani seçiciliği açısından da ele alınmaya çalışılacaktır. Bundan önce, Osmanlı’nın son döneminden başlayarak Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarından kısaca söz etmek gerekmektedir. İmparatorlukta ilk nüfus sayımı 1831 yılında II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Bundan sonra da nüfus konusunda çalışmalar yapıldığı arşivlerden görülmektedir⁹³⁵. Ancak, evlilik, aile ve doğurganlık konuları hakkında analiz yapmanın mümkün olduğu ilk sayım, kadınların ilk kez dahil edildiği 1885’te yapılan nüfus sayımıdır. 1885 ve daha sonra 1907’de yapılan nüfus sayımlarının temel bir özelliği ilk defa

⁹³² Pınar ÖZTAMUR, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu”, Toplumsal Tarih, S:99, İstanbul, Mart 2002; Bkz. (655), AKIN, s. 120.

⁹³³ Zafer TOPRAK, “Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızlar”ı”, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul, 2001, s. 25.

⁹³⁴ Bkz. (655), AKIN, s. 121.

kadınlara ilişkin bilginin alınmış olmasıdır⁹³⁶. Her iki nüfus sayımı yaşa göre doğurganlık ve toplam doğurganlık oranlarını hesaplamaya uygun veriler taşımaktaydı. Yine her iki sayımın verilerinden ortalama annelik yaşına ulaşılabilirdi⁹³⁷.

Cumhuriyetin kuruluşunun hemen sonrasında 25 Nisan 1926 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü⁹³⁸ kurulmuştur. Kurumun genel müdürü ise, Belçika'lı bir istatistik uzmanı olan Camille Jaquart'tır. Ayrıca, kaynaklarda belirtildiği gibi, nüfus konusundaki bu kurumsallaşmada İsmet İnönü'nün belirgin bir desteği olmuştur. 1925'teki Birinci Ulusal Tıp Kongresi'nde Türkiye'de istatistiki bilginin olmadığı, özellikle de sağlık, çocuk ve anne ölümleriyle ilgili sayısal verinin bulunmadığı görüşü ifade edilmiştir. Fişek'e göre, Türkiye'de bilimsel yöntemle yapılan ilk nüfus sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından yapılan 1927'deki sayıdır. 1935 yılında yapılan ulusal nüfus sayımından sonra da her beş yılda bir nüfus sayımına gidilmiştir⁹³⁹. 1935'teki ulusal nüfus sayımı, kadınların ve erkeklerin ilk evlenme yaşına ilişkin istatistiksel veri taşımaktadır⁹⁴⁰.

Shorter ve Macura'nın belirttikleri gibi, Türkiye'de 1945-1970 arasındaki dönemde, doğurganlık ve ölümlülük konusunda ayrıntılı ve görece daha güvenilir bir veriden söz edilebilir. Genel olarak doğum ve ölüm hızlarıyla ilgili güvenilir ölçütlerin bulunduğu dönem, 1970'ler sonrasındır. 1950'den öncesi dönem için doğurganlık ve ölümlülük konusunda yeterli veri bulunmamaktadır⁹⁴¹. 1970 ve 1985 yılları arasındaki sayımlarda gözlenen en önemli gelişmelerden biri, soru kağıtlarına

⁹³⁵ Nusret H. FİŞEK, “Türkiye’de Demografinin Evrimi”, Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, 1986, s. 321, 330.

⁹³⁶ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR, s. 25-27.

⁹³⁷ A.g.e., s. 176, 208.

⁹³⁸ Kurum 1962 yılından sonra Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) adını almıştır. 1951 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde kurulan İstatistik Enstitüsü, Türkiye’de demografi alanında, eğitim, araştırma ve yayın yapan ilk akademik kurum olarak geçmektedir. Nüfus sayım sonuçlarından yararlanılarak yapılan ilk demografik araştırma ise; K. Gürtan’ın 1966 yılında İ.Ü. İktisat Fakültesi yayını olarak basılan *Türkiye’de Nüfus Problemi ve İktisadi Kalkınma ile İlgisi* adlı eserdir. FİŞEK, A.g.e., s. 330-332.

⁹³⁹ A.g.e., s. 321.

⁹⁴⁰ Bkz. (14), DUBEN, s. 131.

⁹⁴¹ Frederic C. SHORTER-Miroslav MACURA, *Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1983, s. 15- 20.

göç konusuyla birlikte, doğurganlık ve bebek ölümleri hakkında soruların eklenmesidir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (SSYB) saha tarama yöntemi (survey) ile demografik araştırmalara başlamış ve bakanlık 1963 yılında Population Council ile birlikte Türkiye’de aile planlaması konusunda bilgi-tutum-kullanma araştırması yapmıştır. 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi’nde kurulan Nüfus Etütleri Enstitüsü (NEE), bir yıl sonra başladığı demografik araştırmalarda, nüfus konusu yanında aile yapısı, göçler, aile geliri konuları gibi, çocuk düşürme konusunda da sorular sorulmuştur⁹⁴².

Türkiye’de nüfus konusunda araştırmalar yapan kurumlardan biri ise Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü’dür. Enstitü, ölümlülük, çocuk düşürme, aile planlaması hizmetleri konularında araştırmalar yürütmüştür. 1966-67 nüfus araştırması sonuçları, “doğurganlık çağındaki kadınlarda yaşa özel ölüm hızının, gelişmiş ülke kadınlara kıyasla çok yüksek ve ölüm cinsiyet oranının (sex ratio) düşük” olduğunu göstermektedir ve Fişek’in dikkatimizi çektiği gibi, bu durum kadın sağlık düzeyinin de düşük olduğunun kanıtı sayılabilir. Fişek’ten öğrendiğimize göre, çocuk düşürme konusunda ülke düzeyindeki ilk bilgi 1968 nüfus araştırmasında derlenmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1974-75 Nüfus Araştırması’nın ölümlülük verilerinin analizi, Türkiye’de “ana ölüm hızının yüz binde 207 olduğunu göstermiştir.” Bu dönemde, anne ölümleri büyük oranda çocuk düşürmeye bağlanmıştır⁹⁴³.

Türkiye’de anne ölümleri konusundaki veriden söz etmeden önce, nüfus, sağlık ve kalkınma konusunda yapılmış çalışmalarda kadınların sağlığının nasıl yer aldığına bakmak anlamlı olabilir. Burada birkaç temel araştırma ele alınacaktır. Devlet Planlama Teşkilatı’nın Ocak 1989’da yayımladığı *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus Tahminleri* başlıklı yayında, doğurganlık ve ölümlülük durumu, bebek

⁹⁴² Enstitü kuruluşunda Ford Foundation’dan önemli bir parasal bağış almıştır. Daha sonra da UNFPA, Pathfinder ve Westinghouse gibi uluslararası kuruluşlar enstitüye mali destek vermişlerdir. Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 1978 yılında yaptığı nüfus araştırmasında da, Dünya Doğurganlık Araştırması (WFS) ile teknik işbirliğine girmiştir. FİŞEK, A.g.e., s. 332.

⁹⁴³ A.g.e., s. 329, 334, 336.

ölüm oranları, yetişkin ölümlülüğü ile ilgili bilgi ve varsayımlara yer verilmiştir⁹⁴⁴. Dolayısıyla, nüfusun belli göstergeleri ön plana alınmıştır. Bu durumda, nüfusa ilişkin yukarıdaki bilgi ve tahminler, kalkınma planının gerekleri doğrultusunda biçimlenmiştir. Kalkınma planının bir sağlık planı olmaması nedeniyle kadınların sağlığı ancak doğurganlığı çerçevesinde planda değer bulmuştur. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından basılan *İstatistik Göstergeler 1923-2002* başlıklı yayının Sağlık ana başlığında, kadınların sağlığı açısından yorumlamaya olanak veren tek veri, 1940'tan 1970'e kadar olan süreçte, "Türlerine Göre Hastane Sayısı" tablosunda yer alan, "Doğum ve Çocuk Bakımevi" rakamlarıdır. Tabloda bazı yıllar hakkında veriye ulaşılmamış olacak ki, kimi kısımlar boş bırakılmıştır⁹⁴⁵. 1998 Nüfus ve Sağlık Araştırması'nda, Doğurganlık, Aile Planlaması, Düşükler ve Ölü Doğumlar, Doğurganlığı Etkileyen Diğer Ara Değişkenler (Bu bölüm evlilik durumu, ilk evlenme yaşı, ilk cinsel ilişki yaşı, doğum sonrası gecici kısırlık, cinsel ilişkiden kaçınma, gebelik riski altında olmama durumu, gebelik riski altında olmanın sona ermesi gibi alt başlıkları içermektedir.) Doğurganlık Tercihleri, Bebek ve Çocuk Ölümlülüğü, Anne ve Çocuk Sağlığı ile Bebeklerin, Çocukların ve Annelerin Beslenmesi, AIDS ve Cinsel Yoldan Bulaşan Hastalılara İlişkin Bilgi ana başlıkları bulunmaktadır⁹⁴⁶. 2003 Nüfus ve Sağlık Araştırmasında ise bu başlıkların yanı sıra, Anne ve Çocuk Sağlığı başlığı yerine Doğum Öncesi Bakım ve Doğuma Yardım Aşılama ve Çocuk Sağlığı başlıklarına yer verilmiştir. Bu çalışmada, araştırma verilerinin toplandığı Kadınların Temel Özellikleri ve Statüleri ana başlığında yer verilen Aile İçi Şiddet: Kadının Fiziksel Şiddete Maruz Kalmasına İlişkin Olarak Kadınların Tutumu, Kazancın Harcanmasına İlişkin Karar ve Çalışan Kadınlarda Çocuk Bakımı⁹⁴⁷ alt başlıkları önemli bir farklılık gözükmemektedir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003 (TNSA-2003) İleri Analiz Raporu ise, Gebeliği Önleyici Yöntem Kullanımı: Davranışlar, Hizmetlerden Yararlanma, Görüşler ve Eğilimler, Türkiye'de Gebeliği Önleyici Yöntem Kullanımını Bırakma, Yöntem Başarısızlığı ve Yöntem Değiştirme Davranışları, İsteyerek Düşükler,

⁹⁴⁴ **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus Tahminleri**, Tuncer Kocaman, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi, Ocak 1989.

⁹⁴⁵ *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 46.

⁹⁴⁶ **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998**, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

⁹⁴⁷ **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003**, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Doğurganlık Tercihleri, Doğum Öncesi Bakım ve Doğum ile Bebek ve Çocuklar ile Anne ve Evlenmiş Kadınların Beslenme Durumu başlıklarını içermiştir⁹⁴⁸. Yukarıdaki başlıklardan da anlaşılacağı üzere tema ve verinin artışında belli bir değişimden söz edebilssek de, bu çalışmalarda doğurganlık ve yöntem kullanımı ana ve sürekli bir tema olarak yer almaktadır. Dolayısıyla hem araştırma hem de kadınlara yönelik olarak planlanacak sağlık hizmeti zamansal olarak üreymeyle sınırlıdır. TNSA-2003'ün giriş başlığında, araştırmanın “evli olan (halen evli)” ya da “başından evlilik geçmiş”, doğurganlık çağındaki (15-49) kadınları kapsadığı anlatılmaktadır. Özellikle doğum kontrol yöntemi kullanmada sağlık hizmetinden yararlanmaya ilişkin tüm sonuçların “araştırma tarihlerinde evli olan doğurganlık çağındaki kadınlar için” yorumlandığı söylenilmektedir. Başından evlilik geçmiş olanlar, yani araştırma tarihinde evli olmayanlar yöntem kullanımına ilişkin görüş ve eğilimlere ilişkin sonuçlarda dikkate alınmıştır⁹⁴⁹. 2006 tarihli *Türkiye İstatistik Yıllığı*'nin, Sağlık ana başlığında, kızamık, hepatit A ve tüberküloz gibi hastalıklara ilişkin grafiklerin yanı sıra “Türkiye’de tespit edilen AIDS vakası ve taşıyıcı sayısı” ile “yaş ve cinsiyete göre Türkiye’de tespit edilen AIDS taşıyıcı sayısı” ve “bildirimi zorunlu bazı bulaşıcı hastalıkların vaka sayısı” tablolarına yer verilmiştir. Bu çalışmada, sağlık istatistiklerinin azlığının yanı sıra, AIDS taşıyıcısı olan kadın sayısının dışında, kadınların sağlığına ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır⁹⁵⁰.

Ülkelerin kalkınma programları açısından pek çok anlamı taşıyan ve bu nedenle de oldukça önemli görülen “anne ölümleri” konusunda yeterli istatistiksel veri bulunmamaktadır. Daha daraltılarak ifade edilirse, ülkelerin sağlık ve nüfus göstergeleri söz konusu olduğunda, genel ve temel bir eksiklik anne ölümlerine ilişkin bilginin yetersizliği noktasında ortaya çıkmaktadır. 2005 Türkiye Ulusal Anne Ölümleri Çalışması'nın giriş kısmında ifade edildiği gibi, gebelik ve doğuma bağlı kadın ölümleri, “anne ölümü göstergeleri uluslararası kuruluşlar tarafından önem verilen göstergeler olmasına karşın, bu alanda yeterli bilgi bulunmamaktadır.” Anne

⁹⁴⁸ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003 İleri Analiz Raporu**. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Avrupa Birliği, Ankara, 2005.

⁹⁴⁹ A.g.e., s. 1.

ölümlerine ilişkin bilginin eksikliği aynı biçimde Türkiye’de de önemli bir boyuttadır. Türkiye’de anne ölüm oranlarıyla ilgili bilgi çeşitli çalışmalar üzerinden yapılan tahminlere dayanmaktadır. Bunlar da “doğruluk ve nitelik” açısından sorunludur. Anne ölümlerine yönelik ilk ulusal çalışma 1974-75 Türkiye Nüfus Araştırması’dır. Bu araştırmaya göre anne ölüm oranı yüz bin canlı doğumda 208 olarak hesaplanmış, ancak bir süre sonra çalışmanın “demografik ve sağlık açısından” yanlış tahminler içerdiği fark edilip, çalışma sonlandırılmıştır. Daha sonra farklı bir yöntemin kullanıldığı 1989 Türkiye Nüfus Araştırması’nda 1981 yılı ortası için anne ölüm oranı yüz binde 132 olarak bulunmuştur. Bu çalışmanın yöntemi ve kullanılan örneklem büyüklüğü anne ölümlerinin farklılıklarını ve risklerini yansıtamamıştır. 1997-98 yıllarında Türkiye’de 53 ilde ve 657 hastanede gerçekleştirilen çalışmada ise anne ölüm oranı yüz binde 49 bulunmuştur. Bu çalışma ise hem kapsamı açısından (ülkenin tümüne genellenemezdi) hem de hastane tabanlı tahminlerin yanlışlığı açısından eksiklikler taşımıştır. Bununla birlikte araştırma anne ölümlerinin tıbbi nedenleri konusunda önemli veriler içermektedir. Son olarak 2000 yılında Sağlık Bakanlığı, Başkent Üniversitesi ve Hıfzısıhha Okulu tarafından gerçekleştirilen Hastane Yüğü Hane Halkı Araştırması’nda ise anne ölümü yüzbin canlı doğumda 24 olarak bulunmuştur⁹⁵¹. Aslında burada sözü edilen “canlı doğumda anne ölümleri” de gebelik ve doğumla ilintili kadın ölümlerinin bir kısmını yansıtmamıştır. Dolayısıyla canlı doğumla sonuçlanan anne ölümlerine ilişkin bilginin, verinin azlığı ve şüpheliliği, gebelik ve doğuma bağlı kadın ölümlerini düşündüğümüzde çok daha yüksek bir düzeye çıkabilir. Ayrıca, “anne ölümleri” tanımı, ayrı bir kadın kategorisi olarak durmaktadır. Bu durumda, anne olanların kadın kategorisinde düşünülmediği çıkarımına varılabilir.

Türkiye’de kadınların gebelik ve doğumla ilgili ölüm oranlarına yönelik başka kaynaklardan veriler aktarmak mümkündür. Sağlık Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu’nun 1994 yılı “Dünya ve Türkiye’de Sağlık, Kalkınma ve Çevre Açısından Nüfus Sorunu” adlı yayında, Türkiye’de her yıl yaklaşık 1.400

⁹⁵⁰ Türkiye İstatistik Yıllığı 2006, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu.

⁹⁵¹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ICON-İNSTITUT Public Sector GmbH ve BNB Danışmanlık (2006) **Ulusal Anne Ölümleri Çalışması**, 2005, s. 9, 10.

kadının, gebelik ve doğumla ilgili nedenlerle öldüğü belirtilmiştir. Yayına göre kadınların % 41'i gebelik ve lohusalık dönemindeki toksemiler, % 19.9'u kanamalar, % 5.5'i enfeksiyonlar sonucunda ölmekteydi. Geri kalan nedenlerin % 25'ini diğer komplikasyonlar ve % 8.6'sını ise bilinmeyen gebelik ve doğuma bağlı diğer sağlık sorunları oluşturmaktadır.⁹⁵².

---

⁹⁵² Aktaran: Tolunay Kolankaya, “**Türkiye’de Doğum Kontrolü Alanına Bir Bakış**”, Yerli Bir Feminizme Doğru içinde, Yayına Haz. Aynur İlyasoğlu-Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 165-166.

6. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Nietzsche'nin modern devlet kurumu hakkındaki görüşleri önemlidir. Zerdüşt Böyle Diyordu adlı eserinde Nietzsche, “devleti yeni bir puta, tüm iyilik ve kötülük dilleriyle yalan söyleyen” bir kuruma benzetmektedir⁹⁵³. Nietzsche, bu sözünü sanki Tanpınar'ın “gerçeğin çoğu kere daha karmaşık olduğu”⁹⁵⁴ tespitine karşılık söylemiştir. Nietzsche'yi ilgilendiren devlet aygıtının işleyiş mekanizmasıdır. Tanpınar ise gerçeğin çoklu ve karmaşık doğasına dikkatimizi çekmektedir. Bu çalışma için bu tür bir birlikte okuma yapılabilir. Devletlerin genel olarak kadınlara ilişkin siyaseti, özel olarak da kadın sağlığı politikaları söz konusu olduğunda gerçeğin çok daha karmaşık olacağı açıktır. Bu durumda devletlerin yaptığı ise, gerçeği söylemekten çok, başka gerçekliklerin inşa edilmesidir. Kısacası, Nietzsche'nin devletlerin çoğu kez doğru söylemediği sözü, belki de en fazla kadınların durumu söz konusu olduğunda geçerlidir.

Kadınların sağlıklarıyla ilgili politika ve uygulamalar; sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve daha önemlisi cinsiyet ve sınıf gerçekliklerinin kesiştiği bir odakta yer almaktadır. Sosyo-ekonomik eşitsizlik ve kadınların sağlığı önemli bir başlık olarak durmaktadır. Ülkelerin kalkınma programları ve cinsiyetler yönünden gelir dengesizliği çoğunlukla kadınların daha fazla sağlık sorunu yaşaması anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyetin kadınların sağlığının hemen birçok boyutunu etkileyen önemli bir etkisi vardır. Bir başka ifadeyle, sosyal bir etken olarak toplumsal cinsiyet, sağlıkta temel ve anlamlı bir role sahiptir. Jayawardena, ekonomik ve toplumsal değişikliklerden farklı sınıflardan kadınların ayrı biçimlerde etkilendiğini belirtmektedir.

Kadınların sağlığı, hem karşı karşıya kalınan sağlık sorunlarının niteliği açısından hem de çözüm yolları ve sağlık hizmetine ulaşabilme yönünden, bulunulan toplumsal kesime göre değişen bir özellik göstermektedir. Tüm kadınlar sağlık

⁹⁵³ Aktaran: İ. Emre IŞIK, **Gen-Politik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40. Bkz. Friedrich NIETZSCHE, **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, Say Yayınları, İstanbul, 2006, s. 56.

sorunları, kadın sağlığı sorunları yaşasalar da, bazı toplumsal konumlardaki kadınlar daha fazla sağlık problemiyle karşı karşıya kalırlar ve bu durumdan daha çok etkilenirler. Belli konum ve sınıflarda bulunan kadınlar bazı hastalıklara daha fazla açık olsalar da her zaman daha az tedavi olanağına sahiptirler. Dolayısıyla kadınların sağlık sorunları, kadın sağlığı konusu hem belli bir ortaklığı hem de farklılığı içerir. Kadınların yaşadıkları sağlık sorunlarına çözüm arama yolları ise belirgin bir biçimde farklılık taşımaktadır. Benzer bir özellik gösteren, yaygın görülen kadın sağlığı sorunlarında bile ortak bir politika ya da kolektif bir çözümden çok, içinde bulunulan sınıfsal olanaklar ve sosyal sermayeye bağlı olarak sağlık hizmeti alınabilmektedir. Daha daraltılmış bir ifadeyle, kadın sağlığı sorunları, yaşantı yönünden ortaklığı, ancak çözümleri açısından son derece tekil bir yapı gösterir.

Kadın sağlığı politikalarını sorunsallaştırmada, kadınların doğumlarına ilişkin politikalar temel bir önem taşımaktadır. Devletlerin kalkınma-ilerleme programlarının öncelikli bir yönünü oluşturan nüfus politikaları, hangi biçimde olursa olsun büyük oranda kadınlar üzerinden yürütölmektedir. Bununla birlikte, modern ulus-devletlerde kadınların sağlığının gündeme gelmesi, kadın sağlığı politikalarının oluşumu, nüfus politikaları yoluyla olmuştur. Diğer bir ifadeyle, nüfus politikaları, kadın sağlığını araçsallaştırmakla birlikte, bu konunun gündeme getirilmesine de kaynaklık etmiştir.

Devletlerin nüfus politikalarının tarihi de büyük oranda sınıfsaldır. Nüfusla ilgili uygulamalara bakıldığında, özellikle belli sınıflardan kadınların yükü çektiği görölmektedir. Bu çalışmanın önemli bir boyutunu, nüfusa ilişkin politika ve uygulamalardan hangi kadınların, nasıl etkilendiği sorusu oluşturmaktadır. Devletlerin üretim stratejileri, ekonomi politikleri ve kadınların doğurganlıkları arasındaki ilişki düşünöldüğünde üst ve orta sınıf kadınların bu süreçte nerede yer aldığı sorusu sorulabilir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk döneminde yönetici elitin “yozlaşmış kentli kadının karşısına” koyduğu, “Anadolu köylü kadını” ideali, hangi kadınlardan nüfusu arttırması beklendiği ya da doğurmaya teşvik edilen kadınların

⁹⁵⁴ Bkz. (12), DUBEN-BEHAR (Aktaran), s. 262. Ahmet Hamdi TANPINAR, **Beş Şehir: İstanbul**,

hangileri olduğunun ipuçlarını da vermektedir. Dolayısıyla söz konusu dönemdeki nüfus politikasında bir köy-kent ayrımı ileri sürülebilir. “Cumhuriyet’in ve modern Türkiye’nin simgesi” olacak, “özgürleşmiş kadın imgesini” oluşturan, “eğitimli ve profesyonel meslek sahibi”, üst ve orta sınıf kentli kadınların bu biyo-politikada aldıkları konum da önemlidir. Bu konu dönemin temel edebi eserleri üzerinden incelenmeyi gerektirmektedir.

Daha önemlisi ise, feminist kadınların, Cumhuriyet’in nüfus siyasetinde kendilerini nereye konumlandıklarıdır. Nezihe Muhittin’in *Türk Kadını* adlı eserinde yer alan Hanife kadınla yaptığı mülakattan, onun *köylü kadınların* loğusalık sırasındaki ölümleri, çocuk ölümleri ve sıtmadan kaynaklanan ölümlerden çok etkilendiğini anlıyoruz. Muhittin’in aynı görüşmede, ülkenin yararı ve nasıl bir nüfus siyaseti izlemek gerektiği bağlamında, “uygar kadın”, “eski kadın” ve “yeni kadın” ayrımları dikkat çekicidir.

Özbay, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfus politikasının özellikle kırsal nüfusu arttırma yönünde olduğunu belirtmektedir. 1960’lı yılların ortasında, öncekinin tersi olarak; nüfus artışının azalmasını destekleyen politika da aynı biçimde kırsal kesimi hedeflemektedir. Türkiye’de belli dönemlerde “gezici ekiplerle kırsal kesimde aile planlaması eğitimi yapılırsa da genel olarak devlet eliyle yürütülen programların kırsal kesimde doğurganlığın düşürülmesinde önemli bir rol oynamadığı”⁹⁵⁵ söylenebilir. Ayrıca, Duben ve Behar’ın sözünü ettikleri, 1930’larda İstanbul’da kadınların evlilik yaşının 23’ün üzerinde olması ve erkeklerin ortalama evlilik yaşının ise 1940’lara doğru 30 civarında olduğu bilgisi⁹⁵⁶, Cumhuriyet’in nüfusu arttırma politikasının kesimi kapsadığı konusunda ipuçları vermektedir.

Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985.

⁹⁵⁵ Ferhunde ÖZBAY-Banu YÜCEL, “Türkiye’de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı”, *Nüfus ve Kalkınma Göç Eğitim Demokrasi Yaşam Kalitesi* içinde, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 15.

⁹⁵⁶ Bkz. (14), DUBEN, s. 132.

Bu çalışmada yapılmada çalışılan; Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk döneminde kadın sağlığı politikalarının içinde olduğu ekonomik, siyasi ve ideolojik arka planı tartışmaktadır. Sözü edilen yıllarda, kadın sağlığı ve ilişkin politikalar; ulus devletin kuruluşu, yönetimi, nüfus sorunu ve dönemin cinsiyet ideolojisi zemini içinde anlamını bulmaktadır. Cumhuriyetin hemen sonrasında, tarımsal üretimin yanı sıra, yeni ulus devletin siyasi alanda güçlü olması için, nüfusun önemine açık bir biçimde vurgu yapılmıştır. Nüfusun azlığı, özellikle erkek nüfusun eksikliği önemli bir sorun olarak algılanmıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, gerçek çoğu kere daha karmaşıktır. Wallerstein’in “küreselleşme” kavramı için ileri sürdüğü; “bir analitik araç olarak böylesine umut veren bir kavramı, niçin yönetici sınıfın, herkesten önce davranıp kendine mal ettiği”⁹⁵⁷ sorusunu, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk dönemindeki nüfus politikası için de düşünebiliriz. Bu dönemde nüfus, doğum, çocuk ölümleri ve frengi konusu en fazla dönemin yönetici, siyasi ve tıbbi çevrelerinde tartışılmaktadır. Her sınıf, döneminin olgu ve kavramlarından farklı biçimde faydalanmaktadır. Cinsiyetler açısından da aynı durum ileri sürülebilir. Osmanlı’nın son döneminden başlayarak, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da, kadınların sağlığı, kadın doğum ve jinekoloji alanıyla ilgili tıbbi metinlerin yazarları erkeklerdir. Kadınların modern tıbbi alana ve kurumlara gecikerek girebilmeleri bu yönden ayrıca düşünülme gerektirmektedir. Bu çalışmada ulaşılan genel bir kanı ise; Cumhuriyetin siyasi sahada olduğu gibi büyük oranda da tıbbi alanda kurulduğudur. Dönemin siyasi ve tıbbi söylemi birbirinden büyük destek almış, iç içe geçmiştir.

Osmanlı’da ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren nüfus, gerek devletin yönetimi ve kendi ihtiyacı olan insan gücü açısından gerekse taşıdığı pek çok özellik nedeniyle giderek önem kazanmaktadır. Yeni kurulmakta olan Cumhuriyet içinse, bu konu tüm varlığıyla iktisadi ve milli bir anlam taşımaktadır, dolayısıyla nüfus kendi haline bırakılamaz bir olgudur. Nüfusun sayıca az olduğu ve nitelik yönünden birçok sorun taşıdığı düşüncesi, Cumhuriyet’in ilk döneminin nüfus ve halk sağlığı

politikasının temelini oluşturmaktadır. Arka arkaya gelen savaşlar; Balkan Savaşları (1912-13), Birinci Dünya (1914-18) ve Kurtuluş muharebeleri, nüfusun önemli bir kısmının yaşadığı kırsal bölgelerdeki açlık ve sefalet, sıtma, verem, frengi ve trahom gibi bulaşıcı hastalıklar ölümlerin yanı sıra nüfusta ciddi sağlık sorunlarına neden olmuştur. Bu durumda, nüfusun arttırılmasının yanı sıra genel sağlık durumunun iyileştirilmesi, bulaşıcı ve salgın hastalıkların önlenmesi, en az siyasi sahada yapılan savaş kadar esaslı bir çabayı gerektirmektedir. Söz konusu dönemde bu hastalıklarla ilgili dil ağırlıklı “mücadele” ve “savaş” terimlerini içermektedir. “Verem Savaş Dispanserleri” adlandırmasında görebileceğimiz bu algı bugün de çeşitli yerlerde kullanılmaktadır.

Yukarıda görüleceği üzere, Osmanlı’da yöneticiler tarafından salgınlar konusunda bir takım çareler aransa da, devletin bu konuyu kendi yönetiminin asli bir unsuru görmesi ve resmi bir politika yürütmesi Cumhuriyet’le birlikte olmuştur. Nüfus konusunda resmi bir siyasetin izlenişi Cumhuriyetin kuruluşuyla aynı zamanda gündeme gelmiştir. 1925 gibi erken bir tarihte düzenlenen, Birinci Milli Türk Tıp Kongresi bu konuda pek çok bilgi içermektedir. Kongrede, nüfusun ülke için önemi vurgulanıp, çocuk ölümlerinin en kısa sürede azaltılması istenmiştir. Cumhuriyet’in ilk ulusal tıp kongresi doğumu açıkça teşvik etmiştir. Kongrede gündeme getirilen önemli temalardan biri de, sağlık ve çocuk ölümleri konusundaki istatistikî bilginin olmayışıdır. Malthus’un nüfus artışına yönelik kontrol düşüncesi bu kongrede reddedilmiştir. Kongrede, ülkenin izleyeceği nüfus siyaseti çerçevesinde çocuk ölümlerinin azaltılması için hamile kadınların korunması istenmiştir. Dolayısıyla, Cumhuriyet’in ilk ulusal tıp kongresinde kadınların sağlığı, nüfus ve çocuk ölümleriyle bağlantılı olarak tartışılmıştır. Bu durum, kadınların alacağı sağlık hizmetinin hamilelik dönemiyle sınırlandırıldığı biçiminde yorumlanabilir. İnsanın aklına, kadın sağlığına önem verilmeden anne sağlığı nasıl olabilir? sorusu gelmektedir. Kongrede çekeşlilik konusu da çocukların sağlığı açısından ele alınmıştır. Kimi konuşmacılar ailelerde çekeşliliğin, özellikle kadınlarda yol açtığı sorunlar nedeniyle çocuk üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu savunmuşlardır.

⁹⁵⁷Immanuel WALLERSTEIN, **Modern Küresel-Sistem**, Pınar Yayınları, Çev. M. Kürşad Atalar,

Ülkedeki nüfusun azlığı sorunuyla bağlantılı olarak kongrede gündeme getirilen diğer bir başlık ise, kadınlarda kısırlık konusudur. Kadınlarda evlenme yaşı da bu hususta tartışılmıştır. Erken evlilik yaşının kadınların üreme organlarında çeşitli sorunlara neden olduğu, bunun da doğum ve nüfus açısından olumsuz sonuçlara yol açtığı ifade edilmiştir. Birinci Ulusal Tıp Kongresi'nin Atatürk'ün himayesinde, Ankara'da T.B.M.M. binasında gerçekleştirilmesi ve kongrenin açılış konuşmasının Başvekil İsmet Paşa tarafından yapılması Cumhuriyet rejimi açısından gelecek kuşakların sağlığı ve nüfusa verilen önemi göstermenin yanı sıra, yukarıda da vurgulandığı gibi dönemin siyasi düşüncesinin tıbbi söylem yoluyla nasıl kurulduğu, desteklendiğini ve aralarındaki ittifakı da yansıtmaktadır.

Osmanlı'da frengiyle ilgili çalışmalar, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk döneminde frenginin önlenmesi için tıbbi uygulamaların yanı sıra açıkça yasal düzenlemelere ve sınırlamalara gidilmiştir. 26 Haziran 1336 (1920) tarihinde çıkarılan, Nikâhtan Önce Muayene Yönteminin Sürdürülmesine İlişkin Kararname ve 5.2.1337 (1921) günü kabul edilen Frengi Kanunu bunlardandır. Kararnamenin görüşülmesi sırasında önemli bir tartışma genç kızların muayeneleri konusunda yaşanmıştır. Kadın doktorlar tarafından genç kızların muayene edilmesi kararına varılmış, ancak kadın doktorların bu dönemde olmadığı düşünülürse, kararnamede kadınların muayenesi konusu açıkta kalmıştır. Cumhuriyetin 1923-33 dönemi TBMM tutanaklarında görüleceği üzere, frengiye ilişkin kararname ve kanun maddelerinin görüşülmesi sırasındaki tartışmalarda esas vurgu, kadınların nasıl muayene edileceği, yani işin ahlâki yönü üzerine olmuştur. Gerek bu görüşmeler sırasında gerekse dönemin frengiye ilişkin diğer metinlerinde, frengi fuhuş ve fahişelerle bağlantılı ele alınmıştır. Frengi konusu ve hastalıkla mücadele, diğer nüfusun arttırılması ve sağaltımı politikalarında olduğu gibi dönemin bilimsel ve tıbbi çevrelerce desteklenmiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde, nüfusla ilgili tartışmaların önemli bir boyutunu nüfusun niteliği konusu oluşturmaktadır. Söz konusu yıllarda toplumsal mekânda hâkim bir söylem haline gelen öjeni düşüncesi de tıp sahasında inşa edilmektedir. Nüfusa özelliklerine ilişkin

tüm vurgulara, tıbbi söylemin kadınlara yönelik öjenik yaklaşımına ve 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer alan, zihinsel açıdan özürli kimselerin evlenmelerine getirilen kısıtlamalar ile evlenecek kişilerin sağlık kontrolünden geçirilmesi zorunluluğuna karşın, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk döneminde uygulanan öjenik nüfus politikasının niteliği pozitif öjenizm biçiminde, yani sağlıklı nüfus koşullarının oluşturulması yönünde olmuştur. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in ilk dönemi nüfus politikalarında öjeni düşüncesinin kadın bedeni ve kadınların sağlığı üzerinde kaçınılmaz etkisi olmuştur. Söz konusu dönemdeki öjeni düşüncesi, çeşitli biçimlerde de olsa bir kadın sağlığı perspektifinin oluşmasını da engellemiştir.

Umumî Hıfzıssıhha Kanunu doğrudan nüfus artışını teşvik etmiştir. Kanun kapsamına esas olarak “umumî kadınlar” ile hamile kadınlar alınmıştır. Hamile kadınlar çalışma hukuku, “umumî kadınlar” ise halk sağlığı ve zührevi hastalıklardan korunma çerçevesinde düşünülmüştür. Umumî Hıfzıssıhha Kanunu, Cumhuriyet'te tedavi edici sağlık anlayışından, koruyucu hizmetlere geçildiğini gösteren temel ve kapsamlı bir belgedir. Osmanlı'da, özellikle Tanzimat sonrasında Cumhuriyet'e kadar olan zamanda yaşanan savaşların nüfusta yol açtığı zararlar, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, aynı dönemde koruyucu sağlık önlemlerinin gerekliliğine zemin oluşturmuştur. Ancak, bu yıllardaki koruyucu hizmetin niteliği daha çok karantina uygulamak biçimindedir. Cumhuriyet'in ilk döneminde, halk sağlığı hizmeti hem kapsam hem de niteliği açısından farklılaşmıştır. Daha geniş içerikli ve diğer sahalardaki gelişmelerle bir bütün olarak düşünülen halk sağlığı, söz konusu dönemde yönetim ve hükümet politikalarında resmi bir nitelik kazanıp, merkezi bir konum almıştır.

Bu çalışma için, Cumhuriyet'in modernleşme projesinin, nüfus ve sağlık pratiğinde kadınların sağlığının nerede olduğu? sorusu temel bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla çalışmada, erken Cumhuriyet döneminde kadınların sağlığıyla ilgili politika ve hizmetler; modernlik ve modernleşme projesi, ulus-devlet düşüncesi ve dönemin cinsiyet ideolojisi açısından ele alınmıştır. Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte hızlanan modernleşme süreci ve değişim, aynı zamanda kadınların sağlık sorunlarının gündeme gelmesine, dönemin gazete ve dergilerinde bu konuların ifade

edilmesine zemin oluşturmuştur. Kadın sağlığı, doğum ve gebelik konuları dönemin yöneticileri tarafından toplumun modernleşmesiyle bağlantılı olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bir başka deyişle, Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın sağlığı sorunlarının giderek görünür olması, kadınların tedavi görmeleri için açılan hastane ve klinikler, yani kadınlara yönelik sağlık hizmetleri, modernleşme sürecinin devamında düşünölebilirler. Daha sonra da, Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrası süreçte kadınların sağlıklarına ilişkin politika ve uygulamaların ana çerçevesini, modernleşme, kalkınma ve ilerleme düşüncesi oluşturmuştur. Bir kez daha yenilemek gerekirse, bu çalışmada amaçlanan; Cumhuriyet'in ilk döneminde kadın sağlığına ilişkin politika ve uygulamaların içinde geliştiğı tarihsel bağlamın; ulus-devlet düşüncesinin, modernleşme sürecinin, yönetim, sağlık, nüfus olgularının ve daha önemlisi dönemin cinsiyet politikasının gösterilmesidir. Kadın sağlığının hangi çerçeve içinde ya da hangi bağlam aracılığı ile ele alındığı önemlidir. Tüm yukarıdaki olgu ve tartışmalar aracılığıyla, nüfus, aile ve çocuk sağlığı bağlamında kadınların sağlığının gündeme gelmesi, kadınların sağlık çıkarlarının merkezde olmadığı, sağlıklarının öznesi olarak düşünölmeyeceği tarihsel bir duruma karşılık gelmektedir.

Ayrıca, ondokuzuncu yüzyıl ve Cumhuriyet'in ilk dönemi bir yandan da Türkiye'de modern bir tıbbi sistemin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Besim Ömer Akalın ve Aykut Kazancıgil'in doğum tarihine ilişkin anlatıları; doğum sahasının uzunca bir süre kadınların, ebelerin elinde olduğu sözleriyle başlamaktadır. Akalın *Doğum Tarihi* adlı eserinde, bu durumun kadınlara ve aynı zamanda ebelik mesleğinin kendisine de pek çok zarar verdiğini anlatmaktadır: "İşte san'atın böylece asırlarca kadınlara, acuzelere inhisarı ebeliğin terakki ve tealisine mani olmuştur. Eskiden tabîi velâdetlerde yalnız kadınların buldukları bir zamanda güç doğumlara erkeklerin davet edildikleri hiç zannolunamaz. Geçmiş zamana ait hiçbir eserde, hatta kütümü mukaddesede buna dair hiçbir işarete tesadüf olunmuyor; edilse de zamanki muavenet tesellî ve nasihattan ibaret idi."⁹⁵⁸ Osmanlı'da ondokuzuncu yüzyıl, modern sağlık sisteminin kuruluşuyla birlikte erkeklerin doğum ve gebelik alanına

⁹⁵⁸ Besim Ömer AKALIN, A.g.e., s. 8.

girdiği bir dönemdir. Akalın'ın “kadınların, ebelerin bu işi yapamadığı ve pek fazla olumsuz sonuca neden olduğu” tezi, hem inşasına yardım ettiği modern tıbbi sistem hem de dönemin cinsiyet ideolojisi yönünden anlamlıdır. Türkiye’de tıp tarihi alanındaki belge ve çalışmalarda kadınların sağlığına ilişkin son derece önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklar, kadınların doğum tarihi, kadın hastalıkları ve jinekolojinin kuruluşu, kadınların modern tıp alanına girişi ve hemşirelik tarihiyle ilgili değerli bilgiler içermektedir. Kazancıgil, Avrupa’da ondokuzuncu yüzyılda doğum kliniklerinin açılışını, bu devletlerin nüfus konusunda yeni bir siyaset izledikleri bir döneme denk düştüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla, modern tıp aracılığıyla doğum konusunun giderek önem kazanışı, bu dönemdeki nüfus siyasetiyle çok yakın bir ilişkisi vardır. Türkiye’de de ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, özellikle yirminci yüzyılın başında kadınların doğum alanında temel bir dönüşüm Avrupa’daki değişimle paralel olarak gündeme gelmiştir.

Tıp tarihi alanındaki kaynaklarda, Ömer Besim Akalın’dan Türkiye’ye modern doğum bilgisini getiren ve bu alanın kuruculuğunu yapan bir kişi olarak söz edilmektedir. Doğumevi düşüncesi, ilk olarak 1892 yılında onun tarafından gerçekleştirilmiştir. Viladethane adını taşıyan bu doğumevi (seririyat-ı viladiye) İstanbul’daki ilk modern doğum kliniğidir. Foucault’nun 1789 yılında Kopenhag’da kurulan doğum kliniği için söylediği, kadın bedeninin klinikte kullanımı konusu viladethane için de geçerlidir. Tıp öğrencisi ve hekimler burada kadınların doğumla ilintili yaşadıkları sağlık sorunlarına çare aramanın dışında klinik, modern tıbbın kuruluşunun, klinik düzenlemenin, yani tıbbi gözlem ve uygulamanın da yolu olmuştur. Yine Foucault’nun Kopenhag doğum kliniği için belirttiği, kliniğin farklı sınıf ve konumlardaki kadınlar için taşıdığı anlam viladethane için de düşünülebilir. Viladethane ilk kurulduğu yıllarda, “piçhane” olarak anılmaktadır. Bu kurumun yoksul ve kimsesiz gebe kadınlara hizmet verdiği düşünüldüğünde, böyle bir adlandırma, hem cinsiyet ve sınıfsal yönden bir aşağılanma ve dışlanmanın olduğunu göstermektedir. Viladethane tıbbi bir kurumdan çok ahlâki bir kurum olarak anılmaktadır.

Tıp tarihi kaynaklarından, ilk kadın doğum kliniğinin kuruluş tarihine

bakılırsa, jinekolojinin daha geç, yani kadın doğumu izleyen bir tarihte gündeme geldiği görülmektedir. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, Almanya'ya ihtisas için gönderilen tıp öğrencilerinden biri olan Asaf Derviş Paşa, 1902 yılında ilk jinekoloji kliniğini açmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, 1920'lerin sonunda, kadın doğum kliniğinin, kadın hastalıkları kliniği ile birleştirilmesi, doğum ve kadın hastalıklarının birarada düşünülmesi, doğumun ön plana geçtiği bir siyasi ve ideolojik zeminde kurumsallaşmanın giderek bu yönde olması anlamına gelmektedir. Türkiye'de kadın hastalıkları alanının, jinekolojinin gelişimi bu açıdan ayrıca belgelerle incelenmeyi gerektirmektedir.

Yukarıda görüleceği üzere, kadınların sağlık sorunları çok çeşitli nedenlerle erkekleri ilgilendirmiştir. Bu konuda ayrı bir örnek olarak sözü edilmesi gereken önemli kişilerden biri Tunalı Hilmi (1871-1928) Bey'dir. Meclisteki frenginin denetimi ve seçim kanunu tartışmaları sırasında kadınların, Kurtuluş Savaşı'ndaki büyük yararlıklarını hatırlatan Tunalı Hilmi, kadınların düzenli sağlık kontrolünden geçirilmesini zorunlu kılmak ve kadın nüfusunu seçim bölgelerinin nüfus hesabına eklemek önerilerinde bulunmuştur. Burada kadınlara yönelik sağlık hizmetinin, kadınların siyasal temsiliyle, yani kadın nüfusunun seçime yansıtılmasıyla aynı zamanda gündeme getirilmesi ilginçtir. Söz konusu meclis toplantılarında, kadın haklarını savunan Emin Bey ile Tunalı Hilmi Bey'e söz hakkı tanınmadığı gibi, her iki öneri de reddedilmiştir⁹⁵⁹. Tunalı Hilmi Bey, özellikle kadınların sağlığı konusundaki düşünceleriyle, Besim Ömer Akalın ve Asaf Derviş Paşa'dan farklı bir yerde durmaktadır. Doğumun arttırılması, ailenin ve çocukların korunması, annelik ve frengi tartışmalarının egemen olduğu, dolayısıyla kadınların sağlığının bunlar üzerinden ele alındığı zeminde, Tunalı Hilmi beyin düşüncesinin yalnız kaldığını, dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk döneminden günümüze doğru kadınların sağlığıyla ilgili uygulamalara bakıldığında onun görüşlerinin geçerlilik bulmadığını söylemek olasıdır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de kadın sağlığına ilişkin paradigma esas olarak, Cumhuriyet'in ulusal tıp kongrelerinde de ağırlıkları açıkça görülen, Besim Ömer Akalın, Asaf Derviş Paşa, Refik Münir gibi kişilerin çizgisinde gitmiştir. Onlar da en

⁹⁵⁹ Leyla KIRKPINAR, A.g.e., s. 18, 19.

temelde doğum, nüfus, çocuk ve anne ölümleri odaklı bir sağlık düşüncesine sahip olmuşlardır.

Türkiye’de kadınların sağlıklarına ilişkin uygulama ve politikaların tarihi akademik çalışmalarda büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Kadınlarla ilgili incelemelere baktığımızda, bu konunun araştırma problemi olarak yer almadığını görebiliriz. Açıkça olmasa da, sağlık ve özellikle de kadın sağlığı, sosyal ve toplumbilimsel bir konu olarak görülmekten çok tıbbi bir mesele olarak düşünülmektedir. Ayrıca, modern tıbbi sistemin, yaklaşımın kendisi de özellikle kadın sağlığını böyle kurmuş ve kurmaktadır. Gerek sosyal bilimlerin gerekse feminist çalışmaların kadınların sağlığı konusuna olan ilgisizliği, aynı zamanda bu konunun birçok yönden sınıfsal bir nitelik taşımasına da bağlanabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, kadın sağlığı sorunları temelde benzer bir özellik gösterse de sağlık hizmeti alımı büyük oranda sınıfsal bir yapı göstermektedir. Bu çalışmada ileri sürülen tezlerden biri, bu konunun akademik ve kadın incelemelerinde çalışma alanı olarak seçilmeyişinin nedeninin sınıfsal önceliklere bağlı olduğudur. Kadın sağlığı konusuna olan ilgisizlik aynı zamanda disiplinler açısından değerlendirilebilir.

Kadın sağlığı politikalarının gelişimi, modern kadın-doğum bilgisi ve jinekolojinin kuruluşu, kadınların (sağlık) tarihinin iyi görülebileceği, dolayısıyla feminist analizin inşa edilebileceği verimli alanlardır. Feminist eleştirel bir kadın sağlığı yaklaşımı, kadınların sağlığına ilişkin temel başlıkların gözden kaçırılmaması, kadınların sağlıklarıyla ilgili politika, hizmet, yaklaşım ve kurumların, kadınların sağlık çıkarları açısından ele alışı anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, ülkelerin sağlık politikalarının kadınların lehine işlemesi için, eleştirel bir kadın sağlığı tarihine doğru gitmek gerekmektedir. Türkiye’de kadınların sağlıklarına ilişkin uygulama ve politikalar, ayrı biçimlerde de olsa temelde nüfus odaklı olan ilerleme ve kalkınma politikalarının izlerini taşımıştır. Dolayısıyla, doğrudan bir kadın sağlığı perspektifinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Türkiye’deki feminist hareket açısından, kadınların sağlığının gündeme getirildiği siyasi, ekonomik ve ideolojik zeminlerin sorgulanmasının yanı sıra daha somut kadın sağlığı talepleri de oluşturulabilir.

Devletlerin sosyal politikaları açısından, eğitim hizmetleriyle birlikte belirgin bir önceliğe sahip olan sağlık alanı, bireyleri arasında sadece “piyasa ekonomisinin yarattığı eşitsizlikleri” giderecek “fırsat eşitliği sağlamakla kalmaz”, devletle, bireyler ve toplum arasında pek çok kavram, anlam ve ilişki biçimini içeren deneyimler alanı da sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, eğitim, özellikle de sağlık alanında görebileceğimiz sosyal politika uygulamaları ekonomik bir anlaşma ve çözüm üretmenin dışında, geniş ve karmaşık bir toplumsallığı da içerir. Devletin çeşitli sağlık düzenlemeleri yoluyla (Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur ve Yeşil Kartlılar) kişilerle kurduğu, birçok özellik taşıyan bu ekonomik, siyasi, toplumsal ve ideolojik ilişkide, hem bireyin devlet katında nasıl kategorileştirildiğini (gelir, yaş ve cinsiyet yönünden), hem de bireyin de devletle olan ilişkisinde kendini nasıl anlamlandırıldığını görebiliriz. Üstündağ ve Yoltar’ın belirttiği gibi sağlık alanı aynı zamanda çeşitli öznellikleri de yaratmaktadır⁹⁶⁰. Bu nedenle de devletlerin planladıkları ya da uyguladıkları sağlık program ve reformlarında vatandaş ve devlet arasında nasıl bir sınıf ve toplumsal cinsiyet yaklaşımının önerildiği? sorgulanması gereken bir husustur.

Türkiye’de uygulanan sağlık politikalarının temel bir özelliği, “vatandaşlık biçimleri arasında” belirgin bir hiyerarşiyi kurmasıdır: “Türkiye’de sağlığın içinde olduğu sosyal politikalar alanı gelişmeci (developmentalist) ideolojilerden beslenmiş ve ekonomik büyüme ve kalkınma ile erkek işsizliğinin azalacağını varsaymış, bu yüzden de her şeyden önce çalışmaya bağlı bir sosyal güvenlik anlayışı gelişmiştir.”⁹⁶¹Devlet-merkezci ve açıkça kalkınma ideolojileriyle biçimlenen sağlık politikaları alanı, çalışan erkek vatandaşları kendine muhatap almıştır.

Türkiye’de yasalaşacak olan Prime dayalı Genel Sağlık Sigortası politikası ve uygulaması ise, “tüm farklı sağlık sigorta kurumlarını tek çatı altında toplamak” açısından eski sistemin eşitsizliklerini azaltmaya çalışsa da yeni eşitsizliklere

⁹⁶⁰ Nazan ÜSTÜNDAĞ-Çağrı YOLTAR, “Türkiye’de Sağlık Sisteminin Dönüşümü: Bir Devlet Etnografisi”, Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları: Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar içinde, Der. Çağlar Keyder-Nazan Üstündağ-Tuba Ağartan-Çağrı Yoltar, İletişim Yayınları, 2007, s. 56.

⁹⁶¹ A.g.e., s. 57.

kaynaklık edeceği de görülmektedir. Bu sistemde herkesin prim ödemesi gerekmektedir. Yeşil Kart dışında kalan ve yoksul da sayılmayan kesimlerin gelir düzensizliği primlerin ödenmesini zorlaştıracaktır. Ayrıca, bu sistemde de sağlık alanı ve hizmeti yaşa ve cinsiyete göre kodlanmıştır. Özellikle alt-orta sınıflarda, kadınların ve yaşlıların sağlık sorunlarının çok daha ön plana çıktığı bu kesimde, kadınlar arasında kadın hastalıklarının son derece yoğun olmasının dışında, “kadınlar hem yaşlıların, hem de çocukların bakım” işinden sorumludurlar. Bununla birlikte, “gelirin nasıl bölüşüleceği ve harcamalarda önceliklerin saptanması erkeklerin kontrolünde” olduğu bilinmektedir. Ayrıca, pek çok nedenle sağlık hiçbir zaman erkeklerin önceliği olarak gözükmemektedir. Bu durumun, yeni sistemde “prim ödemenin harcama önceliklerinin” kadınların aleyhinde olmasında önemli bir faktör olacağı açıktır⁹⁶².

Yeni sağlık sisteminde, sağlık ocaklarının yerine aile hekimlerinin gelmesiyle birlikte, “prim ödemeyen ve bu sebeple de sistem dışında kalan vatandaşların”, öde(ye)medikleri primler nedeniyle borçları artarken, bu kişiler birinci basamak sağlık hizmeti de içinde olmak üzere hiçbir hizmetten yararlanamayacaklardır. Aile hekimliğinde, doktorun gelirinin artması, “mümkün olduğu kadar formel prosedürleri takip etmelerine ve hastaları yasal alanda hareket etmeye mecbur bırakmalarına bağlı olacaktır.” Üstündağ ve Yoltar’ın vurguladıkları gibi, “piyasa mantığının olumsuz etkileri genellikle kâr etmenin zor olduğu yoksul alanlarda kendini gösterir.”⁹⁶³ Sağlık, son derece somut ve yerel taleplerin oluşturulabileceği bir alandır. Üstündağ ve Yoltar’ın yaptıkları saha çalışmalarında, belli illerde ve bölgelerde, birçok kişinin sağlık hizmeti alımı sürecinde “tacize uğradıklarını, aşağılandıklarını, küçük görüldüklerini” anlattıklarını belirtmektedirler⁹⁶⁴. Doğubeyazıt’ta, yapılan yeni düzenlemeler nedeniyle, ailelerin gelir kaynaklarının kesildiği, ancak çok ufak yatırımları sebebiyle de Yeşil Kart alamadıkları, “...kadınların ilk doğumları için dahi doğumevlerine gitmediklerini” gözlemlediklerini ifade etmektedirler⁹⁶⁵. Sonuç olarak, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Türkiye’de modernleşme

---

⁹⁶² A.g.e., s. 81-85.

⁹⁶³ A.g.e., s. 87-88.

⁹⁶⁴ A.g.e., s. 61-62.

⁹⁶⁵ A.g.e., s. 84.

sürecinin içerisinde ve bir parçası olarak düşünebileceğimiz kadınların sağlığı konusu ve kadın sağlığı politikaları günümüzde başka bir yöne doğru gitmektedir. Bu çalışma, kadınların sağlıklarına yönelik hizmet, politika ve uygulamaların ideolojik ve siyasi zemininin bugün büyük oranda küreselleşmenin oluşturduğunu ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle, küreselleşmenin önemli bir alanını sağlık ve özel olarak kadın sağlığı politikaları oluşturmaktadır. Bu açıdan da kadınların sağlığı konusu hem kuramsal hem daha somut, etnografik çalışmaları gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

AHISKA, Meltem (2005), **Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik**, Metis Yayınları, İstanbul.

AKALIN, Besim Ömer (1340-44), **Hıfzu's-sıhha**, İstanbul.

AKALIN, Besim Ömer (1932), **Doğum Tarihi: Doğumu Artırmak, Ölümü Azaltmak Millî Dileğimizdir**, Ahmet İhsan Limitet Şirketi, İstanbul.

AKAY, Ali (1995), **Michel Foucault İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

AKAY, Ali (2000), **Minör Politika**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

AKIN, Yiğit (2004), **“Gürbüz ve Yavuz Evlatlar”**: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKŞİT, Elif Ekin (2005), **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKYILDIZ, Ali (2003), **Refia Sultan**, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayıını (3. Basım), İstanbul.

ALİ, Kamran Asdar (2002), **Planning The Family in Egypt: New Bodies, New Selves**, University of Texas Press, Austin.

ALMA-ATA 1978, Temel Sağlık Hizmetleri (1998), Ankara.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus Tahminleri (1989), Tuncer Kocaman, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi.

ALTUN, Fahrettin (2005), **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**, Küre Yayınları, İstanbul.

ANDERSEN, Margaret L. (1997), **Thinking About Women: Sociological Perspectives on Sex and Gender**, (4. Basım), Allyn and Bacon, Boston.

ANDERSON, Benedict (1995), **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.

ARAT, Necla (1986), **Kadın Sorunu**, Say Yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt (2003), **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BAYKAN, Ayşegül - ÖTÜŞ-BASKETT, Belma (Yayına Haz.), (1999), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1978), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul.

BERKES, Niyazi, **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz ?**, Yön Yayınları, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., Yayın no: 1.

BERKES, Niyazi (2002), **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları (2. Basım), İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül (2003), **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayıncılık, İstanbul.

BERMAN, Marshall (2004), **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul.

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesine Sunulan 2. ve 3. Birleştirilmiş Dönemsel Ülke Raporu, (1997), T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Takav Matbaacılık, Ankara.

BLEDSOE, Caroline H. (2002), **Contingent Lives, Fertility, Time, and Aging in West Africa**, University of Chicago Press.

BODUR, Said (1991), **Aile Sağlığı**, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayını, Ankara.

BONAR, James (1966), **Malthus and His Work**, Augustus M. Kelley, Bokseller New York.

BORA, Aksu (2005), **Kadınların Sınıfı-Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası-**, İletişim Yayınları, İstanbul.

CAPORAL, Bernard (1982), **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

CEPEDE, Michel - HOUTART, François - GROND, Linus (1967), **Population and Food**, Sheed and Ward, New York.

CEVAD, Ahmet (1988), **Bizde Kadın, (1913)**, Hazırlayan: Hayrünnisa Köni, Tarih ve Toplum Dergisi Eki, İstanbul.

CHAMBERLAIN, Neil W. (1970), **Beyond Malthus: Population and Power**, Basic Books, Inc., Publishers, New York:London.

CHATTERJEE, Partha (2002), **Ulus ve Parçaları**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cinsî Münasebetlerimizin İç Yüzü ve Mükemmel İzdivaç: Fizyolojisi ve Tekniği (1946), Yazarı: Dr. Th. H. Van de Velde, Çev. Ertuğrul Kayihan, İktisadî Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, İstanbul.

ÇAKIR, Serpil (1996), **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul.

DAVAZ-MARDİN, Aslı (1998), **Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya, Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

DEMİRCİOĞLU, Tülay Gençtürk (Haz. ve Çev.), (2002), **Fatma Aliye: Hayattan Sahneler (Levâyah-i Hayât)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

DEMİRDİREK, Aynur (1993), **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**, İmge Kitabevi, Ankara.

DİKMEN ÖZARSLAN, Aylın (2004), **Kırmızı Kar: Toplumsal ve Kültürel Açından Ayhali**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

DONOVAN, Josephine (1992), **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul.

DOUGLAS, Mary (2005), **Sağlık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi**, Çev. Emine Ayhan, MetisYayınları, İstanbul.

DUBEN, Alan - BEHAR, Cem (1996), **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, İletişim Yayınları, İstanbul.

DUBEN, Alan (2002), **Kent, Aile, Tarih**, Çev. Leyla Şimşek, İletişim Yayınları, İstanbul.

DUBOS, Rene (1979), **Mirage of Health**, New York: Hanpen and Row.

DURAKBAŞA, Ayşe (2000), **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.

DURKHEIM, Emile (1994), **Sosyolojik Metodun Kuralları**, Çev. Enver Aytekin, Sosyal Yayınları (2. Basım), İstanbul.

ENGELS, Friedrich (1997), **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları (1. Basım), Ankara.

ERHAT, Azra (1972), **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi (6. Basım), İstanbul.

FINK, Gerhard (1995), **Antik Mitolojide Kim Kimdir**, Çev. Ümit Öztürk, Kabalcı Kültür Tarihi Dizisi, İstanbul.

FIRESTONE, Shulamith (1997), **Cinselliğin Diyalektiği**, Payel Yayınları, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2001), **Kelimeler ve Şeyler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (1980), **Power/Knowledge**, Ed. Colin Gordon, The Harvester Press.

FOUCAULT, Michel (1992), **Ders Özetleri: 1970-1982**, Çev. Selâhattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (1993), **Cinselliğin Tarihi**, Afa Yayınları (2. Basım), Çev. Hülya Tufan, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2001), **Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık: Michel Foucault ile Bir Söyleşi**, Birey Yayıncılık, İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2006), **Kliniğin Doğuşu**, Çev. İnci Malak Uysal, Epos Yayınları (2. Basım), Ankara.

GELLNER, Ernest (1992), **Uluslar ve Ulusçuluk**, İnsan Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony - PIERSON, Christopher (2001), **Modernliği Anlamlandırmak: Anthony Giddens'la Söyleşiler**, Çev. Serhat Uyrkulak, Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2004), **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

GÖKALP, Ziya (1958), **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İstanbul.

Gulbenkian Komisyonu - **Sosyal Bilimleri Açın** (1996) Metis Yayınları, İstanbul.

GÜMÜŞOĞLU, Firdevs (2005), **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

HABERMAS, Jürgen (2003), **İnsan Doğasının Geleceği**, Everest Yayınları, İstanbul.

Hesiodos Eseri ve Kaynakları (1992), Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

HOBSBAWM, E.J. (1990), **Nations And Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality**, Cambridge University Press, USA.

ILLICH, Ivan (1995), **Sağlığın Gaspı**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

IŞIK, İ. Emre (2004), **Gen-Politik**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1993), Haz. Z. Toksa, S. Çakır, T. Gençtürk, S. Yılmaz, S. Kurç, G. Art, A. Demirdirek, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, İstanbul.

İstatistik Göstergeler 1923-2002, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

JONES, Joseph Marion (1962), **Does Overpopulation Mean Poverty**, Center For International Economic Growth, Washington D.C.

KANDİYOTİ, Deniz (1997), **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler-**, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul.

KANSU, Aykut (2002), **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARPAT, Kemal H. (2002), **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi, İstanbul.

Kontraseptif Yöntemler (1990), Ed. Ayşe Akın DERVİŞOĞLU, Çev. Pınar Senlet, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul.

KÖKDEMİR, Bahattin (1948), **Yeni İjiyen**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

KÖKER, Levent (2005), **Moderleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KURNAZ, Şefika (1991), **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1938-1923)**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.

KURNAZ, Şefika (1996), **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜKÖMER, İdris (1969), **Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma**, Ant Yayınları, İstanbul.

KÜMBETOĞLU, Belkıs (2005), **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

LARRAIN, Jorge (1989), **Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency**, Polity Press, Cambridge.

MALTHUS, Thomas Robert (1967), **Population: The First Essay** (4. Basım) Kenneth E. Boulding Foreword, The University of Michigan Press.

MAKAL, Ahmet (1997), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920: Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara.

MAKAL, Ahmet (2007), **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAMDANİ, Mahmood (1972), **The Myth of Population Control: Family, Caste, and Class in an Indian Village**, Monthly Review Press, Newyork.

MARDİN, Şerif (2004), **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARSHALL, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü, Ankara.

MARX, Karl (1967), **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri**, Çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, K. –ENGELS, Engels (1976), **Nüfus Sorunu ve Malthus**, Çev. Oya Yaylalı, Sol Yayınları (1. Basım), Ankara.

McNAY, Lois (1992), **Foucault and Feminism Power, Gender and the Self**, Polity Press, UK.

NIKIFORUK, Andrew (2000), **Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul.

NIETZSCHE, Friedrich (2006), **Böyle Buyurdu Zerdüşt**, Say Yayınları, İstanbul.

Nikbin Olunuz, (1945), Dr. Victor-Pochet, (2.Basım), İstanbul Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (2001), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul.

Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri (2000), Sempozyum Kitabı, Yayına Haz. Bilal Ak, Adnan Ataç, Ankara.

Our Bodies, Ourselves: A Book By and For Women, by The Boston Women's Health Book Collective (1973), Simon and Schuster, New York.

OVERBEEK, J. (1974), **History of Population Theories**, Rotterdam University Press.

ÖZBEK, Meral (1999), **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZÇELİK ADAK, Nurşen (2002), **Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme**, Birey Yayıncılık, İstanbul.

ÖZEN, Hatice (1990), **Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri: (1868-1990)**, İstanbul.

ÖZPEKCAN, Meliha (2001), **Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikası: (1923-1933)**, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Ed. Nil Sarı, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

PARSONS, Talcott (1954), **Essays in Sociological Theory**, The Free Press, Glencoe, Illinois.

PETCHESKY, Rosalind Pollack (2003), **Global Prescriptions: Gendering Health and Human Rights**, Zed Books, London & New York.

PETERSEN, William (1979), **Malthus**, Harward College, United States of America.

PLATON, (2006), **Devlet**, Çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Population, Evolution, Birth Control (1968), Ed. Garrett Hardin, W. H. Freeman and Company San Francisco and London.

SIMONS-MORTON Bruce G. - GRENE, Walter H. - GOTTLIEB, Nell H. (1995), **Introduction to Health Education and Health Promotion**, Waveland Press, Inc., United States of America.

SHORTER Frederic C. - MACURA Miroslav (1983), **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri**, Yurt Yayınevi, Ankara.

SHERROW, Victoria (2000), Jonas Salk **Çocuk Felcinin Muhteşem Yenilgisi**, Çev. Fatih Özbay, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Sıhhat Yolu,(1929), Mf. V. Halk Kitapları Serisi, No.6, Devlet Matbaası, İstanbul.

SMITH, Adam (2002), **Ulusların Zenginliği**, Cilt 2, Çev. M.Tanju Akad, Alan Yayıncılık, İstanbul.

SOFRECO, Conseil Sante - EDUSER (2007) **Sağlık Arama Davranışı Araştırması** Nihayi Raporu. Sağlık Bakanlığı, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara.

SONTAG, Susan (1988), **Bir Metafor Olarak Hastalık**, Çev. İsmail Murat, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, İstanbul.

Söyleşilerle Sosyalleştirme Yasasının Öyküsü (2001), Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara.

STANGELAND, Charles Emil (1966), **Pre-Malthusian Doctrines of Population: A Study in the History of Economic Theory**, Augustus M. Kelley Publihers, New York.

STRAUSS, Anselm - CORBIN, Juliet (1990), **Basics of Qualitative Research:: Grounded Theory Procedures and Techniques**, Sage Publications, London.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N. (1953), **İstanbulda 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, No: 21, İstanbul, 1953.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1985), **Beş Şehir: İstanbul**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

TAŞKIRAN, Tezer (1973), **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

TAYLOR, Charles (1995), **Modernliğin Sıkıntıları**, Çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

TEKELİOĞLU, Orhan (1999), **Michel Foucault ve Sosyolojisi**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Tenasül Hayatımızda Bozukluklar (1949), Çev. Doktor D. Bahar, Burhan Arpad, (Yazarı: Krafft-Ebing), Arif Bolat Kitabevi, İstanbul.

TEZEL, Yahya S. (1994), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

The Population of Turkey, 1923-1994, Demographic Structure and Development (1995), State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey, Yayın no: 1716, Ankara.

THOMPSON, E.P. (2004), **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer (1982), **Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara.

TOPUZLU, Cemil (2002), **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, (4. Basım), Topuzlu Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (2004), **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TURNER, Bryan S. (1992), **Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology**, Routledge, London.

TURNER, Bryan S. (1996), **The Body & Society** (Second Edition), Sage Publication.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003 İleri Analiz Raporu (2005). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Avrupa Birliği, Ankara.

Türkiye Sağlık İstatistikleri 2006, (2005), Yayına Haz. Onur Hamzaoğlu, Umut Özcan, Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara.

Türkiye İstatistik Yıllığı 2006, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu.

Ulusal Anne Ölümleri Çalışması (2005), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ICON-INSTITUT Public Sector GmbH ve BNB Danışmanlık (2006) Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1992), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul.

ÜNVER, Süheyl (1939), **400. Yıldönümü Dolayısıyla Haseki Hastanesi Tarihçesi**, Yeni Laboratuar Yayınları, No:16, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, No:16, İstanbul.

VIGARELLO, Georges (1996), **Temiz ve Kirli: Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi**, Çev. Zühre İlkelen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel (2005), **Modern Küresel-Sistem**, Çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul.

WOLINSKY, Frederic D. (1988), **The Sociology of Health**, Wadsworth Publishing Company.

Women, Class, and the Feminist Imagination: A Socialist-Feminist Reader (1990), Ed. Karen V. Hansen, Ilene J. Philipson, Temple University Press, Philadelphia.

YUVAL-DAVIS, Nira (2003), **Cinsiyet ve Millet**, Çev. Ayşin Bektaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZİHNİOĞLU, Yaprak (2003), **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Metis Yayınları, İstanbul.

Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri Ve Âile Mektupları (1956), Haz. Ali Nüzhet GÖKSEL, Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyatı No: 4, Gökalp Külliyyatı Nu. 3, Işıl Matbaası, İstanbul.

MAKALELER

ABADAN-UNAT, Nermin (1982), “**Toplumsal Değişme ve Türk Kadını**”, Türk Toplumunda Kadın, Der. Nermin Abadan-Unat, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara: 1-29.

AKIN, Ayşe - Ali BİLİKER, Mehmet - DOĞAN, Bahar Güçüz - MIHÇIÖKUR, Sare (2001), “**Türkiye’de Anne Ölümleri ve Nedenleri**”, Aktüel Tıp Dergisi, Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, Sayı 1, İstanbul: 24-29.

AKIN, Ayşe (2001), “**Aile Planlamasından Üreme Sağlığına Geçiş**”, Aktüel Tıp Dergisi Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, Sayı: 1, İstanbul: 4-8.

AKKAYA, Yüksel (1999), “**1929 Bunalımı İşsizlik ve Bir Kanun: Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 68, İstanbul: 42-52.

ALEMDAROĞLU, Ayça (2004), “**Öjeni Düşüncesi**”, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik, Cilt. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 414-421.

ALTINAY, Ayşe Gül (2004), “**Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm**”, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul: 15-32.

ALTINDAL, Meral (1997), “**Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 41, İstanbul: 14-16.

ALTINTAŞ, Ayten (1998), “**Türkiye’de Hemşireliğin Başlangıcı**”, Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu, Ed. Nuran Yıldırım, İstanbul, 1998: 373-387.

Anneler Birliği Talimatı: Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi’ne Merbut (1996), Toplumsal Tarih Dergisi, S: 29, Tarih Vakfı, İstanbul: 57-58.

ARAT, Yeşim (1993), “**Women’s Studies in Turkey: From Kemalism to Feminism**”; New Perspectives on Turkey, No.9, Fall 1993, İstanbul:119-135.

ARAT, Yeşim (2005), “**Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik (3. Basım), Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 82-98.

ARAT, Zehra F. (1998), “**Kemalizm ve Türk Kadını**”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 51-70.

ARISAN, Kâzım (1992), “**Geçen Yüzyılda İstanbul’da Ebeler ve Doğum**”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul-Şubat 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 253-259.

ATAÇ, Adnan - KARA, Alpertunga (2003), “**Dr. Besim Ömer Paşa’nın Yayınladığı Nevsâl-i Âfiyet**” Adlı Dört Yıllıkta Yer alan Makaleler”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayını, S: 9, İstanbul: 343-372.

AYDIN, Suavi (2004), “**Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü - Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü**”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm, S. 2, İletişim Yayınları, İstanbul: 345-369.

BAKER, O.E.(1973), “**The Agricultural Prospect (1936)**”, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book, USA: 1-2.

BARLAS, Uğuroğ (1993), “**Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi**”, Ed. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul: 141-151.

BEHÇET, Hulûsi (1935-36), “**Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler**”, İ.Ü. Üniversite Konferansları, S: 2095: 240- 277.

BERKTAY HACİMİRZAOĞLU, Ayşe (1998), “Sunuş”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül (1994), “**Türkiye’de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim**”, Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar, Çev. Meral Akkent, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Metis Yayınları, İstanbul: 18-27.

BERKTAY, Fatmagül (1998), “**Cumhuriyet’in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak**”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 1-11.

BERKTAY, Fatmagül (2001), “**Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı**”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul: 275-285.

BLOOM, Davis E. - CANNING, David (2001), “**The Health and Wealth of Nations**”, Health and Disease: A Reader, Ed. Basiro Davey, Alastair Gray and Clive Seale, Open University Pres, Buckingham-Philadelphia.

BROWNER, Carole H. - PRESS, Nancy Ann (1995), “**The Normalization of Prenatal Diagnostic Screening**”, Conceiving The New World Order, Ed. Faye D. Ginsburg, Rayna Rapp, Berkeley. University of California Press: 307-323.

BULUT, Ayşen (2007), “**Türkiye’de Sağlık ReformununTarihçesi**”, Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları, Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar, Der. Çağlar Keyder-Nazan Üstündağ- Tuba Ağartan-Çağrı Yoltar, İletişim Yayınları, İstanbul: 111-124.

BUSH, Judith (2000), **“It’s Just Part Of Being A Women”: Cervical Screening, The Body And Feminity**”, Pergamon Social Science & Medicine, 50: 429-444.

CALDWELL John C. (1996), **“Demoghaphy and Social Science”**, Population Studies, 50: 305-333.

CALDWELL, John C. (2004), **“Demographic Theory: A Long View”**, Population And Development Review, Volume 30, Number 2: 297-316.

CLARKE, Adele – WOLFSON Alice (1990), **“Class, Race, and Reproductive Rights”**, Women, Class, and the Feminist Imagination: A Socialist-Feminist Reader, Ed. Karen V. Hansen and Ilene J. Philipson, Temple University Press: 258-267.

CSORDAS, Thomas J. (1999), **“The Body’s Career in Anthropology”**, in Anthropological Theory Today, Ed. H. Moore, Cambridge, UK: Polity, s. 172-205.

ÇAKIR, Serpil (1989), **“Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği”**, Toplum ve Bilim, 45, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

ÇAKIR, Serpil (1991), **“Osmanlı Kadın Dernekleri”**, Toplum ve Bilim, S: 53, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

ÇAKIR, Serpil (1997), **“Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”**, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 46, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 6-14.

ÇELİKEL, Aysel (1992), **“Uluslararası Sözleşmelerde Kadın”**, Türkiye’de Kadın Olgusu, Yayına Haz. Necla Arat, Say Yayınları, Ankara: 185-197.

DAĞLAR, Oya (2004), **“Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge”**, Tıp Tarihi Araştırmaları: 12, Ed. H. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Yüce Yayın, İstanbul: 41-52.

DAVID, Henry P. – FLEISCHHACKER, Jochen - HOHN Charlotte (1988), “**Abortion and Eugenics in Nazi Germany**”, Population and Development Review 14(1): 81-112.

DAVIS, Kingsley (1973), “**The Climax of Population Growth: Past And Future Perspective**” (1970), Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 46-48.

DURAKBAŞA Ayşe (1995), ”**Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar**”, Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem, Sel Yayıncılık, İstanbul: 217-221.

DURAKBAŞA, Ayşe (1998), “**Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler”**”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

ECEVİT, Yıldız-ECEVİT, Mehmet (2003), “**Türkiye’de Ataerkil İdeoloji İle Kadının Doğurganlığına İlişkin Bazı Düşünceler**”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sosyoloji Derneği, S: 278, Ankara: 1-14.

ENGELS, Friedrich (2001), “**Health:1844**”, Health and Disease: A Reader, Ed. Basiro Davey, Alastair Gray, Clive Seale, Open University Press, Buchingham-Philadelphia: 141-146.

ERSOY, Tolga (1994), “**Salgın ve Nüfus**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı, S: 12, İstanbul: 40-44.

ERSOY, Tolga (1995), “**Keşif ve Salgın: Sifilis’in Köken ve İsim Tartışması**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı, S: 22, İstanbul: 26-29.

ERTÜRK, Yakın (1995), “**Doğu Anadolu’da Modernleşme ve Kırsal Kadın**”, Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde, Yayına Hazırlayan: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul: 199-210.

FAHMY, Khaled (2000), “**Medicine and Power: Towards A Social History of Medicine in Nineteenth-Century Egypt**”, Published in Cairo Papers in Social Science, V. 23, no. 2: 1-40.

FİŞEK, Nusret H. (1973), “**Population Planning in Turkey: National and Foreign Priorities**”, International Journal of Health Services, Volume 3, Number 4: 791-796.

FİŞEK, Nusret H. (1986), “**Türkiye’de Demografinin Evrimi**”, Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Ankara: 321-338.

FLINN, M.W. (1987), “**Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba**”, Tarih ve Toplum, S: 39, İletişim Yayınları, İstanbul: 25-31.

FOUCAULT, Michel (2005), “**Yönetimsellik**”, Entelektüelin Siyasi İşlevi, Çev. Osman Akınhay-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 264-287.

FOUCAULT, Michel (1988), “**The Politics of Health in the Eighteenth Century**”, Power/Knowledge, Ed. Colin Gordon, The Harvester Press: 166-181.

FOUCAULT, Michel (2003), “**İktidar ve Beden**” İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 38-47.

FOUCAULT, Michel (2003), “**Tımarhaneler, Cinsellik ve Hapishaneler**”, İktidarın Gözü, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 47-61.

GELLNER, Ernest (1998), “**Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 188-199.

GINSBURG, Faye D. - RAPP, Rayna (1995), “**Introduction: in Conceiving the New World Order**”, Berkeley, University of California Press: 1-17.

GORDON, Colin (1991), “**Governmental Rationality: an Introduction**”, The Foucault Effect, Studies in Governmentality, Ed. Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller, The University of Chicago Press: 1-53.

GÖLE, Nilüfer (2005), “**Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Üçüncü Basım, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 70-81.

GÖKSOY ÖZKAN, Vildan (1992), “**Topkapı Sarayı’nda “Cariyeler Hastahanesi”**”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII Dizi, S: 131, Ankara: 193-198.

GUEST, Avery M. (1973), “**Defusing The Population Bomb**” (1971); Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 67-71.

GÜRSOY, Akile (1996), “**Beyond the Orthodox: Heresy in Medicine and the Social Sciences from a Cross-Cultural Perspective**”, Social Science and Medicine, Vol. 43, No. 5, Pergamon, UK: 577-599.

GÜZEL, Mehmet Şehmus (1984), “**1908 Kadınları**”, Tarih ve Toplum Dergisi, S: 7, İletişim Yayınları, İstanbul: 6-12.

GÜZEL, Şehmus (1985), “**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın**”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul: 858-864.

HAUSER, Philip M. (1973), “**Population and World Politics**” (1958), Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 284.

HEWITT, Martin (1993), “**Bio-politics and Social Policy: Foucault’s Account of Welfare**”, The Body – Social Process and Cultural Theory, Ed. Mike Featherstone, Mike Hepworth, Bryan S. Turner, Sage Publications: 225-256.

HIGGS, Paul (2000), “**The Limits of Medical Knowledge**”, Sociology as Applied to Medicine (fourth edition), Ed. Graham Scambler, W. B. Saunders Company Limited, Edinburg.

HIMES, Norman E. (1970), “**The Career of Margaret Sanger**”, Medical History of Contraception, Schocken Books, New York, USA: 314-330.

HODGSON, Dennis - WATKINS, Susan Cotts (1997), “**Feminist and Neo-Malthusians: Past and Present Alliances**”, Population and Development Review, 23(3): 471-511.

HODGSON, Dennis (1983), “**Demography as Social Science and Policy Science**”, Population and Development Review, Volume 9 Number 1: 1-33.

HODOĞLUGİL, Nalan Şahin - AKIN, Ayşe (2001), “**Cinsiyet Eşitliği, Barış ve Gelişme Yolunda Pekin Artı 5 Sonuçları ve Türkiye’de Durum**”, Aktüel Tıp Dergisi Kadın Sağlığı Özel Sayısı, Cilt 6, S. 1, İstanbul:9-17.

HOLMES, S.J. (1973), “**Will Birth Control Lead to Extinction?**” (1932), Population: Clash Of Prophets, Edited by: Edward Pohlman, A Mentor Book:3-4.

HUERKAMP, Claudia (1985), “**The History of Smallpox Vaccination in Germany: A First Step in the Medicalization of the General Public**”, Journal of Contemporary History, Vol. 20, No.4, Medicine, History and Society: 617-635.

İNANÇ, Gül (1995), “**Bir Memleket Davası: Beden Terbiyesi**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 14, İstanbul: 59-63.

İZGÖER, Ahmet Zeki (2003), “**Ordinaryüs Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay’ın Sunduğu Bir Konferanstan: Gençlikte Fikir Sıhhati**”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayını, S: 9, İstanbul:373-382.

JOHANSSON, Sheila Ryan (1996), “**Excess Female Mortality-Constructing Survival During Development in Meiji Japan and Victorian England**”, Gender, Health and Welfare, Ed. Anne Digby, John Stewart, Routledge, London: 32-66.

JORDANOVA, Ludmilla (1995), “**Interrogating the Concept of Reproduction in the Eighteenth Century**”, Conceiving The New World Order, Ed. Faye D. Ginsburg, Rayna Rapp, University of California: 369-386.

KADIOĞLU, Ayşe (1998), “**Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları**”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 89-100.

KANDİYOTİ, Deniz (1984), “**Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım**”, Türkiye’de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara: 15-29.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim (1999), “**Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler-Enver Paşa’nın Kourdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 66, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 15-24.

KASABA, Reşat (2005), “**Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (3. Basım), Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 12-28.

KASAPOĞLU, Aytül (2001), “**Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık**”, Toplum Bilim Dergisi Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, S:13, Bağlam Yayınları, İstanbul.

KAZANCIGİL, Aykut (1999), “**Türkiye’de Doğum Bilgisi ve Kadın Hastalıkları Eğitiminin 103. Yılı (1892’den Günümüze)**”, Tıp Tarihi Araştırmaları 8, Ed. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul: 216-226.

KAZANCIGİL, Ratıp - GÖKÇE, Nilüfer (2005), “**1910 Tarihinde Edirne’de Frengi Hastanesi Açılmasıyla İlgili Belgeler**”, Tıp Tarihi Araştırmaları: 13, Ed. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, Yüce Yayın, İstanbul: 158-165.

KEYDER, Çağlar (2005), “**1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu**”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, 3. Basım, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 29-42.

KIRK, Dudley (1996), “**Demographic Transition Theory**”, Population Studies, 50, Printed in Britain: 361-387.

KIRKPINAR, Leyla (1998), “**Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın**” 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 13-28.

KOLANKAYA, Tolunay (2001), “**Türkiye’de Doğum Kontrolü Alanına Bir Bakış**”, Yerli Bir Feminizme Doğru, Yayına Haz. Aynur İlyasoğlu-Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul: 155-172.

KORALTÜRK, Murat (1997), “**Milli Aile’ye İlişkin Bir Belge**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S. 46, İstanbul: 23-25.

KOYUKAN, Hamide (1996), “**Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 27, İstanbul: 21-23.

KÖKSAL, Duygu (1997), “**İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye: Ulusun “Çocukluğu”**”, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul: 7-12.

LABISCH, Alfons (1985), **Doktors, Workers and the Scientific Cosmology of the Industrial World: The Social Construction of “Health” and the “Homo Hygienicus”**, Journal of Contemporary History, Vol. 20, No: 4, Medicine, History and Society: 599-615.

LAPIDOT-FIRILLA, Anat (1999), “**The Memoirs of Halide Ebib (1884-1964): The Public Persona And The Personal Narrative**”, New Perspectives on Turkey, No: 20, İstanbul: 61-77.

MALTHUS, Thomas R. (1816), “**Essay On The Principle Of Population**”, Population A Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman (1973), A Mentor Book from New American Library: 157-161.

MCKINLAY, Sonja M. - TRIANT, Randi S. - MCKINLAY, John B. - BRAMBILLA Donald J. - FERDOCK, Matthew (1990), “**Multiple Roles for Middle-Aged Women and their Impact on Health**”, Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectivis, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York: 119-136.

MOOR, Henrietta L. (1992), “**Feminism and Anthropology**”, Polity Press, London: 142-147.

MOORE, Emily C. (1973), “**Population Problems From a Woman’s Perspective**” (1970), Population of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 437-444.

MOSS, Nancy E. (2002), “**Gender Equity And Socio-Economic İnequality: A Framework For The Pattering Of Women’s Health**”, Pergamon Social Science & Medicine, 54: 649-661.

MUSSOLINI, Benito (1973), “**Speech, May 26, 1927**” (1927), Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 283.

NAGEL, Joane (2004), “**Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik**”, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul: 65-101.

NATHANSON, Constance A. (1990), “**The Gender-Mortality Differential in Developed Countries: Demographic and Sociocultural Dimensions**”, Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York: 3-23.

ORTAYLI, Nuriye (1989), “**Doğum Kontrolü’nün Hikayesi**”, Toplum ve Bilim Dergisi, S: 45, Birikim Yayıncılık, İstanbul: 49-63,

ÖZAYDIN, Zuhâl (1998), “**Büyük Önder Atatürk’ün Himayelerinde Yapılan I. Milli Türk Tıp Kongresi**”, Tıp Tarihi Araştırmaları 7, Arma Yayınları (Nüans Ajans), İstanbul: 220-256.

ÖZAYDIN, Zuhâl (1992), “**Haseki Darüşşifası ve Bugünkü Durumu**”, I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi), Ankara: 183-187.

ÖZBAY, Ferhunde (1992), “**Kadının Statüsü ve Doğurganlık**”, Türkiye’de Kadın Olgusu: Kadın Gerçeğine Yeni Yaklaşımlar, Yayına Haz. Necla Arat, Say Yayıncılık, İstanbul: 151-167.

ÖZBAY, Ferhunde (1992), “**Türkiye’de Erkeklerin Değişen Roller ve Demografik Dönüşüm: Ulus Olma Aşamasından Ekonomide Liberalleşmeye**”, “Social Change and Demographic Transition, Family Structure and Gender Relations

in Muslim Societies – With a Special Reference to Central Asia” Bildiri Metni, Londra: 1-21.

ÖZBAY, Ferhunde – YÜCEL, Banu (2001), “**Türkiye’de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı**”, **Nüfus ve Kalkınma-Göç Eğitim Demokrasi Yaşam Kalitesi**”, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara: 3-29.

ÖZEL, Işık (1996), “**1930’ların İstanbul Basımında Kadın**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 31, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 30-38.

ÖZTAMUR, Pınar (2002), “**Cumhuriyetin İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Femenin Kadın Kimliğinin Kuruluşu**”, Toplumsal Tarih, S:99, İstanbul.

PEKER, Mümtaz (2000), “**Davamız: Erken Cumhuriyet Döneminde Nüfus Sorunu Üzerine Bir Eser**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 82, İstanbul: 21-24.

PINAR, İlhan (1994), “**İzmir’de Veba**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 2, 1 Şubat 1994, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: 22-25.

PRESSER, Harriet B. (1997), “**Demography, Feminism, and the Science-Policy Nexus**”, Population and Development Review, 23(2): 295-331.

RAPP, Rayna (1999), “**Accounting for Amniocentesis**”, Testing Women, Testing the Fetus. Routledge: 23-53.

ROTHMAN, Barbara Katz - CASCHETTA, Mary Beth (1985), “**Treating Health: Women and Medicine**”, Women a Feminist Perspective, Ed. Jo Freeman, Mayfield Publishing Company, London: 65-78.

SAIGOL, Rubina (2004), “**Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri**”, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul: 227-259.

SAKAOĞLU, Necdet (1995), “**Osmanlı’da Salgınlar**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 22, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 23-29.

SARI, Nil (1998), “**Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yerine Kısa Bir Bakış**”, Sağlık Alanında Türk Kadını, Ed. Nuran Yıldırım, İstanbul: 451-476.

SAUNDERS, A.M. Carr (1973), “**World Population**” (1936), Population Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 2-3.

SAYGILIGİL, Feryal (2001), “**Osmanlı’da Sağlık Alanında Tedavi Gören ve Tedavi Eden Olarak Kadınlar**”, Yerli Bir Feminizme Doğru, Yayına Haz. Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul: 127-154.

SHAFFER, Cynthia F. (2002), “**Factors Influencing the Access to Prenatal Care by Hispanic Pregnant Women**”, Journal Of The American Academy of Nurse Practitioners. Volume 14, Issue 2: 93-96.

SHORTER, Frederic C. (1994), “**The Crisis of Population Knowledge in Turkey**”, New Perspectives on Turkey; No.11, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: 1-31.

SIMON, Julian (1973), “**Science Does Not Show That There is Overpopulation in the U.S.- Or Elsewhere**” (1971), Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 48-63.

SİRMAN, Nükhet (1989), “**Feminism in Turkey: A Short History**”, New Perspectives On Turkey, No: 1, V3 1989, İstanbul: 1-34.

SİRMAN, Nükhet (2003), “**Kadınların Milliyeti**”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul: 226-244.

SPENGLER, J.J. (1973), “**The Birth Rate Potential Dynamite**” (1932), Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 3.

STANLEY, Liz - WISE, Sue (1995), “**Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji Ve Epistemoloji**”, Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem, Yayına Haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe, Sel Yayıncılık, İstanbul: 67-98.

“**Stefanos Yerasimos: 16. Yüzyıl İstanbul Nüfusunun Tekrar Değerlendirilmesi İçin Veriler**”, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Atölyeleri, İkinci Oturum: İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar, 3 Ocak 1995, Toplumsal Tarih Dergisi, S. 14, Şubat 1995, Tarih Vakfı, İstanbul: 26-27.

STOLNITZ, George J. (1964), “**The Demographic Transition: From High to Low Birth Rates and Death Rates**”, Population: The Vital Revolution, Ed. Ronald Freedman, Anchor Books, Doubleday & Co., Inc., Garden City, New York.

ŞERİFSOY, Selda (2004), “**Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi**”, Vatan Millet Kadınlar, Derleyen: Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul: 167-200.

TEKELİ, Şirin (1998), “**Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi Üzerine Bir Deneme**” 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: 337-346.

TEKELİ, Şirin (2003), “**Sunuş**”: **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Yaprak Zihnioğlu, Metis Yayınları, Kadın Araştırmaları 16, İstanbul: 9-12.

“**The Problems of a Changing Population**” (1938), Report of the Committee on Population (1973), Edwin B. WILSON, David L. EDSALL, L.C. GRAY, Charles H. JUDD, William F. OGBURN, Warren S. THOMPSON, Frank LORIMER, Population: Clash Of Prophets, Ed. Edward Pohlman, A Mentor Book: 7-8.

THOMAS, Cynthia - R. KELMAN, Howard (1990), “**Gender and the Use of Health Services among Elderly Persons**”, Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York: 137-156.

TOPRAK, Zafer (1987), “**İstanbul’da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar 1914-1933**”, Tarih ve Toplum Dergisi, S: 39, İletişim Yayınları, İstanbul: 31-40.

TOPRAK, Zafer (1991), “**The Family, Feminism, and The State During The Young Türk Period, 1908-1918**”, Varier Turcica, XIII, Editions 1515, İstanbul-Paris: 441-452.

TOPRAK, Zafer (2000), “**Kadın ve Hukuk-ı Nisvan: Muslihiddin Âdil’in Görüşleri**”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayını, S: 75, İstanbul: 14-17.

TOPRAK, Zafer (1994), “**Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 2, İstanbul.

TOPRAK, Zafer (2001), “**Cumhuriyette Genç Kız ve Kadın İntiharları: Dr. Cemal Zeki’nin “Delişmen, Çılgın Kızları**”, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul: 25-29.

TOPRAK, Zafer (2002), “**Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi: Genç Kız ve Kadın İntiharları II**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 99, İstanbul: 15-53.

TOSKA, Zehra (1998), “**Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar**”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler/Bilanço 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 71-88.

TURNER, Bryan S. (1996), “**Government of the Body**”, The Body & Society, Sage Publications: 175-196.

“**Türkiye Sosyalist Fırkası Hastalar Sandığı Talimatnamesi**”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 21, Eylül 1995: 47.

WALBY, Sylvia (2004), “**Kadın ve Ulus**”, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul: 35-63.

VERBRUGGE, Lois M. (1990), “**The Twain Meet: Empirical Explanations of Sex Differences in Health and Mortality**”, Gender, Health, and Longevity: Multidisciplinary Perspectives, Introduction, Ed. Marcia G. Ory, Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York: 159-199.

ÜSTÜNDAĞ, Nazan-YOLTAR, Çağrı (2007), “**Türkiye’de Sağlık Sisteminin Dönüşümü: Bir Devlet Etnografisi**”, Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları, Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar, Der. Çağlar Keyder, Nazan Üstündağ, Tuba Ağartan, Çağrı Yoltar, İletişim Yayınları, İstanbul: 55-94.

YALÇIN-HECKMANN Lale - VAN GELDER, Pauline (2004), “**90’larda Türkiye’de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler**”, Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul: 325-355.

YILDIRIM, Nuran (1993), “**Akahn, Besim Ömer**”, s. 147. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: 147.

YILDIRIM, Nuran (1985), “**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları**”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi; Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul: 1320-1338.

YILDIRIM, Nuran (1994), “**Viladethane**”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul: 388-389.

YILDIRIM, Nuran (1994), “**1893’te İstanbul’da Kolera Salgını**”, Tarih ve Toplum Dergisi, S: 129, Cilt 22, İletişim Yayınları A.Ş., İstanbul: 14-25.

YILDIRIM, Nuran (1996), “**İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları**”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3, İstanbul: 71-85.

KADIN DERGİLERİNDEKİ MAKALELER

Âyine:

“**İskat-ı Cenin**” (Çocuk Düşürme Hakkında), S: 4, 5, 23 Teşrin-i Sani 1291/6 Zilkade 1292, 30 Teşrin-i Sani 1291/13 Zilkade 1292.

Hanımlara Mahsus Gazete:

“**Terbiye-i Etfal Kongresi**”, S: 513, 4 Rebiyülahir 1323/26 Mayıs 1321.

“**Tıp ve İzdivaç**”, S: 514, 11 Rebiyülahir 1323/2 Haziran 1321.

“**Ebelik: Doğurma ve Doğurtma**”, S: 555, 30 Mart 1322/18 Sefer 1324.

“**Gebelere İhtar**”, S: 495, 20 Zilkade 1322/13 Kânun-i Sani 1320.

İnci:

“**Kimlerle Evlenmeli**”, S: 2, 1 Mart 1919.

Süs:

“**Çocuk Müsabakası**” - “Güzel Çocuk Müsabakası”, S: 14, 15, 16, 17, 18, 19. 15 Eylül 1339-20 Teşrin-i Evvel 1339.

TEZLER

ÇOKAR, Muhtar (2006), **Dünyada ve Türkiye’de İsteyerek Düşüğün Yasal Boyutunun Etik Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Deontoloji Anabilim Dalı, M.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

AÇIKSÖZ, Salih Can (2004), **Navigating in the Ocean of Risk: Discourses and Experiences of Prenatal Diagnosis in Istanbul, Turkey**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas at Austin.

ÖZTAMUR, Pınar (2004), **Defining A Population: Women and Children in Early Republican Turkey, 1923-1950**, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul

YURTTAGÜLER, Laden, (2004), **Social Policies on Female Body in Turkey in the 1930s**, Yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul

DIĞER KAYNAKLAR

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü (2005) Ankara.

AnaBritannica Ansiklopedisi, Cilt: 3, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 592.

ÖZGEÇMİŞ

Gül Özsan Erzincan'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (1994-1998) Sosyal Antropoloji Bölümü'nde lisans eğitimi aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde 2000 yılında başladığı yüksek lisans eğitimini üç yıl sonra tamamladı. Yüksek lisans çalışması, Türkiye'de kadınların üreme sağlığı ve annelik hakkındadır. Sağlık sosyolojisi ve antropolojisi, sağlık politikaları, eleştirel kadın sağlığı tarihi, beden politikaları, üreme teknolojileri, etnografik çalışmalar (etnolojik belgeleme) ve niteliksel yöntemler, Türkiye'de toplumsal sınıflar (Taşra Burjuvazisi) konularında çalışmaktadır. 2001 yılından beri Marmara Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.